RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA TRIDESET PRVA

MONOGRAFIJA
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE

KNJIGA ŠEZDESET ČETVRTA

UREĐIVAČKI ODBOR:

RAHMIJA KADELJNIĆ, general-pukovnik, predsednik; članovi: ALI SUKRIJA, RISTO D2UNOV, DAKO PUAČ, general-pukovnik, žika stojšić, general-potpukovnik, FABIJAN TRGO, general-potpukovnik, VELIKO MILADINOVIC, general-potpukovnik, JOCO TARABIĆ, genljeral-potpukovnik, METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik, MILAN DALIEVIĆ, general-potpukovnik, SVETOZAR ORO, general-major, AUGUST VRTAR, general-major, MISA LAKOVIĆ, pukovnik, AHMET D20NGALIĆ, pukovnik, VIKTOR KUCAN, pukovnik, RADOMIR PETKOVIĆ, pukovnik

Urednik

MOMČILO KALEM, **potpukovnik**

Redaktor

ŽIVOJIN LJUBINKOVIĆ

Recezenti:

RAHMIJA KADENIĆ, general-**pukovnik**
JOCO TARABIĆ, general-**potpukovnik**

*

VOJNOIZDAVAĆKI ZAVOD

IZUDIN ČAUŠEVIĆ

OSMA KRAJIŠKA NOU BRIGADA

BEOGRAD, 1981.

PREDGOVOR

Monografiju Osme krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade pripremio je i napisao drug Izudin Čaušević, koju je, na opštem planu prikupljanja i sređivanja grade iz NOR-a i revolucije, izdao Vojnoizdavački zavod - biblioteka »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«. Ona je, kao i druge knjige ove vrste, zabilježila najsnažnija svjedočanstva o jednom vremenu i ljudima u njemu - o mladićima i djevojkama koji su slobodu i svoj narod voljeli iznad svega. Život im je često bio kratak, a i onima što su preživjeli, smrt je bila svakodnevni saputnik. Oni su najveće terete rata i revolucije iznijeli na svojim plećima i stvorili budućnost dostojniju čovjeka.

Ova knjiga, takođe, doprinosi da naše mlade generacije i jedinica oružanih snaga koja nastavlja tradiciju brigade još bolje upoznaju i shvate ona krvava poprišta na kojima su vojevale ratne generacije i davale živote za slobodu i svjetlu budućnost naše socijalističke domovine.

Osma krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada ubraja se u najstarije brigade narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Tako je od preko 300 brigada, Osma krajiška 38-ma po redu u Jugoslaviji, a od 40 brigada u Bosni i Hercegovini - 10-ta, dok je od 20 krajiških i srednjebosanskih brigada, osma po redu. Svoj borbeni put započela je u jednoj od najtežih bitaka narodnooslobodilačkog rata - u četvrtoj ofanzivi, u kojoj je iznijela ne mali teret teških ratnih dejstava. Ona je, iako tek formirana, u toj bici u krajnje teškim ratnim uslovima organizovano nanosila udarce neuporedivo jačem neprijatelju

i sačuvala svoje snage za slobodu borbenih dejstava neposredno poslije četvrte ofanzive.

Imala je čast, da uoči te bitke učestvuje – odeljenjem boraca i komandantom brigade – u stroju Četvrte krajiške divizije, na smotri koju je izvršio Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito, 7. januara 1943. godine pod Grmečom, u Srpskoj Jasenici. Za vrijeme smotre divizije, brigada se nalazila na borbenim položajima. Kada je komandant brigade podnio raport Vrhovnom komandantu da brigada ima 972 borca, drug Tito je, prema kazivanju Hamdije Omanoviča, smiješeći se zapitao – »Zar vas već ima toliko?«.

Brigada je otpočela ratna dejstva poslednjih dana 1942. na obroncima dviju legendarnih planina – Kozare i Grmeča, zatvarajući pravce u dolinu rijeke Une, a završila ih maja 1945. godine u širem rejonu Celja u Sloveniji. Borila se i izgrađivala na borbenom putu dugom preko 7.000 kilometara, tokom 850 ratnih dana. Za čitavo vrijeme rata tukli su njeni borci, često gladni slabo odjeveni i iscrpljeni od iznemoglosti, fašističke okupatore i domaće izdajnike svih vrsta na našem ratištu. Tukli su ih u Bosanskoj Krajini a zatim u centralnoj i srednjoj Bosni, na Baniji i Kordunu, na Žumerku i u Sloveniji. Na tom surovom ratnom putu ostalo je više od hiljadu grobova boraca Osme krajiške brigade. Ranjenih drugova i drugarica bilo je daleko više. Njihova sudbina izaziva divljenje i poštovanje. U svim krvavim bitkama u kojima je vojevala Osma krajiška brigada, neprijatelj je zapamtio njene juriše i udarce.

Ova monografija hronološki izlaže događaje i borbena zbivanja, ali ona kroz ta zbivanja integralno piše o uslovima pod kojima se borilo i akterima – ljudima, o njihovim podvizima i sudbinama. Jer, u svemu što se zbivalo na dugom borbenom putu brigade, počev od stvaranja pa do završetka rata, akteri su bili osvješćeni i obučeni ljudi koji su svojim djelovanjem mijenjali stvarnost. Knjiga slika portrete upravo takvih mladića i djevojaka, čiji je život bio kratak, ali ispunjen idealima, akcijama i podvizima koji su dostojni poštovanja. Moglo bi se reći da je ta strana monografije njen izuzetno vrijedan kvalitet.

Ako i danas, kada postoji vremenska distanca od 40 godina, postavimo pitanje – koja je to snaga bila koja je brigadu stvorila, osposobila i u teškoj oružanoj borbi vodila, onda postoji samo jedan odgovor – Komunistička partija Jugoslavije i

drug Tito. Komunisti i skojevci su bili ti koji su unosili svijest, gradili moral i razvijali hrabrost. Oni su bili graditelji i nosioci bratstva i jedinstva, svijesti i discipline, bodrili su kada je bivalo najteže i neprekidno organizovali narodnooslobodilačku borbu. Jednom rečju, formirali su poglede kod ljudi i ukazivali na perspektive NOB-e i revolucije, u čemu su istrajali do kraja, afirmišući se kao nezamenljiva politička i vojna snaga Osme krajiške brigade.

Gledano u cjelini, ovo je knjiga koje se čita sa osjećanjem poštovanja prema njenim junacima, od prve do poslednje stranice. Treba reći da je monografija odrazila tadašnje društveno-političke i istorijske uslove - vrijeme, prostor i potrebe u kojima je nastala i djelovala Osma krajiška brigada. Može se reći da ovo djelo po svom sadržaju i po načinu obrade, u najvećem mogućem stepenu odslikava ratno biće Osme brigade. Čak i više od toga, jer tekst ide i šire i ističe mnoge napore Partije i naroda Krajine u stvaranju vojske i vođenju NOB-e i revolucije, a takođe bilježi ponašanje i brutalnost neprijatelja.

U monografiji se realno i sa puno prava daje određen prostor pitanju bratstva. I partijska organizacija, i partijsko-politički rad, i štabovi i borci imali su uvijek ovo pitanje u centru pažnje. Jer, brigada je formirana, najviše je vremena provela i borbeno djelovala na prostoru na kojem žive tri naroda - Srbi, Muslimani i Hrvati. Razumije se da je i borački sastav brigade to odražavao. Stoga je, kao i uostalom svaka naša jedinica, i Osma brigada, uz nešto jači akcenat, nosila naziv - brigada bratstva. Nešto više od godinu dana brigada je bila krajiška, a kasnije se popunjavala novim borcima iz svih krajeva Bosne i šire, iz krajeva kroz koje je prolazila i gdje je ratovala. Tako je ona po svom sastavu, a ne samo po opštoj ideji i ciljevima za koje se borila, postala još više brigada bratstva i jedinstva - opštejugoslovenska. To se odnosilo kako na borački tako i na starješinski kadar.

U izradi monografije autor je koristio relativno dobro prikupljenu i sređenu arhivsku građu, dokumenta iz zbornika, operativne izvještaje, partijske izvještaje, dnevnike i zabilješke pojedinaca, brigadne i divizijske listove, dokumenta neprijatelja i drugo. Međutim, i pored svega postojale su i manje praznine, jer nije svugdje bilo moguće obezbjediti pouzdanu ar-

hivsku građu. Autor je takve praznine na najbolji način rješavao kazivanjem učesnika dođagaja – boraca brigade. Stoga i eventualni prigovori na subjektivizam u tim kazivanjima ne mogu ničim osporiti veliku vrijednost ove knjige. Jer, sve što je napisano učinjeno je tako opsežno i duboko da je obuhvatilo najhitnije činjenice o Osmoj krajiškoj brigadi, o njenom ratnom putu, o borcima brigade koji su na tom putu dali živote za slobodu socijalističke Jugoslavije.

Rahmija Kadenič

UVOD

Brigada je formirana u Cazinu 28. decembra 1942. godine. Međutim, u njen sastav ušli su, još u toku formiranja, ne samo borci sa teritorije Cazinske krajine, već i sa susjednih opština (Bihać, Bosanska Krupa, Velika Kladuša i Novska).[1] Osma brigada je, kao i druge naše jedinice, kasnije popunjavana borcima sa drugih terena Bosne: Sanskog Mosta, Prijedora, Kozarca, Bosanske Dubice, Travnika, Zenice, Sarajeva i dr. Tako je, u suštini, postala brigada čitave Bosne, pa i šire.

Okupacijom zemlje i dolaskom ustaša na vlast 1941, narod je doživljavao razna poniženja, laži, prevare i strah. Naime, okupator je svestrano iskorišćavao nagomilane suprotnosti stare Jugoslavije, pa je i samo stvaranje NDH imalo za cilj da se kod Hrvata i Muslimana stvore iluzije o oslobođenju i stvaranju slobodne Hrvatske. Pri tome su posebnu pažnju posvjetili teroru nad Srbima u NDH i razvijanju nacionalne mržnje među Srbima, Muslimanima i Hrvatima. Ustaški režim je pokušao da stvori oslonac među Muslimanima i Hrvatima u ovim krajevima, oslanjajući se ne samo

[1] Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kutija 6, broj reg. 18-2 (dalje AVII). Oko 80% boraca bilo je tada sa teritorije opština Bihaća i Bosanske Krupe. U Cazinskoj krajini živjelo je prije narodnooslobodilačke borbe oko 130.000 stanovnika, od čega blizu 100.000 Muslimana, a u samom bivšem srezu Cazin živjelo je oko 35.000 Muslimana, oko 10.000 Srba i 1.000 Hrvata.

na demagoške faze, već i na silu, prijetnje i uniženja, unoseći tako strah među žitelje ovog kraja.[2]

Međutim, ustaški zločini 1941. u ovim krajevima izazivali su strah, mržnju i otpor okupatoru i ustaškom režimu i upućivali pripadnike sva tri naroda da se priključuju partizanskim odredima. Jedni su krenuli u partizanske jedinice u Podgrmeču, a drugi u Petrovu goru. U martu 1942. iz Velike Kladuše su u partizane krenula 32 Muslimana, a veći broj omladinaca iz okupiranog Bihaća stupio je u naše odrede u Podgrmeču i Lici. Međutim, ovdje treba posebno napomenuti da je još ranije, prije rata, već *1940.* godine, u Velikoj Kladuši djelovala ćelija KP.

Početkom narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini, a i kasnije, mnoge aktivnosti u Cazinskoj krajini i okolnim područjima poticale su iz Podgrmeča, koji je sav bio u narodnooslobodilačkoj borbi. Tu je stvarana široka mreža narodnooslobodilačkih odbora, pozadinskih organa, omladinskih organizacija, organizacija AFŽ i dr. Iskustva Partije bila su veoma značajna. Ali je, ta iskustva iz Podgrmeča bilo teško prenijeti na područje Cazinske krajine i rasplamsati ustanak, zbog prirodne prepreke rijeke Une, a posebno zbog organizovanih uporišta i otpornih tačaka neprijatelja. Uz to, neprijatelj je i demostracijom sile i unošenjem straha, nastojao da po svaku cijenu zadrži ovaj, za njega važan pravac i da ne dozvoli povezivanje Podgrmeča i Cazinske krajine. U početku narodnooslobodilačke borbe, a i kasnije, vojno-politički uticaj i organizovanost na kladuško-cazinskom, a posebno na kladuškom području, ispoljila su po direktivi CK KP Hrvatske (rukovodstva NOP-a Korduna 1 Banije). Već 3. aprila 1942. godine formiran je 4. bataljon Banijskog NOP odreda, sa zadatkom da djeluje na prostoru

[2] Muslimani iz Banja Luke, Sarajeva i nekih drugih mjesta pisali su deklaracije i rezolucije protiv terora i zločina ustaša. Bez obzira na motive pojedinih potpisnika, činjenica je da se velika većina tih potpisnika kroz cijelo vrijeme rata dobro držala i aktivno sudjelovala u NOB-u.
U pismu Muslimana iz Banja Luke 22. 11. 1941. god. n.pr. piše: ». .. Najelementarnija prava čovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. Sigurnost života i imetka, sloboda vjere i savjesti prestali su da važe. . . Ubijanje. . . bez suda i presude, strijeljanje i mrcvarenje u gomilama žena i djece, gonjenje u masama od kuće. .. sve su to činjenice koje su zaprepastile... « (AVII-k. 310, br. reg. 19/4-1).

CAZIN 1942. - Slijeva nadesno stoje: Hajro Kapetanović, tada sekretar OK KPJ za okrug Bihać, Moša Pijade i Ferid Dedić, prvi obavještajni oficir brigade; čuči Hamdija Omanović, prvi kornandant brigade.

Vrnograč - Cazin - Dvor. Bataljon je, međutim, djelovao na sektoru Vrnograč - Bužim - Dvor, ne dopirući do Cazina.[3]

Naše jedinice su od početka 1942. skoro svakodnevno napadale na uporišta neprijatelja Vrnograč, Podzvizd, Velika Kladuša, Tržaška Raštela, Tržac, Mutnik itd. Velika Kladuša je u martu 1942. bila preko mjesec dana u rukama partiza-

[3] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knj. 4, dok. 40 (dalje: Zbornik V/4):
U martu 1942. god. po zadatku Partije, upućeni su na rad u Cazinsku krajinu i drugovi Mirko Turić i Ferid Dedić.

na. To je ostavilo snažan uticaj na stanovništvo ovog kraja. Tada je formiran i prvi Opštinski NO odbor u Cazinskoj krajini. Neposredno po ulasku jedinica Kordunaškog NOP odreda u Veliku Kladušu, Okružni komitet KP hrvatske za Karlovac ovdje organizuje drugu partijsku konferenciju, na kojoj se razmatrao razvoj NOB-a na području Kladuše i Cazina. I ovo je bila značajna politička akcija daljeg razvoja borbe u tom kraju (Velika Kladuša je bila, poslije rata, domaćin proslave godišnjice ove partijske konferencije).

Koristeći sva sredstva okupator i ustaše su nastojali da ovo područje sačuvaju za sebe radi ekonomske pljačke, ali i kao rezervoar ljudi za svoje jedinice. U sprovođenju tih planova oni su se plašili razvoja ustanka i uspjeha partizana, a posebno bratstva i jedinstva Muslimana, Srba i Hrvata. Okupatori i njihove sluge imali su za cilj da izazovu što veću mržnju kod naroda i umanje našu snagu u borbi protiv fašizma«,[4] kaže se u pismu Štaba partizanskih odreda Korduna i Banije od 26. januara 1942.

Otuda i politička neophodnost formiranja jedne ili više jedinica narodnooslobodilačke vojske u ovim krajevima. Ali, do toga je moglo doći tek nakon oslobođenja Cazinske krajine u novembru 1942. godine. Naime, uslovi i potreba za oslobođenjem Bihaća i Cazinske krajine i njeno povezivanje sa oslobođenim krajevima Bosne i Hrvatske sazrijeli su sa poznatim marš-manevrom proleterskih brigada, pod neposrednom komandom druga Tita. Ove su brigade, u sadejstvu sa krajiškim brigadama i odredima, oslobodile stotine naselja i gradova - Livno, Duvno, Posušje, Ključ, Jajce itd. Velika teritorija Bosanske krajine, koja je već bila slobodna i koja je široka srca dočekala proletere, tada je proširena. Samo joj je Bihać nedostajao kao njeno prirodno središte.

U želji da zaustavi razvoj događaja, ustaško vodstvo je još u proljeće 1942. pokušalo da sklopi sporazum sa četničkim vođama Novicom Kraljevićem, Radmilom Grđićem i

[4] Zbornik V/3, dok. 32 - U jednom izvještaju od 27. januara 1942. godine, govoreći o dobrom prijemu partizana od strane žitelja ovih krajeva kaže se da je »prolaz naših odreda kroz muslimanska sela vrlo dobro odjeknuo među Muslimanima, kao i među našim partizanima.. . «

Dobroslavom Jevđevićem.[5] Krajem maja te godine NDH je sklopila sporazum sa Ozrenskim, Trebavskim i Zeničkim četničkim grupama na području sjeveroistočne Bosne.[6] Po tom sporazumu četničke grupe »su priznavale vrhvništvo Nezavisne Države Hrvatske i kao njeni državljani izražavale su lojalnost i odanost njenom poglavaru«, pa se tako obavezala da prekinu »sva neprijateljstva prema vojnim i građanskim vlastima NDH«. Oni su pristali »dobrovoljno sarađivati sa hrvatskim oružanim snagama, te su u tu svrhu mogli zadržati oružje pod kontrolom hrvatskih vojnih vlasti...«[7] U junu 1942. ustaše su sklopile sporazum sa četnikom Urošem Drenovićem o zajedničkim akcijama protiv partizana oko Prijedora, odnosno na području Bosanske krajine.[8]

Saradnja ustaša i četnika, ma koliko u početku prikrivana, morala je uticati na dalje zaoštravanje odnosa Muslimana i Hrvata prema vlastima NDH, odnosno na pojačavanje njihovog otpora okupatorsko-ustaškoj politici bratoubilačkog rata i na njihovo sve brže prihvatanje ideja narodnooslobodilačkog pokreta.[9]

Raspadanje NDH nije se moglo zaustaviti. U svim izvještajima vojnih i civilnih vlasti konstatovalo se nenormalno stanje »ugroženo sa sviju strana«. Svi vojni komandanti, župani, podžupani neprestano su tražili pomoć i priznavali da su nemoćni u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Narodnooslobodilački pokret je pod vodstvom KPJ postigao u 1942. godini ogromne uspjehe, ali operacija za oslobođenje Bihaća i Cazinske krajine i njen uspjeh spadaju, do novembra 1942, među najveće i najznačajnije. Bihać je krajem 1942. bio važan politički centar velike oslobođene teritorije od oko 48.000 m^2.

[5] V. Vrančić: »Urota protiv Hrvatske« - Zagreb 1943. god. - Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1963. god. (dalje: IRP - Zgb.)

[6] Tom prilikom vlasti NDH \odile su pregovor i sa grupom majevićkih četnika, ali tada do sporazuma nije došlo (IRP - Zgb.: »Prilozi za proučavanje historije NDH« Fikreta Butić i Ivan Jelić).

[7] Iz zapisnika o pregovorima 28. 5. 1952. god. - Drž. arhiv SR Hrvatske Zagreb, Fond Sabora NDH.

[8] Dokumenti historije KP Hrvatske, Zagreb, 1955. br. II, str. 168.

[9] AVII, k. 216, br. reg. 25/15.

Treba napomenuti da je u to vrijeme čitava Evropa bila pod fašističkom čizmom i da još nije došlo do odlučujućih ofanzivnih dejstava Crvene armije na istoku, ni Angloamerikanaca u Africi.

Odlučne pobjede naših oružanih snaga u ovoj presudnoj godini rata značile su istovremeno dalju afirmaciju linije Komunističke partije Jugoslavije, narastanje povjerenja naroda u oružane snage revolucije i u konačnu pobjedu nad okupatorima i izdajnicima u zemlji. Tako je do 1. novembra 1942. na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine i zapadne Hrvatske formirano ukupno 16 brigada i veći broj odreda i bataljona, a krajem te presudne godine na jugoslovenskom ratištu djelovalo je oko 150.000 boraca narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije - svrstanih u 2 korpusa, 9 divizija, 37 brigada, 34 NOP odreda, 12 samostalnih bataljona i više diverzantskih i udarnih partizanskih grupa.[10]

U takvim uslovima je krajem decembra 1942. formirana 8. krajiška brigada, svega dvadesetak dana prije početka neprijateljske ofanzive. Ona će u toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije odigrati značajnu ulogu i opravdati povjerenje, pored ostalog i kao rasadnik bratstva i jedinstva, iako se bukvalno »u hodu« formirala i »uskočila« u veoma teške uslove ofanzive jakih njemačkih i drugih neprijateljskih snaga.

U prikupljanju građe o borbenim dejstvima brigade velike napore su uložili drugovi Mićo Stanković i Đuro Balaban. Time su olakšali rad autoru i skratili vrijeme u izradi monografije. Na tom im se toplo zahvaljujem. Zahvaljujem se i svim ostalim drugaricama i drugovima koji su pomagali na razjašnjavanju nekih događaja koji u dokumentima nisu zabilježeni.

Autor

[10] Podaci Katedre za vojnu istoriju Centra visokih vojnih škola u Beogradu

PRVI DIO

FORMIRANJE BRIGADE

Dvadeset osmog decembra 1942. godine, štab 1. bosanskog korpusa NOV Jugoslavije izdao je Naredbu o formiranju 8. krajiške brigade. Naredba je upućena štabovima 4. i 5. krajiške divizije i štabu 8. brigade 1. korpusa i u izvodu glasi:

»... Po ukazanoj potrebi i u vezi dobivene saglasnosti Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, štab korpusa doneo je sledeću odluku:

1. Da se na teritoriji Bihać - Bosanska Krupa - Cazin - Bužim - Kladuša osnuje nova udarna brigada koja će nositi naziv: 8. krajiška NOU brigada. Formiranju ove brigade pristupiti odmah.

U sastav 8. krajiške brigade ući će cio 3. bataljon 6. krajiške brigade i služiće kao jezgro za formiranje nove brigade. Osma krajiška brigada popuniće se ljudstvom sa gore označene teritorije. Narod na označenoj teritoriji treba na zborovima pripremiti za osnivanje brigade tj. za ulazak boraca u brigadu, ali se mogu koristiti i pozivnice tj. mogu sc pozivati borci u brigadu... «

Za komandanta je postavljen Hamdija Omanović, za političkog komesara Avdo Ćuk, a za zamjenika političkog komesara Trivo Bogunović.[1]

Brigada je ušla u sastav 4. udarne divizije 1. bosanskog korpusa, a istog dana upućen je izvještaj Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije o njenom formiranju.[2]

[1] AVII - k. 406, fasc. 1, dok. 24. Bogunović nije stigao u brigadu, jer je u međuvremenu poginuo. Na dužnost zamjenika komesara brigade došao je nešto kasnije u Otoku Blažo Đuričić.

[2] AVII - k. 406, reg. br. 20/2-1. U hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941 - 1945. godine, na str. 388, piše: »... 28. decembra 1942. godine u Cazinu, od novih boraca iz Cazinske krajine i 3. bataljona 6. krajiške NO udarne brigade formirana je 8. krajiška udarna brigada 4. udarne divizije.« (AVII - Beograd, 1964. g.).

Zgrada u Cazinu ispred koje je bio postrojen dio boraca 8. krajiške brigade, prilikom njenog formiranja. Danas je u dvorištu zgrade spomenik polpredsedniku AVNOJ-a Nuriji Pozdercu.

Pet dana prije izdatog naređenja Štaba korpusa o formiranju brigade, Vrhovni komandant drug Tito pozvao je u Vrhovni štab Kostu Nada, komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Hamdiju Omanovića budućeg komandanta brigade. Tom prilikom Vrhovni komandant je konstatovao da su stvoreni uslovi za formiranje nove brigade na terenu Cazinske krajine i dao neophodna uputstva. Pošto se detaljno upoznao sa situacijom u Cazinskoj krajini, skrenuo je pažnju na što pravilniji odnos naših jedinica i narodnoslobodilačkih odbora prema narodu ovog kraja i istovremeno saopštio Omanoviću da je određen za komandanta 8. brigade.[3]

[3] Prema sjećanju Hamdije Omanovića - »Bihaćka republika« str. 691.

Prvi sastanak štaba brigade održan je u Cazinu 28. decembra 1942. godine. Na njemu je odlučeno da svaka četa 3. bataljona 6. krajiške brigade posluži kao jezgro za formiranje bataljona nove brigade.[4]

Osma krajiška brigada formirana je od boraca 3. bataljona 6. krajiške brigade i dobrovoljaca sa novooslobođene teritorije i teritorije koja se s njom graničila. Pri tome je 3. bataljon 6. krajiške bio jezgro i njegov ulazak u sastav 8. brigade davao je solidnu garanciju da će ona, sa starim i prekaljenim borcima, moći odoljeti svim teškoćama, pa i onim koje neposredno predstoje. Borci i rukovodioci ovog bataljona u minulim borbama, na Suhači, Radiću, Bosanskoj Krupi, Srbljanima, Bihaću, Cazinu, stekli su veliko borbeno i političko iskustvo. U svom sastavu bataljon je imao četiri streljačke i jednu mitraljesku četu: 1. četa (Nova radićka) formirana je poslije oslobođenja Bosanske Krupe, 2 (Stara radićka), 3 (Prva bihaćka) i 4. četa (Druga bihaćka). Komandir 1. čete bio je Dane Agbaba, a komesar Branko Mihajlović; komandir 2. čete Miloš Balać, a politički komesar Božo Narandžić; komandir 3. čete Gojko Kovačević i politički komesar Milovan Pilipović i komandir 4. čete Branko Pilipović, a komesar Maše Ibrahimpašić."

Ovaj je bataljon, sa komandantom Hamdijom Omanovićem, dva mjeseca prije napada naših snaga na garnizon Bihać, izvršio smjelu i uspješnu akciju - upad u Cazin. Bio je to šok za neprijatelja, pogotovu što je bilo teško preći rijeku Unu, a zatim se probiti kroz neprijateljska uporišta i doći do Cazina. U ovaj grad su stigli u 6 časova ujutro bez žrtava.[6]

Kotarska oblast u Cazinu izvjestila je 7. 9. 1942. Veliku župu Krbava i Psat u Bihaću da su partizani »dana 2. rujna 1942. g. izvršili napad na područje kotara Cazin... «, da se, oko 2 časa toga dana »čula u sjedištu kotara varoši Cazin

[4] Isto kao pod 3 - str. 691.

[5] Dane Agbaba: »Dejstva 3. bataljona 6. krajiške brigade« (Zbornik »Bihaćka republika«, str. 122).

Zbornik IV/7, dok. 13. - Zanimljivo je da je bataljon prelazio rijeku Unu na istom mjestu i dva mjeseca kasnije, kada je kretao u Cazinsku krajinu prilikom bihaćke operacije. Čak su prilikom prelaza korišćene iste grede.

jaka puščana, strojopuščana, topovska paljba, koja je dolazila od Otoke, Bosanske Krupe, sela Brkići, Spahići, Kurtovo i Jezero...«[7]

[7] AVII - k. 87F - 45E. Kotarski predstojnik je u ovom izvještaju od 7. 9. tvrdio da su partizani imali za cilj da okupiraju »čitavo područje ovog kotara«, da su »upotrebili sve svoje snage da napadnu sve posade duž r. Une.« Dalje je naveo da su partizani »bili pomagani od svojih ljudi - komunistički nastrojenih«, a da su ih »prvenstveno pomagali Židovi, koji su bili smješteni u Cazinu... zatim Srbi iz Cazina, kao i prijelaznici iz sela Gradine, Osredka i Vrela«, pa konstatujući da su partizane »predvodili Hamdija Omanović, Smajla 25 g. star, rođen u Cazinu i Turić Mirko, star 20 g. ... student, rođen u Cazinu... « - kaže da ... »za vrijeme zadržavanja partizana u Cazinu nijesu maltretirali ovdašnje pučanstvo.. . «

Dio boraca 3. bataljona 6. krajiške brigade novembra 1942. godine. Slijeva nadesno stoje: Milan Prošić, Lazo Balać, Dušan Bogunović, Dušan Pepic, nukan Radović, Luka Grbić, a sjede: slijeva nadesno: Branko Balaban, Nikola Vujnović i Maniša Carić.

U ovoj smjeloj akciji istakli su se: Milan Jelićić, Dane Agbaba, komandir 1. čete, Branko Štrbac, desetar, Dušan Škorić, Lazo Kovačević, Rade Vukašinović, Branko Lukić, desetar, Andrija Pozajić, desetar, Stojan Jelićić, desetar, Ilija Mandarić, vodnik, Pejo Gvozdenović, vodnik, Simo Savić, Mihajlo Knežević, desetar (pod žestokom vatrom neprijatelja preplivao rijeku Unu i nekoliko puta prevezao veći broj partizana i ranjenika), Ibrahim Kalauzović, zvani Gurda, Ibrahim Delić, Vidosav Rakić, vodnik, Milan Majkić, vodnik, Mićo Vejnović, Ilija Jelićić, Dušan Jelićić, Stevo Zmijanjac, Vlado Mandurić, Nikola Šakić, Dušan Šolaja, Lazo Šolaja, Đuro Štrbac, Lazo Mandić, Mićo Jelićić, Đuro Mazalica, Nikola Nedimović, Marko Santrač, Đuro Ružičić, Marko Malinić, Lazo Radinović, Sava Brkljač, Marko Stanković, Nikola Kovačević, Jovan Beronja, Mićo Rakonić, Miloš Škorić, Dušan Kantur i Branko Zmijanjac.

Bataljon je veoma uspješno obavio i svoje zadatke u operaciji za oslobođenje Bihaća i Cazinske krajine. Odbijen je pokušaj neprijatelja da se sa tri satnije (čete) i četiri mi-

[8] Zbornik IV/7, dok. 13. (Iz izvještaja štaba 3. bataljona 1. krajiškog NOP odreda od 5. 9. 1942.) i Zbornik IV/9, dok. 79.

nobacača probije prema Ostrošcu i spoji sa snagama u ovom uporištu da bi zatim zajedno intervenisali prema Bihaću. U saradnji sa 3. kordunaškom brigadom, neprijatelj je potučen. Neprijatelj je imao značajne gubitke. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 4 puškomitraljeza i druge opreme.

DOBROVOLJCI I KURSEVI ZA OBUKU

Ubrzo po oslobođenju Bihaća i Cazinske krajine organizovana su dva vojno-politička kursa za prihvat i obuku omladinaca koji su se dobrovoljno prijavili u 8. brigadu i druge jedinice, i to: u Bužimu sa oko 80 omladinaca (iz Bužima, Velike i Male Kladuše, Podzvizđa) i drugi u Cazinu, sa blizu 100 kursista (iz Cazina, Pećigrada, Šturlića, Coralića, Stijene, Ostrošca, Gnjilavca, Todorova, Mijostra).[9] Kürs je bio relativno kratak, ali se radilo vrlo intenzivno. Trebalo je da se za petnaestak dana pređe bar osnovno gradivo i objasne osnovni pojmovi iz vojne nastave (sklapanje i rasklapanje puške i puškjomitraljeza, korišćenje zaklona, gađanje itd.) kao i da se u osnovnim crtama protumače ciljevi NOR-a i uloga Komunističke partije na jačanju bratstva i jedinstva. Već 29. decembra 1942. ovi su omladinci došli u stroj čim su po završetku kurseva položili zakletvu na velikoj manifestaciji 12. decembra u Bihaću.[10]

Pored ovih omladinaca, u Bihaću je, odmah po njegovom oslobađanju, formirana Omladinska bihaćka četa. Ona je bila privremeno upućena u 2. krajišku brigadu, ali je formiranjem 8. brigade vraćena u njen sastav. Sve su to bili mahom đaci, studenti, od ranije napredni omladinci i SKOJevci, uglavnom Muslimani i Hrvati. Dobar broj njih ubrzo je primljen u Partiju i preuzeo rukovodeća mjesta u brigadi.[11]

[9] Po sjećanju Hajrc Kapetanovića, tada sekretara OK za Bihać.
[10] Zbornik II/7, dok. 18.
[11] Prema sjećanju nekih učesnika u brigadu su tada pristigle: Razija Kovačević iz Bihaća, Rafija Bišćević iz sela Ripča, Boja Zorić iz Pritoke, Milka Popović iz Osredka kod Cazina, Olga Dujmović-Rodić iz Zegara, Vida Lavrnja, Savka Popović iz Hrgara, Mina Kulenović iz Ripča, Ivanka Perković, Marica Basta »Ličanka«, Radojka Lešić, Filipa Bubul, Savka Bates, Ljubica Blesić, Dušanka Drljača, Vlasta Lenardić, Soka Bibić, Milka Uzelac, Smilja Vurdelj, Marica Santrač.

BROJNO STANJE BRIGADE

Brigada je, prema jednom izvještaju štaba 4. krajiške divizije, imala 1. januara 1943. godine 720 boraca, a od naoružanja jedan minobacač, 315 pušakaTŽS puškbmitraljeza. (Čitava 4. divizija imala je tada 4580 boraca, od čega 2. krajiška brigada - 1200, 5. brigada - 1500 i 6. brigada - 1060).[12]

Kao što se vidi, 8. brigada je 1. januara 1943. imala upola manje boraca i rukovodilaca nego 5. brigada, a za 40% manje nego 2. krajiška brigada. Ovo je i razumljivo, jer se radilo o starijim brigadama. Zato se već u početku, a to će se još dugo kao problem ponavljati, moralo misliti o popuni brigade novim borcima sa područja Cazinske krajine, ili terena kojim se bude kretala.

Za svega nekoliko dana januara 1943. u brigadu su pristigli novi borci od kojih jedan broj na osnovu upućenih poziva. Naime, pozivi su upućivani bez obzira što je i bez toga akcija oko prikupljanja dobrovoljaca tekla uspešno. O tome Moša Pijade u svom izvještaju Vrhovnom štabu od 12. decembra 1943. na jednom mjestu kaže:

> »... Ja sam, iako se dalje nastavlja, i to uspešno, akcija za prikupljanje dobrovoljaca, izdao naredbu da se u roku od šest dana preko NO odbora popišu svi muškarci od 18-45 godina starosti i da im se saopšti da budu spremni da na poziv pođu u Narodnooslobodilačku vojsku. Drugovi sa tog terena uveravaju da će se svi odazvati... .

Jedan od razloga za ovakvu mjeru, koja u Cazinskoj krajini nije nepopularno shvaćena, jer je od ljudi tog kraja i potekla, bio je strah od osvete ustaša, ako se povrate nazad.[14]

[12] AVII, k. 772, br. reg. 1/1-1.
[13] Zbornik IV/7, dok. 18.
[14] U vrijeme kada je ovaj kraj bio oslobođen i kad su naše jedinice vršile kontrolu ovog terena, a narod se sa puno volje i odanosti odao poslu uz brigu i pomoć svoje vlasti koju je sam birao, »... dogodio se napad, sedmorice prikrivenih ustaša na jednog Muslimana, jer se ovaj javio u našu vojsku... »Zbornik II/7, dok. 18.

Roditelji su se, naime plašili za sebe i svoju sirotinju, odnosno represalija nad kćerkama i sinovima. Ovi, iz straha da im roditelji neće dozvoliti odlazak u brigadu, predlagali su preko omladinskih organizacija da im se upute pozivi. Drugi razlog za upućivanje poziva bila je i želja da pozvani sa sobom donesu i oružje koje se još ponegde moglo naći.[15]

Tako je štab 4. krajiške divizije mogao u jednom svom izvještaju da konstatuje, kako je 8. krajiška brigada uspjela »u početku da osnuje i 4. bataljon i naraste na 970 boraca. .. «[16], od čega 250 Muslimana.[17]

U izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Pokrajinskom komitetu za Bosnu i Hercegovinu od 12. novembra 1943. godine, na jednom mjestu se, o 8. brigadi kaže:

> »... Ova brigada se formirala u doba oslobođenja Bihaća i Cazina - njezini borci, uglavnom, su iz tih krajeva. U ovoj brigadi ima 250 Muslimana i jedinstvo Muslimana, Srba i Hrvata, snažno je u njoj izraženo. U početku u njoj je bilo osipanja, jer je brigada pod pritiskom četvrte ofanzive morala da se povlači preko Šatora i borci su osjetili svu težinu ratovanja. Poslije ofanzive pjegavac ju je još više oslabio... Danas, općenito uzevši, ova brigada je dobra. .. «[18]

Štab 4. krajiške divizije u svom izvještaju je konstatovao da je »uslijed ofanzive, te vrlo teških defanzivnih borbi, došlo do osipanja kod novog neprekaljenog ljudstva i brigada

[15] Do polovine decembra 1942. ljudi su dobrovoljno već predali jedan broj pušaka: u Cazinu oko 150, Pećigradu 60, zatim u Kladuši itd. (Zbornik II/7, dok. 18).

[16] AVII, k. 772 - br. reg. 1/1-1. Ovo se slaže sa podatkom, koji je komandant brigade Hamdija Omanović, iznio u raportu Vrhovnom komandantu 7. 1. 1943. godine.

[17] Zbornik IV/19, dok. 50.

[18] Zbornik IV/19, dok. 50.

tada spada na 470 boraca«. »Potkraj ofanzive, - kaže se potom - brigadi se priključuje Bihaćki bataljon - područni - tako da koncem marta 1943. opet narasta na 870 bora-

SASTAV ŠTABOVA I KOMANDI BRIGADE

Formiranje brigade, odnosno organizacija jedinica, štabova i komandi, sprovođena je postepeno. Taj proces organizovanja trajao je do početka Četvrte neprijateljske ofanzive, pa i u toku njenog trajanja. U toku ofanzive vršene su, kad je to situacija zahtevala, promjene u sastavu komandi, štabova i jedinica. Pojedini rukovodeći drugovi stizali su kasnije, a dobar broj početkom ofanzive ili u njenom toku, onda kada se brigada, u borbi sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama, povlačila prema Grmeču. Borci koji su do-

[19] Bihaćki bataljon - područni, formiran je početkom ofanzive od ljudstva pri komandi područja Bihać i komandama mjesta Kladuša, Cazin, Bužim, Bihać. Brojao je oko 180 ljudi. Bili su to borci sa tih terena, dijelom rekonvalescenti. Komandant bataljona je bio Sajo Grbić, kasnije komandant bataljona u 8. brigadi i komandant brigade, a njegov zamjenik Huška Miljković. U toku Četvrte neprijateljske ofanzive Huška Miljković postavljen je za zamenika komandanta Bihaćkog područnog bataljona, koji se sa drugim jedinicama povlačio u pravcu Livna. Tada je, između Bosanskog Grahova i Glamoča, sa još 25 ljudi, iz svoga kraja, pobjegao u neprijateljsku pozadinu, na područje Velike Kladuše. Zbog dezerterstva Štab 1. bosanskog korpusa kaznio ga je prisilnim radom, a po izdržanoj kazni uputio ga na Kordun. Sa Korduna on ponovo bježi u Kladušu, povezuje se sa neprijateljem i ubrzo postaje predmet raznih neprijateljskih kombinacija. Uz podršku Njemaca i ustaša Huška je u drugoj polovini 1943. pristupio formiranju Muslimanske milicije, pa je ubrzo postao njen komandant. Pomoću te milicije koju je Huška formirao u l i bataljona, sa oko 3.000 ljudi, neprijatelj je želio da učvrsti svoje pozicije i onemogući uticaj NOP-a i aktiviranje naroda Cazinske krajine u NOR-u. Međutim, velike pobjede jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u jesen 1943, oslobođenje znatnog dijela naše zemlje i uspjesi saveznika na svim frontovima, kao i raspoloženje naroda Cazinske krajine prema NOP-u i kolebanje u redovima Muslimanske milicije, natjerali su Husku da krajem 1943. godine, poslije pregovora sa predstavnicima 4. korpusa, pređe sa svojim jedinicama na stranu Narodnooslobodilačke vojske. Drugog februara 1944. po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, od Muslimanske milicije, Cazinskog NOP odreda i jednog broja starješina 8. krajiške brigade formirana je Unska operativna grupa, a Huška je postavljen za njenog komandanta. U maju 1944. ubili su ga agenti njemačko-ustaške obavještajne službe. (Zbornik IV/19, dok. 50.).

tada radili kao terenski radnici raspoređeni su u brigadu i na odgovarajuće dužnosti.

Štab brigade[20] komandant Hamdija Omanović, zamjenik komandanta Uroš Kukolj, politički komesar Avdo Ćuk, zamjenik političkog komesara Blažo Đuričić, obavještajni oficir Ferid Dedić, referent saniteta Drago Mažar, intendant Sava Žigić, rukovodilac Politodjela Hajro Kapetanović[21] i rukovodilac organizacije SKOJ-a u brigadi Boško Kecman.

Prvi bataljon: komandant Savo Kesar, politički komesar Ratko Novaković, zamjenik političkog komesara Radoman Jakić, odnosno Rahmija Kadenić,[22] obavještajni oficir Mirko Stanarević intendant bataljona Simo Radaković, referent saniteta Milan Knežević i rukovodilac skojevske organizacije u bataljonu Đuro Grubiša.

Drugi bataljon: komandant Miloš Balać,[23] zamjenik komandanta Stevo Radulović, politički komesar Pero Gazibara, zamjenik političkog komesara Zajko Dizdarević, obavještajni oficir Ilija Kužet, intendant bataljona Lazo Mitrović, referent saniteta Drago Drljača i rukovodilac organizacije SKOJ-a Ale Galić.

Treći bataljon: komandant Agbaba Dane,[24] zamjenik komandanta Ilija Mandarić, politički komesar Redžo Terzić,

[20] Podaci prema sjećanju učesnika iz sastava 8. krajiške brigade: Dure Balabana, Đukana Matijevića, Gojka Besiaća, Milana Balabana, Miče Stankovića, Hasana Četića, Nikole Dotlića, Stojana Beronje, Ilije Mimića, Zorke Glušice, MišaPuhaća, Mehmeda Šehovića, Vida Ličine, Hasana Terzića, Mirka Babića, Luke Grbića, Jovice Popovića, Bože Vignjevića, Laze Zorića, Milanka Došena, Save Lakića, Steve Trtice, Đure Trtice, Vladimira Uršulskog, Dušana Pašića i Batasa - Savke Poptošić.

[21] Politodjel je formiran u toku ofanzive u prvoj polovini februara 1943, a u *njemu* su pored Hajre Kapetanovića, kao rukovodioca bili Miro Dragišić (poginuo od čelnika 1943) i Jure Marek. - Zbornik IV/10, dok. 90.

[22] Radoman Jakić je, formiranjem brigade postavljen za zamjenika komesara 1. bataljona. U toku Četvrte ofanzive gubi vezu sa svojom jedinicom, koja se, u međuvremenu probija preko ceste Bosanska Krupa - Sanski Most. Tako je za zamjenika komesara 1. bataljona postavljen Rahmija Kadenić, polovinom februara 1943, a Radoman Jakić, pošto je preko štaba divizije i 6. krajiške brigade stigao svoju jedinicu, određen je, nešto kasnije, za zamjenika komesara 4. bataljona.

[23] Poginuo 14. januara 1944. kod Prijedora.

[24] Umro je poslije rata.

zamjenik političkog komesara Vojo Stanarević, odnosno Izudin Čauševie,[25] intendant Đukan Vignjević, referent saniteta Vlasta Lenardić i rukovodilac SKOJ-a Hamdija Pozderac.

Avdo Ćuk, prvi politički komesar 8. brigade poginuo 13. novembra 1943. na Čardaku kod Bosanske Krupe. Proglašen za narodnog heroja.

Četvrti bataljon: komandant Uroš Vujanović,[26] zamjenik komandanta Branko Pilipović,[27] politički komesar Rajko Radetić, zamjenik političkog komesara Ale Terzić, obavještajni oficir Branko Stanarević, intendant bataljona Đuro Sovilj, referent saniteta Svetozar Miljković i rukovodilac organizacije SKOJ-a bataljona Raza Kovačević.[28]

[25] Za zamjenika komesara bataljona određen je bio Stanarević Vojo, koji je nešto kasnije umro od tifusa, pa je dužnost u toku ofanzive 1943. primio Caušević Izudin.
[26] Poginuo 6. aprila 1944. kod Prijedora.
[27] Poginuo 1944. kod Širokog Brijega.
[28] Poginula marta 1943. na Šator planini, a Ale Terzić je umro poslije rata.

Blažo Đuričić, zamjenik političkog komesara 8. brigade. Proglašen za narodnog heroja.

PARTIJSKA ORGANIZACIJA BRIGADE

Formiranje brigade i njeno organizaciono učvršćenje bilo je u toku, ali je taj proces, otežan iz dva osnovna razloga: što su njene jedinice, još nepopunjene i nesređene, dobijale zadatak da brane prilično veliku teritoriju od mogućeg upada neprijatelja sa pravaca: Bosanski Novi - Dvor i Sisak - Petrinja, odnosno Karlovac i, drugo, što je svega 23 dana po donošenju naređenja o njenom formiranju počela četvrta neprijateljska ofanziva, koja je proces organizovanja brigade još više otežala. Zato su uspjesi 8. krajiške brigade u toku Četvrte ofanzive i kasnije utoliko veći i značajniji, pogotovu kada se imaju u vidu i atmosferski uslovi, mladost i neiskustvo boraca, slaba ili nikakva odjeća i obuća itd.

Brigada je u toku formiranja i početkom ofanzive imala 11 partijskih ćelija sa 82 člana KPJ, 22 kandidata KPJ i 142 člana SKOJ-a.[29] Prema podacima divizijskog partijskog komiteta, koji je održan u selu Rujiškoj 1. februara 1943. u svim bataljonima nijesu bili formirani bataljonski partijski

[29] AVII - k. 767H, br. reg. 4/5. Prema podacima iznetim na sastanku partijskog komiteta 4. krajiške divizije, kojem su prisustvovali: Boško Šiljegović, delegat Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Milinko Ku-

biroi, a osjećao se i nedostatak u nižem komandnom kadru. Sem toga, partijsko-politički kadar kasno je stigao u brigadu. Popuna u kadru izvršena je tek poslije gubljenja jednog dijela oslobođene teritorije.

Razumije se, partijska i skojevska organizacija brigade bile su mlade, bez iskustva, pa se rukovodeća uloga Partije još nije osjećala, a divizijski komitet je smatrao da se i sektašilo u pogledu prijema novih članova. Zbog toga su se već u početku, pojavili i izvjesni problemi o kojima je divizijski komitet dao svoju ocjenu.

> Prvo, samovoljno napuštanje jedinica i povratak kućama bila je česta pojava. Tako je, prema zapisniku komiteta, iz Cazinske čete dezertiralo oko 40 boraca.[30] Kao uzrok navodi se nepravilno vršena mobilizacija, pa su neki borci shvatili da su nasilno mobilisani (preko konferencija se »nepravilno objašnjavalo da će se boriti na svom terenu. .. «)•
>
> Drugo, u vaspitanju mladih, tek pristiglih boraca nije se znao dovoljno koristiti ugled vojnih rukovodilaca i hrabrih i starijih boraca (desetara, vodnika, komandira). Mlađima je trebalo neposrednije prilaziti, polazeći od toga da su se mnogi prvi put odvojili od svojih kuća i prvi put imali pušku i bombu u rukama.
>
> Treće, zbog nedovoljnog iskustva, neki partijsko-politički rukovodioci šablonski su prenosili program i metode rada iz starijih jedinica iz kojih su došli, ne unoseći se dovoljno u stvarno, realno stanje svoje čete, voda ili desetine u veoma teškoj situaciji zbog ofanzive neprijatelja.

Divizijski komitet 4. divizije ukazao je na puteve za otklanjanje ovih i drugih slabosti, zahtjevajući, prije svega, držanje jedinica u rukama i konkretan rad sa svakim čovjekom.

šić, politički komesar 4. udarne krajiške divizije, Dragoslav Mutapović, zamjenik političkog komesara 2. krajiške brigade, Dušan Misirača, zamjenik političkog komesara 5. krajiške brigade, Milisav Pavković iz 6. krajiške brigade i prema nekim podacima Avdo Ćuk, politički komesar 8. brigade (u zapisniku se to ne vidi). Tada je 2. krajiška brigada imala 21 partijsku ćeliju sa 250 članova KPJ, 5. brigada 24 partijske ćelije sa 341 članom KPJ, a 6. krajiška 19 ćelija sa 160 članova KPJ, 65 kandidata KPJ i 289 članova SKOJ-a.

[30] Autoru je lično poznato da je jedna grupa boraca iz 3. bataljona, kod Otoke napustila položaj i vratila se u pozadinu.

SMOTRA 4. KRAJIŠKE DIVIZIJE 7. JANUARA 1943. U SRPSKOJ JASENICI I RASPOREDI 8. BRIGADE

Samo deset dana po izdatom naređenju o formiranju 8. krajiške brigade, Vrhovni komandant drug Tito izvršio je, 7. januara 1943, smotru jedinica 4. krajiške udarne divizije. Raport su mu podnijeli komandant divizije Josip Mažar »Šoša« i komandanti brigada.

U ime 8. brigade prisutno je bilo svega deset boraca i rukovodilaca na čelu sa komandantom Hamdijom Omanovićem. Između ostalih, bili su i Jovica Popović, Hasan Terzić, Jovica Štrbac, Srđan Trtica i Milovan Pilipović.

U govoru borcima i narodu, drug Tito je, između ostalog, rekao:

> ». . . Meni je neizmjerna čast i ja osjećam veliku radost da vas mogu pozdraviti u ime Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Odavno smo već zajedno, odavno mi je bila želja da vas vidim ovako na okupu. Mi smo došli u Bosansku krajinu sa braćom Srbima i Crnogorcima, da se zajedno sa vama borimo. ..
>
> Mogu reći da sam bio iznenađen, ali i ponosan, da ste vi, sinovi dostojni vaših junačkih predaka, ostali na vašoj rodnoj grudi i borili se tako uporno za slobodu svog napaćenog naroda. Mrski neprijatelj je hteo da istrijebi sve Srbe u Bosni i počeo je od Krajišnika. Vi ste se digli na ustanak skoro goloruki, osvojili ste u borbi oružje koje i sada imaje. . . Vi ste postigli velike pobjede i uspjehe u toj borbi. . . Vi ste znali da razlikujete krivce od nedužnih, vi ste znali da odvojite krvnika Pavelića i njegove ustaše od poštenog hrvatskog naroda - i to je takođe jedna velika vaša zasluga... Kod nas ne bi bilo pobjeda da se u redovima Narodnooslobodilačke vojske nisu borili Srbi, Hrvati, Slovenci, Muslimani, Crnogorci, Hercegovci itd., i da se ti redovi svaki dan ne popunjavaju novim borcima. .. Svuda gdje budete prolazili širite bratstvo među narodima, jer je to bratstvo veliki zalog za konačnu pobjedu.. . « - rekao je dru^ Tito na zboru vojske i naroda u Podgrmeču 7. 1. 1943. godine.[3]

Odmah poslije održane smotre divizije, jedinice 2. i 5. krajiške brigade krenule su za Karan i Kozaru, prelazeći rijeku Sanu na sektoru Blagaja i Dragotinje.[32]

31 AVII, k. 12, tasc. 2-1, dok. 1-1.
[32] AVII, k. 407, br. reg. 2/1.

Tri dana poslije održane smotre divizije, 8. brigada je 10. januara dobila zadatak da sa dva bataljona zatvori pravce od Bosanskog Novog (1. bataljon), odnosno Dvora na Uni (2. bataljon), jedan bataljon je imao da se prikupi u rejonu Bužima (4. bataljon), a jedan u rejonu Otoke (3. bataljon).

Prvi bataljon se prikupio u rejonu sela Čađavice (8-9 km južno od Bosanskog Novog), sa isturenim dijelovima prema Vratolomu tg. 332 i Velikom brdu k. 294, odnosno Novskoj planini. S obzirom da desno od bataljona nije bilo drugih naših jedinica, to je prodor neprijatelja pravcem Blagaj - Suhača, a time i napad na desni bok 1. bataljona, bio moguć. Radi toga je i glavnina bataljona postavljena oko sela Čađavice, u prostoru između komunikacija Bosanski Novi - Otoka i Blagaj - Suhača - Budimlić Japra.

Teren je šumovit, sa kotama koje najčešće prelaze 300 m nadmorske visine, sa čela pogodan za odbranu, naročito u »normalnim« uslovima. Motomehanizovani dijelovi neprijatelja najvjerovatnije bi prodirali od Blagaja, a preko Vješala, Velikog brda i Grabovca kretala bi se njegova desna, odnosno lijeva pobočnica. Radi ovog, bataljon se obezbjeđivao jačim patrolama lijevo i desno.

Tih dana, između 10. i 20. januara, u Bosanskom Novom su se nalazile njemačke jedinice i domobrani ukupne jačine oko 640 vojnika, 12 tenkova (od kojih dva neispravna) i 400-450 neboraca, zatim 200 ustaša i 8. satnija. Od naoružanja, pored pješadijskog, imali su 13 topova, od kojih 4 haubice.

Drugi bataljon se, u odnosu na neprijatelja i njegov garnizon u Dvoru na Uni, nalazio u sličnoj situaciji. Njegova glavnina nalazila se u selu Kotaranima (lijeva obala rijeke Une, oko 8-9 km zapadno od Bosanskog Novog). Razlika je bila u prohodnijem terenu (odmah pošto se pređe linija Kordića brdo k- 263 - Zakopa k- 284 - Radića brdo tg 305) u slučaju neprijateljskog napada od Dvora na Uni, odnosno Bosanskog Novog. Prema 2. bataljonu bilo je tada oko 1800 domobrana, 700 vojnika iz nepoznatih jedinica, a nešto sjevernije - u Divuši tri satnije.

[33] AVII, k. 767, br. reg. 2-1 i Zbornik IV/9, dok. 64.

Na liniji Kostajnica - Dvor na Uni tih dana nije bilo znatnijih neprijateljskih snaga. Nešto kasnije stigla je na ovu liniju 369. pješadijska tzv. »vražja« divizija, sa kojom će se 8. krajiška brigada uskoro sukobiti i dugo »nositi«.[34]

Četvrti bataljon, koji je bio u formiranju, nije ostao u Bužimu, vjerovatno u želji da ojačaju naše snage prema Bosanskom Novom. On je preko Otoke krenuo prema položajima 1. bataljona, u pravcu Novske planine. U Bužimu su, samo privremeno, ostali njegovi dijelovi. Radi toga je iz Otoke u Bužim upućen 2. vod 1. čete 3. bataljona, koji je tu ostao sve dok neprijatelj nije stigao do Žirovca, južno od komunikacije Dvor na Uni - Glina. Tad se povratio u Otoku u sastav svog bataljona.

Tako je, gotovo ceo 3. bataljon lociran u Otoci, držeći položaje iznad nje na liniji Plovna k. 307 - Voloder - Vrletica. On je, u stvari, ovom prilikom igrao ulogu zaštitnice ostalih bataljona, isturenih dublje prema neprijatelju.[35]

POČETAK ČETVRTE NEPRIJATELJSKE OFANZIVE

Neprijatelj je sa ofanzivnim dejstvima otpočeo 20. januara 1943. godine,[36] a 22. januara šef Obavještajnog centra Banijskog NOP odreda izvjestio je štab 1. bosanskog korpusa

[34] AVII, k. 767, br. reg. 2-1. Ova 369. legionarska divizija, tzv. »vražja« formirana je u Njemačkoj, od ljudstva regrutovanog u NDH, sa njemačkim komandnim kadrom i specijalistima. Bila je namjenjena za Istočni front, ali je razvoj ustanka natjerao Njemce da je upotrebe na teritoriji NDH. Imala je dva pješadijska puka - 369. i 969., kasnije 370, od po tri bataljona, jedan artiljerijski puk i ostale divizijske dijelove - Zbornik IV/9, dok. 39.

[35] Rekonstrukcija rasporeda bataljona i kretanja jedinica brigade početkom ofanzive, kao i neki detalji u toku borbi kasnije, izvršena je sa učesnicima - bivšim borcima brigade, i to iz: 1. bataljona: Nikolom Dotlićem, Gojkom Beslaćem, Kajom Krljič, Mišom Puhačem, Đurom Balabanom, Maricom Basta »Ličankom«, Žorkom Glušica, Dušanom Pašićem; 2. bataljona: Mišom Puhačem, Vidom Ličinom, Vasanom Đakovićem, Mirkom Babićem, Milanom Bogunovićem, Ilijom i Dušanom Škoricem, Muhamedom Bajrićem, Milkom Jakić Bates i Nikolom Štrbcem; 3. bataljona; Lukom Grbićem, Đurom Balabanom, Milanom Balabanom, Božom Vignjevićem, Mirkom Vojnovićem, Jovicom Popovićem, Milanom Prošićem, Savkom Bates, Đurom Baserićem, Dušanom Jankovićem i Milom Zecom; 4. bataljona: Lazom Zorićem, Vladom Uršulski, Milankom Došenom i Savom Lakićein. (Dalje drugovi iz 1,2. itd. bataljona).

[36] U ofanzivi su učestvovale: A) njemačke snage - 7 SS »Princ Eugen« divizija i 369. tzv. »Vražja«, pod čijom komandom je i 3. planinska ustaško-

da je »neprijatelj skoncentrisan, a cilj ofanzive je napad na četiri strane: prema Slunju, Kladuši, od Bosanskog Novog i od Sanskog Mosta... da je jedna kompletna divizija Njemaca i legionara prošla kroz Prijedor za Sanski Most sa tenkovima i kamionima... «"

Devetnaest dana prije izvještaja iz Banije o koncentracijama neprijatelja i njegovim namjerama (događaji su, uglavnom, potvrdili vjerodostojnost podataka navedenih u gore pomenutom izvještaju), šef Glavnog obavještajnog centra 1. bosanskog korpusa Ratko Vujović »Čoče«, uputio je Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije slijedeću depešu:

> ». .. U Zagreb su stigli kontingenti hrvatske legije koja se borila na Istočnom frontu. Stigli su i ustaško-domobranski oficiri, pitomci vojnih škola koji su bili na specijalizaciji u gradu Štokerau. Govori se o ofanzivi na oslobođenu teritoriju, najverovatnije u pravcu Bihaća, 3. 1. 1943. »Coče«.[38]

Početkom neprijateljske ofanzive rukovodstvo naših snaga nije bilo iznenađeno. Pokušaji neprijatelja da raznim dezinformacijama skrene pažnju naših štabova na prostoriju Posavine i prugu Zagreb - Beograd nisu imale uspjeha. Već početkom januara informacije su stizale u naše štabove iz Zagreba, Kostajnice, Prijedora, Bosanskog Novog, Sanskog Mosta, Bosanske Dubice i drugih mjesta. Bilo je dovoljno informacija da bi se izvršile temeljite analize i pripreme za otpor neprijatelju, odnosno za protivofanzivu glavne grupacije naših snaga.

Štab 1. bosanskog korpusa, pored naređenja 2. i 5. krajiškoj brigadi, od 8. januara 1943. godine, da krenu za Kačan, odnosno za Kozaru (8. krajiška brigada je bila na putu ka

domobranska brigada - koje prodiru sa linije: Petrinja - Glina - Karlovac preko Cazinske krajine ka Bosanskoj Krupi i Bihaću, a sa prostorije Prijedor - Sanski Most u pravcu Krupe i Ključa snage 717 (pod čijom je komandom 2. ustaško-domobranska brigada), odnosno 714. pješadijske divizije. Svega oko 30 bataljona, 25-30 baterija topova i oko 40 tenkova; B) sa juga i zapada italijanske trupe 5. armijskog korpusa. Zbornik IV/10, dok. 236.

37 Prema ovom izvještaju Banijskog odreda, u Bosanskom Kovom je, oko 21. januara 1943. već bilo 4-5.000 neprijateljskih vojnika, u Priiedoru 5-6.000 Njemaca sa 14 topova, itd.

38 AVII, k. 11, br. reg. 1/1.

39 AVIL k. 407, br. reg. 2/1 - Druga i 5. krajiška brigada dobile *su* zadatak da vrše pritisak prema Kostajnici, Dubici i ostalim okolnim uporištima »radi smanjenja neprijateljskih koncentracija u garnizonima prema Baniji i privezivanja neprijateljskih snaga za Kostajnicu i Dubicu... «

svojim položajima), naredio je 12. januara da 5. krajiška divizija preduzme mjere oko rušenja komunikacija Banja Luka - Sitnica, Jajce - Mrkonjić Grad - Sanski Most - Ključ. Sve ove mjere bile su potrebne »da bi se otklonila opasnost od iznenadnog i brzog prodora neprijatelja na oslobođenu teritoriju« - kaže se u naređenju 5. krajiškoj diviziji.[40]

Snage 1. bosanskog korpusa imale su zadatak da otporom na uzastopnim položajima i onesposobljavanjem komunikacija obezbjede protivofanzivu Udarne grupe divizija, ne dozvoljavajući neprijatelju da brzo prodre od rijeke Une preko slobodne teritorije u pravcu Grmeča. U isto vrijeme imale su da obezbede evakuaciju naroda iz ugroženih krajeva Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine, magacina iz Bihaća, a prije svega, evakuaciju bolnice u Žegaru (Bihać) sa nekoliko stotina ranjenika i bolesnika. Neprijatelj je, naime, kao obično vršio i pripreme za uništavanje naroda na pravcima dejstava. To je vršio sistematski i temeljito. Otud i neophodnost da se narod evakuiše sa privremeno napuštenog terena, iako su te kolone žena, staraca i djece predstavljale »teret« za operativne jedinice.

A to uništavanje nenaoružanog naroda koje su planirali okupatori, tačno je odgovaralo željama ustaša i mjerama koje su oni pripremali i sprovodili.[41]

U pripremama za otpor neprijatelju i oko evakuacije ranjenika, bolesnika i naroda - žene, muškarci i omladina ispoljavali su snažnu političku svijest, moral i upornost, uprkos veoma teškim atmosferskim uslovima. Nije bilo panike i demoralizacije, jedino je bilo nevjerice u mogućnost pro-

[40] Zbornik IV/9, dok. 53.

[41] U to vrijeme 1943. godine dr Ivo Guberina, sveštenik i satnik »poglavnikove tjelesne bojne«, u klero-fašističkoj reviji »Hrvatska smotra« pisao je:
». .. Prirodno je pravo Hrvatske države i hrvatskog naroda liječiti svoj organizam od tog otrova. Ustaški se pokret dao na taj posao. Upotrebljava sredstva kojim se služi svaki liječnik. . . gdje je potrebno, pravi potrebne operacije. Po svim načelima katoličke moralke oni su napadači, a država Hrvatska ima pravo da i mačem uništi te napadače.. . (Štamparski zavod »Ognjen Priča - 1952. Institut za radnički pokret Zagreb, dalje: IRP - Zagreb). - Guberina je bio jedan od ideologa ustaša, sa pretenzijama da jednoga dana postane biskup.

dora neprijatelja tako duboko u našu slobodnu teritoriju. Oni su i u tim okolnostima sakupljali poklone za svoju vojsku i ranjenike. Organizacija žena, na primjer iz Otoke, mjesta koje je samo dva mjeseca živjelo u slobodi, uz saradnju sa NO odborom prikupila je i poslala za Božić:

- za bolnicu - 20 komada živadi, 14 kg tarane, 85 komada jaja, suvih šljiva, jabuka i oraha;
- za vojsku - štabu 2. bataljona 2. krajiške brigade za najbolje borce da se podijeli 16 komada priglavaka, za druga Ratka Martinovića jedan par rukavica, dar Vukosave Grbić, predsjednice AFŽ;
- za 3. bataljon 8. krajiške brigade jedno jagnje, a straži u Otoki - živadi i jaja.«[42]

[42] **AVII, k. 1978, br. reg. 19/1-3.**

Drugi dio

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA U ČETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFANZIVI

Na položaje 8. krajiške brigade, od Bosanskog Novog i Dvora na Uni neprijatelj nije napadao, iako je štab 4. udarne divizije to očekivao. U to vrijeme, međutim, u prvim fazama borbe, na pravcu Sanski Most - Bosanska Krupa najveći teret, do povratka 2. i 5. brigade, podnijela je 6. krajiška brigada. Na ovom pravcu neprijatelj je sa svojom 717. divizijom[43] uporno nastojao da se probije do Bosanske Krupe, odnosno sela Gudavca. Prema izvještaju štab 4. krajiške divizije od 19. januara 1943. ove neprijateljske snage stigle su iz Srbije preko Bosanske Gradiške.[44] Tada je 6. krajiškoj brigadi bilo naređeno da najupornijom borbom spriječi prodor neprijatelja u Lušci Palanku i stvori vrijeme za dolazak pojačanja, odnosno 2. i 5. brigade. Pri tome je trebalo da patrolama održava vezu sa 1. bataljonom 8. krajiške brigade na Novskoj planini.[45]

Napadima i protivnapadima 6. brigade na Dedovači, Brajić Tavanu, Frajtovcima, u zajednici sa 3. bataljonom 1.

[43] 717. divizija imala je šest pješadijskih bataljona, jedan artiljerijski divizion, 2. planinsku ustaško-domobransku brigadu i jednu grupu tenkova - Zbornik IV/9 dok. 242.

[44] AVII, k. 407, br. reg. 4/2 I.

[45] Zbornik IV/9, dok. 115. Kao što je poznato, 2. i 5. krajiška brigada su, po naređenju od 8. 1. 1943. krenule na Karan, odnosno Kozaru pa se očekivao njihov povratak.

krajiške brigade, potpuno je razbijena 2. planinska ustaško-domobranska brigada.[46] Neprijatelj je, ubacujući nove snage, ipak uspio da se do 26. januara probije sjevernom kolonom 717. njemačke divizije do Frajtovaca i preko Skucanog Vakufa 28. januara uđe u selo Benakovac.[47] Ali, i pored toga, zahvaljujući otporu 6. i 2. brigade, kolone 717. njemačke divizije nisu uspjele da se probiju u rejon sela Gudavca, gdje je trebalo da sačekaju snage 369. vražje divizije iz Bosanske Krupe.[48]

U međuvremenu su sa linije Petrinja - Glina - Karlovac prodirale 7. SS »Princ Eugen«[49] i 369. »vražja« divizija. Dijelovi 7. SS divizije stigli su 22. januara u rejon Šamarice, gdje su naišle na žestok otpor jedinice 8. divizije 1. hrvatskog korpusa. Osvajanje terena išlo je sporije nego što su Nijemci planirali. Ipak je zapadna grupa 7. SS divizije stigla 26. januara sa četiri bataljona i dvije baterije u blizinu Slunja, a njena istočna grupa kretala se ka jugu, prema Cetingradu i Kladuši. Izviđački bataljon 369. vražje divizije prodro je 29. januara preko Cazina ka Ostrošcu, a toga dana je 3. planinska ustaško-domobranska brigada izbila u zonu Panjak (k. 405) - Kalovac, svega oko 6 km sjeverno od Otoke. Istovremeno je zapadna grupa 7. SS divizija 29. januara oko 16 časova zauzela Bihać.[50]

U takvoj situaciji jedinicama 8. krajiške brigade prema Dvoru na Uni i Bosanskom Novom preostalo je samo da se povuku ka jugu i što prije prijeđu cestu Sanski Most - Bosanska Krupa, odnosno da se preko rijeke Une prebace na njenu desnu obalu. Povlačenje, nije bilo rezultat borbi i pri-

[46] Zbornik IV/9, dok. 234

[47] AVII, k. 407, br. reg. 17/2. Neprijatelj je, uz pomoć avijacije, prinudio čete 6. brigade da napuste položaje oko Benakovca.

[48] Zbornik IV/9, dok. 241.

[49] 7. SS divizija »Princ Eugen« formirana je od ljudstva regrutovanog od njemačke manjine iz Banata, dok je komandni kadar bio iz Njemačke. Imala je osam bataljona i ostale prateće dijelove, a bila je podijeljena u dvije napadne grupe (kolone): zapadnu i istočnu, odnosno sjevernu i južnu. Zbornik IV/10, dok. 59.

[50] AVII, k. 3c/4, Zbornik IV/9, dok. 233, 234 i 239 i AVII, k. B. dok. 34/1 - Borba neposredno oko Bihaća i za Bihać trajala je oko 12 časova, a protiv jedinica SS vodili su je i slušaoci Oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije i Bihaćki područni bataljon.

tiska neprijatelja sa čela, nego njegovog izbijanja na bokove i leđa brigade.

Jedinice 2. bataljona povlačile su se iz zone sela Kotarani - selo Jamnica preko Gaja i Miladinovca (lijeva obala Une) prema selu Blatnoj, gdje su prešle na desnu obalu. Tu je 29. januara 1943. došlo i do prvog ozbiljnijeg sukoba sa 3. planinskom ustaško-domobranskom brigadom, koja je tog dana zaposjela k. 405 Panjak.[51] Prethodno su bile samo manje provokacije neprijatelja oko Dvora na Uni - Grubića brdo.

Prvi i 4. bataljon i dalje su bili na sektoru Rujiška - Čađavica, a 3. bataljon koji se nalazio u Otoci, na položajima iznad ovoga mjesta, poslije manjih čarki sa prethodnicama 369. »vražje« divizije, prešao je 29. januara na desnu obalu rijeke Une u Bosansku Krupu. Prilikom prolaska kroz Bosansku Krupu, spalio je građu na stovarištu da ne bi neprijatelju pala u ruke, a zatim je zauzeo položaje na desnoj obali Une: Ostružnica - cesta Bosanska Krupa - Sanski Most, uz riječicu Krušnicu.[52]

Prema izvještaju političkog komesara 4. krajiške divizije Milinka Kušića,[53] štabu 1. bosanskog korpusa od 29. januara 1943. u 13,45 časova »sve jedinice 8. brigade i Banijski NOP odred, jačine do 500 boraca«, prebacili su se po naredbi Vrhovnog štaba »na desnu stranu Une... « Potom je 8. krajiška brigada držala položaje »od Novske planine do iznad Otoke i Krupe, a Banijski odred, pod komandom štaba 8. brigade bio u Suvaji na odmoru... «[54]

[5!] AVII, k. 776 A, br. reg. 2-1/1. Štab 4. krajiške divizije je u svom izvještaju naveo da su 28. januara 1943. snage 8. brigade vodile borbu sa neprijateljem koji je kretao iz Ivanjske i Bužima u jačini od četiri bojne, da je zarobljen jedan domobran i zaplijenjen jedan konj. Neprijatelj je povraćen na polazne položaje. Do ovog sukoba nije moglo doći 27. ili 28., već 29. januara 1943. godine, jer su se snage 3. planinske ustaško-domobranske brigade 29. januara našle u zoni Panjak - Ivanjska, a prethodnog dana one su u sastavu 369. vražje divizije tek bile izbile na komunikaciju Bužim - Otoka, oko 10 km sjeverozapadno od Ivanjske.

[52] Zbornik IV/9, dok. 151.

[53] Oboleo od tifusa Kušić je pod visokom temperaturom, izvršio samoubistvo u martu 1943. (Zbornik IV/11, dok. 157).

[54] Zbornik IV/9, dok. 151. U to vrijeme, 29. januara 1943. godine, jedinice 6. krajiške brigade bile su raspoređene od sela Podvidače do ispod Podkalinja, a na njihovom desnom krilu, podvijajući se jednim bataljonom između neprijateljskih snaga i Grmeča, raspoređene su jedinice 2. kra-

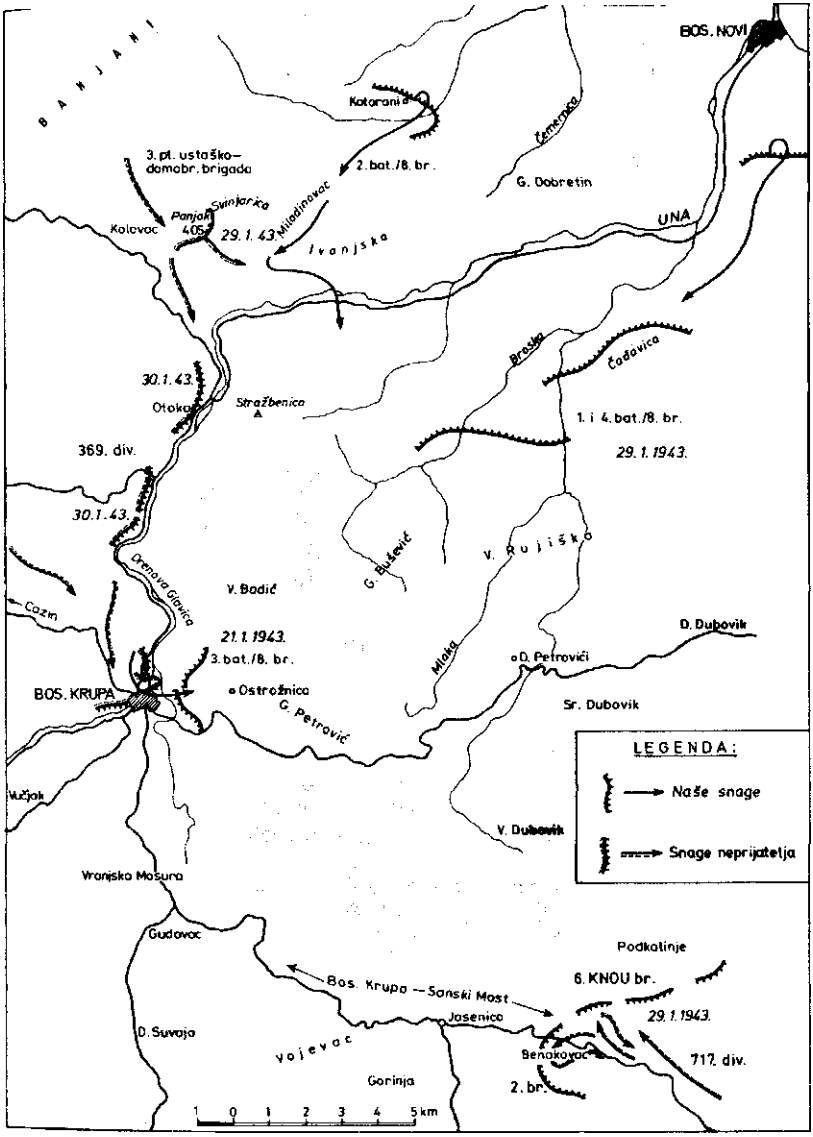

SKICA 1 - *SITUACIJA 29. I 30. JANUARA 1943. NA POLOŽAJIMA PREMA 369. ODNOSNO 717. NJEMAČKOJ DIVIZIJI*

Prelaskom jedinica 8. krajiške brigade sa Banijskim odredom na desnu obalu rijeke Une, brigada je ispala ispod neposredne komande Vrhovnog štaba, pod kojim je do tada bila.

Sutradan su snage 369. pešadijske »vražje« divizije očekujući prijelaz preko Une u pravcu Sanskog Mosta, bile raspoređene između Bosanske Krupe i Otoke, a 3. planinska ustaško-domobranska brigada ušla je u Bosansku Krupu. Mostovi su bili porušeni u Bihaću, Bosanskoj Krupi i Otoki. Ustaško-domobranska brigada pokušavala je da prijeđe Unu kod Bosanske Krupe i obezbjedi mostobran na desnoj obali, ali joj to nije uspjelo. Ta borba za mostobran između nje i četa 3. bataljona 8. brigade trajala je od 13. januara do 3. februara, što znači da još uvijek nije bilo došlo do spajanja jedinica 369. i 717. divizije koja je ostala prikovana oko Benakovca. Komunikacija između sela Benakovca i Bosanske Krupe još uvijek je bila u našim rukama i jedinice 8. brigade imale su još uvijek uslove da se bez borbe, prebace na sjeverne obronke Grmeča. One će to učiniti kasnije, ali će morati da se probijaju kroz vrlo čvrste položaje neprijatelja.[55]

OSMU KRAJIŠKU BRIGADU NAPADA 369. »VRAŽJA« DIVIZIJA

Plan neprijatelja u nastavku operacija, odgovarao je prvobitno postavljenom operativnom planu njemačke komande i bio je vrlo jasan. Trebalo je dejstvom 7. SS »Princ Eu-

jiške brigade. Jedinice 5. krajiške brigade sa dva bataljona ostale su da drže položaje prema Ljubiji, sa zadatkom da kontrolišu rijeku Sanu i da se povezuju sa bataljonom 6. brigade na Novskoj planini.

55 Zbornik IV/9, dok. 239 i na osnovu sjećanja učesnika iz 3. bataljona. Hamdija Omanović, tada komandant brigade, u svojim sjećanjima o ovim događajima piše u »Bihaćkoj republici« da neprijatelj nije u tom dijelu uspio da preko rijeke (misli se kod Bosanske Krupe - I.Č.), sve dok druge njegove snage nisu iz pravca Bihaća izbile u visinu sela Veliki Radić. Međutim, prema neprijateljskim izvorima sa kojima je autor raspolagao, 7. SS divizija (a na nju se ovo moglo odnositi) imala je jasno određen pravac dejstva i nije imala zadatak da tako duboko na svoje lijevo krilo upućuje neke snage. Naprotiv, 369. vražja divizija je po prelasku Une, imala zadatak da neke snage uputi desno: Bosanska Krupa - Zapoljak. (AVII - k. 3c/5).

gen« i 369. divizije sa zapada, a 717. i 714. divizije sa istoka, uklještiti naše snage, nabaciti ih u Grmeč i ovdje ih, koristeći teške atomsferske uslove za naše slabo obuvene i odjevene borce, uništiti.

Odnos snaga je bio mnogo nepovoljniji za naše jedinice. Dotadašnji teren, kojim su nastupale snage 7. SS i 369. »vražje« divizije bio je relativno prohodan bez obzira na atmosferske prilike (zima, snijeg i magla). Ovo naročito važi za dio po izbijanju jedinica neprijatelja južno od komunikacije Otoka - Vrnograč - Velika Kladuša. Međutim, ubrzo su i za neprijatelja nastale veće teškoće. Pred njim je bio Grmeč, u zimsko vrijeme gotovo neprohodan, a upotreba motomehanizovanih jedinica van komunikacije Bihać - Bosanski Petrovac, ili Bosanska Krupa - Krnjeuša - Bosanski Petrovac (kroz Grmeč, inače vrlo slab put) bila je nemoguća. Sve ovo razumije se, pružalo je šanse našim jedinicama da lakše manevrišu i izbjegavaju udar jačih neprijateljskih jedinica koncentrisanih na jednom mjestu. Najveći problemi bili su odjeća i obuća. Problem ishrane pojavio se nekoliko dana kasnije, duboko u Grmeču.

Prodirući od Bihaća prema jugoistoku jedinice 7. SS divizije dostigle su 31. januara liniju: Bijelo Brdo - Tihotina - Volarica - Grabež (6-7 km jugoistočno i istočno od Bihaća), potiskujući jedinice 7. udarne divizije. Narednih dana zaobišle su preko Hrgara (šumom i seoskim putem) jedinice 7. divizije koje su se morale povući i primiti borbu u selu Lipi i Vrtaču.[56]

Na ostalim položajima: Novska planina - Bosanska Krupa i Benakovac, između 31. januara i 3. februara nije bilo znatnijih promjena. Jedinice 2. krajiške brigade nisu dozvolile prodor 717. diviziji prema Gudavcu, a 8. brigada je onemogućila prolaz jedinica 369. divizije preko rijeke Une.[57]

Prema naređenju štaba 4. divizije od 1. februara, 2. krajiška brigada je i dalje blokirala neprijateljsku grupu u selu

[56] Zbornik IV/9, dok. 244. i AVII, k. 766, br. reg. 2/7.

[57] Snagama 369. divizije se veoma žurilo. Umjesto da uspostavi dodir sa 717. divizijom u selu Gudavcu, ona je morala hitno da pomogne deblokiranje 737. puka, koji su oko Benakovca opkolile jedinice 2. i 5. krajiške brigade. (Zbornik IV/9, dok. 244).

Benakovcu; 6. je imala da zatvori pravce od Stare Rijeke, Starog Majdana i Sanskog Mosta; 5. da blokira i zatvara pravce od Bosanskog Novog, s tim da sa jednim bataljonom preuzme sektor bataljona 8. brigade na Novskoj planini.

Prema tom naređenju 8. krajiška brigada je trebalo da sa jednim bataljonom kontroliše teren od Donjih Rakana - Otoke do iznad Bosanske Krupe, sa dva bataljona da zatvara pravce od Bosanske Krupe i Bihaća prema Malom Radiću, Vranjskoj Mosuri i Gornjim Petrovićima i »posebno vodi računa o Gudavcu kao taktičkoj tački za otpor... « Veza desno je održavana sa 5. brigadom na Novskoj planini, a lijevo sa jedinicama 7. udarne divizije.[58]

U vezi sa ovim naređenjem štaba 4. krajiške divizije vrijedi pomenuti:

- da je štab divizije očekivao napad 7. SS divizije iz pravca Bihaća. Međutim, do njega nije došlo niti je ta divizija svoje jedinice upućivala prema Malom Radiću i Vranjskoj Mosuri;

- da se dva bataljona 8. krajiške brigade, koje je trebalo da zatvore pravac prema Radiću, Vranjskoj Mosuri, nisu tu nalazila, već se samo 3. bataljon nalazio oko Bosanske Krupe, a sve ostale snage bile su sjevernije od komunikacije Bosanska Krupa - Sanski Most;

- da održavanje veze, lijevo, sa 7. divizijom nije bilo moguće zbog suviše velikog međuprostora, a i Grmeč je dijelio položaje ovih snaga, i

- najzad, nameće se pitanje da li je bilo neophodno u toj mjeri držati razvučene snage, ako su između 20. januara i 12. februara već dovoljno bili ispoljeni pravci glavnih udara neprijatelja, bar u prvoj fazi borbenih dejstava. Sigurno je da je još uvijek očekivan napad od Bosanskog Novog ili iz pravca Prijedora i Ljubije.[59]

Ono što treba posebno istaći jeste da je *ispred 8. krajiške brigade bila kompletna 369. »vražja« divizija, jer drugih naših jedinica, na desnoj obali rijeke Une, na položajima Otoka - Bosanska Krupa - nije bilo. Iza njenih leđa, na svega ne-*

[58] AVII, k. 407, br. reg. 9/1.
59 Zbornik IV/9, dok. 115.

koliko kilometara, nalazile su se snage 717. njemačke divizije,[m] **Ovakva situacija u kojoj se našla tek formirana brigada, čiji su borci bili pretežno slabo odjeveni i obuveni, a uz sve to i u veoma lošim vremenskim uslovima, zahtjevala je i poseban način borbe sa brojno nadmoćnijim i tehnički opremljenijim neprijateljem. Taktika borbe mogla je biti isključivo partizanska: zasjede, napadi na pobočnice i komore neprijatelja, zabacivanje za leđa, izvlačenje iz nepovoljnih situacija da bi se ponovo napalo najpovoljnije mjesto itd. Ovo je zahtjevalo izvandredne napore i odricanja, što je brigada uspjela kasnije da izdrži.**

SITUACIJA KOD 8. KRAJIŠKE BRIGADE IZMEĐU 3. I 6. FEBRUARA 1943.

Poslije nekoliko dana borbi sa jedinicama 8. brigade za mostobran, snage 369. »vražje« divizije prešle su 3. februara preko rijeke Une kod Bosanske Krupe. Potom su svoje glavnine uputile prema selu Benakovcu u susret 717. njemačkoj diviziji, a dio njenih snaga krenuo je desno prema Malom Radiću, odnosno Gornjim Petrovićima lijevo.

Sutradan su 3. bataljon 8. brigade koji se povlačio prema Gornjim Petrovićima i dvije čete 1. bataljona 8. brigade, koje su se povlačile od Velike Rujiške izvršili napad na neprijatelja u Gornjim Petrovićima. Međutim, ni posle četiri i po časova borbe, koja je počela u 23 časa, nisu uspjeli da otjeraju neprijatelja, koji je inače imao prilične gubitke.[61] Tom prilikom poginuo je Pero Mandić, rodom iz sela Lipe,[62] a tri borca su ranjena.

[60] U Zborniku IV/9, dok. 239, zapisano je: »Na liniji Bihać - Otoka, nalazile su se 16. brigada 7. NOU divizije i 8. krajiška brigada 4. NOU divizije.« Međutim, preciznije rečeno, prelaskom na desnu obalu r. Une na liniji Otoka - B. Krupa nalazila se samo 8. krajiška brigada i pred niom 369. vražja divizija. Dalje na jug, u rejonu Bihaća bile su snage 7. divizije u čijem je sastavu i 16. brigada, a pred ovom našom divizijom nalazila se 7. SS »Princ Eugen« divizija.

[61] AVII, k. 772, br. reg. 1/1-1. U izvještaju se pogrešno pominje 4. četa 1. bataljona. Ova četa, međutim, nije postojala.

[62] Institut za radnički pokret Bosne i Hercegovine br. reg. 12/521. (dalje: IRP-BiH).

Poslije ove borbe, 3. bataljon je krenuo južno, pa se 1. četa (komandir Nikola Vujinović, zamjenik komandira Dane Blanuša, politički komesar Izudin Čauševič i zamjenik političkog komesara Luka Grbić), sa komandantom bataljona Danom Agbabom zabacila neprijatelju za leđa u selu Mali Radić, dok su ostale jedinice bataljona krenule prema Vranjskoj Mosuri i Suvaji. Dvije čete 1. bataljona poslije napada na neprijatelja kod sela Gornjih Petrovića, uspjele su 5. februara da se prebace preko ceste Bosanska Krupa - Sanski Most između sela Jasenice i Suvaje.[63]

Narednih dana 3. bataljon je nastavio borbe južno od ceste Bosanska Krupa - Sanski Most oko Malog Radića, Vranjske Mosure i Suvaje. U izvještaju štaba 4. krajiške divizije od 17. februara kaže se daje četa koja se zabacila neprijatelju za leđa u selo Mali Radić (govori se o 1. četi 1. bataljona, što je pogrešno - radi se o 1. četi 3. bataljona) vodila žestoku borbu sa neprijateljskim pobočnicama čitav dan. »... Samo jedan puškomitraljez«, rečeno je u ovom izvještaju, »... Dane Blanuša, komandir čete (bio je zamjenik komandira 1. čete 3. bataljona - I.Č.) ubio je u dvorištu Miloša Mandića šest njemačkih vojnika.[64]

Tako su se 5. februara južno od komunikacije Bosanska Krupa - Sanski Most na obroncima Grmeča, našli 3. bataljon i dvije čete 1. bataljona. Međutim, četa 1. bataljona čiji je komandir bio Stevan Blanuša, politički komesar Mišo Puhača, zamjenik komandira Milan Jeličić i zamjenik političkog komesara Nikola Dotlić, ostala je izolovana i otsječena sjeverno od komunikacije (tamo su bili još i 2. i 4. bataljon). Nije imala vezu sa ostalim jedinicama ovog bataljona, ni sa štabom bataljona. Tu se nalazio zamjenik komesara bataljo-

[63] Prema sjećanju učesnika u ovim borbama istakli su se Jovica Popović. komandir 2. voda 1. čete, zatim Božo Glušica, komandir odjeljenja u ovoj četi, mlađi borci - Jahija Delić i Tomo Delijić i Arif Mušić, puškomitraljezac.

[64] AVII - k. 775, br. reg. 1/1. - Kad smo stigli u Mali Radić, sjećam se, selo je bilo pusto. Narod je već bio izbjegao u Grmeč, a mi smo povremeno izlazili na Obijaj k. 533 i osmatrali neprijatelja. Planirali smo dalji rad. Hladnokrvnost komandanta bataljona Dane Agbabe snažno je dijelovala na moral ljudi, tim prije što je on iz ovog sela i što je odlično poznavao ove krajeve.

na Radoman Jakić, ali je i sa njim veza bila prekinuta. Ova četa je 6. februara krenula sama preko Rašća i Dubovika prema selu Jasenicama i Gorinju. Poslije proboja preko ceste zauzela je položaj uz šumu, južno od sela Gorinja. Međutim, nju su iznenadile pobočnice 369. divizije, koje su prošle kroz šumu i napale je s leđa. Došlo je do mučne i veoma kritične situacije. Neprijatelj je zarobio dvadesetak naših mladih i neiskusnih boraca. Izvršen je protivjuriš, pa su neki borci oslobođeni.[65] Zahvaljujući snalažljivosti i hrabrosti starijih i iskusnijih boraca, četa je ipak spasena i mogla je da se priključi svom bataljonu.[66]

Jedinice 2. i 4. bataljona povlačile su se 6. februara 1943. preko Pučenika i Vojevca ka Grmeču, odnosno (4. bataljon) preko sela Jasenice prema Risovcu.

Proboj naših jedinica preko komunikacije bio je uspješan, iako je prvi izvršen danju. U svim borbama neprijatelj je imao prilične gubitke, jer su naši jurišali na komoru, koja je išla bez osiguranja. Imali smo 4 poginula i 6 ranjenih.[67]

Izbjegavajući frontalnu borbu - jer za to nije bilo ni snage, ni svrhe, jedinice 8. krajiške brigade postavljale su neprijatelju zasjede i tukle ga u pokretu. Upravo su tako postupile dvije čete 3. bataljona, koje su na partizanski način vodile žestoke borbe na Vranjskoj Mosuri i Suvaji. Tada su pojedini vodovi i desetine nanosile neprijatelju teške gubitke, tako da je za dva dana imao preko 50 poginulih i mnogo ranjenih - kaže se u izvještaju štaba 8. brigade. Nakon ovih uspješnih borbi oko Vranjske Mosure i Suvaje čete su se morale povući prema Suvajskom Međugorju i Risovoj gredi,

[65] Sjećajući se ovih događaja Mišo Puhača kaže: ». .. Kad je neprijatelj prodro cestom i spojio se bili smo otsječeni. Kad smo to saznali samoinicijativno smo odlučili da se probijemo u Grmeč. Slučajno smo se sastali sa 3. bataljonom 5. krajiške brigade i zajedno sa njima probjali... U Gorinju je neprijatelj došao s leđa iz šume. Četa gotovo da se raspe. Ipak, ono što nas je ostalo, još uvije bez ikakve veze bilo s kim od naših, " krenuli smo prema Lastvama i spojili se sa bataljonom...
Naši su se borci kod Gorinja sa Njemcima borili prsa u prsa, potpuno smo se izmješali - sjeća se Puhača. Tad je ubijeno 10-15 Njemaca.«

[66] Veliku pribranost i hrabrost, kada je četa napadnuta s leđa pokazali su: Stevan Blanuša, Mišo Puhača, Nikola Dotlić, Đuro Prošić, Krljić Kaja, Gojko Roković, Bubulj Milan, Mirko Beslać, Stevan Zorić i Trtica Branko.

[67] AVII, k. 775, br. reg. 1/3.

zadržavajući prodor dijelova 369. njemačke divizije prema Lastvama.[68]

U ovim borbama između 3. i 6. februara 1943. istakli su se Branko Mlađenović, puškomitraljezac 1. bataljona, Stevo Vujinović, zamjenik političkog komesara čete u 3. bataljonu, Halil Kozlića, desetar u 2. bataljonu, Ilija Uzelac, puškomitraljezac u 4. bataljonu, Dušan Stupar, puškomitraljezac u istom bataljonu, Ilija Zorić, desetar bombaške desetine 3. bataljona, Milan Grahovac, puškomitraljezac u istom bataljonu.[69] Ovima treba dodati i drugaricu Lešić Radojku, koja je nekoliko dana kasnije razbila kundak puške o glavu njemačkog vojnika.[70]

S obzirom na razvoj situacije između 1. i 5. februara koja se svakog časa mijenjala i odnos snaga u korist neprijatelja, kao i očigledne najmere i upornost neprijatelja, štab 4. krajiške divizije je 5. februara izdao novo naređenje svojim jedinicama.[71]

Osma krajiška brigada je dobila zadatak da se skoncentriše u Risovcu, da sredi svoje jedinice i zauzme položaje između sela Lastve, Krnjeuše i Vrtače sa zadatkom da spriječi spajanje neprijateljskih kolona koje nadiru od Bihaća i od Suvaje (preko Risovca). Veza sa 2. krajiškom brigadom u Risovcu, a sa 7. udarnom divizijom u Krnjeuši.[72]

[68] U izvještaju štaba 8. brigade od 17. februara 1943. govori se da su 1. i 2. četa 1. bataljona vodile borbe na Vranjskoj Mosuri i Suvaji i to 2. februara 1943. Što se datuma tiče sigurno je greška. Jer su ove čete vodile borbu zajedno sa 3. bataljonom oko Gornjih Petrovića 3. februara, a zatim su krenule preko ceste. Može se samo raditi o četama 3. bataljona. Ovo ne isključuje i čete 1. bataljona u kasnijim borbama oko s. Suvaje, ali ne i oko Vranske Mosure, jer bi se inače prelaskom ceste, vraćale na sjever. A za to nije bilo potrebe.

[69] AVII, k. 775. reg. br. 10-4. U podacima štaba 8. brigade koji su upućeni štabu 4. divizije stoji: Halil Kozlića je poginuo na Otoci 6. 11. 1943. Bio je rodom iz Kulen Vakufa; Zorić Ilija, rodom iz Lipe, poginuo kod Prijedora krajem 1943. Stupan Dušan, umro 1976. kao vazduhoplovni major.

[70] Radojka Lešić, rodom je iz sela Osredka, a poginula je aprila 1943. kod Malog Radića - na Obijaju.

[71] Dva dana prije, 3. februara 1943. Radio-Zagreb je objavio vijest o kapitulaciji 6. nemačke armije kod Staljingrada.

[72] AVII, k. 766, br. reg. 2/7.

Ovim naređenjem 2. brigada je dobila zadatak da pojačana Banijskim NOP odredom, koji je prešao pod njenu komandu, zatvori pravac Suvaja - Krnjeuša (dva bataljona) i prolaz šumskom cestom Jasenica - Barake (druga dva bataljona); 5. brigada da zauzme položaje ispod Grmeča od ceste Jasenica - Barake paralelno sa komunikacijom Bosanska Krupa - Sanski Most, a 6. krajiška brigada da glavne snage rasporedi preko Skucanog Vakufa do Starog Majdana sa zadatkom da napada neprijatelja koji se kreće od Sanskog Mosta prema Majkić Japri i Grmeču ili obratno.

U naređenju između ostalog je pisalo:

»... Iz dosadašnjeg iskustva borbe u ovoj ofanzivi, Njemce treba napadati u pokretu, sa dobrim zasjedama i na bliskim odstojanjima... Brojno stanje jedinica u ovoj ofanzivi mora porasti, a ne opasti, tako da čete broje 100-150 boraca. Pojačati disciplinu, držati jedinice u rukama... «.

Ovo naređenje štaba 4. divizije, po svoj prilici, nije stiglo do 8. krajiške brigade. O tome nema dokumenta, ali prema onome što je zapisao njen komandant Hamdija Omanović, brigada se pod Grmečom našla izolovana, bez veze sa pretpostavljenom komandom. Poslije dužeg traganja uspostavljena je veza sa štabom 2. krajiške brigade i dogovoreno da se krene pravcem Lastve - Janjila - Bravski Vaganac - Drinić - Ošarelj - Drvar, pretpostavljajući da je u tom pravcu štab 1. bosanskog korpusa.[73]

ZLOČINI I PLJAČKE NEPRIJATELJA NA PRIVREMENO OKUPIRANOJ TERITORIJI U JANUARU-FEBRUARU 1943.

U međuvremenu je nastavljena organizovana evakuacija naroda i životnih namirnica iz Podgrmeča pod veoma teškim borbenim i atmosferskim uslovima, što je zahtevalo izvanredne napore i odricanja. U svom izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ od 4. februara 1943, komanda Podgrmečkog vojnog područja je javljala:

[73] Hamdija Omanović »Bihaćka republika« na str. 694.

»... U ovoj brzini nije moguće izvući veće količine žita, jer su i putevi porušeni... Narod je ispočetka slabo primio naš poziv na evakuaciju, ali je iz zločina u Majkić Japri povukao pouke na koje smo ga upozorili. Danas se žito brže izvlači i sakriva i daje se vojsci sve što treba... Neprijatelj je palio i ubijao - kaže se dalje u izvještaju - za sobom je poveo čitavu bojnu pljačkaša (500) za izvlačenje plijena.[74]

Treba još jednom reći da pljačke neprjatelja, praćene ubistvima nedužnih, nisu bile slučajne, pojedinačne i neorganizovane. Ovo se uklapa u rješavanje akutnog problema ishrane njemačke vojske i vojske NDH.[75] Postojali su posebno određeni centralni organi i punktovi na okupiranoj teritoriji koji su se starali o tome, kao i rejoni za deponije i magacini za žito. Unaprijed je određena klasifikacija opljačkane stoke i pravci transporta.

U toku januara i februara 1943. neprijatelj je na terenu Podgrmeča opljačkao ili uništio: 2.154 goveda, 1.388 konja, 4.426 ovaca, 1.963 svinje, 10.600 kokošiju, 36 vagona kukuruza, 8 vagona pšenice, 8 vagona pasulja, 18 vagona krompira, 2 vagona masti, 3 suvog mesa, 45 stočne hrane, 5 vagona rakije, a spalio je 1.142 kuće i 1.134 pojate. Pobio je pritom 3.370 ljudi (mahom starijih), žena i djece, nasilno odveo 1.229 i živih spalio 229. To je bio nepotpun bilans zločina za nepuna dva mjeseca.[76]

ZADNJA BORBA SA JEDINICAMA 369. »VRAŽJE« DIVIZIJE NA LASTVAMA U GRMEČU

Brigada se najzad, 6. februara 1943. prvi put poslije svog formiranja sakupila u Lastvama (oko 18 km od Bosanskog Petrovca). Drugi bataljon još nije bio stigao, jer je tog dana vršio proboj preko komunikacije Bosanska Krupa - Sanski Most. Kratak predah iskorišćen je da se sa komandnim sastavom proanaliziraju dotadašnja iskustva iz borbi i da se iz-

[74] Zbornik IV/10, dok. 26.

[75] Sve veća unutrašnja nestabilnost NDH, direktno je uticala i na njenu ekonomiju, koja je bila karakteristična po potpunoj dezorganizaciji. Najveću teškoću predstavljala je ishrana. (Državni arhiv SR Hrvatske - fond Sabora NDH, kutija 1). Manjak je trebalo nadoknaditi raznim mjerama, uključujući i pljačku.

[76] Zbornik IV/12, dok. 108.

vrši preformiranje brigade, odnosno da se od raspoloživih jedinica formiraju tri bataljona.[77]

Za vrijeme ovog predaha i sređivanja moralo se voditi računa i o budnosti. Mogućnost iznenađenja od izviđačkih dijelova neprijatelja bila je realna. Uostalom, saradnik naše brigade iz Bosanskog Novog javio je 3. februara da se čuvamo noćnih iznenađenja, jer to »Švabe« rado praktikuju, a čas njihovog polaska se kasno saznaje.[78] Zbog toga se brigada izvukla iz sela u šumu i svud okolo isturila patrole. Borci su bili umorni, gladni i promrzli, ali nije bilo demoralizacije. Bolnica u Lastvama već je bila bombardovana.

Izviđački dijelovi i bočna osiguranja 369. divizije pojavili su se 7. februara oko 10 časova. Na to su 2, 3. i 4. bataljon zauzeli položaje, a između njih je ostavljena jedna staza da bi se neprijatelj dublje uvukao u šumu. Položaji naših boraca bili su pogodni i pregledni. Neprijatelj je stao. Naši su posmatrali njegovu komoru na jednom proplanku očekujući da neprijatelj krene dalje. Izgleda da su se ova njegova bočna obezbjeđenja uputila više pa jug i da su se suviše odvojila od glavnine jer su ubrzo dobila znak da se vrate. Više se nije smjelo čekati. Naređen je juriš. Prvi su krenuli borci 1. i 2. čete 2. bataljona (3. četa je bila u povlačenju prema s. Skakavcu), a odmah zatim i ostale jedinice. Njemicu su počeli da bježe. Mirko Babić, borac 1. čete 2. bataljona trčao je za jednim Njemcem, dok su borci 4. bataljona uhvatili jednog legionara koji je raketama svojima davao signale. Naterali su ga da to i dalje čini, ali prema jedinicama 369. legionarske divizije. Tako je neprijatelj pogrešno usmjerenim minobacačima tukao svoje. Borci 1. čete 3. bataljona, na čelu sa komandirom 1. voda ove čete Dušanom Bogunovićem i Božom Glušicom, komandirom odeljenja, jurili su za legionarima. Poginuo je Božo Glušica, hrabri bombaš i puškomitraljezac. Poginuo je i desetar prve desetine ove čete. Odmah ga je na toj dužnosti zamjenio Đuro Balaban, puškomitraljezac od formiranja brigade.[79]

""aVII, k. 775, br. reg. 1/3.

[78] AVII, k. 767A, br. reg. 13-1.

[79] AVII, k. 775 - br. reg. 1/3 i lično sjećanje učesnika. Milan Bogunović, tada borac 1. čete 2. bataljona, sjeća se da je tog dana jedina hrana bila ono što su našli u rancima njemačkih vojnika. Meho Kutuzović, iako ranjen, odbio je da se vrati u previjalište, već je i dalje jurišao.

Štab 4. krajiške divizije izvjestio je da je 8. brigada vodila borbu kod bolnice u Lastvama, gdje je naše položaje bombardovalo 5 »štuka«, ali bez uspjeha. Ovom prilikom neprijatelj je imao 5 poginulih i 8 ranjenih, a naši 3 poginula i 1 ranjenog. Zaplijenjeno je: 1 teški mitraljez, 1 laki minobacač, 1 bataljonska apoteka, 12 pušaka, 20.000 metaka i 20 tovarnih konja sa raznim materijalom. Dva neprijateljska vojnika su zarobljena.[80] U ovoj borbi, kako je izvjestio štab brigade, istakao se 2. bataljon.[81]

Borba na Lastvama 7. februara prekinula je borbeni kontakt 8. brigade sa 369. legionarskom divizijom, koja je krećući se dalje na jug, prema selu Janjile, odnosno cesti Bosanski Petrovac - Ključ, došla u borbeni dodir sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom. Kontakt sa ovom divizijom, nije se prekidao sve do Šatora.

Nastupajući od Bosanske Krupe 369. divizija je tačno izvršavala zadatak svoje pretpostavljene komande, iako je u borbama imala velike gubitke. Prema izvještaju tzv. grupe Bobbio komandi »Supersolde« kaže se da je 369. divizija imala do 5. februara 1943. 62 poginula, 169 ranjenih i 59 nestalih.[82]

Put brigade od sela Lastve do Janjila, na komunikaciji Bosanski Petrovac - Ključ, bio je vrlo težak.[83] Borci su bili gladni, žedni i izmoreni marševima kroz dubok snijeg. Brigada se probijala teško, ali uporno. Nailazilo se na ostavljene ili bačene stvari naroda, koji se nešto ranije ovuda povlačio. Štab 4. krajiške divizije, govoreći o ovim prilikama u Grmeču, na jednom mjestu svog izvještaja, kaže:

[80] AVII, k. 775, br. reg. 1/3.

[81] Isto.

[82] Zbornik IV/10. dok. 199. Istog dana 7. februara 1943. ova divizija je imala gubitke i na Trovrhu, usred Grmeča. Samo jedan bataljon 2. krajiške brigade izvršio je protivjuriš na snage 270. puka ove divizije, i tom prilikom je poginulo 30 Njemaca, a mnogo ih je i ranjeno. Tom borbom onemogućen je napad Njemaca na leđa snagama 2. i 5. brigade, koje su se nalazile sjevernije, u Grmeču - (AVII, k. 766 A, br. reg. 12/1).

[83] Ovim pravcem, od sela Lastve nije se povlačio 1. bataljon. On je krenuo nešto zapadnije i izbio na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać kod Medenog Polja. Odavde je produžio za selo Kolunić.

»... Veliki snijeg i studen. Kretanje samo po prtini. Borba i marševi stalno traju. Teško je naročito zbog nespavanja i žeđi. Čitave kolone pate od halucinacija. Njemci i ustaše nemilosrdno gone i ubijaju civile. Veliki broj smrzavanja. . . «

U međuvremenu je zapadna grupa 7. SS »Princ Eugen« divizije, nastupajući iz zone Medeno Polje, 9. februara stigla sa jednom kolonom do k. 813. Božića glavica, a sa drugom produžila prema selu Latinovići. Istočna kolona ove divizije tog dana je stigla na liniju: M. Omar (k. 1146) - Ogumača (k. 1164)[85] Na ovaj način snage 7. SS divizije našle su se za leđima 8. krajiške brigade koja se tog dana (9. februara) kretala iz sela Janjila prema cesti Petrovac - Ključ. Trebalo je što prije preći ovu komunikaciju i zauzeti položaje južno od Bosanskog Petrovca.[86]

PRVA BORBA 8. KRAJIŠKE BRIGADE SA 7. SS »PRINC EUGEN« DIVIZIJOM

Dok se prethodnica brigade kretala iz Janjila prema Bravskom Vagancu, primjećeno je da i neprijatelj prilazi selu. Trebalo je djelovati brzo i energično, jer bi se bez iznenadnog napada, brigada mogla naći u okruženju od neprijateljskih snaga uz cestu (koje su tada primjećene) i dijelova 7. SS divizije s leđa.

Zasjedu su postavili 2. bataljon 8. i 3. bataljon 5. krajiške brigade, koji se ovdje našao odvojen od svoje glavnine. Prikriveni nedaleko od ceste i između kuća, borci su spremno čekali znak za vatru i juriš. Naime, bez naređenja komandanta 2. bataljona 8. brigade Miloša Balaća vatra se na neprijatelja nije smjela otvarati. Kad je prišao na desetak me-

[84] AVII, k. 772, br. reg. 1/3-1.
[85] AVII, k. 17, br. reg. 1/2 - original na italijanskom jeziku.
[86] Dolaskom u Janjila, štab brigade nije znao gde se nalazi neprijatelj. Pitali su seljake - sjeća se Hamdija Omanović - a ni oni nisu znali. Prolazili su - kažu - i naši i Njemci.

tara do zasjede, Balać je prvi pucao iz pištolja, a potom su čete otvorile vatru i izvršile juriš.[87]

U ovoj borbi prema izvještaju štaba 8. brigade - imali smo jednog poginulog i 4 ranjena, a Njemci su ostavili na bojištu oko 60 mrtvih. Zaplijenjeno je: jedan teški mitraljez, primopredajna stanica, 5 aparata za optičku signalizaciju, puškomitraljez, 2 sanduka sanitetskog materijala, 6 strojnica, 3 pištolja, mnogo rezervnih dijelova za puškomitraljez, 4 dvogleda, 22 konja sa ratnom opremom i drugi materijal.[88]

Prema izvještaju štaba brigade u borbi se naročito istakao komandant 2. bataljona 8. krajiške brigade Miloš Balać i Radojka Lešić koja je kundakom ubila SS-ovca i prebila karabin.[89]

Uspješne borbe 8. krajiške brigade na Lastvama dva dana ranije i ova kod Bravskog Vaganca, mnogo su značile za podizanje morala, naročito mladih boraca, koji su se uvjerili da su i elitne njemačke jedinice ranjive i da Njemci znaju dobro da bježe pa da »zaborave« i svoje ranjene i mrtve saborce. Osim toga, pokazalo se da su iznenađenje i energičnost u napadu, bez kolebanja i oklijevanja, osnovni preduslovi za uspjehe. To su na sastancima komandi i konferencijama boraca, kad je došlo do prvog predaha, svi potvrdili.

Bilans gubitaka njemačkih elitnih jedinica isključujući Lastve i Trovrh (7. februara) jer ti podaci nisu mogli stići za zbirni izvještaj - a prema podacima Više komande oružanih snaga »Slovenija - Dalmacija« (»Supersolde«) od 7. februara 1943. iznose: »... 171 poginuo, od kojih 12 oficira, 588 ranjenih od kojih 20 oficira i 38

[87] U zasjedi su, kako se sjećaju učesnici iz 2. bataljona, pored 3. bataljona 5. krajiške brigade, bile 1. i 2. četa 2. bataljona 8. brigade. Komandir 1. čete bio je Nikola Kabić, a 2. čete Dane Blanuša. U borbi su se istakli: Kojo Sovilj, Miloš Bogunović, Mićo Brkljač, Vid Ličina, Rista Rokvić U ovoj borbi istakli su se i: Halil Kozlića, Srđo Trtica i Radojka Lešić. Dane Blanuša poginuo je iste godine kod sela Suvaje na cesti Bosanska Krupa - Krnjeuša, Srđo Trtica poginuo je kod Zenice 2. januara 1945. kao komandir voda, Miloš Bogunović je poginuo marta 1943. kod Vučjaka, Mićo Brkljač, kao komandir 3. ćete 2. bataljona 8. brigade, kod sela Lipe 13. juna 1944. a Risto Rokvić je umro od tifusa u Žirovcu maja 1943.

[88] Zbornik IV/10, dok. 24.

[89] AVII, k. 17, br. reg. 1/2 i Zbornik IV/10, dok. 24.

nestalih... « a za naše gubitke se kaže... 1.499 poginulih.[90] Osma krajiška brigada je, između 3. i 6. februara 1943, prema izvještajima štaba brigade (ovi su izvještaji napred pominjani) ubila oko 60 neprijateljskih vojnika. Ovaj podatak, međutim, nije potpuno tačan, jer se u nekim borbama gubici neprijatelja nisu mogli utvrditi (npr. oko Vranjske Mosure, ili poslije - npr. 6. februara itd.).

Položaj 8. krajiške brigade od 10-24. februara 1943. i marš njenih bataljona između 7. i 10. februara

STANJE BRIGADE NA POLOŽAJIMA JUŽNO OD BOSANSKOG PETROVCA POLOVINOM FEBRUARA 1943.

Južno od ceste Bosanski Petrovac - Ključ, odnosno na zatvaranju pravca Petrovac - Drvar našle su se 10. februara slijedeće jedinice 4: divizije: 8. krajiška brigada, bez jedne čete, 3. bataljon 5. krajiške briga<Te^sFpratcčom četom 1. bataljona istg~bTjgarfei^2.' "četa~t:: bateljoM'2^k.rajiške. brigade. Sa glavninom 2, 5. i 6. brigade štab divizije nije imao veze, iako je očekivao da će se/bar neki od kurira probiti do njih i "upoznali ih sa pravcem odlaska štaba divizije i potrebom njihovog prebacivanja na sektor Bosanskog Petrovca.[91]

U takvoj situaciji štab 4. krajiške divizije izdao je 9. februara 1943. naređenje:

- da 8. krajiška brigada zauzme položaje na Bukovačkom brdu k. 832 i Đuranovači k. 910, sa osnovnim zadatkom da ne dozvoli prodor neprijatelja prema selu Drinići, odnosno prema Oštrelju, a 3. bataljon 5. brigade i 2. čela 1. bataljona 2. brigade (koji su bili desno od rasporeda 8. brigade) da zatvore pravac prema Bravskom Vagancu (k. 1043 Kukerda, Krstati vrh k. 1099 i Lerkovac k. 1112);

[90] Zbornik IV/10. dok. 192. Podaci o gubicima naših jedinica nisu tačni. Neprijatelj je redovno ubrajao u njih i neboračko stanovništvo, koje je ubijao ili internirao. To se jasno vidi iz dokumenta: AVI, k. 17 T/2 u kome se kaže da je grupa 187. puka zarobila 400 ljudi. Međutim, u operacijskom dnevniku 6. krajiške brigade (k. 767, br. reg. 1/5) - za to vrijeme i tu prostoriju - piše: »... U selu Jelašinovcima neprijatelj je pobio 400 duša na najzverskiji način... «

[91] Zbornik IV/10, dok. 59. Izvještaj štaba 4. krajiške divizije štabu 1. bosanskog korpusa od 10. februara 1943. godine. U to vrijeme glavnine 2, 5. i 6. krajiške brigade bile su u Grmeču, na njegovim sjevernim dije-

- da se 2. i 5. krajiška (iako sa njima još nije bilo veze) sto prije prebace na južnu stranu ceste Bosanski Petrovac - Ključ i da se skoncentrišu na liniji Kolunić - Vedro Polje - Drinić - Bravski Vaganac - Srnetica.

Na osnovu ovog naređenja 8. brigada je zauzela slijedeće položaje:

- Drugi bataljon: sa 1. četom Lazarev Vaganac prema Kukerdi (k. 1043) radi kontrole pravca od Bravskog Vaganca, 2. četa - lijevo od 1. čete, a 3. četa ovog bataljona u rezervi;

- Prvi bataljon selo Drinići;

- Treći ispod Bukovačkog brda i Bukovače, a

- Četvrti selo Kolunić, na lijevom krilu rasporeda brigade.[93]

Selo Kolunić, koje se proteže samim obroncima Osječenice, pružalo je sa k. 691 i ispred k. 726 dobre mogućnosti za osmatranje Petrovačkog polja i Bosanskog Petrovca. Međutim, postojala je mogućnost iznenađenja zone Medeno Polje preko Osječenice, odnosno Žute glave k. 752 i Dukića vrha k. 1264, jer je teren pošumljen i osmatranje otežano. Iznenađenjem iz ovog pravca ugrozio bi se čitav brigadni raspored. Položaji na Bukovačkom brdu (3. bataljon) činili su centralni dio rasporeda brigade i štitili desni bok jedinice u Koluniću.

Jedinice 8. brigade, koje su držale ove položaje i branile pristup Oštrelju, bile su preslabe da se ozbiljnije suprotstave glavnini snaga 7. SS »Princ Eugen« divizije, koja je četrnaest dana kasnije nastupala u zahvatu ceste Bosanski Petrovac - Drvar i istočno - preko Srnetice. Ona je objektivno mogla da spriječi upad izviđačkih dijelova ove divizije, da ne dozvoli iznenađenje i brzo nastupanje njenih prethodnica. Bez želje da se odnos snaga upoređuje, treba istaći da je 7. SS divizija nastupala sa dvije napadne grupe (kolone), da je imala ukupno 8 bataljona i druge dijelove i da se moglo

[92] AVII, k. 766, br. reg. 4/7. U međuvremenu su motorizovani dijelovi 7. SS »Princ Eugen« divizije zatvorili cestu Bosanski Petrovac - Ključ. Stigli su i dijelovi neprijateljskih snaga sa Skakavaca do Marjanovića Dola.

[93] O rasporedu 8. krajiške brigade izvješten je i Vrhovni štab (AVII, k. 8, br. reg. 5/2), ali u dokumentima nema podataka o tome zašto nije zaposjednuta i k. 910 Pod Đuranovača, kako je stajalo u naređenju štaba 4. divizije.

očekivati da će u zahvatu komunikacije Bosanski Petrovac - Drvar napadati tzv. zapadna kolona sa približno četiri dobro naoružana bataljona, jednim (od dva) artiljerijskim divizionom, kompletnim (ili dijelom) ustaško-domobranskim bataljonom i tenkovskim jedinicama.

Kad je pristigla na ove položaje brigada je imala: 1.331 borca i rukovodioca sa 710 pušaka, 17 strojnica, 26 puškomitraljeza, 5 ručnih bacača, 4 teška mitraljeza, 2 teška minobacača i 51 pištolj. U ovaj broj nisu uračunata 3 kurira, za koje štab brigade nije znao gdje su, 63 nova borca, koji su se izgubili i pristupili 10. krajiškoj brigadi, kao i brdski top sa poslugom i 65 granata koje je brigada poslala 7. diviziji jer ga nije mogla vući sa sobom. Sve jedinice podijeljene su u četiri bataljona, prateću četu i minersko odjeljenje u sastavu 4. bataljona, a svaki bataljon imao je svega po tri tovarna konja, a samo prateća četa 17 konja sa samarima.[94]

Poseban problem u tim zimskim danima predstavljali su *odjeća i obuća.* **U izvještaju štaba brigade od 17. februara, o ovom problemu je zapisano:**

> ». . . Sa odjećom i obućom ova brigada stoji vrlo slabo. Ima mnogo partizana, a to su skoro svi novi, u kojih se sada u doba zime i snježnih nameta *vide stopala,* dakle, jednom riječju formalno bosih.
>
> Ima ih dosta koji su toliko *slabo obučeni da im se vidi tijelo.* Ako ovako potraje, uz to i zima potraje, možemo očekivati velika oboljenja, pa čak i smrzavanje nogu i može doći i do desetkovanja brigade. Pogotovu kad se uzme u obzir položaj koji se sada drži bez kuća, danonoćno prebivanje napolju - može da dovede do teških posledica. .. «[9S]

Vrlo slaba odjeća i obuća, loš smještaj, dugi i naporni marševi, neredovna i uglavnom slaba ishrana, na ovim položajima južno od Bosanskog Petrovca, dovodili su do čestih

[94] AVII, k. 775, br. reg. 1/3. (Iz izvještaja štaba 8. krajiške brigade od 17. februara 1943). S obzirom na vrlo teške momente, koje je preživljavala ova brigada, bila je prisiljena da vrši češće rasformiranje pojedinih bataljona i četa, a i zbog svakodnevnog'priliva novih boraca, teško je bilo utvrditi tačno brojno stanje.

[95] AVII, k. 775, br. reg. 1/3.

slučajeva prehlade i svraba. Brigada nije bila u mogućnosti da to spriječi, pa je tražila pomoć od štaba divizije, zahtjevajući da on pokuša nabaviti i poslati nešto čarapa i opanaka. Najednom mjestu svog izvještaja od 17. februara 1943, štab brigade konstatuje:

> »... Ovo je brigada mlada, borci novi, politički još nesvjesni, uz sve to teška situacija, pa se bojimo da ne nastupi demoralizacija u čitavoj brigadi... «

Do demoralizacije ipak nije došlo, ali je sve navodilo na ozbiljna razmišljanja o slijedećim zadacima i pravcima pokreta jedinica brigade.

0 PARTIJSKO-POLITIČKOM RADU NA POLOŽAJIMA SELA DRINIĆ - S. KOLUNIĆ

Relativno kratko zatišje na položajima i pod veoma teškim uslovima iskorišćeno je za sastanke sa komandnim kadrom i politički rad sa borcima. Na partijskim sastancima raspravljalo se tih dana i o dezerterstvu. Zaključeno je da je ono »sada prilično umanjeno«, a da su razlozi za dezerterstva mnogostruki, između ostalog - navodile su se i teške okolnosti pod kojima su mladi borci ušli u ofanzivu, njihova golotinja i bosotinja. Zamjenik komesara brigade Blažo Đuričić, u svom izvještaju tih dana, konstatovao je da je problem dezerterstva bio akutan u početku, da je u toku ofanzive opao, svodeći se samo na 2-3 slučaja. Zanimljivo je da je u toku same ofanzive održan čak i jedan kurs sa omladincima, što je umnogome smanjilo pojave dezerterstva.[96]

Vojno-politički rad i bilo kakav odmor boraca na ovim položajima, ometan je ispadima neprijatelja od Bosanskog Petrovca, najčešće zapadno od Petrovačkog polja, i gotovo svakodnevnim bombardovanjima iz vazduha. Tako je tri dana poslije dolaska jedinica na ove položaje, neprijatelj izvršio bombardovanje Bukovačkog brda, pa je tom prilikom poginuo Branko Novaković 17 godišnji omladinac, ljubimac i heroj 1. čete 1. bataljona.[97] I 15. februara je 9 »štuka« bom-

[96] IRP BiH, 3/632-634. .:
[97] Zbornik IV/10, dok. 94.

bardovalo položaje oko željezničke stanice na Oštrelju. Pod selo Kolunić gde se nalazio 4. bataljon neprijatelj je 14. februara izbio sa tenkovima i otvorio artiljerijsku i mitraljesku vatru. Ranjen je jedan od naših boraca, a naveče 14/15. februara neprijatelj je iznenada upao u selo i popalio nekoliko kuća.[98] Svi ovi ispadi neprijatelja bez većih uspjeha imali su za cilj nasilno izviđanje, iznuravanje i pljačku.

Njemačko-italijanski okupator je tih februarskih dana 1943. vršio rekapitulaciju rezultata postignutih u operacijama »Vajs I«, smatrajući da je ova faza završena i da počinje druga - »Vajs II«. Tako, »Italijanska kraljevska vojna misija u Hrvatskoj«u svom analitičkom izvještaju od 18. februara između ostalog navodi:

> ». .. Držeći se svoje taktike, ustanici su skoro svugdje izmakli akciji njemačkih kolona, ostavljajući jake grupe snabdjevene automatskim oružjem sa zadatkom da zadrže i spriječe napredovanje istih kolona. . . Njemačke vlasti nisu sa dovoljno strogosti izvršile akciju rešetanja civilnog stanovništva.,. «
> (Podsjetimo se: do početka marta, Njemci su ubili 3.370 ljudi, žena i djece, nasilno odvedeno 1.229, a živih spaljeno 229. Okupatoru ni ovo nije bilo dovoljno.)

U izvještaju ove italijanske misije se tvrdilo da smo imali 6.500 poginulih, 1.725 ranjenih, da su Njemci uništili 120 baraka, 2 bolnice, itd." Međutim, štab 1. bosanskog korpusa NOV i PO Jugoslavije u jednom svom izvještaju Vrhovnom štabu kaže da je do 12. marta 1943. u »4. krajiškoj diviziji bilo 150 poginulih, 300 ranjenih, 450 bolesnih i promrzlih. U ostale dve divizije - kaže se dalje u izvještaju - ukupni gubici ne premašuju broj od 300 - 400 izbačenih iz stro-

[98] AVII, k. 869, br. reg. 2/7. U međuvremenu 6. krajiška brigada vodila je 11. februara veoma teške borbe na prostoriji sela Praštale - Otiš, k. 815 (sjeverne padine Grmeča, bliže cesti Sanski Most - Bosanska Krupa). Ovim borbama 6. brigada je pomagala 2. brigadu da se probije kroz nekoliko obruča u Grmeču i izbije u jelašinovačko polje. Slijedećeg dana obje brigade su se prebacile preko ceste Sanski Most - Lušci Palanka. Snage 2. brigade smjestile su se oko sela Hadrovaca, 6. brigada 14. februara oko sela Lipnika, a 5. krajiška brigada je tog dana krenula za Kozaru.

[99] Zbomik, IV/10, dok. 236.

[100] Isto i AVII, k. 407, br. reg. 27/2. Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa br. 10 od 12. marta 1943.

Sve u svemu, iako je trebalo govoriti o nekakvim uspjesima okupatorsko-kvislinških formacija da bi se i vlastite žrtve opravdale (prema njihovim podacima u prvoj fazi operacija: 337 poginula, 761 ranjen i oko 100 nestalih) ipak se, na kraju ovog nabrajanja rezultata, moralo priznati da iz »ukupnog rezultata vođenih operacija od strane njemačkih velikih jedinica vidi ... da *pokušaj zahvatanja veće mase naoružanih partizana i uništenje istih nije uspjelo...* « (podvukao - I. C.)

NAPAD 7. SS DIVIZIJE »PRINC EUGEN« NA POLOŽAJE 8. KRAJIŠKE BRIGADE SELA KOLONIĆ - DRINIĆI

Pripremajući se za produženje napada opštim pravcem Bosanski Petrovac Grahovo - Livno, 7. SS divizija je, 23. februara povukla svoja osiguranja koja su se još nalazila zapadno od Bosanskog Petrovca.[101] A sutradan, 24. februara, njene jedinice su izvršile napad na položaje 8. brigade sa dvije napadne grupe.[102] Moglo se i očekivati da će neprijatelj nastojati da »u jednom dahu« ovlada Kolunićem, Bukovačkim brdom, kao dominantnim kotama uz cestu Petrovac - Oštrelj, ali se ipak sa sigurnošću nije mogao očekivati napad na lijevo krilo kroz šumu, iako se razmišljalo i o mogućem iznenađenju sa te strane. Ovdje su Njemcima pomogli četnici. Proveli su ih preko Osječenice.[103] Tako su, Njemci zašli brigadi iza leđa, pa je naređeno povlačenje.

Slijedećeg dana kolona grupe »Šmit Huber«, odnosno ona koja je brigadi zašla iza leđa, doprla je do Javoruše - Dragoljevca k. 1247, a druga kolona tzv. Grupe »Brosser« zauzela je Bukovačko brdo i k. 860. Očigledna je bila koncentracija 7. SS divizije u zahvatu komunikacije. Nije se radilo o njenim dijelovima koji napadaju 8. brigadu, već o glavnim snagama koje su jednovremeno izvršile koncentričan - frontalan i obuhvatan napad na položaje 8. brigade.

[101] Zbornik IV/10, dok. 282. - Ovog dana izviđački bataljon 369. vražje divizije dostigao je raskrsnicu puteva južno od Sitnice; njen 370. puk prošao je kroz Ključ, a 717. njemačka divizija, je 22. februara ušla u Mrkonjić Grad i pripremala se da produži prema Jajcu.

[102] AVII, k. 17j/2.

[103] Hamdija Omanović - »Bihaćka republika«, str. 696.

Jedinice brigade povlačile su se uz borbu s položaja na položaj, ali taj otpor nije bio dovoljan da zadrži Njemce. Zapadna grupa SS divizije Smit Huber zauzela je 26. februara Vrančev vrh (k. 1294), Kameniti vrh (k. 1226), Šatornicu (k. 1063) i Preku glavu, a sa jednom kolonom doprla je u zonu Oštrelja i 2-3 km istočnije od njega. U međuvremenu je istočna kolona nešto zaostala, te je »savladavši žilav otpor - kako stoji u jednom izvještaju italijanskog oficira za vezu, toga dana zauzela k. 840 (2 km istočno od Drinića), Ograde (k. 1169) i Crmušaricu (k. 1330). Na ovim položajima borbu su vodile i jedinice 12. krajiške brigade i 2. bataljon 8. brigade.[104]

Zbog bočnog dejstva zapadne grupe 7. SS divizije, glavnina 8. krajiške brigade morala se brzo povlačiti, dok je 2. bataljon primio borbu na Sljemenu Kozilskom (tg 1021). Neprijatelj je tek predveče, uz prethodnu artiljerijsku pripremu, uspio da potisne 2. bataljon i zaposjedne Koziljsko Sljeme. Imali smo više ranjenih.[105]

Poslije ove borbe, 2. bataljon 8. brigade povlačio se šumskom prugom na jug, a zatim desno za Mokronoge i dalje za Tičevo. Prvi bataljon je krećući se iz Drinića desno prema Oštrelju, u šumi naišao na neprijatelja,[106] a zatim je zauzeo položaje na Podovima uz cestu Bosanski Petrovac - Drvar (oko 5 km s-z od Drvara). Kad se neprijatelj približio otvorili su vatru. Borbom na Podovima neprijatelj je trenutno zadržan, ali je ranjen komandir čete Stevan Blanuša. Komandu nad ovom četom odmah je preuzeo Milan Jeličić, a bataljon je nastavio povlačenje prema selu Vidovu, odnosno Tičevu.

Povlačeći se ka jugu 3. i 4. bataljon su zauzeli položaje u selu Vidovu i tu pružili ozbiljan otpor nadmoćnijem neprijatelju. Ranjen je Šević Trivo iz 1. čete 3. bataljona.

U izvještaju štabu 1. bosanskog korpusa, štab 4. krajiške divizije obavještava da je 8. brigada u svom povlačenju pre-

[104] Zbornik IV/10, dok. 229.
[105] AVII, k. 776A, br. reg. 9/1.
[106] Po naređenju komandira čete Stevana Blanuše, komandir voda Kaja Krljić uputio je patrolu u izviđanje. Primjetivši nekog, patrola je stala i na pitanje »ko je tamo?«, uslijedila je žestoka paljba. Vod se ovdje zadržao u snijegu i tek kasnije odstupio. (Po sjećanju učesnika 1. bataljona).

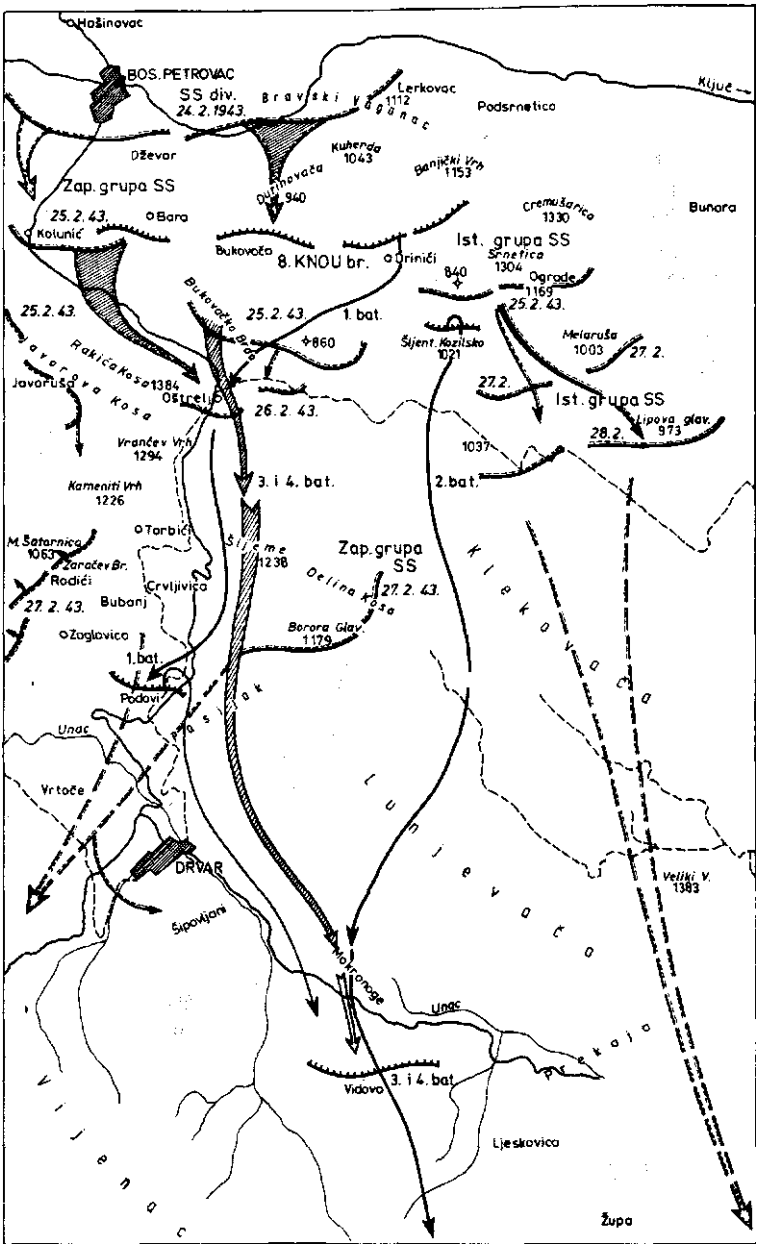

SKICA 2 - *SITUACIJA IZMEĐU 24. FEBRUARA I 3. MARTA 1943. NA PRAVCIMA POVLAČENJA BATALJONA 8. BRIGADE*

ko Tičeva za Šator vodila borbu sa neprijateljem na položajima Šipovljani, Crna Kraljica, Vidovo, Prekaja i da je u tim borbama poginulo 50 neprijateljskih vojnika. Brigada je imala 4 poginula, 2 ranjena, a 2 su nestala.[107]

Veoma iscrpljene, jedinice brigade stigle su 1. marta 1943. u selo Tičevo, gdje su imale kratak predah.

MANEVAR SE MOGAO IZVRŠITI I DRUGIM PRAVCEM, A NE SAMO PREKO ŠATORA

U vrijeme kada je 2. bataljon 8. brigade, poslije borbe na Koziljskom Sljemenu, već bio u povlačenju prema Mokronogama, štab 4. krajiške divizije odlučio je da 27. februara zbog izmjenjene situacije na frontu, izvrši pregrupisavanje svojih snaga. Naime, neprijatelj je prodro u Crkveno preko nekontrolisanog pravca Ključ - Majkići (kod Ključa), pa je, s obzirom na sve okolnosti stvorena mogućnost za cijepanje jedinica. Suština pregrupisavanja snaga 4. divizije bila je u slijedećem:

- Sa 12. krajiškom brigadom, zaštitnicom štaba i vodom za vezu štab divizije se probija prema terenu Podgrmeča - preko Paunovca u pravcu Zavalja, a posle prebacivanja koordinira dejstva 12. i 6. krajiške brigade u pravcu gdje je tad pritisak neprijatelja najjači. Dakle, napasti neprijatelja s leđa i time olakšati položaj jedinica južno od Bosanskog Petrovca;
- 2. bataljon 8. krajiške brigade trebalo je da se rokira jugoistočno u pravcu Srnetice, kako bi zatvorio pravac Srnetica - Potoci. Radi ovog, privremeno bi bio stavljen pod komandu štaba 5. divizije.[108]

Štab brigade je, međutim, već izdao naređenje 2. bataljonu za povlačenje pravcem: Tičevo - Resanovci - Trubar, dakle preko ceste Drvar - Grahovo. On je, po zamisli štaba brigade, trebalo da obezbjedi prijelaz glavnine brigade preko ceste. Sa bataljonom su upućeni i ranjenici i brigadna intendantura. U pokretu po prelasku ceste Drvar - Grahovo, nedaleko od sela Resanovca, umjesto da naiđe na jedinice 10. krajiške brigade, kao što je očekivao, bataljon je naišao na neprijatelja. Bio je iznenađen. Njemci su zarobili 19 ra-

107 AVII, k. 766A, br. reg. 14-1/1.
108 AVII, k. 766A, br. reg. 9/1. U trodnevnim borbama u Grmeču 2. i 5. brigada su zaštitile 10-15,000 ljudi, žena i djece, a imale su do 500 boraca izbačenih iz stroja. - AVII, k. 766A, br. reg. 11/1.

njenika, koje su naši borci nosili i sve pobili. Uz ove gubitke, bataljon je imao još 10 ranjenih. Pošto se prikupio i sredio bataljon je, poslije ovog iznenadnog upada među Njemce i četnike krenuo pravcem Trubar - Očijevo - Prkosi - Lipa - Suvaja - Mali Radić.[109]

Štab 1. bosanskog korpusa nije se, međutim, složio sa povlačenjem 8. brigade pravcem kojim je krenuo njen 2. bataljon, već je odredio suprotan pravac: Tičevo - Peulje - Šator.

> O tome je Košta Nađ, tada komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, odnosno 1. bosanskog korpusa, zapisao u »Bihaćkoj republici« (str.713) da se taktika Operativnog štaba sastojala u tome da se neprijatelj što duže zadrži, a ipak da se polako napušta teritorija. To je znatno remetilo njemačke planove i navelo ih na pogrešan zaključak da će se naše snage povući za Livno. Međutim, naš manevar je bio zamišljen tako da se preko Šatora, spustimo u rejon Rora i da se preko Rasanovače i Crkvenog opet vratimo na teritoriju Krajine.

Onoga dana kada se 8. brigada spremala za pokret iz Tičeva prema Šatoru, štab 1. bosanskog korpusa pisao je Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije:

> ».. . Neprijatelj je jučer (1.3. - I.C.) prodro od Drvara do Mokronoga i Kamenice i zauzeo stanicu Mliništa... Naše jedinice daće sve od sebe, ali neće moći zadržati neprijatelja... «
> A sutradan - 3. 3. 1943. godine javljao je:
> ».. . Neprijatelj na svim sektorima između Kulen Vakufa i Jajca nastupa velikim snagama i u bezbroj kolona.. . Trupe su naročito uvežbane i SS jedinice. Prolaz ovolikim snagama ne može se sprečiti ni uništiti.. ,
> Sedma i 9. krajiška brigada na sektoru Mliništa - Kupres štite vam leđa[110]

Iz svega proizilazi da je Štab korpusa bio načisto s tim da snage 8. krajiške brigade na pravcu Drvar - Rore ne mogu zadržati neprijatelja i planirao je manevar, ali preko Šatora.

Desna kolona 7. SS divizije »Princ Eugen«, međutim, nija zalazila na Šator, već je ulaskom u Grahovo 3. marta za-

i°[9] Hamdija Omanović - »Bihaćka republika« str. 697 i sjećanje boraca 2. bataljona.
Prema izjavi učesnika 8. brigade koji žive u Beogradu, sa 2. bataljonom preko Trubara, Očijeva, Prkosa krenuli su: Sanitet brigade sa ranjenicima, Prateća četa brigade, pozadinske jedinice i 1. četa 1. bataljona.
n° Zbornik IV/11, dok. 8 i 171 i AVII, k. 14a, br. reg. 20/12.

uzela liniju: Grahovo - Doline - V. Tičevo - Malinovac (tg. 1254) - Kuk, sa težištem desno, opštim pravcem ka jugu. Međutim, istočna kolona 7. SS divizije, produženjem dejstava od Potoka i Velikog vrha ka jugu, stigla je 3. marta na liniju: Rore - Veliki Kik (tg 1274) - M. Kik (k. 1217).[111]

Dakle, manevrom preko Šatora i Rora išli smo u susret istočnoj koloni 7. SS divizije. Osim toga, ovaj pravac je bio i najteži jer je nadmorska visina Šatora preko 1800 m, a na ovim visinama je veoma dubok snijeg i jaki vjetrovi. Zbog svega ovog, manevar brigade preko ceste Drvar - Grahovo bio bi za brigadu mnogo povoljniji. Između ostalog, brže bi se i sa manje napora prebacila u Podgrmeč (što je bio cilj i manevra preko Šatora) i povezala se sa ostalim snagama svoje divizije, koje su već tamo bile.

Pokretom brigade od Tičeva preko Peulja za Šator otpočeo je njen najduži i najteži marš kroz oštru mećavu.[112] U ovim okolnostima, kao i kasnije na Šatoru, brigada je pokazala svoju moralnu čvrstinu i zrijelost.

BRIGADA NA ŠATOR PLANINI

Na Šatoru se našao štab 1. bosanskog korpusa, štab 5. krajiške divizije, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, 4, 8. i dijelovi 10. krajiške brigade, kao i znatan dio izbjeglica.[113]

Trećeg marta na sjeverne obronke Šatora (sela Rore - Veliki i Mali Kik) stigle su i snage istočne kolone 7. SS »Princ Eugen« divizije. Bilo je jasno da se, zbog hladnoće i premorenosti, jedinice ne smiju dugo zadržavati na Šatoru, ali se zbog iscrpljenosti nije moglo odmah krenuti. Na jednom

[111] Zbornik, IV/11, dok. 175, 177, 190 i 198.

[112] Lično se sjećam tog marša. Ponekad su naleti vjetra bili tako jaki da su zaustavljali kolonu. Konji su crkavali, a naši iznureni borci nosili su ranjenike koji su gotovo bili u smrznutom i besvjesnom stanju. ». .. Probijanje kroz smetove i do dva metra visine, neispavani i gladni, naši mladi borci izdržavali su sve napore bez kolebanja i malodušnosti. Pošto nismo spavali nekoliko dana i noći - sjeća se Jela Aralica - Kadenić - spavalo se u koloni u hodu.. . «

[113] Košta Nad »Bihaćka republika«, str. 713.

sastanku Štaba korpusa odlučeno je da se krene u dvije kolone: prema selu Popovićima i između sela Rora i Crnog vrha. Drugog dana je jedan bataljon 4. brigade uz borbu prošao, ali drugi nisu mogli. Još jedna noć na Šatoru, bez hrane, u dubokom snijegu. Bili su to vrlo teški trenuci za sve učesnike šatorskog manevra. Put do Šatora i teškoće na njemu zahtjevali su natčovječanske napore.

> Hamdija Omanović, tada komandant 8. brigade, u svojim sjećanjima kaže: ». . . laj naporni marš (do Šatora - l.Č.) trajao je punih 12 časova. Nadali smo se da ćemo poslije njega naći barem krov nad glavom i dobiti makar kakvu toplu hranu. Koliko je bilo iznenađenje kada smo na mjestu predviđenom da zanoćimo vidjeli da nema ni krova ni tople hrane. U neke napuštene i rabatne bajte jedva smo smjestili ranjenike. Zdravi borci su morali ostati napolju, pod vedrim nebom, u snijegu dva metra dubokom. . . Za jelo nije bilo ništa. Dugačka zimska noć donijela je još veću hladnoću i još veće poteškoće. .. Govorili smo - samo da svane bilo bi nam lakše. A kad je svanulo od olakšanja nije bilo ništa. . . «[114]

U Štabu korpusa ponovo je razmatrana situacija. Odlučeno je da se pod borbom probija prema Lunjevači i dalje ka Ribniku. U vezi sa tim 4. bataljon 8. krajiške brigade napao je 5. marta Njemce u rejonu sela Popovića. Bila je to kasapnica. Na desno krilo 4. bataljona upućena je 1. četa 3. bataljona, na čelu sa komandirom Nikolom Vujinovićem. Međutim, za vrijeme njenog kretanja kroz šumu nastala je pometnja, čulo se »četa stoj...! četa nazad...!« itd. Koristeći sumrak i neizvjesnost, nepoznavanje situacije i pravca kretanja, četnici koji su se pomiješali sa izbjeglicama, čak i među našu četu, pokušavali su da je onemoguće u izvršenju njenog zadatka. Četa i nije mogla mnogo pomoći, jer je borba gotovo bila okončana.[115]

U sukobu sa Njemcima oko Popovića, 4. bataljon je desetkovan. U prvi mah, sa njegovim povlačenjem sa bojišta,

[114] Članak u »Bihaćkoj republici«, str. 697. - Đuro Balaban, tada desetar u 1. četi 3. bataljona zapisao je: ». .. Došli smo na Međugorje, ali nismo smjeli ložiti vatre sve dok se nije smrklo. Noću, po desetinama, vatre su bivale velike, tako da gorimo sprijeda, ali su leđa hladna, pa se svaki čas okrećemo. . . Zavladala je pospanost. Ako pospemo, ljudi će se posmrzavati. Radi toga, pored straža, smo pojačali dežurstvo da se pospanima ne bi dozvolilo smrzavanje. . . Iako nam je teško, među nama ratnicima nema panike. Naprotiv. Šalimo se i zamećemo smijeh. . . «

[115] Po ličnom sjećanju i sjećanju drugova iz 3. bataljona, jedan četnik je uhvaćen i strijeljan.

oko Danila Šobota, političkog komesara čete i Laze Zorića i komandira voda 1. čete okupilo se oko 30 boraca. Krenuli su u selo Rore, ali bez veze sa štabom svog bataljona. Imali su vezu sa štabom brigade. Od ovih boraca formiran je vod, koji je privremeno priključen 3. bataljonu. U grupi sa Đukanom Matijevićem, političkim delegatom voda, u 4. bataljonu je bilo 7 drugarica i drugova: Mića Bogunović, Osma Felić, Sava Lakić, Emina Kulenović, Rafija Ibrahimpašić, Milka Knežević i Veljko Lazić. Oni su uspjeli da izbiju na vrh Šatora, bez veze s bilo kim. Veljko Lazić je bio potpuno bos, ali se nije žalio ni na hladnoću ni na bolove. Ni danas mi nije jasno kako su uspjeli stići do ostalih jedinica svoje brigade. I kasnije su se borci 4. bataljona prikupljali. Sa Stevanom Blanušom, komandirom čete u 1. bataljonu, poslije 2-3 dana, stiglo je 30 ranjenika u Gornju Sanicu. Ali, ni sa ovom grupom nije bilo Raze Kovačević, omladinskog rukovodioca u 4. bataljonu, člana SKOJ-a od prije rata, koju su često hapsili. Ona je bila neustrašivi borac bihaćkog SKOJ-a. Mitraljeski rafal otsjekao joj je obje noge. Molila je drugove da joj skrate muke i da je ubiju, ali oni to nisu mogli. U ovoj grupi nije bilo ni Ajše - Iške Sadiković. Ona je, kao i Raza Kovačević, u toku ofanzive stigla u 8. brigadu. I jedna i druga bile su pozadinski radnici u AFŽ-u, omladini. Uskočile su u prve borbene redove u najtežoj situaciji. Na Oštrelju, Iška Sadiković se rastala do svoje dvije sestre Bisere i Zlate. Najmlađa, Bisera bila je raspoređena u 1. bataljon 8. brigade kao bolničarka, Zlata u 2, a Iška u 3. bataljon. Iška je u bataljonu bila zadužena za rad sa omladinom. Od premorenosti i gladi zaspala je na Šatoru, a to je bilo fatalno. Kad se probudila nije vidjela nikoga. Smrznuta su stopala srasla sa obućom. Slučajno je naišao jedan seljak i spasio je sigurne smrti u ledenoj pustinji. U Podgrmeču su joj amputirali oba stopala. Umrla je 11. januara 1975. godine.[116]

Dok je još trajala borba 4. bataljona 8. brigade oko sela Popovića, formirana je duga kolona prikupljenih jedinica za pokret prema Rorama. U koloni je bilo i civila, koje su naši

[1,6] Na osnovu razgovora sa bivšim borcima 4. bataljona 8. brigade: Lazom Zorićem, Vladimirom Uršulskim, Dušanom Pašićem, Savom Lakićem i nešto kasnije Đukanom Matejevićem i članka Dr Envera Redžica »Zaleđeni Šator« u »Oslobođenju« od aprila 1976.

desetari, vodnici i komandiri četa »prošvercovali«. Kolona se često prekidala. Pojedinci ili grupe su zastajali i predavali se snu. Često nije pomagao ni savjet sanitetskih organa da se tapka u mjestu. Pod nogama je bio zaleđen i klizav snijeg, a vjetar je duvao uraganskom snagom. Čelni su pravili prtinu u vidu polukruga da bi se omogućilo izbijanje na vrh. Oni koji su pokušali da do vrha skrate put, survali su se u ambis desno od kolone. Ne zna se tačan broj tih mladih ljudi koji se survao u ambis zaleđenog jezera. Među njima je i student veterine bihaćki skojevac Sead Redžić. Zbog slabog vida nije mogao da ocjeni granice između vrha i zaleđene provalije.

Štab 4. divizije u svom naknadnom operativnom izvještaju za mart 1943. je zapisao:

> ». . . U proboju preko Šatora učestvovao je 4. bataljon 8. brigade. Vodio je borbu po čukama koje je neprijatelj zaposjedao... Na-
> , kon tog proboja naši su krenuli u više pravaca usiljenim maršem, gdje je izbačeno iz stroja 150 vojnika, što ranjenih, promrzlih i nestalih... «"[7]

U jednom drugom izvještaju štaba 4. divizije koji govori o borbama 8. brigade od 28. februara do 4 marta 1943. godine, kaže se da je brigada najteže trenutke doživljavala na Šatoru probijajući neprijateljski obruč."[8] Međutim, nije bilo nekakvog proboja obruča. Naime, glavnina 7. SS divizije »Princ Eugen« nalazila se 5. marta jugoistočno od Šatora na liniji Vaganj Dol (k. 1158) - Kosa (k. 1304), sa štabom ove divizije u selu Grkovcima."[9]

Borba 4. bataljona 8. brigade na istočnim padinama Šator planine, u rejonu sela Popovića, vođena je sa dijelovima istočne grupe 7. SS divizije, koja je bila u pokretu prema jugu. Tek 7. marta dijelovi 7. SS divizije »čiste naknadno nepreglednu i teško prohodnu pošumljenu Šator planinu. .. « piše u jednom izvještaju oficira za vezu pri njemačkom štabu.[120] Ovo je, međutim, bilo već kasno, jer su se

[117] AVII, k. 766A, br. reg. 14-1/1.
[118] AVII, k. 772, br. reg. 1/2-1.
[119] AVII, k. 17J/2 (njemačko-italijanski izvor).
[120] Zbornik IV/11, dok. 118.

naše snage 6. marta kretale iz Rora prema Sanici, odnosno Podgrmeču. Prema tome, borba 4. bataljona 8. brigade omogućila je da duga kolona naših jedinica, ranjenika i nešto naroda može proći i stići do Rora i izbjeći bočni napad neprijatelja. Ovaj je, dakle, bataljon na sebe primio bočno obezbjeđenje naših jedinica u njihovom pokretu sa Šatora.

Jedinice su ostale na Šatoru od 3. do 5. marta.

STANJE BRIGADE POSLIJE OFANZIVE I EPIDEMIJA TIFUSA

Brigade 4. krajiške divizije imale su, 12. marta 1943. slijedeći raspored:

- Osma krajiška bila je trenutno na odmoru (oko Lušci Palanke) j a zatim je upućena na pravce: Bihać - Bosanski Petrovac i Bo-I sanska Krupa - Sanski Most;
- j - Druga - na sektoru Otoka - Bosanska Krupa - Bihać;
- Peta - Bosanska Gradiška - Banja Luka;
- Šesta - Sanica - Sanski Most - Stara Rijeka - Ljubija;
- Dvanaesta - Bravsko - Drinić.[121]

U toku neprijateljske ofanzive, koja je u Bosanskoj krajini počela 20. januara 1943. borile su se tri divizije 1. bosanskog korpusa: 4. krajiška divizija sa 2, 5, 6, 8. i 12. krajiškom brigadom, 5. krajiška divizija sa 1, 4. i 7. krajiškom brigadom i 10. divizija sa 9, 10. i 11. krajiškom brigadom.

[121] AVII, k. 407A, br. reg. 27/2.
Štab 1. bosanskog korpusa odmah poslije ofanzive, odlučio je da izvrši reorganizaciju svojih divizija, pa je 2. krajiška brigada pripojena 5. krajiškoj diviziji, a 4. krajiška divizija je ostala sa 5, 6, 8. i 12. krajiškom brigadom (formiranom u toku Četvrte ofanzive, februara 1943. godine). Početkom marta, brojna stanja neprijatelja u Prijedoru, Sanskom Mostu i Bosanskoj Krupi bila su vrlo promenljiva. Tih dana su najveći pokreti neprijatelja bili na pravcima: Sanski Most - Ključ, Sanski Most - Prijedor - Bosanski Novi i Bihać - Petrovac. Jednog dana došlo je u Prijedor 30.000 Nijemaca koji su otišli u pravcu Banja Luke i Bosanskog Novog. Kružile su verzije da odlaze na istočni front, u Grčku ili na Jadran. Unska željeznička pruga i komunikacija Bihać - Petrovac - Drvar - Grahovo bile su i glavni pravci pokreta neprijatelja u Bosanskoj krajini. - AVII, k. 766A, br. reg. 11/1.

Tokom ofanzive 8. brigada je imala_70_ßoginulih i ranjenih drugarica i drugova (od kojih su 6 članova KPJ poginula) 3 ranjena i 2 nestala. Nestalo je i 15 članova SKOJ-a, 4 kandidata KPJ, a ranjeno 5 kandidata.[122] Ocijenjeno je da gubici brigade u toku ofanzive nisu toliko uticali na borbenost boraca, koliko opšta iznemoglost, a naročito slaba obuća i odjeća.

> / Tokom tih borbi prema izvještaju štaba 1. bosanskog korpusa od
> / 12. marta 1943. izbačeno je iz stroja, oko 8.000 neprijateljskih vojnika i oficira, a uništeno: 12 tenkova, 2 oklopna kola, 20 kamiona,
> i 5 putničkih automobila, 1 sanitetski automobil, 12 motocikla, 3
> \ protivkolska topa i 300 konja. Istovremeno je zaplijenjeno: 4 br-
> l dska topa, 3 protivkolska, 6 minobacača, 40 teških mitraljeza, 50
> \ puškomitraljeza, 400 pušaka i 3 radio-stanice.[123]

Svi štabovi i komande, poslije ovih borbi, vršili su analize dejstava, problema i rezultata svojih i neprijateljskih jedinica. Održavani su partijski sastanci i sastanci skojevskih organizacija, analizirano stanje jedinica i preduzimane mjere za njihovo sređivanje. Tako je činjeno i u 8. krajiškoj brigadi.

Uporedo sa reorganizacijom jedinica, vršena je i reorganizacija i dopuna u partijskoj organizaciji brigade. To je bio otežan rad, naročito zbog nedostatka partijsko-političkog kadra po četama. Bilo je nekoliko četa sa nepotpunim komandama, pa i nekih štabova bataljona. Ipak, broj članova KPJ, kandidata i SKOJ-a povećan je tokom ofanzive i neposredno poslije nje. U martu 1943. u brigadi je bilo 128 članova KPJ, što znači više za 46 nego 1. februara iste godine, početkom ofanzive; kandidata 44, ili više za 22 i članova SKOJ-a 166, odnosno više 24.[124]

Tokom marta 1943. preduzete su mjere u brigadi za sređivanje i organizaciono učvršćenje jedinica i partijskih organizacija. Tako je izvršeno provjeravanje držanja članova KP u toku ofanzive, pa su izvršena i odgovarajuća razmještanja u četama i bataljonima. Svi štabovi bataljona i komande četa popunjeni su do kraja marta, a popunjeni su ili orga-

[122] IRP BiH 3/632-634 Prema izvještaju zamjenika komesara brigade Blaže Đuričića.
[123] AVII, k. 407A, br. reg. 27/2 - Naše gubitke vidi naprijed.
[124] AVII, k. 767A, br. reg. 4/5 (Podaci sa sastanka partijskog komiteta 1. februara 1943) i IRP BiH 3/532-634 (Iz izvještaja zamjenika komesara brigade - marta 1943. godine).

AS"

nizovani svi bataljonski partijski biroi i po svim četama formirane partijske ćelije. Formirana su i bataljonska rukovodstva SKOJ-a, a brigadno rukovodstvo formirano je tek u maju 1943.[125]

Dolaskom na teren Podgrmeča napravljen je i plan teoretsko-političkog rada, rada na vojnoj obuci itd. Tada se kroz partijsku organizaciju brigade prorađivao »Proleter«, a u okviru kulturno-prosvjetnog rada krenulo se na likvidaciju nepismenosti, kao najvažnijem zadatku u okviru tog sektora rada.[126]

Radu na organizacionom sređivanju i učvršćenju jedinica brigade, teoretsko-političkom i vojnom radu, ispriječio se, odmah poslije ofanzive, novi neprijatelj - epidemija tifusa.

U 4. krajiškoj diviziji, tokom marta 1943. pa i mjesec dana kasnije, bilo je van stroja oko 2.000 boraca i rukovodilaca. Jedan broj bili su ranjenici, ali većina je bila promrzla i oboljela od pjegavca. U tri bataljona 8. krajiške brigade, koji su bili na sektoru Bihaća, Bosanskog Petrovca i Bosanske Krupe, bilo je 70 težili i 150 lakših bolesnika, a tifus je zahvatio i 2. bataljoh, koji se tada nalazio u Cazinskoj krajini. Među teže oboljelim bili su i politički komesar brigade Avdo Ćuk i politički komesari bataljona Ratko Novaković i Redžo Terzić. U maju mjesecu 3. bataljon je pao na 80 zdravih boraca (ostalo je bilo bolesno), a u štabu bataljona, među zdravima, ostao je jedno vrijeme samo zamjenik komesara bataljona Čaušević Izudin.[127]

Osnovni uzroci širenja epidemije tifusa bili su slaba odjeća i obuća, nemogućnost češćeg mijenjanja donjeg veša,

[125] Arhiv Istorijskog odjeljenja CK SK BiH - br. reg. 32.

[126] IRP BiH - 3/632-634. U partijskoj organizacij brigade postojali su slijedeći sektori rada: vojni, politički, kulturno-prosvjetni, sektor za rad na terenu (kasnije kao sektor ukinut), sektor za rad sa SKOJ-em, a u toku ofanzive bio je i higijenski sektor. Ovaj se sektor zadržao i poslije ofanzive, jer su bili vrlo česti slučajevi oboljenja. Kasnije je ukinut kao posebni sektor. Po internoj podjeli rada, članovi KP bili su zaduženi za pojedine zadatke iz okvira sektora.

Zbornik, IV/11, dok. 136 i IV/12, dok. 116.

Desno: Ferid Dedić, do njega tiedžo Terzić, a krajnji lijevo Esad Redžić, obavještajni oficir poslije Dedića.

jer ga nije bilo, kao i slabi uslovi smještaja brigade u napuštenim ili porušenim kućama, koji su još više pospješivali razvoj bolesti.

U borbi protiv pjegavca najveći problem predstavljala je izolacija oboljelih. Naći odgovarajući i relativno bezbjedan smještaj, nije bilo nimalo lako. Štab 8. brigade uspostavio je vezu sa Glavnim štabom Hrvatske, i dogovorio se da jedan broj teže oboljelih uputi u Liku radi liječenja.[128] Ali, činjene su i greške. Bilo je slučajeva da su pojedini bolesnici upućivani u ambulante bez obzira da li je ona za infektivne bolesti, ili samo za ranjenike. Tako je prijetila opasnost da se i drugi zaraze, a bilo je i slučajeva da su čitave grupe bolesnika upućivane bez sprovodnika i bolničara. Sve ovo otežavalo je efikasnu borbu protiv epidemije pjegavca, pa je štab 4. divizije, u jednom svom pismu, ocijenio da štabovi

[128] Zbornik IV/12, dok. 116.

brigada ne poklanjaju dovoljnu pažnju borbi protiv pjegavca i zamjerio im što ne preduzimaju efikasnije mjere.[129]

Krajem marta 1943. preduzete su i slijedeće mjere u borbi protiv pjegavca:

- sve jedinice su pristupile parenju ljudstva, pošto je prethodno nabavljeno po jedno bure za svaki bataljon. To su činile i čete - svaka za sebe;
- naređeno je, a to je i ostvareno, da kod svake ambulante postoji bure i da se vrši parenje svih koji ulaze u ambulantu;
- vršeno je parenje svih kurira, koji su se, po obavljenom zadatku, vraćali u jedinicu, i svih koji su se vraćali sa bolovanja. Naređeno je i da povratnici sa bolovanja još tri nedelje izolovano spavaju;
- svi vojnici morali su se šišati »do glave«, a starješine se kratko podšišivati. Preporučeno je da se i starješine šišaju kao i vojnici, pa su to mnogi i učinili;
- organizovan je kurs bolničara i higijeničara pri štabu divizije, a nešto kasnije i pri brigadama.[130]

[129] Zbornik IV/11, dok. 136. Kad su naše jedinice poslije Šatora prolazile kroz Lušci Palanku, borci su vidjeli teške prizore. Mnogo je porušeno i popaljeno, a naroda što je ostalo boluje od tifusa. Oboljeli borci su iz brigadne ambulante upućivani u bolnicu u Majkić Japru.

[130] Zbornik IV/11, dok. 136 i IV/12, dok. 106.

Treći dio

PODGRMEČ - CAZINSKA KRAJINA, MART-JUNI 1943.

Neprijatelj je bio svjestan, da nije postigao osnovni cilj: uništenje naših jedinica u toku svojih ofanzivnih dejstava u januaru i februaru. Ne samo da naše jedinice nisu uništene, već su formirane i nove. Neprijatelj je smatrao da je trebalo održati komunikacijske pravce u Bosanskoj Krajini, a naročito pravac Banja Luka - Bosanski Novi - Bihać, radi transportovanja vojske i opreme prema jugu.

Pravac Sunja - Bihać i sam Bihać ponovo se pojavljivao kao važan strategijski pravac, odnosno čvor koji se morao čuvati po svaku cijenu. Zbog toga nisu bile dovoljne samo stalne posadne jedinice, kakve su postojale i u manjim mjestima, već su se morale koristiti i prolazeće jedinice. Prema tome, vojna aktivnost neprijatelja u martu - aprilu ukazivala je, prema ocjeni štaba 4. krajiške divizije, na neke činjenice:

- neprijatelj je pristupio sređivanju i popuni garnizona oko sektora koji je držala 8. brigada i druge snage divizije;
- tokom marta neprijatelj je vršio stalna uznemiravanja naših jedinica putem patroliranja, izviđanja, krstarenja (naročito u cilju pljačke) u kombinaciji sa garnizonskim snagama, ili iznuravanja naših jedinica neprekidnom artiljerijskom vatrom;
- Njemci su pojačali kontrolu posadnih jedinica u uporištima i pristupili osiguranju komunikacijskih pravaca stalnim bunkerima, čak i u manjim garnizonima. Pri tome je neprijatelj izvršio popravku željezničke pruge Prijedor - Bosanski Novi i Novi - Otoka, a od kraja marta otpočeo je opravku željezničke pruge Otoka - Bosanska Krupa;

- prema podacima naših obavještajnih organa, pojačano je nepovjerenje između Njemaca i domobrana, ali to nije smetalo okupatoru i ustaškim vlastima da pristupe mobilizaciji svih rođenih od 1912. do 1918. godine.[131]

Neprijatelj je između 15. i 20. marta morao usljed pritiska naših jedinica, napustiti Drvar i Grahovo. Tih dana naše snage su vršile pritisak na Glamoč, Livrio, Knin i Bihać.[132]

U garnizonima, koje je neprijatelj držao i oko kojih su se tokom marta i aprila nalazile jedinice 8. brigade, stanje je bilo vrlo teško. Prema izvještaju obavještajnog centra brigade u Bihaću je bilo 600 Njemaca, 400 žandara smještenih u gimnaziji i gajretovom konviktu i u Mandića kući u Prekounju gdje je pristup bio zabranjen čak i ustaško-domobranskim oficirima. U izvještaju stoji i da je zbog terora narod u gradu bio neprijateljski raspoložen prema okupatoru. Njemci su posebnim naređenjem pretili da će svaki građanin biti strijeljan ako opazi partizane, a ne prijave ih.

U Bosanskoj Krupi je, drugom polovinom marta 1943. bilo 430 Njemaca, 2 haubice, 2 protivtenkovska topa, koji su bili obezbjeđeni bodljikavom žicom, nagaznim minama ispred, od rijeke Une do Krušnice, zatim pored kuće Omera Mahića i Ale Terzića. Tako je Bosanska Krupa predstavljala pravi logor.

Slično je bilo i u Otoci. Ovdje su se posade stalno mijenjale. Početkom marta bilo je 250 vojnika, od kojih najviše Njemaca. Imali su u samom centru rovove, ograđene žicom, a na kotama iznad Otoke pripremali su rovove sa lijeve strane rijeke Une. U mjestu je vladala glad. Vojnici su kidali i ložili ograde oko dvorišta, jer nisu imali drva, ubijali kokoši po dvorištima, a u crFavoj Otoci nije bilo ni jednog konja, jer je sve rekviririrano.

U JBlatnojJe, krajem marta, bila jedna ustaško-domobranska bojna (koja je u borbama u Baniji razbijena, pa je u Dvoru na Uni ponovo popunjena); u Cazinu je bilo 100 žandara, slično u Bužimu, u Vrnograču ustaško-domobranska

[131] Zbornik IV/11, dok 136 i 157.
[132] AVII, k. 14, br. reg. 21/12. Iz izvještaja štaba 1. bosanskog korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ.

bojna, koja je nešto kasnije premještena u Veliku Kladušu.[133]

Naređenjem štaba 4. krajiške divizije od 27. marta, 8. brigadi je dodijeljen sektor dejstva Bihać - Bosanska Krupa - Otoka - Bužim - Cazin sa ciljem blokade Bihaća, Ostrošca, Bosanske Krupe, zaštite Pounja i zatvaranja pravca Bihać - Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa - Petrovac (preko Grmeča)'[34]

Brigada je imala veoma veliki sektor. Skrenuta joj je pažnja da aktivnost usmjeri na postavljanje zasjeda i na druge partizanske akcije, a nikako na upuštanje u frontalne defanzivne borbe.

Noću 12/13. marta 2. bataljon je postavio zasjedu na cesti Bihać - Bosanski Petrovac kod sela Lipe. Kad je neprijatelj kamionima i vojskom naišao iz Pravca Bihaća, iznenada je dočekan vatrom. Tom prilikom uništena su tri kamiona, ubijeno 15 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno 2 puškomitraljeza, nešto pušaka i druge opreme. Istog dana, na istoj komunikaciji, drugi dijelovi ovog bataljona dočekali su jednu neprijateljsku kolonu sa zaprežnim kolima. Ubijena su dva neprijateljska vojnika, a ostali su se razbježali. Ostavili su kola i nešto opljačkanih stvari. Naši ni u prvom ni u drugom slučaju nijesu imali gubitaka.'[35]

Tri dana kasnije, Omladinska četa 1. bataljona[136] postavila je zasjedu na cesti Bihać - Bosanska Krupa (preko Velikog Radića) na mjestu Drenovo Tjesno (između Grabeža i

[133] AVII, k. 767A, br. reg. 23-1/1. Prema drugom izvještaju od 31. marta 1943. vršene su izvjesne smjene garnizona Bihać, Bosanski Novi i obratno, kao u Sanskom Mostu, Ključu, tako da je 13. marta u Bihaću bilo 1.200 Njemaca, legionara i žandara, u Bosanskoj Krupi oko 500, pojačanih često sa proiazećim jedinicama. Njemci su u Bihaću 21. marta strijeljali dva brata Salihagića iz Golubića i Hatidžu Havić iz Pokoja, zato što su bili simpatizeri partizana. Šerifa Okanovića i Nuru Hafurića iz Vinica strijeljali su samo zato što su idući kući, skrenuli nekoliko metara sa ceste. U Velikoj Kladuši, u martu, strijeljano je sadam građana - AVII, k. 767A, br. reg. 23/2-1. Zbornik IV/'li, dok. 157.

[134] AVII, k. 766, br. reg. 6-7.

[135] AVII, k. 766A, br. reg. 12/1. - Zbog jačih dejstava naših jedinica na komunikaciji Bosanska Krupa - Petrovac, Bihać - Petrovac i Ključ - Petrovac, neprijatelj je bio prinuđen da napusti Bosanski Petrovac.

[136] Omladinska četa (da li 1. ili 2. četa ovog bataljona - teško je utvrditi) je ona četa, koja je 6. februara 1943, poslije proboja preko ceste Bosanska Krupa - Sanski Most kod Gorinja, bila napadnuta s leđa.

Radića). Kada je od Bihaća naišao neprijatelj sa artiljerijom sa konjskom vučom, deo čete dočekao ga je pored same ceste. Naime, do ceste je sišao vod Milana Glušice. U prvi mah neprijatelj je bio iznenađen, ali se brzo snašao, izvršio protivnapad, tukući istovremeno artiljerijskom vatrom po našim borcima iznad puta. Borba je trajala gotovo čitav dan. Zbog nepogodnosti terena uz cestu, koji veoma strmo pada, i dejstva artiljerije, naši borci nisu uspjeli izvući plijen, koji je ostao razbacan po putu. Bataljon je zatim krenuo za Hrgar i Gorijevac, prema komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac, sa kojim štab brigade jedno vrijeme nije imao vezu.[137] Istoga dana, 16. marta, dijelovi 2. bataljona postavili su neprijatelju zasjedu na Vučjaku, na cesti Bosanska Krupa - Veliki Radić. Međutim, Njemci pripadnici 114. lovačke divizije, primjetili su je i otvorili vatru iz puškomitraljeza. Ovom prilikom poginuo je zamjenik komandira 1. čete 2. bataljona Miloš Bogunović. Ostali su ipak nekako uspjeli da se izvuku, uz zaštitu naših mitraljeza sa k. 328.

PRODOR JAČIH SNAGA NEPRIJATELJA NA SEKTOR PODGRMEČA, APRILA 1943.

Kao uvod u napad neprijatelja sa jačim snagama i iz više pravaca, može se smatrati njegova akcija 26. marta iz pravca Bosanske Krupe, čiji je zadatak, bio nasilno izviđanje. Toga dana napadnuta su tri naša bataljona: 2. u visini Lipnika, 3. u rejonu Vranjska - Beširevići i 4. bataljon jugoistočno od 3. bataljona. Neprijatelj je krenuo sa tenkovima starom cestom od Bosanske Krupe prema Velikom Radiću, uz pratnju pješadije i sa bočnim obezbjeđenjem preko Lipnika i Beširevića. Naše jedinice su propustile tenkove, a zatim napale pješadiju. Neprijatelj je vraćen, ali nažalost juriš nije izvršen, jer su tenkovi omeli uspješnije okončanje ove borbe.[138]

U okviru svoje šire akcije, neprijatelj je 1. aprila 1943, sa dijelovima 3. gorskog zdruga i 114. njemačkom lovačkom

[137] Zbornik"IV/12, dok. 45.
[138] AVII, k. 766A, br. reg. 15/1.

divizijom napao 12. krajišku brigadu sjeveroistočno i sjeverno od Bosnaske Krupe. Nastupao je u više pravaca i sa više kolona: od Bosanske Krupe, Blatne, Rudica i Novske planine. Uspio je da obuhvati dijelove 12. brigade, čiji se 2. bataljon, orijentisan prema Bosanskoj Krupi, morao probijati iz obruča.[139]

Da bi onemogućio intervenciju i pomoć 8. brigade, neprijatelj je napao iz pravca Bosanske Krupe i jedinice ove brigade. I ovaj je napad izvršen slično prethodnom (26. marta) na sektoru Lipnik - Pučenik. Borba je bila žestoka, neprijatelj je imao oko 40 poginulih i ranjenih. Mi smo imali 3 ranjena.[140]

Neprijatelj je sa »jačim pljačkaškim kolonama napao Podgrmeč... i izvršio pokolj i pljačku... ≪[141]

Snage 114. njemačke lovačke divizije, koje su prve nedelje aprila potisle 12. krajišku brigadu i izbile do sela Jasenica, nalazile su se 7. aprila na liniji: Vojevac - Gudavac - Suvaja - Risovac - Krnjeuša. Sutradan je jedna kolona Njemaca i ustaša prodrla linijom od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu i Drvaru.

Ova ofanzivna dejstva neprijatelja stvorila su i nove probleme brigadi, u vrijeme kad je širenje tifusa još bilo u toku i kad se jedna već postavljena organizacija u liječenju morala ponovo mijenjati. Brigadna ambulanta iz Risovca morala se hitno prebacivati na sigurniji teren. Ali transport bolesnika i ranjenika usljed brzog, pa i iznenadnog prodora neprijatelja, bio je vrlo riskantan. Ambulanta je, prije prodora neprijatelja u rejon Bosanskog Petrovca, prebačena dijelom u Drvar, a dijelom u Korenicu. Neprijatelj, koji je 16. aprila pokušao prodor od Oštrelja prema Drvaru odbijen je.

I» Zbornik IV/12, dok. 38; AVII, k. 766A, br. reg. 16-1.
Štab 4. divizije je sutradan izvjestio o tome štab korpusa, navodeći da su snage 1. bataljona 12. brigade vodile odbrambene borbe čitav dan, dok se 2. bataljon probijanjem izvlačio iz obruča, pri čemu je izgubljen jedan teški minobacač, 4 teška mitraljeza, a bataljon je imao oko 30 poginulih i ranjenih drugova.
3. gorski zdrug nalazio se na osiguranju transporta od Blatne do Bihaća. Imao je jednu bojnu u Blatnoj (400-450 vojnika), jednu u Otoci (nešto jača) i jednu u Grmuši. Hranu su dobijali od Njemaca i bili su pod njihovom komandom. (Zbornik IV/12, dok. 45).

140 AVII, k. 776A, br. reg. 16-1.

141 Zbornik IV/12, dok. 45.

Ranjenici i bolesnici po ambulantama u Podgrmeču dijelom su otišli u Liku, a dijelom su se sklonili u podzemna skloništa. Za zaštitu ovih skloništa određen je, po naređenju štaba 4. divizije, 1. bataljon 6. brigade.[142]

Neprijatelj je krajem aprila vršio pretres i Grmeča i izbio u Suvajsko Međugorje. Zapalio je mlin i magacine. Zbog ovako izmijenjene situacije na terenu Podgrmeča i prodora neprijatelja od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, 8. krajiška brigada krenula je na novi sektor, na komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac, odnosno sela Račić, Ripač i Gorjevac, sa zadatkom da zasjedama ometa saobraćaj na ovoj komunikaciji. Radi zaštite bolnice u Martin Brodu, po naređenju štaba 1. bosanskog korpusa, 1. bataljon je upućen u selo Veliki Stjenjani.[143]

Na ovim položajima brigada nije dugo ostala i za to vrijeme nije imala borbi. Neprijatelj je rijetko prolazio prema Vrtoču i Bosanskom Petrovcu, a ako je to i činio, imao je jaka osiguranja, pa je štab brigade ocijenio da zasjede ne bi bile uspješne.

Poslije napada neprijatelja 16. aprila i povlačenja jedinica 2. krajiške brigade na položaje Stjenjani - Očijevo, kao i evakuacija bolnice iz Martin Broda, štab 8. brigade povukao je svoj 1. bataljon iz Velikih Stjenjana. Na zahtjev štaba korpusa, umjesto ovoga upućen je tamo 3. bataljon. Tako je štab 8. brigade na položajima jugoistočno od Bihaća ostao sa dva bataljona, jer je 2. bataljon bio u Cazinskoj krajini.

Dalje namjere neprijatelja na ovom sektoru nisu bile jasne ni štabu korpusa. Bilo je jasno samo, a to su potvrđivali i zarobljenici, da je želio po svaku cijenu održati komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac - Ključ - Mrkonjić Grad - Jajce, radi transporta trupa i ratnog materijala prema moru.

Ovakvim stanjem, izazvanim prodorom neprijatelja, odlaskom 2. krajiške brigade u centralnu Bosnu i defanzivnim vezivanjem naših snaga za neprijatelja, kompromitovan je

[142] AVII, k. 792, br. reg. 1/2-3 (Iz operativnog izvještaja štaba 4. krajiške divizije).

[143] AVII, k. 775, br. reg. 2-3. - (Prema izvještaju štaba 8. brigade, štabu 1. bosanskog korpusa, od 19. 4. 1943. godine). - Štab brigade tada nije imao vezu sa štabom 4. divizije, pa je izvještaj uputio štabu korpusa.

Grmeč - po ocjeni štaba 4. krajiške divizije - u smislu solidnije odbrane tog terena. Zbog toga je štab 4. divizije odlučio da što prije 8. brigadu prebaci u Krajinu, a štab 1. korpusa istovremeno je naredio još veću aktivnost na sektoru Bosanski Petrovac i Kulen Vakuf.[144]

BRIGADA PONOVO U CAZINSKOJ KRAJINI I BANIJI - FORMIRANJE UNSKE OPERATIVNE GRUPE

U sporazumu sa Glavnim štabom NOV i PO Hrvatske, štab 1. bosanskog korpusa donio je 23^agiija 1943. odluku da se na operativnom području Kotfluna^ Banije i Krajine obrazuje grupa operativnih jedinica od Kordunaškog i Banijškog NOP odreda i 8. krajiške brigade. Na osnovu ove odluke, 5. maja 1943, štab 1. korpusa Hrvatske odredio je da u sastav grupe uđu tri bataljona Kordunaškog i dva bataljona Banijskog NOP odreda. Prema tome, grupa je imala ukupno devet bataljona i odgovarajuće prateće jedinice (neke formirane nešto kasnije).

Operativna grupa na ovom terenu imala je privremeni karakter i sa njom je rukovodio zajednički operativni štab: komandant Petar Kleut, dotadašnji komandant 4. udarne brigade Hrvatske, politički komesar Ranko Mitić, a za zamjenika komandanta određen je predstavnik 8. brigade, njen komandant Hamdija Omanović. Komandu nad 8. brigadom primio je Uroš Kukulj, zamjenik komandanta brigade.

Za vrijeme postojanja ove grupe, odnosno dok je bila u njenom sastavu, brigada je operativne zadatke dobijala od štaba grupe.[145] Zadatak brigade bio je krstarenje i izvršavanje vojnih zadataka na terenu Krajine. Prema situaciji, 8. brigada je trebalo da operiše i na terenu Banije i Korduna.

[144] VII, k. 407. br. reg. 5/1-1, Zbornik IV/12, dok. 45 i 126.

[145] AVII, k. 407, br. reg. 6/1, k. 419A, br. reg. 13/1-9.
U dopisu štaba 1. bosanskog korpusa upućenog 23. aprila 1943. štabu 4. divizije i štabu 8. brigade piše-.. . . »Ovom grupom komandovaće zajednički operativni štab. Komandanta i političkog komesara grupe, odrediće glavni štab NOV i PO Hrvatske, a za zamjenika komandanta određuje se Hamdija Omanović...« (Zbornik IV/12, dok. 127).

Ibrahim Mriljak, zamjenik političkog komesara čete u 8. brigadi. Poginuo 24. maja 1944. kod Gline. Proglašen za narodnog heroja.

»... Osim ovih zadataka, najvažniji zadatak 8. brigade biće u tome da mobilise ljudstvo iz Krajine, a naročito Muslimane. .. « - piše u naređenju štaba 1. bosanskog korpusa. »Treba voditi kurs na tome - kaže se potom - da se formira jedna divizija na terenu Krajine, kojoj bi 8. brigada poslužila kao jezgro... «

Zbog toga su se brigadi u Krajini morali postavljati takvi zadaci koji će je u borbi očvrsnuti i prekaliti, odnosno da se u početku izvode manje, ali uspješne akcije.[146]

Odluka o upućivanju 8. brigade u Cazinsku krajinu nije stigla iznenada. O tome se razmišljalo odmah poslije četvrte neprijateljske ofanzive. Bilo je to neophodno i zbog brigade, a i naroda Cazinske krajine. Još 4. marta 1943, dakle blizu dva mjeseca ranije, štab 4. krajiške divizije je izvjestio štab 1. bosanskog korpusa, i o tome da je uspostavio vezu sa Banijskim NOP odredom, pa iznoseći stanje na terenu, na jednom mjestu kaže:

[146] Zbog odlaska 8. brigade na novi teren, 10. krajiškoj brigadi je naređeno 23. aprila da primi sektor Bihać - Bosanski Petrovac; da jedan bataljon uputi na sektor oko Stjenjana, koji treba da smjeni 3. bataljon 8. brigade. - (Zbornik IV/12, dok. 127).

Borci 1. čete 2. bataljona: Deva Bojić a sa njene lijeve strane Mirko Babić.

»... Oni (tj. štab Banijskog NOP odreda - I. Ć.) izvještavaju da je na terenu Cazinske krajine ogromno neraspoloženje muslimanskog življa prema ustaškim vlastima. Vršili su spasavanje pravoslavne djece iz Podgrmeča i logora, vrše ispomaganje srpskog življa i vjeruju, zajedno sa hrvatskim masama, da je ofanziva na nas neuspjela... Radi ovog - piše štab 4. divizije - štab Banijskog odreda predlaže da se vrate svi politički radnici sa terena Krajine, a da bi od velikog značaja bio povratak *8.* brigade za djelovanje na komunikaciji Bihać - Petrovac. .. Bosanska Krupa - Ca-

[147] Zbornik IV/U, dok. 22.

POKRET BRIGADE PREMA CAZINSKOJ KRAJINI

Drugi bataljon je krenuo oko mjesec dana ranije, ios 31-marta 1943. Sa njim je pošao i komandant brigade Hamdija Omanović. Borci su bili, veoma zadovoljni što je njima pripala čast da budu neka vrsta prethodnice brigade. Jer, podaci o neprijatelju u Cazinskoj krajini, o njegovim uporištima, naoružanju, namjerama i postupcima nisu bili sasvim jasni. Trebalo je to ispitati. Raspolagalo se opštim podacima, ali i uvjerenjem da će brigada, odnosno njen 2. bataljon, od naroda biti dobro primljeni. Preko njega brzo će se otkriti namjere i snage neprijatelja.

Zanimljivo je da je na putu za selo Kotorane, gdje je proveo ostatak noći 31. marta/1. aprila, bataljon prešao rijeku Unu, nedaleko od mjesta gdje je 29. januara iste godine, odstupajući pred neprijateljem u Četvrtoj ofanzivi, prešao ovu rijeku i stigao u Podgrmeč. Još jedna podudarnost: došao je u isto selo - Kotorane, gdje se nalazio od svog formiranja, pa do 29. januara 1943. Zbog toga je razumljivo raspoloženje boraca za ovaj pokret.

Prelaz Une vršen je čamcima. Moralo se brzo raditi, zbog moguće intervencije neprijatelja iz okolnih uporišta ili oklopnog voza iz Bosanskog Novog. Čamce su preko nabujale Une prevozili ljudi vični svom poslu. Stigavši iste večeri u selo Kotorane, bataljon se odmorio, a sutradan je komandir 3. čete, po naređenju komandanta bataljona Miloša Balaća, krenuo sa jednom desetinom da ispita situaciju prema Bužimu. Prema podacima moglo se zaključiti da se u Bužim može ući bez borbe. Noću, 1. aprila, bataljon je stigao u Dobro Selo. Zbog blata, kiše i pomrčine morali su se vratiti u ovo selo, a u Bužim je bataljon ušao 2. aprila u podne. Neprijatelj je pobjegao, a stanovnici ovog malog mjesta bili su iznenađeni i veoma obradovani susretu sa svojim starim poznanicima i zemljacima - borcima sa ovog terena. Održan je i zbor sa narodom. Sve je to imalo veoma dobrog političkog efekta.[148]

Ostale jedinice brigade krenule su prema Cazinskoj krajini krajem aprila pravcem: Hrgar - Gorjavac - Doljani -

[148] AVII, k. 766A, br. reg. 16-1, i na osnovu članka iz brigadnog lista »Bonusa Une« od avgusta 1943.

Kestenovac - Korenica - Plitvička jezera - pored Cetingrada - Žirovac. Put je bio veoma naporan, posebno zbog bolesnika i ranjenika, koje su ostavili u selu Kestenovcu na liječenje i oporavak.[149]

U selu Prijeboj, nešto prije Plitvica, održana je 30. aprila smotra brigade, a sjutradan proslava 1. maja.[150]

Prolazak kroz Cazinsku krajinu bio je za borce brigade poseban doživljaj. Narod ih je dočekivao kao prijatelje i hrabre borce - oslobodioce koje neprijatelj nije uspio da uništi u četvrtoj ofanzivi, iako je širio glasine o tome.[151]

OBOSTRANE SNAGE U CAZINSKOJ KRAJINI POČETKOM MAJA 1943.

Na prostoriji koju je početkom maja pokrivala Unska operativna grupa, neprijatelj je držao glavne komunikacijske pravce kroz Krajinu koji su izvodili sa sjevera (sektor Glina, Petrinja) ka jugu prema Slunju i Bihaću, odnosno obratno - prema Karlovcu i Zagrebu. Organizovao je jača ili slabija uporišta radi obezbjeđenja transporta, ispada na dijelove teritorije radi mobilizacije i pljačke, a prije svega da ne dozvoli zadržavanje naših jedinica na ovom sektoru, naročito iz straha da mu se i sa ove strane ne ometa saobraćaj na liniji Bosanski Novi - Bihać. Uz sve ovo, osjećao se strah od napada naših jedinica na uporišta ili na kolone iz zasjeda, a naročito povratkom 8. krajiške brigade na ovaj teren.

[149] Veliki broj boraca i rukovodioca brigade je iz ovih sela: iz Hrgara, Lipe, Gorjevca, Doljana itd., pa su neki od njih navratili da se presvuku i vide svoje, ili su kao rekonvalescenti ostali radi oporavka kod svojih kuća, ako su ih imali.

[150] Bilo je i veselja i šala koje su nas pratile i u najtežim časovima.

[151] U brigadnom listu »Borac sa Une« Enver Redžić je, još pod svježim utiscima, zapisao: ».. . Naš je ovo treći susret sa Krajinom. Nismo mi prvi put ovdje i nismo mi ovdje uvijek bili jednako primljeni. Ona Krajina, koju su naši neprijatelji smatrali svojim uporištem, nakon dvije godine ove velike bitke. . . izmijenila je svoje lice! Doživljava ona svoj preporod. .. Krenuli su naši bataljoni. Na kraju sela istrčava pred nas jedan stari Musliman sa dva velika suda puna varenike i kiselog mlijeka i časti nas.. . »Neka vam je put hajirli«, dovikuju nam mještani, a stara muslimanka neće da pređe preko puta kojim kreće naša kolona, sigurno u želji da nas sreća prati. .. «

Na komunikaciji Topusko - Kladuša bila je stacionirana 11. pješačka ustaško-domobranska pukovnija. Prema podacima Štaba Unske operativne grupe od 8. maja 1943, raspored neprijatelja bio je i slijedeći: Topusko 700 vojnika (od kojih 100 ustaša, 100 žandarma, a ostalo domobrani). Ovdje su i dijelovi 5. gorskog zdruga; Velika Kladuša - 750 vojnika (od kojih 100 ustaša, a ostalo domobrani); Staro Selo - oko 600 vojnika, ali je jedan dio bio otišao u Cetingrad; Cetingrad - oko 200 vojnika, domobrana i ustaša; Žalčeva kosa - oko 30 vojnika i Slunj - oko 1000 domobrana i ustaša - pripadnika 1. bojne 11. pukovnije.[152]

Naše snage:

- 8. krajiška brigada, prema izvještaju od 14. maja 1943. imala je četiri bataljona i mitraljesku četu, a u formiranju je bio vod za vezu. Na licu mjesta 1. bataljon je imao 160 boraca i starješina, 131 pušku, 5 puškomitraljeza, jedan ručni minobacač i 38 bombi; 2. bataljon - 140 ljudi, 127 pušaka, 6 puškomitraljeza, 2 ručna minobacača i 47 bombi; 3. bataljon - 160 ljudi, 106 pušaka, 6 puškomitraljeza, 1 ručni bacač i 52 bombe; 4. bataljon - 161 borac i starješina, 124 puške, 5 puškomitraljeza, jedan ručni bacač i 40 bombi; mitraljeska četa - 54 borca, 36 pušaka, 6 teških mitraljeza i 16 bombi; Intendantura - 14 boraca sa 12 pušaka i 4 bombe i štab brigade 30 boraca i starješina sa 20 pušaka i 10 bombi. Ukupno brigada je imala 719 vojnika i starješina, 556 pušaka, 22 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 5 ručnih minobacača i 207 ručnih bombi.

U ovom pregledu od 30. maja 1943. ne navode se podaci koliko je ljudi bilo van stroja, ali je sigurno da ih je zbog tifusa i dotadašnjih ranjavanja, bilo dosta. Samo ilustracije radi, polovinom maja te godine, u brigadnoj bolnici u Žirovcu bilo je oko 117 boraca i starješina (krajem maja 86), u Podlapcu 58 i na Kordunu 44.

Tada je u 8. brigadi bilo 215 članova KPJ, 37 kandidata i 203 člana SKOJ-a.[153]

- Četvrta UO udarna Banijska brigada, sa tri bataljona i inženjerskom četom od 908 ljudi, 508 pušaka, 5 teških mitraljeza, 29 puškomitraljeza, jedan teški i 2 laka minobacača;

- Prvi odred Unske operativne grupe;

AVII, k. 1616, br. reg. 1/1. Podaci štaba Unske operativne grupe (dalje: štaba grupe) od 8. maja 1943. godine. Treba reći da će se 8. brigada i grupa u cjelini sa ovom 11. pukovnijom »nositi« više od dva mjeseca. Ostali podaci o neprijatelju nisu bili poznati štabu grupe početkom maja, 1943. godine, a naročito zbog promjena u brojnom stanju do kojih je dolazilo zbog upotrebe prolazećih jedinica. Radi toga, je štab grupe u početku preduzimao i neke akcije da bi došao do podataka o neprijatelju. Pored 11. pukovnije pojavljivale su se i jedinice 114. lovačke divizije, zatim snage 5. gorskog zdruga, Huskina milicaja, itd.

Zbornik IV/15, dok. 45; AVII, k. 775, br. reg. i IRP BiH - 3/755-756.

- Prateća četa Štaba grupe, sa 3 teška minobacača (2 iz 8. krajiške brigade i 1 iz 4. banijske) i jedan top.

Odnos snaga u živoj sili i naoružanju nije moguće utvrditi, zbog čestih izmjena u brojnom stanju neprijateljskih snaga, kao i zbog njegovih prolaznih jedinica. U odnosu na 11. pješadijsku ustaško-domobransku pukovniju, taj je odnos negdje oko 1:1,6 u korist neprijatelja.

Sigurno je da je taj odnos daleko povoljniji za neprijatelja, ako bi se uzele u obzir sve njegove snage, koje su u određeno vrijeme i na određenim mjestima učestvovale u borbama maja - juna 1943. na ovom terenu. Međutim, bitno je da je trenutna inicijativa bila na strani naših jedinica, jer smo mogli da biramo objekte napada. Ali, s obzirom na relativno dobru prohodnost zemljišta, blizinu garnizona neprijatelja i njegovu upornu želju đa ovaj teren sačuva za sebe, uslov našeg uspjeha bio je da svaku akciju dobro pripremimo i da je brzo izvedemo, uz dobra obezbjeđenja lijevo i desno.

PRVE NEUSPJELE ZASJEDE 9. MAJA 1943.

Stab grupe početkom maja nije imao na raspolaganju sve jedinice koje su ulazile u njen sastav. Čekao je dolazak sa Banije 4. banijske brigade i dva bataljona Banijskog NOP odreda. Zato je odlučio, dok ove jedinice ne stignu, da grupa izvrši jednu manju akciju sa snagama Kordunaškog NOP odreda i dijelova 8. krajiške brigade, sa osnovnim ciljem da utvrdi o kom se neprijatelju radi na liniji Topusko - Kladuša - Slunj, kolike su mu snage itd. Namjera je bila da se uhvati i neki domobran preko koga bi se došlo do bližih podataka.

Štab grupe prema obavještenju od 8. maja, imao je u vidu i to da je 3. bojna 11. pješadijske pukovnije, krenula toga dana iz Štarog Sela (7 km jugozapadno od Topuskog) za Slunj s ciljem da usput izvrši neku akciju na naše jedinice. Zbog toga je iste večeri donesena odluka da se sjutradan, 9. maja, postave dvije zasjede: prva - sa jednim bataljonom Kordunaškog NOP odreda na cesti između Velike Kladuše i Topuskog kod sela Gejkovca (4-5 km sjeverno od

[154] AVII, k. 105, br. reg. 38-3 i Zbornik IV/15, dok. 45. - Prvi odred Unske operativne grupe formiran je od 1, 2. i 5. bataljona Kordunaškog NOP odreda. - AVII, k. 105, br. reg. 27/3.

Velike Kladuše) i druga - sa jedinicama 8. brigade kod sela Pašinog Potoka (oko 5 km sjeveroistočno od Cetingrada). Prva zasjeda trebalo je da bude spremna za doček neprijatelja do 10 časova 9. maja, a druga istog dana, nešto ranije.

Za zasjedu kod Pašinog Potoka trebalo je da jedan bataljon Kordunaškog odreda odigra ulogu mamca neprijatelju i da ga svojim ponašanjem uvuče u klopku. On se morao sastati sa jedinicama 8. brigade, 9. maja u 7,30 časova, a zatim kao prethodnica krenuti kroz šumu Repušnjak prema Pašinom Potoku, gdje je imao da zauzme položaje i na njima ostane do reagovanja neprijatelja iz Velike Kladuše ili Cetingrada. Tada bi se povlačio pod borbom iza 8. brigade, koja je preuzimala dalje akcije. U izvještaju štaba grupe nije objašnjena ova ideja, koja bi, možda, u određenim uslovima i dala dobre rezultate.

Jedinice Kordunaškog odreda zakasnile su za prvu zasjedu (u izvještaju štaba grupe govori se o Žalčevoj kosi, a ne Gejkovcu). Neprijatelj je ovdje već bio zauzeo položaje i čekao, tako da je preduhitrio naše jedinice i postavio im zasjedu. Ne zna se da li je to bilo slučajno, ili je obavješten o našim namjerama. Bataljon se, ne očekujući neprijatelja ovdje kretao neoprezno, tako da je dočekan bliskom vatrom. Povukao se poslije u šumu kod sela Zrvnice, a neprijatelj u Cetingrad.

Ni druga zasjeda nije uspjela. Iako je blagovremeno postavljena i izgledalo da će biti sve u redu, došlo je do greške. Umjesto da se neprijatelj pusti na blisko odstojanje i uhvati u klopku na njega je prerano otvorena vatra. Puškomitraljezac 2. čete 1. bataljona 8. brigade Đuro Prošić valjda iz nestrpljenja i nervoze, ustao je iza zaklona i iz stojećeg stava, otvorio vatru na neprijatelja. Tako je zasjeda otkrivena i njegova četa dovedena u opasnost.

Sudeći prema izvještaju Štaba grupe od 14. maja ni u prvoj, ni u drugoj zasjedi nismo imali žrtava. Bar se u ovom izvještaju o našim gubicima ne govori, a izvještaj štaba 8. krajiške brigade o ovoj i drugim zasjedama i borbama ne postoji u Arhivi Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.[155]

[155] AVII, k. 1616, br. reg. 1/1.

U ovoj akciji zarobljen je jedan domobranski narednik, koji je na saslušanju izjavio da se u Velikoj Kladuši nalazi 5. satnija 11. pukovnije, a u Cetingradu 500 vojnika iz sastava iste pukovnije.[136]

Kao što se vidi, ni jedna zasjeda 9. maja nije uspjela. Prije svega zbog brzine izdatog naređenja, kratkog vremena da jedinice stignu do cilja, slabo organizovane ishrane, neopreznosti, nestrpljenja, nedovoljne veze između jedinica itd.

Iz ovog neuspjeha trebalo je izvući odgovarajuće iskustvo. Štab grupe je već sjutradan, 10. maja, na sastanku analizirao probleme i u izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske obavjestio da je slijedeći prvi zadatak neprijateljsko uporište u Starom Selu.

POKRET PREMA OBLJAJU I NAPAD NA UPORIŠTE U STAROM SELU

Štab grupe je želio da trenutno napusti položaje oko Velike Kladuše i Cetingrada i da se sa jedinicama prebaci prema sjeverozapadu radi ugrožavanja i presjecanja komunikacije Glina - Topusko - Staro Selo - Velika Kladuša. U vezi s tim odlučio je da se napadne uporište u Starom Selu, a potom da se glavnina snaga orijentiše prema Obijaju (8-10 km južno od Topuskog), tako da istovremeno ugrožava pravce Glina - Velika Kladuša i Glina - Vrnograč.

Tako su jedinice 8. krajiške brigade i Kordunaškog NOP odreda poslije neuspjelih zasjeda kod Velike Kladuše, odnosno Cetingrada, 11. maja krenule oko 12 časova iz sela krstinja preko Široke Rijeke za Crni Potok, odnosno za Obijaj. Teren je, ovdje djelimično pošumljen, pa je danju trebalo preći cestu Gejkovac - Krstinja. Neprijatelju je prije dva dana skrenuta pažnja da se u ovom rejonu nalaze naše jedinice. Osim toga, moglo se očekivati njegovo kretanje komunikacijom Topusko - Velika Kladuša zbog snabdjevanja garnizona i izviđanja. Zato su u toku pokreta naše jedinice morale da budu veoma oprezne i dobro obezbjeđene.

Ipak je došlo do iznenađenja. Neprijatelj je u toku marša u rejonu sela Široke Rijeke otvorio vatru s boka. Bile su

[156] Isto.

to snage 11. pukovnije, koje su tog dana osiguravale cestu radi dotura hrane u Veliku Kladušu. One su se trenutno nalazile na liniji: Kamenita tg 367 - Petrovići k. 240 - Sremci.

Štab grupe je pokušao da napadom sa četiri bataljona pravcem Široka Rijeka - most kod sela Gejkovca otsječe ovu bojnu od Kladuše i da je uništi. Ali mu to i pored duže borbe nije uspjelo. Štab grupe je zaključio da se nije uspjelo zbog jakih zaštitnica neprijatelja. Međutim, prema izvještaju neprijatelja od 12. maja ovdje se nije radilo o zaštitnicama, već o glavnini 2. bojne na pomenutoj liniji. U ovom izvještaju između ostalog stoji:

> «... 2. bojna, koja je osiguravala cestu.. . došla je u dodir sa neprijateljem. .. Nakon duge borbe partizani su raspršeni. Vlastitih gubitaka nema. Neprijatelj je imao 16 mrtvih. . . «[157]

U stvari, imali smo jednog poginulog i tri ranjena.

Naše jedinice su istog dana uveče 11/12. maja nastavile marš. Prvi bataljon 8. brigade bio je u zaštitnici. On nije istog dana (12. maja) prešao cestu kod Kamenog Mosta (oko 8 km jugozapadno od Topuskog) na putu za Obijaj, već je to učinio slijedeće noći 12/13. maja.[158]

Napad na uporište u Starom Selu izvršili su jedan bataljon 4. banijske i 2. bataljon 8. krajiške brigade, noću 12/13. maja.[159] Borbom koja je trajala svega oko 30 minuta neprijatelj je bio slomljen. Napad je izvršen izenada, cestom sa sjevera i juga istovremeno. Zarobljeno je 112 domobrana, među kojima i zapovjednik posade Starog Sela, natporučnik Lalić Ivan, iz 3. bojne 11. pukovnije, - uspjelo je da pobjegne 6 domobrana i da se 14. maja probiju do Topuskog, a 14 ih je poginulo. Zaplijenjeno je: jedan protivtenkovski top sa 38 granata, 2 mitraljeza »Švarcloze«, jedan puškomitraljez, 5 šmajsera, 116 pušaka, 90 granata za teški minobacač, oko

AVII, k. 23, br. reg. 14/1-12.

158 Neprijatelj je 12. maja izvršio pretres rejona Široke Rijeke i Maljevca, onda kad je glavnina snaga grupe već bila na Obijaju, a 1. bataljon 8. brigade u rejonu Crnog Potoka. - (AVII, k. 23, br. reg. 14/1-2).

159 Prema izjavi učesnika iz 2. bataljona 8. krajiške brigade.

25.000 puščanih metaka, jedna telefonska centrala sa 8 telefona itd. Mi smo imali 5 ranjenih drugova od kojih jedan teže.[160]

U izvještaju oficira za vezu kod 114. njemačke lovačke divizije od 14. maja, najednom mjestu se kaže daje 13. maja »oko 1000 ljudi jake komunističke grupe iz jugoistočnog pravca zauzela Staro Selo. Prekinuta je veza na cesti prema Velikoj Kladuši... «[161]

Cilj akcije naših jedinica je i bio da se prekine ova veza između Gline preko Starog Sela za Veliku Kladušu.

REAKCIJA NEPRIJATELJA 14. MAJA 1943.

U izvještaju zapovjednika 11. pješadijske pukovnije, čije je sjedište bilo u Velikoj Kladuši, kaže se da »pukovnija polazi danas (14. maja - I.Č.) u akciju zbog nasilnog izviđanja sa namjerom da izbije na lijevu obalu Glinice... « On je ocjenjivao da se u rejonu Starog Sela nalaze četiri naše brigade i tražio bombardovanje naših položaja[162] 14. maja od 11-13 časova.

Položaje prema Topuskom držale su 13. i 14. maja, jedinice jednog bataljona 4. banijske i 1. bataljon 8. krajiške brigade na liniji: Vranovina - Vranovska glava (tg 262) i k. 264, a u rejonu Starog Sela na liniji: Staro Selo - Tavani - Bukovlje - Đurića kosa (tg 254) položaje su držali dva bataljona 1. kordunaškog NOP odreda.

Neprijatelj je istovremeno krenuo iz pravca Velike Kladuše i Topuskog. Mada su dvije bojne iz pravca Velike Kladuše mogle odmah da intervenišu, jer su se prethodnog dana nalazile u rejonu sela Gejkovac - Široka Rijeka, učinila je to, samo 3. bojna, a 2. je naknadno upućena kao pojačanje. Ove snage neprijatelja uspjele su da odbace dijelove 1. kordunaškog odreda i da istog dana uđu u Staro Selo. Pri tome su naši položaji žestoko bombardovani iz vazduha i artiljerijom.

[160] Zbornik IV/15, dok. 45 (iz izvještaja štaba grupe) i AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1-2.
[161] AVII, k. 23, br. reg. 15/1-24.
[162] AVII, k. 23, br. reg. 14-12 (iz dopisa »I. zrakoplovne skupine 1. zrakoplovne luke Zagreb«).

Istoga dana, 14. maja i gotovo u isti čas, napala je jedna bojna 2. gorskog zdruga, uz žestoku artiljerijsku podršku, na položaje bataljona 4. banijske i 1. bataljon 8. krajiške brigade iz pravca Topusko. Položaji 1. bataljona 8. brigade na k. 244 i tg. 262 Vranovska glava bili su vrlo podesni za odbranu. Naime, neprijatelj je morao najpre da savlada vodenu prepreku Glinu, odnosno da se, prilikom korišćenja mosta kod livnice gvožđa, otkrije i izloži jakoj čelnoj vatri. To je umnogome pomoglo da se neprijatelj iz pravca Topuskog odbije. I neprijatelj je priznao žestok otpor naših snaga, pri čemu je k. 244 dva puta prelazila iz ruku u ruke.[163]

S obzirom na mogućnost intervencije neprijatelja sa još jačim snagama, a u želji da se izbjegnu frontalne borbe na ovom sektoru, štab Unske operativne grupe odlučio je da naše jedinice za jedno vrijeme napuste, komunikaciju Topusko - Staro Selo. Određen je nov raspored jedinica: 8. krajiška je zalogorovala, u selu Žirovcu (zaseok Ostojići), 4. banijska brigada se dan-dva zadržala u rejonu Topuskog i već 16. maja krenula u Bosansku Bojnu, a 1. odred je nastupao prema Kladuši, Cetingradu i Slunju. Tako se 8. krajiška brigada 15. maja 1943. našla u Žirovcu, a već sjutradan je dobila nov zadatak.

BORBE 8. KRAJIŠKE BRIGADE OKO MALE KLADUŠE 18. MAJA 1943.

U toku 16. maja dobijeno je naređenje da 8. krajiška brigada krene prema Maloj Kladuši, a 4. banijska u selo Podzvizd. Očigledna namjera je bila da se izvrši blokada Velike Kladuše, da se iscjepaju snage 11. ustaško-domobranske pukovnije, a u pogodnom trenutku da se napadne i samo uporište Velika Kladuša.[164] Već sjutradan, 17. maja 8. krajiška

163 AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1. (Izvještaj Glavnog stožera domobranstva od 14. 5. 1943).

- Štab Unske operativne grupe bio je obavješten da je jedna neprijateljska bojna zanoćila 14/15. 5. 1943. godine, u Starom Selu. Odlučeno je da se napadne i ponovo zauzme Staro Selo. Još u samom pokretu 8. brigade neprijatelj je napustio Staro Selo i pobjegao. (AVII, k. 23-a, br. reg. 1/1-6).

164 Zbornik V/15, dok. 56.

brigada bila je u pokretu iz sela Žirovac preko Vrnograča ka položajima kod Male Kladuše i to: 3. bataljon Popinovac - Mala Kladuša, 2. na njegovom lijevom krilu, 1. - Jelenjačka kosa (k. 302) i 4. bataljon u rejonu Šiljkovače.[165]

Sjutradan, 18. maja Velika Kladuša je bila praktično blokirana i to: 8. krajiška brigada južno i jugozapadno od uporišta, na njenom desnom krilu 4. banijska (Podzvizd - Džaferovića brdo, k. 229), a zapadno od Velike Kladuše (selo Gejkovac - Cetingrad) 1. kordunaški NOP odred. Neprijatelju je postalo jasno da predstoji neposredan napad na uporište, do koga, ovog puta, ipak, nije došlo. Naime, on ovog trenutka nije mogao da računa na druge snage osim onih koje su se već nalazile u Velikoj Kladuši, odnosno Cetingradu, a tu je bila 3. bojna 11. pukovnije, koja se 16. maja povratila iz rejona Staro Selo - Kameni Most. Ovdje je bila i Huskina milicija, nepoznate jačine. On je mogao još da računa na pomoć iz Slunja ili Topuskog, ili iz oba pravca istovremeno.[166]

Da bi preduhitrio naš eventualni napad na uporište Veliku Kladušu, neprijatelj je krenuo u protivnapad. Prvo su njegove jedinice iz Velike Kladuše i Cetingrada napale položaje 8. krajiške brigade, a potom i 4. banijske, uglavnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Uz 3. bojnu 11. ustaško-domobranske pukovnije u napadu je učestvovala i grupa milicionera Huske Miljkovića. Naša 8. brigada podnijela je najveći pritisak. Neprijatelj je napadao preko Jelenjačke kose (k. 302), zatim u zahvatu ceste Cetingrad - Šiljkovača. U jednom trenutku iz Velike Kladuše su se pojavile grupe neprijateljskih vojnika sa bijelim zastavama na čelu. Međutim, ovo je bila samo varka, način da se lakše priđe našim položajima i izvrši opkoljavanje četa. Ovakvi postupci su naše borce nekoliko puta na raznim mjestima zavarali.[167]

Tog trenutka 1., a posebno 4. bataljon 8. krajiške bili su opkoljeni. Politički komesar 4. bataljona Mašo Ibrahimpašić

[165] Na osnovu ličnih sjećanja i sjećanja drugih učesnika.
[166] Zbornik: tom V, knj. 15, dok. 56. - U izvještaju Štaba Unske operativne grupe br. 8. od 19. maja rečeno je da je neprijateljske snage vodio Huška Miljković.
167 AVII, k. 105, br. reg. 12—^. (Izvještaj Štaba Unske operativne grupe i lično sjećanje).

bio je sa jednim brojem boraca otsječen. Ipak je uspio da se izvuče i tek kasnije, poslije borbe, stigne u svoju jedinicu. A Božo Ševič, komandir 3. čete 4. bataljona, krčio je bombama prolaz svojoj četi. On, Milanko Došen i Savo Lakić posebno su se angažovali da izvuku svoje čete iz obruča. Mile Bokić, politički delegat voda, tukao je do poslednjeg trenutka puškomitraljezom neprijatelja. A kad mu je nestalo municije, stavio je bombu podaše kako ne bi pao u ruke neprijatelja.

U toj kritičnoj situaciji po 4. bataljon, ostale jedinice 8. brigade nisu pružile efikasnu pomoć. »... To je krupan propust, koji se više nikako ne bi smio ponoviti... «[168] rekao je Hamdija Omanović u brigadnom listu »Borac na Uni«.

I 3. bataljon na desnom krilu brigadnog rasporeda, kao i 2. na lijevom krilu 3. bataljona, bili su napadnuti. Oni su bili u povoljnijem položaju, iako se 4. banijska brigada odmah u početku borbe povukla sa položaja kod Podzvizda i time faktički otkrila desni bok 8. krajiške brigade.[169]

Da su komande i štabovi poznavali bolje situaciju na čitavom frontu, da su bile bolje veze između jedinica i štabova, sigurno je da bi i saradnja među jedinicama bila bolja, a pomoć efikasnija. Slabe veze, uglavnom kurirske i telefonske, bez radio-stanica, uzrok su vjerovatno što je 1. kordunaški NOP odred tog dana bio van borbe.[170]

Zbog situacije u kojoj se našla 8. krajiška brigada 18. maja 1943. godine na položajima Mala Kladuša - Šiljkovača, primajući na sebe udar glavnine neprijatelja, pogotovo kad se povukla 4. banijska brigada, Štab grupe izdao je naređenje da se ona povuče prema Vrnograču, a 4. banijska u Bosansku Bojnu.

> Glavni stožer domobranstva u svom izvještaju od 19. maja ne govori o borbama svojih snaga 18. maja 1943. sa drugim našim jedinicama, već samo sa 8. krajiškom brigadom. U tom se izvještaju kaže: »18. svibnja 1943. na području sela Mala Kladuša (22 km istočno od Slunja) raspršena je 8. brigada, koja je 17. 5. 1943. izvršila napad na Veliku Kladušu. Partizanski gubici: 62 poginula i 3 zarobljena.«

[168] »Borac sa Une«, br. 2, avgust, 1943. godine.
[169] Zbornik V/15, dok. 56.
[170] Isto.

Mašo Ibrahimpašić, politički komesar 4. bataljona 8. brigade (fotografisao se samo 3 mjeseca prije pogibije kao komesar 5. krajiške brigade - u vrijeme borbi za oslobođenje Beograda). Proglašen za narodnog heroja.

Međutim, kod Šiljkovače je zarobljeno više boraca: Edhem Dizdarević, rodom iz sela Založja, Đuro Stanković, iz Doljana, Miladin Marie, iz Teočeka, Jova Obradović, iz Vojevca, Filip Bubulj, iz Račića, Ibrahim Dubanović, *iz* Ripća, Krsto Dotlić, iz Račića i Mile Puvač.

Poginuli su: Mile Bokić, politički delegat voda, rodom iz sela Lipe, Đuro Karakaš iz Oreškog Brda, Miladin Kovačević iz Doljana (svi iz 4. bataljona 8. brigade), Muho Hafura, borac 2. bataljona, rodom iz sela Vince, a ranjeni su: Vid Santrač, zamjenik komandira čete, rodom iz sela Lipe, Jovan Rajak iz Gate - (obojica iz 4. bataljona), Ibrahim Mežnjak iz Velike Kladuše, politički komesar čete, Bogdan Gak iz Gudovca, Stevo Zdero, iz Glamoča (svi iz 2. bataljona) i Lazo Divljak, borac mitraljeske čete, rodom iz sela Doljana.[171]

Štab Unske operativne grupe izvršio je analizu borbi između 13. i 18. maja 1943. i o tome izvjestio Glavni štab NOP

T ^ v i l , k. 775, br. reg. i 3-4 i AVII, k. 775, br. reg. 2-4.

i PO Hrvatske. Govoreći o uzrocima neuspjeha naših jedinica u tom periodu, Štab grupe je naveo da one nisu znale da posednu položaje sa kojih bi neprijatelju pružile najjači otpor, izvršile protivudar i uništile ga; da su borci rano otvarali vatru, a rukovodioci se nijesu trudili da ih u tome spriječe, da borci nisu bili naviknuti na borbu danju, pogotovu kad je zapucalo sa svih strana. Međutim, treba reći da je jedinicama dato i vrlo malo odmora i vremena za pripremu nekih od ovih akcija. Na primjer, 8. krajiška brigada je imala samo dan-dva odmora poslije marša i borbi oko Starog Sela i Topuskog, i već je iznova vršila marš od Žirovca prema Velikoj Kladuši. Slično je bilo i sa drugim jedinicama Operativne grupe.

NAPAD NA NEPRIJATELJSKO UPORIŠTE GORNJU BUCICU 23/24. MAJA 1943.

Selo Gornja Bučica nalazi se na oko 15 km vazdušne linije, sjeverozapadno od Gline, na desnoj obali rijeke Kupe. Selo je uokvireno dječicom Golinjom sa istoka, šumovitim dijelom Kobiljače sa najvišom kotom 215 m i rijekom Kupom sa sjevera. Južno je povezano sa Glinom i preko Kupe sjeverno dalje prema Karlovcu i Zagrebu.

Prilaz uporištu sa juga i jugoistoka je teži, uspon je vrlo strm prema crkvi, koja je na samoj ivici južnog dijela sela. Ovu crkvu (ili kapelu) neprijatelj je dobro utvrdio i uredio kao otpornu tačku. G. Bučica je bila utvrđena bunkerima i rovovima natrkivenim šatorskim krilima, a čitavo selo je ograđeno bodljikavom žicom.[172]

Posada u selu Bučici sastojala se od tri satnije (1, 2. i 4.) 2. bojne 5. gorskog zdruga i jedne brdske baterije. Treća satnija ove bojne nalazila se u Pokupskom, na lijevoj obali Kupe. Rad skele između Svetog Trojstva i Pokupskog obezbijeđivan je stražama i patrolama.

Napadnuta posada u Bučici mogla je očekivati pomoć iz Pokupskog (zbog toga je trebalo onemogućiti rad skele), zatim iz pravca Gline gdje je bila jedna bojna iz sastava 5. gorskog zdruga i 70 žandarma. Najvjerovatnija mogućnost

[172] U dokumentima se ne govori o tome da li je prilaz uporištu sa neke strane miniran.

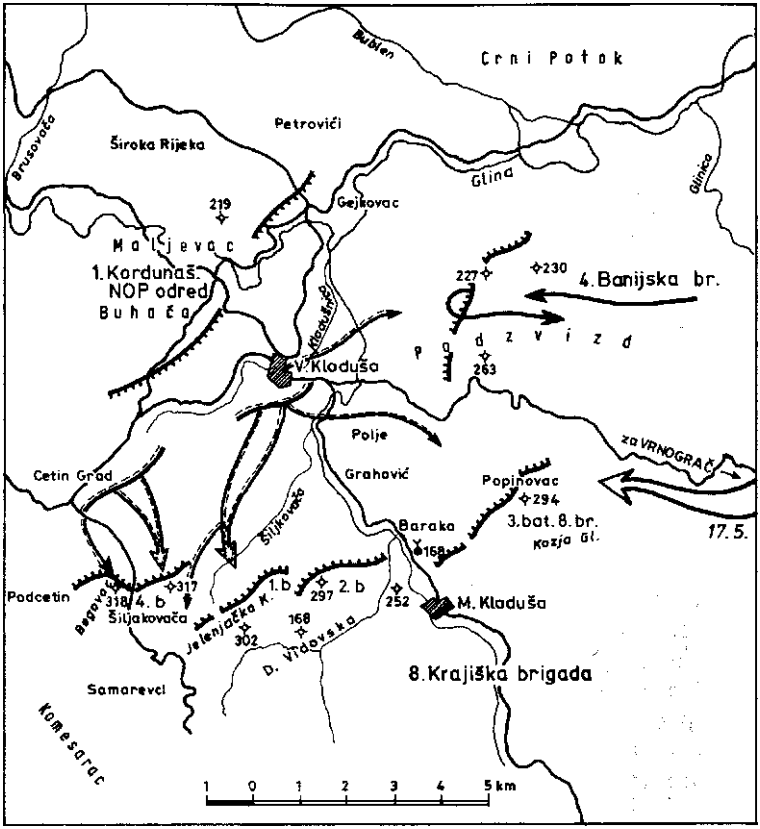

SKICA 3 - *RASPORED JEDINICA I PRAVCI DEJSTVA NEPRIJATELJA 18. MAJA 1943.*

intervencije mogla se očekivati iz Gline, što ne znači da je trebalo isključiti i uporište u selu Gora (oko 10-12 km sjeveroistočno od Gline) u kome se nalazila 3. bojna 5. gorskog zdruga.[173]

Prema zapovjesti štaba Unske operativne grupe od 23. maja, 4. banijska brigada je trebalo da napada posadu u sjevernom dijelu sela, gdje se nalazila jedna satnija i baterija brdskih topova. Istovremeno sa jednom četom napadala je

[173] Zbornik V/15, dok. 66.

posadu kod Svetog Trojstva, u stvari držala pod kontrolom skelu preko Kupe.[174] Pri tome je 8. krajiška dobila zadatak da sa dva bataljona napada uporište sa južne strane prema kapelici i dalje prema školi, gdje su se nalazili i teški minobacači. Vezu desno imala je da održava sa 4. banijskom brigadom, a lijevo sa jednim bataljonom 1. kordunaškog NOP odreda, koji je napadao uporište cestom Donja Bučica - Gornja Bučica. Napad je trebalo da počne u 1 čas 24. maja 1943. godine. *Prva jedinica koja izvrši svoj zadatak morala je odmah, bez posebnog naređenja, da pruži pomoć susjednoj,* stajalo je u zapovjesti Štaba grupe.

Štab grupe u toku akcije nalazio se u neposrednoj blizini sela Bučice - na ivici šume, u selu Donje Taborište, a vod za vezu dobio je zadatak da ga poveže sa svim jedinicama u napadu.[175] Još prije napada na uporište, štab grupe je uspostavio vezu sa dvojicom starješina posade u Bučici. Jedan od njih bio je satnik Perhavec, zapovjednik bitnice (baterije). Oni su na sastanku dali tačan plan Gornje Bučice, raspored jedinica i topova (u sjevernom dijelu sela) i stavili se na raspolaganje našim jedinicama. Prema tome, ova dvojica starješina uzela su na sebe zadatak da pomognu bržoj likvidaciji uporišta. Ne zna se da li su pokušali nešto da učine i sa dijelom posade na južnoj polovini uporišta (dvije satnije), odnosno da li su imali ljude koji bi olakšali posao našim jedinicama i sa te strane. Ali prema upornom otporu bataljonima 8. brigade moglo bi se zaključiti da nijesu imali nikakvog uticaja na južni dio posade.[176]

Napad je otpočeo sa zakašnjenjem. Umjesto u 1 čas 24. maja, 4. banijska otpočela je napad u 2, a 8. krajiška brigada čak u 4 časa 24. maja 1943. godine. Razlog su bili vodiči. Osma i 4. banijska brigada trebalo je da na položaje za napad stignu pravcem Bović - Donja Bučica - Zgurići - Mravinjci (put dug oko 10 km bio je djelimično pošumljen), za-

[174] AVII, k. 1616, br. reg. 8/1.

[175] Prema zapovjesti štaba grupe 1. bataljon Banijskog NOP odreda postavio je zasjedu od Gore i Gline na cesti Prekopa - Slatina - Bučica kod sela Martin Luga.

[176] AVII, k. 1616, br. reg. 2/1-2. (Prema izvještaju Štaba grupe Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 26. 5. 1943. godine).

šta su svakoj četi dodeljeni vodiči iz čete »Matija Gubec«. Smatralo se da ovi ljudi poznaju teren.

Čitavu noć su bataljoni 8. krajiške brigade, određeni za napad, lutali seoskim putevima i šumarcima, gotovo se okretali u krug, ne mogavši da stignu do ceste Bučica - Glina, odakle bi lakše stigli do sela Donje Taborište. Ovako izmorene, jedinice su stigle do ovog sela tek kada je svitalo. Do tog vremena 4. banijska brigada je već izvršila napad zarobila domobrane u sjevernom dijelu uporišta i zaplijenila topove. Sve je trajalo 30 minuta, od 2 do 2,30 časova 24. maja. Tada 8. krajiška brigada još nije bila stigla. Ona je stigla i otpočela napad sat i po poslije likvidacije sjevernog dijela uporišta.

Od jedinica 8. krajiške brigade u napadu na posadu u Gornjoj Bučici učestvovali su 1. i 3. bataljon. Kad su se bataljoni malo sredili, poslije napornog putovanja te noći, bombaši i puškomitraljesci jednog i drugog bataljona krenuli su naprijed. Iz 1. bataljona: Slavko Grahovac, Vlado Radmanović, Stevo Kegajić, Marica Basta »Ličanka«, Mića Cvjetičanin, Milan Biljetina, Branko Mlađenović, Đuro Bogunović, a iz 3. bataljona: Đuro i Mile Kovačević, Ljubo Mačetić, Dragan Jovičić. Odmah iza njih krenuli su i ostali borci, spremni da poslije prvih bačenih bombi uskoče u rovove.

Bombaši su stigli nedaleko do bunkera, ali se dalje do odstojanja odakle su mogli ubaciti bombe u bunkere i rovove nije moglo. Tako, prvi pokušaj nije uspio. Trebalo se pomjeriti nekoliko metara naprijed, ali su neprijateljske bombe od crkve kao kruške padale pored naših boraca. Borci su imali utisak da ih tuku naši minobacači. Zbog toga je i kurir štaba grupe Pašić Milan upućen ka položajima naših minobacača, sa naređenjem da prenesu vatru više u dubinu. Ipak su to, uglavnom, bili bacači neprijatelja. Oni su sa vrlo precizno pripremljenim elementima gađali po liniji pokreta naših četa.

Bataljoni 8. krajiške brigade pokušali su još jednom nemoguće. Ranjeno je dosta ljudi. Već u prvom pokušaju poginuo je komandir 3. čete 1. bataljona Vidosav Rakić i komandir 1. čete 3. bataljona Nikola Vujinović. U ovoj komandi nije ranjen samo zamjenik komandira čete Jovica Popović. Nije naredio povlačenje. Pokušao je još jednom, ali bez uspjeha.

Na kraju su se ipak, sa velikim brojem poginulih i ranjenih, povukli u 5 časova 24. maja prema selu Boviću, odakle su i krenuli prema uporištu Bučica.[177]

Poginuli su: iz 3. bataljona - Nikola Vujinović, komandir čete, rodom iz sela Teočeka i Đuro Kovačević, borac, iz Doljana; iz 1. bataljona Vidosav Rakić, komandir čete, rodom iz sela Račića, Milan Biljetina, vodnik iz Velikog Radića i Mića Cvjetičanin, iz Račića; ranjeni borci iz 1. bataljona - Drago Sijan, rodom iz Podkalinja (Podgrmeč), Mladen Kovačević, iz Velikog Radića, Mihajlo Kovačević, iz Doljana, Đuran Radmanović, iz Malog Radića, Branko Mlađenović, Stjepan Sovilj, iz Gorjevca, Lazo Kovačević, iz Malog Radića, Milan Ugrica, iz Malog Radića, Nikola (ekonom ćete) i Stevo Miljević, iz Oraškog Brda, Mile Nandić, iz Lipe, Simo Beronja, iz Gorjevca, Dušan Grbić, iz Račića, Trivo Ćurguz, iz Blatne i Pero Prošić, iz Doljana.

Iz 3. bataljona ranjeni su: Đuro Bogunović, desetar, rodom iz Doljana, Luka Grbić, politički komesar čete iz Račića, Đukan Radošević, zamjenik političkog komesara čete, iz Vrtoča, Mile Kovačević, vodnik iz Doljana i Ljubo Marčetić, iz Bihaća.

Zanimljivo je da je 65% boraca i starješina ranjeno od minobacačke vatre, a ostalo od ručnih bombi i manji dio od puškomitraljeske vatre.[178]

Rezultati borbi 8. krajiške brigade na Bučici, a nedjelju dana ranije oko Male Kladuše i Šiljkovače, ukazivali su da treba ozbiljno razmisliti o izvršenju jednog od osnovnih zadataka radi koga je došla ovamo - popune brigade. To je značilo rad na terenu, povezivanje brigade sa partijskom organizacijom na terenu, kontakti sa ljudima, a prije svega odmor i liječenje ranjenih i bolesnih (150 bolesnika i ranjenika samo u Žirovcu). Ali, za sve to, bar u maju 1943. nije bilo vremena.

U sjevernom dijelu sela 4. banijska brigada zarobila je 102 domobrana, 3 vodnika i 2 oficira (poginulo je 10, a ranjeno 5 domobrana), a zaplijenila 3 brdska topa 75 mm, jedan 65 mm, jedan laki minobacač, jedan teški mitraljez, 7

[177] AVII, k. 105, br. reg. 30-4. Prema izvještaju Štaba grupe Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 28. 5. 1943, sjećanju učesnika 1 i 3. bataljona 8. krajiške brigade i ličnog sjećanja kao zamjenika komesara 3. bataljona 8. brigade.

[178] AVII, k. 775, br. reg. 1-4 i br. reg. 3-4 (iz spiska štaba 8. krajiške brigade o ranjenima i poginulima).

puškomitraljeza, 120 ručnih bombi, 24 mine za laki minobacač i 19 šinjela.[179]

Štab grupe u svom izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 28. maja 1943, ocjenjujući rezultate borbi na uporištu Gornje Bačice, pored ostalog kaže:

> ». . . 8. KNOU brigada počela je napad tek ujutro, kada je svanjivalo. Borci ove brigade vršili su dva puta juriš, ali su bili odbijeni. Ova brigada, kao ni bataljon 1. odreda nijesu uspjeli prodrijeti u južni dio Bučice. Razlozi su za ovo: slabi vodiči i prilično slabo rukovođenje akcijom od strane štaba 8. krajiške brigade, koji nije znao gde mu se nalaze bataljoni. . . «[180]

U ovom izvještaju i drugim dokumentima, na primjer nema objašnjenja zašto, u vrijeme napada bataljona 8. krajiške brigade, ni jedna jedinica nije pritekla u pomoć svojim dejstvom sa sjeverne strane uporišta, kada je ono već bilo u rukama jedinica 4. banijske brigade? Za to je od trenutka likvidacije sjevernog dijela uporišta bilo čitav sat i po vremena.

Na kraju, pada u oči činjenica da je posada u južnom dijelu uporišta (dvije satnije sa minobacačima) vodila veoma upornu borbu sa bataljonima 8. krajiške brigade, iako su sigurno znali da je sjeverni dio, njima iza leđa, već bio u našim rukama. Vjerovatno da se tu nije radilo o domobranima, kao što je u podacima navedeno, već o ustašama, riješenim da po svaku cijenu onemoguće prodor u selo i sa ove strane.

FORMIRANJE 2. BOSANSKOG KORPUSA I ZAHTJEV DA SE 8. KRAJIŠKA BRIGADA POVRATI IZ CAZINSKE KRAJINE

Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije donio je 14. maja 1943. odluku da se formira 2. bosanski NOU korpus, čiji će štab 30. maja tražiti od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske

[179] AVII, k. 105, br. reg. 30-4.
[180] Isto.

da se 8. krajiška brigada uputi u Podgrmeć, na nove zadatke.[181]

Odlaskom 5. divizije sa štabom 1. bosanskog korpusa u istočnu Bosnu ukazala se potreba za novim rasporedom jedinica koje su ušle u sastav novoformiranog korpusa, odnosno za njihovim pomijeranjem više ka istoku na dio centralne Bosne. Ove jedinice 2. bosanskog korpusa morale su da ovladaju novim terenima koje su dotada manje-više kontrolisali četnici i da se povežu sa snagama 1. bosanskog korpusa u istočnoj Bosni. Zbog toga je štab 2. bosanskog udarnog korpusa bio prinuđen da 8. krajišku brigadu povuče iz sastava Unske operativne grupe i da joj odredi nov raspored. Naime trebalo je da 8. brigada pođe na prostoriju: Bosanska Krupa - Bihać - Kulen Vakuf, koji je trenutno ostao upražnjen pomjeranjem naših jedinica ka istoku. Brigada je po odluci štaba 2. bosanskog korpusa, preuzela i kontrolu pravaca prema Kulen Vakufu, Boričevcu i Donjem Lapcu. Ovi su pravci, takođe, bili bez kontrole naših jedinica, iako se neprjatelj nalazio u Vrtoču i na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać.

Međutim, Glavni štab NOV i PO Hrvatske, želio je da prije odlaska 8. brigade sa terena Cazinske krajine pokuša formiranje jednog manjeg odreda na dijelu Cazina, pa je tražio da brigada produži boravak još za neko vrijeme u sastavu grupe. 0 tome je izvjestio i štab ove grupe.'[182] Tako je 8. krajiška brigada na ovom terenu ostala još oko mjesec dana, čime štab 8. brigade nije bio zadovoljan, smatrajući da je ona suviše angažovana u vojnim akcijama, i nemoćna da izvrši jedan od osnovnih zadataka - popunu jedinica.

[181] Zbornik IV/13, dok. 60. i AVII, k. 456, br. reg. 1/1-5. U sastav 2. bosanskog korpusa ušle su: 4. krajiška divizija (6, 8. i 11. krajiška brigada, Ribnički i Grmećki NOP odred), 10. divizija sa 9. krajiškom brigadom i Kupreško-janjskim, Glamočko-livanjskim i Travničkim NOP odredom, i 12. divizija (5. i 12. krajiška brigada. Banjalučki i Kozarski NOP odred). Za komandanta je postavljen Slavko Rodio, dotada komandant 5. krajiške divizije, a za političkog komesara Veljo Stojnic.

[182] AVII, k. 104, br. reg. 6-3.

POKRET 8. KRAJIŠKE BRIGADE PREMA PEĆIGRADU I NAPAD NA OVO UPORIŠTE

Po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske jedinice grupe trebalo je da 31. maja 1943. krenu prema Slunju, i to 4. i 8. krajiška brigada iz Bosanske Bojne preko Vrnograča, a odatle 4. brigada preko Male Kladuše i Johovice da napadne posadu u Sturliću, a 8. krajiška brigada da se preko Todorova prebaci do Pećigrada, čiju je posadu također trebalo da napadne i likvidira.[183]

Štab 8. krajiške brigade obavješten je o ovom pokretu 30. maja, dok je preciznije naređenje o pravcu i zadatku stiglo nešto kasnije. Pošto se nije slagao sa ovako čestim marševima brigade, odmah je 30. maja uputio pismo štabu grupe:

> ». . . Dobili smo vaš dopis koji ste pisali u 2 sata poslije ponoći. Smatramo da je ovaj odmor bio vrlo kratak i da za ovo vrijeme nijesmo mogli ni da se očistimo.
> Drugo, ako će vec pokret biti, potrebno je da nam javite radi čega i u kom pravcu, da bismo mogli pripremiti bataljone za put. Jedan bataljon moramo ostaviti u zaštitu bolnice, jer ne možemo ostaviti 150 bolesnika bez veće zaštite...«[184]

Ovi, i dalje česti marševi, bili su vrlo naporni za jedinice 8. brigade, ali su, s druge strane, neprijatelja dovodili do zabune. Znao je da su naše jedinice pokretne i da se najvje-

[183] Zbornik V/16, dok. 26.

[184] AVII, k. 775, br. reg. 3-3. Bolnica je bila smještena u kućama Ostojića u Zirovcu, a pošto se svi bolesnici nisu mogli smjestiti po kućama, neki su smješteni po tavanima staja. Omladina ovog sela pomogla je u preuređenju ovakivh prostorija za smještaj bolesnika. Tih dana, maja i početkom juna, dužnost komesara bolnica obavljao je Rajko Radetić, a na ,-i radu u bolnici su bile i Milka Bates - Jakić, kao upravnik i još dvije bolničarke,

• Snabdjevanje bolnice sa svim potrebama preuzeo je na sebe NO odbor sa odbornicima Adamom Ostojićem »Praterom«, koji je bio i domaćin kuće i Ljubanom Čurdašem. Posebnu brigu i pažnju bolesnicima pokla- . , njale su aktiviskinje AFZ-a: Julika Tintor, Stana Ostojić, Kata Vukajlija, Milka Mećava, Julka Savić i Milka Curdaš. Svega je bilo, samo je nedostajalo lijekova.

Kad su skoro svi bolesnici prezdravili (nekolicina ih je umrlo) napustili su Žirovac. Bio je to dirljiv oproštaj bivših tifusara sa narodom ovoga kraja. Za narod je pripremljena i priredba, a žene i omladina donijeli su velike količine hrane i pića. Bilo je, kako se danas sjećaju bivši tifusari, vrlo veselo i dirljivo. (Po sjećanju boraca iz svih bataljona 8. krajiške brigade, a posebno Milke Bates-Jakić).

rovatnije radi o istim, ali kolike su i gdje će se i kada pojaviti, nije mogao da otkrije. (Tada je očekivao napad na uporište Cazin, a ne na Slunj). Ovo je razvlačilo njegove jedinice i stvaralo novu nesigurnost. Osim toga, njega je zbunjivao naš pravilan i pažljiv odnos prema narodu i prijem na koji su naišli naši borci kod ljudi ovog kraja. To ga je ne samo zbunjivalo, nego i ljutilo. Telegrami i kratki izvještaji neprijatelja stalno su cirkulisali od oružničkog zapovjedništva i ispostava prema Bihaću i dalje prema Zagrebu, kao na primjer ovaj: »... 26. svibnja 1943. godine 8. partizanska brigada pod vodstvom Hamdije Omanovića rodom iz Cazina, sa jednim njezinim odredom zauzela je mjesto Vrnograč, a sutradan se odred vratio u Žirovac... «, ili »... dne 30. svibnja partizani 8. brigade ponovo su zauzeli Vrnograč. Samo živežnih namirnica od naroda u manjim količinama odnijeli i drugo ništa. .. «[185] Ali, bilo je tada i opširnijih analiza i ocjena, kao na primjer onaj vodnog oružničkog zapovjedništva u Cazinu od 4. juna 1943, u kome se iznosilo:

> ». . . Unutrašnje prilike su se na području voda prema ranijem, pogoršale, u samom gradu Cazinu nijesu najbolje, prilikom upada partizana u mjesta na području voda: Vrnograč, Pećigrad, Sturlić i Tršac, nastrojeno stanovništvo partizanima pokazalo se veselijim nego običnih dana. Prema ranijem broju sumnjivaca nastrojenim partizanima, ovih dana se broj povečao, jer su zaista mislili na ponovan pad Cazina u ruke partizana. Ovo sve uslijeđuje što sa područja voda imade mnoštvo partizana, a čije su obitelji u Cazinu i okolici, također imade i povratnika, koji su trebali biti u logorima mjesto kod kuća, te tako i za najmanji nastup partizana na području voda osjeća se među nastrojenim građanima partizanima, jača živahnost, veselje, pronošenje alarmantnih vijesti, te usljed toga javna sigurnost i red među lojalnim Hrvatima-cama u mjestu trpi. . . Nad svim sumnjivim. . . od strane ovog zapovjedničtva vodi se stalna i stroga mjera nadzora. . . «[186]

I kotarski predstojnik u Cazinu, u strahu od razvoja situacije u Cazinskoj krajini na štetu ustaških vlasti i okupatora, piše Hamdiji Omanoviću: ». .. imajući u vidu dosadašnje bezgranično stradanje našeg bosanskog življa i žrtvujući se da mu se muke... u ovom teškom svjetskom sukobu umanje. . . «, traži ništa manje, nego da se položi oružje, a da

i»[5] AVII, k. 150-a, br, reg. 56/12-1. ,
[186] Isto.

će »njemačka vojska kao i sve ostale vlasti garantovati život. .. « Istovremeno, on prijeti svim porodicama naših boraca ukoliko se ne predaju. Dobio je, poslije nekoliko dana, dostojan odgovor.[187]

Partijsko-političko i vojno rukovodstvo brigade, mjesec dana po dolasku u Cazinsku krajinu nije bilo potpuno zadovoljno našim učinkom u radu sa narodom. Smatralo se da je trebalo više uraditi, a da je izostalo, uglavnom, zbog toga što je brigada bila neprekidno u pokretu. Inače, brigada je uživala povjerenje u narodu. Za mjesec dana pripremila je i održala četiri priredbe po selima. Borci 3. bataljona odlazili su da pomognu u okopavanju kukuruza i ostalim poslovima. Pa ipak, još uvijek se osjećao strah kod muslimanskog življa od okupatora i ustaša, a neprijateljska propaganda u dijelu Krajine bila je vrlo jaka. Samo za mjesec dana, neprijatelj je iz aviona bacio šest vrsta letaka sa pozivom da Muslimani idu u njihovu vojsku i bore se protiv nas. Između ostalog, i to je uzrok slabog odziva dobrovoljaca za brigadu, uprkos veoma povoljnim opštim uslovima.[188]

Brigada je krenula, 31. maja, iz Bosanske Bojne kroz žitorodnu Cazinsku krajinu. U prvi suton ušla je u Vrnograč i odmah produžila dalje. Kad je 1. juna, oko 2 časa, stigla na nekoliko kilometara od Pećigrada, upućene su naprijed manje jedinice, a ostali su čekali.

U napadu na uporište Pećigrad učestvovali su 1. i 4. bataljon, dok je 3. upućen nešto južnije, kod sela Skokova, sa zadatkom da postavi zasjedu neprijatelju, ukoliko ovaj krene iz pravca Cazina. Borci su uspjeli da se podvuku pod zidine starog grada, ali dalje nije bilo moguće bez dejstva naših minobacača. Srednjevjekovne zidine su opasivale desetak kuća i džamiju. Zapovjednik posade je odbio da se preda ili da pusti žene i djecu iz kule. Pod zaštitom puškomitraljeske vatre, naš 4. bataljon je blokirao kulu. Sa jednim od minobacača gađao je i sam komandant 1. bataljona Sajo Grbić.

Pošto je zapovjednik posade bio ranjen, ona je počela da napušta položaje. U 3.35 Časova 1. juna, naše jedinice su zauzele uporište. Zarobljeno je 8 vojnika (od kojih 2 ranje-

[187] AVII, k. 776, br. rca. 3-1/2 i k. 107, br. rea. 15/4.
[188] IRP BiH 3/755-756

na), a zaplijenjeno 7 pušaka i nešto municije. Ostali neprijateljski vojnici su se razbježali. Mi smo imali 2 poginula i 4 ranjena.

Istoga dana, 3. bataljon je u zasjedi prema Cazinu dočekao neprijatelja (dijelove 11. pješadijske pukovnije) bliskom vatrom i odbio ga nazad. Oko 17 časova 1. juna jedinice brigade krenule su prema selu Šturlicu (oko 20 km jugoistočno od Slunja), odnosno za s. Tržac, sa zadatkom da se oslobodi ovo selo. Neprijatelj je, međutim, ranije pobjegao, ali je uslijedila intervenicja Njemaca (oko 80 vojnika). Poslije kratke borbe, Njemci su odbijeni. Tom prilikom poginuo je vodnik voda u 4. bataljonu Miloš Vujinović, rodom iz sela Lipe.[189]

NAPAD NA UPORIŠTE SLUNJ

U napadu na uporište Slunj, noću 3/4. juna, koje je branilo oko 350 oružnika, ustaša i domobrana, učestvovala su četiri bataljona - 1. i 2. bataljon 4. banijske i 1. i 4. bataljon 8. krajiške brigade. Na osiguranju prema Cazinu, odnosno u rejonu sela Sturlica nalazio se 2. bataljon 8. brigade, a prema Cetingradu jedan bataljon Kordunaškog NOP odreda i jedan 4. banijske brigade.[190]

Uporište Slunj bilo je veoma važno za neprijatelja jer se nalazi na raskrsnici puteva prema Cazinu, Velikoj Kladuši i Topuskom, prema Karlovcu i južno - prema Ličkom Petrovom Selu. Njegove povoljne prirodne mogućnosti za organizaciju odbrane neprijatelj je potpuno iskoristio. Tokovi rijeka Korane i Slušnice otežavali su pristup uporištu. Mogućnost intervencije neprijatelja iz svih pravaca bila je vrlo realna, pa su zasjede prema Cetingradu, odnosno Cazinu morale dobiti značajnu ulogu.

[189] Zbornik V/!6. dok. 26. U izvještaju neprijatelja od 4. juna 1943. kaže se da su ». .. partizani (8. krajiška brigada) zauzeli Pecigrad. Osam zdravih i ranjenih oruznika izbjeglo je nakon pada postaje, a za 21 domobrana se ne zna. Da li su i koliko Odveli seljaka (omladine) još nije poznato. . . « Za zasjedu 3. bataljona se kaze da su »62 momka oružnika dočekani sa strojnim oružjem, bacačem mina i mnogo nadmoćnom jačinom... « (AVII, k. 150a. br. res. 56/12-1).

[190] AVII, k. 105, br. reg. 10/5.

Početak napada je određen za 21 čas 3. juna. Bataljoni 8. brigade napadali su desno od puta Primišlje - Slunj, pa ^o puta Drežnik - Slunj. Lijevo, bliže putu Primišlje - Slunj, bio je 4, a na njegovom desnom krilu 1. bataljon. Mada su bataljoni prethodno prevalili dug put od Tržca i Šturlića, ipak se stiglo da se do noći izvrši i izviđanje sa komandantima i komandirima i na terenu odrede pravci napada svake čete. Napad je počeo tačno u 21 čas.

Bataljoni 4. banijske brigade, međutim, otpočeli su u 19 časova. Napadajući s jedne i druge strane riječice Slušnice i desno do rijeke Korane, oni su za kratko vrijeme zauzeli most preko Korane i spremali se na juriš prema centru grada. Iznenada su se iza njihovih leđa, pojavile snage 1. bojne 11. pukovnije koje su intervenisale iz pravca Cetingrada. Kako bataljon Kordunaškog NOP odreda i jedan bataljon 4. banijske brigade nisu izvršili svoj dio zadatka, jedinice kod mosta su morale napustiti most, odustati od juriša prema centru i time omogućiti neprijatelju da bježi preko mosta.[191] Tada su jedinice 8. brigade izvršile napad sa zapada. Brzo su prodrle u grad.

Jedinice 8. brigade zarobile su 17 neprijateljskih vojnika, od kojih 4 podoficira. Kao što se vidi, većina ih je pobjegla zahvaljujući pomoći iz pravca Cetingrada.[192] Uporište je palo u 22 časa noću 3/4 juna.

Sjutradan su dijelovi njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica iz Cazina pokušali da intervenišu u pravcu Slunja. Dočekao ih je 2. bataljon 8. brigade na položajima nedaleko od sela Šturlića na liniji Bogovolje - Debeljak i odbio. Prema izvještaju samog neprijatelja imao je 3 mrtva i 2 ranjena.[193]

Neprijatelj nije, međutim, intervenisao samo iz Cazina, već i iz Velike Kladuše. Borbe su vođene u rejonu sela Gnojnice, nedaleko od Slunja. U borbama oko Slunja 4. juna teže je ranjen u nogu komandant 1. bataljona Sajo Grbić. Poslije ovih borbi, a i sjutradan, 5. juna neprijatelj je oko 18 časova prodro u Slunj, a naše jedinice su, poslije pet dana,

[191] Zbornik V/16, dok 26.
[192] Isto.
[193] Isto, dok. 130.

\

krenule sa ovog terena na Baniju, jer su uslovi ishrane ovdje bili loši.'[94]

BUŽIM - MALA KLADUŠA I KAMENI MOST
16. - 22. juna 1943.

U okviru planiranih akcija na uporištu Cetingrad (16/17. juna) i Veliku Kladušu (17/18. juna), 8. krajiška brigada dobila je zadatak:

- da sa dva bataljona krene 16. juna noću u pravcu Bužima i Pećigrada u cilju osiguranja pravca od Cazina prema Velikoj Kladuši i radi zaštite tamošnjeg stanovništva od pljačke koju je okupator vršio;
- sa druga dva bataljona da postavi osiguranje kod Kamenog Mosta sa zadatkom da spreči prodor neprijatelju prema Velikoj Kladuši pravcem Glina - Topusko - Velika Kladuša. Jedan od ova dva bataljona trebalo je da već 16. juna u zoru bude na rijeci Glinici (kod Kamenog Mosta), da tu postavi zasjedu neprijatelju koji iz Velike Kladuše goni stoku prema Topuskom.[195]

Glavni dio zadatka imala je da izvrši 8. NOU divizija Hrvatske. Njen je zadatak bio da sa svojom 2. NOU brigadom, ojačanom pratećim bataljonom i sa dva bataljona 3. brigade iste divizije, napadne uporište Cetingrad, noću 16/17. juna, a potom - slijedeće noći - i uporište u Velikoj Kladuši.

[194] AVII, k. 104, br. reg. 8-3.
Prije napuštanja Slunja, iz tamošnje apoteke poneto je: 6 kg vazelina, 4 kg bijele živine masti, 7 kg sumpora, 6 kg bukovog katrana, 1/4 kg hipermangana, 26 bočica seruma protiv trbušnog tifusa, 300 komada aspirina, 120 komada svile za operacije, 5 igli, 2 velika šprica, 1/2 litra joda, 25 ampula protv tetanusa, 60 ampula kofeina, nešto hirurških instrumenata i dr. (AVII - k. 109c, br. reg. 11-1)

[195] AVII, k. 421, br. reg. 29/1-2. U međuvremenu, do donošenja ove odluke, 8. krajiška brigada je bila na odmoru u selu Žirovcu. Ujutro, 15. juna postavila je sa tri bataljona zasjedu neprijatelju kod Dvora na Uni. Bataljoni su se u selo Žirovac vratili 15. juna u 23, a 16. juna uveče krenuli za Bužim i Pećigrad.
Na sastanku 15. juna 1943. u selu Perni zamjenik komandanta grupe Hamdija Omanović nije se složio sa planom i bio je mišljenja da se ni štab 8. krajiške brigade neče složiti, zbog premorenosti jedinica stalnim marševima, a i zbog naređenja da se brigada odmah vrati u Podgrmeč. Ipak, poslije razgovora sa nekim članovima Štaba 8. brigade, ovi su pristali da brigada postavi osiguranje na Kamenom Mostu i da dejstvuje sa dva bataljona oko Bužima, da osigura taj pravac u toku akcije na Veliku Kladušu. (AVII - k. 105, br. reg 46-5 - Iz izvještaja Štaba Unske operativne grupe od 28. 6. 1943. godine).

U međuvremenu, dijelovi Unske operativne grupe, imali su da do zauzimanja uporišta u Cetingradu, drže u aktivnoj blokadi neprijatelja u Velikoj Kladuši, sa težnjom da ga potisnu sa svih spoljnih uporišta.[196]

Napad na uporište Cetingrad odvijao se po planu i ono je zauzeto u toku noći 16/17. juna. Tom prilikom zarobljeno je 160 neprijateljskih vojnika. Međutim, napad na neprijatelja u Velikoj Kladuši nije izvršen slijedeće noći, jer nije bilo veze među jedinicama i štabovima.[197]

Za sve ovo vrijeme jedinice 8. krajiške brigade izvršile su svoj dio zadatka. Tako su 2. i 4. bataljon zauzeli 17. juna Bužim i istog dana stigli u Malu Kladušu da bi bili blize ostalim snagama Unske operativne grupe, koje su operisale oko Velike Kladuše.[198] U međuvremenu, 1. i 3. bataljon su se i dalje nalazili na osiguranju prema Topuskom.

Štab Unske operativne grupe izdao je, 18. juna, novu zapovijest po kojoj su dijelovi ove grupe sa 2. brigadom 8. divizije imali da blokiraju Veliku Kladušu do obnavljanja napada. Isti zadatak imala je 8. brigada, s tim što su dva bataljona u Maloj Kladuši bila u rezervi i istovremeno osiguravali pravce od Bihaća i Cazina.

Novi napad na uporište Veliku Kladušu otpočeo je 20. juna u 21,30 časova. Do ponoči 20/21. juna neprijatelj je izbačen iz svih spoljnih utvrđenja i uz velike gubitke organizovao posadu za odbranu ivice grada. U svanuce 21. juna bio je u kritičnoj situaciji i pred kapitulacijom,[199] što se vidi i iz izvještaja zapovjednika 2. ustasko-domobranske divizije:

[190] AVII, k. 409, br. reg. 41-2. Neprijatelj je imao: u Velikoj Kladuši - Stab 11. ustaško-domobranskog puka, jednu bojnu domobrana i ustasa sa: 4 topa, 6 teških mitraljeza, 16 puškomitraljeza i 3 teška minobacača; u Cetingradu: jednu bojnu domobrana, među kojima izvjestan broj ustaša; u Topuskom: dvije satnije domobrana, jednu satniju ustaša i 50 žandara. Stab Unske operativne grupe nije tada imao podatke o neprijatelju u Cazinu. Znalo se samo da se tamo nalazi i izvjestan broj Njemaca.

[197] Zbornik V/16, dok. 16.

[198] AVII, k. 105, br. res. 46-5.

[199] Zbornik V/16, dok. br. 104 i dok 73.

». . . Posada Velike Kladuše daje i nadalie /.ilav otpor, ali joj po nestaje strijeijiva. koje /.urno traži, kao i sna/.no bombardiranje 1/ zraka okolnih visova. . . frazi se hitna pomoć, ier je nastupio kn Ličili trenutak . . . Ona se upozoruje na skoru pomoć naših sku-

I zaista, oko 14 časova 21. juna, kad je posada u Velikoj Kladuši bila pred kapitulacijom, stigao je izvještaj da je neprijatelj jakim snagama odbacio naše zasjede i da se probija od Vrnograča i Male Kladuše prema Velikoj Kladuši. Odmah je izdato naređenje da se naše jedinice povuku iz grada pod zaštitom teškog oruđa. To je uspjesno izvedeno.[201]

U međuvremenu je štab Unske operativne grupe uputio 2. i 4. bataljon 8. krajiške brigade iz Male Kladuse u pomoć 3. brigadi 8. divizije da zajedničkim snagama spriječe prodor neprijatelja pravcem: Vrnograč - Velika Kladusa. Ali, neprijatelj je, poslije uporne borbe, vec bio prodro i naše jedinice su bile prinuđene da se povuku, f iz pravca Topusko neprijatelj je prodro i ušao u Kladušu u 21 čas 21. juna.[202]

Štab grupe nije mogao ni pretpostaviti kolike su neprijateljske snage krenule iz Cazina i kakve su im namjere. On je očekivao da ce naše jedinice uspjeti da mu se odupru. Međutim, prema brojnoj jačini i naoružanju, bilo je očigledno da mu namjera nije bila samo da »odtereti« posadu u Velikoj Kladuši, već i da ispresjeca čitav teren, da razdvoji naše jedinice i pojedinačno ih tuče.

Neprijatelj je, naime, 21. juna u 4 časa krenuo kroz Cazinsku krajinu sa tri veoma snažne kolone: južna kolona - 741. njemački puk krenuo je iz Cazina preko Hajdarovca, Pećigrada i Male Kladuše. Druge snage ove grupe krenule su preko Todorova na Minderno brdo; srednja kolona - 721. njemački puk preko Hajdarovca, Bužima i Vrnograča i sjeverna kolona - 2. bojna 2. gorskog zdruga sa baterijom topova, 13. i 15. satnijom 11. ustaško-domobranske pukovnije

[200] AVII, k. 24, br. reg. 25/1-41.

[201] Zbornik V/16, dok. 104, dok. 180 i AVII. Prema izvještaju 2. ustasko-domobranske divizije neprijatelj je u Velikoj Kladuši imao 40 poginulih, oko 100 ranjenih i oko 40 nestalih vojnika. Nasi su imali 26 poginulih i 86 ranjenih.

[202] AVII, k. 105, br. reg. 46-5 (lz izvještaja Štaba Unske operativne grupe od 28. 6. 1943. godine).

i jednom inženjerijskom satnijom pravcem: Gliria - Topusko - Velika Kladuša.[203]

Već u 12,30 časova istog dana južna kolona je dostigla Malu Kladušu, a poslije 6 časova borbe stigla je na oko 3 km južno od Velike Kladuše (Grahović - Makinovac). U međuvremenu su pomoćne snage ove kolone preko Todorova dostigle Minderno brdo i produžile prema Velikoj Kladuši, a sjeverna kolona je do večeri 21. juna stigla do Kamenog Mosta.

Borbe su bile žestoke. Na pravcu Vrnograč - Velika Kladuša bili su 2. i 4. bataljon 8. krajiške brigade i 3. brigada 8. NOU divizije Hrvatske. Ni ovom prilikom 8. krajiška nije djelovala kao cjelina, jer su i dalje njena dva bataljona (1. i 3) bili kod Kamenog Mosta. Postojala je opasnost da naše jedinice u trouglu Vrnograč - Mala Kladuša - Velika Kladuša budu odsječene brzim prodorom neprijatelja preko Male Kladuše, odnosno Kamenog Mosta. Do ovog, ipak, nije došlo. Neprijatelj je 21. juna oko 19. časova prodro u Veliku Kladušu. Sjutradan oko 10 časova, sa oko 2.000 vojnika i jakim pobočnicama krenuo je cestom Velika Kladuša - Cetingrad i oko 14 časova 22. juna ušao u Cetingrad. Borbe su nastavljene tako da je u Slunj uspio ući tek 25. juna.[204]

U izvještaju Glavnom štabu NO i PO Hrvatske od 28. juna štab grupe se kritički osvrnuo na borbe između 16. i 22. juna 1943. godine. Između ostalog, rečeno je da je »pogriješio što je donio odluku da akcija na Veliku Kladušu otpočne 16. juna uveče, jer je tako ostavljeno premalo vremena za koncentraciju«, da je »zbog ovoga štab grupe krenuo bez rezerve« i da je nedostatak veza sa štabom 8. divizije doveo do promjene cijelog plana i do odlaganja napada na uporište Veliku Kladušu za četiri dana.[205]

[203] Zbornik V/16, dok. 180. Ovaj napad njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, nedavno pristiglih i koncentrisanih u rejon Cazina, nazvan je »Klara«, a komandant je bio pukovnik Gregurić, komandant 2. ustaško-domobranske divizije.

[204] Zbornik V/16, dok.' 104.

[205] AVII, k. 105, br. reg. 46-5.

Međutim, nije jasno zbog čega se uporno insistiralo na realizaciji prvobitnog plana i četiri dana kasnije. Suviše je, naime, dato vremena neprijatelju da dovuče snage u rejon Cazina, da se organizuje i krene u napad. Odnosno, ako se to već željelo, štab grupe i ostali štabovi morali su imati svježe informacije o neprijatelju oko Cazina i njegovim namjerama. Morala se, čini se, na osnovu novih podataka, praviti nova analiza situacije. Pitanje je da li bi se izvršio napad na Veliku Kladušu četiri dana kasnije, ako to već nije učinjeno 17/18. juna.

Štab grupe, u pomenutom izvještaju Glavnom štabu Hrvatske, iznosi i slijedeće:

> ». . . Osma krajiška brigada se pred akciju neodlučno držala, a u toku akcije na osiguranjima nije neprijatelju pružila otpor kojim bi ga zadržala za neko vrijeme i tako omogućila dovršenje akcije na Veliku Kladušu čija je posada, 21. juna po podne bila skoro pred kapitulacijom. . . «

Očigledno je da štab grupe ni nedjelju dana kasnije, kad je pisao ovaj izvještaj, nije znao broj, jačinu i namjere neprijateljskih jedinica iz Cazina i Gline, a vjerovatno nije imao ni podatke o tome kakav mu je otpor pružen.

Prema neprijateljskim jedinicama i pravcima njihovog kretanja moglo se zaključiti da im tog trenutka i nije bilo toliko važno samo uporište Velika Kladuša, koliko uspostavljanje kontrole nad Krajinom u cjelini. Naša obavještajna služba, međutim, nije uspjela svojim štabovima da obezbjedi podatke o prikupljanju neprijatelja oko Cazina i o njegovim namjerama.

Osim toga, 8. krajiška brigada bila je veoma iscrpljena stalnim marševima i borbama. Samo pred poslednje borbe, bataljoni su bili u zasjedi kod Dvora na Uni, a 15. juna u 23 časa vratili su se u selo Žirovac i bez odmora slijedeće noći krenuli prema Bužimu, odnosno Kamenom Mostu. To nisu bile kratke relacije, pogotovu što je u jedinicama bilo i rekonvalescenata. Za dva dana jedinice su prešle više od 80 km i iz pokreta stupale u borbu.

OCJENA RUKOVODSTVA 8. BRIGADE 0 DOTADAŠNJEM RADU I REZULTATIMA

Na sastancima partijskih organizacija i komandi 8. krajiške brigade, analizirani su rezultati borbi u Cazinskoj krajini, Baniji i Kordunu, uključujući i poslednje borbe oko Velike i Male Kladuše i na pravcu Topusko - Velika Kladuša. U izvještaju zamjenika komesara brigade Blaža Đurićica i Politodjela brigade početkom jula 1943. kaže se da brigada od svog formiranja, pa do kraja juna 1943. nije imala ni jednu akciju brigadnog karaktera, da su bataljoni, ponekad i ćete, bili razdvojeni i najčešće samostalno djelovali, kakav je bio slučaj i u borbama u Cazinskoj krajini u periodu maj - juni 1943. godine. Razumije se, rasturanje jedinica na više strana, bez jedinstvene komande, dovelo je do neblagovremene intervencije i onemogućavalo manevar jačim jedinicama.

Zamjenik političkog komesara brigade u svom izvještaju od 4. jula 1943. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu piše da »... bataljoni pokazuju ofanzivnost i u stanju su da izvrše zadatke, a u defanzivi su mnogo slabiji«. Kao primjer ofanzivnosti naveden je napad na uporište Slunj, kada su dva nasa bataljona prvi upali u grad i izvršili svoj zadatak bez žrtava. Međutim, rukovodioci se, kaže, još nisu snašli u neprijateljskoj taktici i »ne reaguju na promjene situacije u borbi. .. «[206]

Brigada je sastavljena od omladinaca (70-80%) koji nisu imali ni najosnovnija znanja iz vojnih vještina, a i naši rukovodioci su bili mladi i bez dovoljno iskustva. Desetari se nisu osamostalili, pa je odlučeno da se odmah pristupi organizovanju i radu kurseva za vodnike i desetare po bataljonima, za komandire četa i signaliste pri štabu brigade.

Zbog stalnih pokreta i borbi brigade u poslednja dva mjeseca političko-partijski rukovodioci morali su ulagati mnogo truda za dalji razvoj političke svijesti boraca. U istom izvještaju zamjenika političkog komesara brigade konstatovano je da je 8. krajiška brigada mnogo odskakala od ostalih jedinica, koje su učestvovale u akcijama u sastavu Unske

[206] IRP - BiH, 4/54-56.

operativne grupe, da je linija bratstva dobra, da pljačke nije bilo, da kulturno-prosvetni rad zadovoljava itd.[207]

Međutim, sa popunom brigade nije išlo lako. Zadatak prilikom formiranja Unske operativne grupe »... da se vodi kurs na stvaranju jedne divizije na terenu Krajine, u kojoj bi 8. krajiška brigada služila kao jezgro... « nije se mogao ostvariti. O tome se raspravljalo na svim sastancima i vršila analize gotovo u svim izvještajima tih dana.

Stalni pokreti brigade i borbe u Krajini, Baniji i Kordunu ometali su intenzivniji rad sa narodom i omladinom na terenu. Na brigadnom partijskom savjetovanju rečeno je da »izvršenje našeg zadatka u Krajini u velikoj mjeri koči i Unska operativna grupa, koja nas je suviše angažovala u operativne svrhe, a koja to i danas čini... «[208] Ukoliko je bilo odmora, bio je kratak, ali i tada se partijska organizacija brigade povezivala sa organizacijama na terenu. Ipak je priliv novih boraca u brigadu podbacio.

Prisustvo neprijatelja, a naročito Njemaca, na liniji Otoka - Bosanska Krupa - Bihać, njegovo krstarenje po Krajini i uporna borba da ovaj teren sačuva za sebe, koristeći pri tome razna Sredstva, veoma su važan razlog slabog odziva dobrovoljaca - rečeno je u partijskom izvještaju za juni 1943. godine. Iako su naše jedinice na ovom terenu bile puna dva mjeseca, one ga nijesu neprekidno kontrolisale. Čim bi, na primjer, napustile Buzim ili Pecigrad i krenule na sjever, dolazio je neprijatelj i sa svojim prijetnjama, ucjenama i propagandom; svojim bahatim stavom, demonstracijom svoje tehnike i hapšenjem stvarao i održavao strah kod ljudi. Zato je duže zadrzavanje naših jedinica u jednom selu ili mjestu bilo neophodno.

U toku svog boravka u sastavu Unske operativne grupe, 8. krajiška brigada je imala: 63 borca izbačena iz stroja, od toga 13 poginulih, 38 ranjenih i 12 nestalih. U Podgrmeč se

[207] IRP - BiH. 4/54-56.
Krajem maja 1943. osjetio se nedostatak u brigadi političkog komesara Avde Cuka, koji je /.boa tilusa ostao van njeno« sastava du/.e vrijeme. (IRP - BiH, 3/755-756" i AVIL k. I06A. br. res. 52-2).

[208] IRP - BiH. 3/814-815
U to vrijeme, maj-juni 1943. godine, Huška Miljkovic je imao oko sebe grupu boraca. On je mobilizaciji u ovom kraju pristupio tek kasnije jula-septembra, kada je 8. brigada bila na drugom sektoru.

vratila sa 771 borcem, odnosno 960, sa onima koji su bili po bolnicama.

Partijska organizacija brigade imala je, krajem juna 1943. godine 24 partijske ćelije sa 238 članova KPJ (od ovoga 30 u rashodu). Na dan formiranja, prije 6 mjeseci, brigada je imala 60% nepismenih, a sada polaskom iz Cazinske krajine svega 15%.[209]

U brigadi je, inače, bila veoma razvijena borba za likvidiranje nepismenosti. Takmičili su se pojedinci i jedinice među sobom pod parolom: ko brže i bolje! Bilo je u tom takmičenju zapaženih primjera, koji su ostali zabilježeni i u brigadnom listu »Borac sa Une«. Takva je, na primjer, omladinka Mara Bošnjak iz 2. čete 2. bataljona, koja je, pored toga što je bila odličan borac i što ni iz jedne borbe »nije stigla« da izostane, čak ni onda kada je imala natečene noge, za 12 dana naučila da čita i piše. Svaki trenutak odmora koristila je kasnije za čitanje i podučavanje drugih. Đuro Zorić, Nevenka Jakšić i Srđan Pilipović naučili su na položaju sva slova latinice za nekoliko dana.

Istovremeno, uz borbu protiv nepismenosti, borci su se takmičili ko će više i bolje pisati za džepne novine, za bataljonski ili brigadni list. Opisivani su marševi, rad po četama, način opismenjavanja, prateći problemi, odnos prema narodu, pravac kretanja brigade itd.[210]

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA PONOVO U PODGRMEČU

U povratku iz Cazinske krajine, Banije i Korduna brigada je, poslednjeg dana juna 1943. prešla rijeku Unu između željezničke stanice Blatna i Rudice. Bataljoni su upućeni na kraći odmor u Veliku Rujišku, dok je 4. bataljon u prolazu pored Rudica napao ovo uporište.

U Rudicama se nalazila posada od oko 25 domobrana, naoružana puškama i sa 2 puškomitraljeza. Dok su 2. i 3.

[209] IRP - BiH, 3/814 i 4/54-56.

[210] U džepnim novinama 3. čete 2. bataljona pisao je, tih dana, borac Ibro Ribić članak pod naslovom »Iz mraka u svjetlost«. Kaže da je naučio čitati i pisati tek kad je iz domobrana pobjegao u našu brigadu. . . »I evo skoro već 4 mjeseca kako sam u partizanima, naučio sam čitati i pisati da mogu sastaviti članak za džepne novine. .. «

i

četa ovog bataljona vršile napad, dotle je 1. podijeljena u dvije grupe, postavila zasjedu prema Bosanskom Novom i Blatnoj. Znalo se da su domobrani raspoloženi za predaju, pa je naređeno da se, tačno u ponoć 29/30. juna, otvori vatra, ali preko njihovih glava. Svi su se domobrani predali i pušteni kućama. Naoružanje i oprema su im zaplijenjeni.

Poslije toga čete su povučene u sastav brigade. Sjutradan su u ovo uporište, koje su naši borci djelomično porušili, stigli Njemci i počeli da se utvrđuju. Planirano miniranje željezničke pruge, međutim, nije izvršeno. U dokumentima o ovom nije dato objašnjenje.[2"

BORBA PROTIV ČETNIKA

Prema novom rasporedu 2. bosanskog korpusa, 8. krajiška brigada je krenula prema Maiijeii i Sataxu,.rgdi čišćenja tog terena od četnika. Privremeno, polovina brigade - njen 3. i 4. bataljon, zadržali su se na prostoriji Veliki IStjenjani, Vrtoče, Prkosi radi zaštite poljskih radova u ovim i okolnim selima.

Veličina prostorije i pravci djelovanja brigade u julu i avgustu 1943. ukazuju na duge i naporne marševe jedinica i karakter dejstava brigade (isključujući napad na garnizon Ključ 17/18. jula) koje su se svodile na zasjede četa i bataljona, gonjenje četnika sa pokušajem njihovog opkoljavanja na pojedinim sektorima. Prema tome, brigada još uvijek nije djelovala kao cjelina, već po dijelovima, bez mogućnosti da dođe do većeg plijena i do svoje popune na terenu gdje će se nalaziti. Zato su komandant i politički komesar brigade, koji su se krajem jula 1943. nalazili sa 3. i 4. bataljonom na teritoriji Manjače (oko ceste Sitnica - Banja Luka) pisali Štabu 4. krajiške divizije da žele da »idu negdje u akciju i to sa čitavom brigadom«, a ne sa razdvojenim bataljonima. Pet dana kasnije molili su Štab divizije da pomogne u popuni brigade. Naime, brigada je jedan broj boraca u toku jula uputila u druge jedinice, jedan broj rukovodećih boraca upućen je nešto kasnije u Cazinsku krajinu, zbog formiranja

[211] AVII, k. 776 A, br. reg. 1-2 (Prema izvještaju štaba 8. KNOU brigade).

NOP odreda u tom kraju, a veliki broj boraca je bio iscrpljen i oboljeo, te su neki upućeni u bolnicu, neki u ambulantu, a jedan broj Komandi Podgrmečkog područja. Sve je to, razumije se, imalo uticaja na njenu borbenu spremnost. (Brigada je krajem jula 1943. imala ukupno 837 ljudi). Stab brigade javljao je 5. avgusa Štabu divizije:

»... Niodakle nema nikakvih popuna sa novim zdravim borcima, tako da brigada za kraće vrijeme nece biti sposobna da vrsi zadatke, koji se stavljaju pred nju... «

,r, Stab brigade predlaže da se popuna brigade izvrši iz sela: Agica, Dedica, Hazica, Budimlic Japre i Suhace.

»... Nama je neophodno bar 200 boraca, a taj broj može se komotno obezbjediti iz ovih sela... Radi ovako malog broja boraca, mi nismo u mogućnosti da lormiramo sva ona odjelenja, koja su neophodno potrebna pri brigadi... Molimo vas pošaljite nam izvjestan broj koverata, jer ih uopste nemamo... «"""

Borba, međutim, protiv četnika u drugoj polovini 1943. bila je najvažniji zadatak jedinica 2. bosanskog korpusa. Morali su se uložiti novi i veći napori.

Nije se radilo samo o razbijanju i uništenju četničkih formacija, nego je ta borba imala širi značaj. Morao se razbiti uticaj četnika u krajevima u kojima su se oni nalazili, a njihov uticaj nije bio mali. To su posebno zahtjevali međunarodni ugled naše borbe i nase narodnooslobodilačke vojske, kao i skoro nastupajući vojno-politički događaji u

[212] AVII, k. 766A, br. reg. 14-2. br. reg. 3-1 (original pisan na parčetu hartije, crvenim mastilom) i IRP - BiH 4/218-219 (Iz partijskog izvještaja za juli 1943. godine).
Stab 4. divizije je, na osnovu pisma Štaba brigade o popuni brigade, uputio dopis komandi područja. Brigada je jos nekoliko dana jula na odmoru, nedaleko od Bosanske Krupe, a zatim je preko Grmeca krenula prema Ključu.
Bas tih elana, pred njen pokret, kotarski predstojnik u Bosanskoj Krupi Stepinae pisao je »starješini sela« Gudavac, i slijedeće: »... Pučanstvo pravoslav ne vjere *uza sve dobro šio mu se* od sirane Hrvatske državne vlasti, kako građanskih, tako i vojničkih, *pruža - još uvijek pokazuje čudna shvaćanja prema tim vlastima. Nepobitna je činjenica da su državne vlasti u potpunosti izjednačile sve građanstvo zemlje bez. obzira na vjersku pripadnost...* « (podvukao I.C.) Posto je utvrdio nepobitne cinjenice«, kotarski predstojnik u Krupi naredio je 7. jula 1943. godine: »... Da bi pojedini član sela, u kojima se ne vrsi potpuna državna vlast, došao do živežnih namirnica, najpotrebnijih za ljudski život... mora: za 1 kg soli predati kod ove oblasti 20 kg žita (senice, ječam ili raz). Za ovih 20 kg žita dobit ce u novcu 240 kuna (racunajuci 1 kg po 12 kuna). Od tog novca kupit ce jedan kilogram soli po 15 kuna. (AVII - k. 201, br. reg. 43-20-1).

Evropi. Štab 2. bosanskog korpusa u jednom svom naređenju od 3. septembra javljao je štabu 4. krajiške divizije:

> »... Prema posljednjem naređenju Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije potrebno je da se sve naše snage angažuju na razbijanju i uništenju četničkih bandi da bi naš Korpus mogao u najskorije vrijeme primiti nove zadatke, djelujući kao cjelina, a da kontrolu terena preuzmu manje snage, uglavnom odredi. . . «[213]

Našim borcima trebalo je intenzivnim političkim radom objasniti sve: počev od toga kakav je karakter izbjegličke vlade u Londonu i koga ona predstavlja, pa do našeg odnosa prema saveznicima i njihovoj politici, našeg odnosa prema narodu u krajevima gdje će se naše jedinice sukobiti sa četnicima itd.

Koliko je, stvarno, bilo četnika na sektoru djelovanja 2. bosanskog korpusa, nije se tačno znalo. Bilo je poznato da na prostoru: Ključ - rijeka Vrbas - Banja Luka - Bronzani Majdan - Tramošnja - rijeka Sana djeluju četničke grupe Uroša Drenovića, bivšeg učitelja i rezervnog kapetana bivše Jugoslovenske vojske, ranije komandanta četničkog bataljona »Kočić«, tada vojvode Bosansko-krajiškog četničkog »korpusa«; zatim Lazara Tešanovića, bivšeg učitelja, komandanta »puka kralj Petar II«; Jovana Mišića, narednika bivše jugoslovenske vojske, komandanta »1. bataljona puka Manjača« i Vukašina Marčetića, komandanta četničkog puka »Manjača«. Ove su grupe jula 1943. priznale Uroša Drenovića za svog komandanta i proglasile ga komandantom »Bosansko-krajiškog četničkog korpusa«. One su još 15. maja 1942. sklopile sporazum sa ustaškim vlastima o zajedničkoj borbi protiv partizana.

Pored ovih četničkih grupa djelovala je i grupa Rade Radića, bivšeg trgovca drvetom, koji je takođe, nešto kasnije od Drenovića, zaključio sporazum sa ustašama, zatim grupa Ljube Bundale i Nikole Forkape. Četnička grupa Rade Radića djelovala je u istočnim i jugoistočnim dijelovima sreza Banja Luke - Kotor Varoš, dok su grupe Forkape i Bundala imale područje Prnjavor - Derventa - Bosanska Gradiška i samo su povremeno stizale u blizinu sreza Banja Luke (sjeverne dijelove ovog sreza). Ove grupe nijesu bile stalne, već

[213] Zbornik V/17, dok. 16.

su se formirale **zavisno od** toga kako i koliko su ih proganjale naše jedinice, **odnosno** od pomoći koje su imali od Njemaca i ustaša.

Broj četničkih grupa, a pogotovu broj četnika u njima, bilo je vrlo teško utvrditi, usljed njihovog stalnog pokreta, njihovih gubitaka sa našim jedinicama, usljed dezertiranja četnika kućama ili u naše jedinice itd. Ipak, zaključeno je da su spomenute erupe mogle imati oko 3.000 naoružanih četnika.[214]

Drenoviću i njegovim četnicima pokušali su se radi zajedničkog djelovanja pridružiti četnici popa Đujića. Oni su 24. jula 1943. iz Knina stigli na teren Grahova i Glamoča. U susret im je pošao 1. avgusta i Drenović preko Čađavice i Orahovljana. Do direktnog spoja, ipak, nije došlo. Omele su ih naše jedinice.[213]

Borba protiv četničkih grupa zahtjevala je mnogo napora, opreznosti i samoinicijative. Četnici su retko prihvatali otvorenu borbu. Obično su napadali iz zasjeda, hvatali naše kurire, ili napadali naše patrole. Kad bi bili potjerani obično su bježali (naročito ovi sa Manjače) okupatoru, moleći za pomoć. Zato je Štab 4. krajiške divizije i skrenuo pažnju na labavost naših jedinica u pogledu obezbjeđenja, izviđanja, obavještavanja itd.

Na jednom mjestu raspisa Štaba divizije, od 19. avgusta 1943. naglašava se da svakom rukovodiocu mora biti poznato da smo nä ovom prostoru izgubili borce Mladena Stojanovića (ubijen od četnika aprila 1942, u selu Jošavki - I.Č.), Ratka (Marušića), kao i Rifata Burdževića i Volođu (narodni

[214] AVII, k. 156, br. reg. 9/3-1. O Urošu Drenoviću daje slijedeće mišljenje veliki župan župe Šana i Luka prof. Husein Alić u svom izvještaju ministarstvu unutrašnjih poslova NDH 9. septembra, 1943. godine:
». . . Vođa »Bosansko-krajiškog četničkog korpusa«, vojvoda Uroš Drenović lojalno sarađuje sa našim vlastima, te savezničom vojskom, nastojeći svim silama da ovakvu lojalnu saradnju nametne i ostalim podređenim mu četničkim zapovjednicima.
• Drenović daje utisak poštenog čovjeka - kaže Veliki župan u Banja Luci - i velikog idealiste, koji se nesebično zalaže, da bi s jedne strane omogućio svom narodu opstanak, a s druge strane da bi suzbio partizansku opasnost. .. Njegov najvjerniji saradnik i pristaša je Tešanović Lazar, zapovjednik puka »Kralj Petar II«, koji u svemu slijedi Drenovića, tako da se u njegovu iskrenost ne može sumnjati. . . «

[2,5] AVII, k. 766 A, br. reg. 11-2 i 3-1.

heroj Vladimir Knežević - Volođa, komandant 3. sandžačke brigade - I.Č.) koje su noću, 2/3. oktobra, uhvatili četnici na prevaru u selu Trnovu i ubili ih pod planinom Lisinom. Zatim Hasana Kikića (književnika, poginuo 1942. godine od četničke zasjede - I.Č.) i bezbroj drugih rukovodilaca. Zato, se upozoravaju borci da za vrijeme akcije budu veoma oprezni sa svojim jedinicama i da očekuju napad sa svih strana, preporučujući da se noć koristi za rad, a dan za odmor, ukoliko borba dozvoljava.[216]

Naša intenzivnija politička priprema za borbu protiv četnika i njihovog uticaja, počela je, u stvari, savjetovanjem političkih komesara brigada i odreda 4. krajiške divizije, održanog u selu Lipniku 11. jula 1943. godine,[217] na kom je zaključeno da će kriza kod četnika nastupiti »jačim udarcima po njima«.

Ocijenjeno je, da je političko stanje na terenu bilo najstabilnije tamo gdje je trenutno operisala 4. krajiška divizija (Drvar, Podgrmeč, Kozara). Međutim, i ovdje je bilo pokušaja formiranja četničkih grupica. Nebudnost u našim jedinicama i pozadini, konstatovao je tada politički komesar 10. krajiške brigade, dovela je do bježanja nekih boraca iz naših jedinica. Čak su i dva intendanta bataljona u 10. brigadi pobjegli u četnike, a i u odjeljenju za vezu ove brigade radili su neki elementi četnički nastrojeni. Sve je to bio dokaz naše nebudnosti, neiskustva, a ponekad i naivnosti, zaključeno je na savjetovanju.

Politički komesari su kasnije u svojim izvještajima konstatovali da je ovo savjetovanje koristilo u jedinstvenom tumačenju aktuelnih događaja. Događaje je trebalo objašnjavati tako da se istovremeno razotkriju četnički ciljevi, koristeći, pri tome, zaplijenjena dokumenta o njihovoj saradnji sa ustašama i okupatorom. Tim tumačenjima data je i veća širina po pitanju četništva i njihovog savezništva sa okupatorom i ustašama, zatim perspektive antifašističkog bloka zemalja, odnosa među njima, krah italijanskog fašizma, HSS sa Mačekom na čelu, kao glavna opasnost tog trenutka za

[216] Zbornik IV/16, dok. 52.
[217] AVII, k. 767 A, br. reg. 5-1/5. (Prema zapisniku sa sastanka političkog komesara brigada i odreda 4. krajiške divizije od 11. jula 1943. godine).

Hrvatsku itd. (Materijal: radio-bilteni od br. 86, »Naprijed«, »Vjesnik« i »Bosanski udarnik«).[218]

Ovaj rad iz objektivnih razloga, nije u svim bataljonima bio ravnomjeran. Ali, svuda se nastojalo da se smišljenim i upornim radom borcima duboko usadi ideja bratstva među ljudima i mržnja protiv izdajnika. Naši su borci time sami postajali realizatori tih ideja i ciljeva NOB-a. Zbog toga je bilo nužno širenje ideje bratstva među narodima i, uz izvjesne modifikacije oko tumačenja četništva ili HSS-a i Mačeka, istovremeno objašnjenje zajedničkih karakteristika izdajnika kao klasnih neprijatelja.

Ovakav intenzivan politički rad u našim jedinicama tokom jula, avgusta 1943, i dalje, za sve vrijeme borbe protiv četnika, morao je dati dobre rezultate u konkretnom ponašanju boraca. U izvještaju, na primjer, političkog komesara Avde Ćuka od 12. avgusta 1943. kaže se da je brigada, i pored teških uslova, spremna da se bori na svim terenima, da nema pljačke (sem dva slučaja - od svih osuđena, a radilo se o parčetu kruha ili sira), da je bratstvo i politička izoštrenost prema raznim neprijateljima, a sad prije svega prema četnicima, na visini, itd.

Međutim, u pripremi za odlazak na terene gdje su tumarali četnici, neke direktive u odnosu prema narodu, odnosno o stanju na terenu, pogrešno su prenesene na borce u pojedinim jedinicama. Zbog toga su pojedini borci činili izvjesne greške i propuste prema seljacima. U jednom izvještaju zamjenika komesara brigade rečeno je da se ovakvi slučajevi ne bi dogodili da je bolje riješen problem ishrane.[219]

Na putu prema Ključu i Manjači, jedinice 4. bataljona postavile su, 15. jula kod Suvaje zasjedu neprijateljskoj koloni, koja se kretala cestom od Bosanske Krupe uz jaku pre-

[218] AVII, k. 775, br. reg. 28—4 (Prema izvještaju političkog komesara brigade Avde Ćuka od 12. avgusta 1943. godine, samo tri mjeseca i šest dana prije njegove pogibije).

[219] AVII, k. 775, br. reg.'28-4 i IRP - BiH, 4/218-219 Intendantura brigade u julu i avgustu 1943. snabdjevala se, uglavnom, prehrambenim namirnicama preko narodnooslobodilačkih odbora u selima Podgrmeča: Hašani, Mali Dubovik, Veliki Dubovik i preko komande Podgrmečkog područja. Na primljene namirnice intendantura brigade izdavala je potvrde.

thodnicu i bočna obezbjeđenja. Na ovom terenu, relativno brdovitom i pošumljenom (padine Grmeča), zajseda može da ima uspjeha ako je postavljena u toku noći i ako borci strpljivo čekaju. Borci 4. bataljona su tako i postupili. Zauzeli su položaje nedaleko od ceste po šumarcima, ali tako da neprijatelj upadne u zasjedu između dvije veće okuke na cesti.

Pošto je u zoru čitava kolona neprijateljskih kola sa namirnicama ušla u zasjedu, na zapovjest komandira čete Dane Blanuše otvorena je plotunska paljba. Prvi je opalio i iza zaklona iskočio Dušan Stupar, a zatim puškomitraljezac Ilija Uzelac, pa Kantar Stevo. Neprjatelj je bio potpuno iznenađen. Ovom prilikom je trčeći prema cesti poginuo komandir Dane Blanuša.

Poginulo je i 40 neprijateljskih vojnika i više ih je ranjeno. Zaplijenjeno je 5 kola sa konjima, 1500 kg brašna, 20 pušaka, dosta municije i druge opreme[220]

NAPAD NA GARNIZON KLJUČ 17/18. JULA 1943.

Garnizon Ključ branilo je oko 700-800 ustaša i domobrana uz nešto Njemaca, koji su se ovdje nalazili kao instruktori. Njihovi položaji, utvrđeni rovovima, bunkerima i ograđeni bodljikavom žicom, nalazili su se na Šarića brdu, zatim kod mosta na rijeci Sani i na Tomaševića Gradu. Oni su svoje isturene snage imali u selu Šehićima (sjeveroistočno od Ključa) i na desnoj obali rijeke Sane. Pojačanja, u slučaju napada, neprijatelj je mogao da dobije iz Sanskog Mosta, Mrkonjić Grada, ili iz uporišta na Bravkom, odnosno Jasenovcu.

U napadu su učestvovali: 8. krajiška brigada sa 1. i 4. bataljonom, dok su 2. i 3. bataljon bili na obezbjeđenju prema

[220] AVII - k. 456, br. reg. 9/1-5.
Dane Blanuša, komandir čete, koji je ovog dana poginuo rođen je 12. oktobra 1920. godine u Duhovskom (Bihać). U NOP-u je od 1941. godine, a član KPJ od 15. 5. 1942. godine. Sahranjen je u selu Suvaji (IRP - BiH, 12/521).
U članku: »Dane Blanuša« - »Borac s Une« od avgusta 1943, njegov komesar bataljona Mašo Ibrahimpašić zapisao je: ». . . Smrtno ranjen zove drugove da skinu s njega oružje, zove komesara da se sa njim zadnji put poljubi. Izdiše sa riječima: Pozdravite mi sve drugove moje.. . «

selu Čađavici, odnosno Bravskom (Paunovac); zatim dva bataljona Ribničkog NOP odreda i jedan bataljon 6. krajiške brigade.

Zasjedu prema Sanskom Mostu postavio je jedan bataljon Podgrmečkog NOP odreda.[221]

Zadatak 1. i 4. bataljona 8. brigade bio je da napadnu i likvidiraju uporište Sarića brdo, zauzmu most na Sani i pilanu i da sa po jednom četom upadnu u grad i spriječe odstupanje neprijatelja iz sela Šehića i Tomaševića Grada. Pri tome jedinice 8. krajiške brigade nisu imale zadatak da napadnu Tomaševića Grad. Treba reći da je ovo uporište dominiralo čitavim garnizonom, da mu je pristup bio veoma težak, od rijeke Sane čak i nemoguć (visina je ovdje preko 500 metara), ali i to da bez likvidacije Tomaševića Grada nije moguće duže zadržati ni sam garnizon Ključ. Zato je neprijatelj u toku borbe i bježao prema Tomaševića Gradu.

U ponoć 1. i 4. bataljon 8. brigade napali su Šarića Brdo. Na čelu četa bili su bombaši i puškomitraljesci: Milan Pašić, Nikola Bogunović, Đuro Zmijanjac, Stevo Kantar, Marko Kerkez, Trivo Pepić, Pero Jovičić, Sava Lakić, Dušan Pašić, Esad Lipovača, Luka Bojić, Mile Zorić, Mile Popović, Đoko Smiljanić i Stevo Matijević. Pošto su se privukli rovovima na oko dvadesetak metara bacili su bombe, poslije plotunske paljbe izvršen je juriš. Kantar Stevo bacio je bombu koja nije eksplodirala. Kad se mašio za opasač da uzme drugu, vidi da je nema. Stevo uzme poveći kamen i baci ga na rov. U drugoj ruci je držao puškomitraljez. Neprijateljski vojnik, misleći da je bačena bomba, a ne kamen, iskoči iz rova i pokuša bježati. Kantar Stevo, je međutim, dobro nišanio. Ova borba na Šarića Brdu trajala je svega 12 minuta. Druga četa 1. bataljona, sa komandirom Spasom Đukićem i političkim komesarom Đukanom Grbićem uhvatila je stražara, koji je bio iznenađen brzinom napada.[222]

Bježeći sa Šarića brda, neprijatelj je udario u leđa bataljonu Ribničkog NOP odreda i tako svojom vatrom pomogao jedinicama koje su držale Tomaševića Grad i Lubice.

[221] AVII, k. 456, br. reg. 11/1-5 i 775 i br. reg. 5-3. (Iz izvještaja štaba 8. krajiške brigade i štaba 4. krajiške divizije).
[222] Prema sjećanju učesnika iz 1. bataljona.

Zbog toga je štab 4. divizije smatrao da jedinice 4. bataljona nisu u potpunosti izvršile svoj dio zadatka. One su, naime, morale odsjeći neprijatelja na Šarića Brdu i ne dozvoliti mu da bježi u istočni i sjeveroistočni dio grada. Zbog toga ni most na rijeci Sani nije zauzet. Ovdje je neprijatelj pružao žestok otpor.

Borba je trajala ukupno 4 časa. U borbi za Šarića brdo, iako kratkoj, zatim oko mosta i u centru garnizona, jedinice 8. krajiške brigade imale su 2 poginula i 11 ranjenih, od kojih 4 teže. Neprijatelj je, prema izvještaju štaba 8. brigade, imao 6 poginulih i 3 zarobljena. Međutim, na Šarića Brdu i kod mosta, gdje je borba vođena ručnim bombama, neprijatelj je morao imati više gubitaka.[223]

U ovoj borbi, sve naše bolničarke, pokazale su izvanrednu hrabrost i spretnost u spasavanju ranjenika. Naročito su se istakle Jovanka Grubar i Duka Grbić, o čemu je posebno pisano i u brigadnom listu »Borac sa Une« avgusta 1943.

Bataljoni koji su se nalazili na obezbjeđenju nijesu imali borbe, jer neprijatelj nije ni sa jednog pravca intervenisao.

U zoru 18. jula, naše jedinice su se povukle iz Ključa, zbog velikih gubitaka od neprijateljskog automatskog oružja i minobacača. Naime, štab divizije je smatrao da bi, zadržavanje naših jedinica u gradu, bilo samo beskorisno izlaganje neprijateljskoj vatri i avijaciji. Ni na periferiji grada, međutim, naše jedinice nisu mogle ostati, jer je neprijatelj i dalje držao u sjeveroistočnom dijelu dva dominantna položaja, sa kojih je tukao jakom minobacačkom vatrom. Ova se uporišta nisu mogla likvidirati bez teških oruđa (Tomaševića Grad).

U napadu na garnizon Ključ, ukupno je zarobljeno 108 neprijateljskih vojnika i jedan zastavnik, a zaplijenjeno 87 pušaka, jedan njemački laki mitraljez, 2 strojnice, 3 dvogleda, oko 50 kg šećera, 500 komada šibica, 50 kg soli, 24.000 komada cigareta, 30-40 konja i drugo. Prema izvještaju naše obavještajne službe iz Ključa, neprijatelj je imao ukupno 17 poginulih i 27 ranjenih, među kojima i jedan domobranski narednik i jedan domobranski oficir, a među poginulima su bila i dva njemačka oficira. Neprijatelj je - kaže se u ovom

[223] AVII, k. 775, reg. br. 5-3.

izvještaju iz Ključa - potrošio 40.000 puščanih metaka i da je, borba trajala još jedan sat, nestalo bi mu municije. Neprijatelj je - kaže se dalje bio izgubio svaku nadu u povratak Ključa.

Naši ukupni gubici bili su (računajući i 8. brigadu) 16 poginulih i 35 ranjenih, od kojih većina sa lakšim ozljedama. Iz 8. krajiške brigade su poginuli: Marko Kerkez i Dane Končar Zorić iz sela Lipe, Đuro Zmijanjac iz Velikog Radića, Trivo Pepić iz sela Hrgara i Lazo Majić iz istog sela.[224]

Poslije napada naših jedinica na garnizon Ključ, noću 17/18. jula, neprijatelj je ovamo dovukao pojačanje, a zatim je, očekujući novi napad i usljed pritiska naših jedinica u okolini garnizona, bio prinuđen da poslije desetak dana 28. jula napusti Ključ. Uporišta Bravsko (4. kompanija Njemaca) i Paunovac (2. kompanija Njemaca - oko 200 vojnika) neprijatelj je napustio 1. avgusta. Jedinice iz Ključa krenule su za Banja Luku, Čađavicu i Mrkonjić Grad, a iz Bravska i Paunovca za Bosanski Petrovac. Međutim, ni u Čađavici se nije dugo zadržao, već je ovo uporište napustio 5. avgusta 1943. godine.

Napuštajući Ključ i ostala uporišta, neprijatelj je širio vijesti da će kao zamjena doći jedna pukovnija iz Slovenije. Tačno je da je početkom juna u Ključ trebalo da stigne jedna lovačka pukovnija, ali je ona u međuvremenu razbijena u neuspješnoj ofanzivi protiv partizana u Slavoniji.[225]

[224] AVII, k. 456, br. reg. 11/1-54 i k. 775, br. reg. 5-3 (Izvještaji štaba 4. divizije i štaba 8. krajiške brigade (i AVII k. 767 A, br. reg. 35-2 (izvještaj obaveštajnog centra 4. krajiške divizije). Podatke o poginulima iz 8. brigade dali su drugovi iz Sekcije brigade koji žive u Beogradu.

[225] AVII, k. 767 A, br. reg. 15-3. '
- Uporište Čađavica, prije njegovog napuštanja, imalo je jednu bojnu domobrana, pripadnika 10. lovačke pukovnije.
- U Mrkonjić Gradu je početkom avgusta bila (sem pojačanja iz Ključa) jedna bojna ustaša, jedna nepotpuna bojna domobrana, jedna baterija PT lopova i dvije haubice. Sem njemačkih vojnika, u gradu se nalazilo i 120 njemačkih policajaca i nešto gestapovaca, a tu su se nalazili i štabovi: 10. lovačke pukovnije, 3. topničkog sklopa, ustaške bojne i njemačke komande.
- U Banja Luci je tada bilo 3.000 Njemaca, jedna bojna domobrana, 900 »feldžandara«, a oko Banja Luke bila su uporišta: Han Kola, Celinac, Trapisti, Karanovac, Klašnice;
- Bosanski Petrovac: jedinice 373. njemačke divizije držale su cestu preko Grmeča.

Glavnina četnika sa Kninskog sektora, sa četničkim štabom popa Đujića, prikriveno je izašla na teren Grahova i Glamoča. Oni su (po jednom izvještaju njih 1.200, a po drugom 3.000) u zoru 24. jula 1943. napali u selu Velikom i Malom Tičevu 1. i 2. bataljon, koji su tu stigli poslije napada na garnizon Ključ. U to vrijeme su 3. i 4. bataljon bili u selu Prkosima, odnosno u Velikim Stjenjanima.

Napad je izvršen iz više pravaca. Jedna jača kolona koja se kretala preko sela Rora i Preodca, napala je naše jedinice sa istočne strane. Dio kolone koji je vršio napad sa sjevera upućen je padinama Malinovca tg. 1254 i preko k. 1150 Prpe. Druga kolona (južna) napadala je od Peulja preko Crnca i kroz šumu Doline, a treća preko Marinovog brda sa jugozapadne strane sela. Jedan dio četnici su ostavili u Marinkovcima i na Malom Obijaju (tg. 1009) radi zaštite jedinica snaga koje su napadale na selo Tičevo.

Naše su se jedinice nalazile po kućama sela Tićeva sa isturenim obezbjeđenjima iznad njih. Zahvaljujući tim obezbjeđenjima naše čete nisu zatečene iznenađene, ali se nije moglo pretpostaviti kolike su četničke jedinice. Prema pravcima kretanja i rasporedu, kasnije se moglo, zaključiti da su obavješteni gdje su naše jedinice i da su odlučili da ih opkole i unište.

Borba je primljena na čukama iznad sela. Uz otpor koji je trajao 3 sata, preduzeto je povlačenje iz sela. Bilo je vrlo teško odlučiti se kojim pravcem se povući, jer je pucalo sa svih strana. Naime, borba je počela tek pošto su naše ćete bile opkoljene. Dva bataljona 10. krajiške brigade odmah su krenula da napadnu neprijatelja s boka, ali su, nažalost, stigli tek kada su bataljoni 8. brigade potisnuti i imali gubitke. Četnici su upali u sela, zapalili ih i, po starom običaju, krenuli u pljačku i maltretiranje stanovnika.

Pošto su se naši bataljoni malo sredili, upućene su dvije čete zaobilaznim putem, kroz šumu, da četnike napadnu s leđa, i to kad ostale jedinice brigade krenu u protivnapad.

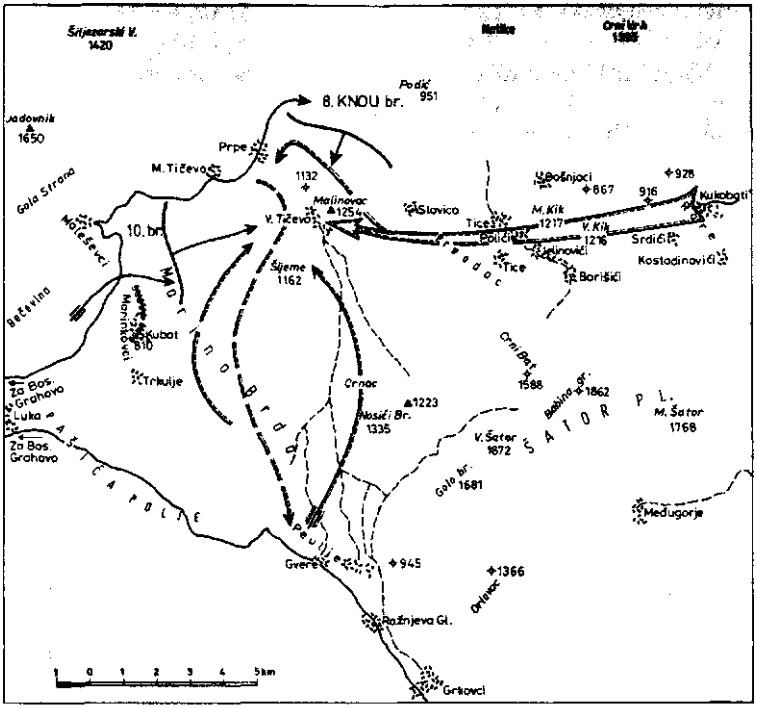

SKICA 4 – *PRAVCI NAPADA ČETNIKA 24. JULA 1943.*

Tako je uz sadejstvo sa dijelovima 10. krajiške brigade koji su napadali bočno, preko Marinog brda, i dvije čete 8. brigade, koje su napadale s leđa, izvršen protivnapad. U stvari, neprijatelj se počeo povlačiti čim je osjetio naše jedinice sa boka i za leđima. U gonjenju četnika sve do Paulja, oteto im je i 200 komada opljačkanih ovaca.[226]

To je bila prva borba 8. krajiške brigade sa četnicima i prvo iskustvo. Zamjenik komesara brigade Blažo Đuričić mjesec dana kasnije, u svom izvještaju Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku Krajinu, rekao je:

[226] AVII, k. 766 A, br. reg. 11-2 i k. 775, br. reg. 5-3 (Izvještaji štabova 8. i 10. krajiške brigade).

»... Samoinicijativa je dosta siaba.. . Borbenost boraca u borbi protiv četnika je na visini, samo se osjeća kod izvjesnih bataljona da nemaju smjelosti - zato što se nikada nisu borili protiv četnika. Nedostatak je bio taj što su bataljoni u jednoj borbi prihvatili detanzivnu, frontalnu, borbu sa četnicima.

•• Iskustvo u borbi protiv četnika biće vrlo korisno. .. «[227]

Naši borci i starješine nisu bili navikli da noću ili u zoru budu napadnuti, i to istovremeno sa svih strana. Uvijek su to činili oni. Štab 4. krajiške divizije u svom raspisu od 19. avgusta 1943. godine, skrenuo je pažnju da se pucnji mogu očekivati sa svih strana. Ali da bi se ovo shvatilo trebalo je steći lično iskustvo.[228]

Bataljoni 8. krajiške brigade imali su u ovoj borbi 12 ranjenih, od kojih 6 teže. Jedinice 10. brigade nisu imale gubitaka. Prema sjećanju boraca 1. bataljona među ranjenima su bili: Zorka Glušica, bolničarka, Milan Jeličić, komandir čete, Lazo Kovaćević, zamjenik komandira čete, Vojkan Agbaba, borac, Dušan Bokan, politički delegat voda i Dragan Mitrović, borac.

Sjutradan, 25. jula i narednih nekoliko dana, sve do 31. jula 1. i 2. bataljon su pretresali Šator, selo Peulje i sela u podnožju Šatora, verali se po gudurama i šumarcima, ali je do četnika bilo teško doći. Nije bilo podataka o tome kuda su se razbježali. Jednog našeg borca Dragicu Grbić, koja je bila zalutala, četnici su uhvatili i strijeljali.[229]

U međuvremenu četnici nekog kapetana Ciganovića iz Bjelaja, napali su na selo Prkose, gdje se nalazio naš 3. bataljon. Poslije kraće borbe, 29. jula, oni su pobjegli i ostavili opljačkanu stoku. Sjutradan, 30. jula, četnici su istovremeno napali na 3. bataljon u Prkosima i 4. u Stjenjanima. Tog

[227] IRP - BiH 486-387.

[228] Autor se sjeća jednog takvog slučaja. Poslije dugog marša i gonjenja četnika danju bataljon je zanoćio u jednom selu. Stigli smo kasno noću. Uopšte mi nije bilo jasno gdje se nalazimo, a sa četnicima se nikad do-
•> tad, nisam sreo. Onako umorni polegli smo po pojatama. Obučeni, razumije se. Smejstio sam se pored komandanta bataljona Dana Agbabe. Najednom zapuca, imao sam utisak sa svih strana. Skočim i istrčim napolje. Komandant, međutim, polako se diže, pogleda gore u brda i uputi tamo samo jednu desetinu. Vrati se i nastavi da spava. A ja sam imao utisak da su četnici već pored naših pojata.

[229] AVII, k. 775, br. reg. 5-3.

dana naši su bataljoni bili u pokretu prema Manjači, pa su položaji iznad Prkosa i Stjenjana već bili napušteni. Pored četnika u napadu su učestvovali i Njemci. Dok su četnici sa svoja dva minobacača tukli minobacačkom vatrom, Njemci su artiljerijom gađali položaje 4. bataljona, koje je ovaj na brzinu zauzeo prilikom povlačenja iz sela. Mada je neprijatelj uspio da ovlada dominantnim kotama iznad sela i da se spusti u Stjenjane, naši bataljoni su ga ipak natjerali na povlačenje. Imali smo 3 ranjena i jednog nestalog.

Brigada je između 1. i 13. avgusta 1943. godine bila na odmoru u selima Peulje, Nuglašica i Grkovcima, osim 3. bataljona, koji je u međuvremenu u dva maha pretresao selo Rora, ali bez ikakvog uspjeha. I 2. bataljon je 7. avgusta pretresao šume Gnjat. Naišli su na desetak četnika, koji su se razbježali.

Vrijeme odmora iskorišćeno je za partijsko-politički rad i vojnu obuku u jedinicama. Nastavljen je rad sa kursevima desetara, vodnika i signalista. Kurs za signaliste počeo je ranije pri štabu brigade. Tada ga je završilo 10 boraca. Polagali su i ispit i samo jedan slušalac nije zadovoljio.

Devetog avgusta je održano i vojno-političko savjetovanje štabova bataljona, na kojem su razmatrani propusti i razmjenjena iskustva. Prisutan je bio i zamjenik komandanta divizije, Petar Vojnović. Dva dana kasnije održano je savjetovanje u 2. bataljonu, sa uobičajenim dnevnim redom: vojno-politička situacija, podnošenje izvještaja po četama i razno. U izlaganju po prvoj tački dnevnog reda izneseno je da je Crvena armija 20 km udaljena od Harkova, i da su Njemci za poslednjih mjesec dana imali oko 120.000 poginulih, 4.500 uništenih tenkova i 2.500 aviona, da Italijani bježe iz vojske, traže abdikaciju kralja i mir. O stanju u našoj zemlji rečeno je da se borbe vode na sve strane - u centralnoj Bosni, na pruzi Sarajevo - Zenica, u Slavoniji itd.

U našim četama je izvršeno neophodno uspostavljanje bolje veze između desetina, vodova i komandi četa u toku borbe. Svaka jedinica je morala znati stanje i promjene sus-

I

jedne. Bolničko osoblje se moralo osloboditi svih drugih poslova, osim onih za koje je zaduženo. Zaključeno je da u 2. četi 2. bataljona treba formirati bombaška odjeljenja, a disciplinu u svim četama popraviti.

U Peuljama je održano, 7. avgusta, i prvo takmičenje među bataljonima (sem 3. bataljona) i to u trčanju, skakanju, bacanju kamena s ramena, rastavljanju i sastavljanju puškomitraljeza i previjanju ranjenika.

I pored nedostataka koji su uočeni (malo predstavnika iz bataljona, slabo interesovanje za previjanje ranjenika) postignuti su dobri rezultati. Najvažniji dio takmičenja bio je rastavljanje i sastavljanje puškomitraljeza. Borci su navijali svaki za »svoje«. U ovoj disciplini i u disciplini previjanja ranjenika najbolje rezultate je postigao 4. bataljon. Najbolji pojedinac u takmičenju bio je Stevo Kantar. On je od komisije nagrađen pištoljem.

Brigada je, poslije desetak dana odmora, krenula 14. avgusta preko Prekaje i Ribnika za Manjaču. Predstojalo je detaljnije čišćenje Manjače od četnika.[230]

NAPAD ČETNIKA NA 2. ČETU 4. BATALJONA KOD SELA SITNICE

Kad su 2. i 4. bataljon 17. avgusta stigli u selo Čađavicu, gdje su noću 17/18. smjenili jedinice Ribničkog NOP odreda, 2. četa 4. bataljona upućena je prema Sitnici radi izviđanja i obezbjeđenja. Ujutru, 18. avgusta, 200-300 četnika napalo je ovu četu nešto sjevernije od Sitnice, na položajima prema Kiku k. 872. Pošto je bila opkoljena i odsječena, četa se morala izvlačiti prema zapadu, u rejon gdje je bio Ribnički odred. Borba je bila kratka, ali vrlo žestoka.

Prema Sitnici su odmah upućene četiri čete - po dvije iz 2. i 4. bataljona. Jedna je trebalo da krene istočno od Sitnice, kroz šumu preko k. 753 i da se neprijatelju zabaci iza leđa. Međutim, nju su u toku podilaženja primjetili četnici prije nego što je stigla iza njihovih leđa, i na nju otvorili

230 AVII, k. 766A, br. reg. 22-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 13. avgusta 1943; zatim iz brigadnog lista »Borac sa Une« od avgusta 1943. i dnevnika Miše Puhače, tada političkog komesara 2. bataljona. Ovaj dnevnik, ljubaznošću Miše Puhače, autor će koristiti i kasnije (Dalje: Dnevnik M.P.).

vatru. Pošto se nije imalo šta čekati, ostale tri čete krenule su u napad, padinama šume preko sela Korita. U međuvremenu je zasvirao rog i četnici su se povukli preko Dubice u pravcu Lokvara. Dakle, ni ovom prilikom nijesu primili borbu.

Zanimljivo je, da se nedaleko od mjesta ovih događaja nalazio i Drenović sa svojom zaštitnicom, koju je jedna naša desetina napala i natjerala u bjegstvo. I Drenović je uspio da pobjegne. Zaplijenjen je konj, izgleda komandira zaštitnice.[231]

*

Prema naređenju štaba 4. krajiške divizije počela je, 20. avgusta 1943. u 4 časa, akcija 8. i 6. krajiške brigade i Ribničkog NOP odreda na pretresanju Manjače, sa namjerom da se četnici opkole i unište. Pri tome se 6. krajiška kretala desno pravcem: Mrkonjić Grad (u koji je ova brigada ušla 18. avgusta) - Boždarevac - sela Vidović - Radoljica, a 8. krajiška brigada dobila je zadatak da očisti sela Dubicu, Metlu, Dujakovce, Stričiće i da produži za Kadine Vode.

Bataljoni 8. brigade dobili su slijedeće zadatke i pravce kretanja:

- 1. bataljon sa jednim mitraljeskim odjeljenjem kreće iz sela Marčeta prema Dubici. Sa dvije čete opkoljava, od pravca šume Metla, zaseok Miletići, a na jednom vrši čišćenje Dubice prema Metli. Po izvršenju ovog dijela zadatka, 1, bataljon je imao da zajedno sa 2. pročešljava Metlu, a zatim da preko Dugog dola krene prema selu Lokvarima, da bi zajedno sa 2. i 3. bataljonom likvidirao to četničko uporište;
- 2. bataljon prebacuje se iz sela Čađavice u Dubicu i pristupa čišćenju ovog sela, uputivši jedan vod ivicom Dubičke šume, drugi ispod Metle, a sa ostalim jedinicama ulazi u selo. Po izvršenju ovog dijela zadatka, 2. bataljon kreće grebenom Dugog dola prema Lokvarima koje napada zajedno sa 1. i 3. bataljonom;
- 3. bataljon polazi iz rejona šume Rajakovica (južno od Marčeta) preko Dubičke gore i Metle na Tisovac tg 1218, gdje postavlja zasjedu četnicima koji budu bježali sa Metle. Na znak da je Metla očišćena, kreće šumom Bataruša prema selu Lazičići i iznad Lokvara zauzeo položaj za napad;

[231] AVII, k. 775, br. reg. 6-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 18. 8. 1943. godine) i AVII, k. 456, br. reg. 15/1-6.
Tih dana je jedna jedinica Ribničkog NOP odreda zarobila komandanta četničkog bataljona Miču Sojića, jednog komandira čete, 20 naoružanih i 20 novomobilisanih četnika, a zaplijenila jedan teški minobacač sa 9 mina.

- 4. bataljon je trebalo da očisti od četnika Kik (k. 872) i selo Deliće, a zatim da produži i napadne četnike u Bunarevima. U međuvremenu jednu četu je uputio prema selu Dujakovcima. Ovaj bataljon je imao da održava vezu lijevo sa Ribničkim NOP odredom.

Stab brigade je na kraju upozorio da se u ovoj borbi vodi računa da četnici čim opaze da se ide naprijed, okreću leđa i bježe i da s nase strane mora doći do izražaja samoinicijativa.[232]

Pred pokret bataljona održani su sastanci sa komandama četa. Još jednom je bilo riječi o našim nedostacima u borbi sa četnicima. Tražena je veća inicijativa, smjelije zabacivanje za leđa i na bokove neprijatelja. Istaknut je i značaj predstojeće akcije.

Politički komesar brigade Avdo Ćuk, u jednom svom izvještaju pred ovu borbu, napisao je da su moral i borbenost brigade na visini. Ovo isto, samo nekoliko dana kasnije, potvrdio je i Štab brigade, dodajući da borci »nisu mnogo umorni, samo se pojavljuju obolenja stomaka, vjerovatno od mesa, jer je hrana bez kruha... «[233]

Sve je, dakle, učinjeno, ali četnika ni ovom prilikom nije bilo. Jednostavno, bježe čim su se naše jedinice pojavljivale. Osim toga, mnogo kilometara naše čete su prošle nasumice, bez provjerenih podataka o neprijatelju.

Prema naređenju štaba brigade od 19. avgusta bilo je očigledno da se neprijatelj očekivao u selu Dubici, na Metli, Lokvarima, Dujakovcima, ali se nigdje nije govorilo koliko ih je i kako su naoružani. Čak nije bilo potpuno sigurno i da li se nalaze u ovim selima. Sigurna obavještenja od stanovnika nisu se mogla dobiti. Naprotiv, četnici su bili obavješteni o svakom našem pokretu, bez obzira koliko on bio tajan. Zamjenik političkog komesara brigade Blažo Đuričić je u jednom svom izvještaju zapisao:

». .. Nedostatak u borbi protiv četnika najviše se razotkriva u tome što mi nemamo dobru obavještajnu službu, tako da smo mi po zadacima divizije išli u borbu po čitav dan, a nigdje ni jednog četnika nismo našli.. . Svijest i oštrica borbe protiv četnika je velika...«[234]

[232] AVII, k. 775, br. reg. 1-2 (Naređenje štaba 8. krajiške brigade od 19. 8. 1943. godine).
[233] AVII, k. 775, br. reg. 28^1 i 8-3.
[234] IRP - BiH, 4/218-219.

Štab divizije je, uoči pokreta brigade prema selima Dubici, Lokvarima i Dujakovcima, naredio, da se civilnom stanovništvu zabrani kretanje van njihovih imanja, a istovremeno je uputio i letke u kojima su se četnici pozivali na predaju, nudeći im garanciju za život i njihov prijem u redove narodnooslobodilačke vojske. Razumije se, »onima koji su klali i ubijali ljude, žene i djecu ne davati nikakve garancije - stoji u naređenju štaba 4. divizije od 19. avgusta 1943. godine.[235]

Četnici su, međutim, pri svom povlačenju pred našim jedinicama uspjeli da mobilišu jedan broj seljaka pod parolom da ide »Turska brigada«, koja sve ubija i kolje. Stanovništvo je bilo prilično zaplašeno, ali poslije prolaska bataljona 8. krajiške brigade ovim selima, neki su se vratili svojim kućama. Brigada je u prolasku ostavljala dobar utisak na narod. Bilo je samo nekoliko manjih grešaka.

Ipak, naši obavještajni organi su teško mogli preko ovih ljudi da dođu do podataka o mjestu i boravku četnika. Nešto iz straha od četnika, a prije svega zbog našeg kratkog boravka na tom terenu, teško smo među ovim stanovništvom mogli naći takve saradnike. Udaljavati se, opet, od glavnine, ići ispred nje radi prikupljanja obavještajnih podataka, bilo je vrlo riskantno. Zato podatke nismo ni imali, ili su bili vrlo oskudni i protivurječni.

Poslije prolaska naših jedinica kroz sela Lokvare, Dujakovce, Stričiće i sve do Kadinih Voda, pretpostavljalo se da su se četnici koncentrisali u selu Šljivno (oko 20 km vazdušne linije jugozapadno od Banja Luke). Naime, pretpostavljalo se da se ovdje nalazi četnička brigada Miće Azarića, koja je pobjegla ispred naših jedinica sa Klisine, kao i brigada Mišića. Obe ove brigade trebalo je da imaju oko 600-700 četnika. Prema nepotpunim podacima, svi su bili naoružani (ali bez teškog oružja), a moral je bio vrlo slab. Imali su namjeru da se prebace u centralnu Bosnu u sastav četnika Rada Radića.

Štab 4. krajiške divizije postavio je zadatak da 8. krajiška brigada i jedinice Ribničkog NOP odreda blokiraju i lik-

[235] Zbornik!V/16, dok. br. 52.
Samo dva dana kasnije (2. avgusta) četnici su uputili svoj letak našim jedinicama (nažalost, nije se mogao pronaći. - AVII, k. 775, br. reg. 29-4.

vidiraju neprijatelja u Šljivnu. Zbog toga je štab 8. krajiške brigade izdao »drugo naređenje« o napadu na četnike, po kojem je 1. bataljon dobio zadatak da postavi zasjedu pored ceste Banja Luka - Sitnica (Cvijetići k. 552) i spreči eventualni pokušaj povlačenja četnika prema Vrbasu; 2. bataljon da krene, u 24 časa 21. avgusta, preko sela Dobrnje i blokira Šljivno sa sjeveroistoka; 3. da priđe blizu Šljivna (Trebovci) i odatle kontroliše neprijatelja i mjesto njegove glavnine; a 4. bataljon da ostane južno od Šljivna. Štab 8. brigade predložio je štabu Ribničkog NOP odreda da njegove jedinice zauzmu položaje sjeverozapadno od uporišta četnika (tg. 716 - Stražbenica).[236]

Jedinice 8. brigade su na vrijeme zauzele položaje. Ali, Ribnički odred nije stigao, a tek sjutradan, 22. avgusta u 5,40 časova, štab ovog odreda je izvjestio 8. brigadu da je prijedlog o zajedničkoj akciji kasno primljen, da nisu mogli stići i predložio da se akcija izvede sa 3. i 4. bataljonom 8. brigade i Ribničkim odredom (a da 1. i 2. bataljon 8. brigade drži zasjedu). Prijedlog je prihvaćen, sve je dogovoreno, ali četnici nijesu čekali. Izvukli su se noću 22/23. avgusta prema selu Pervanu (dakle sve bliže Banja Luci - ka ustašama i Njemcima). Nije se znalo kuda su namjeravali da idu iz sela Pervana. Bilo je više pretpostavki: prema Piskavici, za Han Kolu ili za Bronzani Majdan.

Štab 8. krajiške brigade izvjestio je štab 4. divizije da će se jedinice pomjeriti prema Han Kolima i nastojati da uveče 22. avgusta napadnu i razoružaju posadu ovog mjesta, a da će Ribiničkom odredu predložiti da se zabaci prema Pervanima. Na kraju je rečeno da će se tokom sutrašnjeg dana zadržati oko Han Kola.[237]

Napad na Han Kola izvršen je noću 22/23. avgusta sa 1. i 3. bataljonom, ali bez uspjeha. Neprijatelj je imao jače snage nego što se pretpostavljalo, a naša obavještajna služba nije uspjela da pribavi svježe podatke. Ali, nije samo to bio razlog. Prilikom pokreta bataljona prema Han Kolima, četnici koji su se povlačili iz Šljivna prema Pervanu, napali su naše jedinice s leđa. Nije bilo žrtava, ali se izgubilo u vrije-

[236] AVII, k. 775, br. reg. *2-2.*
[237] AVII, k. 775, br. reg. 8-3 (U karti stoji samo Kola, a ne Han Kola).

menu i zakasnilo sa napadom. Osim toga, u toku borbe za Han Kola, nije postojalo sadejstvo vatrom naših jedinica. I na kraju, nisu izvršene dovoljne pripreme za napad. Borbenost boraca je i ovom prilikom bila na visini, ali su starješine podbacile.

U ovoj smo borbi imali 3 teže i 4 lakše ranjenih, od kojih su dvojica u bolnici podlegla ranama. Među ranjenima bio je i Knežević Jovo, puškomitraljezac 3. čete 1. bataljona. Neprijatelj je imao jednog ranjenog domobrana, uništen im je jedan puškomitraljez, a poginuo je i četnički komandant brigade Mićo Azarić.[238]

U svanuće 23. avgusta naše jedinice su zauzele položaje južno od Han Kola na liniji: Vodički vrh (tg. 868) - Kik (k. 626) - Vukmiri (k. 461). Tog dana neprijatelj je napadao na ove položaje sa snagama iz Han Kola, pojačanim sa dvije satnije, vjerovatno iz Banja Luke. Borba je trajala oko dva sata. Naše čete su imale dobre nadvišavajuće položaje u odnosu na teren prema Han Kolima, tako da je pješadija neprijatelja teško mogla da priđe. Međutim, jaka artiljerijska vatra sa Velikih Brankovaca i minobacačka vatra primorale su naše jedinice na povlačenje. Uostalom, nije ni bilo uslova za protivnapad naših jedinica, jer bi se, zbog blizine Banja Luke i terena prema Han Kolima, izložili riziku.

U ovoj borbi imali smo 2 ranjena borca. Broj poginulih neprijateljskih vojnika nije poznat, ali je zarobljeno 6 domobrana sa naoružanjem.[239]

Radi daljeg čišćenja od četnika prostora između rijeka Vrbasa, Sane i željezničke pruga Banja Luka - Prijedor, štab 4. divizije naredio je 23. avgusta:

> - da 6. krajiška brigada vrši čišćenje terena između Vrbasa i linije Han Kola - Jeveličko brdo - Lješće, s tim što ostavlja jedan bataljon oko Mrkonjić Grada za hvatanje četničkih grupica, koje se prebacuju po šumama oko tog grada i Čađavice. Pored toga, 6. krajiška brigada je imala i zadatak da odsječe Han Kola od Banja Luke, da pokida telefonske veze, i ako se ukaže povoljna situacija da, u sadejstvu sa 8. krajiškom brigadom, napadne i likvidira uporište u Han Kolima;

[238] AVII, k. 456, br. reg. 15/1-6 i k. 775, br. reg. 11-3 (Iz izvještaja štaba 4. divizije, odnosno štaba 8. brigade).
[239] Zbornik IV/16, dok. 106.

- da 8. krajiška brigada vrši čišćenje na prostoru lijevo od 6. brigade prema željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor - Piskavica - Bronzani Majdan - Pervan, s Lim da čišćenjem terena od četnika, povremeno vrši i čišćenje neprijateljskih uporišta na željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor i na njoj ometa željeznički saobraćaj;
- da Ribnicki NOP odred dejstvuje lijevo od 8. brigade, prema željezničkoj pruzi Banja Luka - Prijedor, zatim selo Marička - rijeka Sana, od Prijedora do Sanskog Mosta i Vrhpolja.[240]

NAPADI ČETNIKA 25. AVGUSTA 1943.

Na osnovu pomenutog naređenja štaba 4. krajiške divizije 8. brigada je krenula sjutradan, 24. avgusta, (bez jednog bataljona) preko Pervana za Goleši, da bi već sutradan 1. i 2. bataljon prihvatili borbu sa četnicima na Velikom Brankovcu (svega oko 10 km zapadno od Banja Luke). Borbom koja je trajala od 14 do 19 časova, neprijatelj je protjeran prema Pavlovcu, još bliže Banja Luci. Naše jedinice nijesu imale gubitaka.[241]

Istoga dana, sva tri naša bataljona (1, 2. i 3.) na ovoj prostoriji (Radića brdo - Čokori - Brankovac) bila su napadnuta od četnika i legionara oko Brankovca i Čokora. I ovdje je, posle nekoliko časova borbe, neprijatelj protjeran prema Banja Luci. Imao je veliki broj poginulih i prema izjavi jednog zarobljenog četnika, mnogo ranjenih. Mi smo imali 2 poginula i 3 ranjena.[242]

Pada u oči da su naše jedinice dotada, manje-više »gurale« četnike prema Banja Luci, umjesto da su ih odsjecale. Istina, bilo je pokušaja blokade, ali su se četnici, uglavnom, izvlačili.

Do ove druge borbe, odnosno napada četnika kod Čokora i Brankovca (25. avgusta), došlo je kada se naš 3. bataljon povlačio sa zasjede koju je to jutro postavio na cesti

[240] Zbornik IV/16, dok. 69.
[241] Isto, dok. 106.
[242] Četvrti bataljon 8. brigade nalazio se tog i slijedećeg dana na pravcu Banja Luka - Han Kola (Vodički vrh tg. 868, oko 2 km. jugozapadno od Han Kola).

Sitnica - Banja Luka (na 6 km od Banja Luke). Iz izvještaja štaba brigade nije moguće zaključiti, jer se o tome i ne govori, kako je dejstvovao ovaj bataljon na neprijatelja koji je napadao od Banja Luke, odnosno Pavlovca. On je tom neprijatelju u stvari, dolazio sa boka, krećući se od ceste Sitnica - Banja Luka.

Neprijatelj je bio veoma uznemiren akcijama naših jedinica nedaleko od Banja Luke. Svakodnevno su upućivani telegrami u Zagreb ili obratno i neprekidno je razmatrana situacija. Nije isključena mogućnost da je neprijatelj očekivao naš napad na sam garnizon Banja Luku.[243] Osim toga, četnici su molili da se interveniše u pravcu Manjače i Zmijanja, stavljajući se na raspolaganje Njemcima i ustašama. Do intervencije je uskoro i došlo.

NAPAD NEPRIJATELJA OD BANJA LUKE 26. AVGUSTA 1943.

Štab 4. krajiške divizije, u jednom svom izvještaju štabu 2. bosanskog korpusa od 30. avgusta, na jednom mjestu kaže da su četničke bande, ne mogavši da pruže otpor našim snagama, uz pomoć ustaša i domobrana pobjegle u Banja Luku, gdje su se koncentrisale u Gornjem Šeheru i zatražile pomoć Njemaca za protivnapad na naše snage.[244]

Predviđajući protivnapad neprijatelja od Banja Luke preko Han Kola prema Sitnici, Štab divizije je pisao štabu 6. krajiške brigade da treba biti oprezan, a u slučaju napada prebaciti se neprijatelju za leđa i održavati čvrstu vezu sa 8. krajiškom brigadom.[245]

[243] U izvještaju Hrvatskog glavnog stožera, kaže se da je 22. avgusta 1943. godine zauzeto Bugojno, koje je napalo »4.000 odmetnika, da ustanici ugrožavaju Kupres, Tomislav Grad, Glamoč, da je došlo do sukoba sa ustanicima kod Kola, da je nestalo 9 domobrana, itd. I drugi ustaški i njemački izvještaji govore o »jačim neprijateljskim snagama na prostoru južno i jugozapadno od Banja Luke, čiji prednji dijelovi dostižu već do periferije grada«. Zapovjednik oružaničkog voda iz s. Motika javljao je kako »mještanin iz s. Bistrice (oko 11 km s-z od Banja Luke) izjavljuje da su otprilike 6.000 odmetnika došli u njegovo selo.. . « (Zbornik IV/16, dok. 160, 162, 167 i 204).

[244] Zbornik IV/16, dok. 104.

[245] AVII, k. 766, br. reg. 31-7.

Štab 8. brigade imao je više informacija o koncentraciji četnika u Gornjem Šeheru. Poslednja je bila od prebjeglog četnika, mladića silom mobilisanog. Četnici sa Manjače bili su slabi da bi mogli nešto više učiniti u borbi protiv naših jedinica, pa su zatražili pomoć ne samo od Njemaca, već i od Rade Radića. On im je, kako je tada bio obavješten štab brigade, uputio sedam kamiona svojih četnika, kao pojačanje. Sem ovog, i grupa četnika Jove Mišića, koja se nalazila u Krupi na Vrbasu, uputila je nešto svojih u Manjaču.[246]

Sve četničke jedinice, koncentrisane oko Gornjeg Šehera (zajedno sa četnicima Rade Radića) brojale su tada oko 3.000 naoružanih četnika. Ovdje su čekali pomoć od Njemaca. Obećana pomoć im se otegla, pa su 25. avgusta, sami krenuli prema Gornjem Šeheru. Od Njemaca su dobili dosta automatskog oružja i jedan teški minobacač, a mobilisane civile sa Manjače koristili su kao nosioce opreme.

Za protivnapad na naše jedinice Njemci su dovukli pojačanje iz Prijedora, jer nisu smjeli oslabiti garnizon Banja Luku, a Prijedor im trenutno nije bio ugrožen. (U Prijedoru je tada bilo 1.600 Njemaca, 1.360 legionara, 5 haubica, 2 tenka i drugo, a komandant legije bio je Gustav Matković)[247]

Protiv ovog neprijatelja, koji se pripremao za protivnapad, nalazila su se samo tri bataljona 8. krajiške brigade (1, 2. i 3. bataljon). Prethodna dva dana proveli su u danonoćnim borbama i marševima bez ikakvog odmora, sa vrlo slabom hranom. A 4. bataljon bio je još uvijek odvojen od štaba brigade i nalazio se na Vodičkom vrhu. Zbog toga je štab brigade, uoči napada neprijatelja, pitao Štab 4. divizije, da li će moći da povuče ovaj bataljon u sastav brigade. Nije ga povukao.

Bez obzira na to što je štab 4. divizije u svakom svom naređenju i dopisu zahtjevao održavanje čvrste veze između 6. i 8. brigade i Ribničkog NOP odreda, ta se veza prekidala. Razlog je bio veličina teritorije na kojoj su ove jedinice djelovale i često premještanje jedinica i štabova prema odstupanju četnika. Ribnički NOP odred je na osnovu napred po-

246 AVII, k. 766 A, br. reg. 18-3 i kao pod 245.

247 AVII, k. 766 A, br. reg. 18-3 i k. 407, br. reg. 29/2-5. U rudniku Ljubiji tad je bilo 5 kompanija regruta sa kursa iz Njemačke (700-800), četiri mješane satnije, 30 topova većeg kalibra i nekoliko manjeg).

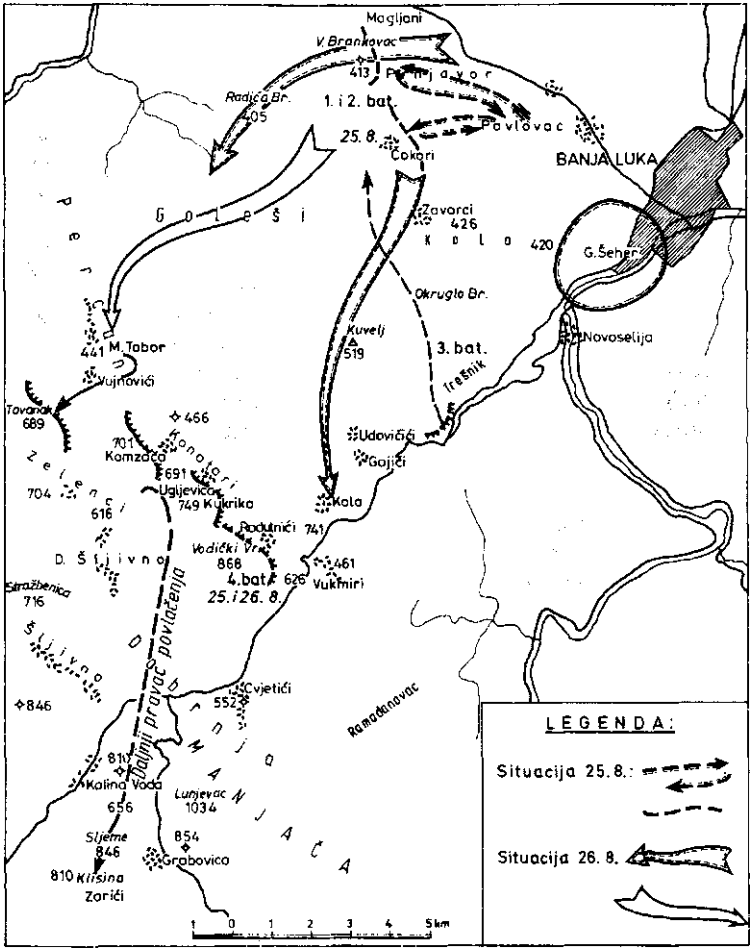

SKICA 5 - *NAPAD NIJEMACA I ČETNIKA OD BANJA LUKE 26. AVGUSTA 1943.*

menutog naređenja Štaba 4. divizije od 23. avgusta, krenuo dalje na zapad, prekidajući vezu sa 8. krajiškom brigadom.[248]

[248] AVII, k. 766 A, br. reg. 12-3 i Zbornik IV/16, dok. 108. Ribnički je odred 28. avgusta 1943. godine zajedno sa jednom čelom Podgrmečkog NOP odreda, napao uporište Vrhpolje (jugoistočno od Sanskog Mosta) i zarobio čitavu posadu od 145 vojnika sa puškama, a zaplijenio još 16 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, jedan teški minobacač itd.

U takvoj situaciji, neprijatelj je 26. avgusta, napao iz pravca Banja Luke na tri bataljona 8. krajiške brigade. Svojim desnim krilom kretao se preko Velikog Brankovca i Radića brda prema Goleši, a lijevim od Pavlovca preko Čokora i Kuvelja u pravcu Han Kola. Naše jedinice su uspjele da zaustave njegovo desno krilo, ali lijevo je još istoga dana izbilo iznad sela Pervana i Radmanića.

Namjera neprijatelja jasno je izražena prvog dana napada, da sa dva jaka krila blokira snage 8. brigade na prostoriji V. Brankovac - Ćokori - Goleši, a zatim da je po dijelovima uništava. Međutim, pružajući žilav otpor naše jedinice su preduzele povlačenje. Dejstvo neprijateljske avijacije bilo je vrlo žestoko, a povlačenje jedinica ometano je i od dijela civilnog stanovništva u nekim selima. Prvog dana borbe imali smo 2 poginula i 3 ranjena. Neprijatelj je prema izvještaju štabova bataljona imao oko 30 mrtvih.

Štab brigade u izvještaju Štabu 4. divizije od 27. avgusta izneo je:

> ». . . Izgleda da je neprijatelju cilj da se jednim krakom probije u pravcu Šljivna i dalje za Manjaču, što mu je uspjelo. Nije se moglo ustanoviti kolike su mu tačno snage i kakve su, ali sudeći po širini fronta i uniformama. . . neprijatelj je bio dosta jak i tu nisu bili samo četnici, vec i legionari.. Vezu sa 4. bataljonom nemamo, niti sa 6. i 13. brigadom i Kozaračkim odredom, niti znamo gdje se ko nalazi... S obzirom da su naši borci već dva dana i skoro dvije noći u stalnoj borbi sa četnicima, a neprijatelj je dosta jak, mislimo da se nećemo moći oduprijeti, a ima mogućnosti da sa jačim snagama udarimo neprijatelja, jer se skoncentrisao i mogli bi ga vojnički uništiti. . . «"

Lijevo krilo 8. krajiške povučeno je 27. avgusta ujutro u Pervan i tog prijepodneva jedinice su se nalazile na položajima iznad sela Vukelića, Vujnovića, a zatim prema Kamzači (k. 701). Novi položaji brigade bili su veoma dobri za otpor i kontrolu terena desno - prema Han Kolima, i lijevo - prema Pervanu. Ovdje se neprijatelj mogao zadržati izvjesno vreme, ako bi i naše druge jedinice: Ribnički NOP odred ili 13. brigada napadale sa sjevera, odnosno od Bronzanog Majdana, a 6. krajiška brigada od ceste Banja Luka - Sitnica.

[249] Zbornik IV/16, dok. 90 - Zašto se 4. bataljon zadržavao odvojen od ostalih jedinica brigade, u pregledanim dokumentima nije objašnjeno.

Ovo je bila izvanredna prilika, ako ne za potpuno uništenje četnika, kako je rečeno u štabu brigade, a ono za njihovo razbijanje i nanošenje ozbiljnih gubitaka.

Ali, koordinacija dejstava između jedinica 4. krajiške divizije ovom prilikom i na ovom terenu, nije bilo. Zapadno od ceste Banja Luka - Sitnica, pa do linije Bronzan Majdan - Hazići - Sokolovo bila je samo 8. krajiška brigada, bez veze sa ostalim jedinicama divizije. Ribnički NOP odred bio je na putu prema Vrhpolju, a 6. brigada istočno od ceste Banja Luka - Sitnica. Trinaesta krajiška brigada, o kojoj je štab 8. brigade 27. avgusta rekao da sa njom nema veze, nalazila se na prostorji Stratinska - Sasina, na komunikaciji Banja Luka - Sanski Most, ali bliže Sanskom Mostu. Ova brigada imala je i dio snaga nedaleko od Bronzanog Majdana, ali se tada nije moglo tačno utvrditi kog dana i u koje vrijeme.[230]

Rano ujutro 27. avgusta, tri bataljona 8. krajiške brigade napadnuta su na položajima Vukelići - Kamzača i u 11 časova tog dana štab brigade je izdao naređenje za povlačenje na položaje: Vodički vrh (tg 868) Kukrika (k. 749), Kamzača (k. 701), Tavanak (k. 689), sa namjerom da se nešto kasnije nastavi povlačenje prema Klisini.

U situaciji u kojoj su se našle njegove jedinice uslijed napada brojno jačeg neprijatelja uz podršku avijacije, štab 8. krajiške brigade nije imao drugog izlaza već da naredi povlačenje. Bataljoni su pružali otpor u granicama svojih mogućnosti, a povlačenjem je izbjegnuto njihovo opkoljavanje i uništenje, upravo ono što je neprijatelj i želio. U borbi 27. avgusta ujutro imali smo, na primjer, jednog poginulog i 5 ranjenih, a situacija je mogla biti daleko kritičnija. Gubici neprijatelja nijesu se mogli utvrditi.

250 AVII, k. 1626, br. reg. 8/1-21. U svom izvještaju Štabu 4. divizije od 30. avgusta Štab 13. krajiške brigade piše:

». . . Slali smo vam kurire već dva puta da uhvate vezu sa vama, ali je to bilo nemoguće, pa vam danas ponovo šaljemo kurire. ..! Neprijatelj je dolazio do Bronzanog Majdana i u Melinu, gdje se i sada nalazi. Naš bataljon - piše dalje, u izvještaju štaba 13. brigade - koji je bio u Jeličkoj (nedaleko od Bronzanog Majdana) vodio je manju borbu sa neprijateljem na Rakitovači (1-2 km sjeverno od Bronzanog Majdana), gdje je neprijatelj bio odbijen, ali usljed nastupanja neprijatelja cestom preko Bronzanog Majdana mi smo bataljon povukli preko ceste da ne bi bio tamo otsječen. . . «.

Položaji brigade narednih dana (30. i 31. avgusta) bili su nešto južnije: Previja (tg. 1037) sela Božići - Dujakovci - Babići, (oko 10 km sjeverno od sela Čađavice). Štab brigade smjestio se u selo Babice. Tih dana došlo je do predaha jedinica.[251]

REZULTAT DESETODNEVNE BORBE PROTIV ČETNIKA I PLANIRANJE NOVIH AKCIJA

U akcijama na sektoru Manjače i Zmijanja, između 20. i 30. avgusta 1943. godine, zarobljeno je ili ubijeno oko 60 četnika, među kojima i komandant četničke brigade Mićo Azarić. Zaplijenjeno je 30 pušaka, oko 3.000 puščanih metaka, jedan teški minobacač sa 69 mina, nešto vojne opreme i izvjesna količina soli. Rezultati su, prema uloženim naporima, očigledno bili mršavi. Nije se za tih deset dana borbi uspjelo ni da se četnici razbiju, a kamoli unište. Zato je štab 4. krajiške divizije, u svom dopisu štabu 2. bosanskog korpusa od 4. septembra obaveštavao da je situacija na Manjačkom sektoru, uglavnom, takva da je potrebno preduzeti najenergičnije mjere za uništenje četnika, jer njihova glavnina na ovom prostoru još nije razbijena i potučena. Četnici su imali duboke korijene, a osim toga tijesno su bili povezani sa okupatorom, koji im je izlazio u susret u svakom pogledu. U izvještaju se zatim naglašavalo da su jedinice preduzele sve mjere za njihovo uništenje, a ako bi se ostavilo ovakvo stanje na ovom prostoru i naše jedinice krenule dalje, »džabe bi bili dotadašnji naš trud i borbe na sektoru Manjače. .. «.

Štab divizije je predložio da snage divizije dejstvuju protiv četnika još nekoliko dana, a poslije toga da se formira Sanski i Manjački NOP odred, koji bi na ovom prostoru djelovali vojnički i politički.

Veći dio četnika, poslije desetodnevne borbe s njima, razvukao se po čitavom sektoru Manjače u grupicama od 5-10, a jače grupe, 50-100 četnika, nalazile su se sa okupa-

[251] Zbornik IV/16, dok. 90 i AVII, k. 775, br. reg. 12-3 (Izvještaj štaba brigade od 31. avgusta 1943. godine).

torom oko Banja Luke i drugih uporišta. Poneko od mještana izlazio im je u susret, pokazujući primitivnim znacima mjesta naših štabova i jedinica.[252]

Početkom septembra 1943, okupator je pojačao svoje snage u Banja Luci, Sanskom Mostu i u Bronzanom Majdanu, u koji je stigao jedan bataljon Njemaca i legionara sa pet tenkova i nekoliko teških oruđa. Sa Njemcima su ovdje bili i jedan broj četnika i jedna četa »Vlasovaca«, ratnih zarobljenika Crvene armije.

> Za dalja dejstva štab 2. bosanskog korpusa je planirao da se sa dvije brigade 4. divizije kontroliše prostor zapadno od komunikacije Sitnica - Banja Luka, dejstvujući prema mjestima gdje su se nalazili četnici, u cilju njihovog uništavanja. Pri tome je trebalo održavati redovnu vezu sa snagama 11. krajiške brigade. U isto vrijeme planirao je da jednu brigadu 4. divizije uputi na prostor Bihać - Bosanska Krupa - Petrovac, radi dejstva u leđa neprijatelju koji je otpoćinjao napad na slobodnu teritoriju Like. Po ocjeni štaba korpusa, na ovoj prostoriji su se nalazile demoralisane domobransko-legionarske snage, koje su bile voljne da se predaju, pa je ova brigada imala mogućnost da, uz sadejstvo Odreda, dođe do znatnog naoružanja.[253]

U međuvremenu su 1. i 2. bataljon 8. krajiške brigade, sa komandantom i zamjenikom komesara brigade, krenuli prema selu Podrašnici sa namjerom da sačekaju grupu četnika koja je pošla prema Mrkonjiću, dok su druga dva bataljona sa političkim komesarom i zamjenikom komandanta brigade, ostali u rejonu Bunareva, sa izviđačkim dijelovima iznad Dujakovaca. Naime, prema izvještajima naše obavještajne službe, Drenović je sa 300 četnika prošao noću preko Manjače i zadržao se u Sitnici. Namjeravao je da produži prema Glamoču. Ali, prije pristizanja naših bataljona četnici su se sukobili sa jedinicama 7. udarne brigade, tako da taj plan Drenovića, nije uspio. Tako se, prema istim informacijama od 5. septembra 1943. povratio nazad. Tu su se četnici, prema podacima, zadržali na liniji sela: Dubica - Lokvari -

[252] AVII, k. 766A, br. reg. 20-3 (Iz izvještaja štaba 4. divizije od 30. 8. 1943) i Zbornik IV/I, dok. 27.

[253] Zbornik IV/17, dok. 16. Drugi bosanski korpus imao je dvije divizije sa po tri brigade i Ribnički NOP odred.

Dujakovci - Đurđevići - Ilići. Prema ocjeni Štaba brigade, moglo ih je biti ne 300, već oko 1.000, sa 2 minobacača i 3 teška mitraljeza.

S obzirom da su se dva bataljona 8. brigade već nalazila južno od Dubice (odakle su mogli da napadnu), politički komesar brigade Avdo Ćuk i zamjenik komandanta Uroš Kukolj predložili su, 6. septembra, da se neprijatelj na ovoj liniji napadne jačim snagama. Jedan krak napada trebalo je da bude usmjeren prema Šljivnu kako bi se neprijatelj presjekao, zbunio i »onemogućilo mu se normalno povlačenje prema Banja Luci... « O ovom predlogu izvješten je i susjedni bataljon 6. krajiške brigade, da bi se i on angažovao u ovoj akciji.[254]

Odgovarajući na ovaj prijedlog štab divizije, 7. septembra je javljao: ».. . Primili smo vaš dopis iz kojeg se vidi da je Drenović sa svojim glavnim snagama oko Dubice, Dujakovaca, Bunareva i Grčke Gradine. Prema tome, ova koncentracija dobro je došla za razbijanje četničkih bandi, ukoliko su tačni podaci koje ste dali... «.

U vezi sa tim prijedlogom štab 4. divizije naređuje da se uhvati veza sa 6. krajiškom brigadom koja se nalazila na lijevom krilu 3. i 4. bataljona 8. krajiške brigade, da se četnici neprekidno prate i oko njih zatvara obruč južno od Dubice - Sitnice - Bunareva, kao i da sf uhvati veza sa 7. brigadom na desnom krilu. Ova bi brigada trebalo da zatvori prelaz preko ceste Ćađavica - Mrkonjić Grad - Jajce. Nažalost, sve se završilo na obavještavanju i pripremama, a do prave koordinacije u akciji, ipak, nije došlo.[255]

Nejasno je zašto politički komesar i zamjenik komandanta 8. brigade nisu sačekali reakciju na svoj prijedlog i dali vremena ostalima da se pripreme, već su požurili i iste noći, 6/7. septembra, izvršili napad na dijelove Mutićeve brigade (oko 300 četnika), koji su se nalazili u selima Sladoje-

[254] AVII, k. 775, br. reg. 13-3 i 15-3 (Prema izvještajima štaba 8. brigade od 6. i 7. septembra 1943).

[255] Zbornik IV/17, dok. 46 i 49. Zanimljivo je da je ovom prilikom došlo do sukoba (usljed velikog mraka) između jedne ćete 3. i jedne čete 4. bataljona. Poslije plotuna izvršen je i juriš. Ranjen je jedan borac 4. bataljona.

viči, Đurđevići i Ilići. Kako su četnici te noći (6. septembra) već bili pobjegli prema Klisini i Kadinoj Vodi, pokret 3. i 4. bataljona 8. brigade bio je uzaludan.

Tog istog dana, 1. i 2. bataljon 8. brigade krenuli su iz sela Podbrda (južno od Čađavice) u napad na četnike oko Dubice. Ali ni ovdje nije došlo do borbe. Četnici su prije toga napustili Dubicu. Bataljoni su se 8. septembra vratili prema Marčetama, kratko predahnuli i sjutradan u 2. bataljonu održali bataljonsku konferenciju.[236]

Jedinice 4. krajiške divizije, uključujući čete i bataljone 8. krajiške brigade, uložile su od 20. avgusta do 7. septembra 1943. ogromne napore da razbiju i unište četnike na Manjači i Zmijanju. U tome, kao što se vidi, ipak, nije bilo uspjeha (poginulo je svega oko 60 četnika). Ne može se reći da nijesu preduzete sve političke i vojne mjere u jedinicama i da naši borci nijesu pripremani na napore, ali ostaje činjenica da borci i komande nijesu imali iskustva u borbi sa neprijateljem na ovom prostoru. To se gotovo svakog dana osjećalo. Treba, međutim, još jednom, na kraju ovog poglavlja, podvući slijedeće:

1) Četnici su bili rastureni po grupama (5-6, rijeđe 50-100) na širokom prostoru. Na teritoriji od oko 700 km^2 izvršiti opkoljavanje i uništavanje bilo je veoma teško, pa i nemoguće. Ovo tim prije što je udaljenost Banja Luke od osnovice našeg pokreta bila svega oko 30-35 km. A ovdje su mogli da nađu odličnu zaštitu kod Njemaca i ustaša. Sve je ovo manje-više bilo poznato, pa ipak su za ovu akciju određene samo dvije brigade (6. i 8.) i Ribnički NOP odred. A četnika je oko Gornjeg Šehera, pred njihov protivnapad sa Njemcima, bilo oko 3.000.

2) Četnici su imali veliki uticaj na narod u pojedinim selima. Imali su doušnike, kurire, ali i mnoštvo ljudi koje su i silom mobilisali. Nije mnogo pomoglo naređenje štaba 4. divizije da se mještani ne smiju udaljavati sa svojih imanja, niti leci sa pozivom da se četnici predaju, jer su stanovnici

256 Zbornik IV/17, dok. 50 i Dnevnik M.P.

ovih sela bili uplašeni i nepovjerljivi. Kao protivmjeru, četnici su izbacili parolu da ide »Turska« brigada (misli se na 8. krajišku) i da sve kolje pred sobom.

3) Zbog ovog, naša obavještajna služba i nije mogla izvršiti svoj dio veoma važnog zadatka. Nije vrijedelo ići nasumice i, uglavnom bez hljeba, prevaljivati kilometre i kilometre svakog dana, a bez prave borbe. Bez obzira na moral brigade objektivno se kod boraca osjetio zamor i želja da se krene u napade na neprijateljske garnizone, i u »ozbiljnije« borbe.

4) Kada se pružila mogućnost da četnici budu vojnički do nogu potučeni - između 27. i 30. avgusta 1943. propuštena je prilika. Veza među štabovima i njihova koordinacija podbacila je i ona je»glavni krivac« što četnici nijesu doživjeli ono zbog čega se krenulo na Manjaču i Zmijanje.

Sve je ovo poslužilo kao odlično iskustvo našim komandama i štabovima. Danima se o tome raspravljalo na sastancima komandi, partijskim sastancima i konferencijama boraca.

Prema naređenju štaba 4. divizije od 8. septembra, 6. krajiška brigada je imala da se koncentriše na prostoru Tramošnja - Palanka radi kontrole pokreta neprijatelja iz Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana, a 8. brigada da se prikupi oko Donjeg i Gornjeg Sokolova, vodeći računa da jedinice logoruju na pogodnim mjestima. Zadatke za dalja dejstva brigade je trebalo da dobiju po izvršenim koncentracijama[257]

Istoga dana, 8. septembra, 8. krajiška brigada imala je slijedeći raspored: 1. bataljon u selo Graci, 2. u Marčetama, 3. u Podbrdu i 4. bataljon u Čađavici. Stab brigade nalazio se tada u Marčetama (Palež).

Ovim je bila završena borba snaga 4. krajiške divizije protiv četnika na Manjači. Došlo je do novih i značajnih događaja.

[257] Zbornik IV/17, dok. 55 i AVII, k. 775, br. reg. 16-3.

Tih dana snage narodnooslobodilacke vojske oslobodile su veći dio dalmatinske obale. Primorja i nekoliko ostrva. Oslobođeni su bili Sušak, Novi, Crikvenica, Obrovac, Solin, Klis i još neka mjesta, zatim ostrva Hvar, Rab i Vis. U ruke NOV pali su i dijelovi Pavelieeve i italijanske mornarice. Italijanski vojnici predavali su se našim jedinicama. Tih dana septembra, 1943. bilo je zaplijenjeno preko 2.000 pušaka, preko 100 teških mitraljeza i toliko puškomitraljeza.

S obzirom na ovakvu situaciju, Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije odlučio je da se sa jačim snagama oslobode i ostala mjesta u Dalmaciji. Za operacije u Dalmaciji 2. bosanski korpus, odlukom Vrhovnog štaba, dao je svoje dvije brigade i to 6. i 10. krajišku brigadu 4. krajiške divizije koje je, zajedno sa štabom divizije trebalo da se upute na prostoriju Četinske doline, u rejon Velike.[258] Jedinice 10. divizije (sem 3. bataljona 9. brigade) trebale su da zatvore pravac od Banja Luke i da kontrolisu prostorije južno i sjeverno od Mrkonjić Grada, dakle i Manjače.

Što se tiče 8. krajiške brigade ona je svoje jedinice prikupila na prostoru Sitnica - Čađavica - Orahovljani, odakle je trebalo ukoliko se situacija ne izmijeni da krene na prostor Bosanska Krupa - Bihać - Bosanski Novi, radi dejstva na komunikaciji Novi - Bihać. Sa 8. brigadom trebalo je da krene i zamjenik komandanta divizije.

Tako su dvije brigade 4. krajiške divizije otpočele marš za Dalmaciju 15. septembra 1943, dok je 8. krajiška brigada krenula za Podgrmeć preko Sanice za selo Jelašinovce i 18. septembra stigla u rejon Lušci Palanke.[259]

[258] Nakon saopštenja njemačkog poslanika Kašea (Kaschea) Paveliću o odluci Hitlera da se hrvatski krajevi Gornjeg Jadrana priključe NDH, Pavelic je posebnom odredbom proglasio njihovo pripajanje i imenovao oskara Turinu »Glavarom građanske uprave za oslobođeno područje«. Pripreme koje je Turina odmah počeo iznesene su u njegovom opširnom izvještaju od 24. oktobra, 1943. godine.

Ali, vec od dolaska na novu dužnost, Turina je naišao na problem oko preuzimanja nove uprave i prebacivanja odgovarajućeg osoblja u Rijeku, zbog nesigurnih saobraćajnih veza. Ipak je grupa službenika na čelu sa Turinom, nekako, zaobilaznim putem preko Trsta i Pule, stigla do Rijeke. Ubrzo je vraćena. Njemci u NDH nisu imali povjerenja. Sve je to ulazilo u dalji proces raspadanja NDH. (Institut za historiju radničkog pokreta - Zagreb, Fond NDH, MUP 1943.).

[259] Zbornik IV/17, dok. 69 i AVII, k. 772, br. reg. 1/4-3.
Isto veće, 17. septembra, kad su jedinice stigle u s. Jelašinovce data je priredba, na kojoj je hor 2. bataljona otpjevao nekoliko pjesama. Zatim su bile recitacije i na kraju raport. Priredba je tralaja do kasno, a već u zoru sljedećeg dana brigada je krenula dalje. Sjutradan se u Lušci Pa-

STANJE U JEDINICAMA BRIGADE KRAJEM AVGUSTA 1943.

Krajem avgusta i sve do pokreta brigade u Podgrmeč, štabovi i komande 8. krajiške brigade imali su vremena da izvrše analize borbenih dejstava u Manjači i Zmijanju i stanja jedinica. Održavane su političke konferencije i davane ocjene, pisani izvještaji. Zaključeno je da su moral i borbenost boraca naše brigade zadovoljavajući. Iako zamoreni u povlačenju, borci su tražili i bili spremni da ponovo udare na neprijatelja. Inače prema mišljenju komesara brigade, naši borci su bili vojnički mladi i nedovoljno iskusni. Kod njih se osjećalo stalno slabljenje, usled stalnih i napornih marševa kojima je brigada već nekoliko mjeseci bila izložena, i to sa vrlo slabom odjećom i obućom. Na kraju zaključuje da je njihova izdržljivost vrlo dobra, zahvaljujući pre svega svijesti, nego fizičkoj kondiciji.[260]

Problemi odjeće i obuće ove brigade pratili su je još od njenog formiranja. Nije bilo sastanaka i izvještaja, da se o tome nije govorilo. Štab brigade u svom izvještaju od 30. avgusta izvještavao je da borci gotovo nemaju veša, i da ima četa sa svega dva para cipela (pojedinci su imali opanke i si.), da će se problem odjeće i obuće moći rešiti jedino borbom sa okupatorom.

Brigada je tih dana imala na licu 729 ljudi (u rashodu 214), a sa cipelama svega 143, odnosno svaki peti borac bio je obuven; gaća - 443 (svaki drugi borac po jedne), a košulja 559, (gotovo isto kao sa gaćama). Ali marševi, i nemogućnost pranja još više su otežavali i onako teško stanje. Ipak, krajem avgusta i početkom septembra zaraznih bolesti nije bilo, sem manjih oboljenja stomaka.

Ni municije nije bilo dovoljno za duže i teže borbe. Od 26. do 28. avgusta trošila se u borbi sa neprijateljem, a nova

lanci isto ponovilo. Jedinice je pozdravio i poželio im dobrodošlicu predsjednik opštine, a u ime brigade zahvalio se politički komesar 4. bataljona Mašo Ibrahimpašic. Prisustvovalo je mnogo naroda, a veselje je trajalo gotovo čitavu noć. (Dnevnik: M.P.).

260 AVII, k. 775, br. reg. 30-4 (Izvještaj komesara 8. brigade od 30. avgusta 1943.).

se nije zaplijenila. Brigada je tada imala jedan minobacač 80 mm i svega 10 granata; 24 puškomitraljeza sa 7.000 metaka ili 290 metaka po jednom puškomitraljezu; 624 puške sa 21.932 metka, odnosno 35 metaka na pušku itd.[261] Zato je štab 8. krajiške brigade, 30. avgusta pisao, štabu 4. divizije da bi bilo dobro da se napadne neki neprijateljski garnizon, pa tek onda da se ide u borbu sa četnicima.[262]

Pored onoga što je naprijeg rečeno o povlačenju 8. krajiške brigade pred nadmoćnijim neprijateljem, treba imati u vidu i ovaj problem sa municijom. I to je, između ostalog, uticalo na donošenje odluke o promjeni položaja.

U toku narednih petnaestak dana, između 1. i 15. septembra 1943. razvila se u brigadi veoma živa aktivnost. Održana su dva savjetovanja štaba brigade sa štabovima bataljona, na kojima se raspravljalo i o tome kako pomoći vodnicima i desetarima da steknu više vojnog znanja i veći autoritet. Zato je ponovo nastavljeno sa kursevima. Po bataljonima su vršene borbene i strojne obuke, po programu koji je izradio Štab brigade.

Politički rad u jedinicama brigade bio je mnogo intenzivniji između 1. i 15. septembra, nego prethodnih petnaest dana. Održano je oko dvadeset raznih konferencija i političkih sastanaka po jedinicama. Naročito je bio uspješan planski rad u 3. i 4. bataljonu. Prema ocjeni političkog komesara brigade rad u 3. bataljonu u posljednje vrijeme ubrzano je napredovao, u 4. je bio konstantan, u 1. bataljonu neravnomjeran, zbog nedostatka političkog komesara u njemu, a 2. bataljon, koji je doskora bio znatno zaostao, sada se popravljao. »Komesar bataljona bio je preopterećen« - rečeno je u izvještaju.

Tih dana su se borci na političkim konferencijama naročito interesovali za Crvenu armiju i njeno napredovanje. Za upoznavanje boraca sa situacijom na Istočnom frontu, koristio se i radio - bilten.

Unutrašnja situacija u našoj zemlji bila je predmet svih sastanaka. I dalje je objašnjavana neophodnost borbe protiv

261 AVII, k. 775, br. reg. 10-2/3 i IRP BiH, 4/386/387.
262 AVII, k. 775, br. reg. 30-4.

četnika, kakva je bila politika HSS-a, ofanziva naših snaga itd. Pri tome su korišteni listovi »Dom« i »Naprijed«, kao i brošure »O nacionalnoj borbi protiv okupatora« (tih dana je stigla iz štaba 4. divizije) i »Fašizam i radnička klasa«. Ali, borci su postali i nestrpljivi i ispoljavali su želju za »ozbiljnijom« borbom, jer su kroz upoznavanja sa uspjehom drugih naših jedinica u drugim krajevima naše zemlje, shvatili da i oni mogu više doprinjeti.

Neki politički komesari, kako se tada ocjenjivalo, smatrali su da se politički sa borcima može raditi samo ako je jedinica na okupu, ako su to bataljön'ske ili bar četne konferencije. Pomalo je zanemarivan rad po vodovima i desetinama na položajima, na maršu i na kraćim odmorima. A tu je uloga političkih delegata bila veoma važna. Zamjenik političkog komesara brigade u svom izvještaju krajem avgusta 1943. zaključio je da su vodni delegati, koji se doskora u svojim vodovima nijesu osjećali, postali samostalniji u radu, a politički komesar 4. divizije pisao je političkom komesaru 8. krajiške brigade 6. septembra 1943. godine:

> ». . . Po dosadašnjem promatranju 8. brigade može se uočiti da je kod vas potrebno osposobiti političke komesare da za vrijeme pokreta održavaju puni politički uticaj na sve borce. Znači da treba savladati tehniku pokreta, odnosno prilagoditi se uslovima kretanja, ne ispustiti ni jednu mogućnost za održavanje savjetovanja, konferencija. .. Članovi štaba vaše brigade trebalo bi što češće da obilaze bataljone i čete. Politički komesar brigade trebao bi obići 1. i 3. bataljon, koji su imali teže borbe sa četnicima . KT. • 263
> i Njemcima. . . «

[263] AVII, k. 767, **br. reg. 12-5 i k. 767A, br. reg. 14-1, IRP** - BiH - 4/386-387 i AVII, k. **775, br. reg. 17-3.**

V

BORBE 8. BRIGADE U PODGRMEĆU U SEPTEMBRU-NOVEMBRU

Brojna stanja i naoružanje neprijatelja u garnizonima koje je tada držao u dolini rijeke Une, ili na pravcu od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, bili su veoma promjenljivi. Menjali su se znatnije nego u martu i aprilu iste godine, kada je brigada stigla na ovaj prostor poslije Šatora, odnosno Četvrte neprijateljske ofanzive. Naime, kapitulacijom Italije, Njemcima je komunikacijski pravac Banja Luka - Bosanski Novi - Bihać, odnosno Sunja - Bihać postao još značajniji. Bihać je bio veoma jak garnizon i kroz njega su prolazili prema Jadranu brojni transporti neprijateljske vojske i ratne opreme. Zbog tih transporta i njihovog povremenog zadržavanja u pojedinim uporištima, teško je utvrditi i svakog trenutka imati svježe podatke o snagama neprjatelja na ovoj teritoriji. U avgustu 1943. u Rudice je npr. stigao transport sa četiri haubice, jednom bojnom različitog sastava i drugim ratnim materijalom, ali se tada nije moglo utvrditi koliko će se ovde zadržati i kada krenuti prema jugozapadu. U Bihaću je 2. avgusta iz Banja Luke stiglo 90 kamiona vojske i motorizacije, u stvari dvije njemačke motorizovane jedinice bez tenkova. U Bosanski Novi stizali su i prolazili prema jugu transporti pješadije i motorizacije. Računalo se da je samo za tri dana avgusta prošlo od Bosanskog Novog prema Bihaću i dalje, oko 28.000 neprijateljskih vojnika. Nešto prije dolaska 8. krajiške brigade na ovaj teren sa Manjače, očekivao se iz Sunje prolaz dolinom Une 42 trans
ta sa vojskom.

Inače, u Bihaću je, tokom avgusta i septembra, 1943. bilo oko 15.000 prolazećih neprijateljskih vojnika - Njemaca, Poljaka, Čeha, legionara, domobrana itd. (U martu i aprilu 1943. bilo je oko 600 Njemaca i legionara).[264] Od ovih 15.000 neprijateljskih vojnika oko 2.000 je bilo u gradu, a ostali su bili razmješteni po periferiji i okolnim selima, iz bojazni od bombardovanja.

Na ovom prostoru, kao garnizonske jedinice i radi obezbjeđenja transporta ka jugu (između Banja Luke i Bosanskog Novog, pa prema Bosanskoj Krupi), pored ustaško-domobranskih jedinica, već duže vrijeme su bile, a duže su i ostali, dijelovi 373. legionarske divizije. Uz njih, krajem avgusta i u septembru u Bosanskoj Krupi je bilo nešto feldžandarma - svega oko 1.000 sa tri haubice, kao neka rezerva, oko 100 minobacača, veći broj teških mitraljeza i puškomitraljeza. Nije potvrđeno, ali je vjerovatno da je ova rezerva služila za popunu prolazećih jedinica. Osim ovog, u Bosanskoj Krupi je tada bila tzv. »pokretna« jedinica od oko 500 vojnika, radi obezbjeđenja transporta Bosanska Krupa - Bihać. Ona je vršila ispade i komunikacijom Bosanska Krupa - Krnjeuša (preko Grmeča).

U Otoci je bilo 300 Njemaca i 74 domobrana, a od naoružanja imali su 4 haubice, jedan minobacač 81 mm i drugo. Pored ovih, željezničku prugu su obezbjeđivale četiri satnije različitog sastava (Njemci, domobrani i ustaše).

U uporištima Crno Jezero i u Grmuši u avgustu i septembru, bilo je 60, odnosno 80 vojnika, a u Sanskom Mostu 950 vojnika SS jedinica sa 4 haubice, koje su im stigle iz Prijedora, 50 puškomitraljeza »šaraca«, 5 protivtenkovskih topova raznog kalibra, 6 malih minobacača, 2 oklopna automobila, 25 kamiona, itd. U Bosanskom Novom je tada kao stalna posada bilo 1000 vojnika pripadnika »Tigar« divizije, 400 domobrana i ustaša raspoređenih od Kule preko rijeke Sane, Urija, Vidarije i Rudica do željezničke stanice Blatna - po grupama od 10-40 vojnika. Domobrani su pripadali 12. pukovniji.[265]

ä*"ÄVII, k. 766A, br. reg. 23-1/1.

[265] AVII, k. 766 A, br. reg. 16/1/3 (Podaci Obavještajnog centra 4. divizije) i 407, br. reg. 29/2-5 (Bilten 1. bosanskog korpusa).

Sve ove snage neprijatelja, na relaciji manjoj od 100 km dužine, brojale su blizu 18.000 neprijateljskih vojnika, sa dobrim naoružanjem i utvrđenim uporištima. Njihov moral nije bio na visini, ali su bili spremni i znali su da se bore.

Karakter borbenih dejstava brigade mogao je zbog toga biti isti kao u martu - aprilu 1943. godine - zasjede i druge partizanske akcije, napadi na manja uporišta na komunikacijama, a nikako frontalne borbe niti, bar u prvo vrijeme, napadi na jače garnizone. Tako je brigada ostatak septembra, provela u zasjedama i akcijama na prostoru: Grabež - Bosanska Krupa - Suvajsko Međugorje, da bi u oktobru 2. i 3. bataljon ostali na komunikaciji Bosanska Krupa - Bihać i u rejonu južno od Bosanske Krupe, dok su 1. i 4. zatvarali pravac Bihać - Bosanski Petrovac.

Prvu zasjedu, po povratku sa Manjače, postavili su 3. i 4. bataljon 21. septembra na cesti Bosanska Krupa - Bosanski Petrovac, ispod Risove grede (u Gremču, oko 15 km od Bosanske Krupe). Neprijatelj se kretao od Bosanske Krupe sa jakim prethodnicama i bočnim obezbjeđenjima. Nepoznato je kako je i zašto njegova prethodnica otkrila našu zasjedu. Zbog toga su bataljoni izvršili napad na prednje dijelove neprijatelja i potpuno ih razbili. Poginulo je 15, a zarobljeno 20 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjen je jedan »šarac«, 2 puškomitraljeza, jedan mali minobacač sa 20 granata, jedna tromblonska puška sa 8 tromblona, 2 »šmajsera«, 2 pištolja i 10 pušaka. U ovoj su se borbi naročito istakli Ljubo Stanarević, Stevo Vujinović i Ljuban Prošić.

Neposredno poslije ove zasjede, 2. bataljon 8. brigade, zajedno sa jednim vodom Podgrmečkog NOP odreda, dočekao je dva kamiona sa vojnicima između Čardaka i Risove grede. Oba kamiona su spaljena, a poginula su 3 neprijateljska oficira (od kojih jedan kapetan) i nekoliko vojnika. Zaplijenjene su 3 puške, 2 šmajsera, 2 pištolja i druga ratna oprema.

U obe zasjede naši su imali jednog poginulog - Grbić Nikole Stevu, rodom iz sela Račića, zamjenika komesara 1. čete 3. bataljona - i 7 ranjenih (od kojih je jedan u bolnici umro).[266] Sjutradan je 1. bataljon, zajedno sa jednim bataljo-

[266] Zbornik IV/17, dok. 147.

nom Podgrmečkog NOP odreda, porušio željezničku prugu između Bosanske Krupe i Grmuše, a noću 23/24. septembra 3. i 4. bataljon su postavili zasjedu neprijatelju između Bosanske Krupe i Gudavca (Čardaka). U zoru 24. septembra naišao je kamion sa vojnicima i putnički automobil sa oficirima. Pustili su ih sasvim blizu, a zatim otvorili vatru. Poginulo je 6 neprijateljskih vojnika i 4 oficira, zarobljeno 12 vojnika. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 16 pušaka, jedna strojnica, 3 telefona i mnogo drugog telefonskog materijala. Neprijatelj je 24. septembra pokušao ispad iz Bosanske Krupe u cilju protjerivanja naših jedinica koje su bile u neposrednoj blizini ovog mjesta, ali je odbijen.[267]

NAPAD NA POSADE U GRMUŠI I CRNOM JEZERU

Prema naređenju štaba 8. krajiške brigade 1. bataljon je imao da, noću 25/26. septembra, napadne i likvidira posadu neprijatelja na željezničkom mostu kod Grmuše (oko 9 km zapadno od Bosanske Krupe), 2. bataljon da likvidira posadu na tzv Titinom brdu iznad mosta, a 3. uporište u Crnom Jezeru (oko 10 km s-i od Bihaća). Posade neprijatelja (u Grmuši 80, a u Crnom Jezeru 60 vojnika), nisu same po sebi predstavljale nikakav problem, ali su teškoće bile prvo u prilazu neprijatelju, jer su se naši borci morali spuštati do ceste jakim strminama, pa je i povlačenje bilo vrlo teško, a drugo što su u blizini bili jači neprijateljski garnizoni, što je omogućavalo njihovu brzu intervenciju. Zato su se napadi morali izvoditi veoma brzo, sa precizno određenim zadacima svakom borcu, a ne samo vodu i četi.

Otpor neprijatelja na Grmuši i Crnom Jezeru bio je organizovaniji i duži nego što se očekivalo. Borci su se spustili do komunikacije i otvorili vatru. Batas Savka, bolničarka u 3. bataljonu prva je sišla na cestu kod Crnog Jezera, ali je odmah bila ranjena u ruku i nogu. Tako ranjena nastavila je borbu i, kako se u izvještaju štaba 8. brigade kaže, »svojim držanjem zadivila drugove«. Napad 1. i 3. bataljona na

[267] AVII, k. 767, br. reg. 3-1 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 30. 9. 1943. godine).

uporište Grmušu i Crno Jezero nije u potpunosti uspio. Posade su se održale. Međutim, 2. bataljon je uspio da protjera neprijatelja sa Titinog brda, da zarobi jednog vojnika i zaplijeni pušku i jedan teški mitraljez.

U ovim napadima naš 1. i 3. bataljon imali su dva poginula - Dušana Zorića iz Račića i Đuru Divjaka iz Doljana, a l i ranjenih, dok 2. nije imao gubitaka. Gubici neprijatelja na Grmuši i Crnom Jezeru nijesu se mogli utvrditi.

Neprijatelj je iz Bihaća i Bosanske Krupe, jačine oko tri satnije i 8 tenkova, napao 27. septembra, naše jedinice. Kad su njegovi tenkovi iz Bosanske Krupe stigli do Velikog Radića, otvorili su vatru po položajima 2. bataljona. I na pravcu od Bihaća, 1. i 4. bataljon su vodili borbu i uspjeli da protjeraju neprijatelja. Istovremeno su se povukli i tenkovi iz Velikog Radića. Gubici neprijatelja nijesu se mogli utvrditi, a mi smo imali jednog poginulog i 3 ranjena.[268]

Drugi bataljon je poslije napada na Titino brdo krenuo u Veliki Radić, a 1. i 3. zadržali su se u rejonu Grabeža.

Poslije prvih zasjeda i borbi koje su naše jedinice imale povratkom sa Manjače, analizirani su na sastancima komandi i štabova i na partijskim sastancima nedostaci i držanje u tim borbama. Već 26. septembra održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa 2. bataljona (prisutan zamjenik komesara brigade Blažo Đuričić), a zatim i drugih bataljona. Sastanak štabova 2. i 4. bataljona održan je 29. septembra u štabu brigade (selo Jasenice).

U štabu brigade je konstatovano da u nekim bataljonima dio kadra u pojedinim četama ne zadovoljava, da 3. četa 2. bataljona prilikom napada na uporište Titino brdo nije otvorila vatru, a to je morala učiniti, da se ne vodi dovoljno računa o brzoj evakuaciji ranjenika i plijena itd. Štabovi bataljona, rečeno je, moraju stvarati zajedničke planove za akcije, više se dogovarati radi bolje koordinacije, jer imaju zajedničku odgovornost. Moralo se, zatim više voditi računa o pravilnom povlačenju četa iz borbe i njihovom maskiranju

[268] Zbornik IV/17, dok. 147.

(1. četa 2. **bataljona to** nije **pravilno** činila) i na kraju, morali su se pozirati na **odgovornost** krivci za neuspjeh neke akcije.

Održana su i savjetovanja sa komandama četa po bataljonima, a 30. septembra ponovo je održano savjetovanje štabova bataljona u prisustvu zamjenika komandanta divizije Voje Todorovića, koji im je objašnjavao kako treba postavljati zasjede i vršiti napade na uporišta. Rekao je da je osnovno udariti neprijatelja sa boka i leđa. Prilikom postavljanja zasjeda, voditi računa da ukoliko pobočnice neprijatelja nijesu blizu svoje glavnine, zasjede postavljati dalje od pravca kretanja neprijatelja, odnosno ako je pobočnica blizu, onda se i zasjeda postavlja bliže. Ali, prije svega morao se teren dobro procijeniti i svaki detalj i eventualnost predvidjeti. U napadu na čuke neprijatelja uvijek napadati tamo gdje je najslabiji, odakle se ne nada, s leđa, a kod napada na bunkere na ravnom terenu, prodor treba vršiti na jednom mjestu, ili ga napadati bočno - desno i lijevo.

Narednih nekoliko dana, održavane su vježbe po bataljonima, a iskustva iznesena na savjetovanju u štabu brigade prenesena su na sav kadar i borce na četnim, odnosno na bataljonskim konferencijama.

Već prva zasjeda 1. i dijelova 4. bataljona 8. brigade, poslije ovih savjetovanja, koja je postavljena na Prkoškom Vagancu 3. oktobra, dala je bolje rezultate. Neprijatelj je naišao sa dva kamiona i oko 50 vojnika. Kamioni su prošli za Prkose, a vojnici su ostali kao osiguranje tačno ispred naše zasjede, na desnoj strani ceste Vrtoče - Kulen Vakuf. Osiguranje je bilo blizu ceste, na padinama Lupine, pa je i naša zasjeda bila blizu.

Borci su strpljivo čekali, nedaleko od neprijateljskog osiguranja, sve do 16 časova. Tada su se kamioni vraćali iz Prkosa, a osiguranje je krenulo prema njima. U trenutku kad su vojnici ulazili u kamione i kad je njihova opreznost popustila, čete su otvorile po njima žestoku vatru. Poginulo je 48 neprijateljskih vojnika, a 35 je ranjeno. Nažalost, prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade, do kamiona se nije moglo doći, jer je odmah stupila u dejstvo neprijateljska artilje-

rija iz uporišta Prkosi i Vrtoče. Naše jedinice su od ove ar tiljerijske vatre imale 5 lakše ranjenih.[269]

NAPAD NA RUDNIK LJUBIJU 14/15. OKTOBRA

Rudnik u Ljubiji predstavljao je za njemačku ratnu industriju veoma značajan izvor prvoklasne željezne rudače.[270] Zato su ga Njemci vrlo pedantno utvrdili rovovima, bunkerima i bodljikavom živcom kroz koju su proveli struju. Sav teren odakle su mogli očekivati naš napad bio je miniran.

U rudniku Ljubiji okupatori i ustaše su imali uvijek jake snage, jer je on istovremeno predstavljao i jako obezbjeđenje garnizona Prijedor. Prema podacima naših obavještajnih organa od 23. avgusta, odnosno mjesec i po dana prije ovog napada, u Ljubiji je bilo pet kompanija, ukupno 700-800 regruta pristiglih sa kursa u Njemačkoj, slabog morala i prožeti mržnjom prema oficirima koji su bili Njemci. Pored toga u Ljubiji su bile četiri satnije raznog sastava (ustaše, domobrani), oko 30 topova većeg kalibra i nekoliko manjeg, 14 puškomitraljeza itd.[271]

[269] Zbornik IV/18, dok. 99.

[270] U rudniku Ljubije eksploatisana je ruda i prije rata. Ovdje je 3. septembra 1940. formirana partijska ćelija, čiji su članovi bili: Tane Vikić, Ivica Orlovac, Ivica Antunović, Marko Prerad, Duško Bojanić, Drago Lukić. Ljubijski štrajk, koji je počeo 22. 8. 1940. god. (jedno vrijeme štrajkom je rukovodio Branko Babić, koji je ovamo upućen od Banjalučke partijske organizacije) bio je jedan od najdužih i najbolje organizovanih štrajkova u predratnoj Jugoslaviji. Trajao je 36 dana i završio se pobjedom štrajkača. Sa područja rudnika Ljubije u narodnooslobodilačkoj borbi poginulo je 95 članova KPJ i 7 članova SKOJ-a. Istaknuti komunisti, sindikalni rukovodioci i borci su: Marko Prerad, Ivica Orlovac, Duško Bojanić, Tone Vikić, Drago Lukić, Simo Ljubanić, Ivica Antunović, Tone Perić, Simo Brečević, Jure Grgić i Martin Briševac. Njihovi posmrtni ostaci sahranjeni su u Ljubijskom parku. Istovremeno, podignut je spomenik - uspomena na drugove iz prvog štrajkačkog odbora (Podaci iz knjige »Kozara« - članak Miše Gašića iz Prijedora). Ovaj je rudnik tada trebalo razoriti da ga okupator ne koristi. Poslije rata je obnovljen i radi punim kapacitetom.

[271] AVII, k. 407, br. reg. 29/2-5.
Danica Stojanović bila je jedna od veza naših obavještajnih organa sa uporištem. Ona je prikupila podatke o sistemu odbrane neprijatelja i sa skicama uputila našim vojnim organima. Bila je od ustaša osuđena na smrt, ali je pobjegla onda kada su naše jedinice napadale garnizon Prijedor - aprila 1944. Umrla je 1965. godine (Iz razgovora sa Rahmijom Kadenićem).

Mada su se podaci o neprijatelju i njegovom naoružanju u toku septembra sigurno mijenjali (između ostalog u Sanski Most bile su upućene četiri haubice), ipak je ova posada mahom dočekala naše jedinice te noći 14/15. oktobra 1943.

Za napad na ovo uporište određen je 1. bataljon sa jednim vodom 4. bataljona, dok je 4. bataljon vršio obezbjeđenje od napada iz Prijedora. Jedan bataljon Podgrmečkog NOP odreda vršio je obezbjeđenje od Sanskog Mosta.

Bataljoni 8. brigade morali su poslije zasjede kod Prkoškog Vaganca da prevale dug put od Vrtoča, koji je trajao oko 7 časova. Kretali su se preko Suvaje i Podkalinja prema Ljubiji.

Prije napada naša obavještajna služba je uspjela da se poveže sa nekim domobranskim oficirima u uporištu, koji su dali podatke o fortifikacijskoj organizaciji zemljišta, a što je posebno važno, podatke o miniranom terenu oko Ljubije, kao i o tome da teren prema Prijedoru nije svugdje miniran. Predali su i znake raspoznavanja za tu noć.

U štabu 1. bataljona razrađen je plan napada, a zatim su borci i starješine upoznati sa karakterom neprijateljske odbrane, kao i planom napada. Rečeno im je i to da postoji veza sa nekim domobranskim oficirima, ali da se u to ne smiju potpuno pouzdati. Dakle, računati prije svega na svoje snage, vještinu i lukavstvo.

Tačno u 1 čas 15. oktobra 1943. godine, 1. bataljon i vod 4. bataljona u koloni po jedan, po predviđenom planu ulazili su kroz jedan prolaz u uporište preko uzvišice Tolić (oko 1 km s-z od rudnika Ljubije, između Ljubije i Prijedora).

Kad su naše jedinice stigle na visove, neposredno pred rudnikom Ljubije, naprijed je krenula patrola na čelu sa Milanom Gakovićem »Crnim«, tad obavještajnim oficirom bataljona, koji je znao neprijateljske ugovorene znake. Za patrolom se kretao čitav bataljon. Prva četa trebalo je da se zabaci iza leđa i iznutra napadne neprijateljske bunkere, koji su bili ključ čitave odbrane. Druge dvije čete išle su, u vodnim kolonama, svaka u svom pravcu. Vod 4. bataljona išao je prema kući gdje su se nalazili oficiri.

Silazeći niz padinu čete nisu bile primjećene, sve dok nisu stigle u rudnik. Tada su naišli na neprijateljskog stražara koji je zaustavio našu patrolu. Ali pošto je Gaković znao znake raspoznavanja, stražar ih je pustio da se približe. Međutim, tada je već bilo kasno za uzbunu. Stražar se odmah predao, pošto je shvatio o čemu se radi. Tako je bataljon ušao u rudnik i jedinice su po planu krenule na zadatke. Neprijateljski vojnici su zatečeni dijelom u rovovima, a dijelom u kasarni na spavanju. Svi oficiri zarobljeni su na spavanju, sem dvojice Njemaca, koji su skočili kroz prozor i pokušali bježati. Borci su ih ubili hladnim oružjem, da ne bi otvarali vatru i time omeli druge u izvršenju njihovog dijela zadatka. Oko 20 žandara, koji su se nalazili u rudniku, jedini su uspjeli da pruže otpor, ali je i on brzo skršen.

> U izvještaju štaba 8. brigade od 16. oktobra o ovoj akciji piše: ». .. Za čitavo vrijeme razoružavanja posade naročito su se istakli desetari i vodnici, koji su kao vođe »domobranske ophodnije«, a sa znakovima raspoznavanja, razoružavali jedno po jedno uporište. Uopšte, borci su se pokazali disciplinovani i spremni da izvršavaju ovakve zadatke... «[272]

U ovoj, vrlo uspješno izvedenoj akciji, zarobljeno je 185 neprijateljskih vojnika, 13 oficira - među njima dva ljekara i jedan potpukovnik, upravnik rudnika. Poginuli su 2 Njemca, 2 ustaše, 5 domobrana i 4 žandarma. Zaplijenjeno je, pored pušaka još: 2 protivtenkovska topa sa 300 granata, brdski top 65 mm sa 100 granata, teški minobacač sa 150 granata, 9 ručnih minobacača sa 200 granata, 3 teška mitraljeza, 14 puškomitraljeza »Brno«, 12 strojnica, 10 pištolja, 3 sanduka ručnih bombi, 20.000 puščanih metaka, 100 pari cipela, 70 konja i drugo.

Sva postrojenja, kao: električna centrala, kompresor, žičana željeznica, dignuti su u vazduh. Uz ovo, dizanjem u vazduh potpuno su onesposobljeni rudnički bunkeri, 15 lokomotiva, a vagon i po dinamita ja zapaljen.[273]

[272] AVII, k. 775, br. reg. 40-3. Desetar 1. desetine 2. čete 1. bataljona Pašić (Markov) Milan sa desetinom je razoružao posadu topova. Iz konjušnice su pokupljeni konji, među njima i »šarac«, koji je predat komandantu bataljona Saji Grbicu.

[273] AVII, k. 775, br. reg. 40-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 16. 10. 1943. godine) i k. 456, br. reg. 18(1-7).

Slijeva nadesno: Nikola Kabić, Milan Gaković, ilorad) Crni, obavještajni oficir 1. bataljona 8. brigade i Slavko Gaković.

NAPAD NA GARNIZON SANSKI MOST - 20/21. OKTOBRA 1943.

Štab 4. krajiške divizije planirao je da se, prije napada na garnizon Sanski Most, pripreme i izvedu akcije na neprijateljska uporišta između Bihaća i Bosanskog Novog, smatrajući da postoje uslovi za uspjeh. Zbog toga je naređeno 11. krajiškoj brigadi i Kozarskom NOP odredu da pripreme ak-

Borci 8. krajiške brigade kreću na položaj. Fotografija iz 1944. godine.

ciju na pruzi Prijedor - Bosanski Novi i Bosanski Novi - Kostajnica, a ukoliko bi bilo izgleda na uspjeh, ove akcije bi se izvele iznenadnim naletima sa cijelom divizijom.

Ipak je akcija na neprijateljski garnizon Sanski Most pripremljena i izvedena svega dva dana poslije izvještaja štaba 4. divizije od 18. oktobra, u kome je rečeno da bi ovaj napad trebalo da »ostane za kasnije«. Prikupljanje i provjera podataka o neprijatelju u Sanskom Mostu otpočela je dosta ranije, a odmah poslije akcije na rudnik Ljubiju upućeni su obavještajni organi prema Sanskom Mostu, radi prikupljanja novih podataka o neprijatelju, njihovom tačnom rasporedu, fortifikacijskim utvrđenjima itd. Na put su pošli Ferid Dedić, šef obavještajne službe 8. brigade i Hazim Bilalbegović, obavještajni oficir Podgrmečkog NOP odreda. Bilalbegović je rodom iz Sanskog Mosta, pa je već imao organizovane kanale i podatke o neprijateljskim jedinicama u gradu i okolnim selima.

Prema prikupljenim podacima ustanovljeno je da se neprijatelj bolje organizovao i utvrdio nego što je to bilo jula 1942, kada su jedinice 1. krajiškog NOP odreda upale u grad, nanijevši gubitke ne samo posadi u garnizonu, već i snagama koje su došle u pomoć iz Sasine i Pobrežja. Sada je garnizon bio vrlo dobro utvrđen - neprijatelj je izradio nove bunkere i rovove u cik-cak. Na glavnim prilazima gradu izgradio je betonske bunkere sa puškarnicama, a i pojedine zgrade koje su zidane od tvrđeg materijala, kao što su osnovna škola, žandarmerijska i željeznička stanica, povezao je u svoj odmbrambeni sistem. Zgrada sreskog načelstva bila je, takođe, uređena za samostalnu odbranu. Postavljena je bodljikava žica ispred rovova i na užim prilazima gradu. Most preko rijeke Sane bio je miniran, a i rijeka Sana, koja dijeli grad na dva dijela, uključena je u sistem odbrane kao prirodna prepreka. Težište odbrane bilo je na desnoj obali rijeke. Na toj strani neprijatelj je postavio topove i minobacače. U uporištu su se nalazile, prema izvještaju naših obavještajnih organa, dvije ustaško-domobranske bojne sa nešto preko 1000 vojnika, podoficira i oficira, a od naoružanja, pored pušaka i puškomitraljeza, imali su 2 protivtenkovska topa, 2 haubice, jedan brdski top i oko 8 minobacača. Osim ovog, u uporištu Bronzani Majdan, nedaleko od Sanskog Mosta, bila je četa domobrana, 150 Njemaca sa 3 tenka, u Čaplju oko 150-200 neprijateljskih vojnika itd.

Utvrđeni garnizon Sanski Most i blizina uporišta oko njega, u koje su se mogli uključiti Prijedor i Ljubija, zahtjevali su brzu likvidaciju posade, odnosno energičnu i oštru borbu da bi se garnizon zauzeo u toku jedne noći. To je nalagalo upotrebu protivtenkovskih oruđa i bombaških grupa, ali i dobra obezbjeđenja napada, zbog moguće intervencije sa pravca Prijedora, Bronzanog Majdana i Ljubije.

U napadu su učestvovale, direktno ili indirektno, jedinice 4. krajiške divizije potpomognute dijelovima 13. krajiške brigade (6, 8. i 11. krajiška brigada) i susjedni odredi (Sanski, Podgrmečki NOP odred i Drvarski udarni bataljon). Sve ove snage bile su podijeljene u tri grupe za napad.[274]

[274] U pokrelu prema Prijedoru 11. krajiška brigada je vodila borbu sa neprijateljem, koji je od Ivanjske nastupao prema Prijedoru. Zarobila je 9 domobrana i zaplijenila 8 pušaka, 2 puškomitraljeza, jedan teški mitra-

Bilo je predviđeno da u napadu na garnizon Sanski Most učestvuju i dvije naše tankete, na koji su bili ugrađeni bacači plamena. Da bi se neprijatelj iznenadio i demoralisao, tankete su sopstvenom vučom stigle do sela Lučana, a dalje su ih vukli volovi sve do neprijateljski položaja.

Narod je u okolnim selima sa ljubavlju i interesovanjem pratio naše pripreme i pokret jedinica prema Sanskom Mostu. Kiteći ih cvijećem i peškirima devojke su ispraćale tenkiste prema Vrhpolju.

U okviru opšteg plana napada na garnizon Sanski Most, bataljoni 8. krajiške brigade imali su slijedeće zadatke:

- 1. bataljon sa dvije čete da pređe na desnu obalu rijeke Sane sa zadatkom da poruši željezničku prugu Sanski Most - Prijedor i osigurava napad na garnizon od mogućeg prodora neprijatelja iz Prijedora. (U toku noći, 20/21. oktobra bataljon je porušio 3.500 m željezničke pruge);
- 2. bataljon sa jednom četom 1. bataljona i protivkolskim oruđima, zatvara pravac Prijedor - Sanski Most i Ljubija - Sanski Most;
- 3. bataljon nastupa lijevom stranom riječice Zdene i cestom selo Fajtovci - Sanski Most, sa zadatkom da upadne u grad i u sadejstvu sa ostalim jedinicama zauzme njegov zapadni dio. Manji dijelovi ovog bataljona dobili su zadatak da izvrše frontalan, demonstrativan napad, na čitavom dijelu fronta ovog bataljona, i
- 4. bataljon da nastupa uz rijeku Sanu, sa sjevera, i željezničom prugom Suhača - Sanski Most.

Neposredno pred napad, 21. oktobra, jedinice 8. brigade nalazile su se na liniji: Oštra Luka - Stari Majdan - Igralište, gdje su završene i pripreme za akciju: formiranje bombaških odjelenja tamo gdje nijesu postojala, čišćenje i pripremanje oružja, detaljna razrada zadataka pojedinih četa i vodova. Do tada su izvršena i potrebna izviđanja.[275]

ljez i drugo. Zatim je vođena borba prsa u prsa kod Piskavice sa jednom bojnom neprijatelja, u kojoj je poginulo 80 i zarobljeno 14 neprijateljskih vojnika.

[275] Zbornik IV/18, dok. 126 i AVII, k. 775, br. reg. 10-4.
U 4. bataljonu u vodit komandira Lazara Zorića i političkog delegata Đukana Matijevića formirano je bombaško odjelenje na čelu sa Savom Lakićem, već prekaljenim bombašem. Ovdje su, osim njega bili Dušan Pašić (Vajanov), Dušan Vlade Pašić, Stevo Kantar, Luka i Mirko Bojić (poginuo na Otoci 1943), Stevo Matijević, Mile Zorić, Mile Popović, Đoko Smiljanić (poginuo 1944. kod sela Miljakovaca), Uroš Bursać, Mirko Prošić, Esad Lipovača, Bogdan Matijević i Dušan Zorić. I u 3. bataljonu urađeno je isto. Jovica Popović, komandir 2. čete formirao je bombaško odjeljenje, u kome su između ostalih, bili bombaši i puškomitraljesci: Đuro Mimić (u ovoj akciji teško ranjen), Mirko Vojnović, Arif Mušić, Hasan Berberović, Đuro Basarić i Ilija Zorić.

Tačno u 23 časa 20. oktobra otpočela je borba. Neki dijelovi naših jedinica uspjeli su da poslije kratke borbe probiju neprijateljsku odbranu, dok su drugi naišli na vrlo žestok otpor, naročito na pravcu napada 3. bataljona. Ovdje su bile postavljene nagazne mine, od kojih je ranjeno 7 boraca. Mimić Đuro i borci bombaši 3. bataljona bacio je prve bombe, a zatim je pod zaštitom puškomitraljeske vatre izvršen juriš. Ranjen je i Mimić Đuro. Druga četa, pod komandom Jovice Popovića, prebacila se preko riječice Zdene, brzo ušla u centar grada i s leđa napala neka neprijateljska uporišta. Treća četa 4. bataljona za svega 50 minuta izbila je na most preko rijeke Sane. Kad su na dati signal i ostale jedinice stigle do mosta, jedna četa je produžila da pruža pomoć jedinicama koje su tamo napadale.

Borba za garnizon Sanski Most bila je uskoro završena. I u ovoj borbi niži komandni kadar se pokazao sposobnim da samostalno rukovodi svojim jedinicama.[276] Osma brigada zarobila je 154 neprijateljska vojnika i 2 oficira, a neprijatelj je imao i 15 poginulih.

Zaplijenjena su, pored pušaka, još: 4 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez sa 200 metaka, 15.000 metaka za pušku, sanduk mina za mali minobacač, 3. sanduka ručnih bombi, 3 pištolja, 22 konja, 10 kola i drugi materijal. Brigada je imala 2 poginula (jedan prije borbe od metka-lutalice) i 10 ranjenih i to 7 od nagazne mine i 3 od minobacača.[2,7]

Po završenoj borbi za Sanski Most, jedinice 8. brigade vršile su čišćenje grada od preostalih neprijateljskih grupica

[276] Lično se sjećam trenutka kad smo ušli u grad. Čuli smo buku tenka. U prvi mah smo pomislili da je neprijateljski tenk. Kakvo oduševljenje među našim borcima kad su se uvjerili da je tenk naš.

[277] AVII, k. 775, br. reg. 20-3 (Izvještaj štaba 8. brigade).
Izvjestan broj neprijateljskih vojnika zarobila je 2. četa 1. bataljona kod Sane, kad su pokušali da pređu na lijevu obalu rijeke. Pašić (Markov) Milan sa još jednim borcem zarobio je jednog domobranskog oficira i 3 vojnika. (Sjećanja učesnika).
- Dvadesetak dana poslije akcije na garnizon Sanski Most, štab 8. krajiške brigade uputio je 11. novembra Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske 35 zarobljenih domobrana, koji su izrazili želju da ostanu u NOV, s tim da se bore u svojim krajevima (AVII, k. 107 B, br. reg. 33-4).
U izvještaju velikog župana u Banja Luci prof. Huseina Alića upućenog Glavnom ustaškom stanu i drugim ustaškim vlastima, piše:

ili pojedinaca, a u 2,30 časova 21. oktobra oba bataljona (3. i 4) su napustila grad i već poslije dva časa zauzeli položaje na pravcu: Prijedor - Sanski Most i Ljubija - Sanski Most (Oštra luka - Alijin Gaj - Stari Majdan). U toku dana jedinice su se premjestile bliže Prijedoru na liniju: Rasavci - Briševo - Stara Rijeka. Štab brigade je bio u Starom Majdanu.

Jedna četa 4. bataljona ostala je u gradu privremeno pod komandom Komande mjesta. Za komandanta Komande mjesta određen je Ferid Dedić, dotada šef obavještajne službe brigade, a na njegovo mjesto došao je Redžić Esad.

Prema naređenju štaba divizije, 8. brigada je morala da priđe još bliže Prijedoru. Ali, zbog toga što je neprijatelj, jačine oko jedne bojne, u međuvremenu ponovo ušao u rudnik Ljubiju, a sa isturenim dijelovima u selo Briševo (3-4 km južno od Ljubije), jedinice 8. krajiške brigade nisu zauzele položaje u selu Zecovima, kako je u dopisu štaba 4. divizije naređeno, jer je tako 4. bataljon, koji je tamo upućen, mogao biti odsječen od glavnine brigade. Tako se brigada, orijentišući se prema Prijedoru, od 23. oktobra postavila na slijedeće položaje: Ništavci - Oštra Luka - čuke iznad sela Briševa do Starog Majdana. Dalje na zapad, na lijevom krilu brigade, položaje su zauzele snage Podgrmečkog NOP odreda. Na ovim položajima brigada je ostala bez značajnih događaja sve do 28. oktobra, kada je dobila naređenje za pokret.

»... Napad na Sanski Most otpočeo je u 23 sata, a već nakon dva sata borbe partizani su uspjeli prodreti u grad i zauzeti ga. Naša posada davala je odlučan otpor, ali nije mogla odoljeti premoći partizanskih snaga, kojih je, po pričanju, bilo 10.000. . . Brigade se sastoje većinom od pravoslavaca. Muslimana i katolika ima jako malo. Naoružanje je prilično dobro, automatskim oružjem talijanskog porijekla. Odjev i obskrba je slaba. Obskrbljuju se isključivo oduzimanjem hrane od naroda, što izaziva veliko neraspoloženje od cjelokupnog pučanstva. . . «
Veliki župan dalje piše da su, »nakon zauzimanja grada partizani osnovali mjesnu komandu, sa komandantom Feridom Dedićem iz Bosanskog Novog, kao i Gradski odbor sa predsjednikom Kadijom Mujhudinom Hamidovićem i odbornicima Stolom Todorovićem - gostioničarem, Rasimom Hromalićem - hotelijerom, Imširbegom Biščevićem - posjednikom. Sekretar Gradskog odbora je Majhrovski Vladimir... «

*

Koristeći boravak jedinica nedaleko od rudnika Ljubije, štab brigade je odlučio da ponovo napadne ovo uporište. Bio je, naime, obavješten da su Njemci i ustaše napustili Ljubiju i da je ostala samo milicija. Njemci su ocijenili da dalje držanje jedinica u porušenom rudniku nema nikakvog smisla, posebno što su se nedaleko od njega ponovo pojavile naše jedinice. Povukli su se prema Prijedoru.

Zadatak je povjeren 3. bataljonu, koji je imao da napadne miliciju u Ljubiji i zauzme ovo uporište. Bataljon je, međutim, ušao u Ljubiju bez borbe, jer se milicija razbježala. U mjestu je nađeno oko 2 vagona pšenice, 3 vagona zobi, 5000 kg šećera, zatim ulja, soli, petroleja i raznog alata.[278] Jedan dio ovih namirnica podijeljen je narodu.

U toku 29. oktobra brigada je napustila položaje prema Prijedoru i preko sela Hašana stigla u rejon sela Jasenica i Podkalinje, da bi se 6. novembra prebacila u Gornje Buševiće, pripremajući se za napad na uporište Otoku. Pri tome je vrijeme između 30. oktobra i 6. novembra iskorišćeno za partijske sastanke i vojno-politički rad. Tako je 3. novembra u Jasenici održano savjetovanje komesara bataljona, a zatim i sastanci sa komandama četa.

NAPAD NA UPORIŠTE OTOKU 6/7. NOVEMBRA 1943.

Ideja štaba 4. krajiške divizije da se napadaju neprijateljska uporišta duž komunikacija Bosanski Novi - Bihać i prije napada na garnizon Sanski Most, sada se ostvarivala. Prema naređenju štaba divizije od 5. novembra trebalo je da se noću 6/7. novembra napadnu uporišta Otoka, Blatna i Rudice.

Prema podacima kojima je raspolagao štab 4. divizije, u Otoci je bila jedna bojna domobrana (oko 400), 40 žandarma, 20 ustaša i 60 Njemaca, naoružanih sa puškama, 2 haubice, 3 minobacača, 6 teških mitraljeza i 11 puškomitraljeza.

[278] AVII, k. 775, br. reg. 22-3, k. 767, br. reg. 8-1. ,

Štab 1. lovačke pukovnije sa nešto Njemaca, jednom satnijom i ambulantom nalazio se u Otoci u kući Boje Martinove, dok su snage u uporištu Otoci bile raspoređene:

- na Stražbeniei (tg. 371) je bilo, prema podacima štaba 4. divizije, 36 neprijateljskih vojnika (a prema podacima štaba 8. brigade prikupljenih poslije borbe - 60 domobrana i 7 Njemaca). Bili su naoružani puškama, sa 2 teška mitraljeza i 2 puškomitraljeza. Brdo Stražbenica bilo je veoma dobro utvrđeno sa 9 bunkera, a oko uzvišenja, dominantnog u odnosu na Otoku i okolni teren, bili su rovovi sa žicom ispred i ulazom pozadi (prema Otoci);

- Na Tomića brdu (k. 321) - sa 8 bunkera, rovovima za stojeći stav, žicom okolo i nagaznim minama ispred - bilo je 105 vojnika (prema podacima štaba brigade 200 i 15 Njemaca), sa puškama, 2 haubice, 2 teška mitraljeza, jedan »Šarac« i 3 puškomitraljeza. Ostale snage bile su u mjestu Otoci, ili na lijevoj obali rijeke Une.

- U Blatnoj, Zelovac (Jovanovića brdo) i Šašića brdu, na položajima utvrđenim sa 7 bunkera, rovovima i žicom, nalazilo se 250 neprijatlejskih vojnika, naoružanih sa 190 pušaka, 10 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, jednim »šarcem« i 2 minobacača (na Jovanovića brdu).

- U Rudicama su bile tri satnije neprijateljskih vojnika i nešto žandara. Štab bojne i Njemci nalazili su se u željezničkoj stanici, a ostale snage (osim Ćulića brda) na cesti prema Bosanskom Novom i Blatnoj.

U napadu na ova uporišta učestvovale su jedinice 8. i 11. krajiške brigade, dva bataljona Podgrmečkog i dva bataljona Drvarskog NOP odreda, podijeljene u tri grupe: u prvoj 8. krajiška brigada, u drugoj - dva bataljona Drvarskog i dva bataljona Podgrmečkog NOP odreda i u trećoj - 11. krajiška brigada.

Zadatak prve grupe, odnosno 8. krajiške brigade, bio je da napadne uporište Otoku na desnoj obali Une, da se uklini između ceste i Une iz pravca Blatne i Bosanske Krupe. Uporišta na desnoj obali Une (Stražbenica i Tomića brdo) koja su ulazila u sistem neprijateljske odbrane Otoke, trebalo je napasti i likvidirati iznenadnim upadom, pomoću bombaša, minobacačke vatre i vatre automatskih oruđa.

Jedinice 8. krajiške brigade morale su svoj napad na uporište Otoku da osiguraju od mogućeg dejstva neprijatelja iz Bosanske Krupe, desnom obalom Une (Veliki Badić - Drenova Glavica).

U isto vrijeme 2. brigada 7. divizije NOV Hrvatske dobila je zadatak da napadne i likvidira uporište Otoku na lijevoj strani Une. U tu svrhu bila je ojačana sa dva protivkolska topa. Inače, brigada je imala zadatak da napada sa dva bataljona, jednim brdo Plavno (k. 307 - lijeva obala Une), a jednim bataljonom uporište Otoku. Četvrta brigada 7. divizije Hrvatske trebalo je da vrši osiguranje napada na Otoku od eventualne intervencije neprijatelja iz Cazina ili Bosanske Krupe.

Druga grupa je trebalo da napadne neprijateljsko uporište Blatnu - Jovanovića brdo, Šašića brdo, a treća (11. krajiška brigada) neprijateljsko uporište Rudice.

Za izvršenje ove akcije 8. brigadi su dodijeljena dva brdska topa, 11. brigadi jedan brdski i jedan protivkolski 52 mm, a bataljonima Drvarskog i Podgrmečkog odreda jedan brdski top.

Napad je, prema naređenju štaba divizije, morao da otpočne na sva uporišta u 23 časa 6. novembra, a znak za početak bio je otvaranje pješadijske vatre i bacanje ručnih bombi u neprijateljske rovove. Do tog trenutka sve jedinice su morale biti na jurišnim odstojanjima, a zatim one koje su određene za upad u uporišta morale su biti u centru garmzona.[279]

Plan napada 8. krajiške brigade bio je:

- 1. bataljon napada sa jednom četom Stražbenicu sa sjeverne i istočne strane, a sa dvije da prodire između Stražbenice i Tomića brda (k. 321). Posle izvedenog prodora, jedna od ovih četa napada Stražbenicu od Otoke (s leđa), a druga Tomića brdo (k. 321) od željezničke pruge, takođe s leđa;
- 2. bataljon sa jednom (3.) četom napada sa juga Tomića brdo, a sa druge dvije prodire između rijeke Une i željezničke pruge ka Otoci, prema željezničkoj stanici i mostu na Uni. Jedna od ove dvije čete (2.) po prodoru, skreće udesno i napada položaje haubica na Tomića brdu;
- 4. bataljon sa dvije čete prodire sa sjevera, sa pravca Blatne, u vidu klina između Une i željezničke pruge prema Otoci, dok jedna četa ostaje u rezervi za pomaganje 1. i 4. bataljonu, i

[279] AVII, k. 456, br. reg. 20/4, i k, 815, br. reg. 2/4.

- 3. bataljon 8. brigade dobio je zadatak da postavi zasjedu na Drenovoj glavi - Velikom Badiću, a jednom četom da izvrši demonstrativni napad na most preko Une, ispod Drenove glave.

Za rušenje željezničke pruge i objekata na Uni u zoni dejstva 3. i 4. bataljona, dodeljeno im je po jedno minersko odjeljenje.

Ovo je bila prva akcija 8. krajiške brigade, pod rukovodstvom novog komandanta Milana Miljevića, koji je na ovoj dužnosti zamjenio dotadašnjeg komandanta brigade - od njenog formiranja - Hamdiju Omanovića.

Dvije čete 1. bataljona, koje je trebalo da se probiju između Stražbenice i Tomića brda, naišle su nepredviđeno na oko 60 vojnika, utvrđenih na Šošića brdu (između Mračaja i Tomića brda) Odmah su izvršile juriš i za kratko vrijeme zauzele ovo brdo. Međutim, i Njemci su izvršili protivnapad. Došlo je do borbe prsa u prsa. Mada su naši borci pokazali izvanrednu hrabrost, Njemci nisu odstupili.

U međuvremenu i 3. četa istog bataljona napala je Stražbenicu sa sjevera. Pošto je prosječena žica, naprijed su krenuli bombaši i puškomitraljesci (Esad Delić, Jovo Pilipović, Đuro Kokot, Stevan Matijević i Jovo Zorić). Međutim, ni bombe, ni juriš, ni dejstva protivkolskog topa i minobacača, koji su se nalazili u prvoj borbenoj liniji i direktno gađali bunkere, nisu mogli pokrenuti neprijatelja.

Najteži teren za prilazak uporištu imao je 2. bataljon. Njegova glavnina morala se kretati padinama Tomića brda (k. 321), koje je držao neprijatelj, kao i željezničkom prugom. Konfiguracija terena isključivala je bilo kakav manevar. Prije polaska u akciju održani su, kao i u drugim bataljonima, sastanci aktiva SKOJ-a po četama. Odlučeno je da se formira bombaško odjeljenje, za koje su prikupljeni i dobrovoljci. Među njima je bio i Muhamed Bajrić, kurir štaba bataljona, šesnaestogodišnji mladić, kao i puškomitraljezac Miloš Marić iz 2. voda 2. čete. Četama koje su se kretale između Tomića brda i Une obezbjeđen je vodič. Na putu prema uporištu Otoci, 2. četa se odvojila i krenula desno, jer je trebalo da sa zapadne strane (od rijeke Une) napadne na položaje topova. Kad je desetar u 2. četi Halil Kozlića počeo da sječe žicu, stražar je otvorio mitraljesku vatru. Tom pri-

likom su teško ranjeni Kozlića i Gak Bogdan. Da li greškom ili namjerno, vodič je četu doveo blizu stražara, a ne do položaja topova. Pošto je četa već bila otkrivena bombaši su uspjeli da bace samo jednu bombu kako bi izvukli ranjene Halil Kozliću i Gak Bogdana. Od te bombe poginuo je neprijateljski stražar. Dok su se bombaši kolebali šta dalje da rade, pošto im je desetar Kozlića ranjen, naišao je oklopni voz. Kao da je čekao u zasjedi. Kretao se od mlinova, između Otoke i Kajtezovića kuća. Prva četa, koja se kretala ka glavnom uporištu Otoci prodrla je do mosta i željezničke stanice. Ubili su nekoliko neprijateljskih vojnika, ali je u tom momentu i nju omeo oklopni voz.

Pritješnjene na uskom prostoru između rijeke Une i željezničke pruge, a napadnute s leđa od oklopnog voza, 1. i 2. četa 2. bataljona morale su se povući uz prilične gubitke.[280]

Za to vrijeme 4. bataljon je uspio da sa jednom četom prodre u Otoku i dođe do željezničke stanice. Među prvima su bili Momčilo Radaković, puškomitraljezac, Božo Pašić, bombaš, Osme Felić, komandir voda - poginuo 1945. i Kalauzović Ibrahin »Gurda«, puškomitraljezac - poginuo 1945. godine). Tada je oklopni voz napao i ovaj bataljon, odnosno čete koje su stigle do Otoke. Otvorili su vatru iz svih oruđa na oklopni voz i primorali ga da se povuče prema 2. bataljonu. Ipak, usljed žrtava, bataljon se povukao.[281]

Jedinice 3. bataljona, u zasjedi prema Bosanskoj Krupi, nisu imale borbe, osim što su demonstrativno napale posa-

280 AVII, k. 767, br. reg. 22-1 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 8. 11. 1943), Stojan Beronja, tada komandir 2. čete 2. bataljona, sjećajući se tih događaja, zapisao je: ». . . Prije napada nije vršeno izviđanje ni upoznavanje terena i rasporeda neprijateljskih uporišta, već nam je komandant bataljona (Miloš Balać - I.C.), što nije do tada praktikovao, zadatke izdao po karti, noću, pred početak napada. Ovo je učinjeno radi konspiracije, da neprijatelj ne bi otkrio naše namjere. Čim je ćelo kolone pristiglo do prvih kuća na periferiji Otoke, naišli smo na bunker i sukobili se sa neprijateljem... četa se našla u još težoj situaciji, kada se, iznenada, nečujno, sa ugašenim farovima, pojavio oklopni vozđ.. . Vremena za povlačenje nije bilo, jer je voz već bio pristigao na 100 metara iza strelјačkog stroja čete. Poluglasno sam naredio da se prenese korz strelјački stroj, da se pritaje i zalegnu. Oklopni voz je prošao kroz strelјački stroj 2. čete, ja sam odmah komandovao izvlačenje... «

281 AVII, k. 767, br. reg. 22-1 (Izvještaj Štaba brigade od 8. novembra 1943.)

du na mostu pod Drenovom glavom. Minerska grupa pridodata ovom bataljonu je u momentu spuštanja na željezničku prugu, čula voz koji je odlazio prema Otoci. Ova grupa srušila je oko 800 m željezničke pruge.

Kao što se vidi oklopni voz je iznenadio 2. i 4. bataljon 8. brigade. Razumije se, nije to jedini uzrok neuspjeha ove akcije na uporište Otoku, ali je on mnogo omeo izvršenje zadatka. Zanimljivo je da ni u naređenu štaba 4. divizije od 5. novembra 1943, ni u drugim dokumentima, nije skrenuta pažnja na ovu mogućnost, iako se moralo znati da oklopni voz patrolira ovom željezničkom prugom. Istina, prema sjećanju preživjelih boraca iz 8. brigade, komandant bataljona Miloš Balać, upozorio je komandira 2. čete Stojana Beronju na mogućnost nailaska voza.

Osim toga, očigliedno je da je neprijatelj pružio veoma žilav otpor i da je riješio da po svaku cijenu spriječi prekid saobraćaja na ovoj, za njega važnoj komunikaciji. Štab divizije je u svom naređenju za napad naveo da je »neprijatelj slabog morala i većim dijelom neborben... « Međutim, prema njegovom otporu i kontranapadima ne bi se mogao steći taj utisak. Naprotiv. Zato je štab 8. brigade u svom izvještaju o akciji na Otoku napisao da su moral i borbenost neprijatelja na visini. »Domobrani nisu Bjelovarčani, nego iz raznih krajeva Hrvatske, završili su kurs u Njemačkoj i skoro došli otuda... Oklopni vlak nije uopšte uziman u obzir. .. «[282]

U ovim borbama imali smo 9 poginulih, 20 ranjenih, od kojih 5 teže i jednog nestalog. Broj neprijateljskih gubitaka nije se mogao utvrditi.

Štab 8. krajiške brigade u pomenutom izvještaju od 8. novembra 1943. pored uzroka koji su naprijed pomenuti za neuspjeh akcije, naveo je i slijedeće:

- Broj Njemaca, koji su se nalazili na položajima, nije bio poznat. Jedna grupa od oko 40 Njemaca bila je negdje iza Sošica brda (ona je vršila protivnapad na čete 2. bataljona), a druga, jačine jedne desetine, negdje na Tomića brdu;
- 2. bataljon, koji je već gotovo izvršio zadatak, bio je napadnut s leđa i od neprijateljske posade sa Kajtazovića. Ovaj je bataljon imao velike gubitke: 6 mrtvih i 9 ranjenih;

[282] Isto.

- neprijatelj je bio u strogoj pripravnosti, usljed čega je iznenađenje bilo onemogućeno;
Banijske snage nisu stupile u određeno vrijeme u akciju, kaže štab 8. brigade, prema izvještaju našeg 4. bataljona, izgleda da nisu napadale na Plavno, te su naši bataljoni trpili veliku vatru od neprijatelja sa Plavna:
- dva brdska topa zakasnila su svega 10 minuta, »tako da nisu mogla dejstvovati da ne bi tukli po našima«[283]
Međutim, prema izvještaju štaba 2. brigade 7. divizije NOV Hrvatske od 8. novembra koja je sa jednim bataljonom napadala brdo Plavna, a drugim uporište Otoku na lijevoj obali »... akcija je izvedena po planu. Neprijatelj se - kaže se u ovom izvještaju - uporno branio i njegovi objekti, njsu se mogli likvidirati u toku noći, pa se akcija produžila i tokom dana, 7. novembra. Naš 4. bataljon, uz pomoć dodatne artiljerije, likvidirao je brdo Plavna. U isto vrijeme i 2. bataljon je likvidirao samo mjesto i natjerao neprijatelja da pobjegne na desnu stranu rijeke Une, preko mosta. .. « zapisano je u izvještaju štaba 2. brigade NOV Hrvatske.[284]

Na kraju bi se moglo reći, iako se u izvještajima štaba 8. brigade to direktno ne pominje, da su jedinice brigade, koje su učestvovale u napadu na uporište Otoku i uporišta na desnoj obali rijeke Une bile nedovoljne (na glavno uporište Otoku napadale su svega tri čete 8. brigade), naročito u pogledu teških oruđa. Devet bunkera na Stražbenici i 8 na Tomića brdu, uz druge fortifikacijske objekte, nije bilo moguće likvidirati isključivo bombaškim odjeljenjima. Ćak i dva brdska topa, koja su dodijeljena brigadi, nijesu dejstvovala zbog zakašnjenja od deset minuta.

U dnevnom izvještaju 373. legionarske divizije od 8. novembra 1943. godine o situaciji na području Bosanske Krupe, kaže se daje »banda srednje jačine napala 6./7. 11. 1943. položaje kod Rudica, a zatim Otoku i željeznički most Drenova glavica. Privremeno smo napustili položaje Plavna (1 km od Otoke) - kaže se u izvještaju 373. legionarske divizije, a po dolasku pojačanja uporište smo ponovo zauzeli. Sopstveni gubici - više mrtvih i ranjenih, tačan broj nije još utvrđen. .. Posada u Bosanskoj Krupi privremeno je pojačana, pored ostalog i sa 5 tenkova. Prema izvještaju Huskinom (Huška Miljković - I.Č.) od 6. novembra 1943. godine, više brigada nalazi se u podilaženju prostoru Cazina... «

283 Isto.
284 Zbornik V/21, dok. 46.

U vrijeme kada se 8. krajiška brigada nalazila u Podgrmeču (septembra - novembra 1943. godine) i kada je napadala uporišta oko željezničke pruge Bosanski Novi - Bihać, a nešto kasnije i uporište u selu Gudavcu kod Bosanske Krupe (Čardak), stanje u neprijateljskim redovima bilo je teško i konfuzno. Njemcima je glavni problem bio očuvanje komunikacije Bosanski Novi - Bihać. Oni i ustaše u Bihaću, Cazinu i Bosanskoj Krupi oduzimali su sve do čega su stigli. Iz dana u dan namirnica za ishranu bilo je sve manje, a neraspoloženje i otpor naroda sve veći. Bihać i druga mjesta u ovom dijelu Bosanske krajine postali su ogromni logori.

Huška Miljković u Cazinskoj Krajini uporno je nastojao da se što više dodvori okupatoru i ustašama. Predstavljao se kao uticajan čovjek, napadajući naše jedinice i braneći s ustašama prilaz Cazinu. Njemci su sa njime bili zadovoljni, ali ne i ljudi Cazinske krajine.

U arhivi Vojnoistorijskog instituta u Beogradu pronađen je autentičan, dosada neobjavljen, dokument ustaških vlasti, koji govori o stanju u ovim krajevima tih dana 1943. godine. Bez obzira što u njemu ima netačnosti, on odslikava određeno stanje. Ustaške vlasti su, naime, bile prisiljene da priznaju haotičnu situaciju u svojim redovima, teške uslove života u okupiranim gradovima i uspjehe naših jedinica u tim krajevima. Oni su istovremeno priznali da strahuju za dalji razvoj događaja i da su svjesni poraza.

> U pomenutom dokumentu, odnosno »nedeljnom izvještaju Velike Župa Krbava i Psat od 19. 11. 1943. o borbama i situaciji na području Cazin - Bihać - Bosanska Krupa, upućenom iz Bihaća Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagreb i Glavaru građanske uprave Benaku u Banja Luci, pored ostalog se iznosi da je raspoloženje u odnosu na spoljnu situaciju dobro, ali da ljudi jedino ne mogu razumjeti povlačenje njemačke vojske na Istočnom bojištu; da je raspoloženje naroda, pak, s »obzirom na unutrašnju situaciju i stanje na području Župe prilično teško«; da su oko 7. novembra 1943. na područje Kotara Cazinskog i Krupskog prodrle »tri partizanske divizije sastavljene od 9 brigada, dobro naoružanih ljudi, u ukupnoj jačini oko 9000 odmetnika«,[285] da su došli iz Like i Korduna i okupirali područja gotovo cijelog Cazinskog kotara, »osim mjesta Cazin i nekoliko susjednih sela«, zatim pod-

[285] Na prostoru Bosanske Krupe u to vrijeme bile su jedinice 4. krajiške divizije (8. krajiške brigade), a na prostoru Cazina 7. udarna divizija NOV Hrvatske i 3. brigada 8. divizije. (Zbornik IV/19, dok. 163).

ručje opštine Bužimske i veći dio opštine Otoka, gdje su doprli sve do Une i željezničke pruge. Dalje, je rečeno da su očito imali namjeru da zauzmu Cazin i cijelu Krajinu, da ih kao »bogati žitorodni kraj opljačkaju«, što im je prilično i uspjelo, kao i da prekinu željezničku prugu Bihać - Bosanski Novi i eventualno se prebace preko Une u Crmeč. »Zauzevši gotovo cijeli Cazinski dio i dio Krupskog kotara, jedan dio ovih jakih partizanskih odreda napao je 14. 11. 1943. noću Otoku, gdje su međutim bili odbijeni, a drugi dio napao je iste večeri 14. 11. oko 20,30 sam Cazin«. Zatim je rečeno, da su partizani zauzeli Cazin 15. novembra do 11,30 časova, ali su ga istog dana oko 15 časova napustili »uslijed protuudarca hrvatske i njemačke vojske i odreda Huske Miljkovića«, da ovi događaji »čine vrlo mučan utisak na pučanstvo cijele Župe - pogotovu što njemačka vojska iz Bihaća nije na vrijeme preduzela potrebne mjere, da bi se Cazinskoj posadi pružila pomoć i »odmetnici« protjerali sa područja kotara Cazin - ovog najbogatijeg kotara u Krajini.

Naročito se govorilo o Bihaću, koji se nalazio na veoma važnoj i vrlo prometnoj saobraćajnici u vezi sa Dalmacijom, o stalnom prolazu kroz njega raznih vojski, koje opterećuju i iscrpljuju stanovništvo raznim dažbinama, zahtevajući njegovo iseljenje iz grada i si.

Tako kaže: »Kroz Bihać stalno prolaze razne njemačke vojske, te brojni materijal, a osim toga se gradi veliko zrakoplovno uzletište. Uopće se po svim tim vojničkim pripremama dobiva dojam da bi ovi krajevi naskoro mogli postati ratno područje.
Silno mnoštvo vojske u Bihaću i okolici, bilo stalno, bilo prolazno za Dalmaciju, čini da su životne prilike i uslovi za civilno pučanstvo, te za redovnu civilnu upravu svakim danom sve teži: Vojska dnevno zauzima veći broj privatnih stanova, radionica, trgovina i si.

K tomu dolaze razna podavanja za vojsku, podvoz, radna snaga i si. Njemački zapovjednik opetovano traži iseljenje izbjeglica iz Bihaća, kao i državnih ureda, koji nisu neophodno potrebni.«
»Vojska je pokupila i pojela svu stoku u susjednim selima . . živežne namirnice silno poskupljuju, naročito zadnjih mjesec dana odkako je pojačan vojni promet autotransportima cestom od Bihaća preko D. Lapca za Dalmaciju. . . Civilna vlast potpuno izčezava pred ovim silnim mnoštvom vojske«, kaže u izvještaju. ..
»Cijeli Bihać i okolica izgleda kao jedan veliki vojnički tabor... a područje Župe svakim danom se suzuje, jer pojedini krajevi dolaze pod vlast partizana.«

»Očito je vidljivo da njemačka vojska ima interesa samo da čuva prometne veze, tj. željezničku prugu Bosanski Novi - Bihać, te dalje ceste za Dalmaciju. U sve druge krajeve, koji nisu uz te prometne veze, partizani se prilično slobodno kreću.. . «
Zatim se govori o dvoličnoj ulozi Huske Miljkovića, kome su njemačke vlasti verovale, pomagale u oružju i municiji, dok su oni

(ustaše) tražili da se prema njemu zauzme određeno stanovište i njegova milicija uključi u »domobranske ili ustaške snage«.
Na kraju pomenutog izvještaja kaže da je stanje u Župi prilično teško«.

NAPAD JEDINICA 8. KRAJIŠKE BRIGADE NA UPORIŠTE U S. GUDAVCU - ČARDAK 13. NOVEMBRA 1943.

Politički komesar 8. krajiške brigade Avdo Ćuk, u noći uoči napada na ovo uporište Čardak, samo pet časova prije pogibije zapisao je u svom dnevniku:

»... Spremamo akciju na Čardak. Uporište jako. Učestvuje naš artiljerijski divizion. Ovo uporište moramo likvidirati po svaku cijenu, to je politički neophodno. On je trn u oku čitavog kraja, a posebno naše brigade, koja ovdje stalno krstari. Sutra se mora jurišati odlučnije nego ikad... Najveće djelo svih nas u brigadi biće ostvareno kada juriši postanu čast jedinica i pojedinaca...«[286]

Bio je to njegov poslednji juriš. Sa komandantom brigade Milanom Miljevićem nalazio se nedaleko od streljačkog stroja naših bataljona, odakle su s jednog manjeg uzvišenja osmatrali neprijatelja. Pošto ga je ustaški metak pogodio, ranjen je potrčao niz brijeg i poslije nekoliko koraka pao. Bio sam nedaleko od njega kada je potrčao. Nisam znao o čemu se radi, ali kad je pao, već sam bio pored njega. Bilo je kasno ma šta preduzeti.

U saopštenju štaba 4. krajiške divizije o pogibiji političkog komesara 8. brigade, Avde Ćuka, kaže se:

»Trinaestog novembra 1943. godine na Čardaku kod Bosanske Krupe, u borbi protiv ustaških zlikovaca, junački je pao drug Avdo Cuk, politički komesar Osme krajiške brigade.
Drug Avdo Ćuk je rođen 1920. godine u Glamoću, a odrastao u Bosanskoj Dubici, živjeći teškim životom pored majke udovice, koja ga je podizala i hranila svojim radom.
Još kao đak učiteljske škole u Banja Luci, drug Avdo je bio jedan od najaktivnijih članova napredne i borbene banjalučke omladine, omiljen kod drugova zbog čvrstine karaktera, zbog skromnosti u držanju i upornosti u radu.

Onih prvih dana ustanka, kad je progonjeni i klani narod skočio na oružje, u te prve teške dane ustanka pod Grmečom, na poziv

[286] Avdo Ćuk je počeo voditi dnevnik još u Proleterskom bataljonu Bosanske krajine 1942. godine, kada je u njemu bio na dužnosti političkog komesara. Dnevnik je ostao, poslije pogibije Avde, kod Redže Terzića.

Komunističke Partije, izišao je među grmećke seljake mladi učitelj Avdo. Izišao je poletan i spreman da svojim primjerom kuje bratstvo između Muslimana i Srba i da Muslimanima pokaže put kojim treba da idu...

Borbenog, skromnog i čestitog Avdu ubrzo su zavoljeli borci pod Grmečom, a kada je formiran Krajiški proleterski bataljon, među tim cvijetom krajiških boraca, zajedno sa narodnim herojem Zdravkom Celarom, nalazio se kao dobrovoljac i Avdo Ćuk. Kad je pao politički komesar tog bataljona za novog komesara postavljen je Avdo.. . Avdo vodi krajiške proletere kroz sve bitke i pobjede po Slavoniji i Hrvatskoj, sve do mađarske granice.

Kad se njegov bataljon vratio u Krajinu, naš Avdo postaje politkomesar Osme krajiške brigade. I tu ubrzo zadobija popularnost i ljubav svojih boraca i naroda.. .

Slava narodnom borcu
Avdi Ćuku![287]

Na oko 12 km od Bosanske Krupe, na cesti prema Sanskom Mostu nalazilo se uporište Čardak, upravo na raskrsnici puteva Bosanska Krupa - Sanski Most i Krupa - Bosanski Petrovac. Ono je za neprijatelja imalo dvostruku ulogu: zaštitu garnizona Bosanske Krupe od napada naših jedinica iz Podgrmeča i drugo, za njegove ispade u okolna sela radi pljačke i ubistava. Pljačka je, kao što se zna, ulazila u sastavni dio vojnih aktivnosti neprijatelja, pa je to bio slučaj i sada.

Uporište se, iako Bosanska Krupa nije daleko, zabilo u našu slobodnu teritoriju, pa je ometalo slobodniji manevar naših jedinica i bolju vezu među njima. Zbog toga i zbog ljudi Podgrmeča trebalo ga ja napasti i likvidirati. Naime, ljudi su u okolini živjeli u vječitom strahu od mogućeg ispada ustaša u njihova sela. Osim toga trebalo je osloboditi i nekoliko talaca, koje su ustaše pokupile i držale u uporištu.

Neprijatelj je oko pomenute raskrsnice puteva izgradio nekoliko velikih bunkera, koje je povezao rovovima, ogradio žicom i okolo minirao. Bunkeri su bili napravljeni za veće grupe vojnika, a unutra su se nalazile i odaje za spavanje.

[287] AVII, k. 775, br. reg. 18-4.

Tako je, grupisanjem velikog broja dobro izgrađenih bunkera i rovova na malom prostoru (radijus svega oko 1-1,5 km), neprijatelj omogućio koncentraciju snažne vatre automatskog oružja i oruđa.[288] Istovremeno je ovo bila i slaba strana organizacije odbrane na tako malom prostoru, pa je pružena mogućnost da naša artiljerija neposrednom vatrom, ili prethodno pripremljenim elementima, nepogrešivo gađa njegove bunkere i rovove.

Uporište je branilo 280 naoružanih ustaša pored pušaka, i sa jednim brdskim i jednim protivtenkovskim topom, 6 teških mitraljeza, 4 teška minobacača i većim brojem automatskog oružja.[289]

U napadu na uporište Čardak ističe se uloga artiljerije (1. artiljerijski divizion 5. Bosanskog korpusa - 4 brdska topa) i minobacača, koji su morali na znak o početku napada da otvore plotunsku paljbu po neprijateljskim bunkerima i rovovima, a zatim podrže napad pješadije neposrednim dejstvom po neprijateljskim utvrđenjima. Napad je zatim vršen danju, u 6 časova, što dotada, uglavnom, nije bilo uobičajeno. U ovom slučaju, posebno, zbog brisanog terena oko uporišta.

U napadu su učestvovali 3. i 4. bataljon 8. krajiške brigade i 1. artiljerijski divizion 5. korpusa. Pri tome je 3. bataljon trebalo da napada između cesta za Bosansku Krupu i Petrovac, s tim da sa dvije udarne grupe prodire onim mjestima u zoni napada, koja mu budu pokazana prilikom izviđanja (mjesta bliže pomenutim cestama). Desno od 3. bataljona, između cesta za Bosanski Petrovac i Lušci Palanku, trebalo je da napada 4. bataljon, s tim da udarna grupa ovog bataljona probije neprijateljsku odbranu i ubaci se u uporište pored ceste za Palanku. Oba bataljona imala su na raspolaganju po jedan protivkolski top i teški minobacač.

Za to vrijeme 1. bataljon 8. brigade postavio je zasjedu prema Bosanskoj Krupi, desno od riječice Krušnice, preko ceste Bosanska Krupa - Arapuša, a 2. bataljon zasjedu pre-

[288] Zbornik IV/19, dok. 79 (Izvještaj štaba 4. krajiške divizije od 18. 11. 1943. godine)

[289] Isto. U izvještaju štaba 8. krajiške brigade kaže se da je uporište branilo 250 ustaša, 10 domobrana, 2 oficira domobranska i 7 Njemaca (Zbornik IV/19, dok. 72).

ma Bosanskoj Krupi, lijevo od 1. bataljona, od Krušnice do ceste za Veliki Radić. U Ćurčića Gaju trebalo je da drži vezu sa jednom četom Drvarskog NOP odreda, koja se nalazila na Vučjaku.[290]

Napad je otpočeo 13. novembra u 6 časova na ugovoreni znak - crveno-zelene rakete. Mada je ugovoreno da tog trenutka artiljerija i minobacači otvore plotunsku paljbu, do toga nije došlo. Prvi top opalio je prvu granatu pet minuta poslije datog ugovorenog znaka, kada su naši borci već bili u pokretu. Stab 8. brigade smatrao je da je do ovog petominutnog zakašnjenja u otvaranju artiljerijske vatre došlo zbog nedovoljne pripreme oruđa i posluge, iako su »imali na raspoloženju čitavu noć.«

U izvještaju štaba brigade od 16. novembra 1943. ne kaže se koliko je vremena trebalo da traje artiljerijska priprema napada, ali je poslije prve izbačene granate naša artiljerijska vatra postala gušća, nažalost samo za kratko vrijeme. Međutim, našim udarnim grupama bilo je i to dovoljno da likvidiraju po jedan ili dva bunkera. Artiljerija je tada morala prenijeti vatru u dubinu uporišta, najmanje 200-300 metara. Kad je po prvim znacima došlo do demoralizacije neprijatelja, nestalo je artiljerijske municije. Ovo je bio prelomni trenutak. Naš juriš koji je otpočeo poslije prvih ispaljenih granata, je stao. Streljački stroj naših bataljona zastao je na stotinak metara od neprijateljskih bunkera i rovova. Došlo je do kolebanja i neodlučnosti, što je neprijatelj vrlo brzo iskoristio, koristeći se snažnom paljbom. Napad nije uspio.

Štab brigade u pomenutom izvještaju, o ovom prelomnom trenutku, na jednom mjestu kaže:

> ». . . Nastupio je prelom u borbi. Naši bataljoni nisu se usidili izvršiti juriš danju, jer je pred njima bio čist brisani prostor. Artiljeriji je, također, ponestalo municije, kao i za protivkolske topove i bacače. Naša je vatra slabila, a neprijateljska je dobijaia prevagu. . . «[291]

[290] AVII, k. 775, br. reg. 29-3
(Izvještaj štaba 8. krajiške brigade štabu 4. krajiške divizije od 16. 11. 1943).

[291] U ovom prelomnom trenutku, kada je juriš bataljona zastao, na položaj rasporeda jednog voda 1. čete 3. bataljona stigao je, - sjeća se Đuro Balaban, politički komesar brigade Avdo Ćuk. Pitao je zašto se ne može naprijed, šta je zapelo? ». . . Moramo naprijed drugovi. . . to ustaško uporište. .. « Tog momenta je i poginuo.

Po mišljenju štaba brigade i ono što je ispaljeno artiljerijskih zrna nije bilo precizno. Razlog su bili topovi postavljeni na položajima sa kojih je posada imala slab pregled - gađalo se iza »maske«, iako je bilo predviđeno i naređeno da se topovi postave tamo odakle su mogli direktno gađati u bunkere. Kada je jedan od članova štaba brigade upozorio na ovo, kod nekih topova je to ispravljeno. Ali, tada je nestalo municije. Po mišljenju štaba brigade, posluga topova se pokazala neodlučnom. Među njima je bio dobar broj doskorašnjih domobrana, koji nisu još navikli, niti imali hrabrosti, da vode borbu na način kako su to zahtjevale naše komande i kako je nalagala situacija.[292]

U pomenutom izvještaju štaba brigade ne govori se o tome zašto je odluka donesena o napadu danju, kada je mogućnost iznenađenja bila minimalna, a pred našim bataljonima se pružao brisan prostor. Osim toga, mogućnost intervencije neprijatelja iz Bosanske Krupe bila je daleko veća još istog dana, dok borba nije ni okončana. Vjerovatno je preovladalo mišljenje da će artiljerija odigrati glavnu ulogu, naročito zbog koncentracije neprijatelja na malom prostoru.

U vrijeme kada su naše jedinice krenule u napad, a naše udarne grupe napadale prve bunkere, otpočela je borba kod Bosanske Krupe, oko ceste za Čardak. Prvi nalet neprijatelja je odbijen. Štab brigade je, na osnovu ovakve situacije kod Čardaka i Bosanske Krupe, odlučio da se neprijatelj u uporištu Čardak drži u blokadi do sumraka, a zatim izvrši odlučan napad. Za to vrijeme trebalo je, u toku 13. novembra, izvršiti sve pripreme: snabdjeti artiljerijska oruđa i minobacače sa municijom, automatska oruđa postaviti na takva mjesta odakle mogu »zaslijepiti« neprijateljske bunkere i drugo.

Neprijatelj, kao da je osjetio naše namjere, krenuo je u ponovan napad od Bosanske Krupe, podržan jakom artiljerijskom vatrom i motorizacijom. Pri tome je jaku desnu pobočnicu uputio na Debeli Oklinak. Najveći pritisak trpio je 2. bataljon 8. brigade koji se, zbog velikih gubitaka, morao

#

povući do kuća Radakovića. Iako je cesta za Čardak bila minirana, neprijateljska motorizacija je ipak stigla do ovog uporišta. Na taj način je naš obruč oko uporišta bio raskinut i neprijatelj se dao na pripremu brze evakuacije Čardaka. Prvo je pobio šest civila - talaca, koje je držao u podrumu jedne zgrade, a zatim brzo zapalio izvjesnu količinu namirnica i municije. Time je borba za ovo uporište 13. novembra 1943. godine bila okončana.[293]

Tog dana brigada je imala 11 poginulih i 14 ranjenih. Pored političkog komesara brigade Avde Ćuka, poginuli su: Kovačević Milan i Kovačević-Pjanić Dušan, puškomitraljesci i Zmijanjac Slavko, borac - svi iz 2. bataljona 8. brigade. Iz 3. bataljona, čija se 3. četa u borbi za uporište 13. novembra naročito istakla, poginuli su: Kovačević Stevo, zamjenik komandira 1. čete, Balaban Marko i Mandić Đuro, puškomitraljesci iste čete, komandir 3. čete Knežević Milan i njegov zamjenik Kovačević Đuro, oba rodom iz sela Račića. Iz istog sela bila je rodom i Bubulj Mileva, bolničarka 3. čete, koja je ovdje poginula spašavajući svoje drugove. Iz 2. čete 3. bataljona poginuli su Kovačević Božo i Prijić Milan.[294]

U borbi za uporište Čardak oštećena su od neprijateljskih metaka 2 naša puškomitraljeza, jedan laki minobacač i 6 pušaka.

Štab brigade, u vezi sa ovom akcijom, na jednom mjestu svoga izvještaja kaže »... da su naši bataljoni tada izvršili juriš, neprijatelj bi bio likvidiran. Međutim, naše mišljenje je da bi sve to bilo skopčano sa našim većim žrtvama, jer bi se ustaše branile do poslednjeg. Ustaše su vidjele da nemaju izlaza ni na jednu stranu... «[295]

[293] AVII, k. 767, br. reg. 34-1 (Izvještaj štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 18. 11. 1943) i k. 775, br. reg. 29-3 (Izvještaj štaba brigade od 16. 11. 1943.)

[294] AVII, k. 775, br. reg. 20-4. - U izvještaju Velike Župe Krbava i Psat od 19. 11. 1943. na jednom mjestu se kaže: »... 13. 11. 1943, u 6,30 od jake skupine naoružanih partizana nepoznatog vodstva izvršen je napad na našu ustašku postojbu u Gudavcu. Borba je trajala do 19 sati. Partizani su bili naoružani sa puškama, lakim strojnicama, 3 teške strojnice, 3 teška bacača i jednim topom...« (Zbornik IV/19, dok. 163).

[295] AVII, k. 775, br. reg. 29-3.

Miloš Balać, poginuo 1943. kao komandant bataljona.

BORBA 2. BATALJONA KOD BOSANSKE KRUPE - 14. NOVEMBRA 1943.

Sjutradan, po napuštanju uporišta u selu Gudavcu (Čardak) jače ustaške i nemačke snage (oko jedne bojne) krenule su uz pratnju tenkova i artiljerije pravcem Bosanska Krupa - selo Gudavac. Njih je na položajima iznad Bosanske Krupe dočekao naš 2. bataljon i poslije borbe, koja je trajala punih 9 časova, odbacio nazad. Međutim, neprijatelj je ponovo napao, sada ne sa namerom da ovlada Gudavcem, jer je prethodne noći prilikom povlačenja sam uništio svoje bunkere, već da se obezbjedi posedanjem bar visova neposredno uz Bosansku Krupu (Lipnik) i izvrši pljačku okoline, ako mu to pođe za rukom.[296]

[296] AVII, k. 775, br. reg. 25-3, i Zbornik IV/19, dok. 163.

Prilikom drugog pokušaja neprijatelja da prodre dublje od Bosanske Krupe, za leđa su mu se zabacivale čete 1. i 4. bataljona 8. brigade. Odbijen je, uz znatne gubitke prije nego što su ove čete došle do punog izražaja. »Neprijateljski gubici iznose 40 poginulih i ranjenih - piše štab 8. krajiške brigade u svom izveštaju - a da nije imao tenkova koji su mu štitili povlačenje, njegovi gubici bi bili daleko veći, jer su mu se u tom momentu zabacivale za leđa snage 1. i 4. bataljona... «[297]

U borbama 13. i 14. novembra posebno se istakao 2. bataljon 8. brigade, koji se u toku ta dva dana neprekidno borio sa brojno nadmoćnijim neprijateljem. Isti bataljon je u toku 14. novembra vodio odbrambenu borbu koja je trajala 9 časova. Ukupno, za ta dva dana, imao je 5 poginulih i 11 ranjenih. Ovaj bataljon je istovremeno spasio i sela oko Bosanske Krupe od paljevina i neprijateljskih pljački. Zbog svega ovog štab brigade i štab 4. krajiške divizije, predložili su da se 2. bataljon 8. krajiške brigade pohvali i istakne u emisiji »Slobodne Jugoslavije«. Uz to štab 4. krajiške divizije je, 27. novembra, dostavio svim brigadama kopiju pohvale kojom štab 5. korpusa pohvaljuje 2. bataljon 8. krajiške brigade »zbog junačke dvodnevne borbe kod Bosanske Krupe protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja, koji je nadirao na oslobođenju teritoriju radi nasilja i pljačke... «[298]

Prema izvještaju njenog štaba, 8. krajiška brigada je u poslednje dvije akcije (Otoka, Čardak) imala oko 60 izbačenih iz stroja, većinom najboljih boraca i jedan dio rukovodilaca. Ponovo se postavio i problem popune brigade. Ovo tim prije što ona nije imala »sektora za popunu novim bor-

[297] Zbornik IV/19, dok. 72.

[298] AVII, k. 767, br. reg. 9-4. - Pored naprijed pomenutih boraca poginulih oko Čardaka i Bosanske Krupe, poginuli su i slijedeći: Kovaćevići Milan, Branko i Dušan iz Radića (prva dvojica iz Malog, a Dušan iz Velikog Radića), Omić Husein, Redžić Sead iz Bihaća, Bogunović Jovo, Balaban Đurđa Marko iz S. Teočaka i Jakšić Jovo iz Hrgana. (Sjećanja učesnika).

cima«, a od štaba divizije su joj, uglavnom, upućivani bivši domobrani, koje su štabovi i komande nerado primali »jer su goli i bosi«.[299]

Poslije akcije na Čardak po četama su održane koferencije na kojima je ukazano na razne propuste. Održano je i savjetovanje u 3. bataljonu, koji je imao ozbiljne žrtve u napadu na uporište Čardak. U međuvremenu, između 15. i 30. novembra u četama je obrađivana stražarska i patrolna služba, dejstvo artiljerije (vezano sa iskustvom i propustima iz borbe za uporište Čardak), korišćenje zaklona (opet iz iskustva sa Čardaka) itd.[300]

Inače štab 8. krajiške brigade u svom izvještaju krajem novembra 1943. kaže da je »borbenost dobra, što se vidi iz stalne želje boraca za akcijama, a ujedno se to pokazalo u zadnjim borbama.« Kaže da borci odlučno jurišaju i da, prilikom jače borbe i otpora neprijatelja, nema među njima panike, pa čak »ni onda ako im i neposredni rukovodioci poginu... «[301]

SITUACIJA PRED ODLAZAK NA SEKTOR PRIJEDOR - BOSANSKI NOVI

Poslije borbi oko Bosanske Krupe 13. i 14. novembra, brigada se prebacila do Lušci Palanke i tu na odmoru i sređivanju ostala do 18. novembra. Do kraja ovog mjeseca, osim još jednog neuspjelog pokušaja da se likvidira uporište u Otoci (napadali su 1, 2. i 4. bataljon), drugih borbi nije bilo.[302]

U međuvremenu je 3. bataljon, na osnovu naređenja štaba 4. krajiške divizije, krenuo na položaje kod Prijedora,

[299] AVII, k. 775, br. reg. 28-3. ». . . Domobrane koji nam se upućuju ne možemo iskoristiti, jer su svi goli i bosi, a svi gotovo redovno izjavljuju da žele da idu u jedinice kod svojih kuća. . . Iz ovoga razloga tražimo da se ovoj brigadi više ne upućuju niti domobranski oficiri, niti domobrani. .. « piše Štab brigade.

[300] AVII, k. 775, br. reg. 31-3.

[301] Isto.

[302] AVII, k. 775, br. reg. 27-3 i br. reg. 31-3 (Izvještaji štaba 8. brigade).

gdje je 1. decembra kod sela Hambarina vodio borbu sa jednom neprijateljskom četom koja je nastupala prema položajima ovog bataljona. U kratkoj borbi jedan neprijateljski vojnik je poginuo, a jedan je zarobljen. Kod nas je jedan teže ranjen. Neprijatelj je ponovio napad i dva dana kasnije, ali sa snagama jačine od oko jedne bojne uz pratnju šest tenkova. Borbu su primili 2. bataljon 6. krajiške brigade i 3. bataljon 8. brigade. Pri tome je 1. četa 3. bataljona napala neprijatelja sa boka, koji se ubrzo povukao u Prijedor. Ovom priliko je poginuo borac 1. čete našeg 3. bataljona Labus Stevan, rodom iz Oračkog Brda, dok su 3 borca ranjena. Prema izvještaju štaba 3. bataljona, neprijatelj je imao oko 30 poginulih i ranjenih.[303]

Ubrzo je došlo do pomjeranja čitave brigade sa dotadašnjeg sektora prema Prijedoru i Bosanskom Novom, osim 2. bataljona, koji je i dalje, kratko vrijeme, ostao na sektoru Bosanske Krupe.

Seljaci iz sela Vučijaka, koje se nalazi nedaleko od Bosanske Krupe, izvjestili su da neprijatelj saobraća jakim transportima vojske i opreme željezničkom prugom i cestom Bihać - Bosanski Novi. To nije bila novina za naše štabove i komande, ali je bio važan podatak da tog ili sljedećeg dana nailazi od Bihaća velika kolona kamiona. Po svoj prilici radilo se o predislokaciji jedne neprijateljske divizije.

Drugi bataljon 8. brigade, postavio je neprijatelju zasjedu kod Crnog jezera, ceste i željezničke pruge Bosanski Novi - Bihać.[304] Pri tome je 2. četa ovog bataljona dobila zadatak da se spusti u kanjon rijeke Une, na komunikaciju Bihać - Bosanska Krupa - Bosanski Novi i postavi zasjedu pored desne obale rijeke, sa zadatkom da dočeka i napadne

[303] AVII, k. 767, br. reg. 36-1 i k. 775, br. reg. 32-3 (Izvještaji štaba 8. brigade).

[304] AVII, k. 775, br. reg. 36-3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 12. 12. 1943). U izvještaju štaba 8. brigade kaže se da je ova zasjeda kod Crnog jezera postavljena 9. 12. 1943. Međutim, u izvještaju štaba 4. divizije, stoji da je zasjeda bila 11. 12. što je vjerovatnije.

kolonu neprijatelja od Bihaća. Akcija je morala trajati kratko i nije se smjelo dozvoliti neprijatelju da se razvije za borbu. U protivnom neprijatelj bi sigurno intervenisao oklopnim vozom iz Bosanske Krupe, a izvlačenje iz borbe naših jedinica bi bilo vrlo teško, zbog uspona i stješnjenog terena.

Prva četa ovog bataljona dobila je zadatak da obezbjedi akciju od moguće intervencije sa pravca Bosanske Krupe i Perišića Zidina, a 3. da spriječi intervenciju neprijatelja iz sela Grmuše i iz Brine.

Izgleda da su borbeni dijelovi njemačke divizije već bili prošli prema Bosanskoj Krupi, a u trenutku postavljanja zasjede u kanjonu rijeke Une naišli su njeni pozadinski dijelovi, natovareni raznom opremom. U jednom kamionu bilo je čak i teladi, gusaka i kokošiju.

Otvorena je iznenadna precizna puščana i mitraljeska vatra. Akcija je potpuno uspjela. Oklopni voz, koji se bio uputio na mjesto događaja, ućutkan je pred samim tunelom pogocima našeg protivkolskog topa. A posada koja je branila tunel napustila je rovove i pobjegla. Zaplijenjeno je, uz ostalu opremu, 7 pušaka i jedan pištolj. Poginula su 24 neprijateljska vojnika. Naši su imali 2 lakše ranjena.[305]

[305] AVII, k. 775, br. reg. 36-3 (Izvještaj štabu 8. brigade od 12. 12. 1943. i sjećanje Stojana Beronje, tada komandira 2. čete 2. bataljona).
Na partijskom sastanku u četi, u prisustvu pomoćnika komesara bataljona Omerhodžića Mehe - »Hodže«, Stojan Beronja je vrlo oštro kritikovan što je kao komandir dozvolio oblačenje boraca na licu mjesta. Morao je svu opremu uputiti u štab bataljona radi ravnomjerne raspodjele i po drugim četama. Borci njegove čete morali su zaplijenjene uniforme da skinu i da se sve uputi u štaba bataljona.

%

Četvrti dio

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU BOSANSKI NOVI - PRIJEDOR - BANJA LUKA

Brigada je oko Prijedora, Bosanskog Novog i Banja Luke ostala od polovine decembra 1943. do 16. maja, 1944, kada se ponovo vratila na sektor Bosanske Krupe i Bihaća, odnosno na komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac. Ali je još jednom vraćena i na položaje oko Prijedora, Ljubije i Banja Luke.

Moglo bi se reći da je ovo dotada najduži boravak 8. krajiške brigade na jednom sektoru. Zbog toga je taj boravak i posebno poglavlje borbenih i drugih aktivnosti 8. brigade. Na ovome sektoru ona će napuniti i prvu godinu svog postojanja (28. 12. 1942. - 28. 12. 1943. godine).

RASPORED BRIGADE I PRVE BORBE

Sve jedinice, osim 2. bataljona koji se još nalazio oko Bosanske Krupe, orijentisane su prema Prijedoru, sa zadatkom da ne dozvole neprijatelju prodor za Sanski Most, odnosno Ljubiju. Osim toga, 4. krajiška divizija, a time i 8. brigada, trebalo je da poruši željezničku prugu i cestu Bosanska Kostajnica - Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka, da

ne dozvoli neprijatelju saobraćaj ovom komunikacijom i da time »prikuje« neprijatelja za njegova uporišta.[306]

Raspored 8. brigade bio je: 1. bataljon u selu Rasavcima, na lijevoj obali Sane, držao je položaje od sela Zecova (7-8 km južno od Prijedora) do mosta u Rasavcima. Bliže Prijedoru, u selima Hambarine i Čarakovo nalazio se 3. bataljon, a dalje na sjeveru, oslanjajući se lijevim krilom na Sanu, držao je položaje 4. bataljon. Na desnoj obali Sane, na položaju u rejonu sela Rakelića nalazio se 3. bataljon 6. krajiške brigade, sa kojim je vezu održavao 1. bataljon 8. brigade. Štab brigade smjestio se u Donjoj Ljubiji.[307]

Ali, već 16. decembra raspored brigade je izmjenjen. Naime, 3. bataljon se premjestio bliže Bosanskom Novom, a njemu se priključio 2. bataljon, koji je u međuvremenu stigao iz rejona Bosanske Krupe. Postavili su se u rejon sela Suhače i Ravske. Sa njima su bili komandant i politički komesar brigade. Druga dva bataljona, sa zamjenikom komandanta i zamjenikom političkog komesara brigade, ostala su na starim položajima, prema Prijedoru. U međuvremenu se vratila i jedna četa 4. bataljona, koja je bila u Staroj Rijeci na čišćenju tog terena od milicije, pa je i ona upućena na položaje prema Prijedoru.[308]

Poslije dva dana, 18. decembra, 3. bataljon 8. brigade postavio je zasjedu neprijatelju na željezničkoj pruzi Bosanski Novi - Prijedor, kod sela Vitasovaca (oko 13 km istočno

306 AVII, k. 767, br. reg. 21-2. - Dijelovi Kozarskog NOP odreda, npr. postavili su, 15. decembra 1943, zasjedu na željezničkoj pruzi između Brezičana i Svodne (polovina puta od Bosanskog Novog prema Prijedoru), dočekali neprijateljsku patrolu i ubili 11 vojnika. Noću istog dana, minerska grupa ovog odreda pokidala je željezničku prugu između Donje Dragotinje (oko 10 km od Prijedora) i sela Brezičana. Slične akcije izvršile su tih dana (16, 17. i 19. decembra 1943) i jedinice 11. i 6. krajiške brigade na pravcima svog djelovanja.

307 AVII, k. 775, br. reg. 35/2. Odmah po zauzimanju položaja, iz Prijedora je izišao i predao se 1. bataljonu 8. brigade jedan pripadnik SS jedinice, rođen u Županji na Savi. Izjavio je da je došao dobrovoljno, da je u martu 1943. bio upućen u 1. domobransku jurišnu bojnu, da je bio na vojnom sudu u Zagrebu, jer je samovoljno otišao kući radi liječenja bubrega. Rekao je da u Prijedoru ima oko 2.000 vojnika, 16 manjih tenkova, dva topa na Gomjenici itd. (AVII, k. 457 A, br. reg. 29/i-4).

308 AVII, k. 775, br. reg. 37-3 i br. reg. 35-3. Jedinice 11. krajiške brigade i Kozarski NOP odred nalazile su se sjeverno od komunikacije Bosanski Novi - Prijedor.

do Bosanskog Novog). Nažalost, mine na željezničkoj pruzi nisu bile dobro postavljene, pa ih je neprijatelj pronašao i onesposobio. Ali, ipak je otvorena vatra na voz i protivkolskim topom oštećena lokomotiva. Zasjede i rušenja pruge ponavljali su se i 19, 20, 21. i 22. decembra.[309]

NAPAD NEPRIJATELJA 24. DECEMBRA 1943.

Prve zasjede jedinica 8. krajiške brigade i rušenje željezničke pruge od Bosanskog Novog prema Prijedoru upućivalo je štab 373. njemačke divizije da mora protiv naših jedinica angažovati jače snage i time obezbjediti opravku željezničke pruge, kao i držanjem podesnih položaja oko pruge omogućiti transport Banja Luka - Bosanski Novi i obratno.

Napad na jedinice 8. brigade, nazvan »Ristov«, otpočeo je 24. decembra 1943. s tim što su neki dijelovi u napad trebali da krenu dan odnosno dva dana ranije.[310] U vezi sa tim neprijatelj je održao, 23. decembra u Bosanskom Novom, završnu konferenciju radi usklađivanja dejstava od Bosanskog Novog i Prijedora i utvrđivanja dnevnih ciljeva u napadu. Neprijatelj je imao podatke o našim jedinicama, ali ne potpuno tačne. Smatrao je da se prema Bosanskom Novom nalaze dijelovi naše 7. divizije, što nije bilo tačno, zatim da su ovamo dijelovi Podgrmečkog NOP odreda (200 boraca) i dijelovi 8. krajiške brigade (400 boraca). O našim jedinicama, prema Prijedoru, nijesu imali nikakve podatke, bar se u njihovoj procjeni situacije nisu nabrajali.

[309] AVII, k. 767, br. reg. 22-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 24. 12. 1943). U izvještaju Kotarskog predstojnika iz Bosanskog Novog Ditriha, gotovo identičnom sa onim iz Bihaća, kada se 8. krajiška brigada nalazila na tom sektoru, između ostalog, kaže: da u drugoj polovini studenog partizani uglavnom vrše napade na prugu, a represalije preduzete od strane njemačke vojske nisu donijele nikakve rezultate, već još veći revolt, da partizani vrše napad na Bosanski Novi svake noći, da pomenuti predstojnik preporučuje »produžiti sa klanjem djece i žena i otimanjem imovine.. . «. Dalje kaže da je zbog oštećenja pruge onemogućen dovoz trupa u Bosanski Novi, da se može dogoditi »da u gradu osvane više partizana«, da je prehrana iz dana u dan sve teža itd. (AVII, k. 203, br. reg. 25/7-1).

[310] Zbornik IV/20, dok. 210.

U napadu, prema naređenju štaba 373. njemačke divizije od 22. decembra 1943. godine, učestvuju slijedeće snage neprijatelja:

- 1. bataljon 383. puka, 15 četa ovog puka, pionirski vod sa eksplozivnim materijalom, materijalom za podizanje pomoćnog mosta i jednim gumenim čamcem, 4 tenka, dva istaknuta osmatrača i ojačani 2. bataljon 383. puka (bez jedne čete). Ovim snagar»a komanduje štab 383. puka. Zatim, - dvije ojačane čete 383. puka sa istaknutim osmatračem, jedna ojačana četa, podijeljena u dvije borbene grupe i jednim istaknutim osmatračem;
- 3. ustaško-domobranska brigada (zdrug) imala je zadatak da svakodnevno, između 23. i 25. 12. (zaključno) upućuje jake izviđačke dijelove iz svojih uporišta na željezničkoj pruzi do linije: k. 367 (4 km s-i od Brezičana) - k. 286 - Kamen - Agino polje - k. 446 - k. 440 (3 km sjeverno od Blagaja) i svojom artiljerijom potpomaže napredovanje 2. bataljona 383. puka.

Zadatak ovih jedinica u napadu bio je, pored ostalog, da unište neprijatelja koji se zatekne na tom prostoru, da stanovništvo sposobno za vojsku »liši slobode«, da zalihe hrane i stoku, ukoliko su bez gospodara, evakuiše ili uništi. Ceo obaj poduhvat trebalo je da traje oko tri dana.[311]

Neprijatelj je postavio slijedeće dnevne ciljeve napada:

- 24. decembra - za grupu »Novi« (snage koje napadaju iz pravca B. Novog) linija: istočno Suhača - Blagaj, a za grupu »Prijedor« (snage koje napadaju sa istoka prema zapadu - 2. bataljon 383. puka, sa dvije ojačane čete linija: k. 187 - k. 242 - k. 238 (12 km j-i od Martin Brda);
- 25. decembar - rezervisan je za čišćenje prostora između sela Babića i Radomirovca i rijeke Sane. Tog dana grupa »Novi« imala je da uspostavi vezu sa 2. bataljonom 383. puka, a zatim da svim snagama posjedne i drži južnu obalu Sane, radi obezbjeđenja radova na željezničkoj pruzi. Linija ovih položaja trebala je da ide kotama: 166 - 220 - 280 - 235 - 218 - 281 - tg. 307, koje se nalaze južno od Sane, počev od željezničke stanice Svodna do sela Blagaja.

Za naredni dan štab njemačke divizije predvidio je čišćenje prostora Volar - Kalajevo - Hambarine - rijeka Sana i - ulazak u Prijedor.[312]

[311] AVII - k. 19/11, br. reg. 11/ 12a. - Snage 3. ustaško-domobranskog zdruga (brigade) čiji se štab nalazio u Bosanskom Novom, bile su: 1. i 14. satnija na Martin Brodu (oko 13 km s-z od Prijedora) sa štabom 1. bojne; 2. satnija 1. bojne nalazila se u Dragotinji; štab 2. bojne sa 5. i 8. satnijom nalazio se u Rudicama, 6. satnija u Donjim Rakanima, 7. satnija na prostoru rijeke Jablanice kod Novog, a 3. bojna nalazila se od Novog do Otoke (Zbornik IV/21, dok. 209).

[312] Zbornik, IV/21, dok. 191. Izvještaj 373. legionarske pješadijske divizije br. IA, 960/43).

Radi obuhvata jedinica 8. krajiške brigade orijentisanih prema Bosanskom Novom, neprijatlj je uputio cestom Bosanski Novi - Blagaj grupu tzv. »Nad« sastava: 3 tenka, jedan vod 13. čete 383. puka, jedan vod 14. čete, vozila 1. bataljona ovog puka, štabsku četu, vod domobrana i radio desetinu. Sve ostale njegove jedinice napadale su frontalno.

Na ovom prostoru nalazili su se 2. i 3. bataljon 8. brigade. Ispred sela Maslovara, na tzv.Pošti (k. 294 - Veliko Brdo) dijelovi 2. bataljona prvi su dočekali neprijatelja. U žestokom okršaju bataljon je imao 4 ranjena, dok su gubici neprijatelja, iako neutvrđeni, bili znatni. (Prema izvještaju štaba brigade neprijatelj je imao 4 poginula i 10 ranjenih, ali bataljon je verovao da ih je više izbačeno iz stroja).[313]

U izvještaju štaba 373. legionarske divizije o borbi tog dana, na prostoru 2. bataljona 8. brigade, zapisano je da je »... već kod k. 294 1. bataljon 383. puka naišao na otpor neprijatelja, koji je kod k. 331 pojačan, da je u toku daljeg nadiranja, pod »dijelimično teškim borbama u gustoj magli sa dijelovima jedne ovdje prikupljene brigade, isti bataljon preko Crne Rijeke i Suhača, dostigao k. 239 (Suhača).«

Na položajima Blagaj - Bulina glava (tg. 307) - Stražbenica Ttg. 313) borbu je primio 3. bataljon sa neprijateljskom 2. četom 1. bataljona, ojačanom grupom teških mitraljeza, radio-stanicom i grupom tenkova. Naš 3. bataljon uspio je ipak da razbije neprijatelja i natjera ga u bjekstvo. Ni planirani obuhvat iz Blagaja nije neprijatelju uspio. U svom izvještaju štabu 4. divizije štab 8. brigade navodi da je neprijatelj prilikom bježanja u selu Sokolištu zapalio nekoliko kuća, ubio 6, a ranio 5 civila i da je pokušao da sobom povede još nekoliko uhvaćenih civila, ali je 3. bataljon uspio da ih oslobodi. Neprijatelj bi doživo i veći poraz da u međuvremenu nije uputio dva tenka u Suhaču, koji su ga štitili u toku njegovog odstupanja.

U ovoj borbi sa 3. bataljonom neprijatelj je imao 10 poginulih od kojih 4 nije uspio odnijeti i oko 25 ranjenih. Zaplijenjen je jedan konj i 15 mina za minobacač.

[313] AVII, k. 775, br. reg. 38-3.

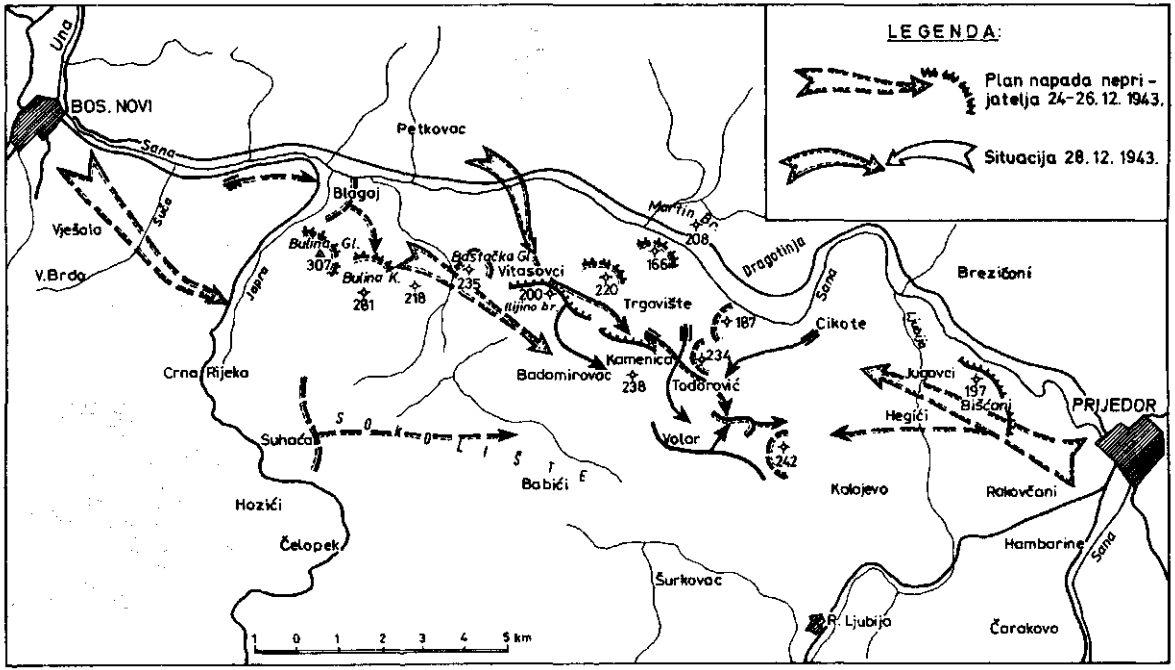

SKICA 6 - *PLAN NAPADA NEPRIJATELJA 24-26. DECEMBRA (SITUACIJA 28. DECEMBRA 1943)*

Naš bataljon nije imao gubitaka, a svojom snalažljivošću i hrabrošću posebno su se istakli - Ljubo Stanarević, Ljuban Prošić i Rajko Došenović.[314]

Istoga dana, 24. decembra neprijatelj - jačine tri čete (3, 5. i 6. četa 2. bataljona 383 puka) ojačane svaka teškim mitraljezom i grupom teških minobacača - krenuo je iz Prijedora prema selu_Bj|ćanirna, odnosno pravcu na kome se nalazio naš 4. bataljon, a sa zadatkom da u toku 24. decembra sa 5. i 6. četom dostignu liniju k. 187 - k. 242 - k. 238 (oko 10 km zapadno od Prijedora). Ove čete imale su toga dana samo početni i djelimičan uspjeh - stigle su samo do džamije u Bišćanima. Neprijatelj u svom izvještaju kaže, da su crkveno izvišenje u s. Cikote - k. 213 - Jugovci i k. 191 bili posjednuti jakim neprijateljskim snagama, koje su otvorile na njihov bataljon jaku puščanu i mitraljesku vatru, a isto tako i »iz tri teška minobacača i protivtenkovskih oruđa«, da je pri ovome uništena radio-stanica, zbog čega nije mogla da se zahtjeva artiljerijska vatra.[315]

Snažnim otporom, a naročito bočnim dejstvom jedne svoje čete, 4. bataljon 8. brigade natjerao je neprijatelja na povlačenje. On je toga dana oko Prijedora imao 15 poginulih, među kojima i 2 oficira i preko 30 ranjenih.

Kao što se vidi, neprijatelj nije uspio da izvrši opkoljavanje, a pogotovo uništenje naših jedinica. Naprotiv, njegove snage na oba pravca - od Bosanskog Novog i Prijedora - pretrpjele su ozbiljne gubitke. O tome on u svom izvještaju kaže:

> ». . . Dalje produženje ka zapadu (misli se na napad od Prijedora - I. C.) bez podrške artiljerije nije bilo moguće, a osim toga bataljon je imao 10 ranjenih, ćija evakuacija, usljed toga što je neprijatelj posjeo položaje, nije bila moguća. . . Držanje dostignute linije bilo je nemoguće. .. Bataljon se odvojio od neprijatelja i probio se natrag u Prijedor. . Cilj da se uništi neprijatelj - kaže se u zaključku izvještaja štaba 373. legionarske divizije - usljed njegove snage nije mogao da bude postignut. Ponovna akcija iz Prijedora nije više dolazila u obzir. . . «

[314] AVII, k. 775, br. reg. 38-3 i po sjećanju učesnika.
[315] Zbornik, IV/21, dok. 191.
[316] Isto.

Snage 383. njemačkog puka, ojačane artiljerijom, ipak su se 27. decembra, pripremile za novi napad, samo nešto izmjenjenim pravcem. One su se, naime, tog dana u 7 časova prebacile preko Sane kod sela Vitasovca i zauzele položaje iznad ovog sela. Noć kasnije, neprijatelj se prebacio na lijevu obalu Sane i kod Martin Brda. Naredna dva-tri dana ukupne snage neprijatelja, koje su vodile borbu sa našim jedinicama, bile su nešto jače od dva njemačka bataljona, ojačana pratećim jedinicama i artiljerijom, a 29. decembra, pri napadu iz Prijedora bile su ojačane i tenkovima.

Prema neprijatelju na liniji Vitasovci - Trgovište nalazili su se 1. i 3. bataljon, a na položajima iznad Prijedora 4. bataljon 8. brigade. Odnos snaga u živoj sili bio je oko 1:2 u korist neprijatelja, a u naoružanju taj odnos je za njega bio daleko povoljniji, naročito u mitraljezima, minobacačima i tenkovima. Naime, naših šest četa (tri iz 1, dvije iz 3. i jedna iz 4. bataljona) koje su stvarno učestvovale u borbi 28. decembra, raspolagale su sa oko 340 pušaka, 20-25 puškomitraljeza, 2-3 teška mitraljeza, 2 minobacača i 1-2 topa 37 mm.[317]

Prema izvještaju neprijateljska borba je počela 28. decembra, ali prema onome kako se situacija razvijala, moglo bi se reći da je ona počela dan ranije.

Neprijatelj je, naime, dio svojih snaga, odmah po prelasku Sane, 27. decembra, uputio iz sela Vitasovaca prema Trgovištu. Vjerovatno su to bili jači izviđački djelovi, sa kojima je borbu prihvatio naš 1. bataljon 27. decembra oko 14 časova. Borba je vođena sve do noći. Između 27. i 28. decembra, bataljon je imao namjeru da izvrši napad na neprijatelja u Trgovištu, ali se on - kako je izvjestio štab 8. brigade - povukao u Vitasovce, u sastav svoje glavnine.[318]

[317] AVII. k. 775 A. br. reg. 11-3 i k. 775. br. reg. 57-1/4 (Prema izvještaju intendanta brigade od 31. 12. 1943. o stanju ubojne opreme).

[318] AVII, k. 775A, br. reg. 11-3
Istog ovog dana došlo je i do dramatične situacije u borbi jedne desetine 3. bataljona kod Vitasovaca. Komandant 3. bataljona Dane Agbaba tražio je, naime, od komande svoje 3. čete jednu desetinu dobrovoljaca da napadnu artiljeriju neprijatelja kod Vitasovaca. Između ostalih javili su se Marko Vojnović, Arif Mušic - puškomitraljezac, Hasan Ber-

Borba je nastavljena sjutradan 28. decembra. Njemački 1. bataljon 383. puka je tog dana do 9,45 časova stigao u Trgovište i kad je pokušao da prodre prema zaseoku Todorovići došlo je do sukoba. Prvi bataljon 8. krajiške brigade, zatim 2. i 3. četa 3. bataljona koje su stigle od Trgovišta i 2. četa 4. bataljona, koja je stigla od sela Cikota, potpuno su razbili njemački 1. bataljon.

Borba se razvijala ovako: Njemci su uspjeli da sa svojom 2. četom, uz pomoć 5. čete 1. bataljona 383. puka i uz snažnu podršku artiljerije izbiju na oko 1-2 km istočno od sela Volara. Druge dvije njegove čete (1. i 3.) bile su zaostale - vodile su borbu za k. 238 - Radomirovac. U želji da što prije izbiju na prostor oko Prijedora (Hambarine - Bišćani) i da se zabace za leđa 4. bataljonu 8. brigade, koji se tu nalazio, neprijatelj se razvukao. Jedna mu je četa od k. 238 krenula i ulijevo, ali sadejstvo između ovih jedinica nije u potpunosti bilo ostvareno. Ovo je u znatnoj mjeri olakšalo našim jedinicama da neprijatelja napadaju sa bokova i leđa. Osim toga, Nijemci su se prilično odvojili od mjesta prelaza , preko Sane u selu Dragotinji, uvjereni da će putem kojim I su pošli (Vitasovci - Volar - Prijedor) brže stići u Prijedor, odbacujući naše jedinice od ceste i željezničke pruge Bosanski Novi - Prijedor. Tako su doveli sebe u situaciju da panično i grčevito brane kote oko prelaza preko Sane (k. 187 I - Palež), organizujući odbranu na brzinu, u vidu ježa.

Naša 2. četa 4. bataljona, koja se kretala od Cikota, napala je lijevi bok neprijatelja. Nijemci su bili iznenađeni. Odmah su zaplijenjena dva »šarca« i nekoliko pušaka. U ovom napadu naročito su se istakli Stupar Dušan, puškomitraljezac i Stojanović Petar, koji je ovom prilikom i poginuo.

U međuvremeu su 2. i 3. četa 3. bataljona napale neprijatelja s leđa. »Neka od četa, napisao je neprijatelj u svom

berovic i Đuro Basaric. Arif Mušić, koji je prvi primijetio da se Njemci sa jedne kose u Vitasovcima spuštaju prema njima. otvorio je vatru. Odmah su to učinili i ostali. Naši su borci očekivali da ce se Njemci vratiti. Međutim, oni su produžili napred. Nastala je kritična situacija. Arif Mušić je potrošio municiju svog puškomitraljeza, a i drugi su je imali vrlo malo (Đuro Basaric svega pet metaka). Uz to je ranjen Đuro Basarić. Nije se moglo nazad a Nijemci su prilazili, pozivali na predaju. Arif je uprtio Đuru Basarica. i sa mitraljezom u drugoj ruci krenuo nazad. Spasli su se. Po svemu i/.gleda da je u najkritičnijem trenutku za ove borce, borbu sa neprijateljem prihvatio 1. bataljon.

izvještaju, uvukla se između dvije čete Njemaca(2. i 5.) i obje čete stavila pod svoju vatru... «

Borbom 1. bataljona 8. brigade i četa 3. i 4. bataljona, neprijatelj je satjeran u Kasapov Do (oko sela Volara). Njemci su i ovdje ponovo napadnuti 28/29. decembra. Ali, još oko 13 časova 28. decembra, njemački 1. bataljon je bio razbijen.

Toga časa, štab ovog bataljona uputio je slijedeći izvještaj štabu svoga 383. puka:

»Bataljon ima teške gubitke. Komandant bataljona poginuo. Pregrupisavanje bataljona na k. 242. Držanje k. 242 dok se ne izvrši evakuacija ranjenika.«[319]

U naknadnom izvještaju štaba njemačke 373. divizije kaže se:

»Pošto 1. bataljon 383. puka nije više bio sposoban za napad i pošto mu je bila potrebna hitna popuna municije, jer je bezuslovno morao da održi mjesto prelaza ka Dragotinji. . . naređeno je da borbena grupa oko k. 187 i bezimene kote koja se nalazi ispod nje, zauzme položaj u vidu ježa. Neprijatelj je snažno potiskivao dijelove 1. bataljona (383. puka), koji su se povlačili i nanio im znatne gubitke u ljudstvu i materijalu. Na položaj u vidu ježa više puta izvršen vatreni napad, prvenstveno sa juga i jugozapada, pri čemu je. usljed dobro usmjerene vatre minobacača, bilo gubitaka. Prema procjeni situacije i stanju 1. bataljon 383. puka koji usljed neprekidnog vršenja zadataka psihički više nije bio dorastao naporima i na koja su jako uticali pretrpljeni gubici, a ljudstvu je nedostajala ona čvrstina, koja je njemačkim vojnicima kroz generacije usađivana, što je neminovno moralo dovesti do sloma, tako da je bataljon mogao da bude prebačen preko Sane samo pod zaštitom mraka.[320]

Neprijatelj je 29. novembra krenuo i iz Prijedora prema položajima našeg 4. bataljona. Dio jedinica je uputio pored Sane na Cikote, a jači dio, praćen tenkovima, krenuo je prema selima Hambarinama i Bišćanima. Iako je do napada neprijatelja došlo neočekivano, borci 1. i 3. čete 4. bataljona pokazali su izvanrednu snalažljivost i hrabrost.[321] Neprijatelj

[319] AVII, k. 8, br. reg. 18/7 - original na njemačkom jeziku. Komandant bataljona bio je poručnik Koh, a zamjenio ga je poručnik Retih.

[320] Zbornik, IV/21, dok. 191. U toku noći 28/29. decembra izvršen je još jedan napad i Njemci su zbaćeni sa bezimene kote kod Paleža.

[321] Zamjenik političkog komesara 3. čete 4. bataljona Jela Aralica - Kadenić, zapisala je da je ovom prilikom ranjen Đoko Smiljanić Mali, koji je i u prethodnim borbama već bio ranjen. Iako mu je bilo naređeno da ostane u komandi čete, on je pokušao da vatrom iz puškomitraljeza zaštiti povlačenje svojih drugova sa ugroženih položaja.

je odbačen i vraćen u Prijedor. Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade, imao je oko 80 poginulih i ranjenih vojnika. Zbog dejstva tenkova, pod čijom se zaštitom nepirjatelj povlačio, do plijena se nije moglo doći. Oštećena su mu i dva kamiona.[322] U borbi se posebno istakao puškomitraljezac u 4. bataljonu Radaković Momčilo.

REZULTATI BORBI IZMEĐU 27. I 29. DECEMBRA

Naše jedinice su za ova tri dana imale 7 poginulih i 19 ranjenih, od kojih 7 teže. Neprijatelj je u selima Volar i Trgovište pobio nekoliko civilnih lica, ali sa sobom nije uspio nikoga povesti.

Gubici neprijatelja nisu tačno poznati, ali mu je jedan bataljon, prema njihovim podacima, potpuno razbijen. Prema izjavi jednog ranjenog njemačkog vojnika, imali su samo u toku 28. decembra 21 ranjenog oficira, među ovima i ljekara. U izvještaju štaba 8. brigade od 4. januara 1944, upućenog štabu 4. divizije kaže se da je neprijatelj, prema podacima obavještajne službe imao oko 200 poginulih i 150 ranjenih. Među mrtvima se nalazio i pukovnik Bakrač, koji je komandovao neprijateljskim jedinicama.[323]

Između 27. i 29. decembra zaplijenjen je jedan teški minobacač, radio-stanica, jedan minobacač bez nišanskih sprava i postolja, 2 puškomitraljeza, dosta pušaka, oko 100 šinjela, 10 konja, telefonski aparat i 3 tromblonske puške sa nešto bombi. Zaplijenjena je i njemačka zastava, dugačka 4 metra, sa kukastim krstom u sredini, koja je u nedostatku sanitetskog materijala upotrebljena za zavoje.[324]

[322] AVII, k. 775 A. br, reg. 11-3.
Rekonstrukcija borbi vođenih između 24. i 29. decembra 1943. godine (uključno) izvršena je na osnovu dokumenata Arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu: k. 775 A. br. reg. 11-3 38-3 i br. reg. 17/7, Zbornika IV/21, dok. 83 i 91 i sjećanja učesnika.

[323] AVII, k. 775 A. br. reg. 30-3 - Za vrijeme borbi između 27. i 29. decembra 1943. iz 2. čete 1. bataljona poginuli su Milan Miljević i Drljača Luka, oba iz s. Oreško Brdo.
U neprijateljskim dokumentima nema preciznijih podataka o gubicima, niti se pominje pukovnik Bakrač.

[324] AVII, k. 775, reg br. 11-3 i 38-3

U izvještaju štaba 8. brigade štabu 4. divizije o rezultatima borbi posljednjih dana kaže se da su borbe 8. brigade 28. decembra 1943. pale na samu godišnjicu njenog osnivanja, čime je ona proslavljena na najbolji način.

Smatramo da je ovo bila najteža akcija brigade do tada, kao i da je njome postignut najveći uspjeh. U njoj se naročito istakao 1. bataljon koji je podnio najveći teret, boreći se sa neprijateljem od 27. do 29. decembra, sve dok ga nije protjerao. U izvještaju štaba 8. brigade od 29. decembra 1943. godine, naglašava se da posebnu pohvalu zaslužuje, komandant 1. bataljona, kapetan Sajo Grbić, koji je vrlo dobro rukovodio bataljonom i lično se zalagao za njegov uspjeh. U akciji se istakla i 1. četa 4. bataljona, pod komandom Uroša Vujanovića...[325]

Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije drug Tito pohvalio je 14. decembra 1943. godine 4. udarnu diviziju 5. korpusa NOV Jugoslavije »za veliku upornost i junaštvo u izvršavanju zadataka« postavljenih njegovom dnevnom zapovješću od 10. 12. 1943. godine, kojom je naređeno svim jedinicama NOV i PO Jugoslavije da se, prilikom neprijateljskih zimskih operacija 1943/1944. u centralnom dijelu Jugoslavije, na cijeloj teritoriji izvode još smjelija ofanzivna dejstva protiv okupatora i njegovih slugu ustaša, četnika i drugih kvislinga.[326]

Dvadesetak dana kasnije Vrhovni komandant je direktivama Glavnom štabu NOV i PO Slovenije i štabu 2. udarnog korpusa tražio da se jedinice bez potrebe ne grupišu, da se razmještaju na širim operativnim prostorima i time stvaraju uslovi za manevrisanje, odnosno da se taktika samostalnih operativnih grupa, raspoređenih po dubini, pokazala pravilnom; »izbjegnuti su kruti frontovi i omogućeno da se jedinice zabace neprijatelju iza leđa i da mu nanose gubitke.«[327] Smatralo se da su jedinice 4. udarne divizije, odnosno

[325] Isto.
[326] Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945, str. 616, izdanje VII 1964. (u daljem Hronologija).
[327] Isto. str. 643-644.

8. krajiške brigade, u svojim dotadašnjim dejstvima tako i postupile.

Prema podacima štaba 4. udarne divizije - njene jedinice su u 1943. porušile željezničke pruge u dužini od oko 30 km na relacijama Bihać -Bosanski Novi, Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka i Bosanski Novi - Kostajnica. Istovremeno je uništeno ili oštećeno: 8 lokomotiva, 85 vagona, 25 drumskih mostova i 3 željezničke stanice. Uništen je rudnik željeza u Ljubiji. U toku cijele 1943. neprijatelj nije mogao da se koristi ni jednim objektom za šumsku industriju u zapadnoj Bosni. Rudnik boksita u Suvaji kod Bosanske Krupe nije radio ni jedan dan. Prema istim podacima u toku 1943. poginulo je 4.647, ranjeno 3.782, a zarobljeno 2.541 neprijateljski vojnik. Za isto vrijeme zaplijenjeno je: 4 haubice, 19 drugih topova, 8 teških minobacača, 23 laka, 43 teška mitraljeza, 26 »šaraca«, 97 puškomitraljeza, 105 automata, 1955 pušaka, 476.450 puščanih metaka itd. Uništen je jedan avion, 8 tenkova, 43 kamiona, 40 bicikla i 8 oklopnih kola.

Udio jedinica 8. krajiške brigade u okviru ovih rezultata 4. divizije, nijesu bili mali. U 1943. godini 8. brigada je ubila 524, a zarobila 466 neprijateljskih vojnika (ranjenih je bilo mnogo više). U nekim borbama gubici neprijatelja se nijesu mogli utvrditi, kao na primjer u borbi kod Crnog Jezera i Grmuše 25/26. septembra 1943. godine, ili sjutradan kod Radića. Isti je slučaj i sa borbom za uporište Otoku 6/7. novembra 1943. Za isto vrijeme jedinice 8. brigade su zaplijenile 8 teških mitraljeza, 24 puškomitraljeza, 4 topa, jedan teški i 4 laka minobacača, 2 apoteke, veliki broj pušaka i puščanih metaka. Potpuno je onesposobljen rudnik u Ljubiji, a samo za poslednjih deset dana decembra 1943, jedinice brigade su zaplijenile 20 pušaka, jedan teški i 3 laka minobacača, 87 šinjela itd.[328]

[328] AVII. k. 772, br. res. 1-18/1 i 1-19/1, k. 775, br. reg. 56-1/4, br. reg. 1/3, 5-3, 40-3, 20-3, k.767. br. reg. 3-1, k. 456, br. reg. 9/1-5, k. 766A, br. reg. 1-2, Zbornik [V/15, dok. 45, IV/18, dok. 147 i V/16, dok. 26.

PARTIJSKO - PO LITIČ Kl RAD KRAJEM 1943. I POČETKOM 1944.

BROJ ČLANOVA I TEORETSKO-POLITIČKI RAD U ORGANIZACIJAMA KPJ I SKOJ-a

U vrijeme svog formiranja, 28. decembra 1942. godine, 8. krajiška brigada je imala 82 člana KP, 22 kandidata i 142 člana SKOJ-a.[329] Tokom godine u brigadu su stizali novi borci, primani su u Partiju i SKOJ, brigada se sređivala, sticala nova iskustva, imala svojih padova i uspona, pa je godinu dana kasnije, krajem 1943. godine, imala 209 članova KPJ, 18 kandidata i 277 članova SKOJ-a; u januaru 1944. 214 članova KPJ, 60 kandidata i 267 članova SKOJ-a, a u februaru 264 člana KPJ, 46 kandidata i 319 članova SKOJ-a.

Ako bi se ukupna brojna stanja 8. krajiške brigade uporedila sa brojem članova KPJ, u periodu decembar 1942 - januar 1943. bilo je 720 boraca i starješina, od kojih članova KPJ 82 ili 11,25%, a godinu dana kasnije, decembar 1943 - januar 1944. - 1164 boraca i starješina, od toga 264 člana KPJ ili 22,68%, odnosno procentualno je bilo dva puta više članova KPJ. Ili, u brigadi je početkom 1944. bilo 54% organizovanih boraca, dok je taj procenat početkom 1943. bio 34% (članova KP, kandidata i skojevaca zajedno). Upoređujući januar 1944. i februar iste godine vidi se da je u partijskoj organizacij brigade bilo 50 novih članova KPJ. Dati procenti i prijem ovih 50 novih članova u februaru 1944. na-

[329] AVII, k. 767 A, br. reg. 4/5.

vode na zaključak da je brigada od svog formiranja, pa do kraja 1943. postigla zavidan uspjeh, ali da je bilo i propusta u pogledu prijema novih članova (februara 1944. primljeno 50 novih, a prethodnog mjeseca iste godine svega 5).

Politodjel 4. divizije u svom izvještaju CK od 29. februara 1944. konstatuje da nije bilo dovoljno smjelosti u primanju novih članova Partije i da je u 6. i 8. krajiškoj brigadi jedno vrijeme bilo prekinuto sa primanjem novih članova zbog slabosti organizacije i potrebe njenog učvršćenja. Zamjenik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić u svom izvještaju od 29. februara 1944. na jednom mjestu iznosi:[330]

> ». .. Sektašenje po primanju u Partiju odanih i dobrih boraca je prestalo. Partijski sastanci su živi i oni pretresaju sve stvari. Kažnjavanja i isključivanja iz partijske organizacije za prošli mjesec dana nije bilo... «

Najveći broj boraca primljen je u KPJ iz SKOJ-a, što je i razumljivo, s obzirom na mladost 8. brigade. Preko 64% u brigadi bila je omladina. U SKOJ-u je 28. februara 1944. bilo 319 omladinki i omladinaca, a van SKOJ-a još uvijek 434.[331]

Teoretskom uzdizanju članova KPJ u brigadi se poklanjala posebna pažnja. Mora se reći da su planovi rada teoretskog i političkog uzdizanja bili obimni. Ako se ovome dodaju i druge aktivnosti i zadaci, kao što je vojna obuka, pripreme kulturno-zabavnih priredbi, rad sa nepismenima itd., onda su borci - kad nisu bili u borbi - imali vrlo malo vremena za odmor.

Planovi rada bataljonskih partijskih biroa u decembru 1943. nijesu savladani i zbog teških tema i to: »O Partiji« (iz Osnova Lenjinizma VIII glava), »Proleterska klasa i proleterska partija« od Staljina, »Organizacioni temelji Boljševičke partije« i »Nacionalno pitanje«.[332]

[330] IRP BiH, 5/726-727, 6/181-182 i 6/480-481.
[331] IRP BiH, *6/480-481 i b/4b\-4b2.*
[332] IRP BiH, 5/726-727 i 6/85-86, Izvještaj pomoćnika političkog komesara brigade i Brigadnog komiteta SKOJ-a.

Svaka od ovih tema obrađivana je prethodno na proširenim sastancima bataljonskih partijskih biroa, uz izlaganje zamjenika političkog komesara bataljona kao sekretara biroa, a zatim u partijskim organizacijama po bataljonima. Za svaku od ovih tema trebalo je 10-15 dana intenzivnog rada, pa je očigledno da su četiri teme postavljene u decembru 1943, uz borbe koje je brigada imala, bio preobiman zadatak. Ovome treba dodati da je istovremeno i brigadni komitet SKOJ-a imao svoj plan rada. U decembru 1943. napr. održana su dva predavanja iz plana ža članove bataljonskih biroa i brigadnog komiteta SKOJ i to o ekonomskom razvitku društva i nacionalnom pitanju.

Do 29. januara 1944. prorađena je polovina tema iz plana Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, koji je u brigadu stigao u drugoj polovini 1943. godine. Prorađene su slijedeće teme: »Savez komunističke omladine Jugoslavije u surovoj školi, rata« - članak Lole Ribara; »Nova uloga mlade generacije i zadaci SKOJ-a«, od Ribara, direktive CK SKOJ-a za rad u vojsci, »Rezolucija VI zemaljske konferencije SKOJ-a i Saveza mlade generacije« - članak Rate Dugonjića.

Istovremeno, u organizacijama SKOJ-a prorađene su i ove teme ili grupe tema: »Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije«, »Nacionalni komitet«, »Zemaljska antifašistička vijeća« - kao prva grupa tema i »Omladina naših naroda i monarhija i slobodna, demokratska federativna Jugoslavija« - zaloga sretnije sutrašnjice omladine naših naroda«. Prva tema dva puta je obrađivana.

Ovakve teme, kao što su o AVNOJ-u, Nacionalnom komitetu narodnog oslobođenja, federativnom uređenju naše zemlje i dr. bile su aktuelne u to vrijeme. Već tada smo imali snažnu armiju, veliku slobodnu teritoriju sa svojom narodnom vlašću, krajnja pobjeda u oslobodilačkom ratu bila je bliže, a borba za priznavanje mjesta i uloge nove Jugoslavije na međunarodnoj sceni poprimala je sve veći značaj, naročito poslije II zasjedanja AVNOJ-a.[333]

[333] Početkom januara 1944. predsjednik britanske vlade Vinston Čerčil izvjestio je druga Tita, kao predsjednika Nacionalnog komiteta (NKOJ) da britanska vlada neče više davati vojničku podršku Mihajloviću.

Grupa skojevaca 1. čete 2. bataljona 8. krajiške brigade: krajnja desno Smilja Vurdelja, bolničarka čete, u sredini Marica Santrač i krajnji lijevo Rade Borić, poginuo 1945. godine u borbama oko Travnika.

Stavovi i principi naše spoljne i unutrašnje politike u borbi za novu Jugoslaviju, tumačeni su kroz obradu tema iz programa političke nastave, ali o ovim ili sličnim događajima borci i starješine 8. brigade upoznavali su se i putem radio vijesti, kratkih političkih konferencija i si.

Taj intenzivan partijsko-politički rad morao se sprovoditi bez obzira na teškoće, jer su i kadrovi u brigadi bili mladi, bez dovoljno iskustva i znanja. U svakodnevni rad partijskih i skojevskih organizacija i u radu sa jedinicama uopšte, moralo se unositi više konkretnosti, nastojeći da se diskutuje o stvarnim, tekućim problemima - sa dovoljno smjelosti u kritici ne samo pojava, nego i pojedinaca.

0 ovim pitanjima i o načinu rada govori se i u pomenutom izvještaju Politodjela 4. divizije od 29. februara 1944, s kritičkim osvrtom na taj rad. Članovi Partije - rečeno je, išli su u borbu poletno, ne vodeći računa o svojim životima, pa su srazmerno tome, najviše i ginuli. Članovi KP bili su

svjesni da ličnim primjerom i odnosom prema ljudima čuvaju njen ugled. U tome se vidjela njihova odanost i ljubav prema Partiji. Ali, rad partijaca, njihovo aktivno djelovanje u narodu i među borcima, u tumačenju događaja iz naše spoljne, ili unutrašnje politike, nije bio zadovoljavajući. U februarskom izvještaju Politdjela 4. divizije kao razlozi nedovoljne angažovanosti navedeni su mladost i neiskustvo.

VOJNA OBUKA U BRIGADI U DECEMBRU 1943 - FEBRUARU 1944.

Obuka se odvijala po bataljonima, pa i četama, ako je to razmještaj jedinica zahtijevao. Najčešće se radilo po jedinstvenom programu, koji je pripremao, uglavnom, Štab brigade. U decembru 1943. prorađivana je »borba protiv konjice«, a zatim »nišanjenje i okidanje«. U pratećim vodovima po bataljonima vršena je obuka na teškim oruđima, a u novembru 1943. iz štaba divizije su stigle brošure o lakom minobacaču sa crtežima.

Rukovodstvo 8. krajiške brigade bilo je zadovoljno obukom po jedinicama. Tako u svom izvještaju od 28. decembra 1943. Štab brigade kaže da su »borci bili slabo obučeni u nišanjenju i okidanju«, a da se sad to sa uspjehom savlađuje, da borci pokazuju veliko interesovanje za obuku, naročito ako su »brošure ilustrovane crtežima«.[334] Ipak se u velikoj mjeri osjećao nedostatak vojne literature. Neposredno pred početak četvrte neprijateljske ofanzive dobijeno je uputstvo o noćnim napadima na utvrđene položaje neprijatelja i garnizone. Ono je dobro došlo 8. brigadi, koja se početkom 1944. godine, pripremala za još veće borbe.[335]

U uvodnom dijelu pomenutog uputstva kaže se da se napad izvodi noću zato što je tada lakše izbjeći neprijateljsku vatru i što je mogućnost iznenađenja daleko veća. Detaljno je razrađen plan napada na garnizon. Bočna dejstva

334 ~AVinr~7/5, br - re & 38-3 , 36 ~ 3 -

335 Zbornik IV/9, dok. 56 - Radi uopštavanja iskustava iz naših borbi u NOR-u zanimljivo je i korisno ovo uputstvo i danas pročitati, koje je tada napravio Štab 3. krajiškog odreda.

Obuka na mitraljezu u jednoj c , / *3. bataljona 8. brigade.*

i dejstva iz pozadine, bila su veoma važna. Razrađen je postupak bombaških odjeljenja u borbi, uz odgovarajuće skice i pod različitim uslovima.

Ovakva uputsta, koja su radili pojedini štabovi i koja su razmjenjivana među njima, mnogo su koristila u vojnoj obuci komandi i boraca. Ona su bila zbir naših iskustava, i bliska našim ljudima. Zato je i ovo uputstvo, upućeno od štaba 1. bosanskog korpusa, detaljno razrađivano u januaru i februaru 1944. i u 8. krajiškoj brigadi.

Vojnoj obuci i borbenoj gotovosti jedinica koristile su i noćne uzbune i konferencije komandi i štabova. (Vrijeme npr. od trenutka davanja uzbune pa do postrojavanja jedinica, odnosno do njene spremnosti da krene na zadatak, bilo je različito po bataljonima - 2 do 3 minuta).

U januaru i februaru 1944. održano je nekoliko konferencija štabova bataljona sa komandama četa, desetinama i vodnicima. Redovne analize, koje su vršene gotovo poslije svake borbe, služile su za izmjenu iskustava, ukazivano je na nedostatke svakog manevra, na sadejstvo sa artiljerijom, itd.

Korisnom radu ovakvih konferencija, njihovoj sadržini i poučnosti mnogo je doprineo zamjenik komandanta 4. divizije Vojo Todorović. Njegove analize konkretnih situacija pretvarale su se u veoma poučna predavanja.[336]

ZDRAVSTVENO STANJE I ISHRANA JEDINICA

Sprovođenju higijenskih mjera u brigadi se poklanjala izuzetna pažnja, ali se problem vašljivosti nije u potpunosti riješio. Nedostatak donjeg veša bio je i dalje najaktuelnije pitanje tih dana 1944. godine. Borci su se redovno parili, to su i sami tražili, ali ni to nije bilo dovoljno. Kada se u februaru 1944. godine u 8. brigadi razboljelo 40 boraca i kad su dobili visoku temperaturu (i do 40°C), naši sanitetski organi bili su uvjereni da se radi o pjegavcu. Ovo tim prije što se u brigadi stvarno radilo o 4 identifikovana slučaju tifusa. Međutim, utvrđeno je da 40 boraca boluje od gripa. Tifusari su izolovani, pa je širenje ove bolesti spriječeno.

Higijenske prilike su se u brigadi, inače, popravile dolaskom higijeničara sa kursa i obukom jednog broja zaduženih za higijenu po bataljonima. Tada je i druga grupa slušalaca upućena na higijeničarski kurs pri bolnici u Podgrmecu.[337]

Nova i savremenija organizacija intendantske službe u diviziji i brigadi od oktobra 1943. sastojala se u tome što je pored odgovornih za intendantsku službu 4. divizije u cjelini (načelnik, pomoćnik načelnika, intendanti u divizijskoj intendanturi) organizovao još i vozarski bataljon intendanture divizije (dotad četa), intendantsko slagalište, marveni depo, zanatska odjeljenja: pekarsko i zanatlijsko (mesari, obućari, kovači, krojači, mašinsko-bravarski).[338] Po brigadama, pa i u 8. brigadi, intendantura se organizovala tako da ima:

[336] Arhiv CK BiH br. 36 (Izvještaj Politodjela 4. divizije od 29. 2. 1944).
[337] Isto.
[338] AVII, k. 768, br. reg. 20-8.

intedanta, sekretara, magacionera, 3-4 člana komisije za nabavke, 1-2 automobila, vozarsku četu, pekarsko, mesarsko, zanatlijsko odjeljenje, a u bataljonima: intendant, magacioner, vozarski vod. U četama - ekonomi četa.

Novom organizacijom intendantske službe svi dotadašnji zamjenici intendanata brigade i bataljona su otpadali. Zamjenici intendanata brigade primali su dužnost članova brigadne komisije za snabdjevanje, a za zamjenika intendanata bataljona predloženo je da se održi dvadesetodnevni kurs, a potom da se rasporede na nove dužnosti u okviru intendantske službe.[339]

U cilju usaglašavanja stavova oko nove organizacije intendantske službe u diviziji, u Sanskom Mostu je 1. decembra 1943. održano savjetovanje kome su prisustvovali: intendanti brigada i bataljona, zamjenici intendanata brigada, članovi brigadnih komisija za snabdjevanje, ekonom bolnice 4. divizije i ekonom zaštitne čete štaba 4. divizije. Na njemu su intendanti brigada i bataljona imali da iznesu sve probleme i nedostatke svojih intendantura.

Krajem 1943, a prije pomenute reorganizacije, u 8. krajiškoj brigadi su po intendantskim i drugim stručnim poslovima oko snabdjevanja i ishrane radili (na tim dužnostima su, uglavnom, i ostali): Rudi Baumgertl - intendant brigade, Hidajet Ajanovic i Lazo Dmitrovič, zamjenici intendanata brigade, a u:

1. bataljonu: Radaković Simo - intendant bataljona, a njegov zamjenik Vejnović Vojislav. Ekonomi četa bili su: Đukić Mirko, Zorić Stevo i Mandić Stevo;

- 2. bataljon: Mandić (Lazin) Luka, intendant bataljona, a njegov zamjenik Šegan Jovin Dane. Ekonomi četa bili su: Zarić Božo, Jerković Branko i Kozlića Ibro;

- 3. bataljon: Vignjević Milanov Đukan, intendant bataljona, a njegov zamjenik Stanarević Branko. Ekonomi četa su: Stanarević Nikolin, Babić Rade i Mihić Božo.

- 4. bataljon: Aleksić Boško, intendant bataljona, a član komisije za nabavke ovog bataljona Beronja Miladin. Ekonomi četa su: Sole Vili, Sovilj Đuro, Stupar Branko, član komisije za nabavke

339 AVII, k. 767, br. reg. 208 - U programu kursa za zamjenike intendanata bataljona predviđeni su politički časovi, organizacija ratne intendantske službe, organizacija vojnih i civilnih pozadinskih vlasti, način snabdjevanja NO vojske, komora i transport, vojni časovi, čitanje karata i planova i knjigovodstvo. U dokumentaciji se nažalost nije, moglo pronaći kad je kurs počeo sa radom, kad je završen i sa kakvim uspjehom.

i Bukovac Nikola, takođe član komisije. Politički komesar intendanture bio je Delić Osmanov Omer.[340]

Kuvari 8. krajiške brigade u decembru 1943. bili su: Poznan Dušan, Grbić Milica, Cvetičanin Đuro, Miljković Pero, Karanović Kaja, Brekič Jelena, Drljača Dušanka, Bubalo Kojo, Kenjalo Đorđe, Lešič Petar, Prtina Gaje Mara, Lavrnja Stevanova Vida, Zorić Vojo, Rodić Savka, Grbić Petra Jovo, Pjević Ilija, Vojnović Dušan, Durek Bosiljka, Pašić Vajana Boža, Dedić Šabana Mehmed, Kalaj Đuro, Božićković Ljubica i Smiljanić Milina Mileva.

Komandir brigadne komore bio je krajem 1943. Štbac Milana Rade, magacioner Torbica Vase Mile, a sekretar brigadne intendanture Levec Jakoba Ludvig.[341]

Svi oni, počev od intendanta brigade, ulagali su izvanredne napore da jedinice ne ostanu bez svog sljedovanja i da borci ne budu gladni. Mora se priznati da su u tome dotada, uglavnom, uspijevali i da su kazani, puni hrane, stizali na položaje, sem u slučajevima kad to nije bilo u njihovoj moći (Šator, djelimično Manjača, a naročito kod vrlo brze izmjene položaja naših četa).

Prema uputstvu intendanture 4. divizije od 19. septembra 1943. svaka brigadna intendantura bila je dužna da izvrši pripreme i da u podzemne magacine spremi: suvu i konzerviranu hranu, pekmez, suve šljive, so itd. Preporučeno je da se nabavlja stoka, suši meso, a koža (jagnjeća, teleća ili goveđa) da se upućuje intendanturi divizije radi pripreme za izradu opanaka. Ovim naređenjem i uputstvom zabranjeno je da se zaplijenjeni šećer, ulje, dvopek i si. troši, već da se jedan dio upućuje u bolnicu, a ostalo da se spremi u magacine kao rezerva. Osim u izuzetnim slučajevima, način nabavke hrane je bio na dobrovoljnoj osnovi.[342]

Iako su krajevi u kojima se brigada dotada nalazila (rejon Bihaća, Bosanske Krupe, Otoka, Bosanskog Petrovca) i sada na novim položajima, ne samo siromašni, nego i dvije i po godine od neprijatelja pljačkani, hrane je ipak bilo do-

[340] AVII, k. 775, br. reg. 22-2/4 do 9/4.
[341] AVII, k. 775, br. reg. 22/8-4 od 22/10-4.
[342] AVII, k. 767, br. reg. 45-7 i k. 775 br. reg. 2/4. Na primljene artikle od narodnooslobodilačkih odbora izdavani su reversi.

voljno. Narod je, uistinu, zadnje zrno žita ili goveče dobrovoljno davao svojoj vojsci. Ta samoodricanja naših ljudi omogućila su da naš borac u zimu 1943, kada su svi trapovi po selima bili gotovo prazni, ipak dnevno ima (gotovo redovno) 1/2 kg kruha, često i preko 1/2 kg mesa, zatim graha, krompira itd. U jedinicama je nedostajalo šećera, soli, cigareta, ali je to nedostajalo i narodu ovih sela.

Odjeća i obuća boraca i dalje je bila problem, naročito u zimskim mjesecima 1943/44. godine. U decembru 1943. bilo je npr. 174 borca bez cipela, pa je intendantura brigade organizovala izradu oputnih opanaka. Trebalo je tada dosta šinjela, pantalona, koporana. Prema jednom izvještaju od decembra 1943. bilo je 80% boraca vrlo slabo odjevenih. Ipak, zahvaljujući relativno dobrom smještaju jedinica oko Prijedora i Bosanskog Novog i preduzetim higijenskim mjerama, tih dana decembra 1943. i januara 1944. nije bilo mnogo oboljelih po jedinicama (krajem decembra 1943. npr. u brigadnoj ambulanti je bilo svega 14 boraca).

NAŠE I NEPRIJATELJSKE SNAGE POČETKOM 1944. GODINE

U 1944. godinu 4. udarna divizija ušla je sa sljedećim jedinicama: 6, 8. i 11. krajiškom brigadom, Podgrmečkim, Kozarskim, Gradiško-lijevčanskim i Sanskim NOP odredom, a imala je po spisku 5.634, na licu 5.026 boraca i starješina. Naoružanje: 7 topova, 43 minobacača, 3.739 pušaka i 215 mitraljeza.[343]

Osma krajiška brigada, prema podacima od 20. decembra 1943, imala je 1.164 borca i starješina, a stanje ubojne opreme na dan 31. decembra 1943. bilo je slijedeće:[344]

[343] AVII, k. 772, br. reg. 1/1-1 (Izvještaji štaba 4. divizije pov. br. 508).
[344] AVII, k. 775, br. reg. 57-1/4.

jedinica	karabina	Municija za karabine	strojnice	municija za strojnice	pištolja	puškomitraljeza	municije za puškomitraljeze	Lakih mitraljeza	teških mitraljeza	minobacača	topova PT-37 mm
1. bataljon	168	6.720	5	310	9	12	-	-	1	1	1
2. „	170	6.350	4	170	8	10	4.000	2	1	1	-
3. „	152	9.290	5	192	9	9	200	2	1	2	1
4. „	149	3.650	5	150	5	10	2.500	2	1	1	-
Štab brigade	49	3.830	4	200	7	1	100	-	-	-	-
Tehnička četa	50	3.300	1	100	-	-	-	-	-	-	-
Ambulanta	15	380	-	-	1	-	-	-	-	-	-
SVEGA:	792"	33.520	24	1.122	44*	42	6.800	6	4	5	2

* zajedno sa intendanturom, koja se ne nalazi u ovoj tabeli

Prema ovim podacima, koje je dala intendantura brigade 31. decembra 1943. zapaža se nedostatak municije za puške i puškomitraljez. Na pušku je u prosjeku otpalo 40 metaka, dok su 1. i 3. bataljon bili bez municije za puškomitraljeze. Problem nabavke granata, mina i municije kod 8. brigade nastao je poslije akcije na Čardak, gdje je istrošena sva municija za topove i minobacače, tako da su oruđa tada izbačena iz upotrebe. Ipak, nešto kasnije, neophodna količina municije bila je obezbijeđena.'

Neprijatelj je u prosjeku na sektoru 4. divizije raspolagao sa oko 18.000 vojnika, dobro naoružanih, od kojih oko 40% Njemaca. Odnos snaga početkom 1944. bio je 1-3,2 u korist neprijatelja.[346]

3« AVII, k. 767, br. reg. 23-8, k. 775, br. reg. 52-4.
Polovinom decembra 1943. godine 8. krajiška brigada je u magacinu Komande područja imala: 116 pušaka, 4 sanduka granata za teški minobacač, 36 granata za mali minobacač (bez upaljača), 96 granata za PT top 47 mm (brigada je, međutim, imala PT topove 37 mm), dvije kante eksploziva, 35 engleskih bombi, 20 sanduka talijanskih granata bez upaljača i još nekog materijala (AVII, k. 767, br. reg. 41-8).

346 AVII, k. 772, br. reg. 1/9-1. Na prostoru divizije nalazile su se slijedeće neprijateljske jedinice: 373. »Tigar« legionarska divizija sa svojim 383. pukom, čiji je i. bataljon gotovo uništen (28. 12. 1943) od jedinica 8. brigade, a i drugi nešto kasnije. 373. puk nalazio se na liniji Bihać - Bosanska Krupa, a na liniji Bosanska Krupa - Bosanski Novi »Pancer Jäger« jedinice i eskadron biciklista. Nešto kasnije iz Bosanske Krupe prema slobodnoj teritoriji pojavio se 3. branderbuški moto puk. Štab 69. njemačke divizije sa prištabskim dijelovima nalazio se u Banja Luci,

Ipak su svi izvještaji neprijatelja iz Banja Luke, Prijedora i Bosanskog Novog bili puni strepnji i žalopojki za sudbinu NDH. Neprijateljske jedinice nisu bile u stanju da obezbjede ni saobraćaj glavnim komunikacijama. Sjedište Velike župe Sana i Luka u Banja Luci bilo je otsječeno. Imalo je saobraćajne veze motornim vozilima samo sa Bosanskom Gradiškom, ali su i one bile nesigurne. Januara 1944. u našim rukama bili su Skender Vakuf, Kotor Varoš, Budimlić Japra, Lušci Palanka, Bravsko, Gornji Ribnik, Gornja Sanica, Ključ, Stari Majdan, Sanski Most, Ljubija, Kozarac i Marička. Tako se Velika Župa Sana i Luka našla u veoma nepovoljnom položaju. Među ustašama se povremeno osjećalo nepovjerenje, svi su im bili sumnjivi, a fotografija Ante Pavelića sve se manje viđala po ustanovama i lokalima.[347]

RASPORED JEDINICA 8. BRIGADE NA POČETKU 1944.

Novu 1944. godinu 1. bataljon 8. brigade dočekao je na položajima Radomirovac - Vitasovci (desetak kilometara zapadno od Prijedora), sa zadatkom da ometa neprijatelju saobraćaj željezničkom prugom i cestom i da ne dozvoli popravku pruge. Drugi bataljon iznad sela Hambarina imao je zadatak da zatvara pravac Prijedor - Sanski Most i lijevo do ceste Prijedor - Ljubija.

a 5. i 7. policijski bataljon na liniji Banja Luka - Bosanska Gradiška. Od NDH formacija ovdje je 3. gorski zdrug sa 3. i 11. gorskom pukovnijom; 4. lovački zdrug sa 7. i 13. pukovnijom, od kojih je 7. pukovnija, nešto kasnije, gotovo sva uništena u Prijedoru; 3. bojna sarajevskog prometnog zdruga - ustaša, kod koje su dvije satnije uništene kasnije u Banja Luci; 4. bojna zagrebačkog prometnog zdruga - ustaše; 4. ustaška bojna 8. stojećeg zdruga, kasnije djelimično uništena. Ove i druge jedinice - kao npr. Poglavnikov tjelesni zdrug, ustaška bojna Juce Rukavine (u julu 1944. u Bihaću itd.) - mijenjale su položaje, odlazile i vraćale se, tako da se sa sigurnošću nije moglo svakog trenutka utvrditi koje su jedinice neprijatelja i u koje vrijeme na određenom mjestu. Neke od ovih jedinica bile su na sektoru 4. divizije već u januaru 1944, a neke su dolazile i odlazile kasnije. Pored ovih neprijateljskih jedinica na sektoru divizije je i tzv. Atlijina milicija (Stara Rijeka - Ljubija oko 200) i Redžina milicija (Prijedor - Kozarac) - AVII. k. 772, br. reg. 1(1-1).

[347] AVII, k. 195 - br. reg. 35/2 Fascikla 13 (Fond NDH) i k. 114, br. reg. 1/1-4.

Treći bataljon dobio je zadatak da se, 30. decembra 1943. prebaci preko Sane u selo Miljakovac (desna obala ove rijeke) da tu smijeni 3. bataljon 6. brigade i zauzme položaje prema Prijedoru od Sane, pa do željezničke pruge Prijedor - Banja Luka. Bataljonu je naređeno da slijedeće noći u 22 časa izvrši demonstrativni napad na garnizon Prijedor, otvarajući vatru iz teških i automatskih oruđa, i da sa jednom četom, civilima i diverzantskom grupom poruši željezničku prugu od Prijedora prema Banja Luci.

Četvrti bataljon je ostao na istim položajima: sela Bišćani - Rakovčani do ceste Prijedor - Ljubija. Ovaj kao i 2. bataljon imali su zadatak da 31. decembra iz svih oruđa otvore vatru na garnizon u Prijedoru iz sela Tukova (periferija grada), istog trenutka kad to bude otpočeo i 3. bataljon.[348]

Ovim naređenjem i naređenjem Štaba brigade dva dana poslije, vršene su, u stvari, pripreme naših jedinica za predstojeći napad na garnizon Banja Luke. Sve naše jedinice, koje su direktno ili indirektno učestvovale u ovoj akciji na Banja Luku (5, 6, 7, 8, 11, 12. i 13. krajiška, 3. lička i 3. proleterska brigada, kao i Udarni odred, Podgrmečki, Kozarski, Sanski i Gradiško-lijevičarski NOP odred i 1/i 2. artiljerijski divizion) bile su podijeljene u pet grupa. U petu_ grupu ušla Je 8$_i$.J^ra|iška.]jrigida, Podgrmečki i Kozarski NOP odred. Zadatak ove grupe je bio da, pod komaqdüiri.-.Štaba 8. bri-
I g§rte"napaffijjaiši željezničku prugu Prijedor - Bosanski
i Novi. rtrfećOor -^OmSfsk^^ i Bosanski

Novi - Bosanska Krupa. Ü direktnom napadu na garnizon Banja Luku trebalo je da učestvuje i jedan bataljon 8. brigade, ali nije stigao zbog borbi, koje su vođene 28. i 29. de-
y cembra.[349]

I U toku borbi za Banja Luku, koje su otpočele 31. decern bra~u~22 časa, je3Tniče~S7 brigade u potpunostPšulzvršile svoj dio zadatka. Neprijatelju nije pošlo za rukom da intervencijom od Bosanskog Novog ugrozi naše jedinice oko Banja Luke. Naprotiv, u njegovom pokušaju da opravi željezničku prugu trpio je samo gubitke.

[348] AVII, NAV-N-T-314, F-563/1282.
[349] AVII, NAV-N-T-314, F. 563/1282 i k. 768 A, br. reg. 28-1/1.

U toku noći između 31. decembra i 1. januara, 1. bataljon je porušio novih oko 500 m željezničke pruge od Prijedora prema Bosanskom Novom u visini sela Vitasovac. Ovdje je postavljena i zasjeda, pa je neprijatelj pri pokušaju da opravi željezničku prugu, pretrpio gubitke - 2 poginula i 3 ranjena. Još jednom je porušeno 700 m pruge i ponovo postavljena zasjeda, na koju je naišao neprijatelj jačine oko jedne čete. Ubrzo je natjeran u bjegstvo sa 3 ranjena vojnika. Ovo se i dalje ponavljalo 2/3. januara kao i u zasjedi 4. januara. Kada je, 5. januara neprijatelj iz Bosanskog Novog krenuo sa 12 kamiona punih vojnika (jedinice 373. legionarske divizije) uz pratnju 3. tenka, minobacač 1. bataljona je pogodio jedan kamion koji je izgorio. Neprijatelj je odmah pobjegao. Tu je imao 10 poginulih i 14 ranjenih.[350]

NOV NAPAD NEPRIJATELJA 9. JANUARA 1944.

Tokom prvih dana januara 1944. jedinice 8. krajiške brigade porušile su željezničku prugu između Bosanskog Novog i Prijedora u dužini od 4 km, koju neprijatelj nije uspio da opravi. Između Prijedora i Banja Luke pruga je porušena u dužini od nekoliko kilometara, ali je opravku teško bilo ometati, jer se neprijatelj branio iz bunkera duž željezničke pruge.

Neprijatelj je u Bosanskom Novom i Prijedoru, poslije svojih neuspjeha u borbama sa jedinicama 8. brigade od 24. do 29. decembra 1943. i prvih dana januara 1944, planirao za 9. januar nov napad jačim snagama 373. njemačke divizije, uz podršku artiljerije 3. gorskog zdruga. Nastojao je da opravi željezničku prugu i već jednom uspostavi promet između Prijedora i Banja Luke«, sa namjerom da preduhitri eventualni napad naših jedinica na garnizon Bosanski Novi. Još ranije je, naime, imao informacije o našem mogućem napadu na Bosanski Novi. Mada mi takve planove tada

[350] AVII, k. 768 A, br. reg. 26-1 i k. 768 A, br. reg. 28-1/1.
Garnizon Banja Luka ovom prilikom nije zauzet. Neprijatelj se povukao na glavnu odbrani benu liniju, gdje je iz tvrdih zgrada davao jak i žilav otpor. U toku najžešćih borbi neprijatelju je stigla pomoć od 20 tenkova i 150 motornih vozila. Zarobljena su 264 neprijateljska vojnika, a ubijeno 380. Naši su imali 57 poginulih i 159 ranjenih.

Bosanski Novi: bombardovana željeznička stanica. Fotografija pronađena kod njemačkog oficira juna 1944.

nismo imali, ova »informacija je veoma uzbunila neprijatelja«.[351]

Štab 8. krajiške brigade obavješten je blagovremeno, preko naših saradnika u Bosanskom Novom, o namjerama neprijatelja i o tome je 4. januara 1944. izvjestio Štab 4. divizije. On je pisao da je obavješten da su jedinice 373. legionarske divizije spremne za pokret iz Bosanskog Novog u Banja Luku, da istovremeno neke njemačke jedinice treba da se prebace iz Kostajnice u Bosanski Novi, ali da to ne mogu željezničkom prugom, jer je pokvarena. U isto vrijeme štab 8. brigade molio je za dozvolu da se njegov 4. bataljon vrati na lijevu obalu Sane, a da 6. brigada zauzme svoje stare po-

[351] AVII, k. 775 A, br. reg. 30-3 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 4. 1. 1944. godine).
Kotarski predstojnik u Bosanskom Novom Ditrih primio je slijedeće anonimno pismo, koje ga je, izgleda, veoma uzbudilo: »Gospodin predstojnik mogu vam javiti da se partizani spremaju na Novi. Osigurajte se sa vojskom i tenkovima što prije. . . (AVII, k. 202, br. reg. 11/26-2). On je odmah o tome izvještava Njemaćko zapovjedništo u Bosanskom Novom i moli da preduzmu potrebne mjere osiguranja, da bi se spriječilo svako iznenađenje«. (AVII, k. 202, br. reg. 11/26-1).

ložaje.[352] Četvrti bataljon se tada nalazio na sektoru Miljakovci - Ćela, na desnoj obali Sane, 1. i 2. u rejonu Hambarine - Bišćani, a 3. bataljon je bio orijentisan prema Bosanskom Novom.

Prema informacijama, kojima je raspolagao Štab briga: de, neprijatelj je i u Prijedoru dobio pojačanje. S druge strane 8. brigada je bila razvučena od Prijedora do Bosanskog Novog, sa bataljonima udaljenim jedan od drugog. Zbog toga nisu stigli da efikasnije koordiniraju svoje akcije i da jedan drugom pruže odgovarajuću pomoć. Prijetila je stalna opasnost da neprijatelj prodre, istovremeno, od Bosanskog Novog prema Prijedoru i iz Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji. Na taj način bi naše jedinice bile ispresecane, a Štab brigade bi se našao bez ikakve rezerve.

Zbog toga je Štab 8. brigade u jednom svom pismu od 10. januara 1944. izneo da bismo mogli spriječiti neprijateljski prodor ka Ljubiji i Sanskom Mostu, potrebno je da imamo jedan bataljon kao rezervu u Volaru, za obe grupe, tj. prema Bosanskom Novom i Prijedoru. »Ako prilike dozvoljavaju da 6. brigada prebaci jedan svoj bataljon na Hambarine, naš bataljon bi išao u Volar, gdje bi kontrolisao rijeku Sanu od sela Jugovaca do Vitasovaca i bio rezrerva obe grupe«.[3"3]

Štabu brigade je zaista bila neophodna rezerva, ali se i neprijatelj, bez obzira na pojačanja koja je dobijao i znatne jedinice koje su već bile stacionirane u Bosanskom Novom i Prijedoru, nije bar ovom prilikom, usuđivao da istovremeno prodire na oba pravca. Osim toga, osnovno mu je bilo da obezbjedi transport vojske i materijala željezničkom prugom Kostajnica - Bosanski Novi - Banja Luka i obratno.

[352] AVII, k. 768. br reg 4-1. Tih dana je. tačniie 6. januara 1944, održano savjetovanje političkih komesara bataljona 8. brigade u Ljubiji. Sastankom je rukovodio politički komesar brigade Rade Bašić. Diskutovaio se o brigadnom lislu »Borac sa Une« o sanitetu u brigadi itd.

353 4VII, k. 775. br. reg. 1-2. Stab 4. divizije je dozvolio nešto kasnije da se 4. bataljon 8. brigade povrati na lijevu obalu Sane, uz napomenu da se moraju postavljati »jače dubinske zasjede bli/.u Bosanskog Novog« i da se željeznička nruga kida na što većoj dužini. Isto je naređeno i Kozarskom NOP odredu. (Zbornik IV/21, dok. 18).

Trenutno, u najboljem slučaju za njega, on je koordinirao akcije iz Bosanskog Novog i Prijedora, ali je jedinice poslao u susret jedne drugima, upravo onako kako je planirao i izveo akciju (ali bez uspjeha) između 24. i 29. decembra 1943. godine. Ni tada, dakle, nije kretao iz Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji i istovremeno od Bosanskog Novog prema Prijedoru.

Neprijatelj je, dakle, 9. januara 1944. krenuo sa dva bataljona 383. puka 373. njemačke (legionarske) divizije pravcem Prijedor - Bišćani - Cikote - Radomirovac. Jedan dio snaga uputio je preko Paleža (k. 187) i rijeke Sane u selo Donju Dragotinju. Ovi dijelovi neprijatelja koristili su isti prijelaz preko Sane kojim su prebacivani ostaci razbijenog 1. bataljona istog puka 28/29. decembra 1943.

Plan neprijatelja je bio da prodorom jačih jedinica u pravcu Radomirovca, a pomoćnim od Donje Dragotinje, napadne naše jedinice s leđa, u selu Cikotama. Istovremeno, dijelovi iste njemačke divizije krenuli su iz Bosanskog Novog prema Blagaju - Vitasovcima - Trgovištu, u susret jedinicama koje su napadale od Prijedora.

To je bio gotov isti plan dejstava kao i 24. decembra 1943, odnosno 28. decembra, kad su Njemci pretrpili ozbiljan poraz u borbi sa jedinicama 8. brigade. Ipak, bila je uočljiva jedna razlika. Upućivanje jednog dijela snaga prema Paležu (k. 187) i prijelaz ovih preko Sane imao je dvostruki cilj: da se obezbjedi i čvrsto čuva prijelaz preko rijeke Sane i izbjegne greška od 28. decembra, a i da se naše jedinice napadnu s leđa u selu Cikotama.

Borbu sa neprijateljskim jedinicama iz pravca Prijedora prihvatio je 1. bataljon 8. brigade i jedna četa 3. bataljona. U borbi koja je trajala čitav dan 9. januara, neprijateljska artilejrija je iz Prijedora (3. gorski zdrug) stalno gađala naše položaje.[354] Neprijatelj je tek noću odstupio u Prijedor. Kolonu koja je kretala iz Bosanskog Novog dočekale su dvije čete 3. bataljona i nakon borbe, koja je trajala 6 sati, neprijatelj je vraćen ka Blagaju, odakle je otišao za Novi. Gubici neprijatelja su bili: 15 mrtvih i 25 ranjenih.[335]

354 Zbornik IV/21, dok. 209.
355 AVII, k. 768, br. reg. 26-1 (Petnaestodnevni izvještaj štaba 8. brigade).

Ni ovaj, dakle, pokušaj njemačkih jedinica da nas odbace dalje od komunikacije i željezničke pruge Bosanski Novi - Prijedor i garnizona Prijedor nije uspio. Naredna dva dana neprijatelj je mirovao, ali je već 12. januara izvršio napad preko Blagaja prema selu Vitasovcima. Dočekale su ga jedinice našeg 3. bataljona i odbacile nazad uz nepoznate gubitke. To je ponovio i sutradan, ali ga je 3. bataljon 8. brigade ponovo odbacio.

Jedinice 8. brigade su u prvoj polovini januara 1944. imale 3 poginula borca (od kojih jedna drugarica) i 5 ranjenih.[356] Među poginulima je bio i Ljubo Stanarević iz sela Teočaka.

Između 15. i 22. januara jedinice brigade nisu imale dodira sa neprijateljem. Prema naređenju štaba brigade od 15. januara 1944. bataljoni su zauzeli sledeći raspored: 1. bataljon na položaju na desnoj obali rijeke Sane na liniji sela Miljakovci - Ćela, 3. je zamjenio 1. bataljon iznad Prijedora na položaju sela Cikote - Rizvanovići, a 4. bataljon je zamjenio 3. na položajima sela Radomirovac - Vitasovci. (2. bataljon je ostao na istim položajima sela Hambarine).

Noću_14/J_5. januara poginuo je komandant 2. bataljona 8. krajiške brigaBc^Mifoš Balafiüüvjeren da mu se ništa ne može desiti i da u svakoj prilici i kao komandant bataljona, mora biti na čelu streljačkog stroja, pa i patrole (kao ovom prilikom), on je - iako mu to dužnost nije nalagala - krenuo sa zamjenikom komandanta bataljona Vasanom Đakovićem, komandirom čete Ličinom Vidom i obavještajnim oficirom bataljona Vilijem Šolcom prema Prijedoru, do samog ulaza u grad. U pratnji su imali jednu desetinu boraca 1. čete 2. bataljona. Komandant Balać je želeo da lično izvidi most na ulazu u Prijedor i uhvati odbjeglog borca, dojučerašnjeg domobrana i, kako je bio obavješten, legionara, koji je kao špijun bio ubačen u naše redove.

Iznenada, došlo je do borbe sa ustašama, koji su se pojavili iza leđa. U pucnjavi i gušanju poginuo je Balać

[356] Isto.

Miloš.[357] Sahranjen je 19. januara 1944. u svom selu Radiću.

Balać Miloš je bio vrlo poznata i cijenjena ličnost u svom kraju i čitavom Podgrmecu još od prvih dana ustanka. Rođen je f907. godine u Radiću kod Bosanske Krupe, a vec prvih dana ustanka 1941. postavljen je za prvog komandira Radicke partizanske ćete. Isticao se izvanrednom hrabrošcu i umješnoscu kao komandir čete, a kasnije - formiranjem 8. krajiške brigade - postao je komandant bataljona. Na ovoj dužnosti je i poginuo.
U monografijama i drugim delima ostace zapisani njegovi podvizi u četvrtoj neprijateljskoj ofenzivi - borba na Lastvama u Grmeeu, Bravski Vaganac kod Bosanskog Petrovca, zatim njegovo vješto rukovođenje bataljonom za vrijeme borbi u Cazinskoj krajini - april - juni, 1943. i u drugim prilikama. Otuda i veliko iznenađenje i žalost u brigadi i Podgrmecu zbog njegove pogibije.

Od 22. januara do 2. februara 1944. iz dana u dan rušena je željeznička pruga između Bosanskog Novog i Prijedora i postavljane zasjede. Sva nastojanja neprijatelja da ovu prugu opravi i osposobi je za transport, ostali su bez uspjeha. A sama njegova upornost da to izvrši svjedočila je koliko mu je značio ovaj pravac od Bosanskog Novog prema Banja Luci. Saobraćaj na ovim pravcima bio je potpuno paralisan.

Samo je 4. bataljon 8. brigade npr. u toku noći 22/23. januara u visini sela Vitasovaca ponovo porušio željezničku prugu na šest mjesta od po 150 m, a sjutradan su već iz Prijedora za Bosanski Novi krenula dva oklopna voza da je poprave. Vatrom iz protivtenkovske puške i automatskog oružja, neprijatelj je bio primoran da se vrati neobavljenog posla. Morao je pokušati cestom. Iz Prijedora je krenuo sa 156 kamiona, uz pratnju 20 tenkova (bijelo ofarbanih). Četvrti bataljon je oštetio 7 kamiona, koji su se nasukali u jarak sa strane puta. Prethodno je isto učinio 3. bataljon u blizini

[357] AVII, k. 775 A, br. reg. 4-2 - Stab 4. krajiške divizije u svom pismu svim štabovima brigada ove divizije, a povodom pogibije Baiaća Miloša, pored ostalog, kaže: »... Štabovi i rukovodioci preduzeće najenergičnije mjere da niži rukovodioci i borci otpravljaju svoje dužnosti pravilno i korisno. Najstrožije se zabranjuje istrčavanje rukovodioca u borbi ispred jedinica. .. Izuzetak čini juriš, gdje moraju kretati naprijed svi rukovodioci i borci zajedno. . . «

sela Cikota. Otvarajući žestoku vatru iz artiljerijskih oruđa i automatskog oružja, koristeći i oklopni voz koji je mogao stići do sela Vitasovaca, kamioni su nastavili put za Bosanski Novi, ali se njih 50 moralo vratiti u Prijedor. »... Broj neprijateljskih gubitaka nije nam poznat« - javljao je Štab brigade u svom izvještaju 24. januara 1944. »Gubici su prilični, a iz kamiona se čuje dreka i jauci. . .[358]

Do plijena se obično nije moglo doći. Takav je bio i navedeni slučaj. Naše su zasjede, naime, najčešće bile na lijevoj obali rijeke Sane, a željeznička pruga i cesta na desnoj. Četvrti bataljon je, zbog toga, noću 25/26. januara uputio na desnu obalu Sane kod sela Petkovca dvije čete, a slijedeće noći i treću. Iste noći su borci ovog bataljona, uz pomoć kozarske omladine, digli u vazduh 4 km pruge između željezničke stanice Blagaj i Svodna.[359]

NAPAD NA UPORIŠTE BLAGAJ

Koristeći svoje prisustvo na desnoj obali rijeke Sane 4. bataljon je pokušao da 28/29. januara likvidira neprijateljsko uporište Blagaj. Bio je to suviše veliki zalogaj za jedan bataljon. Naime, ovo uporište je bilo za neprijatelja veoma važno. Ono je, prvo bila značajna predstraža garnizona Bosanski Novi (udaljeno svega 6 km), drugo, povezano je cestom sa Suhačom i dalje na jug sa Sanskim Mostom, i treće, neprijatelj je držeći ovdje svoje jedinice bio u mogućnosti da efikasnije čuva željezničku prugu i da sa ovog mjesta obezbjeđuje njenu opravku oko Vitasovaca i Svodne. Zahvaljujući cesti od Blagaja prema Suhači, neprijatelj je često upućivao dio svojih jedinica (obično tenkova) pravcem Bosanski Novi - Blagaj, a zatim je pokušavao da napadom sa fronta i obuhvatom od Blagaja opkoli i uništi naše jedinice na ovom pravcu. Zbog svega ovog u uporištu Blagaj bile su organizovane dvije linije odbrane sa veoma efikasnim vatrenim sistemom.

[358] AVII. k. 775 A, br. reg. 4-2. • :
[339] AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2.

Četvrti bataljon 8. brigade mogao je da napada sa dvije čete (1. i 3.) jer je 2. četu morao da uputi na obezbjeđenje prema Bosanskom Novom. Ove čete uspjele su da zauzmu prvu liniju rovova, ali dalje nijesu mogle. Neprijatelj je davao ogorčen otpor, obilato se koristeći ručnim bombama i automatskim naoružanjem. Zbog velikih gubitaka - 15 ranjenih i 2 poginula - čete su odstupile.[360] Napad, dakle, na uporište Blagaj nije uspio.

Jedan od poginulih bio je Krljić Nikola, rođen u selu Lipi kod Bihaća, član KPJ, sahranjen u Devetacima kod Bosanskog Novog, a drugi Babić Dušan, borac 3. čete 4. bataljona. Među ranjenima bili su: desetar Pašić Dušan, Karanović Smail, vodnik Bojić Luka i Zorić Boja, koja je ostala 100% invalid.[361]

Dva dana poslije neuspjelog napada na uporište Blagaj, neprijatelj je - sa svim svojim snagama iz ovog uporišta - krenuo prema selu Petkovcu i ovdje napao položaje 4. bataljona.

Istovremeno je cestom Blagaj - Vitasovci uputio 11 kamiona uz pratnju oklopnog voza. Namjera mu je bila da protjera naše jedinice sa ovog terena na desnu obalu rijeke Sane i opravi željezničku prugu u visini Vitasovaca. Nije uspio ni jedno ni drugo.

Neprijatelja, koji se kretao prema Petkovcu, vjerovatno njegova lijeva pobočnica, dočekao je naš 4. bataljon. Pušten je na blisko odstojanje, a došlo je i do borbe prsa u prsa u kojoj je neprijatelj, i pored ogorčenog otpora, morao da se povuče. Ovdje je imao 7 poginulih i 23 ranjenih. Dvojicu poginulih (jedan je bio oficir) nije uspio odvući. Naš 4. bataljon je u ovoj borbi imao 7 ranjenih boraca.[362] Kolonu kamiona dočekale su sa lijeve obale rijeke Sane dvije desetine 1. bataljona 8. brigade. I ovdje je neprijatelj imao 3 poginula

360 AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2. Prema izvještaju štaba 8. brigade od 31. 1. 1944. uporište Blagaj branilo je 108 legionara, a 28. 1. 1944. pred sam napad stiglo je pojačanje od 40 vojnika (mitraljesko odjeljenje). AVII, k. 775 A, "br. reg. 6-2.

361 AVII, k. 459 br. reg. 8/2-3 i IRP BiH 6/181-182.

362 Isto.

i 11 ranjenih vojnika. Prugu nije uspio da popravi, već je bio prinuđen da se povuče.[363]

Ovakvi napadi neprijatelja na naše jedinice i pokušaji da opravi željezničku prugu Bosanski Novi - Prijedor ponovili su se 1. i 2. februara. Opet bez uspjeha.

Između 5. i 18. februara_1944.jedinice 8. krajiške brigade nisu imale dodira sa nepnjateljem,[3M] U to vrijeme"5zvršeria je~T~izmjena položaja sa 6. brigadom, (ako aaTiu'sv-e jedinice 8. brigade prešle' na desnu obalu Sane, južno od komunikacije i željezničke pruge Prijedor - Banja LuKa. Pri tome je 1. bataljon zauzeo položaje u rejonu sela Krivaje, isturajući desno bočno osiguranje prema Kumbaruši (tg. 354). Bataljon je dobio zadatak da što dublje istura "pätrole prema željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka i kontroliše seoski put koji od Omarske vodi prema Krivaji, odnosno Marićkoj. Qqjgi bataljon je zaposjeo položaje ü,rejonu sela Busnovyfoko-ll-km s-i'od Sanskog Mosta), sa zadatkom da ispita kojim jedinicama neprijateTf'vršf pokrete od sela Omarske prema Kozarcu i obratno, a ujedno da provjeri da li na ovom dijelu, uz prugu, neprijatelj raspolaže drvenim bunkerima i sa kolikim posjedama.^Treći bataljonje zauzeo položaje lijevo od 2, a trebalo je, između ostalog, da ispita stanje neprijateljske posade u Kozarcu. Četvrti bataljon se smjestio u rejonu sela Miljakovaca, sa zaHaflćom da kontroliše sela Ćelu i „Saničane, nedaleko od Prijedora, zatim put koji vodi od Prijedora prema Ćeli i da provjeri kakva osiguranja neprijatelj ima na željezničkoj pruzi između Prijedora i Kozarca.

Štab brigade sa tehničkom četom smjestio se u selo Busnovima, u kućama Savića.[365] Zadatak 8. brigade bio je da kontroliše i ruši željezničku prugu Prijedor - Banja Luka i

[363] AVII, k. 775, br. reg. 7-2.

[364] AVII, k. 775 A, br. reg. 7-2, i br. reg. 9-2.

[365] AVII, NAV-N-T-314, F-564/231-231 - Četvrti bataljon 8. brigade dobio je i zadatak da osigura prebacivanje žita iz Kozare preko Garavca i Ćele za Podgrmeč.

da zatvara pravac od Prijedora prema Sanskom Mostu. Bataljoni su bili bliže jedan drugom, pa je i međusobna saradnja i pomoć mogla biti brža i efikasnija. Zato je štab 8. brigade u svom naređenju od 11. februara 1944. iz.nio:

»... Za izvršenje ovog zadatka bataljoni ce, kao i do sada, u slučaju borbe na sektoru jednog ili više bataljona stupiti odmah u akciju, tukući neprijatelja bočno i zabacujuci mu se za leđa...[366]

Istovremeno brigada ima zadatak i da - u slučaju napada neprijatelja na Sanski NOP odred pravcem Banja Luka - Bronzani Majdan - Sanski Most, a pogotovu eventualnog povlačenja ovog odreda - napada desni bok i leđa neprijatelja. Na ovaj način treba pomoći Sanskom NOP odredu i sa njim sadejstvovati.[36'] (Do ove situacije, međutim, za vrijeme boravka brigade na ovom sektoru nije došlo).

NAPAD NEPRIJATELJA KOD SELA MILJAKOVACA I RAKELIĆA 21. FEBRUARA I 7. MARTA 1944.

U toku noći 18/19. i 20/21. februara dijelovi 3. i 4. bataljona rušili su željezničku prugu nedaleko od Prijedora i između željezničkih stanica Kozarac i Omarska. Sjutradan, 21. februara jače neprijateljske jedinice (oko jedna bojna Nijemaca, legionara i četnika) krenule su prema položajima 4. bataljona u sela Bastasi - Ćela.

Krećući se u nekoliko manjih kolona preko sela Gomjenice i Mršića, neprijatelj se u visini željezničke stanice Baltine Bare razvio u strelce. Imao je namjeru da svojim desnim krilom preko zaseoka Ramića zauzme groblje u Ćeli (k. 205), a zatim da produži prema selu Miljakovcima. Lijevo krilo je uputio preko Bastasa (k. 178). Prema onome kako se kretao i kako je izvršio juriš na pomenute kote, Štab brigade je zaključio da neprijatelj ima namjeru da »iznenadi

[36]* AVII, NAV-N-T-314, F-564/231-232.

[367] Isto. - Dolaskom 8. brigade na sektor Prijedora Štab brigade se prvo smjestio u Donju Ljubiju, a zatim u selu Busnovima. Veoma značajnu ulogu u vezama štaba brigade sa jedinicama imali su kuriri štaba: Kantar Rade, rukovodilac kurira pri štabu, Lukić Marinko, Došenović Uroš, Karanović Dušan, Vignjević Dane, Babić Mirko (prema sjećanju Bašić M. Milana). Sve su zadatke uspješno obavili.

m

naše snage, da se po mogućstvu dočepa našeg teškog naoružanja i istovremeno izvrši pljačku ovih sela, jer su sa sobom vukli i 40 saonica... «[368]

Borba je počela oko 5,30 časova. Prvi juriš neprijatelja na k. 205 i k. 178 odbijen je. To je izvazvalo izvjesno kolebanje neprijatelja, jer nije postigao očekivano iznenađenje. Pošto se malo sredio, obnovio je napad, ali su i borci 4. bataljona pružili žilav otpor. U toku novog napada neprijatelja, dijelovi 3. bataljona su takođe usredsredili svoj napad na njegov lijevi bok. Štab brigade je iznio da su se juriši i protivjuriši smenjivali nekoliko puta i da je na kraju neprijatelj oko 11 sati, bio prisiljen na povlačenje prema Prijedoru.

U povlačenju prema Prijedoru neprijatelj se štitio jakim bočnim osiguranjem, a zbog relativno brisanog prostora naši nisu vršili gonjenje prema Gomjenici. Osim toga naše jedinice nijesu izvršile ni energičniji napad jačim jedinicama na lijevi bok neprijatelja u trenutku njegovog kolebanja, poslije neuspjelog prvog juriša. Neprijatelj je imao 15 poginulih i oko 20 ranjenih, ali se do plijena nije moglo doći.

U ovoj borbi poginuo je Smiljanić Đoko, bombaš 3. čete 4. bataljona, omladinac - skojevac. Ušao je dobrovoljno u bombaško odjeljenje Save Lakića, još oktobra 1943. godine. Poginuli su i borci Atlija Đuro, rođen 1921. u Kulen Vakufu, Pilipović Sava iz 3. čete 4. bataljona i Kovačević Dušan. Imali smo tada i 7 ranjenih. U toku borbe neprijatelju su se predali bivši domobran i dva, tek pristigla, novomobilisana borca iz 3 bataljona.[369]

[368] AVII, k. 775 A, br. reg. 8-2.
Prema dopisu štaba 4. krajiške divizije od 16. februara 1944. godine, u Prijedor i okolna mjesta stigle su jedinice t/.v. »Plave divizije« (392. legionarska divizija) kao posadne jedinice, koje bi imale da dejstvuju protiv narodnooslobođilačke vojske na ovim sektorima. Jedinice koje su se dotada nalazile u garnizonima Prijedor, Bosanski Novi, kreću na Istočni front. Štab divi/ije zahtjevao je od svojih brigada da dobro organizuju izviđanje i obavještajnu službu na pravcima ovog djelovanja i da budu spremne na jače udare neprijatelja (AVII, k. 1628, br. reg. 24-5).

[369] AVII, k. 775 A, br. reg. 8-2 i k. RP 6, br. reg 3/1 (Izvještaj štaba 8. brigade i spisak poginulih).
Zanimljiv je stav brigadnog komiteta SKOJ-a 8. brigade marta 1944. godine. U svom izvještaju od 1. aprila piše: ». . . Da bi pojačali borbenost mi smo primjenili kriterijum pri primanju u SKOJ, da svaki onaj ko nije bio bombaš ili puškomitraljezac nije mogao da bude ni član SKOJ-a... « (IRP BiH, 6/529-530). Kao što se vidi, veoma oštar kriterijum.

I kasnije, 7. marta, neprijatelj je krenuo sa tri kolone od Prijedora u pravcu sela Miljakovaca i Rakelića, sa namjerom da ponovo napadne jedinice 4. bataljona. Dočekan samo od naših prednjih dijelova odmah je pobjegao za Prijedor. Prema naređenju štaba 4. divizije, 1. bataljon 8. brigade upućen je toga dana na cestu Banja Luka - Prijedor. Prilikom prelaska preko željezničke pruge porušio ju je u dužini od 150 m, a nešto prije toga, kod željezničke stanice Šušnjari, ubio je 5 neprijateljskih vojnika, dok su se trojica predala.

ZASJEDE 1. I 2. BATALJONA 8. BRIGADE NA ŽELJEZNIČKOJ PRUZI PRIJEDOR - BANJA LUKA 14. I 17. MARTA 1944.

Poslije manje-više uspješnih borbi dijelova 2. bataljona u sadejstvu sa jedinicama 6. krajiške brigade oko Prijedora[370] 1. bataljon 8. brigade postavio je 13/14. marta neprijatelju zasjedu na dijelu željezničke pruge Prijedor - Banja Luka, između željezničke stanice Omarske i Piskavice. Naime, neprijatelj je gotovo svakodnevno nastojao da ovu željezničku prugu popravi, jer je mogao da je koristi samo od Banja Luke do Ivanjske. Dalje, do Omarske, odnosno Prijedora, nikako ili vrlo neredovno i riskantno. Zbog toga su pojedina njegova uporišta na ovoj liniji bila najčešće otsječena. U selu i na željezničkoj stanici Ivanjska imao je npr. relativno jake jedinice - 1. bojnu 13. lovačke pukovnije sa 2 haubice, 3 brdska topa, 8 teških mitraljeza, 6 teških minoba-

[370] Štab 6. krajiške brigade, čije su jedinice držale položaje prema Prijedoru na lijevoj obali Sane, riješio je da noću 8/9. marta sa svojim jedinicama, uz sadejstvo dijelova 8. brigade, napadne neprijatelja na položajima Bišćani - Rizvanovići - Hambarine. Svojevremeno ove položaje su držale jedinice 8. brigade. Ovom napadu sadejstvovale su dvije čete 2. bataljona 8. brigade, koje su napadale neprijatelja kod tzv. Žegarskog mosta. Neprijatlj je protjeran u Prijedor, ali napad u cjelini nije uspio »usljed povlačenja 3. bataljona 6. brigade, kome prvi nalet nije uspio. Povukle su se, zato i naše snage« - pisao je Štab 8. krajiške brigade. Dijelovi 2. bataljona napali su 12/13. marta neprijatelja u selu Tukovima, ispred samog garnizona Prijedor. Neprijatelj je isteran iz rovova, ali se zabarikadirao u jednu kuću i čekao pomoć iz Prijedora, koja je najzad stigla. Inače bi ovdje bio uništen. Neprijatelj je imao 35 poginulih. Mi smo imali 7 ranjenih (AVII, k. 768 A, br. reg. 5-2 i k. 775, br. reg. 11-2).

cača, 30 puškomitraljeza itd. Tu se u aprilu nalazio i stožer ove pukovnije. Međutim, one su sa jedinicama u Omarskoj, tih martovskih dana 1944. mogle održavati vezu i koordinirati akcije samo putem radija. U Omarskoj sa polovinom marta zatekao i oklopni voz, bez mogućnosti da se probije do Ivanjske.[371]

Prva i 2. četa 1. bataljona zauzele su položaje sjeverno od željezničke pruge - sela Niševići, zaselak Kele i južno: Plavljani k. 201 (sve oko 3 km j-i od Omarske), a 3. četa postavila je zasjedu prema željezničkoj stanici Ivanjska kod zaseoka Adamovića.

Neprijatelj je 14. marta krenuo sa oklopnim vozom, vojskom i radnicima na opravku željezničke pruge. Zasjeda je bila spremna za doček, ali nažalost, pored svim mjera opreznosti, nju je prokazao neki četnički jatak. Istina, neprijatelj nije bio tačno obavješten gdje se zasjeda nalazi. Otvorio je topovsku paljbu u pravcu naših položaja, ali neprecizno, više nasumce. Neprijatelj je nastupao oprezno, a kad je prišao zasjedi čete su poslije paljbe izvršile juriš i natjerali ga u bjegstvo ka Omarskoj.[372] Tom prilikom je novom protivtenkovskom puškom pogođena lokomotiva oklopnog voza. Voz je najpre stao na pruzi, ali je, ipak, polako i nesigurno stigao do Omarske.

Neprijatelj je imao 8 poginulih i 15 ranjenih vojnika. Dva vojnika su ostala na pruzi, a ostale je uspio odvući u Omarsku. Naš bataljon nije imao gubitaka. Zaplijenjena su 2 karabina i 600 metaka.[373]

Slijedeća zasjeda 1. i 2. bataljona 8. brigade, donijela je 17. marta, pun uspjeh. Ona je postavljena gotovo na istom mjestu gdje i prethodna, između željezničkih stanica Omarska i Piskavica, a na mjestu gdje rječica Brkloš prolazi ispod željezničke pruge postavljena je mina za oklopni voz. Druga

[371] AVII, k. 460 A, br. reg. 31/1-10.
[372] AVII, k. 775 A, br. reg. 12-2.
[373] Isto.

zasjeda postavljena je pobočnicama neprijatelja, koja se kretala iznad željezničke pruge.

U toku noći 16/17. marta izvršene su temeljite pripreme jedinica. Javljali su se dobrovoljci za bombaše i minere. Mujo Ališić, koji je u brigadu stigao samo nekoliko mjeseci ranije, dobrovoljno se javio za dizanje voza u vazduh. Njemu se odmah priključio i Dane Santrač. A i Husein Delić iz 2. bataljona zauzeo je svoje mjesto među bombašima. U zoru 17. marta postavljena je mina ispod željezničkih šina, a Mujo Ališić i Dane Santrač izvukli su kabl od pruge samo 100 metara i ušli u potok Brkloš da čekaju.

Neprijatelj nije bio obavješten o našoj zasjedi, iako je mogao očekivati. Ipak je oklopni voz iz Omarske sa vojnicima krenuo oprezno. Nešto ranije krenula su bočna osiguranja, zahvatajući padine Gradine.

Odjeknula je ekaplozija mine, i oklopni voz se prevrnuo. Kod neprijatelja je nastala panika. Na to je Milan Bubulj, vodnik u 3. četi 1. bataljona komandovao juriš. Krenule su i ostale jedinice. Puškomitraljesci Savić Gojko i Pejić Ivan potrčali su prema oklopnom vozu među prvima, otvarajući brzu paljbu. Sa njima je bila i Mara Kovačević iz 3. čete 1. bataljona. Među prvima je stigla na prugu, ubila dva Nijemca i počela da razoružava domobrane.[374]

Izvjestan broj neprijateljskih vojnika, koji su se nalazili oko preturenog voza, branio se očajnički i uspjeo je da se održi sve dok nijesu stigla dva nova voza, koji su na brzinu popravili prugu i odvukli oklopni vagon. Pobočnica i jedan broj neprijateljskih vojnika oko voza izginuli su ili zarobljeni.

Neprijatelj je iz Ivanjske uputio prema Piskavici odnosno prema selu Kneževići (k. 205) i zaseoku Ševe (k. 219), dvije satnije. Ali, ne samo da bi ove santije zakasnile u pružanju pomoći oklopnom vozu kod Omarske, čak i da su stigle na mjesto događaja, već su još u pokretu bile razbijene i vraćene u neredu nazad.

[374] AVII, k. 768 A, br. reg. 8-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 19. 3. 1944) i k. 770, br. reg. 34-2.
[375] Isto.

U ovim borbama 1. i 2. bataljona 17. marta 1944. poginula su 54 neprijateljska vojnika (od kojih 6 Nijemaca), ranjena su 26, a 45 su zarobljena. Među zarobljenima su bili po jedan poručnik, narednik i razvonik i 4 vodnika.

Zaplijenjena su: 4 »šarca«, 9 strojnica, 7 pištolja, 33 puške, 2 dvogleda. Zaplijenjena municija je potrošena u toku borbe, a uništena je i lokomotiva oklopnog voza.

Naše jedinice su imale 3 ranjena, od kojih jedan teže, a jedan je nestao.[376]

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 19. marta 1944. u ovim borbama su se naročito istakli: Husein Delić, bombaš u 2. bataljonu, Petar Pustinjak, puškomitraljezac, Sava Pašić, puškomitraljezac u 2. bataljonu, Đoko Krstić, desetar, Mujo Ališić, miner minerskog voda, Dane Santrač, miner, Bubulj Milan, vodnik u 3. četi 1. bataljona, Mara Kovaćević, borac u istoj četi, Gojko Savić i Ivan Pejić puškomitraljesci u 1. bataljonu, Đoko Krtinić - desetar u 2. bataljonu i kurir bataljona Milan Jeličić.

Štab 8. brigade predložio je štabu 4. divizije da se ovi drugovi i drugarica Mara Kovačević, kao i čitav minerski vod 8. krajiške brigade pohvale za uspješno izvršene zadatke i pokazanu ličnu hrabrost[377] Štab 4. divizije usvojio je prijedloge o pohvalama i o tome izdao Naredbu br. 11 od 28. marta 1944.

Noću 19/20. marta, 3. i 4. bataljon 8. brigade postavili su zasjedu neprijatelju kod željezničke stanice Hadžimehtići, na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka.[378] U isto vrijeme ukopana je i mina ispod pruge.

[376] AVII, k. 768, br. reg. 8-2. - U izvještaju Operativnog odeljenja Ministarstva NDH za 17. 3. 1944, pored ostalog stoji da je oklopni vlak, koji je uz osiguranje vozio iz Omarske ka Ivanjskoj, naišao kod sela Kremenovići na jak neprijateljski otpor, da je strojovođa pogođen sa dva protukolska pogotka, i da je oštećen iskliznuo. Dalje se iznosi da je osiguranje upućeno iz Ivanjske naišlo na jak neprijateljski otpor kod sela Kneževića (8 km od Ivanjske). Tek nakon ogorčene »borbe uz zalaganje topničtva« skršen je neprijateljski otpor. Osiguranje se vratilo u Ivanjsku, dok je oštećeni vlak ostao na pruzi. . . « Ni riječi o gubicima toga dana nije bilo.

[377] AVII, k.' 770, br. reg. 33-2 i 34-2.

[378] Na karti 1:100.000 nema ove željezničke stanice, ali se nalazi između Omarske i Kozarca.

Neprijatelj, koji je krenuo iz Omarske radi osiguranja žejezničke pruge, stao je. Do naše zasjede nije stigao, već se ubrzo vratio. Bio je obavješten o našoj zasjedi od nekih četničkih jataka. Nešto kasnije, iz Prijedora je krenuo oklopni voz, koji je takođe nedaleko od naše zasjede stao. Vjerovatno je očekivao našu zasjedu negdje u blizini, možda je o tome bio i obavješten. Da bi neprijatelja ipak uvukao u klopku komandant 4. bataljona Uroš Vujanović poslužio se lukavstvom. Naredio je četi koja je bila najbliža vozu da bježi, ali tako da je neprijatelj vidi. I zaista, neprijatelj je otvorio vatru u pravcu naše čete, a odmah zatim voz je krenuo prema Omarskoj. Naišao je na minu i odleteo u vazduh. Čete su zatim izvršile juriš, ali neprijatelj nije pružao otpor. Svi njegovi vojnici i starješine izginuli su od eksplozije mine, ukupno njih 20, među njima i jedan poručnik i 3 podoficira.

Zaplijenjeno je 5 puškomitraljeza »Brno«, jedan top »Pito« sa 18 granata, 4.000 metaka za puškomitraljez, 20 ručnih bombi i neki dijelovi teških mitraljeza. Uništena je lokomotiva, oklopni vagon i spaljeno 6 vagona. Naši bataljoni nijesu imali ni poginulih, ni ranjenih.[379]

0 ČETNICIMA NA SEKTORU BANJA LUKA - PRIJEDOR

U toku marta 1944. zasjede koje su naše jedinice postavljale neprijatelju na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka, bile su dva puta otkrivene -f-3-/14rT 19 JuaBa^[80] Osim toga četnici su iz Prijedora, 13. marta, izvršili i napad na 4. bataljon 8. brigade.

Moguće je da su Nijemci i ustaše mogli i na drugi način otkriti naše namjere, a ne samo preko civila na ovom terenu. Naime, u našim jedinicama veoma dugo su se znale ko-

[379] AVII, k. 768 A, reg. br. 9-2 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 21. marta 1944. godine).
- Ministarstvo oružanih snaga NHD, u svom dnevnom izvještaju od 22. marta 1944. javljalo je da je stanje kod Prijedora i Banja Luke i dalje ozbiljno, da je 20. marta kod Hadžimehtića od mine uništen jedan njihov oklopni vlak i da su poginuli 1 njemački i 1 domobranski narednik i 4 domobrana.

[380] AVII, k. 775 A, br. reg. 12-2 i k. 768 A, br. reg. 9-2.

ristiti iste šifre u radio i telefonskom saobraćaju između štabova. Bilo je često i naivnosti, nehata i nevjerice da neprijatelj može prisluškivati naše razgovore i dešifrovati naše izvještaje, i da to faktički čini. Neprijatelj je, ponekad, iako ne uvijek, ipak bio tačno obavješten. Znao je, da se potsjetimo, koje se jedinice 8. brigade nalaze prema Bosanskom Novom uoči njegovog napada 24. decembra 1943. godine. Istina, nije tačno znao koje su sve naše jedinice tada bile prema Prijedoru.

Zbog toga je štab 4. krajiške divizije predlagao štabu 5. korpusa da se izmjeni šifra za saobraćaj između štabova, jer je »već dugo vremena u upotrebi, te bi za nju, nekim slučajem i neprijatelj mogao saznati... «[381] Međutim, ovdje se, po svoj prilici nije radilo o tome. Naime, u Prijedoru se, u vrijeme boravka brigade na ovom terenu, nalazila grupa četnika Vase Mijatovića.[382] Bili su to seljaci mahom iz obližnjih sela, dijelom silom mobilisani. Rijeđe su ulazili u grad i, uglavnom, su se nalazili oko sela Gomjenice, pored Prijedora. Iako su vrlo dobro sarađivali sa Njemcima, izbjegavali su centar grada (osim ako su bili pijani), zbog antagonizma i ljubomore između njih i ustaša. Četnici, razumije se, nisu imali nikakav ugled u Prijedoru, a pogotovu nikakav politički uticaj u gradu i okolini, ali su se, pod okriljem Njemaca, šepurili, služili im kao obavještajci, koristeći pritom i svoje jatake u nekim selima.

Što se tiče naše popune, u izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu od 12. novembra 1943. kaže se da ima izgleda da bi se u nekim selima oko xMrkonjića i Banja Luke mogao mobilisati veći broj boraca, jer se prilikom prolaska naših brigada osjetilo da narod simpatiše našu borbu.[383] Moguće da je, u vremenu novembra 1943. - februara

[381] AVII, k. 768, br. reg. 18-2.

[382] u vrijeme napada na garnizon Prijedor 6/7, septembra 1944. i prema jednom izvještaju iz tog vremena, oko Prijedora je bilo oko 400^500 četnika. Drugi podatak, opet iz septembra 1944. navodi da ih je bilo oko 300 (AVII - mikrofilm, NAV-N-T-311, br. reg. F-193, odnosno Zbornik IV/29, dok. 182).

[383] Arhiv CK SKJ, br. reg. 5218.

1944. godine, 6. krajiška brigada prikupila nešto boraca sa ovog terena. Međutim, 8. brigada je u tome imala slabog uspjeha. Na svim sektorima gdje se brigada dotada nalazila partijske i skojevske organizacije intenzivno su radile sa narodom, a posebno sa omladinom. Taj slučaj bio je i ovdje. U toku marta 1944. održane su četiri konferencije sa narodom i omladinom, tri kulturno-prosvjetne priredbe, formirane su organizacije USAOJ-a itd. U partijskom izvještaju zamjenika komesara 8. brigade od 29. 3. 3944. na jednom mjestu se kaže:

> ». . . Politički rad na terenu bio je aktivan, ali rezultati su nepotpuni. Naime, uspjeli smo da umnogome potisnemo četnički uticaj, koji je u početku bio osjetan i jak, ali nismo uspjeli da mobilišemo gotovo ništa, a prema brojnom stanju naše brigade može se lako zaključiti da je mobilizacija najoštriji problem. . . «[384]

Brigadni komitet SKOJ-a pokušavao je, preko organizacija SKOJ-a u bataljonima, da u martu i aprilu 1944. formira odbore USAOJ-a po selima. Nešto je i učinjeno, ali dosta teško jer se prvo moralo, raditi sa starijim kako bi ih ubijedili da puštaju svoju djecu na konferencije. Organizacije SKOJ-a 8. brigade išle su i na formiranje radnih četa na terenu, bar tamo gdje su već formirane organizacije USAOJ-a (Marićka, Busnovi), samo radi okupljanja omladine i razbijanja .uticaja četnika.[385] Uporno i sistematski radilo se i dalje, sa manje ili više uspjeha. Očigledno je, ipak, da je budnost u našim jedinicama morala biti bolja, da bi se onemogućilo četničkim i drugim elementima da otkrivaju namjere naših komandi i štabova.

[384] IRP BiH - 7/374-375.

[385] IRP BiH - 6/529-530. U 8, brigadi je krajem marta bilo 309 članova SKOJ-a, a od toga 33 drugarice. Još uvijek je van SKOJ-a bilo 388 omladinaca, a od toga 24 drugarice.
Krajem 1943, prema izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, brojno stanje četnika u Bosanskoj krajini je bilo: grupa Rade Radića u cenbralnoj Bosni - oko 1.900, grupa Drenovići u Manjači i oko Banja Luke - oko 800, oko Glamoča oko 150 i grupa popa Đujića na granici između Knina i Grahova oko 3.000 - svega oko 5.800 (Arhiv CKSKJ, br. reg. 5218».

NEUSPIO NAPAD NA UPORIŠTE ŽELJEZNIČKE STANICE KOZARAC 26/27 MARTA 1944.

Na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka, na oko 8 km od Prijedora, nalazilo se uporište na željezničkoj stanici Kozarac, koje su branili dijelovi 13. lovačke pukovnije. U to vrijeme pruga prema Piskavici bila je porušena i neprijatelj je uporno nastojao da je popravi. Teren oko uporišta Kozarac je ravničast, sa riječicom Gomjenicom i Crnajom u blizini, a između Prijedora i Kozarca nalazili su se zaposednuti bunkeri. Omarska, koju je takođe držao neprijatelj, udaljena je od Kozarca svega oko 8 km. Tako je neprijatelj bio u mogućnosti da vrlo brzo interveniše iz Prijedora i Omarske. Možda i istovremeno. U tom slučaju povlačenje naših jedinica ovim terenom preko Gomjenice i Crnaje, pod vatrom neprijatelja, bilo bi veoma teško. Zbog svega toga, likvidacija uporišta na željezničkoj stanici Kozarac morala se obaviti energično i u toku noći.

U napadu je učestvovalo deset četa 8. brigade, podijeljene u dvije grupe: četiri čete sa dva protivkolska topa napadale su na uporište, a slijedeće dvije upućene su u zasjedu prema selu Omarskoj. Drugu grupu sačinjavale su četiri čete, od kojih su tri bile u zasjedi prema Prijedoru, a jedna je napadala bunkere između Kozarca i Prijedora. Ova je četa imala na raspolaganju protivkolski top. Prema planu, napad je trebalo da počne u 24 časa 26/27. marta 1944. godine.[386]

Napad je, međutim, otpočeo sa tri časa zakašnjenja. Štab brigade je u izvještaju kao razlog naveo nedovoljan broj vodiča, koji se nijesu mogli naći. Osim toga, protivkolski topovi nijesu došli do izražaja. Jedan (od 52 mm) se pokvario posle trećeg ispaljenog hica, a drugi (37 mm) nije ni stupio u dejstvo, jer je nišandžija još u početku ranjen.

Čete su se podvukle pod bunkere, ne otvarajući vatru, i čekale dejstvo naših topova. Pošto do toga nije došlo, u zoru su se povukle. Imali smo 3 poginula i 6 ranjenih. Među

386 AVII, k. 775 A, br. reg 13-2 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade öd 27. marta 1944. godine). U izvještaju štaba brigade ne govori se koje su čete napadale uporište, kojim su se pravcem kretale, gdje su se tačno nalazili bunkeri na željezničkoj pruzi.

poginulima je bio i Ilija Zorić, vodnik voda u 2. četi 4. bataljona iz sela Lipe.[387]

NAPAD NEPRIJATELJA 29. MARTA I 6. APRILA NA 4. BATALJON 8. BRIGADE

Ovo je bio treći napad neprijatelja istim pravcem Prijedor - Gomjenica - Miljakovci i na isti bataljon otkako se brigada nalazila na ovim položajima. Prvi je bio 21. februara, a drugi 7. marta 1944. godine. U drugom napadu dočekali su ga samo naši prednji dijelovi. Odmah se povukao. Sada je, međutim, napadao jačim snagama, sa namjerom da svojim desnim krilom obuhvati naš bataljon u selu Miljakovcima i da mu se, po mogućstvu, zabaci za leđa.

U prvom naletu imao je djelimičnog uspjeha. Uspio je da lijevo krilo 4. bataljona kod sela Ćele odbaci prema Mi-Ijakovcima na položaje Miljakovci (k. 232 i k. 235) i zaselak Topići. Ali je desno krilo istog bataljona na groblju sela Ćele pružilo žilav otpor. Štab 8. brigade je izvjestio da je naročito teška borba vođena na groblju u Ćelama, gdje je neprijatelj uz pomoć artiljerije iz Prijedora pokušavao svim silama da ovlada grobljem. To mu nije pošlo za rukom. Neprijatelj je tu pretrpio i najveće gubitke.[388] Ovo je upravo odlučilo ishod borbe toga dana. Prvo otpor naših jedinica na desnom krilu, a zatim napad u lijevi bok neprijatelja od Ćela, natjeralo je neprijatelja na uzmicaje, a zatim i u paničan bijeg.

Neprijatelj je imao 6 poginulih ustaša, 10 Nijemaca i legionara i 2 četnika, a 8 četnika je ranjeno. Jedan neprijateljski vojnik je zarobljen. Zaplijenjene su 4 puške, 230 metaka, 3 ručne bombe i 2 šinjela. Naši gubici su bili 3 ranjena, od kojih jedan teže.[389]

Ovo je ujedno bila i poslednja borba u sastavu svog 4. bataljona 8. brigade Maše Ibrahimpašića, političkog kome-

[387] AVII, k. 775 A, br. reg. 13-2.
[388] AVII, k. 775, br. reg. 15-2.
[389] AVII, k. 775, br. reg. 15-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 30. 3. 1944). Tada se 2. bataljon 8. brigade nalazio kod sela Hambarina, na lijevoj obali Sane. Bio je spreman da pritekne u pomoć 4. bataljonu. Ali to nije bilo potrebno pošto je ovaj bataljon sam izvršio zadatak.

sara ovog bataljona. Premješten je po zahtjevu štaba 5. korpusa NOV Jugoslavije na novu dužnost.[390]

-V

Istim pravcem i sa istim zadacima napali su 1. bojna 373. »Tigar« divizije i četnici Vase Mijatovića opet na 4. bataljon 6. aprila 1944. godine. Neprijatelj je pokušao da se neprimjećen domogne visova na desnom krilu bataljona, ali je otkriven. Potom se razvila borba.

Pošto je odbijen, neprijatelj je odstupao pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre, od koje smo imali gubitaka i među onima koji su se nalazili iza streljačkog stroja - kod posluga topova, minobacača i teškog mitraljeza. Tada se kod topa nalazio i štab bataljona, sa komandantom Urošem Vujanovićem. Kad su granate počele da padaju i oko našeg topa štab bataljona se povukao pozadi oko 150 m u jedan zaklon. Kad je neprijateljska vatra već počela jenjavati, jedna granata teškog minobacača pala je blizu komandanta bataljona kapetana Uroša Vujanovića i ranila ga po leđima i glavi. Uskoro je podlegao. Sahranjen je 8. aprila 1944. u svom rodnom selu Slabinji. U ovoj borbi 4. bataljona, pored komandanta Uroša Vujanovića, poginuo je i vodnik Ljubo Stojisavljević. Sahranjen je u selu Miljakovcima. Imali smo i 6 ranjenih.[391]

Pogibijom Uroša Vujanovića, komandanta i premještajem na novu dužnost političkog komesara Maše (Mahmuta) Ibrahimpašića, štab 4. bataljona ostao je bez komandanta i političkog komesara. Naređenjem štaba 8. krajiške brigade, za političkog komesara ovog bataljona upućen je Mišo

[390] AVII, k. 459, br. reg. 49/1-5. Ibrahimpašić Mašo, rodom iz Bjelaja kod Bosanskog Petrovca, narodni heroj, poginuo je 1944. kao politički komesar 5. krajiške brigade, prilikom borbi za oslobođenje Beograda.

[391] AVII, k. 775, A, br. reg. 17-2 i RPK 6, br. reg. 3, f. 1. - Uroš Vujanović bio je jedan od istaknutih boraca Kozare. Već krajem 1941. bio je komandir voda u 1. bataljonu 2. krajiškog NOP (Kozarskog) odreda, a za vrijeme ofanzive na Kozaru juni-juli 1942. bio je politički komesar čete. Formiranjem 8. krajiške brigade došao je za komandanta bataljona. Uroševa smrt duboko je potresla sve borce 4. bataljona i 8. brigade. Dva dana kasnije (4. aprila 1944.) kod Ćele su poginuli u jednoj borbi i borci 4. bataljona: Lazo Kovačević iz 2. čete, Božo Narandžić - 3. četa, Mile Kantar - desetar iz 1. čete i Jandrija Jurić. Poginuli su u akciji na željezničku prugu kod Gomjenice (AVII-RP k, 6, br. reg. 3, f. 1.).

Puhača, a za komandanta Vasan Đaković. Za političkog komesara 2. bataljona, umjesto Puhača došao je Mikić Milisav, a komandant 2. bataljona bio je Branko Balaban. Inače, sastav štaba 8. brigade, štabova bataljona i komandi četa, nešto prije ovih događaja, bio je slijedeći:

Štab brigade: komandant, major Milan Miljević, politički komesar Rade Bašić, zamjenik političkog komesara Rahmija Kadenić i načelnik štaba major Teufik Pletiljić;

1. bataljon: komandant kapetan Sajo Grbić, zamjenik komandanta - poručnik Ilija Mandarić, politički komesar Mićo Stanković i zamjenik političkog komesara Izudin Caušević;

1. četa 1. bataljona: komandir Stevo Radulović, zamjenik komandira - poručnik Rade Vukašinović, politički komesar čete Dušan Karanović i zamjenik političkog komesara Nikola Dotlić; 2. četa - komandir poručnik Dušan Zorić, zamjenik komandira potporučnik Dane Džakula, politički komesar Đukan Grbić i zamjenik političkog komesara Pero Grbić; 3. četa: komandir - poručnik Milan Jeličić, zamjenik komandira zastavnik Mikajlo Krljić, politički komesar čete Boško Rodić i zamjenik političkog komesara Stevo Radaković;

2. bataljona: komandant - kapetn Vasan Đaković, politički komesar Mišo Puhača i zamjenik političkog komesara bataljona Meho Omerhodžić;

1. četa 2. bataljona: komandir - poručnik Vid Ličina, zamjenik komandira potporučnik Mićo Brkljač, politički komesar Milisav Nikić i zamjenik političkog komesara Dušan Đerić; 2. četa: komandir - poručnik Rade Radaković, zamjenik komandira-- potporučnik Dušan Radaković, politički komesar Jusuf Miđić i zamjenik političkog komesara Ćamil Salihodžić; 3. četa 2. bataljona: komandir - poručnik Žarko Ognjanović, zamjenik komandira - potporučnik Nikola Mijić, politički komesar Stevo Trtica i zamjenik političkog komesara Anton Buršić;

3. bataljona: komandant Dane Agbaba - kapetan, politički komesar Milovan Pilipović i zamjenik političkog komesara Stipica Živičnjak;

1. četa 3. bataljona: komandir - poručnik Branko Stanarević, zamjenik komandira - zastavnik Dušan Bogunović, politički komesar Đukan Radošević i zamjenik političkog komesara Stevo Vujinović; 2. četa: komandir - poručnik Jovica Popović, zamjenik komandira - zastavnik Miladin Kovačević, politički komesar Bozo Arnautović, zamjenik političkog komesara Božo Vignjavić; 3. četa: komandir - zastavnik Bogdan Zorić, zamjenik komandira - zastavnik Ilija Škorić, politički komesar Luka Grbić, zamjenik političkog komesara Boro Mandić;

4. bataljon: komandant Uroš Vujanović - kapetan, zamjenik komandanta - potporučnik Marko Šimić, politički komesar

Mahmut Ibrahimpašić (Mašo), zamjenik političkog komesara Rasim Delić;

1. četa 4. bataljona: komandir - poručnik Milan Glišić, zamjenik komandira čete st. vodnik Nikola Kerkez, politički komesar Danilo Šobot, zamjenik političkog komesara Hasan Ćetić: 2. četa: komandir - potporučnik Lazo Zorić, zamjenik komandira - vodnik Petar Divjak, politički komesar Rajko Jovičić, zamjenik političkog komesara Cvjetko Radaković; 3. četa: komandir - zastavnik Došenović Janko, zamjenik komandira Alija Beširević, politički komesar čete Đukan Matijević i zamjenik političkog komesara 3. čete Jela Aralica.

Tehnička četa: komandir - poručnik Mujagić Hazim, politički komesar Mile Miljuš.[392]

Aktivnost jedinica 8. krajiške brigade nastavljena je i u aprilu 1944. godine. Neprijatelju su postavljene zasjede, rušena željeznička pruga,[393] a 4. bataljon ove brigade, odnosno položaji koje je on držao i dalje su bili u središtu pažnje neprijatelja. Položaji, naime, sela Ćela - Miljakovci, zajedno sa onima na lijevoj obali Sane, gdje su jedinice 6. brigade i trenutno 2. bataljon 8. brigade (Ćarakovo - Hambarine - Bišćani) nadvišavali Prijedor, koji su naše jedinice držale u blokadi. Situacija je u garnizonu po neprijatelja bila veoma neprijatna. Pritješnjen je na veoma uzan prostor u gradu i oko njega, bez stalnih saobraćajnih, a pogotovu telefonskih veza između Prijedora, Bosanskog Novog i Banja Luke. Održavati uporišta Omarska - Kozarac, bez mogućnosti saobraćaja, nije se isplatilo, pa je neprijatelj bio prisiljen da ih napusti. On je to i učinio 13. aprila 1944. godine. Napustio je i sve bunkere između Kozarca i Prijedora. Sutradan su, po napuštanju ovih uporišta, naše jedinice uz pomoć omladine uništavale željezničku prugu, skretnice i propuste između Prijedora i Omarske. Uništeno je za jednu noć 9 km pru-

[392] AVII, k. 775 A, br. reg. (Izvještaj štaba 8. brigade od 26. 2. 1944. godine si. br. 36).

[393] U prvoj polovini aprila 1944. godine jedinice 8. brigade samo tri dana nisu imale dodira sa neprijateljem: 7, 11. i 12. aprila (AVII, k. 775, br. reg. 30-2).

Štab 4. bataljona 8. brigade polovinom 1944. Slijeva nadesno: komandant Vasan Đaković, zamjenik komandanta Žarko Ognjanović, pomoćnik političkog komesara Đukan Radošević, politički komesar Miso Puhača i pozadi obavještajni oficir bataljona Milanko Došen.

ge i 15 većih i manjih propusta. Stvoreni su povoljni uslovi za napad na garnizon Prijedor.[394]

NAPAD NA GARNIZON PRIJEDOR 19/20. APRILA 1944.

Štab 5. korpusa je odlučio da se 19. aprila 1944. napadne i likvidira neprijateljski garnizon Prijedor. Početak napada određen je za 23 časa. U napadu su učestvovale jedinice 4, 39. i dijelovi 10. divizije 5. korpusa, a radi lakšeg komandovanja bile su podjeljene u tri grupe: jedinice 6, 8. i 11. krajiške brigade (bez dva bataljona), Gradiško-lijevičanski NOP

[394] AVII, k. 768 A, br. reg. 21-2 i k. 775 A, br. reg. 21-2 i Zbornik IV/24 dok. 117.
Prema izvještaju štaba 8. brigade od 14. aprila naređenje o napuštanju uporišta Omarska i Kozarac neprijatelju je bačeno iz aviona.

odred i 1. i 2. artiljerijski divizion - svega 11 bataljona, 2. haubice i 5 protivkolskih topova - sačinjavale su prvu grupu. Ovom grupom je komandovao štab 4. krajiške divizije - komandant Petar Vojnović. Ovoj grupi je pripao i glavni zadatak: napad na garnizon Prijedor i njegovo likvidiranje. Sa svojim jedinicama grupa se morala osigurati zasjedama od moguće intervencije *iz* pravca Bosanske Dubice.

Drugu grupu sačinjavale su 13. i 15. krajiška brigada - svega 7. bataljona. Zadatak joj je bio da onemogući eventualni prodor neprijatelja iz Banja Luke i Ivanjske u pravcu Prijedora za sve vrijeme dok traje napad na garnizon Prijedor. U treću grupu ušla su: dva bataljona 9, jedan bataljon 11. i jedan bataljon 6. krajiške brigade, Kozarski NOP odred, diverzantska grupa divizije i jedna baterija topova - svega: 5 bataljona, jedan brdski i jedan protivkolski top. Zadatak treće grupe je bio da onemogući eventualni prodor neprijatelja iz pravca Bosanskog Novog i njegovih uporišta duž pruge Prijedor - Bosanski Novi.

'Sve su jedinice morale do 23 časa 19. aprila da podiđu na jurišna odstojanja u napadu, odnosno da zauzmu odgovarajuće položaje u zasjedama. Artiljerija je morala da početkom napada, brzom paljbom po deset granata, gađa ciljeve određene od štaba 4. krajiške divizije, a njena dalja upotreba zavisila je od potreba i naređenja štabova grupa.[395]

Prema podacima o neprijatelju sa kojima je raspolagao štab korpusa dva dana prije početka napada, u Prijedoru se nalazilo oko 2.500 neprijateljskih vojnika, u Banja Luci 3.000, u Bosanskom Novom 2.500, Ivanjskoj 500, Brezičanima 100, Dragotinji 150, Martin Brdu 300 i Blagaju 180.[396]

Pri tome su snage u Prijedoru i Bosanskom Novom pripadale 373. legionarskoj diviziji, dok su u Banja Luci bile izvjesne štapske jedinice 15. SS njemačkog brdskog korpusa. Osim toga, na području Prijedora i Novog bile su i jedinice 4. lovačkog zdruga. One su u sadejstvu sa njemačkim trupa-

[395] Zbornik IV/24, dok. 75.
[396] AVII, k. 1265, br. reg. 1-1.

ma branile pomenuta uporišta i obezbjeđivale komunikacije Bosanski Novi - Prijedor - Banja Luka.[397]

Prema prvobitnom brojnom stanju neprijatelja u Prijedoru, je odnos jedinica u pješadiji bio oko 1:1,6 u našu korist. Međutim, stanje se pred sam napad izmjenilo u korist neprijatelja. Naime, dan uoči napada, 18. aprila 1944. godine, u Prijedor je iz Banja Luke stiglo još oko 180 ustaša, sa dva manja i dva veća tenka i tri topa. Dalje, u uporištu Brezičani (neposredna blizina Prijedora) ranije je bila jedna nepuna satnija, a sada dvije, iako ne punog formacijskog sastava. Pripadale su 3. gorskom zdrugu. U međuvremenu je u Bosanski Novi stigao i štab 373. »Tigar« divizije (legionarska).[398]

Neprijatelj, ne samo da je očekivao napad, nego je o njemu bio i tačno obavješten. Znao je kojim pravcima i kad se napada, pa je i četnicima (pored pojačanja koje je dovukao), dao odgovarajuće zadatke. Šef II odseka 8. krajiške brigade, poručnik Esad Redžić pisao je 24. aprila štabu 4. krajiške divizije da je neprijatelj obaviješten i da je pripreman; da je u sumrak otišao na žicu jedan civil iz Gomjenice i javio neprijatelju da su naše jedinice mobilisale veliki broj konja i kola i da ćemo napasti grad. U istom pismu iznosi i:

> »Također je neprijatelja obavjestio o našem napadu onaj četnik što smo ga bili zarobili u borbi na Miljakovcima i koji je inače bio borac 6. brigade. Međutim, vi ste njega pustili na slobodu i ponovo uputili u 6. brigadu, a on je 19. aprila ponovo pobjegao neprijatelju u Prijedor i obavjestio o našim pripremama za akciju. On se zove Kačavanda... Prema sinoćnjem izvještaju iz Prijedora, 17. ov. mj. (dakle dva dana prije našeg napada na garnizon Prijedor) iz Banja Luke je u Prijedor stigla jedna satnija legionara od 130 vojnika, sa 9 lakih mitraljeza, 4 bacača i 4 tenka. Ovi podaci su tačni. . . Također, iz Zagreba (ovih dana) jedna bitnica (lovačka) od II topničkog sklopa sa 3 topa 75 mm i 150 vojnika i stožerna birnica sa 80 vojnika i 4 mitraljeza...[399]

[397] AVII, k. 74, br. reg. 68/2; k. 74A, br. reg. 8/2, k. 112, br. reg. 3/17-1, 4/17 i 10/20, k. 120 - br. reg. 1/1, 15/12-4, 19/12-1 i 20/12-1.

[398] AVII, k. 460A, br. reg. 31/1-10 (Prema izvještaju štaba 4. divizije od 24. 4. 1944. godine).

[399] AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10. Autor nije raspolagao i sa drugim dokazima da je planirani napad bio ranije otkriven, ali je kasnije utvrđeno da je takvih dokaza zaista i bilo. Riječ je o Smaji Ibrahimbegoviću, koji je tada obavljao dužnost šefa obavještajne službe 4. divizije, a poslije napada na garnizon Prijedor strijeljan je.

Razumije se, pred početak borbe i u toku njenog trajanja, o svemu tome komande nijesu znale. Jedinice su normalno, kao i do tada, primile zadatke i krenule na svoje izvršenje, pune želje i odlučnosti da u tom i uspiju.

U okviru zadatka korpusa, odnosno divizije, 8. krajiška brigada je napadala u dijelu od Sane od ciglane, uključujući i ciglanu (nalazila se oko 1,5-2 km, jugoistočno od grada, kod željezničke pruge koja vodi za Sanski Most). Zadatak joj je bio da se u vidu klinova probije u pravcu gimnazije, pravoslavne crkve i glavne ulice u gradu, gdje je trebalo da se sastane sa jedinicama 6. i 11. krajiške brigade. Za izvršenje ovog zadatka brigadi je pridodat 1. artiljerijski divizion (dva brdska topa i protivkolski top 50 mm).

Drugi bataljon 8. brigade napadao je na lijevom krilu brigadnog rasporeda, i to od Sane do željezničkog mosta na Gomjenici. Sa jednom četom trebalo je da napada frontalno od drvenog do željeznog mosta na Gomjenici. Ona je trebala da privuče vatru neprijatelja na sebe, da bi se druge dvije čete prebacile gumenim čamcima preko Gomjenice, na njenom ušću u Sanu i napale s leđa neprijatelja oko pomenutih mostova. Po likvidaciji bunkera kod jednog i drugog mosta na Gomjenici, čitav bataljon trebalo je da krene pravcem: pravoslavna crkva - glavni most preko Sane. Ovdje je bataljon trebalo da uhvati vezu sa 1. bataljonom oko gimnazije. Za podršku bataljona dodijeljen mu je jedan brdski top, koji se kretao u streljačkom stroju, a njegov protvkolski upućen je 3. bataljonu.

Četvrti bataljon sa svoje dvije čete napadao je frontalno na dijelu od željeznog mosta do pruge Kozarac - Prijedor (silos uz prugu), a jednu četu držao je u rezervi, koju će štab bataljona upotrebiti u napadu na silos, omogućujući tako proboj u grad klinova 1. i 3. bataljona. U tu svrhu dodijeljen je bataljonu protivkolski top 50 mm. Osnovni je zadatak, dakle, ovog bataljona bio da »ućutka neprijatelja na silosu, odnosno da »aktivnost prema silosu pojača dok se klin 1. bataljona ne probije u grad... « Vezu desno održavao je sa 3. bataljonom.

Glavni zadatak, po zamisli i naređenju Štaba brigade, imao je 1. bataljon. On je činio glavni klin i trebalo je, ako

je to moguće, da neprimjetno prođe spoljnu liniju odbrane i probije se bez zadržavanja. Pravac nastupanja bataljona bio je: Crna Jaruga - k. 138 - željezni most gdje potok Miloševica prosjeca prugu - gimnazija. Za podršku bataljona dodijeljena su mu dva topa - brdski i protivkolski. Topovi su se kretali na začelju kolone i trebalo je da se ubace u neprijateljsko uporište radi gađanja otpornih tačaka neprijatelja iz neposredne blizine. U naređenju Štaba brigade kaže se da štab bataljona ne smije da dozvoli da se klin zadrži u borbi sa neprijateljskom spoljnom odbranom, već da energično »nadire kroz odbranu... «.

Za pripremu prelaza preko potoka kuda je bataljon trebalo da nadire dodijeljena mu je jedna pionirska desetina sa nužnim materijalom, a za miniranje terena u slučaju nailaska tenkova, odnosno za miniranje oklopnog voza, jedna minerska desetina.

Treći bataljon je napadao uz željezničku prugu Kozarac - Prijedor, tako da sa jednom četom vrši frontalni napad na dijelu od željezničke pruge do ciglane, a sa dvije čete i štabom bataljona se probija u uporište između silosa i ciglane prema željezničkoj stanici. Za podršku u toku borbe bataljonu je dodijeljen protivkolski top.

Svaka jedinica imala je da svoje položaje, do kojih je stigla, označi palenjem sijena ili slame »... Poslije ove akcije ne smije ni jedan bataljon reći da mu nedostaje municije, oružja, konja ili kakve druge opreme... « piše na kraju zapovijesti Štaba 8. krajiške brigade o napadu na garnizon Prijedor.[400]

Neposredne pripreme za napad otpočele su 18. aprila. Prethodnog dana neprijatelj je jačim jedinicama izvršio ispad iz Prijedora prema Kozarcu, vjerovatno zbog nasilnog izviđanja. Naše jedinice vršile su 18. aprila pokrete prema polaznim položajima za napad. Tako je 4. bataljon iz Đorđa Polja, gdje je prenoćio 17/18. aprila prešao u selo Crna Jaruga. Tu su se kao i u rejonu Kapetanovog Broda i Mršića sakupljale i ostale jedinice 8. brigade, da bi sutradan 19. ap-

[400] AVII, NAV-N-T-314, 565/239-40 (Naređenje štaba 8. krajiške brigade od 19. 4. 1944, mikrofilm iz Vašingtona).

rila, izvršile izviđanje položaja i pravce napada. Štabovi bataljona su na terenu upoznali komande četa sa njihovim zadacima.

Istoga dana po bataljonima su održani sastanci bataljonskih partijskih biroa i biroa SKOJ-a, čiji su dnevni redovi, uglavnom, bili priprema za napad na uporište Prijedor. U međuvremenu su i štabovi bataljona razradili svoje zadatke, a na kraju, kao što je inače bilo uobičajeno, sa borcima su održane konferencije. Skrenuta im je pažnja na značaj akcije, njihovo ponašanje po ulasku u grad, o odanosti naroda Prijedora itd.

U bataljonima su formirane grupe bombaša, puškomitraljezaca i grupe boraca zaduženih za sječenje žice oko rovova i bunkera. Ovome je posebnu pažnju posvetio komandir 3. čete 1. bataljona Milan Jeličić, čija je četa-bila na čelu glavnog klina.[401]

Napad je otpočeo u predviđeno vrijeme, ali nedovoljno energično i sa nekim neobjašnjivim iščekivanjem. Na pravcu nastupanja 1. i 3. bataljona (glavnog i desnokrilnog klina 8. brigade) brisan je prostor, ali ga je neprijatelj veoma efikasno osvjetljavao sa silosa, mitraljirajući desni bok 1. bataljona. Međutim, 3. četa 4. bataljona, nije otvorila vatru na silos, dok je 2. četa ovog bataljona - kako je zapisano u dnevniku političkog komesara 4. bataljona - uspjela da presječe žicu, dođe do bunkera, ali ih nije likvidirala. Slično je bilo i sa 1. četom koja se, pošto je sasjekla žicu, dalje nije kretala.[402]

Na začelju 1. bataljona nalazio se njegov nepotpun štab, bez komandanta Saje Grbića, koji je prije toga bio ranjen. Ovdje su bili samo zamjenik komandanta Ilija Mandarić i pomoćnik političkog komesara bataljona. Čaušević Izudin. Očekovao se napad 3. čete ovog bataljona, a zatim i ostalih. Počela je i borba, ali nedovoljno energično. Na prvi izvještaj sa čela da se dalje ne može, zamjenik komandanta Mandarić naredio je da se mora naprijed. Ponovljeno je to još jednom

401 Na osnovu razgovora sa učesnicima, ličnih sjećanja i dnevnika M.P.

402 Prema nekim podacima koje su izneli borci 4. bataljona, prateći vod ovog bataljona nije imao dovoljno municije - navodno teški minobacač samo jednu granatu, a i dva teška mitraljeza veoma malo municije. Protivtenkovska puška imala je nešto municije, ali nije otvarala vatru. A upravo vatra ovog voda morala je »ućutkati« puškarnice na silosu.

ili dva puta. Vrijeme je, međutim, prolazilo, a ispred 8. brigade se ništa značajnije nije dešavalo.[403]

Poslije ponovljenog juriša u zoru, 1. bataljon je u povlačenju na brisanog prostoru potpao podžestoku vatru sa čela, a naročito bočnu - sa silosa. U tom povlačenju imao je najveće gubitke. Odmah su poginuli: Boško Prošić i Vučen Pozdan, Zdenko Januković i Ilija Škorić - zamjenik komandira čete, a teško ranjeni: Stevo Radulović, komandir 1. čete 1. bataljona, Dane Džakula - zamenik komandira čete i Milan Pašić (Markov) vodnik voda u 2. četi. Treba istaći da je bolničarka u 2. četi 1. bataljona Grbić Milica (sestra Saje Grbića, komandanta bataljona) pokazala izvanrednu hrabrost i mirnoću u spasavanju i previjanju ranjenika.

Prema izvještaju koji su poslali naši saradnici iz Prijedora, divizijska artiljerija je vrlo dobro gađala ciljeve i nanela neprijatelju dosta gubitaka. Ali, prema izvještaju šefa II otsjeka 8. brigade Režića od 24. aprila 1944, »vatra pješadije bila je vrlo slaba, a naročito na sektoru prema četnicima (naš 2. bataljon). Da smo mi otvorii malo jaču i precizniju vatru, kaže se u ovom izvještaju, četnici bi pobjegli u grad.«

[403] Šehović Mehmed, koji se tada nalazio na čelu 1. bataljona, kaže: ». .. Kada smo prosjekli žicu, nas trojica smo krenuli naprijed. Niko na nas vatru ne otvara. I naši ćute, nešto čekaju. Onda smo se i mi povratili.
Zamenik komandanta 1. bataljona Mandarić Ilija i pomoćnik političkog komesara bataljona Caušević Izudin krenuli su u susjedni štab 4. bataljona da se dogovore šta sad činiti.
Četvrti bataljon je bio već u povlačenju (izvješten je Mandarić). Na povratku u jedinicu u dvorištu kuće (sve se to dešava 400-500 m od prvih linija) pojavljuje se komesar brigade Rade Bašić. Bio je veoma ljut i nervozan. Poslije raporta, kojeg ao kraja nije ni saslušao, naređuje. . . « Nazad, mora se jurišati bez obzira na sve. U gradu su neke naše jedinice!« O izvršenju ovog naređenja nije bilo svrhe razgovarati.
Sjećam se veoma mučne situacije po povratku u bataljon. Čete se povlače, a neprijatelj gađa sa fronta, naročito sa silosa. Već je, gotovo i svanulo. Naredil smo da se čete povrate i da se juriša. Jurišali smo zajedno sa borcima. Nedaleko od rovova zastali smo. Nigdje se u gradu ne čuje borba. Da li ući u grad? Kolebanje, a zatim odluka da se povlačimo. I danas sam uvjeren da je to bilo bolje, nego da smo, tad u zoru, ušli u grad. Sigurno bi bataljon daleko lošije prošao.
Dužan sam da još nešto dodam: lično sam uvjeren da štab 1. bataljona, u početku napada, nije pokazao dovoljno energičnosti. Tad on nije znao da je napad otkriven. I on je bio prenesen nekim neobjašnjivim iščekivanjem. Ostalo je uvjerenje, sve do danas, da je taj štab samoinicijativno naredio juriš u zoru, onda kad je već bilo kasno.

Da je vatra bila veoma slaba, dokazuje i to što su četnici, pored odbijanja napada na svom sektoru, mogli još vatrom da pomažu i bunkere od Gomjenice do silosa.[404]

Štab 8. krajiške brigade u svom kratkom izvještaju od 27. aprila 1944. konstatuje da »napad nije uspio, jer se naš najvažniji klin nije probio u grad. Neodlučnost komandnog kadra najviše je doprinijela ovome... «[405]

Ipak, desnokrilni klin (3. bataljon) prošao je u grad. Svoj zadatak, da se probije sa dvije čete između silosa i ciglane do željezničke stanice, bataljon je uspješno izvršio. Zanimljivo je da su čete stigle na cilj bez borbe. Štab bataljona, međutim, našao se van žice. Pošto ove čete, po zauzimanju željezničke stanice, nisu imale veze sa drugim jedinicama ni lijevo ni desno, morale su se povlačiti. Ranjen je Đukan Radošević, politički komesar 1. čete ovog bataljona.[406]

U borbi za Prijedor 8. brigada je imala 13 poginulih i 47 ranjenih, što je preko 43% gubitaka čitave 4. divizije. Pored napred pomenutih, poginulih u borbi iz 1. bataljona, (spisak je nepotpun) tu su i: Kresoja Milan iz Malog Radića, Radaković Cvetko iz sela Gorjevca, pomoćnik komesara 2. čete 4. bataljona.

U vrijeme kada je 8. brigada, noću 19/20. aprila, vodila borbu sa ili bez uspjeha, došlo je i kod drugih jedinica divizije, koje su napadale garnizon Prijedor, do slične situacije. Na primjer, 3. bataljon 11. krajiške brigade, koji je imao da se probije kroz spoljnu liniju odbrane i da prodire prema hotelu »Balkan« i katoličkoj crkvi - nije imao uspjeha. Cijelu noć vodio je borbu na prilazima uporištu.

Ipak su dvije čete 4. bataljona ove brigade prodrle do Urija i zauzele školu i bolnicu. Jedan bataljon 6. brigade us-

to[4] AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10.

[405] AVII, k. 768A, br. reg. 21-2.

[406] Na čelu klina 3. bataljona nalazila se 2. četa (komandir Jovica Popović, politički komesar Božo Zorić, zamjenik komandira Miladin Kovačević i pomoćnik komesara Božo Vignjević). Drugovi iz 3. bataljona kažu da im je vodič pored silosa bio Marić, terenski radnik, omladinac. Stigli su do ciglane, »ušli u čaršiju, do željezničke stanice«. Neprijatelj je uputio dva tenka, jedan je išao pravo na njih, a drugi prema silosu, da bi ih - kako su oni zaključili - otsjekao. Ipak su, gotovo do zore ostali u gradu, da bi se potom povukli u sastav ostalih jedinica brigade.

peo je da se probije u vidu klina u grad do katoličke crkve, očisti uporište Berek, ali pošto ostale jedinice nisu uspjele da izvrše svoj dio zadatka, bataljon se u zoru povukao u sastav svoje brigade.[407]

Štab 4. krajiške divizije, ocjenjujući rezultate borbi za garnizon Prijedor 19/20. aprila 1944. kaže u izvještaju Štabu 5. korpusa:

> ». .. Nije se uspjela likvidirati spoljna odbrana, koja je bila veoma jaka. Pojedini klinovi bili su se probili u grad i do željezničke stanice, ali usljed žestoke odbrane neprijatelja, jakih utvrđenja, pojačanja koje je stiglo u grad uoči akcije te nedovoljnog broja naših snaga, kao i nedovoljne saradnje jedinica koje su u gradu vodile krvave borbe i jedinica koje su ostale van spoljne odbrane, nije se uspjelo uporište likvidirati. Naročitu teškoću su nam činile nagazne mine i reflektor sa silosa - kaže se u izvještaju štaba 4. divizije. Neprijatelj je imao znatne gubitke, a naši 112 ranjenih i 26 poginulih.[408]

Neprijatelj je u svoja dva izvještaja o našem neuspjelom napadu na garnizon Prijedor, zapisao da je »napadalo 8 partizanskih brigada sa svim vrstama lakog i teškog pješačkog naoružanja i topničtva... «, pohvalio je svoju rezervu, ali ni na jednom mjestu u tim izvještajima nije naveo da je bio spreman za odbranu na osnovu izvještaja o vremenu i pravcima našeg napada.

Poslije neuspjele akcije na Prijedor, u jedinicama se nekoliko dana raspravljalo o uzrocima neuspjeha i izvlačila odgovarajuća iskustva. Gotovo na svim sastancima: štapskim, partijskim, skojevskim, na konferencijama četa i bataljona danima je dnevni red bio nedostaci u akciji na Prijedor. Tako je, na primjer, na sastanku partijske ćelije štaba 4. bataljona 21. aprila zaključeno da za akciju nisu pripremljeni dobri vodiči; da su čete odstupale bez naređenja, prilično slabo i nevojnički; da je marševska disciplina bila slaba, da

[407] AVII, k. 768A, br. reg. 23-1/2 i k. 774A, br. reg. 19-2 (Iz izvještaja štabova 11. i 6. krajiške brigade od 27. odnosno 28. 4. 1944. godine).

[408] Zbornik IV/24, dok. 117 (Izvještaj štaba 4. krajiške divizije od 25. 4. 1944). - U izvještaju obavještajne službe 8. brigade na jednom mjestu se kaže da je neprijatelj imao priličan broj žrtava u ljudstvu i da je uništen jedan tenk. Naši se nisu mogli bliže privući žici, jer je bio brisan prostor, a reflektor je stalno osvetljavao teren. (AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10).

je veza u borbi, kao i u odstupanju bila slaba; da 2. četa nije trebala da juriša kad je vidjela da druge čete nisu izvršile zadatke i, na kraju, da je intendantura slabo radila.

Sastanku komandi četa ovog bataljona po istom pitanju prisustvovali su, 23. aprila, komandant i politički komesar brigade, a nešto kasnije u 1. bataljonu održan je sastanak bataljonskog partijskog biroa. Zaključeno je da i 1. bataljon nije izvršio zadatak i da je imao najveće gubitke, koji su se nepovoljno odrazili na borce. Rečeno je da nije trebalo jurišati kad je već svanulo i da do takvih gubitaka nije smjelo doći.

U analizi rezultata borbi 3. bataljona 8. brigade istaknuto je da su čete pravilno postupile što su se povukle iz grada, kad druge jedinice brigade nisu prodrle kroz žicu.

Na svim sastancima je utvrđeno da su veze među jedinicama bile slabe, naročito onih u i van žice, a i da materijalno obezbeđenje napada nije bilo na visini. Odmah su razmatrane sumnje o namerama neprijatelja da naše jedinice uvuče u klopku. Takve pretpostavke, bez čvrstih dokaza, zasnivale su se na činjenicama da su neke jedinice (3. bataljon 8. brigade) bez ozbiljnije borbe stigle i do željezničke stanice u gradu, a da je drugima pružan žestok otpor. Zanimljivo je, takođe, da je neprijatelj u svanuće na nekim sektorima napuštao rovove, uz istovremenu žestoku vatru sa silosa.[409] U ponovljenom jurišu 1. bataljona 8. brigade u zoru 20. aprila, imao se utisak kao da neprijatelj želi prodor bataljona u grad, da bi ga tu opkolio i uništio. Ovakva mogućnost bila je prilično realna, jer su se naše druge jedinice iz grada već povlačile. Sigurno je da se tamo nisu mogle zadržati i eventualno obezbjediti povoljniji ishod borbe, jer su se u gradu, te noći, našla svega tri bataljona i dvije čete (3. bataljon 8. brigade, dva bataljona 6, a čete su bile iz 11. krajiške brigade). Da je čak i 8. krajiška brigada kompletna ušla u grad bilo bi nedovoljno prema 3.000 neprijateljskih vojni-

[409] Prema izvještaju šefa II otsjeka brigade, na osnovu podataka dobijenih od naših saradnika u gradu, »pred zoru neprijatelj je počeo da napušta spoljnu odbranu, ali naši za to nisu znali... « (AVII, k. 460A, br. reg. 26/1-10).

ka, dobro naoružanih i spremnih za borbu. To je zaključio i Štab 4. krajiške divizije u svom izvještaju od 25. 4. 1944. *go* dine.[410]

TAKMIČENJE U NAŠIM JEDINICAMA APRILA 1944.

Štab 5. korpusa raspisao je, povodom godišnjice svog osnivanja, aprilsko udarničko takmičenje u svim jedinicama. Borci i jedinice takmičili su se međusobno u vojnim akcijama, prijemu novih boraca u jedinicu (brigadu), većem broju obučenih u rukovanju mitraljezom, puškomitraljezom, minobacačem, protivkolskim topom, boljoj proradi političkog materijala o AVNOJ-u, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i materijala o drugim aktuelnim događajima, učešću na konferencijama, zborovima sa narodom, u priredbama, opismenjavanju boraca, izdavanju bataljonskih listova i četnih džepnih novina itd.

Posebni odbori i komisije po četama pratili su rezultate takmičenja i upisivali ih u posebne formulare, koje je štab korpusa uputio u sve jedinice. Razumije se, moglo je biti i subjektivnih ocjena, ali je bitno da su ovo takmičenje, koje je prvi put zamišljeno ovako široko - u okviru korpusa - masovno prihvatili i borci i jedinice u cjelini. Sem toga, moralo je u ocjenama, naročito po tački, »vojne akcije«, da se vodi računa o objektivnim okolnostima: kakvi su bili položaji prema neprijatelju i kakav je neprijatelj pred našom jedinicom, odnosno, da li je bilo uslova da se postignu bolji rezultati u nekoj akciji. Što se tiče 8. brigade, ako se izuzme neuspjela akcija na garnizon Prijedor 19/20. aprila i dvije-tri uspješne zasjede - nije bilo uslova da se u aprilu postignu veći rezultati. Borba sa četnicima oko Prijedora, ili tzv. neprijateljskom milicijom, malo je donosila, jer su ovi bježali čim bi naišli na otpor.

[410] Kratka rekonstrukcija sastanaka u jedinicama 8. krajiške brigade poslije akcije na garnizon Prijedor opisana je na osnovu razgovora sa drugovima iz 3. i 4. bataljona, dnevnika komesara 4. bataljona Miše Puhača i ličnih sjećanja.

Rezultati takmičenja za april 1944. u 8. krajiškoj brigadi prema izvještaju štaba brigade od 1. maja, bili su slijedeći:
- 13. aprila, 1944. izvedena je - kaže se u izvještaju štaba brigade - akcija na voz na pruzi između Prijedora i Kozarca. Akcija je potpuno uspjela. Ubijeno je 95 neprijateljskih vojnika iz 13 pj. pukovnije, uništena jedna lokomotiva i tri putnička vagona;
- U Tukovima, kod Prijedora, ubijena su 3 milicionera i jedan zarobljen;
- oslobođeni su Omarska i Kozarac;
- u brigadu je primljeno 40 novih boracg: 20 iz Kozare, 15 iz sela Marićke i 5 iz Omarske;
- izbačena je iz saobraćaja željeznička pruga Banja Luka - Prijedor (uništeno je 16 km željezničke pruge i 28 većih ili manjih mostova i propusta);
- sa puškomitraljezom »Brno« i »Šarac« naučilo je da rukuje 56% boračkog sastava u brigadi,
- sa teškim mitraljezom 10%, sa teškim minobacačem 6%, a protivtenkovskim topom 3%;
- sa odlukama II zasjedanja AVNOJ-a upoznato je i po njima može diskutovati 67% boraca - rečeno je u izvještaju Štaba brigade - ne uzimajući u obzir rukovodioce. Ostali dio boraca, takode je upoznat sa ovim odlukama, »ali ih ne poznaje da bi mogao da diskutuje po njima. To su većinom nepismeni drugovi. . . «;
- održano je 36 masovnih konferencija i zborova, 12 sastanaka sa NO odborima i dato je 9 kulturnih priredaba;
- psovka je, konstatuje Štab brigade, likvidirana 70% kod boraca i »danas je češća kod rukovodilaca nego kod boraca... «;
- odnos boraca prema narodu bio je pravilan;
- bataljonski listovi i novine izašle su u dva bataljona, a u dva zbog nedostatka hartije nisu.[411]

Pomoćnik komesara brigade u ovom partijskom izvještaju za april 1944. izneo je da takmičenje nije dalo željene rezultate, jer štabovi nisu shvatili njegovu važnost i nisu uložili dovoljno truda... Zbog ovog je u brigadi otpočelo novo takmičenje.

Inače, u partijskom izvještaju se podvlačilo, kad je riječ o takmičenju, da je brigada sposobna da izvrši i teže zadatke, da je borbenost i požrtvovanost boraca na dostojnoj visini, ali da ima nedostataka u vojnom pogledu zbog mladosti, nedovoljnog iskustva komandanata bataljona, koji nemaju »dovoljno majstorluka u rukovođenju... «[412]

[411] AVII, k. 774A, br. reg. 21-2.
[412] IRP BiH, 7/601-602 (Partijski izvještaj za april 1944. godine).

Prema ocjeni Štaba 4. krajiške divizije, u aprilu je najbolje uspjehe, u takmičenju sa drugima, postigla 11. krajiška brigada. U izvještaju štaba divizije od 8. maja 1944, dostavljenog štabu 5. korpusa, stoji da su ostale naše jedinice imale manje uspjeha u vojnim akcijama zbog toga što su se za vrijeme takmičepja nalazile na položajima gdje su im neke okolnosti ometale uspješna dejstva. Takav je npr. slučaj sa jako utvrđenim neprijateljskim uporištima kod 8. i rečnim preprekama kod 6. brigade. A ako uporedimo »mjesečne bilanse za mart i april po ovoj tački, onda dobijamo da je u martu ubijeno 952, a u aprilu 1284 neprijateljska vojnika i oficira...[413]

Četvrtog maja održano je brigadno savjetovanje političkih komesara bataljona, na kojem je politički komesar brigade Rade Bašić govorio o vojno-političkoj situaciji. Međutim, glavna se diskusija vodila o planovima rada i zadacima oko takmičenja u narednim mjesecima. Zaključeno je između ostalog, da se češće održavaju konferencije po četama i razgovara o tome kakav naš odnos mora da bude prema narodu, da se u četama traže problemi i tamo rješavaju, itd.

NAPADI NEPRIJATELJA 7. I 8. MAJA 1944. NA JEDINICE 8. BRIGADE U OKOLINI PRIJEDORA

Prvi put od dolaska 8. krajiške brigade na prostoru Bosanski Novi - Prijedor, odnosno Prijedor - Miljakovci - Busnovi, neprijatelj je napao jakim jedinicama iz Novog, Prijedora i istovremeno prodro prema Sanskom Mostu. Radilo se, prema izvještaju štaba 4. divizije, o oko 4.000 neprijateljskih vojnika iz raznih jedinica (373. legionarske »Tigar« divizije, 3. gorske pukovnije 3. gorskog zdruga, zatim posadne jedinice iz Novog, 2. lovačkog (gorskog) zdruga, četnicima i miliciji).[414] Cilj neprijatelja bio je da jakim pješadijskim jedi-

4^3~AVnTkT768A, br. reg. 38-2.

414 AVII, k. 768A, br. reg. 42-2 i k. 112, br. reg. 3/17-1, 4/17-3 i 4/17-1. (Izvještaj štaba 4. krajiške divizije od 13. 5. 1944. i dokumenta jedinica 3. gorskog zdruga od 28. i 30. aprila i 18. maja 1944. godine). U Prijedoru je tada bila 3. gorska pukovnija i Zapovjedništvo 3. gorskog zdruga, a jedan dio njihovih snaga obezbjeđivao je prugu Prijedor - Bosanski Novi.

nicama, uz podršku tenkovskih i artiljerijskih jedinica, brzo prodire iz Bosanskog Novog prema Prijedoru cestom i južno od komunikacije Bosanski Novi - Prijedor, da se sa dijelom jedinica iz Prijedora probije u susret ovima, a zatim da se udruženim snagama iz oba pravca usmjere pravcem Prijedor - Sanski Most. Na taj način izvršili bi blokadu jedinica 8. brigade na prostoru: Dragotinja - Šurkovac - Runjevica - Zecovi i ovdje ih uništili.

U cilju nasilnog izviđanja, neprijatelj je, 7. maja, u 5 časova, krenuo iz Prijedora sa oko 150 milicionera, 50 Njemaca i nešto domobrana iz sastava 3. gorske pukovnije prema selu Hambarinama (oko 3 km od Prijedora).[415] Sve do prethodne noći ove položaje je držao 3. bataljon 8. brigade. Ovaj i 2. bataljon, u vrijeme napada neprijatelja, nalazili su se na putu za sektor oko Bosanske Krupe. Položaje 3. bataljona na Hambarinama primila je 2. četa 4. bataljona 8. brigade, a lijevo od nje na položajima bliže rijeci Sani (Bišćani - Jugovci), nalazile su se 1. i 3. četa istog bataljona. Između ovih četa i 2. čete na Hambarinama u početku napada neprijatelja nije bilo direktne saradnje. Prvi nalet na Hambarine morala je da primi na sebe samo 2. četa, kod koje se nalazio politički komesar 4. bataljona Mišo Puhača. On je sa komandirom čete izvidio položaje i ocjenio da se neprijatelju može pružiti otpor, ako se pusti blizu i iznenadi vatrom iz svih oružja. Takvo naređenje dao je i komandiru čete Hazimu Mujagiću. Druga četa 4. bataljona je pružila otpor, ali je bila primorana da odstupi. Tom prilikom u ruke neprijatelja pao je njen komandir poručnik Hazim Muja-

[415] AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 29. 5. 1944. godine).

[416] AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2.
U svom ličnom dnevniku politički komesar 4. bataljona zapisao je pod 7. 5. 1944. godine:
». .. Iz nepoznatih razloga komandir čete Hazim izdao je naređenje da četa odstupi bez borbe. Na taj način politički komesar bataljona Puhača Mišo, zajedno sa kurirom Šantračom Danom, bio je opkoljen u kućama Jurišića. Sasvim slučajno politički komesar bataljona i kurir Santrač su se izvukli iz obruča i izašli povrh Carakova, gdje su vidjeli 2. četu kako je već daleko odstupila. . . Santrač je, po naređenju komesara bataljona, vratio 2. četu nazad. .. Skoncentrisali smo ceo bataljon, napali neprijatelja u Čarakovu i Hambarinama i istjerali ga iz ovih sela, te je odstupio u Prijedor.. . «

U međuvremenu se 1. bataljon 8. brigade prebacio iz sela Miljakovaca na lijevu obalu Sane u rejon Hambarina. Zatim su 1. i 4. bataljon izvršili napad na neprijatelja u Hambarinama i Čarakovu i vratili ga u Prijedor. U ovim borbama neprijatelj je imao 10 poginulih i 12 ranjenih. Naši gubici su bili jedan poginuo, 2 ranjena, 4 odbjegla i 2 zarobljena.[417]

Pri napadu neprijatelja 8. maja samo su se dva bataljona 8. brigade, sa načelnikom štaba brigade Fikom Pletilićem, nalazila na položajima iznad Prijedora i to u Hambarinama - 1. bataljon (215 boraca i starješina, jedan teški i jedan ručni minobacač, 127 pušaka, 12 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez i svega 6.135 metaka za pušku i puškomitraljez). U Rakovčanima se nalazio 4. bataljon (199 ljudi, jedan brdski top, jedan teški i 2 laka minobacača, 115 pušaka, 13 puškomitraljeza, jedan teški mitraljez, jedna protivtenkovska puška i svega 4.950 metaka).[418]

Prethodnog dana primjećena je kolona neprijateljske pješadije i motorizacije koja se kretala cestom od Bosanskog Novog prema Prijedoru. Bataljoni su pojačali budnost. U 3 časa 8. maja neprijatelj je sa motorizacijom stigao u selo Tukove, ispod položaja 1. bataljona, a u 4 časa napao je naše položaje u Hambarinama. Vrlo jak otpor pružio je 1. bataljon brigade, koji je taj napad i očekivao, ali je usljed brojne nadmoćnosti neprijatelja i njegove jake artiljerijske vatre, bio odbačen 4 km južno od sela Hambarina do Zecova. Dio jedinica neprijatelj je uputio cestom Prijedor - Ljubija (pješadija sa minobacačima i teškim mitraljezima). Ovo je navelo štab 1. bataljona na zaključak da je neprijatelj glavne jedinice uputio za Ljubiju, pa je u tom smislu i poslao prvi izvještaj Štabu brigade.

Štab brigade je, na osnovu ovoga, naredio 4. bataljonu, koji je ostao razdvojen i nalazio se zapadno od ceste i že-

[417] AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 (Prema izvještaju štaba brigade od 29. 5. 1944. godine).
- Dan ranije, 6. maja, neprijateljske snage u jačini jedne bojne (373. legionarske divizije »Tigar«) sukobile su se sa jedinicama 11. krajiške brigade između Kozarca i Prijedora. Neprijatelj je povraćen uz gubitke od 30 poginulih, više ranjenih i 2 zarobljenika. Naši gubici 5 ranjenih drugova. Borba je trajala od 4 do 16 časova (AVII, k. 768 A, br. reg. 42-2).

[418] AVII, k. 775A, br. reg. 23-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 10. maja 1944) i k. 775A, br. reg. 31-1/3 (Izvještaj štaba brigade od 29. maja 1944. godine).

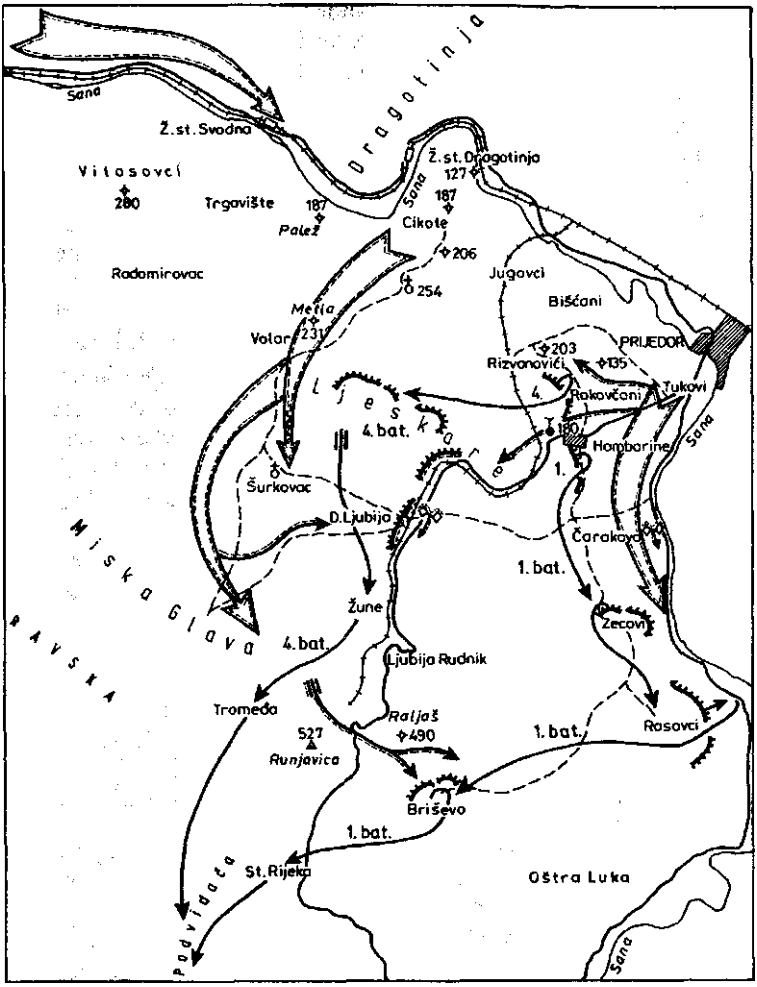

SKICA 7 - *PRAVCI NAPADA NEPRIJATELJA 8. MAJA 1944. I IZVLAČENJE 1. I 4. BATALJONA IZ OBRUČA*

ljezničke pruge Prijedor - Ljubija, da odmah napadne neprijatelja u njegov desni bok i time olakša borbu i. bataljona. U isto vrijeme naredio je da se protivkolski top, koji se nalazio u sastavu brigade, uputi u selo Ljeskare (oko 6 km od Prijedora) i odatle gađa neprijateljske tenkove. Sa topom je krenuo i politički komesar brigade Rade Bašić.[419]

Prva procjena o kretanju neprijatelja nije bila tačna. Glavni pravac udara neprijatelja bio je Prijedor - Sanski Most, a na brdima iznad ceste i pruge za Ljubiju od Prijedora ostavljena su jaka obezbjeđenja sa teškim mitraljezima i minobacačima. Pokušaj 4. bataljona da od Ljeskara napada neprijatelja, kako mu je naređeno, nije dao rezultate.

Na ovaj način je došlo do cijepanja naših jedinica, koje su inače bile nedovoljne da zaustave i odbiju neprijatelja. Naime 1. bataljon se našao iznad ceste Prijedor - Sanski Most, u rejonu sela Rasavaca, a 4. je i dalje ostao duboko među neprijateljskim jedinicama, iznad sela Ljeskara.

Svaki bataljon, odvojeno jedan od drugog, već je upadao u blokadu. Kod 1. bataljona neprijatelj je bio ispred sa motorizacijom na cesti Prijedor - Sanski Most i pješadijskim jedinicama na brdima iznad ceste (Čarakovo, Zedovi, Rasavci. ..), a iza njegovih leđa, na pravcu Priejdor - Ljubija, bile su jake neprijateljske jedinice, koje su djelovale koordinirano sa prvima. Dok se 4. bataljon nalazio u rejonu sela Ljeskara, kolone neprijatelja su se kretale prema selima Cikoti, Volaru, Šurkovcu, a njegove druge jedinice nalazile su se iznad Ljubije i na cesti Ljubija - Prijedor[420] Uz sve ovo ponestalo je municije. »... Jedinice raspolažu sa vrlo malim brojem municije svih vrsta... « pisao je štab 4. divizije 13. maja.[421]

[419] AVII, k. 775A, br. reg. 29-2 (Izvještaju štaba 8. brigade od 10. 5. 1944. godine).

[420] AVII, k. 775A, br. reg. 29-2, 23-2, i 31-2/2. (Izvještaji štaba 8. brigade od 10. i 29. maja 1944. godine).
- U dnevnom izvještaju od 11. maja 1944. Ministarstva oružanih snaga NDH piše:
». . . U nastavku poduhvata zatvoren je 8. 5. 1944. ujutro obruč na crti: Dragotinja - Šurkovac - Rujevica - Zecovi, u kome su opkoljeni delovi 2. neprijateljske divizije«, te je započeo podhvat uništenja ovih neprjateijskih snaga. Topničkom vatrom osujećeno je prikupljanje neprijatelja 4 km od Prijedora... (AVII, k. 38, br. reg. 11/1-1).

[421] AVII, k. 768A, br. reg. 42-2.

Povlačeći se ispred neprijatelja, 1. bataljon je prihvatio nekoliko puta borbu, nanoseći neprijatelju gubitke, ali su ga jaka artiljerijska vatra, avijacija i jake pješadijske jedinice prisilile na povlačenje. Štab 8. bigade u svom izvještaju od 10. maja 1944, o borbama ovog bataljona kaže da je 1. bataljon preduzeo jedan protivujuriš na cesti u Rasavcima, kojom se kretala kolona kamiona, i uspio da dopre do samih kamiona, ali su ga neprijateljske kolone koje su se kretale čukama iznad Ljubije i rijeke Sane prema Briševu i bile zašle za leđa, prisilile na naglo povlačenje. Zatim, kaže, da je ovo bio žestok okršaj, u kome je neprijatelj pretrpio najveće gubitke, a bataljon uspio da se izvuče na Briševo iznad same ceste Ljubija - Stara Rijeka...[422]

Na Briševu, između 17 i 18 časova 8. maja, neprijatelj je ponovo napao 1. bataljon i potisnuo ga preko ceste Ljubija - Stara Rijeka. Bataljon se istoga dana povukao u Podvidaču. Jedan njegov vod bio je otsječen i povukao se prema Starom Majdanu. U sastav bataljona došao je dva dana kasnije.[423]

I 4. bataljon je još uvijek mogao doći u vrlo kritičnu situaciju. Njega su, 8. maja u 13 časova, napale jake neprijateljske jedinice kod sela Ljeskara, a istovremeno su ga i dvije kolone opkoljavale. Zato je bio prinuđen da se povlači prema rudniku Ljubija, u selu Žune. O tome je Štab brigade odmah obavješten. Neprijatelj se kretao kolonama u pravcu Volara i Šurkovca. Prilikom prebacivanja ovog bataljona preko puta Šurkovac - Ljubija primjećena je neprijateljska kolona, koja se kretala prema crkvi u Šurkovcu. Odlučeno je da se napadne. Prije sukoba primjećene su još dvije kolone iznad 4. bataljona. Jedna se kretala seoskim putem Miška Glava - Donja Ljubija, a druga prema Tromeđi k. 492 (4 km sjeverno od Stare Rijeke). Zalazile su našem bataljonu s boka. Zbog toga nije izvršen predviđeni napad, niti je bataljon mogao da krene pravcem sela Miška Glava - Ravska.

U selu Podvidači, istog dana naveče, našla su se oba bataljona (1. i 4.). Time je definitivno izbjegnuta blokada koju

[422] AVII, k. 775A, br. reg. 29-2.
[423] Isto i k. 775A, br. reg. 23-2.

je neprijatelj spremio. Prema izvještaju štaba 8. brigade - neprijatelj je imao preko 50 poginulih. Prodro je do Sanskog Mosta, ali se tamo zadržao samo 2 časa.

U ovim borbama poginuli su kod Čarakova: Petar Tome Lešić i Vlado Cvije Smiljanić oba iz sela Osredka kod Cazina, Gojko Kondić, rođen u Radomirovcu - Bosanski Novi, Hasan Huse Jaspa iz Kamičana kod Prijedora, Teufik Muharema Kartalo rođen u Bosanskom Petrovcu, Gojko Boška Rodić iz Zecova - Sanski Most, Smail Omerović iz Crljana kod Ključa i Antun Pave Lončar iz Slavonskog Broda. Imali smo i 4 ranjena (od kojih jedan teže), a 8 tek pristiglih sa terena Rakelića i Marićke je nestalo.[424]

> U izvještaju, međutim, pročelnika operativnog odjela u Ministarstvu oružanih snaga NDH od 15. maja 1944. godine, o ovim borbama na jednom mjestu se kaže da je prilikom uspješnog čišćenja u području Prijedora. . . razbijen »štab« i 2. »bataljon« jedne partizanske »divizije« i da su se ukupni neprijateljski gubici povećali tako da sada iznose: 108 poginulih, 134 zarobljena (12 žena), 3 bacača, 30 konja, 2 strojnice. . . «[425]

Sve jedinice 8. brigade, poslije ovih borbi, krenule su već 10/11. maja na položaje prema Prijedoru i slijedećeg dana se smestile na liniji: Rasavci - Zecovi - Briševo - Stara Rijeka.[426]

Ocjenjujući rezultate borbi između 6. i 9. maja 1944. štab 4. krajiške divizije u svom izvještaju štabu 5. korpusa kaže:

[424] AVII, k. 775A, br. reg. 29-2 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 10. 5. 1944) i RP K.6, br. reg. 3, f.l. (Iz posebnog spiska poginulih).

[42s] AVII, k. 38. br. reg. 15/1-1
U jednom drugom izvještaju Zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 15. maja na jednom mjestu piše: ». .. Sa osvojenog područja Njemci su u Prijedor u logor dotjerali oko 400 muških i ženskih osoba, koje su po selima pohvatali, kao i 80 osoba naklonjenih partizanima. . . Partizani su prije ulaska njemačke vojske u Sanski Most bacili u zrak betonski most na rijeci Sani u Sanskom Mostu i zapalili željeznički most... « (Zbornik IV/25, dok. 57).

[426] AVII, k. 775A, br. reg. 23-2. (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 10. maja 1944. godine).

»... U gore pomenutim borbama naše jedinice nisu uspjele ispoljiti svoju snagu i vještinu borenja u cilju uništavanja neprijatelja i njegovih borbenih sredstava iz razloga što su razbacane na većoj daljini zbog ogromnog sektora i većeg broja saobraćajnih mreža koje zatvaraju i drže snage ove divizije, kao i zbog toga što jedinice raspolažu sa vrlo malim brojem municje svih vrsta. Isto tako, primijećeno je da niži rukovodioci nemaju elastičnosti i vještine, koliko bi trebalo imati u manevru i rukovanju protivkolskim i teškim oruđima, kao i u podbacivanju mina pod tenkove i motorizaciju u čemu su preduzete mjere da se ovo postigne... «

Narednih dana maja gotovo svakodnevno vođene su borbe sa neprijateljem oko rudnika Ljubije, Briševa i Rasavaca. Već sutradan, 11. maja, po povratku naših jedinica na položaje prema Prijedoru, 1. i 2. bataljon izvršili su napad na neprijatelja koji se nalazio po brdima oko rudnika Ljubije. Posle jednočasovne borbe neprijatelj je protjeran u Ljubiju, uz gubitke - 3 poginula i 5 ranjenih. Naši su imali jednog ranjenog. Ovo se ponovilo i dva dana kasnije, kad je neprijatelj ponovo izašao na brda oko Ljubije.[428]

Očigledno je da je neprijatelj bio svjestan toga da naše jedinice nije uništio i da mu je boravak na privremeno zauzetoj teritoriji postojao sve teži. Svojim ispadima iz žice, tih dana, tražio je »oduška«.[429]

O stanju u Ljubiji štab 8. brigade tih dana nije imao potpune podatke. Obavješten je samo da se u rudniku Ljubija nalazi 7 tenkova, nekoliko kamiona, da neprijatelj kopa rovove i plete žicu, čisti neke barake i, navodno, »ima namjeru da otpočne sa vađenjem rude... « - pisao je štab brigade 14. maja 1944. Do ovog, međutim, nije došlo.

Između 16. i 2], maja 8. krajiška brigada je bila u pokretu na novi sektor. Dobila je zadatak da zatvori pravac

[427] AVII, k. 768A, br. reg. 42-2 (Izvještaj štaba 4. krajiške divizije od 13. 5. 1944. godine).

[428] U dnevnom izvještaju Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 17. maja, na jednom mjestu se kaže:
»U nastavku poduhvata odbačen je neprijatelj 13. 5. 1944. iz područja Ljubija rudnik, gdje je izgubio 20 poginulih (izbrojano) i 3 zarobljena . (AVII - k, 32, br. reg. 17/1-1).
Drugi bataljon 8. brigade, koji je vodio borbu tog dana, a sudeći prema izvještaju štaba 8. brigade, nije imao gubitaka. Samo je greškom patrola 4. bataljona upala među neprijatelja, kada je jedan poginuo (AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2).

[429] AVII, k. 768A, br. reg. 44-2.

Bosanska Krupa- Petrovac:,., a druge jedinice 4. dmzij£ preuzele su »brigu« o neprijatelju oko Ljubije i Prijedora. Osma brigada" posticTce, međutim, zapažen uspjeh u vrijeme neprijateljskog desanta na Drvar - 25. maja 1944. godine.

DESANT NA DRVAR I BORBE 8. KRAJIŠKE BRIGADE 25. I 26. MAJA 1944. GODINE

Njemci su, 25. maja 1944. izvršili poznati desant na Drvar i preduzeli napade jakim jedinicama iz više pravaca ka Drvaru, sa ciljem da unište vrhovno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Tada je iz rejona Bihać - Bosanska Krupa ka Drvaru krenuo 92. motorizovani njemački puk, ojačan sa 54. brdskim izviđačkim bataljonom i pukovskom grupom 2. ustaško-domobranske lovačke brigade, a iz Bosanske Krupe, preko Suvaje ka Petrovcu, nastupao je 1. izviđački bataljon njemačke 373. legionarske divizije i 1. lovački puk. Istovremeno je 373. legionarska divizija sa jednom pukovskom grupom (borbena grupa »Vilam«) otpočela pokret iz rejona Srba preko Trubara prema Drvaru, a od Banja Luke ka Ključu nadirao je 202. oklopni bataljon 2. oklopne armije. Njemački puk Brandenburg, sa inžinjerijskim dijelovima, stigao je 24. maja u Bosansko Grahovo, spreman da 27. maja u Drvaru uspostavi vezu sa 92. motorizovanim pukom.[430]

[430] AVII, NAV-N-T-314, F. - 563/686, T-314, F.565/557 (Njemački dokumenti, izvještaji komande 2. njemačke oklopne armije 23. i 24. maja 1944. godine, pronađeni u Vašingtonu i »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—45.« knj. 2. str. 93-106.

- U telegramu Komande njemačkog XV brdskog armijskog korpusa od 23. maja Komandi 2. oklopne armije stoji: «... 1) 373. divizija. .. Istog dana po svaku cijenu deblokirati SS-padobranski bataljon u Drvaru.. . Sve komande i vojne misije u rejonu Drvara treba uništiti. Sa dijelovima dalje udariti na Bosanski Petrovac uz držanje rejona Drvara. .. A 2) 92. mot.puk: . . . iz rejona Bihaća i Bosanske Krupe-napada prema jugoistoku da bi najvećom brzinom zauzeo Bosanski Petrovac, razbio tamošnje bande i štabove, kao i zauzeo aerodrom i snabdjevačke baze. Odlučnim prodorom ove grupe pripašće odlučujući značaj.. . «

Neposredno prije planiranog napada, neprijatelj je približno znao raspored naših jedinica (oko Bihaća i Bosanske Krupe) i njihove zadatke. Radio-depešom izvještena je Komanda 2. njemačke oklopne armije 24. maja 1944. da je »VIII/4 (brigada - I.Č.) u rejonu Gudavac - D. Suvaja. Zadatak: napadi za uznemiravanje na Krupu, zatvaranje puta prema Petrovcu. . . «, a za 6. krajišku brigadu je rečeno da je istočno i jugoistočno od Bihaća ... (AVII -T-314-F. 565/557).

Pripremajući se za predstojeća dejstva neprijatelj je prikupljao jedinice i vršio nasilna izviđanja. Između 22. i 25. maja, npr. njegove jače ili slabije jedinice kretale su se prema Bihaću iz Bosanske Krupe, vršeći pritom ispade i na našu slobodnu teritoriju. Zato je 2. bataljon 8. krajiške brigade između 21. i 22. maja postavio zasjedu kod Crnog jezera, svega nekoliko kilometara od Krupe. Sutradan je naišla neprijateljska kolona od 4 tenka, 3 borbenih kola, 7 kamiona i od oko 150 vojnika. Poslije jednočasovne borbe neprijatlej je počeo bježati prema Bihaću, napustivši tenkove i kamione. Međutim, zbog vatre neprijatelja sa lijeve obale rijeke Une, nije se moglo prići već napuštenim tenkovima. Dio neprijateljske pješadije povratio se i pod zaštitom vatre sa druge strane rijeke krenuo prema Bihaću. Ipak su morali napustiti 2 tenka i jedan kamion. Imali su oko 20 poginulih i .ranjenih. Štab brigade u svom izvještaju kaže da su gubici neprijatelja tačno utvrđeni, ali da bi i »akcija mnogo bolje uspjela da su borci bili snabdjeveni benzinskim flašama za paljenje tenkova i kamiona... «. Bataljon 8. brigade nije imao gubitaka.[431]

Isti bataljon je i 24. maja postavio zasjedu nešto dalje od Bosanske Krupe prema Bihaću - između Crnog jezera i Titinog brda, iznad Brine. Kad je u 6,30 časova naišlo 30 ustaša pustili su ih u klopku i, poslije iznenadnog plotuna, izvršili juriš. Jedini izlaz ustašama je bio skok sa litice kod Brine. Na cestu su samo četvorica stigla živa. I oni su poginuli.

U povratku za Mali Radić, štab 2. bataljona je izvješten od svojih izviđačkih dijelova da jedna ustaško-domobranska bojna sa 4 tenka nastupa cestom od Krupe prema Radiću. Već je podilazila brdu Obijaj kod Malog Radića i seoskim putem se kretao prema Kamenici. Neki dijelovi 6. krajiške brigade su nešto ranije napustili Obijaj i krenuli prema Velikom Radiću. Dvije čete 2. bataljona 8. brigade pružile su frontalan otpor, dok je jedna četa napala preko Obljajske čuke u lijevi bok neprijatelja. Međutim, ovim napadom u bok izgleda da neprijatelj nije bio iznenađen, jer je oko 4

[431] AVII, k. 775A, br. reg. 26-2 i 775, br. reg. 27-2 (Prema izvještajima štaba 8. KNOU brigade od 22. i 25. maja 1944. godine).

sata pružio žilav otpor. Pošto je protjeran sa Obljajske čuke preduzeo je odstupanje prema Bosanskoj Krupi. Pri tome je zapalio i svoj tenk, jer ga nije mogao odvući. Prema izvještaju štaba 8. brigade neprijatelj je imao oko 60 poginulih i 20 ranjenih, a naš bataljon jednog poginulog i jednog ranjenog. ~

Sigurno je ovaj ispad neprijatelja imao za cilj nasilno izviđanje, radi otkrivanja naših položaja. Trebalo mu je to zbog dejstava sledećeg dana.

Neprijatelj je 25. maja 1944. u 6,30 časova krenuo iz Bosanske Krupe u širokom streljačkom stroju, pravcem Krupa - Gudavac (Čardak) - Risovac i dalje za Bosanski Petrovac. Cestom se kretalo i 18 tenkova, 80 kamiona, oko 100 bicikla i motocikla i oko 50 konjanika. Naši bataljoni bili su raspoređeni oko sela Suvaje (lijevo i desno od puta) i Gudavca (Čardak - Perišića zid). Teren je našim borcima i starješinama bio vrlo dobro poznat. Ovdje su, npr. u nepovoljnijim uslovima, vodili teške borbe u Četvrtoj ofanzivi (februar 1943), kao i u novembru iste godine, kad su napadali ustaše na Čardaku.

Plan komandanta 8. brigade Milana Miljevića bio je da se sa 4. bataljonom pruža frontalan otpor i odstupa sa položaja na položaj prema Risovoj Gredi, gdje je trebalo organizovati najžešći otpor iz svih raspoloživih sredstava. Na ovaj način stvorili bi se uslovi drugim jedinicama 8. brigade da uspješno izvrše svoj dio zadatka. Jedan bataljon (2.) imao je da napada na pobočnice neprijatelja, ne dozvoljavajući mu širenje lijevo i desno, a druga dva bataljona (1. i 3.), od kojih je jedan u rezervi, napašće neprijatelja s leđa, onda kad za to dođe trenutak. Rezerva je imala da posluži i za sprječavanje eventüalnog prodora neprijatelja prema s. Jasenici.

[432] AVII, k. 775, br. reg. 27-2.
U izvještaju komande XV njemačkog brdskog armijskog korpusa komandi 2. oklopne armije od 25. maja, u vezi sa ovom borbom našeg 2. bataljona oko M. Radića piše: ». . . Akcijom potjernog odjeljenja na diverzantsku ekipu 8. krajiške brigade na strani neprijatelja bilo je 15 izbrojanih mrtvih, a procijenjeno je još 35 mrtvih. Sopstveni gubici: 1 mrtav, 16 ranjenih, a jedno jurišno oruđe je potpuno uništeno. . . « AVII, NAV-N-T-314, F. 563/656^7 (dokument je pronađen u Vašingtonu).

Prije pokreta neprijatelja izvršena su sa štabovima bataljona potrebna izviđanja. Iako je neprijatelj očekivao otpor naših jedinica oko Suvaje, već prva zasjeda kod Perišića zida dala je rezultate. U njenom prvom naletu konjica je potpuno izbačena iz stroja i više se u borbi nije pojavljivala. Kolona biciklista i motociklista puštena je na oko 50 m, a zatim dočekana žestokom vatrom. Razbježali su se, ostavljajući lješeve poginulih po cesti. A tenkovi, koji su išli nešto naprijed, povratili su se da pomognu pješadiji. Zbog njihove vatre naši borci nisu mogli doći na cestu, da pokupe prvi plijen. Borba sa tenkovima bila je teža. Štab 8. brigade u svom izvještaju od 29. maja na jednom mjestu kaže da nagazne mine koje su zakopali nisu imale onog efekta koji se od njih očekivao. Inače bile su dobro ukopane, a maskiranje tako dobro izvedeno da je neprijatelj teškom mukom mogao zaključiti gdje se nalaze. Pa ipak, izgleda da je neprijatelj imao neko sredstvo pomoću kojeg je otkrivao mine. Uspjeh je jedino postignut kad je neprijatelj napadnut na mjestu gdje su mine zakopane »jer mu je time bilo onemogućeno traženje mina i tenkovi su zauzeti borbom, pa njihove posade i ne misle na mine... «[433]

Neprijatelj je pod borbom uspio da predveče stigne na ivicu šume. U daljem prodoru naišao je na otpor 2. i 4. bataljona, a oko 18 časova 1. i 3. bataljon izvršili su planirani silovit napad preko Čardaka i Debelog brda u leđa neprijatelja. To ga je primoralo da se naglo povlači, štiteći se tenkovima, koji su mu istovremeno krčili put i za vrijeme povlačenja. U toku povlačenja neprijatelja došlo je do borbe prsa u prsa. Neprijatelj je vršio protivunapade i po cijenu velikih gubitaka uspio da se izvuče. Zanoćio je 25/26. maja na Čardaku i kod škole u selu Suvaji.[434]

Sutradan, 26. maja oko 8 časova, neprijatelj je krenuo u napad istim pravcem sa jakim pobočnicama desno i levo. Njegovu desnu pobočnicu, koja se kretala pravcem ka Suvajskom Međugorju, dočekale su naše jedinice i poslije pola časa borbe primorali je da se vrati na cestu. Tenkovi su usp-

[433] AVII, k.~775 A, br. reg. 31-2/2.
[434] AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.

\

jeli da prodru u šumu, ali su se tu »ukočili«. Naše jedinice (2. odnosno 1. i 3. bataljon) bile su osobito aktivne na bokovima i leđima neprijatelja, koji je sa čela bio tučen vatrom kod svakog prekopa i miniranog mjesta. Štab 8. brigade, u svom izvještaju od 29. maja o borbi ovog dana, naročito ističe 2. bataljon. On je, pošto je zbacio na cestu desnu pobočnicu neprijatelja, izvršio napad na zaštitnicu čitave kolone (3 tenka, borna kola, 3 kamiona i nešto pješadije). Juriš 2. bataljona potpomagao je protivkolski top 37 mm, koji je uspio da prvim pogotkom uništi jedan tenk i zapali jedan kamion. Tada su borci ručnim bombama napali dva ostala tenka i kamione. Tenkovi su uspjeli da se povuku, ali su zapaljena borna kola i 2 kamiona. Tom prilikom zarobljeno je 7 Njemaca.[433]

Ni 26. maja neprijatelj, vjerovatno, ne bi prošao pravcem Bosanska Krupa - Petrovac i stigao u Bosanski Petrovac da se iza leđa 4. bataljona 8. brigade nisu pojavili dijelovi 92. njemačkog motorizovanog puka. Ovaj puk je prethodnog dana ovladao Ripačkim klancem i produžio ka Vrtoču. Zatim su došli putem Vrtoče - Krnjeuša - Risovac. Tako su se spojili jedni i drugi i krenuli prema Bosanskom Petrovcu. Naše su ih jedinice pratile sve do Krnjeuše, napadajući zaštitnice.[436]

Borbom 8. krajiške brigade 25. i 26. maja u znatnoj mjeri je olakšana situacija naših jedinica na Petrovačkom i Drvarskom sektoru. Očigledno je da su neprijateljske jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe zakasnile oko dan i po, jer 25. maja nisu bile u mogućnosti da sadejstvuju sa 92. motorizovanim pukom u rejonu Krnjeuše i Vrtoča. Zadržane su i, kako je izvjestio Štab brigade 29. maja, imale su ozbiljne gubitke - 116 poginulih i oko 30 ranjenih.[437]

Štab brigade u pomenutom izvještaju od 29. maja, pisao je da su se jedinice koje su nadirale iz Bosanske Krupe vje-

[435] Isto. - Prethodnog dana, u toku borbe, izdvojila se 2. četa i jedan vod 3. čete 4. bataljona i priključili se 2. bataljonu, sa kojim su ostali i 26. maja u Suvajskom Međugorju. Poslije borbe povratili su se u sastav ovog bataljona u selu Vranovini.

[436] Isto.

[437] AVII, k. 775A, br. reg. 30-2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 29. maja 1944. godine).

rovatno nedavno vratile sa istočnog fronta, da se njihov način borbe potpuno razlikovao od dotadašnjih načina neprijateljskog napada. Ovi su upravo majstorski iskorišćavali tenkove, tako da su se pojavljivali u pravom momentu i ondje gdje bi njihova pješadija bila ugrožena. Isto tako, oni su na mjestima gdje bi se čula naša vatra, ili gdje bi primjetili naše jedinice skoncentrisali vatru iz svih oruđa sa kojima su raspolagali, tako da su nas primoravali da se držimo u zaklonima, da budemo rastresitiji. Ovo je uveliko usporavalo naše pokrete.[438]

U toku dvodnevnih borbi jedinice 8. krajiške brigade imale su 3 poginula i 19 ranjenih. Zaplijenjena su 2 »šarca«, 12 karabina, 98 tromblonskih bombi, 50 ručnih bombi, 2 strojnice, 3 pištolja, 6.000 metaka za puške, 4.000 metaka za strojnice, 2 dvogleda, sanduk sanitetskog materijala i drugo. Uništen je jedan tenk, borna kola, 3 kamiona, 30 buradi benzina, 30.000 metaka, 1.000 kg hljeba, kao i izvjesna količina odjeće i obuće. Oštećen je jedan kamion. O broju ubijenih konja u ovoj borbi Štab brigade nije imao tačne podatke.[439]

Na osnovu naređenja Štaba 4. divizije, a pošto se neprijatelj već uspio da probije prema Bosanskom Petrovcu, sve jedinice 8. krajiške brigade krenule su noću 26/27. maja prema cesti Ključ - Bosanski Petrovac - pravcem: Lastve - Vranovina -"Krnja Jela -JKmoTjana - Bravsko. Brigada je ntafseväla'pö batäljonskim kolonama, zasebnim putevima. Poslije dvodnevnih borbi, noćnog marša i slabe ishrane, kod boraca se ošjećao veliki zamor.

Ujutru 27. maja, prilazeći selu Smoljanima, primjećeno je u njemu oko 150 neprijateljskih vojnika sa 3 tenka. Odmah su 1, 3. i 4. bataljon izvršili napad. Ali neprijatelj je uspio da se izvuče bez većih gubitaka zahvaljujući ponovo svo-

[438] AVII, k. 775A, br. reg. 30-2.
[439] Isto i k. 775A, br. reg. 28-2.
U Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu pronađena su imena dvojice poginulih drugova: Pero Milunović (2. bataljon), rođen 1922. u Sanskom Mostu i Šabo Kozlića, rođen 1918, iz okoline Bihaća (k. RP 6, br. reg. 3, F.l).

jim tenkovima, a i našoj sporosti, kao posledici umora vojnika. Gubici neprijatelja bili su 7 poginulih i 10 ranjenih. Bilo je i nešto plijena. Naši nisu imali gubitaka.

Istoga dana nastavljen je marš prema Bravskom, pa su 27. maja bataljoni na liniji: Tavani - Šobotovac (glavnina brigade sa Štabom brigade u Tavanima) - Gradić (tg. 1097) - Podsrnetica; 28. maja 1. i 2. bataljon su na položajima Gradić - Šobotovac, a 3. i 4. bataljon Drinić - Podsrnetica.[440]

Prema izvještaju Štaba 6. proleterske divizije od 28. maja u 21,20 časova, upućenog štabu 1. proleterskog korpusa, u Drvaru 28. maja nije bilo jačih neprijateljskih jedinica. Tog dana u gradu je primjećeno svega 6 tenkova. Neprijateljske jedinice koje su vršile ofanzivu na Drvar povukle su se, uglavnom u pravcu Grahova. Neprijatelj se počeo ukopavati slabijim rovovima i paliti sela oko Drvara.[441]

Cesta Drvar - Bosanski Petrovac bila je osigurana na nekoliko mjesta. Saobraćaj cestom Bosansko Grahovo - Petrovac bio je tih dana dosta živ, pa je i 28. maja iz Drvara za Bosanski Petrovac prošlo oko 100 kamiona. Inače kamione su redovno pratili tenkovi.[442]

Još prije dolaska 3. i 4. bataljona na sektor Drinić - Podsrnetica, neprijatelj je držao Kozila i Drinić. Svoju motorizaciju rasporedio je po šljivicima i ivicom šume da bi se zaštitio od avijacije. Njegovu kolonu, koja je pred noć 29. maja, krenula iz Kozila u Drinić, napao je naš 3. bataljon. Neprijatelj je imao 3 poginula i 4 ranjena. Kada je neprijatelj istoga dana prodro od Bravskog Vaganca za Bosanski Petrovac, Štab brigade je prebacio, noću 29/30. maja, 3. i 4. bataljon na desnu stranu ceste Ključ - Petrovac, tako da su dva bataljona zauzela položaje: Jasenovac - Gradić, a dva Veliki Pročevac - Vučje.[443]

Neprijatelj se i narednih dana jačim ili slabijim jedinicama kretao cestom Ključ - Bosanski Petrovac, upućujući osiguranja lijevo i desno od puta i gotovo redovno nailazio

[440] AVII, k. 768A, br. reg. 6-3, br. reg. 29-2 i 31-2/2 (Izvještaji štaba 8. brigade od 28. i 29. 5. 1944).
[441] Zbornik IV/25, dok. 127.
[442] Isto.
[443] AVII, k. 775A, br. reg. 12-3.

na zasjede jedinica 8. brigade. (Na primjer, 30. maja između Bravskog Vaganca i Bosanskog Petrovca, je, pored ostalog, zaplijenjeno 150 kg čokolade; zatim istoga dana od zasjede 1. bataljona poginulo je 13 neprijateljskih vojnika; 30. i 31. maja pretresana je Srnetica itd.). Ovo je, na kraju, neprijatelja dovelo u situaciju da je morao napustiti selo Bravsko i povući se u Bosanski Petrovac.[444]

ZAPAŽANJA I ISKUSTVA IZ BORBI IZMEĐU 22. I 30. MAJA 1944.' '

S obzirom da je neprijatelj u svojim poslednjim ofanzivnim dejstvima na sektoru koji je držala 8. brigada (i 4. divizija u cjelini) upotrebio znatne motorizovane jedinice (tenkove i borna kola), kao i to da se služio taktikom dubokih prodora motorizacijom, ponekad bez bočnih osiguranja pješadije, naše su jedinice - konstatovao je štab 4. divizije u svom izvještaju od 4. juna - postigle vidne rezultate. Neprijateljski gubici bili su dosta veliki i u ljudstvu i u motorizaciji, dok su naši bili srazmjerno mali. Ali, gotovo u svim izvještajima štaba 8. brigade u toku maja 1944. godine, a naročito poslednjih dana tog mjeseca, govori se o neprijateljskim tenkovima, koji ometaju naše jedinice u potpunijem izvršavanju postavljenih zadataka. Neprijatelj se često, uz veće ili manje gubitke, zahvaljujući zaštiti tenkova, nekako izvlačio. Pored onog što je naprijed rečeno o otkrivanju naših mina od strane neprijatelja, ni prekopavanja na cestama nisu bila uvijek dobro izvedena. Štab 8. brigade je došao do zaključka da dužina prekopa mora biti veća od 5 m, jer samo oni dužine 8-10 m i dubine oko 4 m, osjetno zadržavaju neprijateljsko napredovanje. Ako se na ovakvim mjestima dejstvuje i preciznom vatrom i ometa neprijatelju rad, onda on u znatnoj mjeri gubi u vremenu i tempu napada. Uz ovo, trpi i gubitke u ljudstvu.

Osim toga, u poslednjim borbama primjećeno je da je neprijatelj čuvao svoju pješadiju i maksimalno koristio ten-

[444] Zbornik IV/25, dok. 9. i AVII - k. 775A, br. reg. 13-3 (Izvještaji štaba 4. divizije i 8. brigade).

kove. Štab brigade je zapazio da kada naše jedinice počinju sa napadom na pješadiju, ona se skriva u zaklon, a tenkovi se pojavljuju i primaju borbu. Mi, međutim, nismo imali dovoljno ispravnih nagaznih mina. Štab brigade u svom izvještaju o borbi od 30. maja, na jednom mjestu kaže: »... Da smo imali originalnih nagaznih mina više komada mogli smo neprijatelju nanijeti osjetne gubitke. Svega jedna originalna engleska nagazna mina eksplodirala je, a ostale koje smo kombinovali sa rudarskim kapislama nisu eksplodirale. Kad smo ih otkopali, našli smo ih skroz zgnječene... «.

U borbama koje su vođene pokazalo se da je engleski eksploziv 808. vrlo dobro sredstvo za paljenje tenkova i kamiona. Od 5 fišeka ovog eksploziva pravljene su grudve na taj način što se skidao omot od papira, a zatim se eksploziv na vatri malo omekšavao. Ove grudve upotrebvljavane su kao bombe, s tim što se prethodno zapale šibicom, a potom bacaju na tenk ili kamion.[445]

Naši su borci zapazili da je i puškomitraljez dobro sredstvo za paljenje kamiona i bornih kola. Rafal iz puškomitraljeza morao je da se pusti po motoru, dok ovaj još radi. Inače do paljenja nije dolazilo, ako se, naime, otvara vatra po hladnom motoru.

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta druga Tita da se na svim sektorima i sa svim jedinicama stupi u napade na neprijateljske garnizone, utvrđene položaje, objekte gdje god ima neprijatelja i na saobraćajne komunikacije, mobilisane su sve naše snage i uloženi novi napori da se neprijatelj tuče na svakom mjestu.

[445] Štab 5. korpusa u primjedbama na rad jedinica u toku VII neprijateljske ofanzive (desant na Drvar) kaže: ».. . Za pohvalu je inicijativa 8. brigade, koja je za napade i paljenje tenkova i kamiona upotrebila grudve - lopte engleskog eksploziva (dinamita 808). Palili su ih šibicom, nikako kordom i kapislom, a zatim iz bacali kao benzinsku flašu na motore vozila tako da se u napadu 4. juna imalo velikog uspjeha. Isti eksploziv kada se zapali smolast je, sporo gori i ne gasi se... « (AVII, k. 771, br. reg. 39-4).

Početkom juna 8. brigada je i dalje zatvarala pravce Bosanskr Petrova.c - Krupa i Bosanski Petrovac - Bihać. Ona ce 'tu ostati puna tri mjeseca. »Borci su vrlo dobro izdržavali česte i naporne marševe po bespuću ovoga terena, pisao je štab brigade 7. juna, i to vrlo često bez dovoljno hrane, pa i gladni.« Ovi su krajevi, inače, bili ekonomski pasivni, a uz to i opljačkani od neprijatelja; imanja su paljena, a stanovnici odvođeni. Naročito se osjećala oskudica u žitu i varivu. Ponešto je stizalo karavanima iz Podgrmeča, ali je to bilo nedovoljno. Uz sve to, vrlo teško je bilo hranu, koja bi se nabavila, doturiti svakom bataljonu i četi, jer nisu bili na okupu, već rastureni na velikoj prostoriji i često u pokretu. Zato su kritike upućivane tih dana intendantskom osoblju, ponekad bile preoštre. No i pored toga, naše jedinice su bile aktivne, orijentisale su se na postavljanje zasjeda na komunikacijama i »postigle su velike uspjehe, specijalno bataljoni 6. i 8. brigade.[446]

USPJEŠNA ZASJEDA 1. I 2. BATALJONA

Između 1. i 5. juna 1. i 2. bataljon 8. brigade su pokazali izvanrednu upornost, pa ih je i pohvalio štab 4. divizije. Neprijatelj je, naime, poslije prodora pravcima Bihać - Bosanski Petrovac - Drvar - Knin i Bosanska Krupa - Petrovac organizovao uporišta na ovim komunikacijama, ali se uglavnom držao defanzivno. Na nekim sektorima vršio je napade sa jednom ili dvije bojne, najviše u cilju pljačkanja sela. Na sektoru gdje je u junu 1944. djelovala 8. brigada neprijatelj se, pored Bosanskog Petrovca, nalazio još u Suvaji, Brestovcu, Krnjeuši, Vrtoču, a zatim duž komunikacije Bosanski Petrovac - Bihać, bio je i u Ripaču, Gorjevcu (100-200 vojnika kod vodovoda), Dubovskom (u kući Babića), Tarkovcu

[446] Zbornik IV/26, dok. 9, i AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3
U izvještaju štaba 4. divizije od 8. juna na jednom mjestu piše: »... U borbama sa neprijateljem zadnjih dana (početak juna) naše jedinice uspjele su da, uz vrlo male gubitke, nanesu neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Ovo naročito vrijedi za Drvarsko-petrovački odred i 8. brigadu, koji su se u borbama sa neprijateljem pokazali vrlo uporni, žilavi, vješti i brižljivi u postavljanju zasjeda... « (AVII, k. 768A, br. reg. 13—3).

(kod kuće Glumaca) i Vrtoču. Prvih 15 dana juna neprijatelj je saobraćao kolonama koje su pratili 10-15 tenkova.[447]

Sa sektora Šobatovac - Smoljana, gdje su se nalazili krajem maja, 1. i 2. bataljon su krenuli 1. juna južno od komunikacije Bosanski Petrovac - Ključ, sa zadatkom da napadnu neprijateljsko uporište u Kozilu (u šumi 8 km istočno od Oštrelja). Marš je bio veoma naporan. Da ih ne bi primetio neprijatelj koji se nalazio u selu Driniću, morali su se kretati noću, bespućem Srnetice. U zoru 2. juna stigli su do uporišta. Bilo je kasno za napad, pa su ga odložili za noć 2/3. juna. Neprijatelj je, međutim, tog dana ujutro napustio Kozila, Drinić i Vedro Polje i povukao se u Bosanski Petrovac. Bataljoni su odmah krenuli sa Srnetice preko Drinića i Vedrog Polja, prešli cestu Drvar - Bosanski Petrovac između Oštrelja i Petrovca, sa namjerom da na ovoj komunikaciji neprijatelju postave zasjedu. Međutim, neprijatelja nije bilo u toku noći 2/3. juna, ni sutradan, pa ni 3/4. juna. Štabovi bataljona su odlučili da se krene dalje - na cestu Bosanski Petrovac - Vrtoče ili Petrovac - Krnjeuša. Na ovoj drugoj komunikaciji primjetili su saobraćaj neprijatelja, pa su bataljonima nastavili pokret do Medenog Polja kroz šumu, tako da ih neprijatelj nije primjetio. I ovaj marš je bio vrlo naporan i bez hrane. U Medenom Polju obavješteni su da neprijatelj jedne noći saobraća od Bosanskog Petrovca za Krnjeušu, a druge od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Prema ovim podacima neprijatelj je noću 4/5. juna trebalo da krene od Krnjeuše preko Vrtoča za Bosanski Petrovac. Postavljene su mu zasjede.

Prvi bataljon postavio je zasjedu između Medene glave (k. 624) i Korita. Položaji su podesni, u šumi, a teren je, inače ravničast. Odstupnica je moguća ispod Vujnovice (k. 655) kroz šumu i preko Bjelajskog Vaganca za selo Bjelaj. I 2. bataljon postavio je zasjedu nešto bliže Bosanskom Petrovcu, na Rastovači, na kotama 623 i 634 i oko njih. Odstupnica ovog bataljona bila bi preko Kolunića i k. 621 (selo Medeno Polje) prema Osječenici. Rastojanje između jedne i druge zasjede iznosilo je oko 3-4 km.

[447] Zbornik IV/25, dok. 9 (prema izvještaju štaba 4. divizije od 4. jula 1944).

Noću u 22 časa 4/5. juna naišla je od Vrtoča neprijateljska kolona od 30 kamiona sa vojskom i 5 tenkova. Krećući se prema Bosanskom Petrovcu, naišla je na zasjedu 1. bataljona. I umesto da puste kolonu u čitavu zasjedu ovog bataljona, neko je nestrpljivo ispalio metak ranije, kada je samo polovina kolone ušla u zasjedu. U žestokoj paljbi koju su tog trenutka otvorile sve tri čete 1. bataljona, neprijatelj je imao znatne gubitke. Mitraljeskom vatrom potpuno je sasječeno 6 kamiona, od kojih su se dva survala sa ceste u vrtaču. Neprijateljski tenkovi su odmah intervenisali i, zahvaljujući ravničastom terenu, uspjeli su da našoj zasjedi zađu za bok i leđa i vatrom prisile naše čete na povlačenje. Bataljon se povukao u pravcu sela Bjelaja, a neprijatelj je, pošto se nešto sredio, produžio za Bosanski Petrovac. Smatrao je da je sada sa zasjedom do Bosanskog Petrovca završeno. Upravo se neprijatelj u tome prevario.

Naš 2. bataljon za sve vrijeme ove borbe bio je pritajen. Očekivao je neprijatelja. Skrenuta je pažnja da se vatra prerano ne otvara. Obiđen je gotovo svaki borac, provjeren položaj svakog mitraljeza. Poslije prve zasjede neprijatelj je, ali samo kratko vrijeme, bio nešto oprezniji. Pješadija se kretala oprezno naprijed i obezbjeđivala motorizaciju. Kad su stigli na oko 200 metara od zasjede 2. bataljona, pješadija je ušla u kamione i naši borci su čuli komandu »Forvec«. Upaljeni su motori i kolona je krenula. A kada je čitava kolona ušla u zasjedu bataljon je jednovremeno otvorio vatru po zbunjenom neprijatelju. Odmah su eksplodirala i zapaljena dva kamiona, dok je neprijatelj u grupama počeo bježati cestom, tražeći zaklon. Kako je zasjeda bila udaljena svega 3-5 metara, naši su ih kosili brzom paljbom. Ubrzo su zapaljena još dva kamiona, dva su sasječena mitraljeskom vatrom i tri oštećena ostala su na cesti bez vojske. Neprijatelj se toliko zbunio da je bacao bombe suprotno od mesta na kome su bili naši borci. Zahvaljujući intervenciji tenkova, pješadija je spasena potpunog uništenja. Tenkovi su i ovdje imali mogućnost manevrovanja na ravnom terenu, ali se nisu smjeli približiti našoj pješadiji. Naši borci su ih gađali kuglama od engleskog eksploziva 808, sa kojima su zapaljena 3 kamiona. Ali, ipak tenkovi su doveli našu zasjedu u

unakrsnu vatru. Bataljon se povlačio pod vrlo teškim uslovima, ali tako vješto da nije imao nikakve gubitke. Neprijateljska kolona, ono što ih je ostalo, nije produžila za Bosanski Petrovac. Zauzela je svoje položaje oko ceste i sačekala pomoć od Vrtoča.

Prema izvještaju štaba 8. brigade od 7. juna, neprijatelj je ove noći, kod obe zasjede, imao veliki broj poginulih i ranjenih. Od naših je poginuo Ilija Radošević, rodom iz Suvaje (kod Bosanskog Petrovca), 4 su ranjena, a nestala je Sava Vojinović, rođena u Gudavcu kod Bosanske Krupe. Plijena nije bilo, jer se borcima nije dozvolilo da ga izvlače, strahujući od većih gubitaka. U jednom izgorjelom kamionu nalazili su se ranjeni njemački vojnici. Inače kamioni su bili veliki, transportni i u svaki od njih moglo je da stane oko 50 vojnika.[448]

U međuvremenu, dok su 1. i 2. bataljon čekali neprijatelja u zasjedi na cesti između Oštrelja i Bosanskog Petrovca, Njemci su 2. juna, jačine oko 700 vojnika, krenuli pravcem Bosanski Petrovac - Suvaja - Vodenica - Vranovina - Marjanovića Do i jednim dijelom zašli u šumu iznad zaseoka Kerkez. Dijelom jedinica zaposjeli su brdo Gradinu (k. 1096), na ivici šume. S druge strane 4. bataljon 8. brigade, koji je tog jutra očekivao neprijatelja u selu Smoljanima, povukao se u Krnju Jelu i oko 12 časova 2. juna, stigao iznad Marjanovića Dola. Nedaleko od njega bio je i 3. bataljon, koji je takođe, stigao od Marjanovića Dola.

Pošto je izvršen raspored jedinica, borci 1. i 3. čete 4. bataljona otvorili su plotunsku paljbu i krenuli naprijed. I 2. četa ovog bataljona uvedena je u borbu, koja je, po dijelovima, trajala 4 sata. Komandir je morao biti na čelu svoje čete, rečeno je sutradan na sastanku bataljonskog partijskog biroa.

Sa svih čuka i iz sela koje je bio zaposjeo, neprijatelj je proteran za Vodenicu i Suvaju (Petrovačku). U ovoj borbi su se naročito istakli Kužet Branko, Kalauzović Ibrahim »Gur-

[448] AVII, k. 775A, br. reg. 5-1/3 i br. reg. 14-3 i k. 768A, br. reg. 13-3. U izvještaju od 7. juna Štab brigade kaže da gubici koje smo naveli za neprijatelja (150 poginulih - I.Č.) nisu veliki niti pretjerani. »Podatke smo dobili od seljaka, kao i od naših obavještajaca sa terena Bjelajske opštine... «

da«, Pašić Božo i Radošević Gojko - svi iz 4. bataljona. Prema izvještaju Štaba brigade od 8. juna, neprijatelj je imao oko 20 poginulih i 20 ranjenih vojnika, ali je naknadno utvrđeno da se radilo o 25 poginulih i 30 ranjenih. Mi smo imali jednog poginulog i dva lakše ranjena. Zaplijenjen je jedan »šarac«, dvije puške i druga ratna oprema.

Poslije povlačenja, neprijatelj je obasuo položaje bataljona 8. brigade oko Marjanovića Dola vrlo žestokom artiljerijskom vatrom, a zatim je prešao u napad, da bi izvukao svoje poginule. Ovo mu je i pošlo za rukom.[449]

Sutradan, poslije borbe kod Marjanovića Dola, održane su u 4. bataljonu četne radne konferencije i sastanak bataljonskog partijskog biroa. Zaključeno je, između ostalog, da je u 1. četi bila slaba veza među vodovima i desetinama u toku borbe, da je bilo protivrječnosti u naređenjima komandira i njegovog zamjenika, da su pojedini desetari izgubili veze sa svojim desetinama. U 3. bataljonu radne konferencije su održane 5. juna u selu Vodenici, gdje se bataljon toga dana odmarao. Raspravljalo se o otklanjanju nedostataka koji su uočeni u borbama proteklih dana.

Treba reći da je teren na kome je vođena poslednja borba 3. i 4. bataljona vrlo ispresecan uvalama i potocima, dosta šumovit, a da je neprijatelj napadao na prilično širokom frontu - od Gradine (k. 1096) do sela Vranovine. Zbog toga je bilo teško održavanje veze među jedinicama. Osim toga, naše jedinice su imale vrlo malo vremena da se pripreme, zauzmu položaje, preciznije odrede zadatke i dogovore se o međusobnim vezama jedinica u toku borbe. One su iz pokreta stupile u borbu sa Njemcima koji su vrlo efikasno koristili svoju artiljeriju. Zato je 2. četa 4. bataljona i ulazila po dijelovima u borbu, upravo onako kako je pristizala, a saradnja sa 3. bataljonom nije u potpunosti ostvarena.

[449] AVII, k. 768A, br. reg. 14-3 (Prema izvještaju Štaba 8. krajiške brigade od 8. juna 1944. godine).

KADROVSKE PROMJENE U 8. BRIGADI U JUNU-AVGUSTU 1944.

Naredbom štaba 4. divizije od 9. juna 1944. za zamjenika komandanta brigade postavljen je Sajo Grbić, dotada komandant 1. bataljona. Već narednog mjeseca primio je dužnost komandanta brigade od Milana Miljevića, koji je u međuvremenu premješten za komandanta 6. krajiške brigade.[450]

Za komandanta 3. bataljona, umesto Dane Agbabe, koji je premješten na dužnost komandanta Podgrmečkog NOP odreda, došao je Ognjanović Žarko. Na ovoj se dužnosti nije dugo zadržao, već je naredbom štaba 4. divizije od 7. avgusta, upućen za zamjenika komandanta 4. bataljona 8. brigade, a dužnost komandanta 3. bataljona primio je Jeličić Milan, dotada zamjenik komandanta 4. bataljona.[451]

Pomoćnik političkog komesara 1. bataljona Čaušević Izudin premješten je juna 1944. u 6. krajišku brigadu na istu dužnost. Njega je na ovoj dužnosti u 1. bataljonu zamjenio Ćetić Hasan, dotada pomoćnik političkog komesara čete u 4. bataljonu. U julu mjesecu i pomoćnik političkog komesara 4. bataljona Delić Rasim otišao je na novu dužnost, a na njegovo mjesto je došao - Radošević Đukan, dotada politički komesar 1. čete 3. bataljona.

Šef obavještajnog centra 8. brigade Redžić Esad premešten je u avgustu u 6. krajišku brigadu na istu dužnost, a u 8. brigadi ga je zamjenio Crnomarković Stevo, dotada pomoćnik šefa obavještajnog centra 8. brigade. Za pomoćnika šefa obavještajnog centra 8. krajiške postavljen je Ličina Vid, dotada komandir 1. čete 2. bataljona. Za pomoćnika referenta saniteta 8. brigade postavljen je Drljača Dragan, dotada referent saniteta u 2. bataljonu, a za rukovodioca SKOJ-a u 2. bataljonu u julu je došao Dekić Đuro, ranije rukovodilac skojevske grupe u istom bataljonu. I na kraju, polovinom

«o AVII, k. 459A, br. reg. 36/1-14, 38/1-14, 10/1-1 i Arhiv CK.

[451] Isto. Zbog iznenadnog napada jedne ustaške bojne na dijeove 3. bataljona, 2. jula 1944, kojom prilikom nisu bile preduzete sve mjere obezbjeđenja, smjenjen je komandant bataljona Ognjanović Žarko. O ovom slučaju biće riječi kasnije.

juna 1944. godine iz 8. brigade bio je premješten Pilipović Milovan, poMtički komesar 3. bataljona.[452]

Poslije borbe 1. i 2. bataljona 8. brigade na cesti Bosanski Petrovac - Vrtoče, 5. juna, i 3. i 4. na Marjanovića Dolu, 2. juna, izvršene su izmene u rasporedu jedinica 8. brigade. Naime, 3. i 4. bataljon, 6. juna 1944. u 2 časa, krenuli su preko Skakavaca - Vranovine - Gorinja za Vojevac, odnosno Suvaju (Krupsku), a 1. i 2. bataljon su se povukli na položaje Vranovica - Lastve. Pri tome, je 3. bataljon dobio zadatak da sa položaja oko Donje Suvaje kontroliše cestu Bosanska Krupa - Petrovac, a 4. na položajima između cesta Bosanska Krupa - Petrovac i Krupa - Jasenica da zatvara pravac prema Lušci Palanci i kontroliše pravac prema selu Pučenik. Štab brigade, intendantura i ambulanta, početkom juna, nalazili su se u selu Jasenici.

Tokom juna bilo je izmjena u položajima 3. i 4. bataljona (3. bataljon se 21. juna nalazio u Buševiću, oko 7 km od Krupe - a 4. bataljon je 26. juna krenuo prema Lastvama, odnosno na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać). Međutim, 1. i 2. bataljon su se čitav ovaj mjesec, pa i kasnije, nalazili na komunikaciji Bosanski Petrovac - Vrtoče - Ripač i Vrtoče - Krnjeuša.[453]

Ponašanje neprijatelja na sektoru djelovanja 8. brigade ostalo je, međutim, kao i prvih dana juna 1944. godine. Držeći i dalje uporišta duž komunikacija na rastojanju od 1 do 1,5 km, on je obavljao transport komunikacijom Bihać - Bosanski Petrovac ili obratno, rjeđe Vrtoče - Krnjeuša gdje je, uglavnom, vršio ispade radi obezbjeđenja transporta glav-

[452] Mnoge naredbe o postavljenjima na dužnosti i premještajima nisu se mogla pronaći u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu. Ovo se prije svega odnosi na kadrovske promjene u ćetama i vodovima brigade, o kojima se, uglavnom, diskutovalo na sastancima bataljonskih partijskih biroa, jer zapisnici sa tih sastanaka ne postoje.
Pilipović Milovan je iz sastava onih rukovodećih drugova 3. bataljona : 6. krajiške brigade, koji je, kao jezgro, ušao u ovu 8. brigadu. Njegov udio u 8. brigadi bio je zapažen.

[453] AVII, k. 775A, br. reg. 9-3 i br. reg. 13-3 (Izvještaji Štaba brigade od 21. juna i 4. jula 1944. godine).

nom komunikacijom. Od Bosanskog Novog do Bihaća koristio je željezničku prugu. Dakle, komunikacijski pravac, Bosanski Novi - Bihać - Petrovac - Knin bio je veoma značajan za neprijatelja »naročito kad se očekivalo otvaranje fronta od strane saveznika ka Balkanu« (kako je javljao štab 5. korpusa svim jedinicama 28. juna 1944. godine).[454] Koje su bile snage u uporištima duž komunikacija, teško je bilo utvrditi, jer su se mijenjale, a ponekad su to bile, za kraće vrijeme, prolazeće jedinice.[455]

U toku juna, neprijatelj ni jednom nije pokušao da prodre od Bosanske Krupe do Petrovca ili obratno, osim što je vršio ispade iz Krupe do sela Gudavca, odnosno od Bosanskog Petrovca do Krnjeuše. Ipak su bile preduzete sve mjere da se eventualno takve namjere spriječe. Između ostalog, pristupilo se prekopavanju ceste Bosanska Krupa - Krnjeuša na onim mjestima gdje to dotle nije učinjeno.[456]

U vrijeme kad su se vršila ova prekopavanja, neprijatelj se na suprotnom kraju Grmeča, spremao za veći autotransport cestom Bosanski Petrovac - Bihać. Da bi obezbjedio

[454] Šestog juna 1944. otvorenje drugi front u Francuskoj. Toga dana zauzet je i Rim. U svim našim jedinicama tih dana glavne diskusije su se vodile oko Drugog fronta i njegovog značaja za dalji razvoj rata. (AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3).

[455] Zbornik IV/26, dok. 108 i AVII, k. 775A, br. reg. 9-3.
Prema jednom izvještaju neprijatelja moglo bi se zaključiti da su u uporištima duž komunikacije Bosanski Petrovac - Bihać bile jedinice 384. puka 373. njemačke legionarske divizije i, kako piše u ovom izvještaju, »divizijske grupe »Brandenburg«, koje su također od Petrovca uspješno preduzimale akcije«.. . »Na jednom mjestu se kaže da je 5/384. pošlo za rukom da na obroncima Grmeča (sjeverno od Petrovca) zarobi jedan štab brigade. .. « Nije, međutim, utvrđeno zarobljavanje bilo kakvog štaba. Sem ovog, na ovoj komunikaciji su bile i neke ustaško-domobranske snage - dijelovi 1. lovačke pukovnije. Na dijelu ceste Dubovsko-Gorjevac nalazila se i 1. bojna (jurišna) ove pukovnije, jedan divizion 373. artiljerijskog puka i grupa četnika Mana Rokvića.

[456] Uz pomoć radnog voda komande mjesta Bosanska Krupa završeno je prekopavanje ceste Bosanska Krupa - Krnjeuša od Risove Grede do škole u Suvaji. Tada je urađeno 7 prekopa od kojih su 3 široka po 5 m, duga 7 m, a duboka 1,5 m; ostala 4 prekopa su širine 5 m, dužine 8, a dubine 2 m. Prekopavanje ceste od Bosanske Krupe do Jasenice izvršeno je nešto ranije. Uočljivo je da dubina prekopa nije u skladu sa iskustvom štaba 8. brigade. U svom izvještaju od 29. maja, štab brigade je naime pisao da dubina prekopa treba da bude oko 4 m, a dužina 8-10 (AVII, k. 775A, br. reg. 31-2/2 i k. 768A, br. reg. 26-3).

prolazak preko 200 kamiona i drugih vozila u pratnji tenkova, on je prvo sa oko dvije bojne, 11. juna, napao sa tri strane jednu četu 8. brigade u s. Teočeku. Namjeravao je da je iznenadi, uništi ili bar odbaci dalje od ceste. Naši su blagovremeno otkrili namjere neprijatelja, povukli se i u tom povlačenju imali jednog lakše ranjenog, a neprijatelj 2 poginula.

Neprijatelj je imao svoje uporište na Koviljači (k. 854). Odavde je održavao vezu sa selima Vrtočem i Lipom. Naš 2. bataljon 8. brigade pokušao je 12/13. juna da likvidira ovo uporište, koje su branile jedinice od oko jedne satnije iz sastava 1. lovačke pukovnije. Neprijatelj je, međutim, bio spreman. On je inače, obezbjeđujući transport ovom komunikacijom, ovih dana naročito bio budan. Dio svojih jedinica izvukao je sat ranije iz kuća u Koviljači u šumu. Naši su borci uspjeli da ga istjeraju iz prvog reda rovova nanevši mu gubitke od 18 poginulih i 24 ranjena, ali kad su pokušali da produže napad intervenisao je prikriveni dio. Napad nije uspio. Imali smo jednog poginulog i 4 ranjena.[457]

Tog dana u zoru, motorizacija neprijatelja krenula je iz Bosanskog Petrovca preko Koviljače i Lipe prema Bihaću. Prvi bataljon 8. brigade postavio je zasjedu kod Lipe, tačno na polovini puta između Koviljače i Dubovskog, gdje je neprijatelj imao svoja uporišta. Udaljenost od Lipe do jednog ili drugog uporišta bila je svega oko 2 km. Zbog toga su zasjede naših jedinica na ovoj komunikaciji uvijek bile izložene riziku da ih neprijatelj iznenadi brzom intervencijom iz bilo kog od ovih uporišta. Prvi tenk naišao je na minu i uništen je. Na drugu minu naišao je kamion i survao se sa strane ceste. Napadnuta je kolona, čija je pešadija iz obezbjeđenja transportnih kamiona prihvatila borbu. Naši su borci, zbog nadmoćnosti neprijatelja, morali odstupiti sa Begovca (kuće neposredno uz cestu) i sa Dolova (oko 500 m sjeverno od komunikacije) u pravcu k. 980 (oko 2 km od Lipe). Neprijatelj je produžio da uporno napada na ovu kotu uz podršku artiljerije, a dio jedinica je poslao od Tarkovca iza leđa naših jedinica. Napad na ovu kotu trajao je sve do 21 čas 13.

[457] AVII, k. 768, br. reg. 33-1/3 (Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 17. juna 1944. godine).

juna, sa namjerom da se ne dozvoli naš prilaz cesti. Pošto je pokupio svoje poginule i ranjene i pošto je kolona već prošla Lipu u pravcu Gorjevca i Ripča, neprijatelj se povukao.[458]

Tri dana kasnije (16/17. juna) 1. bataljon je postavio zasjedu između Koviljače i Lipe, na k. 846 - Dolovi. Nisu smjeli toliko rizikovati da priđu bliže cesti, ispod k. 846. Kad je neprijatelj naišao sa 30 kamiona i tenkova iz pravca Bosanskog Petrovca, otvorena je vatra, ali je njen efekat, zbog relativne udaljenosti, bio < slab. Iste noći, ali nešto ranije, ova kolona je naišla na jednu četu 2. bataljona kod Vršića (k. 736). I ovdje je otvorena vatra, ali je učinak bio slab.[459]

Dijelovi 1. bataljona postavili su 18. juna zasjedu nešto bliže Bihaću na k. 725 (oko 1-1,5 km istočno od sela Gorjevca). Kad su naišla 4 kamiona od Bihaća, dva su oštećena, i tom prilikom je 15 neprijateljskih vojnika poginulo i 20 ranjeno. »... Zbog brze intervencije neprijatelja iz Gorjevca i Dubovskog - pisao je štab 8. brigade 21. juna - nije se moglo više iskoristiti... « Mi, prema ovom izvještaju, nismo imali gubitaka.

U toku istog dana dijelovi 2. bataljona naišli su 4 km jugozapadno od Dubovskog polja (Crni vrh, k. 850) na 2. satniju 1. bojne 1. lovačke pukovnije, koja je krenula u selo Doljane radi pljačke. U borbi, do koje je došlo iznenada, neprijatelj je imao 2 poginula i 6 ranjenih vojnika. Vraćen je u selo Tarkovac. I ovom prilikom nismo imali gubitaka.

Sutradan se ista ova satnija sukobila u Duhovskom polju sa dijelovima našeg 2. bataljona. Ali, tada je neprijatelj imao 32 poginula i 15 ranjenih vojnika. Zarobljena su 3, od kojih je jedan odmah strijeljan, jer je pucao i ranio jednog našeg borca. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza, 2 pištolja, jedna strojnica, 6 pušaka, 5 pari odijela itd. Plijen bi bio i veći, ali se bez gubitaka ne bi mogao izvući. Neprijatelj je,

[458] Isto. Štab brigade u svom izvještaju ne navodi podatke o obostranim gubicima, ali kaže da je neprijatelj cijelog dana prebacivao svoje ranjenike kolima za Bihać, da su u Tarkovcu ranjenike dočekali drugi vojnici i prebacivali ih za Bihać, da je ranjenika bilo mnogo i da su prolazili sve do 21 časa.

[459] AVII, k. 775A, br. reg. 9-3 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 21. juna 1944. godine).

U predahu: slijeva nadesno: Rade Bašić narodni heroj, politički komesar brigade, Sajo Grbić, komandant brigade od jula 1944. i Rahmija Kadenić, pomoćnik političkog komesara brigade.

Fudbalska utakmica u 8. krajiškoj brigadi.

naime, vrlo brzo intervenisao iz uporišta u Duhovskom i Gorjevcu.[460]

Naredna tri dana, 22, 23. i 24. juna na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać nije bilo dodira sa neprijateljem, a 25. juna, na zasjedu 1. bataljona, koja je bila postavljena kod crkve u Lipi naišlo je 14 neprijateljskih vojnika sa jednim kamionom. U kratkoj borbi 8 ih je poginulo, 1 je ranjen, a 2 su zarobljena. Prilikom povlačenja naše jedinice, neprijatelj je tukao topovskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom, pa je iz 1. bataljona tom prilikom poginuo Kovačević J. Stojan iz Velikog Radića, a jedan drug je ranjen. Zaplijenjeno je: 2 talijanska puškomitraljeza, jedna strojnica, 6 pušaka, jedan pištolj, 9 pari odijela i 1.300 metaka za pušku. I narednih dana nastavljeno je sa postavljanjem zasjeda na ovoj komunikaciji.[461]

U međuvremenu, 3. i 4. bataljon 8. brigade (do odlaska na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać 26. juna) orijentisali su se na postavljanje zasjeda, uglavnom, na željezničkoj pruzi Bosanski Novi - Bihać. Tako je noću između 9. i 10. juna, 4. bataljon postavio zasjedu između Otoke i Blatne. Obezbjeđenje zasjede od Otoke vršila je jedna četa 3. bataljona, koja je zauzela položaje na Stražbenici (tg. 371), a desno, prema Blatnoj, nalazili su se dijelovi 4. bataljona. Pošto se do 5,30 časova 10. juna neprijatelj nije pojavljivao, glavnina zasjeda se povukla, ostavivši samo dva voda. Kad je oko 9 časova naišao voz iz Bihaća, vodovi su otvorili vatru i voz je stao. Tom prilikom 4 neprijateljska vojnika skočila su u rijeku Unu i udavila se. Neprijatelj je imao gubitaka i

[460] Isto. - U dnevnom izvještaju Operativnog odjelenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 22. 6. 1944. piše:
«... Pojačana napadačka djelatnost partizana na obskrbnoj cesti Bihać - Knin, na miniranje osobito bliže Kninu. . .
19. 6. odbijen je napadaj na jednu našu preselicu (vjerovatno lutajuća jedinica - I.Č.) na cesti jugoistočno od Bihaća. Prigodom odbijanja drugog napadaja na preselicu poginula su 3, ranjeno 6, a nestalo 20 momaka. Neprijateljski gubici su znatni, ali su partizani uspjeli odvući svoje mrtve i ranjene. Njemačko topničtvo uspješno je tuklo. .. « (AVII, k. 39, br. reg. 22/1-1).

[461] AVII, k. 775A, br. reg. 12-4/3.

u vozu, ali se do plijena nije moglo doći. Naša jedinica nije imala gubitaka.[462]

I sljedeće noći, između 11. i 12. juna, 4. bataljon je postavio zasjedu na željezničkoj pruzi i cesti između Otoke i Blatne, nešto bliže željezničkoj stanici Blatna. Radi zaštite zasjede, opet je 1. četa 3. bataljona zauzela položaj na Stražbenici (tg 371), a druga četa desno od zasjede. Prije nego je bataljon stigao na mjesto gdje je odlučeno da se zasjeda postavi, minerski vod (komandir Černi Stevo, poginuo je 1945. od mine) postavio je nekoliko mina na cesti. Inače, potokom Vranovina čitav bataljon se spustio na cestu, koja se na ovom mjestu ukršta sa željezničkom prugom. Silazak do pruge i ceste ovdje je bio lakši nego kod Crnog Jezera (4 km od Bosanske Krupe). Neki borci ovog bataljona prvi put su tada vidjeli i koristili eksploziv 808.

Treća četa ovog bataljona zauzela je položaj na samoj željezničkoj pruzi, a Dušan Pašić prihvatio se da »lopte« od eksploziva baca na neprijateljska vozila kad naiđu. U 7,30 časova 12. juna, od Otoke prema Bosanskom Novom naišli su cestom 2 tenka srednje tonaže, jedna borna kola i jedan kamion. Prvo su oklopna kola naišla na minu, od čije su eksplozije oštećena, a zatim mitraljeskim rafalima zapaljena. I tenk je bio oštećen minom i eksplozivom 808, a drugi tenk je zapaljen. Posade oba tenka, poslije kraće borbe, poskakale su u Unu. Ranjeni su Dušan Pašić i komandir čete Janko Došenović. Između njih dvojice, za sve vrijeme borbe nalazio se i dejstvovao Đuro Trtica. Na sreću on nije bio ranjen. Kamion sa nešto vojnika uspeo je da se »otkači« i krene prema Bosanskom Novom. Međutim, dočekala ga je četa 3. bataljona, koja je bila na obezbjeđenju prema Blatnoj. Pojedini neprijateljski vojnici, koji su se nalazili u kamionu, izginuli su.

Neprijatelj je imao ukupno 5 poginulih, 8 ranjenih, a 7 se udavilo u Uni. Mi smo imali 2 ranjena. U tenkovima su nađena 2 »šarca«, 4 sanduka municije za puškomitraljez, 1.250 metaka za puške, pištolj, odijelo, čizme, pa čak i jedan opljačkani čilim.

[462] AVII, k. 768A, br. reg. 35-1/3 (Prema izvještaju Štaba brigade od 17. 6. 1944. godine).

Intervencija neprijatelja sa Stražbenice nije imala uspjeha. Krenuo je, ali ga je dočekala 1. četa 3. bataljona i odbacila nazad nanevši mu gubitke od 4 poginula i 8 ranjenih. Naša četa nije imala gubitaka. Ovo je omogućilo drugim našim jedinicama u zasjedi da izvuku plijen iz tenkova, da ih zatim unište i poruše željezničku prugu na nekoliko mjesta.

Sutradan je neprijatelj u svom izvještaju Ia br. 167/44 o ovoj zasjedi zapisao samo slijedeće: »19 km j-z od Bosanskog Novog naišla je njemačka samovozna preselica na minu i pretrpjela gubitke u samovozima«.[463]

Treći bataljon je 14. juna krenuo prema Crnom Jezeru, između Bosanske Krupe i Bihaća. Slijedeće noći ovdje je postavio zasjedu. Borci su se niz litice spustili do ceste i željezniče pruge, a dio bataljona je ostao u rejonu Debelog Oklinaka, bliže Bosanskoj Krupi, radi obezbjeđenja zasjede. Nije poznato da li je neprijatelj saznao za zasjedu na cesti, jer je umjesto cestom od Bosanske Krupe krenuo platoom iznad ceste preko k. 328 prema Debelom Oklinaku. Tu ga je dočekao dio 3. bataljona i nakon kratke borbe odbacio nazad. Neprijatelj je imao 6 mrtvih. Zasjeda sa ceste morala se povući.

Od Bosanske Krupe prema svom uporištu u selu Gudavcu krenulo je 16. juna 18 ustaša. Nije jasno kakav je bio cilj ovog ispada, veoma riskantnog za neprijatelja. Dočekao ih 3. bataljon 8. brigade i svi su izginuli. Ostali su na cesti, a zbog brze intervencije neprijatelja od Perišića Zida (uporište između Gudavca i Bosanske Krupe) nije se stiglo da se pokupi rastureno oružje. Naši su se povukli bez gubitaka. Ali, u 3. bataljonu je došlo, 20. juna, do pogibije trojice minera. Stevan Banjac, mlađi vodnik, rođen u selu Osredku kod Cazina, Mile Kantar, rođen u Duhovskom (Doljani) i Simo Malešević rođen nedaleko od Glamoča, pripremali su tog dana mine da ih postave ispod željezničke pruge nedaleko od željezničke stanice Blatna. Ostali borci 3. bataljona već su bili u zasjedi. Usljed nepažnje u rukovanju minama došlo je do eksplozije, pa su sva trojica, inače odličnih i vještih minera, izginuli. Bataljon se zbog toga vratio.[464]

[4]« AVII, k, 768A, br. reg. 33-1/3.
[464] Isto i k. 775A, br. reg. 12-2/3 i RP k. 6, br. reg. 3. f. 1. •

Bataljoni 8. brigade bili su često u pokretu, kao ono na Manjači, oko godinu dana ranije. Tako su 3. i 4. bataljon od sela Radića, D. Suvaje i Vojevca prešli cestu između sela Gudavca i Jasenice i produžili prema Otoci i Blatnoj, da bi se samo dan kasnije vratili i krenuli na novu zasjedu kod Vučjaka ili Crnog Jezera. A 1. i 2. bataljon, čije su baze bile u Vranovini i Lastvama, gotovo su stalno bili na cesti između Bosanskog Petrovca i sela Vrtoča, odnosno Vrtoča i Gorjevca. Nisu *to bile* kratke relacije koje se prelaze tokom jednog dana, poslije provedene noći u zasjedi, očekujući neprijatelja. Nekada ovi marševi i zasjede nisu davali rezultate koji su očekivani, odnosno nisu odgovarali uloženim naporima. U toku mjeseca juna, na primjer, iako su marševi i zasjede bili gotovo svakodnevni, jedanaest dana nije bilo dodira sa neprijateljem. Ali, 18. juna u 6 časova, krenule su dvije čete 4. bataljona sa pratećim i radnim vodom iz sela Suvaje za Arapušu (između Suvaje i Arapuše je 14 km, a obilazeći uporišta, šumskim i seoskim putevima, relacija je dva puta duža). Pošto se u selu Arapuši čete nisu mogle smjestiti, to su zbog nevremena, krenule na kraći odmor u Gornje Petroviće. Iste noći produžili su i na željezničkoj pruzi Otoka - Bosanska Krupa ostali čitavu noć na kiši, a već sutradan, 20. juna, produžili su za selo Lipu, na suprotni kraj Grmeča.[465] Ipak se nalazilo vremena i za razonodu, takmičenja, kulturno-prosvetni rad. Bilo je takmičenja u gađanju, bacanju »kamena s ramena«, preskakanju itd. Polovinom juna 1944. u bataljone 8. brigade koji su bili *orijentisani prema* Bosanskoj Krupi stigla je i kulturno-prosvjetna ekipa 4. divizije. Ona je 16. juna za 4. bataljon, a dva dana kasnije i za 3. dala priredbu u selu Vojevcu. Pored pjesama izvođen je i skeč »Poraz VI njemačke armije kod Staljingrada«. Priredbi je prisustvovalo i dosta naroda.

Između 27. maja i 26. juna 1944. jedinice 8. brigade nanijele su neprijatelju znatne gubitke u poginulim i ranjenim,

465 AVII, k?768A, br. reg. 14-3, 33-1/3, k. 768, br. reg. 33-2/3 i k. 775A, br. reg. 12-4/3 (Izvještaj štaba 8. brigade).

a 8 su zarobile. Istovremeno, brigada je imala 9 poginulih i 23 ranjena. Nestala su trojica, od kojih je jedan iz radnog voda 4. bataljona pobjegao iz sela Risovca.

Zaplijenjeno je 8 puškomitraljeza, 18 pušaka, 2 strojnice, 6 pištolja, 28 pari odijela, nešto čizama i ćebacli, 400 kg konzervi hrane, 150 kg čokolade, jedna radio-stanica itd. U junu mjesecu uništeno je 6 tenkova, dvoje bornih kola, 20 kamiona, 2 motocikla i kamion municije.[466]

IZNENADNI NAPAD USTAŠA NA DIJELOVE 3. BATALJONA

Pojedinačni slučajevi napuštanja jedinice od strane boraca (u junu tri slučaja) radi odlaska kući, ili rjeđe neprijatelju, uvijek je izazivalo nespokojstvo u našim četama. Motivi samovoljnog napuštanja jedinice nisu uvijek bili jasni. Slijedili su sastanci bataljonskih partijskih biroa, štapskih partijskih ćelija, konferencije sa borcima. Obično se radilo o ljudima nedoraslim za napore, ali nije trebalo isključiti ni prste neprijatelja. Štab 5. korpusa pisao je 28. juna 1944. o čuvanju vojnih tajni i budnosti neophodnoj da neprijatelj ne sazna mjesta naših štabova, komandi i raspored naših jedinica. O budnosti je govoreno i naprijed, naročito u vezi sa četnicima. U naređenju štaba 5. korpusa rečeno je:

> »... Da bi došao do podataka, neprijatelj se služi, raznim sredstvima i načinima, a kao jedan od najobičnijih je ubacivanje agenata bilo na koji način: kao vojnike koji se predaju u borbi, ili civila iz gradova, ili pod izgovorom da su proganjani od neprijatelja kao antifašistički rodoljubi i na razne druge načine pokušavaju da dođu u naše jedinice i naše štabove. .. «

Zaključeno je da kod naših boraca, pa i štabova, čuvanje vojničkih tajni i konspirativnost nije dovoljno shvaćena. U tom smislu nisu se naši borci dovoljno vaspitavali. Tek kada bi neki borac napustio jedinicu i pobjegao počinjalo se

466 AVII, k. 775A, br. reg. 12-4/3 (Iz izvještaja štaba 8. KNOU brigade pov. br. 210 od 28. juna 1944. godine).

Pritisak naših jedinica na Bihać, komunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac i željezničku prugu od Novog, natjerao je ustaške vlasti da mjenjaju *sjedište* Velike Župe Krbava i Psat iz Bihaća u Banja Luku. Uskoro će se i u Banja Luci naći u sličnoj situaciji. (AVII, k, 203, br. reg. 7/9—1 - civilne ustaške vlasti).

razmišljati i ocjenjivati da ipak nismo bili budni, da se kod bjegunca i ranije moglo zapaziti ovo ili ono sumnjivo itd. Još jednom je naređeno da štabovi, komande i borci moraju shvatiti načela tajnosti. Jačinu, mjesto i raspored naših jedinica, raspored štabova, pokrete i namjere i ostalo iz organizacije, rada i funkcionisanja u našoj vojsci mora se smatrati vojničkom tajnom, koja se ne može nikom saopštavati osim svojim pretpostavljenima. Sva nova lica, koja su tih dana bila raspoređena u naše jedinice, štabove i ustanove, a dotada nisu bila dovoljno provjerena, morala su se neprimjetno pratiti, dok se ne dobije dovoljno dokaza o njihovoj sigurnosti. Moralo se voditi računa o tome s kim ta lica dolaze u dodir, njihovo ophođenje u sredini itd. Vojnici koji su zarobljeni, ili su dolazili svojevoljno iz neprijateljske vojske, morali su se raspoređivati u boračke jedinice, a ne da se zadržavaju pri štabovima i intendanturama. »... Imati u vidu - pisao je štab korpusa - da će se ovakvi najlakše provjeriti u boračkoj jedinici i istovremeno uzdići njihova politička svijest... «[467]

Štab 5. korpusa kao da je i očekivao iznenadan napad neprijatelja na radni i prateći vod 3. bataljona 8. brigade, pa je uputio napred pomenuto naređenje 28. juna o budnosti i čuvanju vojnih tajni i našim jedinicama. Iskustvo je, naime, nalagalo strogu budnost, opreznost i pripravnost. Već su ubacivani trupovi na sektoru 1, 10. i 11. divizije - pisao je štab korpusa, a bombardovani su i štabovi 1. i 8. korpusa. Znao je neprijatelj mjesto boravka ovih štabova. Na koji su način ustaše bile obavještene o tačnom mjestu boravka radnog i pratećeg voda 3. bataljona i to da su jedinice ovog bataljona tog dana rasturene na tri strane - ostaće tajna. Moguće je da je neko od prebjeglih o tome izvjestio ustaše, ali za to nema dokaza.

Početkom jula 1944. godine, 1. i 4. bataljon 8. brigade nalazili su se na komunikaciji Bosanski Petrovac - Vrtoče, 2. je bio u Risovcu, a 3. bataljon je ostao u Velikom Radiću, očekujući da zatvaranje pravca Bosanska Krupa - Krnjeuša

[467] AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

i Bosanska Krupa - Jasenica preuzme Podgrmečki NOP odred.[468]

Štab brigade je imao namjeru da i 3. bataljon prebaci na cestu Vrtoče - Ripač i da u zajedinici sa 2. bataljonom izvrši akciju na neprijatelja u rejonu Ripač - Gorjevac. Međutim, bataljon je dobio zadatak od štaba 4. divizije da obezbjedi prikupljanje letine na terenu na kome se nalazio. Tako je, mogućnost odlaska ovog bataljona na komunikaciju Bosanski Petrovac - Bihać otpala, ali je štab bataljona, samoinicijativno, sa dvije čete krenuo u selo Hrgar da tamo, nedaleko od Ripča, postavi neprijatelju zasjedu. Sa ove dvije čete bili su politički komesar i zamjenik komandanta bataljona. Ovamo, u Radiću, ostala je jedna četa sa komandantom bataljona Ognjenovićem Žarkom i pomoćnikom političkog komesara Arnautovićem Božom. Oni su sa ovom četom krenuli prema selu Mosuri da obezbjede žetvu, koju je Opštinski NO odbor tih dana organizovao, gotovo ispred nosa neprijatelja. Radni i prateći vod bataljona ostali su u selu Radiću, u kućama Radanovića, pod privremenom komandom zamjenika intendanta bataljona. Naređeno im je da pripreme doručak za sebe i četu, a ako nešto sumnjivo primjete da se povlače u šumu, dalje od sela. U toku noći 1/2. jula, oko 24 časa, Opštinski NOO obavjestio je ove vodove da će ih neprijatelj još u toku noći napasti. Zamjenik intendanta bataljona uputio je tada patrolu da obavjesti štab bataljona o ovoj informaciji i istovremeno naredio pokret u šumu, dalje od sela. Pripremanje za pokret i raspravljanje da li i gdje ići trajalo je oko jedan čas. Nisu otišli dublje u šumu, već u prvi gaj kod sela i tu polijegali i pospali.

U međuvremenu su ustaše vršile obuhvat oko ova dva voda sa dvije kolone. Jedna se kretala od ceste u Velikom Radiću uz Badnjevića brdo (k. 463) prema šumi i svojim desnim krilom zahvatila ivicu šume. Druga kolona je išla uz zaseok Kamenicu (između Radića), ali je dio jedinica odvojila i uputila na Obijaj (k. 533). Ostatak druge kolone pro-

468 AVII, k. 769, br. reg. 3-1 i k. 775A, br. reg. 13-3 (Prema izvještajima štaba 8. brigade od 2, odnosno 4. jula 1944. godine).
Već 13. jula bio je slijedeći raspored 8. -brigade: štab brigade u selu Lastve, 1. bataljon u Vojevcu - prema Bosanskoj Krupi umjesto 3. bataljona, a 2. i 3. su u Krnjeuši (AVII, k. 769, br. reg. 21-1).

dužio je prema groblju u Malom Radiću i dalje, pored ovog sela, u šumu, gdje su se spojili sa prvom kolonom. Na ovaj način radni i prateći vod bili su potpuno u obruču. Da su od onog mjesta gdje su zastali i pospali produžili samo još 300-400 metara, našli bi se van obruča i time bili u mogućnosti da pruže otpor, odnosno da izbjegnu iznenađenje.

U 4,30 časova 2. jula patrola radnog i pratećeg voda naišla je na neprijatelja. Kad ga je patrola zaustavila, još ne znajući o čemu se radi, ustaše su kao ljutito odgovorili da to ide 3. četa, dodajući: »... Dok mi pravimo zasjede, vi se tu izležavate... « Pozvali su dvojicu iz patrole da priđu. Naprijed su krenuli zamjenik intendanta i politički delegat pratećeg voda. Iznenada je na njih otvorena plotunska vatra. Sve je bilo kasno. Neprijatelj je zasuo snažnom vatrom radni i prateći vod. Iznenađeni i uplašeni ovi su se razbiježali, ostavljajući kazane, naoružanje i bataljonsku arhivu.

Komandant i pomoćnik političkog komesara bataljona tog trenutka su se sa četom nalazili iznad Malog Radića. Ovamo su stigli pošto su obavješteni o mogućnosti napada neprijatelja. Potrčali su u pravcu odakle se čula mitraljeska vatra, ali je bilo kasno. Neprijatelj je već pokupio plijen i odstupao prema Bosanskoj Krupi. Preostalo im je jedino da ga gone prema garnizonu, ali još uvijek ne znajući šta se zbilo sa radnim i pratećim vodom. Tek u povratku od Bosanske Krupe sretali su pojedince iz naših vodova.

Ovom prilikom poginulo je pet naših boraca iz radnog i pratećeg voda, a dvojica su ranjena. Neprijatelj je zaplijenio naš teški minobacač, teški mitraljez, protivtenkovsku pušku sa 50 metaka, dva brdska i jedan poljski kazan, 7 pari novih cipela, 29 pari veša, štapsku arhivu sa štambiljima i 50 komada blanko objava izdatih od štaba 5. korpusa. Sav ovaj materijal ustaše su potovarile na 9 naših konja, koje su takođe ovdje zaplijenile.[469]

[469] AVII, k. 775, br. reg. 14-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 5. jula 1944) i k. 769, br. reg. 26-1/1 (Izvještaj štaba 4. divizije štabu 4. korpusa od 19. jula 1944).
- U dnevnom izvještaju Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 16. jula kaže se: ».. . U poduhvatu jedne ustaške bojne 2. i 3. 7. 1944. u području V. i M. Radića (8 km j-z od Bosanske Krupe) palo je 53 partizana i zaplijenjeno: 1 minobacač, 1 strojnica, 1. p.o. puška, 1 signalni samokres, streljivo i pismo-hrana (arhiva - I.C.). Neprijatelj je

Štab 8. brigade i štab 4. divizije došli su do zaključka da štab bataljona nije smio da izdvoji radni i prateći vod od ostalih jedinica i da ih ostavi same u logoru i to na terenu gdje je neprijatelj i ranije vršio noćne prepade. A on je ovo mogao, između ostalog, i zato što su mu uporišta bila u neposrednoj blizini. Zamjenik komandanta bataljona, koji je određen da komanduje ovom grupom (on je među prvima poginuo), nije izvukao vodove dalje u šumu i dozvolio je da mu ljudstvo spava. Dalje, predstraža, patrola i vojničke budnosti kod naših boraca u ovom slučaju nije bilo. Štab bataljona nije preduzeo mjere za obezbjeđenje ljudstva, koje je ostalo izdvojeno od ostalih jedinica.

O ovom slučaju sprovedena je istraga, pa su neki borci i kažnjeni: komandant bataljona je smjenjen i upućen za zamjenika komandanta 4. bataljona, a pomoćnik političkog komesara postavljen je za političkog komesara čete u 1. bataljonu. Sve ljudstvo koje je bilo oko štaba bataljona smjenjeno je sa svojih dužnosti i upućeno u druge jedinice za strijelce.[470]

ODJEĆA, ISHRANA I HIGIJENSKE PRILIKE U BRIGADI

Usljed vrlo čestih pokreta naših jedinica u maju i junu, a tako će biti i narednih mjeseci, došlo je, prema ocjeni Sanitetskog odjelenja 4. divizije, do premorenosti boraca, naročito kod 6. i 8. brigade. Ishrana je u junu bila jednolična, kalorički nedovoljna (1000-1500 kalorija) bez soli. Kod 6. i 8. brigade bio je veliki manjak i u kruhu. Uhranjenost boraca, naročito u ove dvije brigade, bila je osjetno smanjena.

protjeran...« (AVII - k. 40, br. reg. 16/1-1).
Ustaše su pokušale da i mjesec dana kasnije prirede slično iznenađenje. Između 5. i 6. avgusta, u 23 časa jedna ie njihova satnija sa petokrakim zvjezdama i nosilima za ranjenike došla u selu Selište (oko 2 km sjeverno od Vrtoča). Interesovali su se za naše jedinice, odbornike u selu itd. Trenutno naših jedinica u blizini nije bilo (AVII, k. 775A br. reg. 17-1/3).
I šverceri su mogli poslužiti neprijatelju kao odličan izvor informacija. Na cesti Vrtoče - Petrovac takva su dva švercera uhvaćena 7. jula, na domak neprijatelju i u blizini naših položaja (AVII - k. 775A, br. reg. 17-1/3).

470 AVII, k. 769, br. reg. 26-1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 19. jula 1944. godine).

Stambene prilike su bile vrlo loše. Konačenje je najviše otežavao nedostatak slame, tako da su vojnici, vrlo često, ležali na golu zemlju. Zbog toga je izdato uputstvo da se za prostirku koristi bujad, ili da se nasječe granje kako bi se stvorila bar neka izolacija od zemlje.

U junu jedinice 8. brigade primile su nešto košulja, hlača, bluza, ali je oskudica u donjem rublju bila još uvijek velika.[471] Tako je između 20. juna i 1. jula borcima dijeljena roba koja je stigla od saveznika: svakom bataljonu 15-20 hlača, toliko bluza, 10-15 košulja, toliko gaća, do 30 cipela, 70-80 čarapa, itd. Razumije se, to ni izdaleka nije bilo dovoljno. Ipak ušljivost, i pored velikih napora i neprestanih pokreta, nije tih dana predstavljala problem. Čak je bila na putu da se potpuno iskoreni. Stanje se, dakle, u ovom pogledu poboljšalo u odnosu na februar 1944. godine.

Međutim, sa nužnicima nije bilo kako treba, a ni svijest boraca u tom pogledu nije bila na potrebnoj visini. Stanje se nije mnogo izmjenilo u odnosu na februar 1944. godine. I tada je Sanitetsko odjeljenje divizije pisalo da upotreba poljskih nužnika nailazi na nerazumijevanje.[472]

Treba reći da 8. brigada tada nije imala svog ljekara, što je, razumije se, stvaralo određene probleme. Krajem juna 1944. u divizijskoj bolnici je bio 41 borac oboljeo od prehlade ili reumatizma, 3 oboljela od malarije, 8 od TBC pluća, a 24 su napustili tih dana divizijsku bolnicu, kao prezdravili.

U brigadnoj ambulanti liječili su se ili odmarali iznureni borci, uglavnom stariji. Nije se radilo o nekom objektivnom oboljenju, nego samo o premorenosti. Nakon nekoliko dana provedenih u ambulanti uz solidniju ishranu, borci su se vratili u svoje jedinice. Za 8. brigadu ovo je donekle i razumljivo, jer se ona, za razliku od drugih brigada 4. divizije, najsporije podmlađivala.[473]

U čitavoj diviziji, pa i 8. brigadi, tada je postojao i problem pravovremene hirurške pomoći ranjenim borcima, na-

[471] AVII, k. 465, br. reg. 26-1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije štabu 5. korpusa od 19. jula 1944. godine).

[472] AVII, k. 463, br. reg. 45-1/5 (Prema izvještaju Sanitetskog odjelenja 4. divizije od 20. 2. 1944. godine).

[473] AVII, k. 465, br. reg. 25-2/3 (Podaci Sanitetskog odjelenja 4. divizije, od 4. 7. 1944. godine).

ročito ako se radilo o trbušnim povrijedama. Ali, problem nije ležao u evakuaciji ranjenika iz streljačkog stroja, već u udaljenosti hirurga (i do 10 sati brzog pješačenja).

U 8. brigadi je, u toku avgusta, održan kurs za nosioce ranjenika. Kursom je rukovodio i predavanja držao kapetan Hribar, a pri divizijskoj bolnici održan je prvi dopunski kurs za bolničarke koje su već bile na kursu. Gradivo sa tog kursa ni po čemu se nije razlikovalo od gradiva za niže sanitetske kurseve. Više pažnje je posvećeno praktičnim vježbama, previjanju ranjenika itd. Bilo je ukupno 18 slušalaca (8 odlično položilo ispit, 4 vrlo dobro, 2 dovoljno, a 4 drugarice nisu polagale ispit, jer su bile prvi put na kursu).

Pred sanitetske organe i štab 8. brigade tada je postavljen i zahtjev da treba obezbjediti ljekara za brigadu, a pomanjkanje stručnog materijala za referente saniteta i bolničarke, nadoknaditi uz pomoć Sanitetskog odjeljenja divizije i korpusa i najzad i dalje osposobljavati nosioce ranjenika (4 nosioca ranjenika pri svakom bataljonu i 25 ljudi pri sanitetskom vodu brigade).[474]

USPJEŠNE ZASJEDE 2. I 3. BATALJONA 12. JULA 1944.

Poslije borbe 2. bataljona sa 200 neprijateljskih vojnika 1. jula, zatim zasjede koju su postavili 3. i 4. bataljon dan ranije, kao i u toku 4. jula i noću 4/5. i 5. jula,[475] 2. i 3. bata-

[474] AVII, k. 465, br. reg. 15-1/8 (Prema podacima Sanitetskog odjelenja 4. divizije od 4. 7. 1944. godine).

[475] AVII, k. 775A, br. reg. 17-1/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 6. 8. 1944. godine).
- Trećem bataljonu 8. brigade 31. jula predalo se 11 Rusa, među njima jedan broj bivših crvenoarmejaca. Sami su izašli iz uporišta u Gorjevcu, a pripadali su 1. kozačkom pionirskom bataljonu. Brigada ih je uputila u štab 4. divizije, a u propratnom pismu štab 8. brigade piše: »... Ukoliko ih budete raspoređivali u jedinice nastojte svakako da ih mi dobijemo nazad u našu brigadu. .. « (AVII, k. 755, br. reg. 27-1/3).
Takozvani »Ruski zaštitni korpus Srbije« (RZK) formiran je od Rusa emigranata iz Jugoslavije i Bugarske, a kasnije popunjavan i prisilno mobilisanim ljudstvom iz Ukrajine i Ukrajinaca iz zarobljeničkih logora. Bilo je pet pukova, ali su u toku borbi sa našim jedinicama pretrpjeli velike gubitke, tako da su čitavi bataljoni bili likvidirani. Vjerovatno su i svi koji su se dobrovoljno predali pripadali tom korpusu.

ljon postavili su 11/12. jula neprijatelju zasjedu na mjestu od crkve u Lipi do Dolova (k. 486), uz samu cestu Bosanski Petrovac - Bihać. Dvije čete 3. bataljona nalazile su se kod crkve u Lipi, a jedna je upućena prema uporištu Tarkovac; 2. bataljon je bio kod sela Begovca, dok je jednu četu postavio bliže uporištu Koviljača. Borci su uz samu cestu (crkva u Lipi i zidine izgorjelih i napuštenih kuća u Begovcu) čekali čitavu noć. Sutradan, 12. jula, iz pravca Vrtoča naišao je neprijatelj sa 19 kamiona, jednim putničkim automobilom i motociklom. Pred zasjedu 2. bataljona stigli su u 0,30 časova. Kolona duga oko 600 metara puštena je čitavom svojom dužinom među naše borce. A tada je odjednom cijela zasuta »grudvama« od eksploziva 808 i zalepljivim protivtenkovskim bombama, kao i puščanom i mitraljeskom vatrom. Tri su se kamiona odmah zapalila i izgorjela od pomenutog eksploziva, 4 kamiona su potpuno raznešena protivtenkovskim bombama, tako da su od njih ostali samo komadi; 4 kamiona naši su zapalili šibicama, a ostali su uništeni ručnim bombama i puščanim rafalima, tako da je nekima izgorio motor i dalje nisu gorjeli. Borba je trajala oko sat i po. Naročito efikasno dejstvo su imale protivtenkovske bombe. Posade kamiona su, uglavnom izginule.[476]

Od oko 300 neprijateljskih vojnika koji su se nalazili u vozilima ostalo ih je 70 živih, koji su se grčevito branili. Oni su, zbunjeni, neki i izranjavani, trčali prema našim borcima u razvaline kuća pored puta. Među tim zidinama napuštenih kuća dolazilo je do borbe prsa u prsa, »do hvatanja za gušu... « Naši su ih morali kundacima isterivati napolje« - zapisano je u izvještaju Štaba brigade. Na cesti i oko olupina kamiona ležale su grupe neprijateljskih vojnika, među njima i neki četnički oficir. I oni su se nalazili u putničkom vozilu. Sigurno je da bi svi bili uništeni da neprijatelj nije odmah intervenisao iz uporišta Tarkovca i Šljivovca (k. 846). Satniju koja je krenula iz Tarkovca dočekali su dijelovi 3. bataljona i odbacili nazad (15 poginulih i 10 ranjenih neprijateljskih vojnika), a oni koji su krenuli od sela Šljivovca sa 15 kamiona uspeli su da stignu do mjesta zasjede. Tako su napadnutu kolonu spasli potpunog uništenja. Neprijatelj je, kako je

[467] AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

izvjestio štab brigade, imao preko 100 poginulih vojnika. Jedan je zarobljen. Bilo ih je svega preko 250 izbačenih iz stroja.

Brza intervencija neprijatelja onemogućila je izvlačenje plijena razbacanog po cesti. Borci su uspjeli da na brzinu uzmu samo puškomitraljez, strojnicu, dvije puške, nešto municije. Uništena su, međutim, sva motorna vozila i sa njima 3.000 kg žita.

Naši bataljoni imali su 6 poginulih i 7 ranjenih. Poginuli su: Došenović Rajko, borac 1. čete 3. bataljona rodom iz Teočaka, Đumić M. Nikola iz Suvaje, borac 2. čete 2. bataljona, Novaković Milan, borac 2. bataljona, Obradović Milan i Brkljač Mićo iz Rujnice - oba iz 2. bataljona. Brkljač je bio komandir čete.[477]

*

O zasjedi koju je postavio 4. bataljon 25. jula, na cesti Vrtoče - Bosanski Petrovac, kod Prijeke Glave i o borbi koja je toga dana vođena sve do 18 časova, neprijatelj kaže samo toliko da su se morali povući u Vrtoče i da su ubili 14 partizana. O svojim gubicima iznosi da je jedan poginuo i 7 ranjeno.[478] Međutim, neprijatelj je stvarno imao 10 mrtvih i oko 20 ranjenih, a naši samo 5 ranjenih. Ova borba zanimljiva je po tome što se 3. četa 4. bataljona veoma dobro snašla. Kada je, naime, desna pobočnica neprijatelja kretala prema njenom boku i već otvarala vatru, ona se mirno povukla. Pustila je neprijatelja da prođe stotinak metara, a potom mu se zabacila za leđa. Neprijatelj je bio iznenađen i morao se, uz gubitke, povlačiti.

Naknadna borba razvila se sa neprijateljem koji je uporno nastojao da se probije do Bosanskog Petrovca. Bataljon se, ipak, poslije 18 časova povukao u Lastve, a 27. jula krenuo za Jasenicu.

U toku jula 1944. jedinice 4. divizije ubile su 1.124 neprijateljskih vojnika, ranile 831, a 39 zarobile. U isto vrijeme

[477] AVII, k. 769, br. reg. 21-1 i sjećanje učesnika.
[478] Zbornik IV/27, dok. 43 i AVII, k. 40, br. reg. 31/1-1.

zaplenile su: 134 puške, 3 puškomitraljeza, 4 strojnice, 5 pištolja, 39 ručnih bombi itd. Za to vrijeme u diviziji je bilo ukupno 38 poginulih, 96 ranjenih drugova, a 5 ih je nestalo. U okviru ovih rezultata, i za isto vrijeme, 8. brigada je ubila 223 neprijateljska vojnika, 155 ranila, 14 zarobila, uz vlastite gubitke: 12 poginulih i 16 ranjenih. Zaplijenila je 22 puške, 2 puškomitraljeza, jednu strojnicu, 4.000 puščanih metaka, sanduk sanitetskog materijala i drugu opremu (šinjele, cipele i si.)[479]

*

O uspješnoj zasjedi 2. i 3. bataljona kod Lipe i Begovca, obavješteni su i drugovi koji su se nalazili na savjetovanju u Lipniku 12. jula. Ovom divizijskom vojno-političkom savjetovanju prisustvovali su, pored članova štaba 4. divizije, komandant 5. korpusa Slavko Rodić i politički komesar Ilija Došen, zatim Josip Mažar »Šoša« i Osman Karabegović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. Cilj savjetovanja, koje je počelo u 7 i trajalo sve do 20 časova 12. jula, bio je da se sa rukovodećim kadrom divizije razmotri stanje u jedinicama, ocjene dotadašnji uspjesi i propusti, da se porazgovara o aktuelnim političkim događajima tih dana, odnosno o tumačenju tih događaja u našim jedinicama.

SAVJETOVANJE U LIPNIKU 12. JULA 1944.

0 vojno-političkoj situaciji referat je podnio politički komesar 4. divizije Dimitrije Bajalica »Baja«; o aktuelnim vojnim pitanjima u diviziji - Petar Vojnović -ikomandant divizije, a o temi: »Kako napadati na gradove«, govorio je u uvodnom izlaganju, Josip Mažar »Šoša«.

Politički rad u našim jedinicama bio je dosta živ - rečeno je na ovom savjetovanju. Novi politički događaji: sporazum Nacionalni komitet - Šubašić, Odluke II zasjedanja ZAVNOBIH, Narodnooslobodilački front Bosne i Hercegovi-

[479] AVII, k. 769, br. reg. 14-1 (Izvještaj štaba 4. divizije za juli 1944) i k. 775A, br. reg. 17-2/3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 6. 8. 1944. godine).

ne - uglavnom su objašnjeni borcima. Sa njihove strane nije bilo nikakvih nepravilnih reakcija. No, ovi događaji nisu još shvaćeni u pojedinostima. U toku objašnjavanja međunarodnog položaja naše borbe u nekim jedinicama je kod boraca stvarana iluzija da Englezi ranije nisu znali pravo stanje u našoj zemlji. Samom sporazumu ponegde je pridavan veći značaj nego što ga je on imao, a nije se težište bacilo na značaj poraza veliko-srpske klike, u čemu se, između ostalog, i ogleda naša pobjeda. Slične ili iste konstatacije učinio je nešto kasnije i Divizijski komitet 4. divizije. U objašnjavanju sporazuma - kaže se - suviše je isticana zvanična politika. Iz toga je proizilazilo nekoliko grešaka, kao npr. shvatanje da smo mi pristali na pregovore sa kraljevim predstavnikom zato što kralj nije više u onoj meri reakcionaran kao što je bio ranije; zatim pitanje koje su postavljali borci o postojanju i odnosu dviju vlada, dokaz je da još uvijek dio boraca nije bio potpuno ubijeđen da je Nacionalni komitet naša vlada i si.[480]

Prvi dio savjetovanja protekao je u objašnjavanju ovih i sličnih pitanja. A što se tiče naše vojne aktivnosti i ponašanja neprijatelja na terenu 4. divizije poslije sedme neprijateljske ofanzive (desanta na Drvar), rečeno je da je on u poslednje vrijeme prilično aktivan i da je izvršio više napada, od kojih jedan noćni (2. jula - Radić). Pokazalo se da kod nas nema dovoljno budnosti, naročito kod prištapskih jedinica. Bez obzira na zamor naših jedinica, njihovu slabu ishranu i druge teškoće, one moraju da budu još aktivnije, da preduzimaju i šire akcije radi likvidacije uporišta neprijatelja duž komunikacija kojima saobraća.

Kroz sve izvještaje koji su sačuvani zapaža se kontinuitet političke aktivnosti u jedinicama 8. krajiške brigade. U decembru mjesecu 1943, na primjer, obrađivana je tema o nacionalnom pitanju, o AVNOJ-u, o našoj omladini i monarhiji itd., ali su - rečeno je u decembarskom partijskom izvještaju - programi partijsko-političkog rada bili pretrpani, tako da se sve teme nisu mogle temeljito obraditi. Sada u julu 1944. godine, u 1. i 3. bataljonu bila je na dnevnom redu tema: »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji«, a u drugim jedini-

480 iRp BiH/144-145 (Prema izvještaju divizijskog partijskog komiteta od 14. avgusta 1944. godine).

čama obrađivana je »Teorija partije« (i u decembru 1943. godine takođe). Pomoćnik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić u partijskom izvještaju za juli 1944. zapisao je da su prorađivali sporazum. Nacionalni komitet - Šubašić, II zasjedanje ZAVNOBiH-a, i stanje na frontovima« i da su svi ovi »događaji ostavili dobar efekat i vedrinu kod boraca. Oni su shvatili i u osnovi razumjeli i razumijevaju novonastale političke momente... «[481]

U duhu zaključaka donesenih na savjetovanju u Lipniku 12. jula, održana su u 8. brigadi i bataljonska savjetovanja svih komunista, sastanci partijskih ćelija po četama, štapskih partijskih ćelija, komandi i štabova, razgovori sa borcima i na kraju 15. avgusta 1944. održano je brigadno savjetovanje političkih komesara bataljona. Dnevni red je bio takmičenje u našem Korpusu, zadaci i plan rada i razno.

Kroz sva ova savjetovanja, pa i brigadno, kojim je rukovodio politički komesar brigade Rade Bašić, kao crvena nit protezala su se pitanja vezana za takmičenje, koje se moralo stalno podstrekavati iznošenjem konkretnih, pozitivnih primjera; obradu aktuelnih političkih pitanja, posebno i detaljno objašnjavanje šta znači federativno uređenje naše zemlje; borbu oko pismenosti boraca; valjanu borbenost i udarnost; obučavanje boraca raznim vojnim vještinama i modernom ratovanju; razvijanje drugarstva i samopregora u našim jedinicama i slično. Ova su savjetovanja pokazala vidne rezultate - pisalo je u partijskom izvještaju za mjesec juli 1944. godine.

Sastanak brigadnog komiteta SKOJ-a, kojem je prisustvovao i pomoćnik političkog komesara brigade, održan je 15. jula. Odmah zatim održana su skojevska savjetovanja po bataljonima sa dnevnim redom: vojno-politička situacija (referenti su bili politički komesari bataljona) i organizacioni referat (referenti, sekretari bataljonskih komiteta SKOJ-a). Na ovim savjetovanjima dato je težište radu sa novim borcima. To je za nas najaktuelnije pitanje - rečeno je. Ima ih koji su pušteni kućama, pa se nisu vraćali, kao i onih koji nisu nikad bili u NOV, koji su htjeli da se izvuku i budu po strani. S druge strane bilo je i skojevaca koji su radili u po-

[467] A V I I, k. 7 7 6 A, b r. r e g. 2 - 1 / 3.

zadini i prema kojima treba biti pažljiv. U obradi aktuelne teme sporazum Tito - Šubašić, bilo je raznih pitanja - rečeno je na jednom od ovih sastanaka. Neki, naročito mlađi borci, plašili su se da ne dođe kralj u zemlju. Na kraju konstatovano je da je trenutno najveća kočnica u radu slaba ishrana. ... Bilo je teških slučajeva, kaže se u izvještaju brigadnog komiteta SKOJ-a za juli 1944. godine, da su borci padali u nesvjest od gladi.[482]

*

U rasporedu i sastavu neprijateljskih jedinica, na sektoru djelovanja* 4. divizije, nije bilo bitnih promjena ni početkom avgusta 1944. O tim neprijateljskim jedinicama i njegovim uporištima duž komunikacije Bihać - Bosanski Petrovac - Drvar, Štab 5. korpusa krajem jula imao je preciznije i provjerenije podatke.

Prema podacima od 30. jula 1944. neprijatelj je držao:

- Drvar, u kome su se nalazile slijedeće snage: štab 384. pješadijskog puka 373. legionarske divizije sa štapskim dijelovima, zatim 3. bataljon 384. puka sa 6 teških minobacača i 4 teška mitraljeza, vod tenkova (4-5), pod komandom štaba 384. puka, baterija haubica 105 mm 373. artiljerijskog puka, satnija domobrana 2. lovačkog zdruga i četnički »bataljon« Brane Bogunović (50-60);
- Gradina (k. 676) sa 50-60 vojnika iz 10. i 12. čete 3. bataljona 384. puka;
- Crvljivica (k. 901) sa 6. četom 2. bataljona 384. puka;
- Oštrelj sa 7. ojačanom četom 2. bataljona 384. puka (oko 200 vojnika).

Od ovih, kao izviđačka jedinica 40-50 vojnika se nalazilo u bunkerima na Oštreljskom brdu (k. 1389). Ostali su bili u dvije barake i u pokrivenim rovovima uz cestu prema Bosanskom Petrovcu;

- Bosanski Petrovac: štab 2. bataljona 384. puka, 5. i dijelovi 8. mitraljeske čete 2. bataljona istog puka (6 teška minobacača, 4 teška mitraljeza), jedna baterija haubica 373. artiljerijskog puka (3 haubice), stožer 1. bojne 1. lovačke pukovnije 2. lovačkog zdruga, 1, 3. i dijelovi 4. strojničke satnije 1. lovačkog puka, pionirski vod 2. lovačkog zdruga, Petrovački četnički odred »Mane Rokvića« (oko 150);
- Rastovača sa 5. satnijom 2. bojne 10. lovačke pukovnije;
- Medena Glavica sa 2. satnijom 1. bojne iste pukovnije;

[467] AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

- Čardačina sa 40 četnika Petrovačkog »odreda«;
- Metla, sa 7. satnijom i dijelom 8. strojničke satnije 2. bojne 1. lovačkog puka;
- Vrtoča sa štabom 1. lovačke pukovnije sa - 13. i 15. stožerskim satnijama, dijelovima 14. protivoklopne satnije u Vrtoču, jedan
- protivkolski top ove satnije u Bosanskom Petrovcu;
- Koviljača (k. 854) sa 6. satnijom 2. bojne 1. lovačkog puka;
- Šljivovac (k. 846, između Koviljače i Lipe): jedan vod (30 vojnika) 2. satnije 1. bojne 1. lovačke pukovnije;
- Dubovsko: 3. satnija 1. domobranske jurišne bojne;
- Gorjevac: 2. satnija iste bojne;
° - Ripački klanac: jedan vod (30) 1. satnije iste bojne i
- Ripač: štab 1. domobranske jurišne bojne, 1. vod 1. satnije i 1. vod 4. satnije (strojničke) iste bojne.[483]

Krajem jula jedinice 4. i 8. korpusa vršile su napade na neprijateljska uporišta duž komunikacija na svojim sektorima. Tako je 8. korpus u ofanzivnim operacijama očistio Cetinsku dolinu i prostoriju do Knina, presjekavši komunikaciju Knin - Bosansko Grahovo, a jedinice 4. korpusa na sektoru istočne Like i Cazinske krajine očistile su teritoriju od neprijatelja i nastupale su u pravcu Bihaća, izbijajući dijelovima na željezničku prugu Bihać - Bosanska Krupa.[484]

S obzirom na ove uspješne operacije 4. i 8. korpusa i prema ocjeni štaba 5. korpusa - na razvučenost neprijateljskih jedinica duž komunikacije Bihać - Bosanski Petrovac, stvoreni su povoljni uslovi za likvidaciju neprijatelja i njegovih uporišta duž ove komunikacije. Zato se štab 5. korpusa odlučio da sa jedinicama 4. i 39. divizije, kao i 1. i 2. artiljerijskim divizionom preduzme akciju u tom smislu.

U okviru tog plana 6. i 13. brigada, sa 1. i 2. artiljerijskim divizionom, imale su da napadnu i likvidiraju glavno neprijateljsko uporište - Bosanski Petrovac, a jedna brigada 4: divizije da napadne i likvidira uporište Gorjevac i Klanac

[483] Zbornik IV/27, dok. 131 (Štab 5. korpusa od 30. jula 1944). Prema podacima štaba 8. brigade od 3. 8. 1944. brojna stanja iznesena u ovim podacima nisu svugdje tačna. Štab brigade je npr. smatrao da je u Gorjevcu bilo i preko 200 neprijateljskih vojnika (prema podacima Štaba korpusa - jedna satnija, a to znači oko 120-150 vojnika).

[467] AVII, k. 776A, br. reg. 2-1/3.

(kod Ripača) i »po svaku cijenu zatvori pravac Bihać - Bosanski Petrovac... « Jedna brigada 39. divizije napala je uporište Crvljivicu i zatvorila pravac Drvar - Bosanski Petrovac. Ovo je bila prva faza predviđene akcije, a u drugoj - štabovi 4. i 39. divizije sa svojim jedinicama pristupili su likvidaciji preostalih uporišta: 4. divizija prema Bihaću, a 39. prema Drvaru i napadala je sam garnizon Drvar.[485]

NAPAD 8. BRIGADE NA UPORIŠTA GORJEVAC, RIPAČKI KLANAC I MRKIN BRIJEG (k. 725) 1/2. AVGUSTA 1944.

Brigada je iz Suvaje (Krupske) krenula 1. avgusta u 1 čas kroz Grmeč preko Cremušarice na prostor Karanovac - Bukovac, na koji je morala da stigne do 12 časova istoga dana. Sa brigadom je bio i komandant 4. divizije Petar Vojnović i politički komesar Dimitrije Bajalica. Sa prostora Karanovac - Bukovac, poslije kraćeg zadržavanja, jedinice su nastavile prema selu Hrgaru.

> Prema planovima štaba 8. brigade i štabova bataljona za napad na neprijateljska uporišta predviđeno je:
>
> - da 1. bataljon i 1. četa 3. bataljona sa 2 protivkolska topa 37 mm, 2 teška minobacača 81 mm, 2 teška mitraljeza i protivavionskim mitraljezom napadaju uporište Gorjevac;
> - da 2. bataljon 8. brigade sa svoje dvije čete napada uporište Klanac (kod Ripča) k. 486, a sa jednom četom zatvara pravac Ripač - Mali Račić i u zajednici sa minerskom grupom zarušava i minira klanac;
> - da 3. bataljon sa svojom 2. četom i jednim vodom 3. čete napada na neprijateljsko uporište Mrkin brijeg (k. 725), a sa jednim vodom 3. čete i minerskom grupom minira cestu prema uporištu Dubovsko;
> - da se 4. bataljon sa jednom (2. četom) spusti ispod klanca, posjedne cestu i u slučaju jače neprijateljske intervencije povuče se prema selu Praščijaku, minira Klanac, i sa dvije čete zauzme položaje sjeverno od ceste i zatvori pravac Ripač - Goijevac. Četvrti bataljon je, dakle bio na osiguranju napada ostalih naših jedinica; Izviđačka četa brigade vršila je demonstrativni napad na Ripač i uporište Pritoku, s tim što je tokom noći pripucavala na ta uporišta i tako navlačila na sebe artiljerijsku i mitraljesku vatru neprijatelja.[486]

[485] AVII, k. 1265, br. reg. 24-1/1.
[486] AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 3. 8. 1944. godine).

Napad je otpočeo tačno 1. avgusta u 23,10 časova.

U početku napada na uporište Gorjevac naši borci su isjekli bodljikavu žicu i, poslije žestoke plotunske vatre, izvršili juriš. Neprijatelj je bio iznenađen (jer je napad zaista bio iznenadan i silovit), ali po svoj prilici ne i tako uplašen. Naši su zauzeli zidine koje su se nalazile unutar žice i nekoliko većih bunkera. Međutim, kad su nastavili sa čišćenjem neprijateljskih rovova, bili su iznenađeni. Unutar uporišta, poslije prvih prepreka, nalazili su se novi bunkeri ograđeni žicom sa obješenim minama. Tako se prvi juriš, koji je uspješno započet nije mogao produžiti, jer su borci dočekani novom žestokom vatrom iz ovih bunkera i rovova. Ubrzo su poginuli Vignjević Petar, politički delegat voda, rodom iz sela Rainovaca (Bosanski Petrovac) i stariji vodnik Adamović Pero, rođen u selu Pučeniku. Previjajući ranjenike, odmah iza streljačkog stroja, poginula je i Mara Priča. Raznela ju je topovska granata. I vodnik Marković Momčilo pogođen je puščanim metkom u prsa u drugom pokušaju juriša. Tada su poginule i četna bolničarka Drljača Dušanka i Obradović Milica. U njihovoj blizini pogođen je rafalom Marić Mile, rodom iz Ripča - Bihać, zatim Jeličić Dane, puškomitraljezac iz Malog Radića, Vignjević (Koje) Nikola iz sela Lipe i Stojić Dušan. Veliki broj drugova je izranjavan.[487]

Oko 2 sata 2. avgusta, pošto su se jedinice 1. bataljona i četa 3. bataljona pregrupisale, sredile i privukle bliže topove i bacače, izvršen je novi napad iz tri pravca. Ali, iako su još jednom upali u uporište, borci su se morali ponovo povući. Ni treći napad, uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre, nije uspio. Neprijatelj je čak izvršio i protivunapad. Štab brigade je, poslije trećeg neuspjelog pokušaja, naredio da se jedinice povuku, blokiraju uporište i čekaju dalja naređenja.

I 2. bataljon 8. brigade u napadu na Klanac (kod Ripča) i pored četiri pokušaja, nije uspio prodrijeti kroz spoljnu žičanu prepreku. Utvrđenja su bila veoma dobra, ograđena žicom sa povješanim minama, a ispred žice na oko 20 metara neprijatelj je sasijekao šumu i stvorio brisan prostor. Četa

[487] AVII, k. RP6, br. reg. 5/1 i 8/1 (Izvještaj saniteta 8. brigade o tome gdje su i kako izginuli) i sjećanja učesnika.

Rukovodioci 3. bataljona 8. brigade: slijeva nadesno: Sreto Radošević, pomoćnik komesara 2. čete, Dušan Karanović Karan, politički komesar bataljona, Marko Simić, zamjenik komandanta bataljona, Luka Grbić, pomoćnik političkog komesara bataljona, Danica Pašić, referent saniteta, Drago Majstorović, pomoćnik komesara 3. čete i jedan borac (ime nepoznatoj.

4. bataljona uspjela je, međutim, da poruši stjene u Klancu, zatim most na prokopu (koristeći eksploziv) i da na cesti ukopa osam nagaznih mina.

Jedinice 3. bataljona, koje su napadale na Mrkin brijeg (k. 725) u prvom naletu uspjele su da upadnu u neprijateljsko uporište i zauzmu nekoliko bunkera. Međutim, neprijatelj je izvršio protivunapad, pa su se čete, zbog žrtava, morale povući preko k. 710. Poginuo je komandir 3. čete Kovačević Miladin, rodom iz Bosanskih Doljana, zatim koman-

dir voda iste čete Mandić Mile, rodom iz sela Račića.[488] Štab bataljona je ocjenio da bi uzaludno bilo ponovo pokušavati napad.

Štab brigade je imao namjeru da se i slijedeću noć napada na uporište Gorjevac sa 4. bataljonom i dvije čete 3. bataljona, pa je takav prijedlog i upućen štabu divizije. Međutim, jedinice 4. bataljona nisu se na vrijeme prikupile. Stigle su tek u 3 časa 3. avgusta, a tada je bilo kasno za napad.

*

U toku ovih borbi sa 8. brigadom neprijatelj je imao 66 poginulih i 45 ranjenih. Naši gubici su bili 12 poginulih, 49 ranjenih i 5 nestalih.[489]

Brigada je djelomično izvršila zadatak: porušene su stijene i most na Klancu, minirana je cesta i neprijatelj nije prodro cestom Ripač - Petrovac za sve vrijeme borbi za garnizon Bosanski Petrovac.[490]

Pojedinci, pa i čitave čete 8. brigade pokazali su izvanrednu hrabrost i odlučnost. Nažalost,. u izvještajima o borbama za Gorjevac, Mrkin brijeg i Klanac (kod sela Ripača)

[488] Bivši borci i rukovodioci 3. bataljona, učesnici ove borbe (Grbić Luka, Uršulski Vlado, Popović Jovica, Balaban Đuro) sjećaju se danas pojedinih detalja. Pored ostalog kažu: ». . . Obavještajni oficir bataljona Uroš Vidović rekao nam je da je sa neprijateljem u uporištu uspostavljena veza i da će se *oni* predati bez borbe. Vičite samo: živilo bratstvo i jedinstvo! Mi smo podišli i povikali kako nam je rekao, dodajući: drugovi predajte se - a oni, otvoriše vatru. Bili smo na brisanom prostoru i zalegli. Poslije smo jedni drugima i majku psovali. Došao je zamjenik komandanta bataljona Simić Marko i rekao: »Dignite se i pregazite ih!« Krenusmo. . . Ali, nije uspjelo. . . «.

Luka Grbić izjavljuje da je napadao cio bataljon. Međutim, u izvještaju štaba brigade 3. 8. 1944. jedna četa 3. bataljona učestvovala je zajedno sa 1. bataljonom u napadu na uporište Gorjevac.

[489] AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 3. 8. 1944). - Štab brigade je iznio da su po njegovoj procjeni, konstataciji štabova bataljona, komandi četa i izjavama boraca gubici neprijatelja morali biti duplo veći. »To nismo mogli unijeti u izvještaj dok tačno ne provjerimo. . . «

[490] Za Bosanski Petrovac vodila se žestoka borba, ali zbog jakih neprijateljskih snaga i njihovog žilavog otpora, on tada nije bio oslobođen (AVII, k. 458, br. reg. 14/2).

ne navode se imena pojedinaca i jedinica koje su se istakle. U partijskom izvještaju za mjesec avgust, 1944. ne govori se posebno o ovim borbama, ali je pomoćnik političkog komesara brigade, misleći vjerovatno i na njih rekao da su »borbenost, junaštvo i ofanzivnost kod boraca vrlo dobri«.

Za neuspjeh u likvidaciji uporišta ne bi se moglo reći da je krivo rukovođenje bataljonima. Naprotiv, inicijativa za izvođenje ovih akcija zaista je, u najvećoj mjeri ležala u rukama štabova bataljona i komandi četa, što je i štab 4. divizije konstatovao. A u pomenutom partijskom izvještaju za avgust 1944. na jednom mjestu se kaže:

> »... Vojni rukovodioci, počev od desetara pa do komandanta brigade su aktivni na rješavanju vojničkih problema. Komandanti bataljona su dobri, sposobni i imaju dovoljno vojničkog znanja i iskustva za rukovođenje. .. «.[491]

Uzroci neuspjeha ipak su prisutni. Ima ih više. Štab brigade u svom izvještaju za avgust navodi »da su razlozi za nelikvidaciju neprijatelja u tim uporištima bili netačni podaci o brojnom neprijateljskom stanju i *samom utvrđenju,* tako da se nisu izvršile odgovarajuće pripreme i napravio plan koji bi odgovarao za likvidaciju ovih uporišta«. S druge strane kaže »da je neprijatelj u odbrani bio lukav i da bi se branio do poslednjeg vojnika... «

Jedan od razloga mogla je biti i premorenost jedinica (bez odmora punih 25 časova, uz relativno slabu ishranu). U izvještajima se ne govori o dejstvu naših topova i minobacača. Ali se kao osnovni razlog neuspjeha, navodi fortifikacijsko uređenje uporišta i organizacija sistema vatre neprijatelja. Ono što je iznenadilo naše komande i borce u napadu na Gorjevac i Mrkin brijeg jesu dupli rovovi i bunkeri, ograđeni žicom sa minama. Naši su očekivali da, prosjecanjem prvih redova žice i upadom u prve bunkere i rovove, mogu nastaviti sa jurišem. Međutim, napad je morao da oslabi u svom zamahu, a to je neprijatelj koristio otvarajući žestoku vatru iz »novog« uporišta. Štab 4. divizije u svom mjesečnom operacijskom izvještaju od 9. septembra, govoreći o tome kako je pripremljeno uporište Gorjevac za odbranu, između ostalog, iznosi da je žičana prepreka bila viso-

[491] IRP, BiH, 9/383-384.

ka 1,50 m, široka 3 m i gusto pletena, da su bunkeri zidani kamenom, da je pored spoljne žice, i svaki bunker bio posebno ograđen žicom, što je naše zadržalo, da su »podaci o neprijatelju bili netačni, što je sve dovelo do neuspjeha. .. «[492]

Što se tiče netačnosti podataka o neprijatelju, koji je branio ova napadnuta uporišta, nije se mislilo isključivo na podatke o njegovom brojnom stanju. Oni su približno tačni. Međutim, naša obavještajna služba nije uspjela da pribavi podatke o utvrđenjima u uporištu i o planu odbrane, radi pripreme odgovarajućeg napada.

Činjenica je da organi vojne obavještajne službe u slučajevima neprijateljskih ofanziva i brzih pokreta, kao i pri pokretima naših jedinica nisu bili u stanju da, na dotada uobičajeni način, dovoljno brzo pribave podatke o neprijatelju i zonama taktičkih dejstava. Sličan je slučaj bio i godinu dana ranije u Manjači. I tada je bilo žalbi na našu obavještajnu službu, koja nije pružala dovoljno podataka o četnicima. Ali to je, kao što smo vidjeli, bilo vrlo teško na uobičajeni način - preko civila saradnika. Ovdje, na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać, neprijatelj je preduzeo sve mjere da onemogući pristup uporištu svakom civilnom licu.

Inače, po ocjeni Obavještajnog centra 4. divizije, 8. brigada je imala dobru obavještajnu službu, dobre obavještajne organe, koji se brzo i dobro snalaze i na novom terenu.[493]

FORMIRANJE IZVIĐAČKIH ČETA PO BRIGADAMA

Radi bržeg prikupljanja podataka o neprijatelju u uslovima čestih pokreta i promjena položaja, pristupilo se, u junu 1944. formiranju specijalnih izviđačkih četa pri brigadama - kao organa štabova i njihove obavještajne službe. Ove čete i njihovi dijelovi imale su zadatak da u zoni tak-

«2 zbornik VI/28, dok. 51.

4<" AVII, k. 460A, br. reg. 30/1-13.

Na čelu obavještajne službe 8. brigade dugo je vremena bio Esad Redžić (odmah posle Ferida Dedića, prvog obavještajca brigade). On je stekao veliko iskustvo, a i prilikom nadapa na uporišta Gorjevac, Klanac i Mrkin brijeg bio je na ovoj dužnosti.

tičkih dejstava, a pod rukovodstvom šefa izviđačke službe, prikupljaju za potrebe štabova najbržim putem podatke o svim neprijateljskim jedinicama na sektoru brigade i divizije, i to: vrijeme, mjesto, jačinu, formaciju, pravac pokreta, namjere itd.[494]

Ove podatke izviđačke čete i njihovi dijelovi prikupljali su izviđanjem ispred i iza neprijateljskih linija, zarobljavanjem i brzim saslušavanjem usamljenih neprijateljskih vojnika i manjih patrola, pronalaženjem ličnih i službenih dokumenata na samom bojištu ili pravcima prolaska neprijatelja, saslušavanjem civila iz blizine neprijateljskih položaja ili pokreta itd. Pored glavnog zadatka - izviđanja, ove čete su, u povoljnim uslovima, samoinicijativno, ili *jpo* naređenju štabova, vršile prepade na neprijateljske štabove i obavljale druge akcije diverzantskog karaktera.

Prema naređenju štaba 5. korpusa nisu sve brigade odmah formirale čete u punom formacijskom sastavu. Brigade čije je brojno stanje bilo oko 1.000 boraca, formirale su izviđačke čete punog formacijskog sastava, a ostale ne. Naša 8. brigada spadala je u one, koje su bile dužne da formiraju četu sa punim brojnim stanjem. Pošto je izviđačka služba zahtjevala veće fizičke i umne napore, bilo je neophodno odabrati u četu ne samo pismene i odane, već i hrabre, odvažne i zdrave borce. Štab korpusa je zahtevao da se odabiranje boraca u ovu četu izvrši na dobrovoljnoj osnovi.

U 8. krajiškoj brigadi formirana je izviđačka četa krajem juna 1944. godine. U prvo vrijeme imala je ukupno 50, a kasnije 75 ljudi. Komandir čete bio je Divjak Petar, a pošto je organizacijski bila podijeljena na udarne grupe (od 6-10 boraca), vođe grupa su bili: Kovačević Bogdan, Zorić Mićo, Grbić Dušan, Grbić Mile, Majstorović Pajo, Ćazić Mile i Bogunović Stevo. Borci četa bili su uglavnom odabrani članovi SKOJ-a ili KPJ, pretežno naoružani šmajserima, puškomitraljezima i bombama. Uz teorijsku nastavu iz oblasti izviđačke službe, grupe su bile u stalnom pokretu na terenu. Na ovaj način borci su sticali i potrebna iskustva.

[494] AVII, k. 1625, br. reg. 2/1-4.

Pošto su, dakle, naše jedinice već bile prekinule napad na uporište Gorjevac, Klanac (kod Ripača) i Mrkin brijeg (k. 725), neprijatelj je sa oko 300 vojnika krenuo od Bihaća da pomogne ugroženim mjestima. Međutim, njih je dočekao 2. bataljon 8. brigade i prinudio ih da se povuku. Pri tome je neprijatelj imao 7 poginulih i 10 ranjenih, dok je 2. bataljon imao 2 poginula i 5 ranjenih. Zaplijenjeno je, između ostalog, 20.000 puščanih metaka, 40 granata za protivavionski top 37 mm. Pokret ove kolone neprijatelj je štitio jakom artiljerijskom vatrom iz 5 topova, zbog čega naši nisu u potpunosti iskoristili ovaj uspjeh.

Komandant 5. korpusa Slavko Rodić, poslije ove borbe između sela Ripača i Klanca, uputio je 2. avgusta, radiogram štabu 8. krajiške brigade slijedeće sadržine: »Obustavite upornu odbranu od Bihaća. Brigadu odmorite«.[495] Istoga dana u 23 časa, štab 4. divizije izdao je 8. brigadi naređenje da sutradan 3. avgusta, drži položaje prema selima Gorjevcu, Bijelom brdu i Ripaču samo sa jednim bataljonom, da Izviđačku četu uputi na izviđanje prema Bihaću, a sve ostale jedinice povuče na odmor dublje u šumu na prostor: Velebit - Bukovac - Carska staza (5 km istočno od Ripča). Ukoliko bi neprijatelj napao u toku 3. avgusta intervenisala bi cijela brigada, ali ne držeći uporno cestu Bihać - Petrovac, odnosno ne sprečavajući uporno njegov prodor prema Petrovcu.

Očigledno je da su i štab korpusa i štab 4. divizije imali u vidu dotadašnje naporne marševe 8. brigade, a još više poslednje uporne borbe na Gorjevcu, Klancu i uporištu Mrkin brijeg (k. 725).

Sve jedinice brigade, izuzev 4. bataljona, koji je ostao u rejonu sela Hrgara, ipak su krenule već 3. avgusta u Podgrmeč, tako da je raspored jedinica poslije dan-dva, bio slijedeći: 1. bataljon u Jasenici, sa zadatkom da kontroliše prostor prema Gornjim Petrovićima; 2. bataljon - Donja Suvaja

[495] Zbornik IV/28, dok. 51 i AVII, k. 461A, br. reg. 3/5.

da zatvori pravac prema Perišića zidu i M. i V. Radiću; 3. - u selu Vojevac, obezbjeđuje žetvu koja se noću ubirala blizu neprijateljskih položaja i 4. bataljon u selu Hrgar. Izviđačka četa brigade dobila je zadatak da sa tri grupe izviđa komunikaciju na dijelu sela Lipa - Bjelaj.

Ovakav raspored jedinica ostao je do 13. avgusta, kad je i 4. bataljon, tog dana u 14 časova, krenuo iz Hrgara prema Suvaji (Krupskoj), Jasenici i Pučeniku, da bi već 16. avgusta zajedno sa 3. bataljonom dobili naređenje da iz Jasenice preko Grmeča kreilu ponovo u Hrgar. Za njima su krenuli 1. i 2. bataljon. Dakle, za relativno kratko vrijeme brigada se povratila na kojnunikaciju Bihać - Bosanski Petrovac. Ubrzo je ponovo otišla u Podgrmeč, a zatim dalje, prema Prijedoru, Ljubiji i Banja Luci, odakle je i krenula ovamo 16. maja 1944. godine,[496]

U toku avgusta 1944. nije bilo drugih većih borbi jedinica 8. krajiške brigade, ako se izuzme uspješna zasjeda ,2. i 4. bataljona 19. avgusta, o kojoj će biti riječi. Uglavnom se nastavilo sa postavljanjem zasjeda na komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac i djelimično na cesti i željezničkoj pruzi Bosanska Krupa - željeznička stanica Blatna. Da navedemo neke: noću 7/8. avgusta zasjeda 4. bataljona između sela Ripača i Pritoke (9 poginulih i 5 ranjenih neprijateljskih vojnika), 13. avgusta 4. bataljon je ponovo postavio zasjedu, ali sada kod sela Gorjevca (na bunaru). Neprijatelj je imao 3 poginula i 11 ranjenih. Četrnaestog avgusta zasjeda 2. bataljona kod sela Doline (Vrtoče) - neprijatelj 18 poginulih. Ovom prilikom neprijatelj je intervenisao sa brda Koviljače, ali je odbijen uz gubitke 24 poginula i 10 ranjenih. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez »bruno«, 11 pušaka, 4 pištolja, 11 ručnih bombi i drugo. U zasjedi 1. bataljona 16. avgusta kod crkve u Lipi ubijeno je 16, a ranjeno 19 neprijateljskih vojnika. U istoj borbi poginuo je Radaković Rade, poručnik - komandir čete, rodom iz Rujnice kod Cazina. Ranjen je u stomak i umro u bolnici. Poginula je i četna bolničarka Prtina Mara, rođena u selu Štrpcima.[497]

[496] AVII, k. 769, br. reg. 6-2/2 (Izvještaj Štaba 8. krajiške brigade od 3. 8. 1944), k. 768, br. reg. 29/2 i k. 775A, br. reg. 17-1/3.
[497] AVII, k. 769A, br. reg. 9/1 i k. RP 6, br. reg 5/1 i 8/1.

Treća grupa izviđačke čete 8. krajiške brigade 4. divizije. Prvi slijeva u drugom redu je komandir grupe Bogdan Kovačević, poginuo u borbi za Karlovac, maja 1945.

NAPAD NA ARTILJERIJSKI DIVIZION 373. LEGIONARSKE DIVIZIJE 19. AVGUSTA

Na cesti Bihać - Bosanski Petrovac, između sela Tarkovca i Duhovskog, 2. i 4. bataljon 8. brigade dočekali su, 19. avgusta, artiljerijski divizion 373. legionarske divizije »Tigar«. Pri tome se 4. bataljon nalazio uz samu cestu (na 5-20 m udaljenosti), a 2. sjeverno od uporišta Tarkovac. Zadatak je bio da ne dozvole neprijatelju intervenciju iz ovog uporišta.

Artiljerijski divizion neprijatelja od 4 haubice, 2 brdska topa 75 mm, protivkolskog topa 37 mm i 250 vojnika, kretao se u vrlo razvučenoj koloni, tako da nije cio ušao u zasjedu. U 16,30 časova, neprijatelj je bio potpuno iznenađen vatrom 4. bataljona i u prvim trenucima palo je od rafala puškomit-

raljeza desetak njegovih vojnika. Međutim, desna pobočnica neprijatelja, koja nije bila napadnuta, uspjela je da zauzme stare rovove na suprotnoj strani ceste i odatle otvori vatru na 4 bataljon. Isto tako i dva brdska i jedan protivkolski top, koji zbog dužine kolone nisu ušli u zasjedu, otvarali su vatru duž ceste, nanoseći gubitke i svojima i našima. Poslije paklene vatre borci 4. bataljona, prešli su na juriš i prodrli do neprijateljskih topova. Jedna četa, koja je bila u rezervi, prešla je u napad na topove koji nisu ušli u zasjedu. Borba je trajala više od 2 časa. Neprijatelj je intervenisao iz uporišta Tarkovac, Dubovsko i Koviljača. Četvrti bataljon se nakon trećeg juriša povukao.

U ovoj borbi neprijatelj je imao dosta poginulih i ranjenih vojnika, a zaplijenjena su dvoja tegleća kola, 2 konja, 2.500 metaka, 20 ručnih bombi i druge opreme. Uništene su 2 haubice, 47 konja (spasila su se samo dva bježanjem u uporište Dubovsko), a dva su topa oštećena i survana sa ceste. U jurišima na cestu poginuli su: Trtica Mirko, rodom iz Radića, Bundalo Božo iz Male Japre, Drinić Sreto iz Krnjeuše i Bogdanović Stevan iz Podkalinja. Ranjeno je još 12 boraca, a jedan je nestao.

Ovo je bila jedna od dotada najuspješnijih zasjeda 4. bataljona na ovoj komunikaciji.[498]

i Poslije još tri borbe u toku avgusta 1944. godine 8. kraliska brigada je krenula na prostor BosansTća Krupa, Otoka, Buševića, Blatna. Samo je 2. bataljon ostao na komunikaciji Kl mac kod Ripca - Vrtoče.

U toku mjeseca avgusta 1944. godine došlo je do krupnih vojno-
I političkih događaja na evropskom ratištu. Ofanziva savezničkih
armija: Crvene armije na istoku i anglo-američkih armija na jugu
i zapadu Evrope, dovele su poslednjih mjesec dana do krupnih
: savezničkih pobjeda (oslobođenje poluostrva Bretanje u Francuskoj, a 15. avgusta otpočeo je pomorski desant američko-francuskih jedinica na obalu Provanse - južna Francuska, otpočela je ofanziva na tzv. Gotsku liniju u Italiji; 25. avgusta oslobođen je Pariz, a 28. Marselj; jedinice Crvene armije otpočele su 22. avgusta
;, operacije na Balkanu radi izbacivanja Rumunije i Bugarske iz osovinskog bloka, a krajem avgusta oslobođen je Bukurešt, itd.).

498 AVII, k. 769A, br. reg. 9/1 (Prema izvještaju štaba 4. divizije od 9. septembra 1944) i dnevnik M.P.

N&

To je nateralo Njemee na povlačenje svojih jedinica sa jugoistoka Balkana i njihovo prebacivanje na sjever: 27. avgusta iz sjeverne Grčke otpočelo je prebacivanje 4. SS policijske oklopne divizije prema Beogradu, a krajem avgusta pristupili su pripremama za izvlačenje Grupe armija »E« kroz Makedoniju na sjever.[499]

U takvoj situaciji štab 5. korpusa javljao je 9. septembra svojim divizijama: »... Jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske nastaviće sa pojačanim udarima, koordinirano sa savezničkim vazduhoplovstvom, tako da napadi na komunikacije prerastu u bitke za oslobođenje gradova i čitave naše zemlje...[500]

I OSLOBOĐENJE PRIJEDORA 6/7. SEPTEMBRA 1944.

Brigada je na novom prostoru oko Bosanske Krupe **i** Otoke očekivala **zadatak** već 1. septembra. Njeni dijelovi su, između 1. i 4. septembra, sa minerskim vodom rušili željezničku prugu nedaleko od Otoke i sela Rakana (porušeno 6 km), a iste noći jedna četa 3. bataljona vršila je demonstrativni napad na neprijateljska uporišta Vješala (tg 333) i Jablanicu iznad Bosanskog Novog. U toku 4. septembra 1. i 4. bataljon"^renüti"Tu"nä prostor **Vitasovci - .Sokolište** (3. bataljon se ovdje već nalazio). Još nije bila naređena akcija, iako se ona naslućivala. Na to su ukazivali pokreti jedinica koji su bili sve bliže Prijedoru, pojačana vojno-politička nastava i dr.[501]

Prema naređenju štaba 5. korpusa 4. divizija je imala da sa sedam bataljona napadne na garnizon

[499] Hronologija, str. 837-843.
[500] AVII, k. 458A, br. reg. 6/1.
[501] Izviđačka četa brigade podijeljena u četiri grupe krenula je, 1. septembra, iz Jasenice ne ovamo, već na sektor Bosanske Krupe. Zadatak je bio kontrola saobraćaja neprijatelja na komunikaciji i željezničkoj pruzi Krupa - Grmuša - Bihać. Tu je ostala do 9. septembra (AVII - k. 769A, br. reg. 27/2/1.
Pomoćnik političkog komesara brigade Rahmija Kadenić tih je dana obilazio bataljone u cilju prprema jedinica za predstojeće akcije pa je 2. septembra održan sastanak bataljonskog partijskog biroa 4. bataljona. Raspravljalo se je o razmještaju kadra u bataljonu, tri dana kasnije održan je sastanak u 3. i 1. bataljonu. Slični dnevni redovi: takmičenje u borbi, kadar, držanje članova Partije i si.

Prijedor sa zajjadne strane - od klaonice na desnoj obali rijeke Šane do uKTjučno cesta Prijedor - Bosanska Dubica. Napad se morao vršiti u vidu klinova, u cilju proboja i likvidacije vanjske odbrambene linije, brzog prodora kroz drugu odbrambenu liniju i upada i likvidiranja mjesnog zapovjedništva i artiljerije neprijatelja. Tako je do svanuća morao biti likvidiran i zaposjednut zapadni dio grada.[502]

U okviru ovog zadatka 1. i 4. bataljon 8. brigade imali su da zauzmu položaje na Bulinoj Glavi, Vitasovcima, Trgovištu i Cikotama i u sadejstvu sa jedinicama Kozarske grupe NOP odreda, koje su dejstvovale na desnoj obali Sane, zatvore pravac Prijedor - Bosanski Novi. A 3. bataljon 8. brigade dobio je, međutim, zadatak da zajedno sa 4. bataljonom 6. brigade i jedinicama Podgrmečkog NOP odreda napada uporište Donju Ljubiju.[503]

Pred početak napada naših jedinica na garnizon Prijedor i Ljubiju neprijatelj je raspolagao slijedećim jedinicama u Prijedoru: 800 domobrana (dijelovi 7. lovačke pukovnije 4. lovačkog zdruga), 60 Njemaca (iz njemačkog štaba za obuku pri 4. lovačkom zdrugu), 110 ustaša (6. bojna »Sana« 8. ustaškog stajaćeg zdruga), 150 milicionera (iz Prijedorskog milicijskog odreda 3. oružničke pukovnije), 300 četnika Vase Mijatovića (iz Timarskog četničkog odreda). Pored pušaka bili su naoružani sa 4 protivkolska topa i 4 haubice - smještene južno od Prijedora, 4 teška minobacača - kod mosta na Sani, silosa, na putu preko potoka Gomjenica i kod Gašića ledare, 11 teških mitraljeza, 55 puškomitraljeza, 50 šmajsera. Ove jedinice zaposjele su dvije odbrambene linije bunkera i rovova sa bodljikavom žicom, ispred koje je teren bio miniran.[504]

Na liniji Prijedor - Bosanski Novi, Brezičani, Donja Dragotinja, Martin Brdo, Petkovac, Blagaj - nalazile su se razmještene jedinice 2. bojne 7. lovačke pukovnije sa oko 900 vojnika i odgovarajućim naoružanjem, a u Bosanskom Novom bilo je oko 1.200

[502] Zbornik IV/21, dok. 31 (Prema zapovijesti štaba 5. korpusa od 5. 9. 1944).

[503] Drugi bataljon 8. brigade još uvijek se nalazio na komunikaciji Klanac (kod Ripača) - Vrtoče (AVII - k. 775A, br. reg. 20-1 /3 - Izvještaj Štaba brigade).

[504] AVII, k. 114B, br. reg. 1/2 i 27/1, k. 769A, br. reg. 28-1 (Podaci neprijatelja i prema izvještaju štaba 4. divizije od 4. 10. 1944. godine). Komandant neprijateljskih jedinica u Prijedoru bio je Dragutin Stipetić, zapovjednik 7. lovačke pukovnije. S njim su vođeni pregovori o predaji garnizona u Prijedoru. Međutim, on je neposredno prije našeg napada pobjegao.

vojnika 13. lovačke pukovnije iz sastava 4. lovačkog zdruga. U rudniku Ljubiji i Donjoj Ljubiji nalazio se 1. bataljon 373. legionarske »Tigar« divizije (800 vojnika), zatim 600 ustaša i milicionera i u Ivanjskoj - 1. bojna 3. gorske pukovnije 3. gorskog zdruga (600 vojnika).

Željeznička pruga Prijedor - Bosanski Novi bila je porušena, saobraćaj nije radio. Tako je bilo i sa željezničkom prugom Sunja - Bosanski Novi - Bihać, ali su cestom Bihać - Novi saobraćali, uglavnom Njemci i to samo noću.[305]

Napad na garnizon Prijedor otpočeo je na vrijeme. 6/7. septembra u 22 časa i tekao, uglavnom, po planu. Neprijatelj je bio razbijen prije svanuća. Prijedor je bio slobodan.[506] Sa napadom na uporište rudnik Ljubija i Donja Ljubija situacija se, međutim, nešto drugčije odvijala. Četvrti bataljon 6. brigade napadao je uporište rudnik Ljubiju od sela Milojica preko Tromeđe (k. 505), ali bez uspjeha. Neprijatelj je bio daleko jači i dobro utvrđen. I posle neuspjeha, bataljon je ostao u blokadi ovog uporišta. I jedan bataljon Podgrmečkog odreda napadao je isto uporište, ali je prethodno trebalo da likvidira liniju Lisina - Raljaš - Runjevica. Napad je otpočeo sat kasnije i na pomenutoj liniji, ali ni on nije uspio. Ni jedan ni drugi bataljon nije, zbog toga, mogao da sadejstvuje sa 3. bataljonom 8. brigade, koji je napadao na uporište Donju Ljubiju.

Što se tiče 3. bataljona 8. brigade, on je otpočeo izvršenje svog zadatka u 0,30 časova 7. septembra, dakle sa dva i po časa zakašnjenja. Štab bataljona nije mogao uhvatiti vezu sa zamjenikom komandanta brigade, koji se nalazio sa 4. bataljonom u Šurkovcu i od koga je trebao da dobije opširan zadatak o napadu. Inače zapovijest Štaba divizije za napad na Prijedor - Ljubija Štab brigade je dobio 7. septembra u 22 sata, pa nije stigao da izda detaljan zadatak 3. bataljonu.[507]

[505] Zbornik IV./29, dok. 182.

Bojna koja je bila u Ivanjskoj predala se 13. 9. 1944. god. 4. bataljonu 6. krajiške brigade (AVII - k. 469A, br. reg. 29/1).

[506] Fja garnizon Prijedor napadala je duž ceste Bosanski Novi - Prijedor 6. brigada. Na čelu bataljona, koji je išao naprijed, bilo je 12 puškomitraljeza, jedna PT puška, jedan »džon bul« teški minobacač i 9 bombaša. U prvom naletu nije se uspjelo. Formirana je nova udarna grupa. Poslije nekoliko pogodaka bunkeri su bili razbijeni i udarna grupa se probila u grad. (Zbornik IV/29, dok. 26 - Prema izvještaju Štaba divizije).

[507] AVII, k. 775A, br. reg. 20-1/3.

U izvještajima nije objašnjeno kako je moglo doći do ovog nesporazuma, jer su pripreme za akciju počele nekoliko dana ranije. Ipak je 3. bataljon 8. brigade, iako sa zakašnjenjem, krenuo u napad. On se privukao bunkerima na oko 150 metara i otvorio vatru. Neprijatelj je odgovorio. Pojavio se, međutim, novi problem. Mine teškog minobacača bile su neispravne. Osamnaest mina nije eksplodiralo, a bataljon nije imao drugo teško oruđe. Štab brigade je smatrao da je, pored ostalog, i neprijatelj bio brojno nadmoćniji nego što se to predviđalo. Sve je to uticalo da bataljon nije imao uspjeha u ovom napadu na Donju Ljubiju.

Te noći, između 6. i 7. septembra, i sutradan u jutarnjim časovima 1. i 4. bataljon 8. brigade nisu vodili borbe sa neprijateljem.[508]

Jedan dio razbijenih neprijateljskih jedinica - oko jedne satnije - iz Prijedora je krenuo 7. septembra oko 11 časova prema selu Hambarinama. Imali su namjeru da se prebace do Ljubije i tu se spoje sa Njemcima. Njih je dočekala 1. četa 3. bataljona 8. brigade i odbacila sa linije Dubočaj k. 328 - Ćarakovo, ali su u međuvremenu pristizali novi neprijateljevi dijelovi. Po ocjeni Štaba brigade prikupilo se blizu 400 vojnika, koji su nastojali da po svaku cijenu stignu do Ljubije. Uspjeli su da našu četu odbace do sela Ljeskara, lijevo od ceste Donja Ljubija - Prijedor, ali su imali i oko 57 poginulih i 21 ranjenog. Naša četa imala je samo jednog ranjenog.[509]

U takvoj situaciji (oslobođenje Prijedora, neuspio napad na uporišta Donju Ljubiju i rudnik Ljubiju i povlačenje razbijenog neprijatelja prema Ljubiji) štab 4. divizije naredio je da se istog dana, 7. septembra u 21 čas, obnovi napad na uporišta u Ljubiji. Počelo je i sa novom pregrupacijom naših

[508] AVII, k. 775A, br. reg. 20-1/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 9. 9. 1944).
[509] Isto.
U bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga o ovoj situaciji se kaže. . . »napad na Prijedor otpočeo je u 22 sata. Zauzimanje »postava« oko grada kao i sam upad u grad tekao je vrlo brzo. Zbog izdaje »pojedinih vojnih i građanskih osoba«, kod pojedinih posada nastala je panika i jedinice su bez nekog jačeg otpora - većinom rastrojene - napustile postave i počele povlačenje preko Hambarina i dalje ka Ljubiji.. . « (AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3).

jedinica. Ali, došlo je do izmjene situacije kod neprijatelja. Procjenio je da prije novog napada mora bježati, pa je »uslijed pada Prijedora i teške situacije kod ostalih posada«, izdato naređenje za povlačenje u pravcu Bosanskog Novog. Samo povlačenje izvršeno je duž ceste Prijedor - Bosanski Novi »uz vrlo teške okolnosti«.[510]

Oko 3.000 neprijateljskih vojnika iz raznih jedinica - Njemaca, ustaša, četnika, domobrana i milicionera - pošlo je iz rudnika Ljubija i Donje Ljubije, u 16,30 časova 7. septembra, prema Bosanskom Novom.[511] Imali su namjeru da stignu u rejon sela Bišćani - Cikote - Trgovište, da se ovdje prebace preko Sane, a zatim da produže cestom prema Novom. Računali su na eventualnu pomoć nekih svojih jedinica sa desne obale Sane. Međutim, iza njihovih leđa nalazio se 3. bataljon 8. brigade, a ispred 1. i 4. bataljon iste brigade. Toga dana, ali još u 8 časova, neprijatelj je počeo da napušta uporišta na desnoj obali Sane: Petkovac, Martin Brdo, Dragotinju i Brezičane, tučen od dvije čete 4. bataljona 8. brigade, koje su se spustile na samu obalu Sane. Dakle, pomoć s te strane nije mogao očekivati.

»Gubitkom Prijedora, neprijatelj koji se nalazio u Ljubiji, bio je otsječen i prijetilo mu je potpuno uništenje. Cim su se povukli iz Ljubije, mi smo ih napali. Išli su u sigurnu smrt. Prvim naletom naših boraca bili su razbijeni. Ustaše su padale kao snoplje. Skoro cijela njihova komora ostala je na bojnom polju. Pobacano oružje kupili su naši borci i odmah ga upotrebljavali. Pred nama su bili najokoreliji... Skakali su u vodu i ostajali u njoj... « - piše Nedžad, borac 3. bataljona.[512]

Treći bataljon 8. krajiške brigade bio je u vrijeme povlačenja neprijatelja iz Ljubije raspoređen na liniji: zapadno

[510] Zbornik IV/29, dok. 182 i 183.

[511] Bili su ovde sad i Njemci 1. bataljona 383. puka, zatim preživjeli Njemci iz Štaba za obuku pri 4. lovačkom zdrugu, oko 200 domobrana iz 7. lovačke pukovnije 4, lovačkog zdruga, 400-500 četnika iz Timarskog četničkog odreda Vase Mijatovića i tzv. Šefkina milicija. Grupa je, prema naređenju 15. brdskog armijskog korpusa imala da se probije prema Bosanskom Novfom. Sve ove snage činile su i dalje grupu »Arent« (AVII - mikrofilm, NAV-N-T-311, br. reg. F.-193).

[512] Omladinski list 4. divizije »Udarnik«, novembarski broj 1944.

od ceste Donja Ljubija - Prijedor, - put za selo Šurkovac. Prednji dijelovi neprijatelja su propušteni i vatra je otvorena tek kad je njegovo začelje napuštalo Donju Ljubiju. Borba je trajala od 17,30 do 20,30 časova. Prvim plotunom neprijatelju su naneseni teški gubici oko 50 poginulih i oko 30 ranjenih vojnika. Pokupljen je napušten materijal, između ostalog i sanduk sa arhivskom građom.

Nastavljeno je sa gonjenjem demoralisanog neprijatelja prema Sani, u susret 1. i 4. bataljonu 8. brigade. Štab 3. bataljona je sa 2. i 3. četom (1. četa je u 21 čas dobila zadatak da hvata vezu sa jedinicama 6. brigade u Zecovima) krenuo u pravcu sela Rizvanovića, Biščana i Jugovaca. Neprijatelj je imao još 7 poginulih vojnika i jednog oficira, a spaljen je i jedan kamion.

Tada je 1. bataljon (sa dvije čete) dobio zadatak da napadne neprijatelja koji se povlačio pred 3. bataljonom pravcem: Volar - Cikote, a 4. je već imao jednu četu na Bulinoj glavi (tg. 307), iznad Blagaja. Druge dvije čete (2. i 3) 4. bataljona spustile su se do obale Sane.

Sutradan, 8. septembra neprijatelj je pokušao da se prebaci preko Sane u selo Cikote, ali ga je napao 3. bataljon. Da bi se »odlijepio« od naših jedinica neprijatelj je izvršio tri protivunapada. U toku ove borbe 3. bataljona 8. brigade stigla su i tri bataljona 6. brigade, koji su odmah prešli u energičan napad. Neprijatelj je odbačen i natjeran u vodu. U toj borbi imao je oko 60 poginulih.[513]

U međuvremenu 1. bataljon 8. brigade spustio se niz selo Trgovište (lijeva obala Sane) i nastavio da prati i tuče razbijenog neprijatelja sve do Vitasovca, gdje se već nalazio 4. bataljon. Štab brigade o borbi 1. bataljona u svom izvještaju naglašava da je neprijatelj već bio razbijen, ali je ipak »osipao žestokom mitraljeskom vatrom po dvema četama 1.

513 AVII, k. 775A, reg. br. 20-1/3 i 769A, br. reg. 28-1.
U bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga piše: ». .. Zahvaljujući inicijativi ranjenog p. pukovnika Kolakovića, zapovjednika 13. lov. pukovnije, koji je sa ustašama i jednim dijelom četnika iz Prijedora na juriš zauzeo Martin Brdo (desna obala r. Sane - I.Č.), tako da je omogućen daljnji pokret u pravcu Blagaja.. . « Jedan dio snaga koji je bio bliže Bosanskom Novom probio se i stigao u Bosanski Novi u mrak 7.9., a ostatak tokom 8. 9. 1944....« (AVII - k. 112A, br. reg. 1/12-3).

bataljona«. Ovdje je neprijatelj imao 59 poginulih, 60 ranjenih vojnika i 12 ubijenih konja. Prijelaz bataljona preko Sane bio je nemoguć, zbog dubine vode i neprijateljske vatre.[514]

Kod sela Vitasovca 2. i 3. četa 4. bataljona dočekale su neprijatelja, s tim što se jedna od ovih četa ipak uspjela prebaciti na desnu obalu Sane, a 1. četa (koja je bila na Bulinoj glavi) zatvorila je pravac Prijedor - Bosanski Novi. Zaista neprijatelj se našao u izuzetno teškoj situaciji.

Da bi spriječio potpuno uništenje već rastrojenih svojih jedinica, u akciju spasavanja iz Novog krenuli su, oko 16 časova, jedna njemačka motorizovana četa »Brandenburg« i 5, 6. i 7. satnija 13. lovačke pukovnije. Imali su sa sobom i jednu haubicu i brdski top. Trebalo je da stignu do Blagaja. Međutim, zahvaljujući dobrom rukovođenju, uspelo je 4. bataljonu da neprijatelja zaustavi i odbije ga prema Novom. Neprijatelj je imao 108 poginulih i 105 ranjenih vojnika, a ubijeno je i 36 konja.[515]

Svi borci i rukovodioci 8. brigade, koji su učestvovali u ovim borbama, pokazali su veliku hrabrost, upornost i snalažljivost. Pored nanošenja neprijatelju velikih gubitaka u živoj sili, zaplijenili su 51 pušku, 3 puškomitraljeza, 3 teška i 3 ručna minobacača, veću količinu municije, granata itd. Štab brigade u svom izvještaju kaže da su se neprijatelju mogli nanijeti veći gubici i doći do više plijena, da se nisu morale odvajati neke jedinice za zatvaranje pravca Ljubija - selo Miška Glava. Računalo se da bi se neprijatelj mogao i ovuda probijati. Osim toga, i reka Sana je omela da se dođe do više plijena, koji je ležao razbacan po cesti.

U ovim borbama jedinice 8. brigade nisu imale poginulih, a od 5 ranjenih, svega je jedan teže ranjen. Ranjeni su: Knežević Gavro, Bašić Suljo - borci, Brane Mirko, desetar, Jelić Franjo, zastavnik i Škorić Stevo, komandir čete.[516]

[514] AVII - k. 775A, br. reg. 20-1/3.
[515] AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3 i AVII - k. 775A, br. reg. 20-1/3.
[516] AVII, k. 775A, br. reg. 20-4.

STANJE NEPRIJATELJA U BOSANSKOM NOVOM POSLIJE BORBI IZMEĐU 6. I 9. SEPTEMBRA

Uspješan ishod napada naših jedinica na garnizon Prijedor noću 6/7. septembra i desetkovanje neprijateljskih jedinica koje su se probijale od Ljubije prema Bosanskom Novom 7. i 8. septembra, stvorili su kod neprijatelja gotovo haotično stanje. Sve vojne komande i ustaške civilne vlasti strahovale su od daljeg razvoja događaja. I dotada su očekivali napad na garnizon Bosanski Novi, a ovaj je po njima bio neizbežan i neposredan - očekivan je ako ne 7, a ono 8. septembra. Istovremeno, naši uspjesi tih dana izazvali su veliku demoralizaciju i u drugim neprijateljskim vojnim jedinicama. Dezertirali su i vojnici i oficiri. Bježali su u partizane i viđeniji građani iz Bosanskog Novog. Posebnu zanimljivost, mada ne i iznenađujuću, među civilnim ustaškim funkcionerima, predstavljalo je nepovjerenje. Međusobno su se optuživali.[517] Na drugoj strani građani u Bosanskom Novom sa nestrpljenjem su očekivali ulazak naših jedinica u ovaj grad i njegovo skoro oslobođenje. To novo i pojačano vrenje među građanima, otkazivanje poslušnosti, prepričavanje događaja (a zato su sada još više imali činjenica), mnogo je smetalo ustaškim vlastima. Preduzimali su oštre i rigorozne mjere. Da navedemo samo neke njihove izvještaje iz tog vremena, uglavnom, dosada neobjavljene.

> Operativni odjel Ministarstva oružanih snaga NDH u svom dnevnom izvještaju Ia br. 256/44 piše: »... Nastavlja se jak pritisak na Bosanski Novi. Preduzete su mjere osiguranja tog mjesta i željezničke pruge do Bos. Novog.. . Upućena su pojačanja, izvršena obskrba strjeljivom pomoću zrakoplova... «[518]
>
> »... Uslijed događaja u Prijedoru i snažne neprijateljske promidžbe - piše u bojnoj relaciji 4. lovačkog zdruga - prebjeglo je k od-

[517] Kotarska oblast u Bosanskom Novom, čiji je predstojnik bio Vinko Ditrih, piše u svom izvještaju 23. 9. 1944. Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH: »... Zao duh grada Bos. Novog logornik ustaške mladeži i dalje rovari u gradu naročito protiv potpisanog pišući neke tužbe želeći da izobliči pravo stanje stvari u Bos. Novom... «
Predstojnik Vinko Ditrih prije preuzimanja ove dužnosti bio je policijski agent, perfidno se »borio za probitke NDH«. Ipak, je pogubljen od okupatora, bez obzira na usluge koje je za njega učinio,
si« AVII, k. 458, br. reg. 6/11.

metnicima 7 častnika sa 3 dočastnika i nekoliko domobrana. Toga dana stanje je bilo veoma ozbiljno zbog toga što su se prenosile vesti da će tog dana biti napadnut Bos. Novi. .. Pod uticajem događaja tokom 7. i 8. septembra odbjegao je izvjestan broj uglednih građana među kojima i hrvatski narodni zastupnik (odnosi se na Ferida Cerića - I.Č.), te gradski načelnik, liječnik i drugi. Istoga dana - piše dalje u izvještaju 4. lovačkog zdruga - otkrivena je zavjera koju je predvodio zapovjednik 2. bojne 13. lovačke pukovnije satnik Kniha (vjerovatno Josip). Častnici su uhvaćeni (7 častnika i jedan dočastnik), koji su poslije sprovedeni u Zagreb radi suđenja... Uslijed ovako teške situacije, toga dana odbjeglo je sa postava oko Bos. Novog nekoliko dočastnika i domobrana, koji nisu mogli izdržati tadašnje stanje. . . «[519]

U Bosanskom Novom, tih dana septembra 1944, ustaška civilna vlast je samo formalno funkcionisala. Tada nije bilo načelnika i nekoliko članova »savjetodavnog odbora«, sreski sud je bio bez predsjednika i bez i jednog suca, u gradskoj opštini postojao je samo blagajnik, a ustaški logornik Fajtović pobjegao je u Zagreb, navodno »službeno otputovao«.

U takvoj situaciji zapovjednik 4. lovačkog zdruga pukovnik Stamaković naredio je da se 13. lovačka pukovnija odmah povuče u Bosanski Novi, a da zapovjedništvo u gradu preuzme potpukovnik Kolaković (to je onaj što je sa ustašama i četnicima 7. septembra jurišao na Martin Brdo). O ovom Kolakoviću i njegovim mjerama piše kotarski predstojnik Ditrih: »... Bez obzira na događaje i oštrije mjere koje je preuzeo prema građanstvu, on je najpogodnija osoba za sređivanje prilika, pošto kod njega nema komentarisanja o mogućnosti i nemogućnosti izvedbe pojedine stvari, već samo slijepo slušanje bez pogovora. To se odmah primjetilo te se građanstvo umirilo i svaki se vratio svome poslu... «[520] Kolaković se i formalno stavio i na čelo civilnih ustaških vlasti.

Hapšenja, maltretiranja i ubijanja su nastavljena. Teror je postajao sve žešći, iako je »radi smirivanja situacije« smjenjen sa dužnosti logornik muške ustaške mladeži Karlović i predloženo da se 4. ustaška bojna »čiji pripadnici pljačkaju po periferiji i zlostavljaju svijet« povuče iz Novog. U tome je glavnu riječ vodio ustaša potpukovnik Kolaković, ko-

[519] AVII, k. 112A, br. reg. 1/12-3.
[520] AVII, k. 202, br. reg. 28/26-1. (Prema izvještaju Kotarske oblasti u Bosanskom Novom br. taj. 255/44. od 23. 9. 1944. godine).

mandant 13. pukovnije i garnizona. On je na skupu sa novoodređenim članovima odbora za Bosanski Novi izjavio 8. oktobra da će »sravniti grad i paliti sve«, ako se njemu ma šta desi i ako se čuje samo jedan pucanj u gradu. Ustaše su na čelu sa Kolakovićem potpuno preuzele vođenje istrage nad građanima, ukoliko su je uopšte i vršili.[521]

Ali građani Bosanskog Novog, Prijedora (prije oslobođenja), Bosanske Dubice, Banja Luke i Bosanske Gradiške, bili su od početka ustanka, na ovaj ili onaj način, učesnici svenarodne borbe, pa će takvi ostati i do kraja.

NAPAD NA GARNIZON BANJA LUKA 18/19. SEPTEMBRA 1944.

Želje i očekivanja građana Bosanskog Novog da se i oni, tih septembarskih dana oslobode kao i Prijedorčani, nisu se ispunila. Jedinice 5. korpusa krenule su u borbu za oslobođenje glavnog grada Bosanske krajine - Banja Luke. Ova borba se, prema razvoju situacije, može podijeliti u dvije faze: prva, napad na sam garnizon, i druga, odbrambene borbe sa neprijateljem, čije su jake jedinice uporno nastojale da prodru do Banja Luke sa pravca Bosanske Gradiške i iz Prnjavora radi pomoći ostacima neprijateljskih jedinica u gradu.

Odmah poslije borbi za oslobođenje Prijedora, a prije pokreta prema Banja Luci, bataljoni 8. krajiške brigade su u rejonu: Sokolište, Radomirovac, Svodna (4. bataljon je bio upućen na desnu obalu Sane), ali je 2. bataljon još uvijek na komunikaciji Bosanski Petrovac - Bihać. Očekivao je dolazak jedinica Podgrmečkog NOP odreda na taj sektor, kako bi i on krenuo u sastav svoje brigade.

Sutradan, po završenom gonjenju prema Bosanskom Novom, neprijatelj je preduzeo izviđanja okoline tog garnizona, pri čemu je, 9. septembra, sa izvjesnim jedinicama stigao i do Blagaja. Pošto je ubrzo protjeran, počeo je u garnizon da dovlači pojačanja. Jedan naš vod izvršio je sutradan, 10. septembra, manji demonstrativni napad na Novsku planinu, iznad Bosanskog Novog.[522]

[521] AVII, k. 202, br. reg. 32-26-1 (Iz izvještaja kotarske oblasti Bosanski Novi br. 262/44, od 13. 11. 1944).

[522] AVII, k. 769, br. reg. 14-1; 21-1 i 28-1 (Izvještaji Štaba 8. brigade od 9. odnosno 10. 9. 1944).

Sa **područja Bosanskog** Novog bataljoni su krenuli, 15. septembra, **na prostor** sela Valentići. Radiniača i'TTencT To'ko 13 **km od Banja Luke).** U međuvremenu je Izviđačka četa brigade stigla u selo Rujišku i 13. septembra krenula za Prijedor, da bi sutradan i ona pošla na nov zadatak - prema BanjaLucL

Prema naređenju štaba 5. korpusa od 16. septembra, za napad na garnizon Banja Luku, određena je 4. divizija sa dvije brigade da napadne prostor između potoka Crkvine i ceste Banja Luka - Prijedor. Desno od 4. divizije napadala je 39, a Srednjobosanška divizija forsirala je rijeku Vrbas, napala uporište Trapiste i prodrla u centar grada. Za podršku napada određen je 2. artiljerijski divizion, čiji su položaji bili na prostoru sela Pavlovac, Koprivnjak i k. 304 kod Pavlovca (oko 4 km od Banja Luke). Naša avijacija morala je da do 18. septembra u 19 časova tuče most na Savi u Bosanskoj Gradiški, zatim Citadelu[523] u Banja Luci, Kaštel i Petričevac. Napad je trebalo da otpočne noću 18/19. septembra u 22 časa.

Istovremeno je 4. diviziji naređeno da sa jednom brigadom napada garnizon Bosansku Gradišku (naročito u cilju rušenja pontonskog mosta na Savi), a sa jednim bataljonom da, u sadejstvu sa jedinicama Srednjobosanske divizije, napadne uporište Klašnice.[524]

Drugi i 4. bataljon 8. brigade imali su da se »uklinjuju« kroz spoljnu i unutrašnju odbrambenu liniju neprijatelja desno od sela Rakovačke Bare, s tim da čelo klina 2. bataljona izbije do vojne bolnice, a zatim da krene desno i čisti uporišta na putu do Citadele. I 4. bataljon je morao da se zajedno sa 2. probija u grad, napadne jednu bojnu domobrana (bivša ulica Biskupa Markovića), a zatim da izbije na Citadelu sa sjeverne strane. Treći bataljon 8. brigade trebalo je da likvidira uporište sela Rakovačke Bare i blokira samostan na Petričevcu - po mogućnosti da ga likvidira - »a

[523] Naziv za utvrđeni blok zgrada u centru Banja Luke. Citadelu su sačinjavale zgrada Velike Župe, Banska zgrada (banovina) sa Kazalištem, Hipotekama banka i zgrada u kojoj se nalazila njemačka komanda mjesta.

[524] Zbornik IV/29, dok. 80.

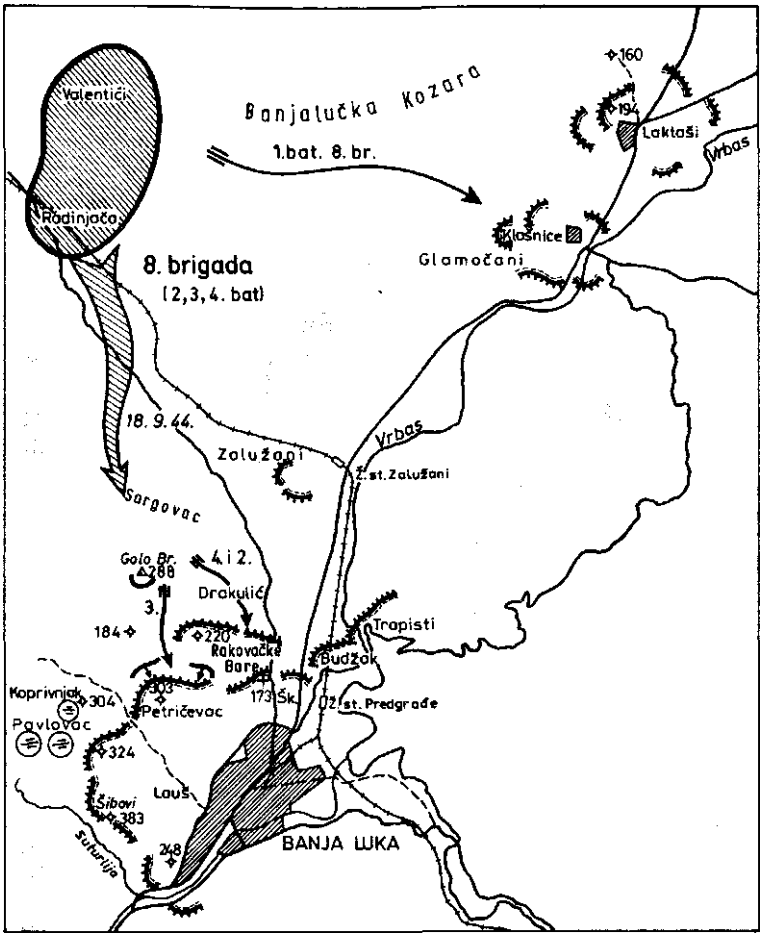

SKICA 8 - *POLOŽAJ NEPRIJATELJA NA ZAPADNOM SEKTORU BANJA LUKE I PRAVCI POKRETA 8. BRIGADE 18. SEPTEMBRA 1944.*

potom da čisti uporišta: Poljoprivrednu školu, željezničku stanicu Predgrađe i dalje prema situaciji«. Prvi bataljon imao je da napada, likvidira i drži uporište Klašnice (na putu Banja Luka - Bosanska Gradiška).

Teško je, pa i nemoguće precizirati koje su se sve neprijateljske jedinice nalazile na pravcu napada bataljona 8. brigade.

Neprijatelj je za odbranu garnizona Banja Luke uvijek bio pripravan. On je početkom septembra 1944. godine, na osnovu zapovjesti zapovjedništva 3. gorskog zdruga, pristupio još solidnijoj organizaciji odbrane sa spoljnom i unutrašnjom linijom, koje je veoma dobro fortifikacijski uredio. Tvrde zgrade u gradu takođe su pripremljene za odbranu (Citadela, Kaštel i si.). Uostalom, on je strahovao od napada na garnizon Banja Luku još 1941. godine, a pogotovu poslije oslobođenja Prijedora.

Brigada je (bez 1. bataljona, koji je već bio kod sela Klašnice, na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška) krenula sa koncentracijske prostorije prema Šargovcu, odnosno na polazne položaje za napad, 18. septembra u 13 časova. Sa Golog brda (tg. 288) pružao se jasan pregled napadnih pravaca bataljona.

U toku podilaženja prvoj odbrambenoj liniji neprijatelja 2. bataljon je zalutao i izbio na Rakovačke Bare. Ovdje je napao neprijatelja tačno u 21,55 časova i likvidirao ga za 30 minuta. Bilo je tu oko 200 ustaša. Posle toga krenuo je na određeni zadatak, ali je već bilo kasno. Prvu odbrambenu liniju neprijatelj je u međuvremenu napustio i blagovremeno se povukao i poseo tvrde zgrade na periferiji grada. Napad je bio teži i 2. bataljon je vodio borbu sve do 4 sata 19. septembra. Pošto nije uspio, dobio je nov zadatak da zatvori pravac desno Rakovačke Bare - lijevo Zalužani. Kad je 2. bataljon primio borbu na Rakovačkim Barama, 4. bataljon je hitno krenuo na svoj pravac. Naišao je na ustaše sa kojima se borio sve do 6 časova 19. septembra. Uspiojje_da likvidira i očisti neprijateljska uporišta sve do vojne bolnice, a i neka uporišta oko glavnog druma.

Treći bataljon je na vrijeme stigao i blokirao sa jugoistočne i jugozapadne strane neprijateljsko uporište Franjevački samostan na Petričevcu. U međuvemenu je jedna njegova četa učestvovala u borbi sa 2. bataljonom na likvidaciji Rakovačkih Bara. Uporište na Petričevcu uspio je da likvidira tek 19. septembra u 9 časova.

Čišćenjem bunkera oko Franjevačkog manastira na Petričevcu i borbom 3. bataljona kod poljoprivredne škole, uz pomoć naše artiljerije sve do 20 časova 19. septembra praktično je završena borba 8. brigade za Banja Luku. Ona je dobila zadatak da, u sadejstvu sa 14. srednjobosanskom brigadom, ne dozvoli prodor neprijatelju sa pravca Bosanske Gradiške, dok borbe u Banja Luci traju. Predstojala je još likvidacija neprijatelja u Kaštelu, pa je sprečavanje intervencije neprijatelja bio jedan od najvažnijih zadataka. Samo je 2. bataljon ostao da čisti Budžak, Predgrađe i poljoprivrednu školu. Na izvršenje zadatka krenuo je u 12 časova 20. septembra. Uspio je da poslije punih 6 časova borbe, osvoji Poljoprivrednu školu u koju je neprijatelj bio satjeran.

Jedinice 5. korpusa su do 22. septembra zauzele grad Banja Luku, osim Kaštela. Tada je Štab korpusa uputio opsjednutoj posadi ultimatum za predaju. Međutim, do predaje nije došlo, i to najvjerovatnije zato što je znala za namjere njemačkog 69. rezervnog korpusa. Naime, Štab ovog korpusa je odlučio da frontalnim dejstvom borbene grupe »Panvic« iz Bosanske Gradiške i obuhvatnim dejstvom borbene grupe »Rudno« iz Dervente, preko Prnjavora i Klašnica, odbaci naše jedinice, a zatim deblokira opkoljenu posadu i ponovo zauzme Banja Luku.

Istog dana kad je upućen ultimatum opkoljenoj posadi u Kaštelu, Operativni odjel Ministarstva oružanih snaga NDH pisao je slijedeći izvještaj:

»... Nastavljaju se žestoke borbe u gradu Banja Luci. Uporišta u gradu odolijevaju premoćnom napadaču... Upućena pojačanja vode teške borbe sa neprijateljem, koji ih je napao s leđa kod Laktaša, Klašnica i Windhorsta (18 km. s.i. 14 i 32 km. s.s. i Banja Luke). U toku su upućenja novih pojačanja. .. Vode se borbe jugozapadno od Bos. Gradiške. .. «, Ali u ovom izvještaju piše i slijedeće: »... Borbene skupine probile su se do Dervente bez dodira... « (Borbena grupa »Rudno« - I.Ć.) 634.

Borbe za potpuno oslobođenje Banja Luke, vođene su do 28. septembra. Neprijatelj je napustio aerodrom u Zalužanima čim ga je onesposobio.[523]

[525] Zbornik IV/29, dok. 173 i 175 (Dnevni izvještaj neprijatelja od 24. 9. 1944).

fi BORBE 8. BRIGADE NA KOMUNIKACIJI BANJA ? LUKA - BOSANSKA GRADIŠKA IZMEĐU 18. I 30. SEPTEMBRA 1944.

I do dolaska neprijateljskih borbenih grupa od Derventе i Bosanske Gradiške, jedinice 8. krajiške brigade su, između 18. i 25. septembra, vodile žestoke borbe oko Klašnica. Naime posada neprijatelja u Bosanskoj Gradiškoj, kao i one na komunikaciji prema Banja Luci, očekujući pomoć jačih jedinica, nastojale su, da zauzmu što pogodnije položaje i drže ih do pristizanja pojačanja. Pri tome su težile da ukoliko je to moguće, odbace naše jedinice dalje od komunikacije.

Komandant 8. brigade Sajo Grbić krenuo je, 20. septembra, od Banja Luke sa 3. i 4. bataljonom prema Klašnicama, gdje je od 18. septembra bio samo 1. bataljon. O tome u 20 časova piše Štabu 4. divizije:

> »... Sa dva bataljona smo stigli do Klašnica i odmah smo stupili u borbu. Neprijatelj je po svaku cijenu nastojao da prodre, ali smo mi sa dva bataljona i jedan 14. brigade (14. Srednjobosanska brigada u sastavu Srednjobosanske NOU divizije - I.Č.) vratili ga nazad u bunkere. Sad vršimo pritisak; u zajednici sa 14. brigadom, likvidiraćemo Klašnice. Neprijatelj je jačine oko 2.000 vojnika. Na Klašnicama i Laktašima sve ustaše, Švabe i milicija. Devetnaestog septembra 1. bataljon - piše komandant brigade Sajo Grbić - dočekao je neprijatelja koji je bježao (vjerovatno iz Banja Luke - inače riječ nečitka) i gadno ga je pomlatio. Zarobljeno je dosta p. mitraljeza... «

Klašnice su bile u našim rukama. Prvi bataljon 8. brigade vodio je, 18. septembra, borbu sa neprijateljem koji je nastojao da to uporište povrati. Neprijatelj je oko 15 časova toga dana i uspio. Napad 1. bataljona noću 18/19. septembra na Klašnice nije dao rezultate, jer je neprijatelj dobio pomoć sa uporišta Laktaša. Borba je trajala čitav dan 19. septembra i uveče toga dana 1. bataljon je sa dvije čete postavio zasjedu neprijatelju, koji je od Banja Luke bježao prema Klašnicama. Bilo je oko 1.000 neprijateljskih vojnika. Poginulo ih je oko 200, a 20 je zarobljeno. Zaplijenjeno je, pored ostalog i 17 puškomitraljeza.[526]

[526] AVII, k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 30. 9. 1944).

Borba 1. bataljona nastavljena je 21. septembra kod sela Kobatovaca (8 km sjeverno od Klašnica), sa dijelovima 3. kubanskog puka 1. kozačke divizije. Zarobljeno je 7, a poginulo je oko 60 neprijateljskih vojnika.

U borbama bataljona 8. i dijelova 14. srednjobosanske brigade, između 21. i 23. septembra, očišćena su sva uporišta između sela Aleksandrovca i Laktaša i naše jedinice su, 21. septembra, ušle u Klašnice. I druga uporišta između Klašnica i Donje Topole bila su u našim rukama.[527]

Neprijatelj, dakle, između 18. i 27. septembra 1944, ne samo da nije uspio da prodre do Banja Luke, već je u borbama, naročito oko nekih uporišta na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka, pretrpio veoma teške gubitke.

Govoreći o borbama jedinica 8. krajiške brigade između 18. i 25. septembra na komunikaciji Banja Luka - Bosanska Gradiška, u izvještaju Brigadnog komiteta SKOJ-a za septembar, kaže se, pored ostalog, da nisu vjerovali da je svijest na takvoj visini, dok se u to nisu uvjerili kroz ove akcije. Rečeno je da su izdržali teške marševe, a da nije bilo ni jednog dezertera u brigadi, i pored toga što je došao veliki broj domobrana i novomobilisanih. Dalje, nije bilo pljačke i oduzimanja »niti jedne male sitnice«, kako od civila i trgovina, tako i iz državnih magacina. Ophođenje sa narodom je bilo zadovoljavajuće.[528]

U vremenu između 18. i 25. septembra 1944. poginuli su: iz 1. bataljona - Ožegović Vid, borac, rodom iz Bosanske Krupe, Marjanović Jovan, rođen u Gorjevcu kod Bihaća, Prijić Dane, iz Jasenice - Bosanska Krupa, Hidić (Osmanov) Muhamed, omladinac od 19 godina - iz Bosanskog Petrovca; iz 2. bataljona: Vilički Mirko, politički komesar čete, rodom iz Zagreba, omladinac - 21 godina, Mandić Mirko, rodom iz Prištaline, Bosanska Krupa; Vojvodić Mika, četna bolničar-

[527] AVII, k. 769, br. reg. 28-1 i k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaji štaba 4. divizije i 8. krajiške brigade).

[528] IRP - BiH, 10/98 (Izvještaj Brigadnog komiteta SKOJ-a za septembar - pisan 3. oktobra 1944).

ka, omladinka od 19 godina, rođena u Grabežu kod Bihaća, Zorić Perica, zamjenik komandira čete, omladinac od 19 godina, iz Velikog Radića kod Bosanske Krupe, Čukić Ivan, borac, rođen u Tuzli, Santrač Nikola, komandir čete, iz Gudavca - Bosanska Krupa, Vojnović Mara, četna bolničarka, stara 15 godina, rođena u selu Gudavcu, Taneš Živko, rođen u Miskoj Glavi - Bosanski Novi, Škorić Ljuban iz Čađavice kod Bosanskog Novog, star 18 godina, Čehić Fikret, iz sela Fajtovaca - Sanski Most i Bajić Lazo, rođen u Cazinu. Većina boraca 2. bataljona izginuli su u jurišu na uporište Aleksandrovac, među njima i: Mika Vojvodić i Gaćeša Mićo.

Iz 3. bataljona 8. brigade poginuli su između 18. i 25. septembra: Polovina Branko, desetar, iz Doljana, Ugrenović (Đure) Drago iz Bosanske Krupe, Mević Mehmeda Neživ, nosilac ranjenika, rodom od Sarajeva i Rađenović Stevo, 15 godina, rodom iz Cazina; iz 4. bataljona: Vignjević Petar, roden u Lipi - Bihać, Hasanbegović Hasan, rođen u Ljubuškom, Balajin Franjo iz Rogatice, Radošević Gojko, iz Vrtoča, Pivnjev Sava, Bundalo Božo, Male Japre - Sanski Most, Drinić Stevo iz Krnjeuše, Bogdanović Stevan, Mali Dubovik - Bosanska Krupa.[529]

U isto vrijeme brigada je imala još 88 lakše i teže ranjenih, a u to vrijeme (od 18. do 25. septembra 1944) poginula su 883 neprijateljska vojnika, a 265 ih je zarobljeno. Bilo ih je i mnogo ranjenih.

Zaplijenjeno je: 6 pištolja, 92 puške, 21 puškomitraljez, 2 topa, 6 protivavionskih mitraljeza, 11 strojnica, zatim: 4 magacina puščane i minobacačke municije i benzina, 7.200 puščanih metaka, 30 bicikla, 26 kola, 3 magacina sa hranom, 1 magazin vojnog odijela, 436 konja sa opremom, 80 sedala, 5 kamiona, 4 automobila itd. Istovremeno je uništeno 11 kamiona i 10 kola sa konjskom zapregom.[530]

Borbe jedinica 8. krajiške brigade (i drugih jedinica 4. divizije) na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka, odnosno na prostoru Glamočani, Donja Topola, Bakinci (8.

[529] AVII, k. RP K6, br. reg. 6/3 i 2/3 (Prema podacima štaba 8. krajiške brigade).

330 AVII, k. 775A, br. reg. 22/3 (Izvještaj Štaba brigade od 30. septembra 1944).

brigada), potrajaće još dva-tri dana. Veliku teškoću borcima pričinjavala je kiša, koja je neprekidno padala. Pokreti i prebacivanje sa položaja na položaj bili su gotovo neprekidni i, zbog nevremena, veoma otežani. Jedinice je trebalo povući da se borci prosuše i donekle ugriju.

NAPAD NA UPORIŠTE D. TOPOLA 25/26. SEPTEMBRA [5]

Komandant brigade Sajo Grbić (tih dana je unapređen u čin majora) i politički komesar Rade Bašić, pripremali su jedinice za napad na uporište D. Topolu. U izvještaju Štabu 4. divizije rečeno je da se neprijatelj nalazi sjeverno od žandarmerijske kasarne i duž ceste; da su naše jedinice doprle do žandarmerijske kasarne i da vrše jak pritisak; da se neprijatelj brani stopu po stopu; da pristiglim tenkovima tuku jakom bacačkom vatrom.[531]

Toga dana neprijatelj je pokušavao da odbaci naše jedinice dalje od uporišta u Donjoj Topoli, ali u tome nije uspio. Borba se vodila čitav dan, 25. septembra. Napao je i jedinice 11. brigade na lijevom krilu 8. Odbačen je nazad. Napad 1, 3. i 4. bataljona 8. brigade na Donju Topolu otpočeo je u 22 časa 25/26. septembra. Treći bataljon je napadao uporište niz cestu, a ostala dva trebalo je da bočno, preko Rovine (k. 96), izbiju na cestu, a zatim da gone neprijatelja na sjever, prema Donjoj Topoli. Jedna četa 1. bataljona napala je uporište sa jugozapadne strane, na cesti, a zatim prema crkvi u selu. Naređenje je bilo da se neprijatelj likvidira, a zatim goni sve do Bosanske Gradiške.[532]

Početkom borbe neprijatelj se veoma lukavo povlačio sa pojedinih otpornih tačaka. Čim bi zauzeo neki povoljniji položaj, puštao je naše borce na blisko odstojanje, a potom otvarao jaku mitraljesku, minobacačku i topovsku vatru. L[T] prvih pola sata borbe mi smo imali premoć u mitraljeskoj

[531] AVII, k. 769A, br. reg. 25-!. Komandant 4. bataljona Vasan Đaković u svom ličnom dnevniku pod 26. septembrom zapisao je: »... Poslije podne neprijatelj dobija pomoć iz Gradiške, koristi kišu koja je udarila, jako tuče... Vrijeme gadno, cijelu noć kiša pada, borba je žestoka... «

[532] AVII, k. 769A, br. reg. 26-1.

i bacačkoj vatri, kao i u topovskoj, ali nakon jednočasovne borbe neprijatelj je prebacio više minobacača sa drugih pravaca i tukao takvom vatrom da je ličilo na bombardovanje. Samo jedna naša četa uspjela je da se probije u neprijateljsko uporište, ali nakon 5 časova borbe neprijatelj je odbacio nazad. Četa je imala 3 poginula i 6 ranjenih. Poginuli su: Stojković Branko, rođen u Sitnici, 17-to godišnji omladinac, Adamović Stevo, rodom od Bihaća i Kovačević Perka, iz Eminovaca, kod Sanskog Mosta.

Naši ukupni gubici toga dana bili su 6 poginulih i 14 ranjenih. Gubici neprijatelja nisu poznati.[533]

Između 26. i 27. septembra još jednom je izvršen napad na uporište Donju Topolu. Sada je u tome učestvovao i jedan bataljon 13. krajiške brigade. Pravci napada jedinica, vrijeme početka i vrijeme trajanja borbe bili su isti kao i prethodne noći. Ali ni tada nije bilo uspjeha. U 3 sata 27. septembra jedinice su se povukle na polazne položaje. Imali smo 2 poginula i 6 ranjenih boraca.[534]

Sutradan je neprijatelj jačim snagama napao 3. bataljon na lijevom krilu brigade, koji se zbog gubitaka morao povući. Poginuli su: Kevenčić Krsta, rodom iz Sokolova, Adamović Savo, rodom iz Benakovca, Delić Osmanov Zeća, rodom od Ključa, omladinac - star 16 godina, Jarić Stevanov Jovo, rodom od Otoke (18 godina), Mihić Josipov Mate, desetar, rođen u Vrsti kod Bihaća, Čenak Saliha Šalim, rodom od Sarajeva 18 godina, Erceg Šimunov Živko iz Čađavice kod Bosanskog Novog i Milojica Nikola iz Miške Glave kod Bosanskog Novog.

Neprijatelj je udario i u bok 4. bataljona, pošto se 3. pod " borbom povukao do Mašića. Istovremeno, neprijatelj je pokušao napadom uz cestu i desno da odbaci i 2. bataljon 8. brigade, ali nije uspio. Oko 17 časova toga dana (27. septembra) 7 neprijateljskih aviona otpočelo je bombardovanje i mitraljiranje naših položaja i u 18,30 neprijatelj je izvršio

533 AVII, k. 775A, br. reg. 23-1/3 i RP K6, br. reg. 6/3.

534 AVII, k. 769A, br. reg. 28-1. Dva bataljona 11. brigade tad su napadala na uporište u Dubravama i Čikulama. Neprijatelj je protjeran iz Dubrava, ali iz Čikula ne.

koncentričan napad na jedinice 8. i 13. krajiške brigade. Uspio je da ih potisne.[535]

Nove neprijateljske jedinice upućene iz Bosanske Gradiške (borbena grupa »Panvić«) i od Prnjavora (»Rudno«) stigle su, 27. septembra na polazne položaje za napad kod Gornje Topole, odnosno Klašnice.[536] Glavnina neprijateljskih jedinica imala je zadatak da se što prije probije do Banja Luke, ali su i znatne njegove jedinice izvršile napad od Klašnice i Laktaša radi blokade i uništenja naših jedinica zapadno od komunikacije Bosanska Gradiška - Banja Luka, ili bar da bi ih odbacili daleko od te komunikacije.

> Ovo se jasno vidi iz dnevnog izvještaja neprijatelja od 29. septembra br. 273/44. U tom izvještaju se kaže: »... U području Banja Luke nastavljeno je u toku jučerašnjeg dana uništenje neprijatelja u području između Klašnica i Adolfstala. Obruč stvoren oko tzv. »VIII. Korpusa« sve je više sužen i neprijatelj sustavno tučen. Svaki pokušaj bijega neprijatelja u smjeru Kozare spriječen je.. . «[537]

[535] AVII, RP K6, br. reg. 6/3.

[536] Zbornik IV/29, dok. 178.
U dnevnom izvještaju Ministarstva oružanih snaga NDH Ia br. 272/44 od 28. 9. 1944. piše: »... Brza oklopna skupina upućena u pomoć preko Prnjavora dostigla je 27. 9. 1944. ujutro Klašnice (17 km s-i Banja Luke) te nadire u smjeru sjeverozapada i sjevera u leđa neprijatelju kod Windhorsta (G. Topola - I.Č.). Druga skupina kod Windhorsta prešla u napadaj na cijeloj fronti u smjeru juga... « (zbornik: Tom IV., knj. 29, d. 178).
Iz Bosanske Gradiške krenule su slijedeće neprijateljske jedinice: dijelovi 5. i 7. SS policijskog bataljona, koji su se nalazili u G. Topoli i Bos. Gradiškoj; dva bataljona SS policije, koji su dovedeni iz raznih garnizona (Vukovara, Vinkovaca, Osijeka); 3. puk 1. Kozačke divizije »Čerkezi«, 4. ustaška prometna bojna, kojoj su pridodate ustaše iz 3. ustaške bojne, koji su se probili iz Banja Luke; tri bojne ustaša »odbrane«. To su ustaše iz zaštite konc. logora, a bili su pod komandom Luburića Maksa; jedna bojna Poglavnikove tjelesne straže, koja je stigla iz Zagreba, pod imenom 5. SS divizija - Od Bosanske Gradiške je pošlo i pet tenkova, dvije tankete, velik broj oklopnih kola i kamiona.
- Od Prnjavora stigli su Njemci. Kod Klašnica su bili zaustavljeni. Dva bataljona 6. KNOU brigade držali su se sve do 22 sata 27. 9. Tad su se Njemci, pod snažnom vatrom i uz pomoć avijacije, uspjeli prebaciti preko r. Vrbasa gumenim čamcima (most je bio porušen).
AVII - k. 770A, br. reg. 1/2-4 (Prema izvještaju Štaba 4. divizije - OB služba - str. pov. 541/44 od 1. 10. 1944. godine).

[537] Zbornik IV/29, dok. 179.

U stvari, nije se radilo o obruču koji se »sve više sužava«, niti o jedinicama 8. korpusa. Naprotiv, naše jedinice su davale veoma uspješan otpor brojno daleko jačim i bolje naoružanim jedinicama neprijatelja i nisu dozvolile da upadnu u neku od priželjkivanih i pripremanih klopki. Bataljoni 8. brigade su, po veoma lošem vremenu, odstupali i istovremeno se pripremali da iznenade neprijatelja. Oni su se 27. septembra povlačili od ceste sve do Šibića Hana i mosta na rječici Osorni (3-4km zapadno od Bosanskog Aleksandrovca), a zatim zauzeli linije rovova neprijatelja iz kojih je on, prije nekoliko dana, bio protjeran. Drugi bataljon 8. brigade sačekao je neprijatelja bočno - od Šibića Hana, a 4. opet bočno, od rječice Osorne. Pušten je na oko 100 m, a zatim zasut žestokom vatrom. Tu je neprijatelj pretrpio velike gubitke, dok su naši imali 8 poginulih i 10 ranjenih. U ovoj borbi nestalo je 16 boraca - bivših domobrana i četvorica drugih. Štab brigade je pretpostavio »da su se rasuli po drugim jedinicama«.

Štab brigade je 29. septembra u 17 časova primio radiodepešom naređenje štaba 4. divizije da se bataljoni 8. brigade koncentrišu na prostoru Klašnice - Glamočani - Jablan - Bukovica (4-5 km zapadno i jugozapadno od Klašnica. Toga i prethodnog dana neprijatelj je napadao od Laktaša i Klašnica prema Donjim Bakincima i Jablanskoj kosi (k. 351). Sutradan su 1. i 2. bataljon 8. brigade dočekali neprijatelja koji se kretao prema našim položajima: Bakinci - Cerička glava. U ovoj borbi 1. bataljon se izmješao sa neprijateljem. Poginula je Vukašinović Danica, bolničarka 1. čete, omladinka, član SKOJ-a, stara 19 godina, rođena u Grmuši kraj Bihaća, zatim: Lavrnja Dušan iz iste čete i bataljona (18 godina, član SKOJ-a), rodom iz Pritoke kraj Bihaća, Omerović Alija, iz 3. čete 1. bataljona, rodom iz Cazina i Radanović Stevo iz iste čete i bataljona, rodom iz Bosanskog Petrovca.

Poslije ove borbe u kojoj nisu poznati gubici neprijatelja, 2, 3. i 4. bataljon povukli su se, po naređenju štaba 8. brigade, u pravcu sela Užara i Šimića (oko 17 km od Klašnice, odnosno ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka), dok je 1. bataljon zadržavao neprijatelja. Poslije dva sata i on je došao u sastav brigade.[538]

[538] AVII, k. 775A, br. reg. 23-7/3 i RP K.T, br. reg. 6/3.

Povlačenjem 8. krajiške brigade, 30. septembra na novu, privremenu teritoriju, završeno je njeno učešće u borbi za Banja Luku, koja je počela dvanaest dana ranije, a završene su i odbrambene borbe, oko ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka, koje su trajale nekoliko dana. Brigada je, poslije kratkog odmora, krenula na nove zadatke u uporne borbe oko Zenice, Travnika i Sarajeva i završne operacije za oslobođenje naše zemlje.[539]

Štab 8. brigade izvjestio je štab 4. divizije da je u borbama sa ovom brigadom u vremenu između 25. i 30. septembra neprijatelj imao 171 poginulog i 137 ranjenih, a jedinice brigade 20 poginulih i 39 ranjenih.

U borbama za Banja Luku i Bosansku Gradišku, kao i akcijama na uporišta na liniji Bosanska Gradiška - Banja Luka, neprijateljski 3. gorski zdrug se potpuno raspao. Većim dijelom je prešao na stranu NOV Jugoslavije. Istovremeno su djelimično uništene i razbijene i slijedeće jedinice neprijatelja: 5. i 7. bataljon SS policije, njemačka posada na aerodromu Zalužani, 3. bojna prometnog zdruga (ustaše). Jedna se satnija ove bojne probila do Bosanske Gradiške, a dvije su potpuno razbijene, 4. bojna prometnog zdruga pobjegla je bez borbe sve do Bosanske Gradiške, povlačeći se pored Vrbasa; uništena je i Feld žandarmerija.[540]

Njemci su sa svojim motorizovanim jedinicama napustili Banja Luku 4. oktobra 1944. godine. S njima su otišli i gotovo svi pripadnici njemačke nacionalne manjine. Prilikom odlaska popalili su i razrušili vojne objekte koje su oni koristili, barake, skladišta i uređaje na aerodromu u Zaluža-

[539] Borbene grupe neprijatelja »Panvic« i »Rudno« u teškim borbama, koje su započete 25. 9, uspjele su da se po cijenu teških gubitaka spoje kod Klašnica 28. 9. 1944. i da istog dana u 17,30 časova prodru u Banja Luku. Sutradan su se spojile sa opkoljenim garnizonom u Kaštelu. Prilikom borbi za Banja Luku i kasnije, 6. korpus dobio je zadatak da izvrši napad na Sunj i komunikaciju Sunj - Okušani, i da time veže neprijateljske jedinice radi olakšanja borbi jedinica 5. korpusa NOVJ. (Zbornik IV/29, dok. 800).

[540] AVII, k. 770A, br. reg 1/2-4 (Prema izvještaju OB službe 4. divizije od 1. 10. 1944), AVII - k. 775A, br. reg. 23-1/3 i RP k. 6, br. reg. 6/3.

nima. Ovdje su digli u vazduh i veće količine eksploziva i zapalili, takođe veće količine, benzina.[545]

I poslije prodora neprijatelja u Banja Luku, u ustaškim rukama bila je samo njena najbliža okolina. Banja Luka je imala vezu samo sa Bosanskom Gradiškom i Kotor Varošom. Veliki dožupan u izvještaju od 16. oktobra iznosi da »čak i sam dio grada preko Vrbasa smatra se neoslobođenim područjem.. . «, a da je prilikom našeg povlačenja »sa partizanima otišlo 5.000 građana, od toga 2/3 iz središta grada, a 1/3 iz dela preko Vrbasa. Otišli su - piše u pomenutom izvještaju - članovi obitelji onih, koji su se već ranije nalazili kod partizana, a veoma mnogo onih koji su se uslijed promidžbe plašili protumjera od strane Njemaca i ustaša. .. «

[541] AVII, k. 156, br. reg. 6/4-1 (Prema izvještaju Velike župe Sana i Luka u Banja Luci od-16. 10. 1944. godine).

P e t i d i o

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU ZENICE, TRAVNIKA I SARAJEVA; BORBE BRIGADE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Oktobar 1944. bio je - kako je u svom izvještaju napisao i politički komesar 4. divizije Dimitrije Bajalica 5. novembra . 1944. godine - mjesec pokreta 4. divizije, a time i 8. brigade. Ona je, 1. oktobra, krenula sa prostora sela Šimići - Užari do sela Bistrice, a zatim, poslije odmora, prevalila put dug oko 220 km, do Donjeg Vakufa, odnosno do novog sektora: I Zenica, Travnik. Marš divizije vezan je za šire zadatke 5. kor- \ \pusa.

« Njemačke jedinice nalazile su se već polovinom septembra 1944. u punom povlačenju iz Grčke, a pripremale su se za povlačenje i iz Albanije. Kod nas, Njemci su se grupisali na pojedinim važnim odstupnim komunikacijama na sjeveru, a kao svoje zaštitnice po garnizonima i komunikacijama ostavljali su kvislinške jedinice.

Njemačka Vrhovna komanda oružane sile naredila je 6. septembra, 1944. godine Grupi armija »E«[542] da evakuiše Peloponez i da sa egejskih ostrva povuče što više snaga na kopno, a tri dana ranije naređeno je da se 11. vazduhoplovna poljska divizija uputi iz Grčke u Jugoslaviju. Njemačka 117. lovačka divizija prebacila se polovinom septembra, poslije povlačenja sa Peloponeza, prema Beogradu. Namjera je Nemaca bila da se snage Grupe armija »E« prebace na sje-

[542] Grupa armija »E« jačine oko 360.000 vojnika. (Erich Smidt-Richberg, Das ende auf dem Balkan, 1955, 23-26).

ver koristeći glavni komunikacijski pravac dolinom r. Vardara, preko Niša i slivom V. Morave. Međutim, komunikacijski pravac Skoplje - Beograd presječen je. Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije drug Tito naredio je, naime, 6. oktobra, 1944. Glavnom štabu NOV i PO za Srbiju da se 13. Korpus NOVJ pripremi za brzo oslobođenje Niša, kao važnog komunikacijskog čvora u dolini J. Morave, a Štabu 1. armijske grupe, dan ranije, da preduzme mjere za oslobođenje Obrenovca i da bude spreman za napad na Beograd, koji je i oslobođen 20. oktobra.

Ovim je Grupa armija »E« nabačena na neophodne terene Crne Gore i Sandžaka, gdje je morala slabim i uzanim komunikacijama, uz stalne borbe, da se probija ka dolini Drine i prema Sarajevu.

Glavni zadatak jedinica 5. udarnog korpusa, u toj situaciji bio je da se energičnim akcijama na području djelovanja korpusa neprijatelju onemogući korišćenje komunikacija. U tom smislu Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije je 19. oktobra uputio direktivu štabu 5. korpusa u kojoj se kaže da su jedinice 2. udarnog korpusa oslobodile područje od Herceg Novog do poluostrva Pelješca i da nastavljaju operacije ka Neretvi i Mostaru, a da jedinice 5. udarnog korpusa treba da se energično angažuju na komunikaciji Konjic - Sarajevo - Bosanski Brod i time prošire uspjeh jedinica 2. udarnog korpusa. Pri tome »... opšte težište rada 5. udarnog korpusa treba da bude na komunikacijama, radi uništavanja neprijateljskih pokretnih grupa, a angažovanje krupnih snaga oko pojedinih uporišta nije u ovoj situaciji rentabilno... « - kaže se u pomenutoj direktivi.[543]

PREBACIVANJE BRIGADE NA NOVI SEKTOR

U selu Bistrici brigada je ostala pet dana od 1. do (^ oktobra na odmoru i sređivanju. Dva dana prije pokreta Štab brigade održao je sastanak sa štabovima bataljona na kome su analizirane protekle akcije i razmotreni naredni zadaci.

[543] Hronologija, str. 938. I mjesec dana prije ove direktive, tačnije 15. septembra 1944. godine, Vrhovni štab je uputio direktivu 5. korpusu, u kojoj se traži da se ispita jačina neprijateljskih snaga u Travniku i, ako su ove slabe, da se zauzme ovaj garnizon. Naređeno je i da se izvjesne snage orijentišu prema Sarajevu.

Iako je brigada imala zapaženih uspjeha u poslednjim borbama oko Prijedora i Banja Luke, na ovom sastanku sa štabovima bataljona diskutovalo se vrlo kritički, čak i oštro. Komandant brigade major Sajo Grbić iznio je svoja zapažanja, kao na primjer: neredovno slanje izvještaja u toku borbe od strane komandi četa štabovima bataljona, a ovih Štabu brigade. Ovo zakašnjenje moglo je imati ozbiljnih posljedica, jer se - kao što je bio slučaj u poslednjim borbama - situacija iz časa u čas mijenjala. Moralo se pomoći ovoj ili onoj jedinici, a kako, ako se ne zna trenutno stanje na borbenoj liniji? Svaki naš borac - rečeno je dalje na ovom savjetovanju sa štabovima bataljona 4. oktobra 1944. - mora znati šta se napada, u kom pravcu treba ići, inače neće moći da ispolji dovoljno inicijative i borbenosti. Zatim je konstatovano da naša artiljerija još uvijek nije dovoljno efikasna, da je dejstvovala samo u početku, za vrijeme pripreme napada, a poslije nije bilo dovoljno saradnje sa jedinicama u napadu. Neprijatelj se morao goniti do njegovih iscrpljujućih granica - podvukao je komandant brigade. To je zamorno, ali se moraju iskoristiti povoljni trenuci kad je neprijatelj demoralisan. Inače, on će stati i pribrati se kada mi stanemo. Naša intendantura morala je biti još brža i efikasnija u snabdjevanju, jer je ishrana jedinica, kako su iznijeli politički komesari bataljona, bila slaba. Ako se ovome dodaju loši vremenski uslovi u toku borbi oko ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka (kiša, magla, mokra odeća, raskvašena obuća), onda je to moralo loše da se odrazi na zdravlje, borbenost i pokretljivost jedinica.

U zaključku sastanka štaba 8. brigade sa štabovima bataljona pred pokret brigade prema Zenici, rečeno je između ostalog, da treba vrlo temeljito pripremiti jedinice za predstojeći marš, naročito imajući u vidu da brigada prvi put napušta sektor na kome je formirana i na kome se dotada borila; da se u komandama i štabovima moraju bolje koristiti karte (sekcije) u pokretu, a i inače; da se mora više voditi računa o konjima; da bivše domobrane ne treba zvati domobranima, jer su oni sada naši drugovi. (Tada je po bataljonima stiglo po 50-60 bivših domobrana i nešto drugih - novomobilisanih boraca).[544]

[544] Dnevnik M.P.

Do polaska iz Bistrice u nekim bataljonima su održani sastanci bataljonskih partijskih biroa (komiteta) u vezi sa predstojećim pokretom ili kadrovskim pitanjima (4. bataljon), a novi sastanak štabova bataljona sa Štabom brigade održan je, 6. oktobra, u Rakelićima. Brigada je toga dana ovdje i stigla, pošto je posle relativno napornog marša, po kiši i raskvašenom terenu prevalila od Bistrice 27 km. U Rakelićima je i zanoćila, da bi sutradan nastavila put do Ramića, nedaleko od Ključa i time prešla novih oko 37 km.

Na svim sastancima: partijskim, skojevskim, štabova ili komandi četa, prije i u toku marša brigade, dva su osnovna pitanja zaokupljala pažnju rukovodećih ljudi u brigadi. To su: kako se prilagoditi partijsko-političkom radu u pokretu, odnosno kako organizovati politički rad sa borcima u vrijeme marša, ne dopuštajući da i jednog trenutka ne budu upoznati sa trenutnom vojno-političkom situacijom, a drugo, kako obezbjediti da pojedinci samovoljno ne napuštaju svoje jedinice kada brigada napusti Podgrmeč. Prema izvještaju političkog komesara 4. divizije Dimitrija Bajalice, od 5. novembra i jedan i drugi zadatak je ispunjen. Iz brigada je otpao prosječno vrlo mali broj boraca: iz 11. brigade 37, od kojih se najveći broj vratio ili u putu stigao; iz 8. brigade 68, od kojih se 47 vratilo. Sa 6. brigadom je bilo gotovo isto. Što se tiče rada u pokretu, svi rukovodioci su išli uz kolonu vodeći razgovore sa borcima, tumačeći im dnevne događaje itd. Uz put su održavani sastanci komesara, komandnog kadra. Komesari bataljona održavali su sa komesarima četa kratke sastanke oko najvažnijih pitanja: o brizi za ljude, o obavještenjima i si.[545]

Pred pokret na novi sektor, brigada je imala 1.350 boraca, od kojih 333 člana KPJ (januara 1944 - 264), 37 kandidata i 340 članova SKOJ-a. Po završetku borbi za Banja Luku, naime, brigadi se priključio bataljon Kozarskog NOP odreda, kao 5. bataljon 8. brigade, ali je krajem oktobra rasformiran da bi se njegovim ljudstvom popunile postojeće jedinice brigade.[546]

545 Arhiv CK SK BiH - 156

546 iRp BiH, 10/586-587 (Prema izvještaju pomoćnika komesara brigade od 1. novembra 1944. godine).

I pomoćnik političkog komesara brigade u svom izvještaju od 1. novembra 1944. piše o partijsko-političkom radu u toku pokreta brigade. Partijski sastanci štapskih i četnih ćelija i sastanci bataljonskih biroa (komiteta) bili su redovni i - kako je javljano, ulazili su u sva pitanja i probleme jedinice. Diskutovalo se, između ostalog, i o prijemu novih boraca u Partiju. Tako je u oktobru 1944. primljeno u Partiju 27 novih, ali ih je i 8 otišlo iz brigade. Između ostalih, brigadu je 7. oktobra napustio i otišao na novu dužnost politički komesar brigade Rade Bašić, a za političkog komesara je došao Slavko Havić; Mišo Puhača, politički komesar 4. bataljona otišao je za političkog komesara 9. brigade, a ovu dužnost je primio Božo Zorić; umjesto Mehe Omerhodžića, za pomoćnika političkog komesara 2. bataljona došao je Stevo Vujinović. Sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a Ale Galić otišao je na novu dužnost, a dužnost sekretara primio je Mandić Dmitar.[547]

BORBE 8. BRIGADE U OKTOBRU 1944.

Dok borbe na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka još nisu bile okončane i neprijatelj nije bio prodro od Dervente i Bosanske Gradiške do Banja Luke radi deblokade svojih opkoljenih ostataka u Kaštelu (Banja Luka) - pročelnik operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH pukovnik Helbich pisao je 24. septembra da se partizani i dalje okupljaju u području Travnika i »sve bliže primiču ovom mjestu«. Njemci i ustaše su strahovali za Travnik. Oni su 21. septembra koristeći avijaciju, izvršili snabdjevanje municijom posade u Travniku, Sarajevu i nekim uporištima na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka.[548]

[547] IRP BiH - 10/586-587 - Brigada je kroz Ključ prošla 8. oktobra paradnim maršem i uz muziku. To se ponovilo još tri puta: u Mrkonjić Gradu pozdravila je štab 4. divizije, u Jajcu istog dana u 19 sati prošla je paradnim maršem ispred štaba 5. korpusa, a u Donjem Vakufu muzika je dočekala i ispratila brigadu na njenom putu prema Zenici.

[548] Zbornik IV/29, dok. 175.

Dva dana prije napada jedinica 5. korpusa na garnizon Travnik, 8. brigada je bila na odmoru u Donjem Vakufu. Tu je stigla 11. oktobra u 20 časova, a na novi sektor je produžila 18. oktobra u jutarnjim časovima. Štab 5. korpusa je već 17. oktobra izdao pripremno naređenje svojim jedinicama po kome je 6. brigada krenula preko Komara na prostoriju Turbe, Bačvice, Paklarevo (gdje je smjenila 7. brigadu 10. divizije), a 8. i 11. brigada na prostor Orašac, Bistra, Zubići - dakle bliže Travniku.

Preciznije naređenje o zadacima 8. i drugih brigada stiglo je sutradan - 18. oktobra, dok je 8. brigada bila u pokretu za sela Šišavu i Mudrike. Po njemu 8. brigada je trebalo da zatvori sve pravce koji od Zenice vode prema Travniku i pravac Travnik - Busovača. Osim toga, brigada je bila dužna da kontroliše i puteve koji padinama planine Vlašića, preko Guče Gore vode ka Travniku. U vrijeme borbi za Travnik jedinice brigade trebalo je da ruše komunikaciju Zenica - Lašva i izvrše demonstrativan napad na Zenicu. Od jedinica 4. divizije samo su 6. krajiška brigada i artiljerijski divizion divizije direktno napadali na garnizon Travnik, a 11. na željezničku stanicu Bila i selo Han Bila.[349]

Marš brigade }9. oktobra.preko Vlašić planine i njenih padina do sela Suhi Dol i Maline (oko 6 km od Travnika), bio je vrlo *naporan.* Kretalo se raskvašenim seoskim putevima i van puteva. Rastojanje od oko 20-22 km, između sela Šišave i Mudrika pređeno je toga dana do 14 časova. Tako su jedinice brigade, sem 1. bataljona koji se kretao prema selima Alihodže i Brajkovićima, stigle na određenu teritoriju.

Napad na garnizon Travnik otpočeo je tačno u predviđeno vrijeme, u 19 časova 20/21. oktobra. Bila je to duga i veoma teška borba u kojoj je poginulo dosta naših boraca. Među njima i Josip Mažar - Šoša, prvi komandant 4. divizije, Petar Mećava, prvi komandant 12. krajiške brigade, načelnik štaba 6. brigade i mnogo drugih.[550] Šesta krajiška bri-

[549] Zbornik IV/29, dok. 175.
[550] Zbornik IV/30, dok. 37.
Prema podacima Štaba 4. divizije na sektoru Travnik, Vlašić pl. Nemila, Zenica, Busovača, Kakanj, Visoko nalazile su se slijedeće snage neprijatelja: a) njemačke formacije: »Pincer Jöger« bataljon »Princ Eugen« divizije - Busovača, Aufklerugs, a 1. »Princ Eugen« divizije, 782, Turkes-

gada 4. divizije napadala je - u zajednici sa 7. brigadom 10. divizije - sa zapadne i sjeverozapadne strane. Treći bataljon 6. brigade, koji je bio na čelu glavnog klina, uspio je da se probije kroz dvostruki red žica. Međutim, udarna grupa ovog bataljona bila je pri probijanju gotovo potpuno izbačena iz stroja. Ovo je onemogućilo proboj spoljne odbrambene linije u prvom naletu. Zatim je formirana nova udarna grupa od 3. i 4. bataljona 6. brigade. I drugi nalet nije uspio. Oko 4 časa 21. oktobra preduzet je i treći napad. I u ovom napadu udarne grupe bataljona su razbijene. Slijedeće noći 21/22. oktobra u 19 časova napad je obnovljen. Snažnim jurišem svih jedinica korpusa za kratko vrijeme likvidirana su sva uporišta, osim kasarne. Borba je nastavljena i 22. oktobra, kada je u 17 časova uslijedio opšti juriš na kasarnu. Neprijatelj je likvidiran i Travnik je oslobođen.[551]

U međuvremenu, dok se vodila ova borba u Travniku, jedinice 8. krajiške brigade bile su na svojim položajima: prema Zenici - Jelinaku - Čajdrašu (3, 4. i 5. bataljon) i prema Vitezu (1. bataljon). Ovaj je imao zadatak da uporište Vitez drži u blokadi, a zatim da ga sa jedinicama 11. brigade napadne pošto ove likvidiraju željezniče stanice Bila i selo Han Bila. Istočno od Travnika bio je 2. bataljon 8. brigade koji je trebalo da likvidira i hvata neprijateljske vojnike koji bi bježali iz Travnika.[532]

Noću 20/21. oktobra u uporištu Vitez nije bilo neprijatelja. Bilo je napušteno, pa je 1. bataljon krenuo prema Han Kumpaniji (oko 10 km od Zenice) i napao neprijatelja na k. 440 (između Han Kumpanije i Viteza). U početku neprijatelj

tanski bataljon, 989. brigada, 3. puk. ruskog zaštitnog korpusa Srbije (RZK.S), flak jedinica 685. dijelovi 104. divizije: 734. i 845. arabljanski bataljon, Grupa »Eberlajn«, Stab 639. regimente, 920. Landesschütz bataljon, 5. streljački bataljon, pionirski bataljon 369. divizije, 105, izviđački bataljon 5. SS brdskog armijskog korpusa, četa veze, a zatim - prema podacima od 30. 9. 1944: 7. SS samohodni jurišni divizion i jedan bataljon 7. SS divizije »Princ Eugen«, vjerovatno za osiguranje; b) NDH formacije: 3. bojna brzog zdruga, 2. bojna 3. doknadnog gorskog zdruga (obe bojne uništene u Travniku), 1. bojna 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga (djelomično uništena u Travniku), Kupreška bojna 11. ustaškog stajaćeg zdruga (razbijena kod Travnika i između Travnika i Zenice), Jajačka milicija (Zbornik IV/30, dok 37).

[55s] Zbornik IV/30.

[552] AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 2. 12. 1944).

je bio prisiljen da se povuče, ali je protivunapadom odbacio jednu četu 1. bataljona na polazne položaje. Iste noći izvršen je sa jednom četom i teškim minobacačem demonstrativni napad na Zenicu. Poginulo je 5 Njemaca, a 17 je ranjeno.[553]

Narednih dana, 21, 22. i 23. oktobra.razviie su se borbe na prostoru 8. brigadeMSTaime, komunikacijom Ženica - Han Kümpänija Trenülb je, 21. oktobra, oko 150 neprijateljskih včrjTiika - Turkestanaca. i ustaša. Istoga dana čete 4. bataljona 8. brigade posjele su položaje oko ceste za Han Kumpaniju, na oko 200 m od neprijatelja. Na lijevom krilu, prema Katunu (tg. 640) nalazio se 2. bataljon (desno je bila njegova 1. četa). Na lijevom krilu svoje 2. čete bio je puškomitraljezac Durutović Mustafa. Primjetio je trojicu ustaša, pustio ih blizu7a~zatim i osuo rafal. Dvojicu je ubio, a treći je uspio da pobjegne. Na to je neprijatelj otvorio artiljerijsku vatru, a zatim krenuo pješadijom. Tada je Branko Kužeta, komandir 2. čete naredio da se otvori vatra i sam počeo gađati strojnicom. Isto su učinili Čubrilo Stevo i Salko Lindov, koji je odmah ubio trojicu ustaša. Neprijatelj je imao 8 poginulih i 15 ranjenih. Četvrti bataljon nije imao gubitaka. Neprijatelj je odbačen u Zenicu. Zaplijenjena su 2 ruska puškomitraljeza, 5 pušaka, 2 pištolja i 600 puščanih metaka. Zarobljen je i jedan Njemac, Ijekar.

Istog dana 5. bataljon je, po naređenju štaba 8. brigade, napao neprijatelja oko 1 km zapadno od Podbražja (iznad Zenice) i naneo mu gubitke od 29 poginulih i preko 20 ranjenih. I ovdje je neprijatelj protjeran u Zenicu. Peti bataljon je imao 2 poginula. Zaplijenjen je jedan minobacač, mitraljez i 2 puške.[554]

Kada je 22. oktobra pripreman i izvršen opšti juriš na kasarnu u Travniku, dio razbijenih neprijateljskih vojnika (oko 500 ustaša) probijao se iz Travnika, ispod Guče Gore prema Zenici. Njima u susret oko 11 časova, krenuo je neprijatelj iz Zenice.

553 Ista
554 AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3.

Komande I. i 2. čete I. bataljona. U prvom redu krajnji desno Mile Ljuština, komandir 1. čete, a treći slijeva u drugom redu komandir 2. čete Stojan Beronja.

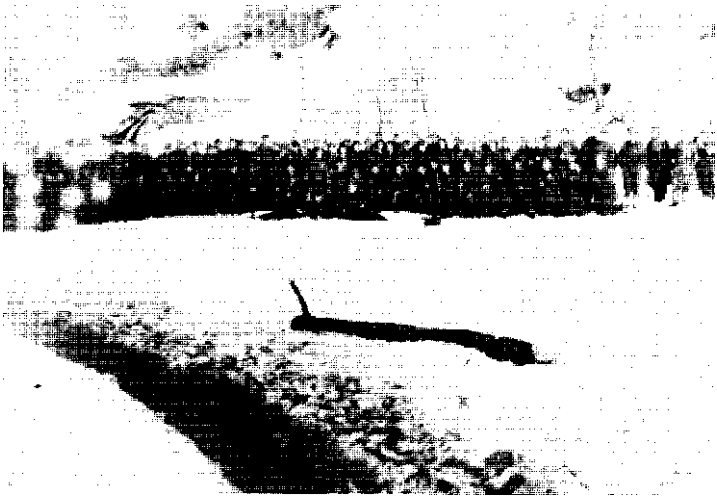

Stroj jedne jedinice poslije oslobođenja Travnika.

\ eusti 8. km/iške brigade na zadatku (decembra 1944. u tediiow telu iznad ZemeeL

U bojnoj relaciji zapovjedništva 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga od 23. 12. 1944. u vezi s tim piše:

> ». . . Preostalo ljudstvo sa jednim dijelom ljudstva Kupreške bojne krenulo je povlačeći se u 04,00 sati ispod Guče Gore na selo Brajkovići, Grahovice, Bukovu Glavu, Jagodice. Ovdje je došlo do jakog sukoba sa dijelovima 8. krajiške brigade, koja je držala obruč oko Zenice.«

,<

Obruč oko Zenice, pored drugih jedinica 8. brigade, držao je i njen 5. bataljon. Od Zenice neprijatelj je prvo napao našu predstražu na tg. 640 i nakon dvočasovne borbe odbacio je. A kada je 5. bataljon prihvatio borbu sa ovim neprijateljem, iza njegovih leđa su se pojavile ustaše iz Travnika. Napale su i brigadno previjalište. Zaplijenili su kuhinje i 9 konja 5. bataljona. Došlo je do dramatične situacije. Zahvaljujući brzoj rokadi našeg bataljona ulijevo i njegovim napadom na neprijateljski bok koji je dolazio iz Travnika, kao i napadu jedne čete 1. bataljona na desni neprijateljski bok, situacija se izmjenila. Neprijatelj je imao 27 poginulih i preko 30 ranjenih. Jedinice 5. bataljona imale su 3 poginula i 4 ranjena borca.[553]

[555] AVII, k. 57, br. reg. 10/2-2 i k. 775A, br. reg. 25-2/3.

Naš bataljon je morao brzo da napusti dotadašnje položaje i da, rokirajući se ulijevo zauzme nove, pogodnije za napad u bok neprijatelja. Tada je sa svojih devet ranjenika ostala u dotadašnjem zaklonu bolničarka Milka Gojić, omladinka, član SKOJ-a. Nije stigla da krene sa ostalima, jer svi ranjenici još nisu bili previjeni. Pošto je ranjenike mirno previla, smjestila ih je u obližnju kuću, a zatim izašla na stražu da ih čuva. Neprijatelj je bio blizu, ona je to znala i sa puškom u ruci čekala ga je ispred kuće. Čekala je rešena da za spas ranjenika učini sve što je u njenoj moći. Na sreću, u prvi sumrak stigao je jedan naš vod. Svi su spaseni. Pitali su Milku kako je izdržala, zašto se nije povukla sa ostalima, a ona mirno odgovara, kao što je mirno i bez panike i ranjenike previla: ».. . Kako bih mogla ostaviti ranjenike kad sam bolničarka. Pa to je moja dužnost... «[556]

Naše jedinice su produžile sa napadom. Krenule su prema k. 640 - Katunu, na kome se nalazio bunker sa rovovima. Prilaz iz Grma bio je vrlo težak, pa su se čete, a među njima i 3. četa 4. bataljona, kretale do ispod Grma u koloni po jedan. Dimič Dragomir, desetar 3. čete, krenuo je naprijed, a ispred ostalih bili su bombaši. Neprijatelj kao da je bio prestrašen i poslije prvih bombi i povika »ura!« panično je napustio ovo uporište, najviše uzvišenje iznad Zenice. Te noći 22/23. oktobra izvršen je i demonstrativni prepad na Zenicu. Neprijatelj je imao 10 novih poginulih i 12 ranjenih, a naši nisu imali gubitaka.[557]

NAPAD NEPRIJATELJA OD ZENICE 23. OKTOBRA 1944.

I sutradan, 23. oktobra, neprijatelj je uporno nastojao da se iz Zenice probije do Travnika. Tog i narednih dana brigada se sa četiri bataljona nalazila na kotama iznad Zenice. Drugi bataljon bio je kod Vardišta (k. 586), lijevo od njega 4. bataljon, a dalje na sjever između sela Kozarci i Gradisa bili su 3. i 5. bataljon, dok se 1. nalazio u blizini 2. i 4. bataljona.[558]

Neprijatelj je, 23. oktobra oko 8 časova, pokušao da sa manjim dijelovima odbaci naše predstraže sa k. 586, k. 640 i k. 594 (najviše kote iznad same Zenice, na lijevoj obali ri-

[556] AVII, k. 28, br. reg. 4/1 (»Udarnik« br. 3 - list omladine 4. divizije).
[557] Isto i k. 775A, br. reg. 25-2/3.
[558] AVII, k. 57, br. reg. 10-2.

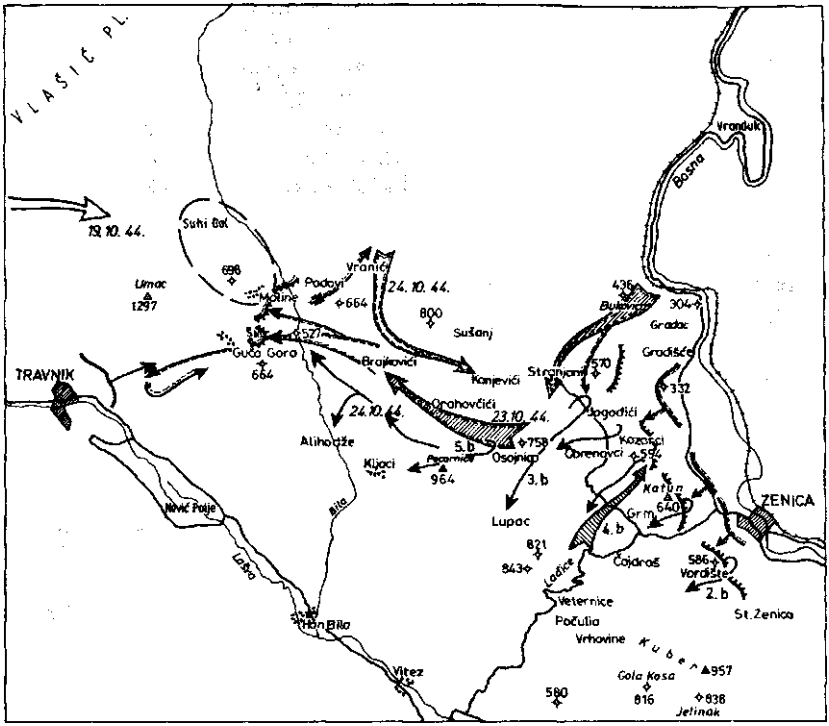

SKICA. 9 - *NAPAD NEPRIJATELJA 23. OKTOBRA 1944. I NJEGOV POKUŠAJ PROBOJA OD ZENICE ZA TRAVNIK*

jeke Bosne), ali je bio odbijen. Međutim, u 12 časova krenuo je jakim jedinicama i odmah sa pomenutih kota odbacio naše predstraže. Tada su glavnine 3. i 5. bataljona prihvatile borbu. Bilo je (prema izvještaju štaba 8. brigade) oko 1.000 ustaša. Radilo se, u stvari, o dijelovima 2, 3. i 5. bojne 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga. Glavni pravac napada neprijatelj je usmjerio na 3. i 5. bataljon 8. brigade pravcem Bukovica - Stranjani. Pružajući žilav otpor bataljoni su se morali povući na slijedeće položaje. Neprijatelj je produžio napad u pravcu sela Jagodića i Osojnice i time praktično zašao za leđa 3. i 5. bataljona. Tada je 4. bataljon, na centralnim položajima prema Zenici, izvršio napad sa dvije čete prema

lijevom boku neprijatelja, na k. 594 Kozarci. Žilavom borbom 4. bataljona koja je trajala oko 2 sata, i to »samo bombama, pištoljima i žestokim jurišima«, neprijatelj je bio iznenađen i odbijen, ali su njegove druge jedinice sa k. 640 krenule prema Čajdrašu. Tako su se dijelovi 4. bataljona našli u nezgodnoj situaciji, sa dijelovima neprijatelja na desnom boku i leđima. Zbog toga se 4. bataljon morao povući nazad.

Štab brigade je u izvještaju od 2. novembra zapisao:

> »... Za sve to vrijeme, od 12 do 18 časova, 3. i 5. bataljon su se krvavo borili sa neprijateljem, koji je nadirao pravcem Podbrežje - Jagodići - Osojnica. Za to vrijeme snage 3. i 5. bataljona vršile su juriš tri puta, ali je svaki od njih neprijatelj kontrajurišem odbacio. Naposljetku, u prvi sumrak 3. i 5. bataljon izvršili su posljednji juriš. Ali je neprijatelj i tada odbacio naše snage i uspio da prođe i zauzme Osojnicu k. 758... «[559]

Neprijatelj je poslije ove borbe produžio prema selima Grahovčićima i Brajkovićima, dok se 3. bataljon povukao u selo Lupac, a 5. u selo Kljaci. Toga dana neprijatelj je iz Zenice izvršio još jedan napad. Naime, u vrijeme borbi 3. i 5. bataljona, neprijatelj je u 15 časova, sa oko 200 vojnika, napao 2. bataljon u želji da se probije preko k. 586 do Vardišta i eventualno južnije. Odbijen je u Ženicu.

Svi ovi napadi neprijatelja 23. oktobra južno od sela Kozarci i do Vardišta imali su zadatak da olakšaju dejstva njegovim glavnim jedinicama na pravcu Jagodići - Osojnica - Brajkovići - Guča Gora i eventualno Travnik. Oni su tako bili i sinhronizovani. U protivnom, postojala je mogućnost da 8. brigada sa dva bataljona napadne glavninu neprijatelja u lijevi bok i time mu osujeti nadiranje južnim padinama Vlašić planine. U svim tim borbama 23. oktobra, neprijatelj je imao 124 poginula i 65 ranjenih, a naši: 3 poginula i 7 ranjenih. Zaplijenjeno je 5 pušaka.[560]

Glavne neprijateljske jedinice uspjele su da se iz Zenice probiju do sela Guča Gora, pa i do visova iznad Travnika. Ali, sa njima su se na visovima iznad Travnika susreli dije-

559 AVII. k. 775A, br. reg. 25-2/3.

560 AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3. - Stab brigade je izvjestio 2. 11. 1944. da su ustaše koje su se probijale u pravcu Travnika toga dana svi bili pijani.

lovi 6. krajiške brigade koji su krenuli iz Travnika prema Guča Gori. Borba je vođena na bliskom odstojanju, najviše ručnim bombama. Toga dana, 24. oktobra u 2 časa, komandant 8. krajiške brigade Sajo Grbić krenuo je sa 3. bataljonom svoje i 4. bataljonom 11. brigade za neprijateljem prema Guča Gori i selu Malinama. Do dolaska ovih bataljona još su jedinice 6. i 7. brigade vodile žestoku borbu sa neprijateljem. Treći bataljon 8. brigade napao je ustaše koji su se nalazili u školi u Guča Gori i selu Malinama, a 4. bataljon 11. brigade krenuo je nešto južnije, prema s. Alihodže. Borba je trajala od 9 do 16,30 časova. Neprijatelj je u očajanju, vršio nekoliko protiv juriša, a u 14 časova ustaše su potisnute uz jugoistočne padine planine Vlašić. Ipak su uspjeli da se povrate i prođu između 3. i 4. bataljona i u paničnom bijegu preko sela Brajkovića i Kanjevića nastave prema Zenici.

Naši su preduzeli gonjenje sa napadima na bokove neprijatelja, ali im je uskoro nestalo municije. I neprijatelju je ponestalo municije. Štab 4. divizije u izvještaju od 4. novembra piše: »... Zbog nedostatka municije gonjenje neprijatelja nije bilo efikasno, a bilo je slučajeva gdje se tuklo i kamenjem, jer je i neprijatelj ostao bez municije... «[561]

U ovim borbama sa 3. bataljonom 8. brigade 24. oktobra neprijatelj je imao 82 poginula i 57 ranjenih i 2 zarobljena, dok je 3. bataljon imao samo jednog poginulog i 2 ranjena. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 4 puške i 800 puščanih metaka.

I narednih dana oktobra vođene su borbe oko Zenice sa jačim ili slabijim neprijateljskim jedinicama, uglavnom ustašama. Samo 27. i 28. oktobra, jedinice 8. brigade nisu imale dodira sa neprijateljem.'[62]

[561] Zbornik IV/30, dok. 66.

[562] AVII, k. 775A, br. reg. 25-3/3.
Prema izvještaju Štaba brigade od 2. novembra, neprijateljske snage sa kojima su jedinice 8. brigade vodile borbe, 25. i 26. oktobra pripadale su: 6 sudarevoj bojni 2. prometnog zdruga, samostalnoj željezničkoj bojni, Kupreškoj bojni ustaške vojnice, 782. turkestanskom bataljonu i jednoj bojni milicije.

Krajem oktobra 1944. godine 8. brigada je brojala 1.500 boraca. To je bilo dotada najveće brojno stanje od njenog formiranja. Za svega nekoliko dana boravka na ovom terenu brigada je svoje jedinice popunila sa 150 novih omladinaca, a »uslovi za mobilizaciju novog ljudstva u jedinice su bili dobri... « - pisao je pomoćnik političkog komesara brigade u svom oktobarskom izvještaju.

U svim selima odmah su formirani narodnooslobodilački odbori, a krajem oktobra vršene su pripreme za formiranje i odbora narodnog fronta. Muslimani u selima interesovali su se za sva pitanja i pružili su pomoć. Ovo je i doprinijelo da se brigada relativno brzo popuni novim borcima i stvore uslovi za dalju popunu.[563]

*

Tih dana oktobra 1944. godine po bataljonima 8. krajiške brigade čitalo se je pismo koje je omladina opštine Sanski Most uputila borcima i rukovodiocima 6. i 8. brigade. U pismu je stajalo:

»... Sa svoga zbora i proslave 26-togodišnjice osnivanja Komsomola šaljemo vama - svojoj braći i drugovima plamene i bratske pozdrave.

Mi se divimo vašem herojskom i neviđenom junaštvu i samoprijegoru, koje ste pokazali u svim borbama, a naročito u borbama koje ste ovih dana vodili oko Travnika, čisteći našu zemlju od narodnih izdajica i okupatora.

Mi vaše napore i žrtve cijenimo i osjećamo vašu ljubav koju gajite prema nama i našoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. . . Mi vam se zavjetujemo čašću da ćemo časno i vjerno očuvati tekovine, koje ste vi izvojevali na vašim bajonetima.. .

Mi danas, na svom zboru, biramo delegate za naš I. Bosansko-hercegovački kongres i proslavljamo 26-to godišnjicu Komsomola, a ujedno se spremamo za formiranje II. poljoprivredne brigade Sanskog sreza.

Naša sela su popaljena - piše omladina Sanske opštine - mostovi i pruge su porušeni. Mi vam se zavjetujemo da ćemo sve to popraviti, a vašim porodicama omogućiti i pomoći da bi mogli za-

[563] IRP BiH - 10/586-587. - Zanimljivo je da su, odmah po dolasku brigade na prostor Zenica - Travnik 250-300 naoružanih milicionera prišli brigadi spremni da pomažu, ali i ne da se uključe u naše jedinice. Međutim, samo nekoliko dana kasnije stupili su u naše čete i bataljone, jer im je jasno rečeno: »ili k nama, ili neprijatelju!«

mijeniti vas i osigurati im hranu i ogrev za zimu, da bi vi mogli bezbrižno produžiti oslobođenje i čišćenje naše zemlje. . .
Na našem terenu se nalazi i bolnica ranjenih drugova. Mi ćemo tim drugovima pomoći i daćemo sve od sebe da bi se što skorije podigli i izliječili rane.

Sanski Most, 29. 10. 1944. Omladina Sanske opštine/693

U toku novembra 1944. zadatak 4. divizije bio je prvo, ofanzivno djelovanje na željezničkoj pruzi Kakanj - Zenica - Žepče i njeno izbacivanje iz saobraćaja, a drugo - dalje zatvaranje pravaca koji od Zenice, Lašve i Kiseljaka izvode u pravcu Travnika. I jedan i drugi zadatak uspješno je izvršen. Upotreba željezničke pruge na odsjeku Kakanj - Zenica - Žepče, gotovo neprekidnim prosjecanjem (miniranjem, rušenjem, zasjedama i sprečavanjem njene opravke), svedena je na minimum. Od Sarajeva za Brod prošlo je, na prostoru djelovanja divizije, svega 12,63% vozova, odnosno, ako se uzmu 17. i 18. novembar 1944, kada je neprijatelj imao najjači saobaćaj, moglo je proći samo 32,4% predviđenih kompozicija. U onemogućivanju saobraćaja pomogla je u novembru 1944. i saveznička avijacija. Ona je bombardovanjem srušila most nedaleko od Zenice, gdje željeznička pruga prelazi preko rijeke Bosne. Krajem novembra neprijatelj je morao da ograniči upotrebu ovog dijela željezničke pruge, pa je prebacivanje vojske i materijala počeo vršiti kamionima cestom: Kiseljak - Busovača - Lašva - Zenica - Žepče. Shodno tome, i aktivnost naših jedinica krajem novembra bila je usmjerena na izbacivanje i ove komunikacije iz saobraćaja. Neprijatelj je po svaku cijenu nastojao da bar nju zadrži, pa se duž ceste dobro utvrdio. Uspio je da samo relativno mali dio svojih jedinica i ratnog materijala prebaci ovom cestom. Najveći dio ovog materijala ostavljao je na željezničkim stanicama, očekujući opravku željezničke pruge. Tako se krajem novembra samo u Zenici našao veliki broj topova svih modela i kalibara i oko 40 vagona avionskih bombi, iako se još nije radilo o glavnini jedinica Grupe armija »E«.[564]

U toku novembra neprijatelj nije pokušao ni jedan prodor od Zenice prema Travniku. Po svoj prilici, poslije neuspjelog prodora 23. oktobra, bio je, bar privremeno, digao

[564] Zbornik IV/30, dok. 133.

ruke od ponovnog zauzimanja Travnika. Svu svoju pažnju usredsredio je na održavanje komunikacijskog pravca Sarajevo - Brod. Ovo se prije svega odnosilo na njemačke jedinice. Sve je ukazivalo na to da se Njemcima, s obzirom na opšte stanje na ratištima Evrope i Jugoslavije, žuri. Cilj im je bio da izvrše nova pregrupisavanja jedinica i pokušaju organizovanje nove linije odbrane, dalje na sjeveru. Zbog toga kod nekih kvislinških komandanata počinje da se javlja nepovjerenje prema namjerama Njemaca i osjećanje da je sve krenulo nizbrdo, odnosno da Njemci u svim svojim akcijama gledaju samo svoje interese.

U jednoj bojnoj relaciji koju je uputio Glavni štab oružanih snaga NDH na jednom mjestu piše: »... Izgleda, Njemcima je sada najvažnije da funkcionira promet, dok je sve drugo sporedno. Usljed tog narod mnogo strada i gubi povjerenje u hrvatske oružane snage, vjerujući čak da nismo dovoljno jaki za čuvanje naših sela i gradova, nego smo se isključivo vezali za pruge i ceste gdje smo skoro pasivni. Potpuna nadmoć neprijateljskog zrakoplovstva i česta bombardovanja naših gradova, željezničkih pruga itd. negativno utiče na borbeni duh i moral vojnika... «[564a]

Jedinice 8. krajiške brigade, u okviru zadataka 4. divizije, imale su početkom novembra 1944. nekoliko borbi. Tako je bilo i kroz čitav mjesec novembar i decembar. Dvije čete 2. bataljona postavile su neprijatelju na Janjićkom vrhu, 2. novembra u 5,30 časova zasjedu, koji je ovdje. dolazio radi obezbjedenjä opravke željezničke pruge. Istoga dana u 9,50 časova naišlo je oko 150 ustaša iz pravca Zenice. Istovremeno, oko 80 ustaša i pripadnika 782. turkestanskog bataljona krenulo je od Lašve preko Kose, takođe prema Janjićkom vrhu. Ovi su zašli za leđa četama 2. bataljona i prisilili borce da nešto ranije otvore vatru na ustaše koje su se kretale iz Zenice. Trebalo je, naime, jedne od njih zadržati na odstojanju, dok se sa drugima ne okonča borba. Ali, je došlo do nečeg nepredviđenog. Kada se razvila najžešća borba, Izviđačka četa 11. brigade otvorila je vatru na našu zasjedu bočno, više s leđa. Tom prilikom jedan dio naših jedinica odvojio se i preuzeo borbu sa ovom Izviđačkom četom,[565] tako

564a AVII, k. 112, br, reg. 1/126.
565 AVII, k. 769, br. reg. 6-1/2 (Izvještaj štaba 8. brigade od 4. novembra 1944).

da je zbog ovog nesporazuma borba sa ustašama bila otežana. Ipak su, poslije jednočasovne borbe neprijateljski dijelovi sa Janjičkog vrha protjerani u Zenicu. Neprijatelj je imao 5 poginulih i 6 ranjenih. Od naših je poginuo borac Franjo Sabolić, rođen 1920. u Virju - Đurđevac, primljen u KP samo mjesec dana ranije.[566]

Noću, 2/3. novembra 2. bataljon je, opet sa dvije čete, krenuo na rušenje željezničke pruge između sela Lašve i Janjića (selo na rijeci Bosni, oko 6" km od Zenice). Teren prema pruzi na ovom mjestu bio je vrlo strm. Poslije treće opaljene mine, neprijatelj koji je bio u zasjedi s jedne i druge strane željezničke pruge, otvorio je vatru. Zbog toga su naše čete morale da se povuku. Ipak su uspjele da poruše oko 500 m željezničke pruge.

Iste noći 2/3. novembra, i jedan vod 3. bataljona, sa minerskom grupom porušio je oko 1.400 m željezničke pruge između Zenice i Vranduka, kod željezničke stanice Vraća. Istovremeno, postavili su i nagaznu minu pod šine i dobro je maskirali. Ali, da bi ovaj zadatak izvršili borci su morali pod veoma nepovoljnim vremenskim prilikama (hladnoća i susnježica) prelaziti nabujalu rijeku Bosnu i to primitivnim sredstvima. Sutradan, naišla je na ukopanu minu kompozicija iz Zenice prema Vranduku. Od eksplozije lokomotiva je odletela u vazduh, a sva tri vagona koja su se nalazila u kompoziciji, prevrnula su se. Poginulo je nešto neprijateljskih vojnika, a jedan broj je pobjegao.[567]

Jedna četa 3. bataljona sa izviđačkom grupom dobila je zadatak da između 3. i 4. novembra napadne neprijateljsko uporište Vranduk. Za izvršenje ovog zadatka trebalo je ponovo preći nabujalu rijeku Bosnu, iako nije bilo dovoljno čamaca. Zato nije prešla čitava četa, već samo 30 boraca sa puškomitraljezima. Kad su podišli bunkeru, zbunjeni stražar je pokušao da ih zaustavi. Oni su pojurili prema njemu, a zatim su otvorili vatru po bunkeru, zasljepljujući puškarniće. Međutim, u bunker nisu mogli ući, vrata su bila od jakog željeza, a bombama ih nisu mogli razrušiti. Pozivali su nep-

[566] IRP BiH - 12/521.
[567] AVII, k. 769A, br. reg. 6-1/2.

rijateljske vojnike na predaju. I poslije petnaestak minuta jedan po jedan je izlazio sa podignutim rukama. Zarobljeno ih Ije 14, koliko ih je ovdje i bilo. Zaplijenjeno je 12 pušaka, jedina strojnica, puškomitraljez, 5.000 puščanih metaka i 4 pištolja. Naša četa nije imala gubitaka. Poslije likvidacije ovog uporišta pristupilo se rušenju željezničke pruge. Porušeno je oko 3.000 metara.[568]

Kao reakcija na ovaj »drski« napad naših dijelova na uporište Vranduk, neprijatelj je 5. novembra krenuo sa jednom satnijom ustaša prema 3. bataljonu, koji se nalazio na južnoj strani sela Gradišća. Nakon borbe od svega 15 minuta satnija je pobjegla, ostavivši 7 poginulih vojnika. Naš 3. bataljon nije imao gubitke. Zaplijenjen je minobacač 50 mm, pištolj, 5 bombi i 200 puščanih metaka.[569]

I noću 6/7. novembra 3. četa 3. bataljona, sa komandirom Mirkom Grbićem, izvršila je napad na željezničku stanicu Vraća, čiju je posadu sačinjavalo 45 domobrana 17. željezničke bojne. U 19 časova 6. novembra u željezničku stanicu je stigla kompozicija sa oko 300 neprijateljskih vojnika i 180 konja. O ovoj kompoziciji naši nisu znali, jer bi obezbijedili prebacivanje na desnu obalu rijeke Bosne još nekih jedinica, a ne samo jedne čete. Pa ipak, četa je u silovitom naletu, bombama i puškomitraljezima, uspjela da žauzme bunkere na stanici. Odmah se krenulo i na kompoziciju. Borba je trajala ukupno dva sata. Veći broj konja je stradao u kompoziciji, a neprijateljski vojnici su u panici pobjegli prema Zenici, napuštajući bunkere i kompoziciju. Zarobljeno je 12 neprijateljskih vojnika, 17 ih je poginulo, 7 ranjeno. Naša 3. četa imala je 2 poginula i 3 ranjena. Jedan je nestao. Zaplijenjeno je 12 pušaka, 2.000 puščanih metaka, 5 bombi, 11 ćebadi, 7 bluza itd.

Ova akcija nije u stvari mogla u potpunosti uspjeti zbog nedostatka čamaca za prevoz, pa se nije moglo prebaciti

[568] AVII, k. 769A, br. reg. 6-1/2.
[569] Zbornik IV/30, dok. 66.

više boraca koji bi izvukli stvari iz kompozicije i eventualno neprijatelju (Njemcima i Čerkezima) naneo više gubitaka.[570]

Štab 8. brigade izvjestio je da su dijelovi 1. bataljona 7. novembra rastjerali i odbacili u Zenicu jednu manju kolonu ustaša, koja se kretala prema selu Kozarci.[371] Desetog novembra stiglo je naređenje štaba 4. divizije da 8. brigada nastavi dejstva na Zenicu - Begov Han. Pomoću diverzantskih grupa i pod zaštitom pješadijskih jedinica - kako stoji u ovom naređenju - trebalo je da se nastavi sa uništavanjem neprijateljskih vozova. Ovim je u stvari samo podvučeno ono što su jedinice i dotada izvršavale. I u novom naređenju, dva dana kasnije, zahtjevalo se isto.[572]

Jedinice 8. brigade bile su veoma aktivne. Tako je između 10. i 11. novembra jedan vod 3. bataljona porušio još 1.400 m željezničke pruge između željezničke stanice Vraća i Vranduka, a noću 14/15. novembra jedan vod 1. bataljona prebacio se preko rijeke Bosne između željezničkih stanica Vranduk i Vraća i porušio 1.500 m pruge.

Neprijatelj se, razumije se, teško mogao pomiriti sa ovakvim stanjem. Nije mogao slobodno da koristi ni cestu, ni željezničku prugu. On je 16. novembra odlučio da po svaku cijenu prebaci četiri željezničke kompozicije od Zenice prema Žepču. Ali, trebalo je prvo opraviti prugu. A bataljoni 8. brigade ne samo da su je svakodnevno rušili, već nalazeći se iznad nje nisu dozvoljavali ni opravku. Neprijatelj je 15. novembra u 8 časova krenuo sa jednom kompozicijom raznog materijala (radni voz za opravku pruge) i oklopnim vozom od Zenice prema željezničkoj stanici Vraća. Jednovremeno je krenula i jedna satnija ustaša sa jednim tenkom, cestom od Zenice prema Selu Gradišću. Naši su je na južnoj ivici Gradišća pustili na blisko odstojanje i poslije prvog plotuna naterali je u bjegstvo ka Zenici. Ustaše su imale 6 poginulih i 5 ranjenih. Naše jedinice su i dalje sprečavale op-

[570] AVII, k. 769, br. reg. 27-2/2 i Zbornik IV/30, dok. 133. U vezi sa ovom akcijom na željezničku stanicu Vraća, u izvještaju Zapovjedništva 5. oružničke pukovnije od 27. novembra 1944. piše da su tom prilikom poginula 2 Njemca, a 6 Njemaca je ranjeno, dok je 19 konja ubijeno u teretnom vozu koji se tada nalazio u stanici. (Zbornik IV/30, dok. 133).

[571] Zbornik IV/30, dok. 98 i AVII, k. 59, br. reg. 1/1-80.

[572] Zbornik IV/30, dok. 79 i AVII - k. 768, br. reg. 15-3.

ravku željezničke pruge, i pored toga što je oklopni voz čitav dan obasipao vatrom položaje naših jedinica. Neprijatelj je iskoristio mrak i noću 15/16. novembra uspio da popravi prugu.[573]

Sutradan, 16. novembra, neprijatelj je, radi obezbeđenja transporta, krenuo sa tri kolone u pravcu položaja 8. brigade. Jedna se kretala pravcem Zenica - Podbrežje (k. 332) - Gradišće - Gradac - k. 602, druga pravcem Zenica - Podbrežje - k.587, a treća, pošto se prebacila preko rijeke Bosne kod željezničke stanice Vraća, nadirala je pravcem k. 795 - Negraj - k.941. Cestom od Zenice prema Gradišću kretao se i jedan tenk. Sve tri kolone brojale su oko 400 ustaša i Njemaca. Ustaše su pripadale 4. bojni 11. ustaškog djelatnog zdruga, koji je obezbjeđivao komunikaciju Sarajevo - Zenica - Doboj, a Njemci 7. SS diviziji »Princ Eugen«. U to vrijeme u Zenicu je stigao i njemački 811. bataljon za osiguranje.[574]

Kolonu koja se kretala pravcem Podbrežje - k. 587, dočekali su dijelovi 1. bataljona i posle prvog plotuna ustaše su pobjegle u Zenicu. Međutim, neprijatelj je uspio da svojom desnokrilnom kolonom zauzme Negraj (k. 795) da izvrši pritisak u pravcu k. 941. Jednovremeno je prugom povukao četiri željezničke kompozicije od Zenice prema Žepču. Borba je nastavljena, a oko 12 časova stigla je u pomoć 1. bataljonu jedna četa 4. bataljona 8. brigade, koja je napala pravcem Stranjani - k. 570 - k. 332 - Tetovo. Mada su ovaj napad ometali oklopni voz i tenk, četa je uspjela da se probije do škole na cesti. Neprijatelj, koji je još napadao na liniji Gradac - Negraj, shvatio je da mu odstupnica može biti odsječena, pa se naglo povukao u pravcu rijeke Bosne, a zatim je samom obalom nastavio povlačenje prema Zenici. Jedan njegov manji dio prebacio se preko Bosne kod željezničke stanice Vraća.

U ovoj borbi neprijatelj je imao 28 poginulih i 27 ranjenih. Naši gubici su bili 4 poginula i 6 ranjenih. Među poginulima bio je i stariji vodnik komandir voda Satrač Gojko

[573] AVII, k. 769A, br. reg. 24/1-2.
[574] Zbornik IV/30, dok. 96, IV/29, dok. 157 i AVII, mikrofilm NAV-N-T-311, F. 194 sn.br. 997-999 - dnevni izvještaj grupe armija »E« od 17. novembra 1944. godine.

iz sela Risovea - Bosanski Petrovac.[575] Neprijatelj je u Gradišću zapalio nekoliko kuća i džamiju i zaklao jednog čovjeka, a i u selu Tetovu zaklao jednog čovjeka i jednu ženu.[576]

I narednih novembarskih dana jedinice 8. krajiške brigade vodile su borbe sa neprijateljem koji je vršio ispade, uglavnom iz Zenice, u toku 17, 18, 23. i 25. novembra 1944. godine. Istovremeno, nastavljeno je sa rušenjem željezničke pruge Zenica - Žepče.

Tako se 17. novembra, jedna diverzantska grupa prebacila preko rijeke Bosne između željezničke stanice Vraća i Vranduka i porušila oko 1.500 m željezničke pruge. Nešto dalje ispred mjesta gdje je pruga srušena, postavljena je mina za paljenje kabl mašinom. Cilj je bio da se voz digne u vazduh. Diverzantska grupa se sakrila među kamenje u neposrednoj blizini. Sutradan, oko 10 časova, naišla je jedna desetina Njemaca i prilikom ispitivanja pruge, pronašla ovu minu. Miner Dragan Prošić je aktivirao minu u trenutku kad su se Njemci okupili oko nje. Poginulo je 6 Njemaca.

Istoga dana, 18. novembra noću, opet se diverzantska grupa 8. brigade prebacila preko rijeke Bosne na istom mjestu. Porušila je oko 2.000 m pruge, od kojih je 1.500 m bačeno u Bosnu. Nešto kasnije 24. novembra srušeno je na cesti Zenica - Žepče pet mostova i dva betonska propusta.[577]

Tako je 8. brigada u toku novembra 1944. porušila preko 12 km željezničke pruge, uništila jednu lokomotivu i 3 vagona, ubila preko 200 neprijateljskih vojnika, zarobila 26, a istovremeno imala 10 poginulih, 7 ranjenih i jednog nestalog.[578] Među poginulima je bio i borac Grbić Save Petar omladinac, star 18 godina. Poginuo je 18. novembra, u Podbrežju kod Zenice. Istoga dana poginuo je i Žigmund Ivan, koji se »borio kao lav na čukama«, kako je zapisano u »Udarniku« - omladinskom listu 4. divizije. Dva dana se držao u snijegu braneći mitraljezom prilaz našim položajima.

575 IRP BiH - 12/521 (za ostale poginule drugove u izvještaju nisu navedena imena).
576 AVII, k. 769A, br. reg. 24/1-2.
577 AVII, k. 28, br. reg. 3/1.
578 Isto i IRP BiH - 12/521.

Bio je ranjen u glavu i drugovi su ga našli sa mitraljezom u rukama. Podlegao je u bolnici. Poginuo je i Rade Borić, borac koji je kao najbolji u bataljonu dobio zastavu. Stalno ju je nosio. I danas je tražio, ali mu nisu dali. Sa bombama jurnuo je ispred čete, bacio dvije bombe na bunker, a kad je pokušao i treću, bio je smrtno ranjen.[579]

Prema onome, šta je Štab 8. brigade napisao u zaključku svog izvještaja od 27. novembra 1944. godine, stiče se utisak da on, ipak, nije zadovoljan učinkom svojih jedinica tokom novembra. On piše:

> ». . . Jedinice ove brigade u toku mjeseca novembra imale su više borbi sa neprijateljem, ali te borbe nisu pokazivale tako vidne rezultate iz razloga što su nam jedinice bile dosta raštrkane tako da nismo mogli ni u jednoj borbi da koordiniramo snage da bi mogli uspješnije potući neprijatelja. U isto vrijeme neprijatelj je imao dobra obavještenja o našem rasporedu i o našem pokretu, te je koristio i teško oružje iz garnizona Zenice, kao i oklopni voz i odbijao naše snage od samog grada.
> U toku ovog mjeseca naša brigada je primila veći broj novih boraca, usljed čega su disciplina i borbenost popustili. Aktivnim radom i češćim sukobima sa neprijateljem ista se popravlja. .. «[580]

Sličnu ocjenu dao je i Štab 4. divizije. I on je smatrao da je povećanje brojnog stanja jedinica uticalo dvojako: veliki priliv novih boraca smanjio je borbenost jedinica. U odlučnom momentu - zapisao je Štab 4. divizije - kada je trebalo pokretom neprijatelja rastrojiti i onemogućiti, veći dio boraca je ostao. Povećanje brojnog stanja jedinica uticalo je i na rukovodioce, jer su čete brojale preko 100 boraca, »a naši rukovodioci nemaju dovoljno iskustva u rukovanju sa ovako glomaznim jedinicama«.[581]

U oskudici drugih izvora, koji bi razmatrali ovakve ili slične ocjene moramo se zadovoljiti ovim konstatacijama uz slijedeće napomene i dopune:

[579] AVII-28, br. reg. 3/1. Među 26 zarobljenih neprijateljskih vojnika u novembru bilo je i Njemaca. Kad su privođeni na saslušanje držali su se kukavički.
[580] AVII, k. 769A, br. reg. 27-2/2.
[581] Zbornik IV 30, dok 133.

\

- Četvrta divizija (i 8. krajiška brigada u njenom sastavu) nije imala zadatak da napada veća uporišta duž komunikacijskog pravca Lašva - Žepče. Naprotiv, jedinice su morale uništavati željezničku prugu i cestu diverzantskim i minerskim grupama, uz eventualno obezbjeđenje pješadijskim jedinicama. Shodno tom zadatku i sektor djelovanja 8. brigade bio je od Zenice do Begovog Hana - front oko 30 i više kilometara, pa se o nekoj koordinaciji bataljona, pa i četa, zaista, nije moglo govoriti.

- Prateći iz dana u dan izvještaje štaba brigade i štaba divizije, videli smo da je gotovo svaka akcija donijela rezultate, uglavnom povoljne za naše jedinice (napad na uporište Vranduk, željezničku stanicu Vraća, protjerivanje oko 400 ustaša koji su 16. novembra napadali sa tri kolone od Zenice, rušenje 12 km željezničke pruge, primjeri hrabrosti boraca - minera, diverzanata itd).

- Brigada se nalazila tek drugi mjesec na ovom terenu, a teren je još bio nepoznat, ispresecan, vremenski uslovi su postali lošiji (snijeg, magla, hladnoća i do -20°C), pristup željezničkoj pruzi i cesti vrlo je težak, a rijeka Bosna - koja se nekoliko puta prelazila primitivnim sredstvima - bila je ozbiljna prepreka.

- I na kraju, ni neprijatelj se ne smije potcijeniti. Bio je drzak, uporan, po svaku cijenu je morao pokušati da obezbjedi saobraćaj ovim, za njega jedinim, komunikacijskim pravcem na putu za sjever. Zato su ovdje bile određene »elitne« ustaške i njemačke jedinice.

I pored svega, u mjesecu novembru, nije bio zanemaren ni kulturno-prosvjetni rad u jedinicama 8. brigade. Tada je glavni zadatak bio borba protiv nepismenosti (zadatak je postao aktuelniji, zbog priliva novih boraca). Od 280 nepismenih u oktobru, 100 je naučilo sva slova (već su pisali i pisma), 100 je naučilo 15-20 slova, a ostali 10-15. U toku novembra organizovane su tri priredbe u selima, u svakom bataljonu i u svakoj četi po jedne usmene novine, stvoren je pjevački hor u svakoj četi, a brigadna kulturna ekipa pripremala je priredbe povodom proslave dvogodišnjice brigade.[582]

[582] IRP BiH - 11/615-616 (Prema izvještaju brigadnog komiteta SKOJ-a 8. brigade od 16. decembra 1944. godine).

Grupa boraca i rukovodilaca 8. brigade iznad Zenice 1944.

Omladinski list 4. divizije »Udarnik« bio je veoma popularan i omiljen u jedinicama divizije. U njemu je bilo zanimljivih napisa, interesantnih za sve borce, bez obzira kojoj su brigadi pripadali. Tako je, na primjer, jedan popularno napisan članak »Postanak naše zemlje«, profesora Miralema Cerića,[583] probudio veliko interesovanje među borcima. Jednostavnim i svakom razumljivim riječima objašnjeno je šta su i kako nastale zvijezde, planete, komete i meteori. Sve je ovo bila, u stvari, svojevrsna školska nastava u našim jedinicama, prilagođena uslovima i potrebama.

JEDINICE GRUPE ARMIJA »E« IZBIJAJU U SARAJEVO - DECEMBRA 1944.

U decembru 1944. snage Grupe armija »E« počinju u većim grupama da izbijaju od Višegrada u Sarajevo i dalje prema Bosanskom Brodu. Bile su to razne jedinice ili dijelovi

583 Miralem Gerić je bio jedan od istaknutih intelektualaca između dva rata u Bosanskoj Dubici. Studirao je u Beogradu i vrlo rano se priključio radničkom pokretu. Ustaše su ga uhapsile i sprovele u logor Jasenovac. Uspio je da pobjegne i da se priključi partizanima.

jedinica sastavljene u jednu heterogenu grupaciju. Njih su ovako sakupljene s brda s dola - njemački štabovi ubacivali i u borbu, tako da su se zajedno nalazili: vazduhoplovci, pioniri, pripadnici tvrđavske pješadije, Talijani, Arabljani, Turkestanci, Ukrajinci sa ponekim nedićevcem i ustašom.

Njemci su nastojali da izvuku što više ratnog materijala, a ono što nisu mogli pokrenuti uništavali su. Preko zarobljenih neprijateljskih vojnika naša obavještajna služba je saznala da je neprijatelj u Grčkoj uništavao teško oružje, u Skopju su zakopavali teške minobacače i mitraljeze, »što i može, takođe, da nam posluži kao dokaz da se neprijatelj j morao naglo povući« - piše u izvještaju Štaba 4. divizije od 1 5. januara 1945.'[584] U Sarajevu Njemci su stvorili plan za daljnje povlačenje, koji se sastojao u tome da se vozom i kamionima prebacuju ranjenici i vrijedniji i teži materijal. I jedinice koje su sačuvale svoju cjelinu prebacile bi se što hitnije do Broda, kako bi se mogle odmah ubaciti u borbu u sjevernim dijelovima naše zemlje. Sve ostale jedinice različitog sastava i raznih narodnosti, uključujući ovdje i garnizonske snage na komunikaciji, ubacivati u borbu lijevo i desno od željezničke pruge i ceste Sarajevo - Brod i time proširiti zonu bezbjednosti duž komunikacije. Na taj način - smatrali su Njemci - trupe koje treba da uđu u borbu, u sjevernim dijelovima naše zemlje, proći će dolinu rijeke Bosne, bez borbe i žrtava, a pomoćne jedinice će se izvući preko Romanije ka Bjeljini i Vinkovcima. Kao zaštitnice ostale bi jedinice NDH, u ovom slučaju 3. zborno područje:[585]

Namjera Njemaca je bila da iza sebe ostave što veći haos. U tu svrhu naoružali su razne izdajnike, dezertere i slično, koji su imali zadatak da, po povlačenju Njemaca, ometaju naše narodnooslobodilačke odbore u radu, da prijete i vrše razne diverzije, a da Njemci u povlačenju odigraju ulogu pobočnice. Zbog boljeg obezbjeđenja svojih jedinica, Njemci su na komunikacijama uspostavljali niz manjih uporišta u vidu punktova od svojih i kvislinških jedinica. Ovi punktovi su se s vremena na vrijeme pojačavali i vršili boč-

[584] AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5.
[585] Isto.

ne ispade prema našim jedinicama. Radi koordinacije dejstava ovih punktova, neprijatelj je duž komunikacija kojima se povlačio, uspostavljao i naročite štabove na svakih 70-100 km. Takav jedan štab bio je postavljen u Zenici, a za to je iskorišten kompletan štab 969. tvrđavske pješadijske brigade.[586]

U to vrijeme u neprijateljskim jedinicama nije bilo nikakvog organizovanog obavještavanja vojnika o stanju na frontovima, ili opštoj vojno-političkoj situaciji. Borbenost se pokušavala povećati, prije svega, unošenjem straha od zarobljavanja, govoreći da će svi takvi uz »strašne muke« biti pobijeni. Ovo, i iluzije da će se stanje popraviti čim se stigne do Broda, da treba »samo još malo izdržati«, vodilo je neprijateljske vojnike u veoma žilavu borbu.

Zanimljivo je da su ustaške vlasti, svjesne situacije u kojoj su se one i okupatori našli, pristupile u decembru 1944. organizovanju tzv. »Opće narodne odbrane«, na osnovu »Zakonske odredbe« od 9. decembra. Održan je 30. decembra 1944. i sastanak predstavnika ustaških logora, tabora i predstavnika opština sa područja kotarske oblasti Sarajevo, da bi se ova »Zakonska odredba« sprovela u život. Formirani su, ovom prilikom i tzv. »odbrambeni odbori«, čiji je zadatak bio da se pristupi konkretnoj akciji. U vezi s tim štampane su posebne »prijavnice«, za žene i za muškarce. Svaki građanin morao je prijavnicu da ispuni, da odgovori na postavljena pitanja, za žene npr.: zanat i vještina koju zna, za koliko osoba vodi kućanstvo, ima li kome u svom kućanstvu povjeriti djecu ispod 7 godina, posjeduje li lopatu, sjekiru, konja, samovoz (automobil - I.Č.) itd.[587]

Da li su i koliko ove »Zakonske odredbe od 9. 12. 1944.« realizovane nije mi poznato, ali je činjenica da su građani Sarajeva, Busovače, Lašve, Zenice i drugih mjesta duž komunikacijskog pravca Sarajevo - Bosanski Brod pružali dra-
i gocjene podatke našim štabovima o neprijatelju, njegovom naoružanju i namjerama, iako je prikupljanje i dostavljanje tih podataka bilo skopčano sa životnom opasnošću. Tako su naši štabovi tačno znali gdje se nalaze uporišta (punktovi),

586 AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5 i k. 1266, br. reg. 12-7.
587 AVII, k. 188, br. reg. 35/1-2.

kakva su utvrđenja, pa čak gdje se nalazi koji mitraljez.[588] Dolaskom, naime, 4. divizije na sektor Travnika i Zenice, ubrzo su pronađeni saradnici u gradovima i organizovani kanali za dostavljanje podataka našim štabovima. Štab 4. divizije, na primjer, u svom izvještaju štabu 5. korpusa piše 1. decembra 1944. godine:

> ». . . Saradnici su, uglavnom, civili, a u Zenici i Busovači po jedno vojno lice. Razlog zašto nisu nađene bolje vojne veze leži u tome što su u garnizonima Njemci i ustaše, a domobrani su samo na sporednim dužnostima i - ništa ne znaju. Kanali su civili - piše dalje u izvještaju štaba 4. divizije - iz okolnih sela, koji se upotrebljavaju kao kuriri, jer saradnici u gradovima, radi svoje lične bezbjednosti, nisu organizovali stalne kanale.. .[589]

Pljačka neprijateljskih vojnika, naročito prolazećih jedinica, uglavnom se odnosilo na Njemce, bila je uobičajena. To se dešavalo i ranije, a naročito u decembru, januaru i februaru, dakle, dok se neprijatelj nalazio u ovim krajevima. Sve je ovo, razumije se, izazivalo kod ljudi revolt i otpor.[590]

NAPADI NEPRIJATELJA NA PROSTORIJU ZENICA - BUŠOVACA - HAN KUMPANIJA IZMEĐU 9. I 13. DECEMBRA 1944.

Komunikacijski pravac Sarajevo - Zenica - Bosanski Brod za neprijatelja postaje sve nesigurniji i »tijesan«. Razvoj događaja na sjeveru naše zemlje jasno je ukazivao njemačkoj komandi da mora nešto više preduzeti, ako ne želi da glavne jedinice Grupe armija »E«, koje su i do rijeke Drine trpjele velike gubitke, budu u dolini Bosne, potpuno otsječene. Zato je neprijatelj i u prvoj polovini decembra preduzeo sve da rastereti ovaj komunikacijski pravac.

588 AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5. - U izvještaju Štaba 4. divizije, od 5. januara 1945. - dati su podaci za sva uporišta neprijatelja od Žepča do Zenice i nešto južnije: Menjača k. 950 - 11 km od Žepča, Željezno Polje, Žepče, željezni most kod Žepča, željeznička stanica Želeća, Begov han, Nemila, Vranduk itd.

589 AVII, k. 770A, br. reg. 22-4.

590 AVII, k. 200, br. reg. 8/9-3, 8/9-18, 8/9-21, 23-28 (razne izjave i saslu^ šanja građana o pljački Njemaca i ustaša).

Zadatak čitave 4. divizije u decembru je, uglavnom, bio defanzivnog karaktera. Defanzivan utoliko pre što je divizija zatvarala pravce koji iz Zenice, Lašve, željezničke stanice Busovača i sela Busovače izvode prema Travniku. Na tom zadatku divizija je angažovala glavninu svojih jedinica. Neprijatelj je iz navedenih uporišta pokušao da se probije u pravcu Travnika. Napad je otpočeo ^decembra i nastavljen 10, 11, 12. i 13. decembra, kada je privremeno odustao od svoje namjere. Jedinice koje je neprijatelj angažovao, da bi povratio Travnik bile su: iz uporišta Busovače, iz ciglane (između sela Busovače i željezničke stanice Busovača), sa željezničke stanice Busovača, zatim jedna bojna ustaša koja je dotada osiguravala cestu između Busovače i Kiseljaka, jedan bataljon Njemaca, bataljon Ukrajinaca Ruskog dobrovoljačkog puka, 7 tenkova, nekoliko topova i flakova. Na lijevoj obali rijeke Lašve učestvovao je jedan bataljon Njemaca, bojna ustaša (ustaše Penave) i jedan bataljon 5. puka 1. zaštitnog ruskog korpusa Srbije. Glavni pravac napada bio je cestom od željezničke stanice Busovača preko Han Kumpanije u pravcu Travnika, drugi: sela Busovača - Kruščica (nešto južnije od Han Kumpanije) na selo Rankoviće i treći iz Zenice prema Han Kumpaniji i Vitezu.[591]

U jutarnjim časovima 9. decembra 1944. godine 1. i 3. bataljon 8. brigade nalazili su se na položajima s jedne i druge strane ceste koja od Bukovače preko Kaonika izvodi prema Han Kumpaniji, i to 1. bataljon južno, a 3. sjeverno od ceste. Desno od 1. bataljona, na prostoriji Busovača, Kupres, Krnjače, nalazili su se dijelovi 11. krajiške brigade. Vrijeme je bilo hladno, sa dubokim snijegom.

U 7 časova krenulo je oko 500 neprijateljskih vojnika, pripadnika 7. SS divizije »Princ Eugen«, u nekoliko pravaca. Jednom kolonom preko k. 375, nedaleko od željezničke stanice Busevača, drugom od ciglane prema k. 513 (oko 4 km od Busovače). Prema ovom neprijatelju nalazio se 1. bataljon 8. brigade. Istovremeno, Njemci su napali i položaje 11. krajiške brigade. Pošto je uspio da odbaci predstražne dijelove 1. bataljona 8. brigade sa k. 513, neprijatelj je, koristeći

[591] AVII, k. 769A, br. reg. 26-5/3 (prema operativnom izvještaju Štaba 4. divizije od 30. decembra 1944. godine).

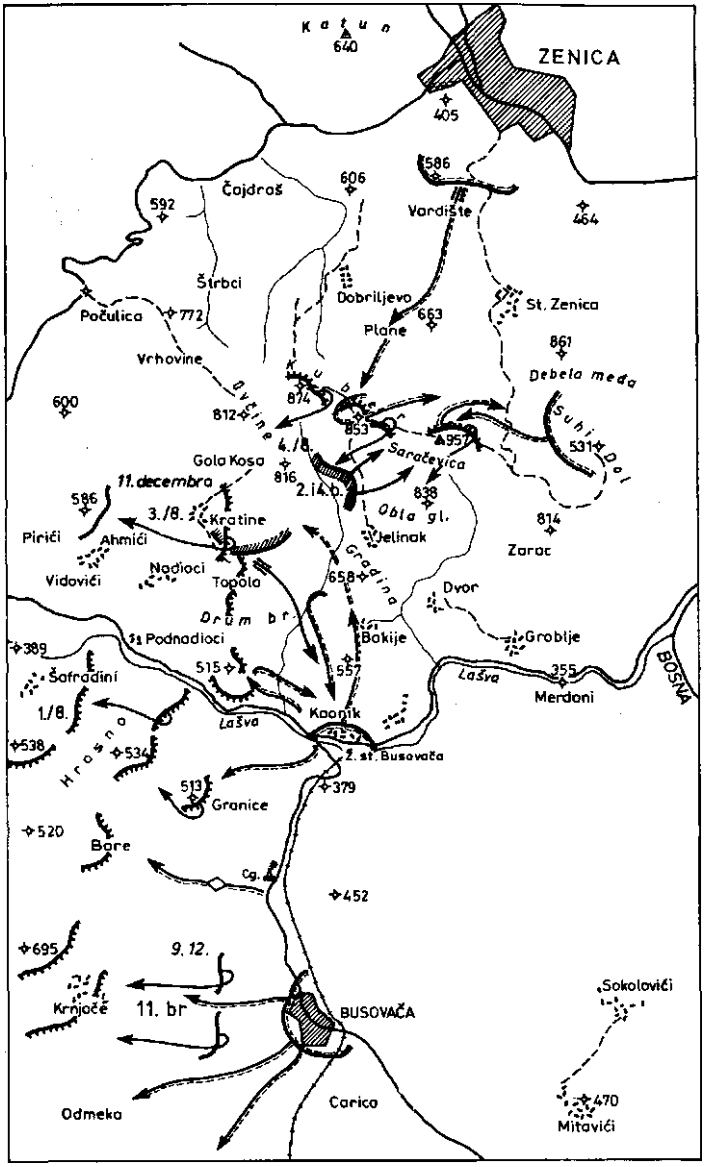

SKICA 10 - *NAPAD NEPRIJATELJA NA PROSTORIJU ZENICA-BUSOVAČA 9. DECEMBRA 1944.*

laku artiljeriju, minobacače i flakove, nastavio podilaženje položajima 1. bataljona Bare - Hrasno - rijeka Lašva. Međutim, ni posle tri juriša nije uspio. Oko 16 časova uspjelo mu je da odbaci dijelove 11. brigade prema selu Krnjači i k. 695, a dva njegova tenka stigla su od ciglane do sela Bare. Time su Njemci skoro izbili na desni bok 1. bataljona 8. brigade, koji se povlačio na nove položaje k. 538 - s. Šafradini (5-6 km od Viteza).

U vrijeme napada Njemaca na 1. bataljon 8. i dijelove 11. brigade jedna bojna ustaša napadala je 3. bataljon 8. brigade, uz podršku 4 tenka. Ovamo su krenuli sa nekoliko kolona. Položaji 3. bataljona na liniji k. 515 (iznad ceste za Han Kumpaniju) - selo Topola - Kratine bili su vrlo podesni, sa odličnim pregledom prema selu Kaoniku i Gradini. Jedna četa 4. bataljona 8. brigade držala je položaje čak ispod k. 515.

Ustaška kolona krenula je od željezničke stanice Busovača prema k. 557 i prema Bakijama, druga prema k. 515 (oko 2km zapadno od s. Bakija), a treća, u pratnji tenkova, cestom prema Han Kumpaniji. Dio neprijateljskih jedinica krenuo je od Kaonika prema Gradini k. 658, sa namjerom da od Gradine preko Kratine izvrši obuhvat 3. bataljona sa sjevera. Neprijatelj je pušten na 50 m, a zatim je otvorena žestoka vatra. Iako su gubici neprijatelja bili veliki - zapisao je štab 8. brigade u svom izvještaju od 28. decembra 1944. - on je i dalje nadirao i izvršio juriš na 3. bataljon. Ali, smjelim manevrom poslije desetominutnih plotuna i protivjurišem neprijatelj je prisiljen da bježi. Nastalo je gonjenje sve do polaznih položaja neprijatelja. Imao je oko 40 poginulih i 25 ranjenih, a 3. bataljon 8. brigade imao je jednog poginulog i 3 ranjena.[592]

Sutradan, 10. decembra u 9 časova, neprijatelj je nastavio napad na položaje 1. bataljona 8. brigade i ujedno potisnuo jedan bataljon 11. brigade prema selu Kovačići. To mu je omogućilo, kaže se u štabu 8. brigade, da obuhvati 1. bataljon s desnog boka. Nakon borbe, koja je trajala oko četiri časa, 1. bataljon se povukao na Neopalje (k. 553). Novi pokušaj neprijatelja da odbaci 1. bataljon i produži prema

[592] AVII, k. 775A, br. reg. 34/1-3 (prema izvještaju štaba 8. brigade od 28. 12. 1944. godine).

Na zuivatunju piuncu Zenica - Travnik (početak decembra 1944). Borci 8. krajiške brigade izlaze na položaj.

Han Kumpaniji nije uspio i bataljon je tu ostao do 8 časova 11. decembra.[593]

Toga dana neprijatelj je napao i na 3. i 4. bataljon sjeverno od komunikacije Lašva - Han Kumpanija. To je ukazivalo da neprijatelj želi ne samo da odbaci naše jedinice od komunikacije Zenica - Lašva - Han Kumpanija, nego i da ih parcijelno, u dijelovima blokira i uništava.

Napadajući preko Suhog Dola i Zenice, neprijatelj je uspio da zbaci sa Kubera 4. bataljon 8. brigade. Oko 14 časova Štab brigade je uputio ovom bataljonu, kao pojačanje, jednu četu i prateći vod 2. bataljona. Izvršen je napad na neprijatelja, koji se već počeo ukopavati na Kuberu (k. 853 i tg. 957), dok su druge njegove kolone pokušavale da nastave sa napadom. Jedan teški mitraljez ukopao je na vrhu čuke koja je dominirala prilazom, a u međuvremenu dovukao je još dva teška mitraljeza. Tada su Lukić Ostoja, Najetović Salih i Anaković Stjepan zatražili da se kao dobrovoljci privuku i unište ovo gnijezdo neprijatelja. Iako je bilo vrlo hladno, sa zamrznutim snijegom, oni su skinuli cipele i u pocjepanim čarapama se privukli..!, bombama^ LmištiU--.ixiitraljcsko gnijezdo.[594] Poslije dva časa borbe naši su zadnjim jurisem, koristeći ručne bombe i podršku teških minobacača, odbacili neprijäteljcTsä^uberäTNeprijatelj jc~frrrao-62 -poginula i 58 ranjenih. Naši gubici 3 mrtva i 12 ranjenih. Među poginulima bio je i Babić Mirko, iz sela Prištaline.[595]

Govoreći o ovoj borbi 4. bataljona, štab 8. brigade iznosi da je neprijatelj pružio žilav otpor, da je došlo i do gušanja i davljenja golim rukama[596]

U to vrijeme 3. bataljon 8. brigade uspio je da zadrži neprijatelja koji je nadirao od željezničke stanice Busovača prema Drum brdu i pravcem Grablje - Jelinak - Kratine. Ovo je bilo veoma značajno za uspješan ishod borbe 4. i dijelova 2. bataljona na Kuberu. Inače neprijatelj je sa položaja Jelinak - Kratine mogao da udari u leđa jedinica koje

[593] Isto.
[594] AVII, k. 28, br. reg. 4/1 (Omladinski list 4. divizije »Udarnik«),
[595] AVII, k. 775A, br. reg. 34/1-3.
[596] Isto.

Prijelaz jedne jedinice 8. brigade preko r. Lašve (decembar 1944. godine).

su napadale na Kuber. Pri tome 3. bataljon ne samo da je zadržao nastupanje neprijatelja na pomenutim pravcima, već ga je poslije izvršenog juriša gonio sve do željezničke stanice Busovača. U tome je učestvovala i jedna četa 4. bataljona, koja je potiskivala neprijatelja cestom prema Busovači (četa je prije toga bila u rezervi). Tom prilikom došla je do izražaja i Četa pratećih oruđa brigade. Neprijatelj je na ovom pravcu imao više poginulih i ranjenih. Zanimljivo je da 3. bataljon i četa 4. bataljona, ovom prilikom, nisu imali gubitaka.

Pored rečenog da je borba 3. bataljona doprinijela uspjehu 4. bataljona na Kuberu, treba dodati i to da je, protjerivanjem neprijatelja sa Kubera i njegovim gonjenjem, mnogo olakšan i dalji posao 3. bataljonu. Sada su 4. bataljon i dijelovi 2. bataljona mogli vrlo lako izbiti na bok i za leđa neprijateljskim jedinicama, koje su napadale 3. bataljon. Neprijatelj je, dakle, bio primoran da se, ne samo otporom 3. bataljona povlači, već da zatim i bježi.

I 11. decembra neprijatelj je napao sa dvije bojne (ustaše i Turkestanci) i jednim bataljonom Njemaca. Tu se na pravcu Zenica - Kuber nalazio 2. bataljon 8. brigade, koji je uspio da odbaci neprijatelja. Na pravcu od Dvora prema Kratinama i selu Ahmićima nalazili su se 3. i 4. bataljon. Neprijatelj je ovdje bio uporan, nastojeći da preko sela Ahmića prodre do Han Kumpanije. U početku je uspio da dvije čete 3. bataljona odbaci sjeverno od Ahmića do k. 586. Ali, dok su ove čete zadržavale neprijatelja, 4. bataljon se, sa dvije svoje čete i jednom četom 3. bataljona, zabacio od Oble glave (k. 838) na desni bok neprijatelja. Istovremeno, četa 4. bataljona i prateća četa brigade krenule su prema Busovači. Uz podršku protivkolskih topova i teških minobacača uspjeli su da odbace tenkove do željezničke stanice Busovača i da izvrše obuhvate neprijatelja s te strane.

Tu se razvila krvava borba koja je trajala od 6,30 do 13 časova, zapisao je štab 8. brigade. Sadejstvovala je vrlo uspješno i naša artiljerija. Neprijatelj je bio potpuno razbijen i većim dijelom potučen i izranjavljen. Na terenu je ostalo oko 70 mrtvih, preko kojih su naši borci prešli u jurišu. Tom prilikom poginuo je jedan njemački major, zarobljena

su 3 neprijateljska vojnika, i »između ostalog, zaplijenjena njemačka pukovska zastava odlikovana željeznim križom, oko koje je najviše ostalo mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika...[597]

I sutradan 12. decembra, kao i narednog dana, neprijatelj je napadao. Ipak, nije uspio da prodre ni do Han Kumpanije, a još manje do Travnika.

*

Svakodnevno je neka od jedinica 8. brigade vodila borbu. To je trajalo kroz čitav decembar, a nastavilo se i u januaru, februaru, sve do kraja marta naredne godine. Jedinice 8. brigade i ostale jedinice 4. divizije dobro su upoznale teren između Zenice i Travnika i dugo su pamtile veoma oštru zimu i duboki snijeg južno od Vlašić planine.

Lijep uspjeh postigao je 2. bataljon, 23. decembra 1944. Sačekao je kolonu neprijatelja (oko jedne bojne) koja se kretala od Zenice prema selu Čajdrašu. Borci su dugo ležali u snijegu, da bi sačekali nailazak neprijatelja, a zatim propustili predhodnicu. Riješeno je da se napadne glavnina. Iznenadnom vatrom i jurišem neprijatelj je potpuno razbijen i protjeran nazad u Zenicu. Imao je dosta poginulih, koji su ostali u snijegu, jer nije stigao da ih pokupi. Zarobljeno je 15 vojnika, a zaplijenjeno 35 pušaka, 3 puškomitraljeza, 4 pištolja, 30 ručnih bombi, radio-stanica, 5.000 puščanih metaka itd. Drugi bataljon 8. brigade nije imao gubitaka, ni u ljudstvu, ni u oružju.[598]

Analizirajući borbe 8. brigade od 1. do 27. decembra 1944. godine, Štab brigade je došao do zaključka:

- da je neprijatelj manjim snagama napadao frontalno, a svoje brojnije i bolje opremljene jedinice upućivao lijevo i desno, nastojeći da se zabaci na bokove ili za leđa. Ovo je bilo očigledno u borbama 3. i 4. bataljona sjeverno od komunikacije sela Lašva - Vitez, zatim u borbama 1. bataljona

597 AVII. k. 775A, br. reg. 34/5-3 i k. 769A, br. reg. 26-3/3.

598 AVII, k. br. reg. 11-3 i k. 769A, br. reg. 19-6/3 (Izvještaj štaba 8. brigade od 24. i 28. 12 1944).

8. brigade i dijelova 11. južno od ceste željeznička stanica Busovača - Vitez, odnosno Travnik, u vremenu između 10. i 12. decembra;

- radi osiguravanja sopstvenih bokova, iskustvo je pokazalo da je najbolje neprijatelja pustiti na blisko odstojanje, otvoriti jaku plotunsku vatru, a zatim izvršiti juriš. Ovakvih postupaka neprijatelj se mnogo bojao i najčešće naginjao u bjegstvo;

- držanje naših boraca u borbama bilo je na visini, rukovodioci su, uglavnom, bili snalažljivi i držali čvrsto svoje jedinice u rukama (dva vodnika nisu pokazali dovoljnu čvrstinu, pa su smijenjeni). Štab brigade je bio mišljenja da 8. brigada u noćnim borbama ne bi svoje zadatke u potpunosti izvršila, da nije prošla kroz manje, ali ofanzivne borbe i napade. Ovo zbog većeg broja novih i neiskusnih boraca.[599] Treba imati u vidu i da su se neprijateljski vojnici uporno i lukavo borili u sastavu Njemci - SS-ovci i ustaše.[600]

Bilo je slučajeva da su naši borci ubijali i po devetoricu, a da je deseti, preko leševa svojih saboraca, ustajao i išao naprijed. Štab 4. divizije navodi slučaj borbe za k. 517 (oko 1,5 km južno od Han Kumpanije) prema kojoj se 10. decembra povlačio 1. bataljon 8. brigade. Zapadnu padinu ove kote gađala je neposrednom vatrom naša artiljerija. Poslije prve izbačene granate, od koje je poginulo nekoliko neprijateljskih vojnika, ostali su se povukli u zaklon. Ubrzo su došli na isto mjesto i pored lješeva svojih saboraca počeli da postavljaju automatsko oružje. Preciznim pogotkom iz topa ponovo su natjerani u zaklon, ali su i poslije toga ponovili postupak.

U odbrani neprijatelj nije otvarao vatru prije nego što naši borci stignu na blisko odstojanje, a dešavalo se da je ne otvaraju nikako, već su se branili samo ručnim bombama i borbom prsa u prsa (9. decembra 1944. u borbi na Kuberu itd).

Najzad, iako su naše jedinice na lijevoj obali rijeke Lašve imale defanzivan zadatak, bile su i ofanzivne. Dok su ma-

[599] AVII, k. 769A, br. reg. 19-8/3.
[600] AVII, k. 769A, br. reg. 5/3.

nji dijelovi frontalno zadržavali neprijatelja, ostali su mu se zabacivali na bokove. Ovo je najčešće davalo dobre rezultate.[601]

FORMIRANJE OPERATIVNE GRUPE 4. DIVIZIJE KRAJEM DECEMBRA 1944.

Štab 4. divizije donio je odluku da privremeno formira Operativnu grupu od tri bataljona (iz svake brigade po jedan) i uputi je na desnu obalu rijeke Bosne, da dejstvuje na sektoru Visoko - Vareš - Zenica. Osnovni zadatak ove grupe bio je da olakša dejstvo jedinica 4. divizije na lijevoj obali Bosne. Štab divizije u svom izvještaju od 30. decembra formiranje ove grupe ovako je obrazložio:

> »... Obezbjedivši i osiguravši komunikacije neprijatelj je, uglavnom, držao naše snage vezane za komunikaciju. Kako naših snaga nije bilo na desnoj obali rijeke Bosne, koje bi sa te strane vršile pritisak na neprijatelja, on je bio u mogućnosti da svoju aktivnost usmjeri samo u pravcu naših snaga. Iz ovog razloga - pisao je dalje štab 4. divizije - formirali smo jednu grupu od tri bataljona, sa zadatkom da dejstvuje na tom prostoru i vrši mobilizaciju. Na ovaj način primoraće se neprijateljske snage da dejstvuju i na prostoru na desnoj obali Bosne, što će dovesti do razvlačenja njegovih snaga...«[602]

Napadi neprijatelja između 9. i 13. decembra imali su za cilj da osiguraju komunikaciju Sarajevo - Brod. U borbama tih dana vidjeli smo da je neprijatelj odbijen uz znatne gubitke, ali je u međuvremenu »koristio i željezničku prugu Sarajevo - Brod i cestu Sarajevo - Kiseljak - Busovača - Zenica - Žepče - Brod, za razliku od prošlog mjeseca, kad je djelimično koristio samo željezničku prugu Sarajevo - Brod.«[603] On je duž komunikacije za Brod organizovao niz manjih i novih uporišta i otežao našim jedinicama pristup željezničkoj pruzi sa zapadne strane rijeke Bosne. Otuda i mogućnost uspješnog dejstva Operativne grupe sa suprotne strane.

[601] AVII, k. 769, br. reg. 26-5/3.
[602] AVII, k. 769A, br. reg. 26-4/3 (Izvještaj Štaba 4. divizije za decembar 1944. godine).
[603] Isto.

Osman Džafić, komandant 3. bataljona 8. brigade, poginuo u borbi za Kakanj 31. marta 1945.

Za komandanta Grupe određen je Mićo Kolumdžija, političkog komesara Đuro Štrbac, a pomoćnika političkog komesara Savo Popović. U sastav ove Grupe, štab 8. brigade odredio je svoj 3. bataljon, čiji je komandant bio Osman Džafić,[604] politički komesar Dušan Karanović, zamjenik komandanta Marko Šimić i pomoćnik političkog komesara Luka Grbić.

Naređenje da krene u Han Kumpaniju u sastav Grupe, 3. bataljon 8. brigade dobio je 22. decembra u selu Dubravicama, gde je bio na kratkom odmoru. Istoga dana sva tri bataljona (iz svake brigade po jedan) produžila su u selo Dolac (7 km od sela Lašve). Pokušaj da se 23. decembra, prebace preko rijeke Bosne, na dijelu između Kaknja i Lašve,

[604] Džafić Osman bio je veoma popularan u svom bataljonu. Poginuo je kod Kaknja 30. marta 1945. godine.

nije uspio. Gumeni čamci, koji su im bili na raspolaganju, nisu bili ispravni. Ni pokušaj sutradan 24. decembra, nije uspio. Između 25. i 27. decembra 3. bataljon 8. brigade je upućen u Fojnicu na izgradnju čamaca. Na kraju, u toku noći 28/29. decembra, čitava se Grupa prebacila preko rijeke Bosne kod sela Busić Mahale i već 1. januara napala uporište Vareš. U ovom napadu, koji je relativno brzo okončan, naše jedinice nisu imale gubitaka.

Grupa bataljona, koja je ovdje samostalno dejstvovala sve do oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945. godine, nastavila je čišćenje prostora dolinom Bosne, na njenoj desnoj obali. Ona je pet dana po oslobođenju Vareša napala željezničku stanicu Vrace. U toj borbi poginuo je zamjenik komandira 1. čete 3. bataljona 8. brigade Dušan Bogunović, rodom iz Bosanskog Doljana, borac od 1941. Slijedeće uporište bio je Vranduk. Zaplijenjeno je, pored ostalog, i nekoliko ručnih bacača »džon bul«, ali je poginuo i Sreto Radošević, pomoćnik političkog komesara 2. čete 3. bataljona, rodom iz Vrtoča. U čišćenju sela Ričice (između Donjeg Vrace i Zenice) poginuo je pomoćnik političkog komesara 1. čete 3. bataljona Đuro Bursać i borac Slavko Pivić.[605]

Stalnim pokretima, borbama i uspjesima na sektoru Kakanj - Vareš - Visoko, grupa bataljona 4. divizije opravdala je svoje formiranje. Ona će narednih dana, u borbama 4. divizije, dejstvovati za leđima jakih neprijateljskih jedinica koje su napadale slobodnu teritoriju i probijale se prema Travniku.

PROSLAVA DVOGODIŠNJICE FORMIRANJA 8. KRAJIŠKE BRIGADE U HAN KUMPANIJI - 28. DECEMBRA 1944.

Uoči i na dan proslave formiranja brigade (27. i 28. decembra) bataljoni 8. brigade bili su na položaju Stara Zenica - Lokvine - Obrenovci. Iako je trenutno na položajima bilo zatišje, svi borci i rukovodioci, razumije se, nisu mogli doći u Han Kumpaniju. Već sutradan, 29. decembra, brigada je

[605] AVII, k. 771, br. reg. 29-5 (izvještaj grupe bataljona), k. 776, br. reg. 9-1/5 (izvještaj štaba 3. bataljona 8. brigade za decembar) i sjećanja drugova 3. bataljona.

stupila u borbu sa neprijateljem, koji su krenuli svim raspoloživim snagama, sa ciljem da zauzme Travnik.

Proslavi su prisustvovali komandant 5. korpusa general-major Slavko Rodić, načelnik štaba korpusa i štab 4. divizije.

Politički komesar brigade Slavko Havič otvorio je svečani dio proslave u sali, koja je za tu priliku bila posebno ukrašena zastavama. Zatim je komandant brigade Sajo Grbić održao referat u kome je, pored ostalog, rekao da je po prikupljenim podacima za ovu godinu »brigada izbacila iz stroja veliki broj neprijateljskih vojnika, uništila i oštetila 148 kamiona, 21 tenk i borna kola, pored ostalog uništenog i zaplijenjenog materijala. Pozdravljajući prisutne i uz čestitke svim borcima i rukovodiocima brigade, komandant korpusa Slavko Rodić je rekao da se 8. brigada istakla u borbi za oslobođenje naše uže domovine Bosne i Hercegovine i da će, kao takva, »učestvovati u konačnim bitkama za njen glavni grad - Sarajevo... «

U okviru svečanog dijela proslave brigade, komandant korpusa predao je odlikovanja zaslužnim borcima i rukovodiocima. Sedamdeset boraca i rukovodilaca 8. brigade odlikovano je »Ordenom za hrabrost« i »Medaljom za hrabrost«. Ovom prilikom odlikovanje »Orden bratstva i jedinstva« primio je i politički komesar 4. divizije Dmitar Bajalica, koji se u ime odlikovanih zahvalio rekavši da će i u daljim borbama nastojati da se pokažu dostojnim priznanja koje im je ukazano.

Na kraju svečanog dijela proslave pročitana je i čestitka borcima i rukovodiocima 8. brigade, koju im je uputio prvi komandant Hamdija Omanović. Uz burne pozdrave i klicanje pročitano je i pozdravno pismo Vrhovnom komandantu drugu Titu, ZAVNOBiH-u i štabu 5. korpusa, a onda je održana priredba, koju su spremile kulturne ekipe 8. brigade i 4. divizije. Uz kozaračko kolo narodno veselje je trajalo dugo u noć.[606]

[606] AVII, k. 28, br. reg. 3/1 i IRP BiH-11/615-616.

Na osnovu uputstva artiljerijskog odjeljenja Vrhovnog štaba od 11. novembra 1944, štab 5. korpusa je, 19. decembra, izdao naređenje da se po brigadama prikupe podaci o svim borcima, podoficirima i oficirima, koji su nekad bili artiljerci, tenkisti i šoferi. Takođe je naređeno da se pri štabovima divizija formiraju artiljerijski odsjeci (AOŠD) i osnuje artiljerijsko slagalište divizije, sa zadatkom da prima sav artiljerijski materijal i municiju od baze štaba korpusa, da čuva svu artiljerijsku, bacačku i drugu municiju i prikuplja sve sanduke, prazne topovske čaure i otprema ih artiljerijskoj bazi. Naređenjem štaba korpusa formirani su divizioni po divizijama, iz kojih se kasnije razvila artiljerijska brigada. U sastav ovih diviziona ušli su svi protivtenkovski topovi kalibra 47 mm i više. Istim naređenjem formirana je i brigadna artiljerija, u koju su ušli svi topovi kalibra 37 mm i bacači od 50 do 120 mm. »Brigadna artiljerija sastoji se iz štaba diviziona, dvije do tri baterije i pomenutih oruđa... « iznosi se u pomenutom naređenju. Baterije su se morale formirati prvenstveno od oruđa istog kalibra, a baterije PT topova mogle su imati u svom sastavu do 6 PT oruđa.[607]

U »Privremenom pregledu organizacije i formacije artiljerije NOV i POJ«, izdatom u to vrijeme, bio je predviđen artiljerijski odsjek štaba divizije, kao organ za pitanja nastave i snabdjevanja cjelokupne artiljerije u sastavu divizijske i brigadne, kao i evidencije artiljerijskog kadra.

Za prihvat artiljerijskog materijala i municije od SSSR-a i izvođenje kratke trupne nastave, kao i za sabiranje ratnog plijena (artiljerijskog i pješadijskog naoružanja), pristupilo se formiranju artiljerijskih baza.

Naređenjem štaba 5. korpusa od 6. januara 1945. pristupilo se formiranju školskog dopunskog diviziona od 4 baterije, koji je ušao u sastav 1. artiljerijske brigade. Štab ove brigade trebalo je da preduzme sve, što je potrebno da ovaj divizion primi do 800 boraca. Po završenoj obuci, borci su

[607] AVII, k. 1265, br. reg. 18/3 (Iz izvještaja artiljerijskog odjeljenja VŠ od 11. 11. 1944. godine i naređenja štabu 5. korpusa od 19. 12. 1944. godine).

se vraćali u artiljerijske divizione divizija, od kojih su kasnije formirane nove artiljerijske jedinice.[608]

Za pravilan rad i izvršenje postavljenih zadataka artiljerije koja je dobijala sve značajnije mjesto u ovoj fazi naše borbe, bilo je potrebno osposobiti za najkraće vrijeme kadar koji bi u datom momentu mogao prihvatiti oruđa i pravilno ih opsluživati. Osim toga, za vuču oruđa bilo je potrebno pripremiti dovoljan broj tegleće i tovarne stoke. Radi obuke ljudstva za artiljerijske jedinice, štab korpusa je još 25. aprila 1944. tražio od divizija da se pronađu pješadijski rukovodioci (komandiri četa, zamjenici komandanata i komandanti bataljona), »koji su u bivšoj jugoslovenskoj vojsci bili dobri artiljerci, a pogotovo ako su bili aktivni ili rezervni oficiri i podoficiri... « Takve je trebalo uputiti u štab korpusa da obnove svoje stručno znanje i osposobe se za vođenje artiljerijskih jedinica u divizijama. Svaka divizija bila je dužna da uputi na kurs i »po 10 dobrih starih boraca, pa i desetara i vodnika, dobro pismenih i bistrih, po mogućstvu bivših artiljeraca (nišandžija ili pomoćnika)«. Oni su se osposobljavali za vođe odjeljenja, uglomjernike, osmatrače i vodne oficire za divizijsku artiljeriju, a kasnije su se vraćali u svoje divizije.

Prikupljanje podataka o ljudstvu za artiljerijske jedinice, njegova obuka i formiranje artiljerijskih jedinica, nije dakle, počelo novembra 1944. (kada je stiglo uputstvo artiljerijskog odjeljenja Vrhovnog štaba), već je to starijeg datuma. Još 1943, pri štabu 5. korpusa formirana su dva artiljerijska diviziona od po dve baterije od po 2 topa. Divizioni su se upotrebljavali u pojedinim akcijama bilo cijeli (napad na garnizon Banja Luku) ili po baterijama, ojačavajući brigade u izvršenju njihovog zadatka. Zaplijenom topova u 1944. oba diviziona su povećana, na po 3 baterije, svaka od po 2 topa, s tim što su dve baterije u svakom divizionu bile brdske i haubičke, a treća protivkolska. Jednovremeno sa povećanjem ovih diviziona korpusne artiljerije, formirana je i artiljerija u divizijama. Tako je tada u svakoj diviziji 5. korpusa formirana po jedna baterija od 2-4 topa, kao kostur buduće divizijske artiljerije.

608 AVn7k^l269, br. reg. 9/2.

Po planu štaba 5. korpusa u svakoj diviziji formirana su dva diviziona (jedan protivkolski i jedan brdski), svaki od po 3 baterije, a baterije od po 4 oruđa (trenutno, u decembru 1944. u 4. diviziji bio je jedan artiljerijski divizion).[609]

Štab 8. krajiške brigade je još 30. oktobra 1943. uputio štabu 4. divizije deset boraca radi popune divizijskih artiljerijskih jedinica. Bili su to: Kenjalo Đorđe, Balaban Rajko, Rajak Cvijo, Prošić Ljubo, Latinović Mirko, Vuković Ilija, Glumac Ljubo, Lazić Rade, Kovačević Jovo i Novaković Mićo.[610] Decembra 1944. formirane su i prateće čete pri bataljonima 8. brigade. Ovom prilikom one su formirane u tri bataljona, jer se 3. bataljon nalazio krajem decembra u sastavu privremeno formirane Operativne grupe 4. divizije. Sastav ovih četa, koje je tek trebalo da se razviju, prema pregledu štaba 8. brigade od 28. decembra 1944. bio je slijedeći:[611]

Jedinica	Ljudstvo			Teški mitraljez				Bacači		
	ofic.	podof.	borci	tr loze	Breda	kms	Dižon Bul	50 mm	46 mm	42 mm
1 baterija	1	5	34	1	2	-	1	1	1	-
2 baterija	1	3	38	1	2	-	1	-	1	1
3 baterija	o t s u t a n									
4 baterija	4	5	30	3	-	1	1	1	-	-
Svega bez 3. bat.	6	13	102	5	4	1	3	2	2	1

Nije pronađen podatak o datumu formiranja artiljerijskog diviziona 8. brigade, ali prema izvještaju štaba tog diviziona od 10. januara 1945. može se zaključiti da je i to bilo u decembru 1944. Divizion je početkom 1945. imao četiri baterije i radni vod sa svega: 12 oficira, 24 podoficira i 158 boraca, a od naoružanja: tri protivkolska topa 37 mm (u 1. bateriji) i dvanaest minobacača 81 mm.[612]

609 Zbornik IV/27, dok. 57 (Izvještaj štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu NOVJ od 15. jula 1944).
610 AVII, k. 775, br. reg. *6-4.*
611 AVII, k. 769A, br. reg. 8-12/3.
612 AVII, k. 771, br. reg. 5-1/6, 5-3/6.

Bila je to šifra pod kojom su Njemci organizovali akciju širih razmjera i 29. decembra 1944. krenuli **u** napad na jedinice 4. i 10. divizije 5. korpusa. Bilo da je cilj ovog napada bio pokušaj otvaranja novog pravca povlačenja dolinom rijeke Vrbasa ili ne, neprijatelj je u svakom slučaju prvo morao zauzeti Travnik.[613] I naši saradnici sa okupirane teritorije javljali su o namjerama neprijatelja da zauzme Travnik, a štab 4. divizije u svom izvještaju od 8. januara 1945. izvršio je analizu tadašnje situacije u dolini rijeke Bosne. Konstatovano je da je ona po neprijatelja veoma nepovoljna zbog nagomilanih trupa i materijala na relativno uskom prostoru, izloženim stalnim prepadima naših jedinica i dejstvu savezničke avijacije. Zbog svega ovoga neprijatelj je pokušavao da jačim snagama i na relativno velikom prostoru ofanzivnim dejstvima odbaci naše jedinice daleko od komunikacije.[614] Objekti napada su, dakle, bili na sektoru 4. divizije Travnik, a na sektoru 10. divizije Fojnica i Kreševo.

Prema podacima do kojih je došao štab 4. divizije, neprijatelj je 29. decembra krenuo u napad na lijevoj obali rijeke Lašve (od Busovače do željezničke stanice Busovača) sa dva bataljona 3. rusko zaštitnog korpusa, 920. samostalnim bataljonom, 505. SS bataljonom, jednom četom Italijana, nekoliko topova i dva tenka. Od željezničke stanice Busovača cestom za Han Kumpaniju napadala je kolona od jedne čete SS bataljona, jedna četa Turkestanaca, oko 60 ustaša, 5 tenkova, 2 borna kola, podržavani sa 4 topa od željezničke stanice Busovače. Od Zenice, cestom prema Han Kumpaniji, napadala je bojna ustaša, oko 200 Njemaca, četa Turkestanaca, 2 borna kola, a poslije im je stiglo u pomoć oko 250 Njemaca sa jednim tenkom. Napad ovih jedinica podržavala je teška artiljerija iz Zenice. Od Podbrežja i k. 326 neprijatelj je ubacio u borbu 6. ustašku bojnu, pionirski bataljon 369. divizije, 5. Ziherungs bataljon i tri bataljona 845. regimente sa teškom i

[613] Vojnoistorijski glasnik br. 1 od 1974. U decembru su se njemačke snage u Sremu povlačile, pa je postojala opasnost da padne i Slavonski Brod, čime bi krupne njemačke snage u dolini Bosne bile otsječene. Zbog toga je štab Grupe armija »E« Vrhovnoj komandi 15. decembra predložio da njemačke snage iz prostora Sarajeva otvore put preko Zenice, Travnika i Jajca ka Banja Luci, koja je - od kada je ugrožen Slavonski Brod - dobila novi značaj za vezu prema južnoj Hrvatskoj.

[614] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5. (Izvještaj štaba 4. divizije od 8. januara 1945. godine).

£

y lakom artiljerijom. Ukupno brojno stanje neprijateljskih trupa u prvoj fazi borbe iznosilo je oko 6.000 vojnika, 30 topova raznih kalibara, 8 tenkova i 4 borna kola.[615]

Od naših jedinica u borbama su učestvovale 6, 8. i 11. krajiška brigada (svaka bez jednog bataljona, koji su se nalazili na desnoj obali rijeke Bosne), 1. artiljerijski divizion 4. divizije, Vlašićki NOP odred. Četvrtu diviziju je pomagala i 7. brigada 10. divizije, a iz Pratećeg bataljona 5. korpusa bila je ubačena u borbu jedna četa na lijevom krilu 4. divizije. Jedinice 4. divizije podržavao je i 3. divizion 1. artiljerijske brigade 5. korpusa.

Pred početak napada neprijatelja 6. krajiška brigada držala je položaje na desnoj obali rijeke Lašve, 8. brigada na njenom lijevom krilu i to 1. bataljon: k. 515 - Drum brdo - Kratine - Gola kosa - Ovčine (k. 812); 4. na liniji: Kuber (k. 853) - Štrbci - k. 772 i 2. bataljon: k. 592 (Cajdraš) - Po-Ijika k. 675. Lijevo od 8. nalazila se 11. brigada na liniji: Likrine - k. 502 - Obrenovići - Jagodići - k. 570 - Negraj k. 795.[616]

Sudeći prema rasporedu svojih snaga neprijatelj je glavnu pažnju obratio na svoja krila. Centralna grupacija (prema - položajima 8. brigade) nadirala je u dva pravca: od željezničke stanice Busovača cestom za Han Kumpaniju i od Zenice cestom za Han Kumpaniju. Neprijatelj se nije odlučio da svoje glavne jedinice upućuje cestom, iako bi mu uslovi, s obzirom na vremenske prilike, bili povoljniji. On je glavni pravac napada usmjerio pravcem Zenica - Gradišće - Stranjani i Brajkovići - Guća gora - Travnik. Srednja grupacija imala je zadatak da održava vezu sa krilnim snagama i istovremeno »da čisti teren u međuprostoru«.

Na sektoru 6. i 11. krajiške brigade napad neprijatelja otpočeo je, po svoj prilici, u vreme koje neprijatelj nije planirao. Naime, zasjeda 4. bataljona 6. brigade između sela Ca-

[615] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5 i AVII, k. 772, br. reg. 241/6. (Prema izvještaju Štaba 4. divizije od 8. 1. 1945. - za period od 29. decembra 1944. do 4. januara 1945).

Komandant grupe armije »E« general Ler polovinom decembra je naredio da se zauzme Travnik. Za ovo je odobrio učešće 104. divizije, koja se u to vrijeme prikupljala u Sarajevu. Za izvršenje ove operacije u Zenici je bila skoncentrisana borbena grupa »Eberlajn«, kojom je komandovao komandant 639. puka za osiguranje pukovnik Rihter fon Eberlajn. (Vojnoistorijski glasnik br. 1/1974.).

[616] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

rica i Očehnići (jugoistočno od Busovače) i napad jedne čete 1. bataljona 11. brigade na bunker k. 587 s. Jagodići (na lijevom krilu divizijskog rasporeda) ubrzali su neprijateljske pokrete.

U 7 časova 29. decembra neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru na položaje 6. brigade, koncentrišući je na Šafradin, k. 386, k. 609 i tg. 1242 Rog. U 7,30 časova otpočeo je napad na položaje 2. i 3. bataljona ove brigade. Bombama i artiljerijskom vatrom sa bliskog odstojanja odbijani su napadi sve do 17 časova kada je neprijatelj uspio da uz velike napore i žrtve (58 poginulih i oko 48 ranjenih) prodre od Busovače prema Han Kumpaniji svega oko 3-4 km (do Rovna k. 609 - Kovačići k. 649).

Jakom artiljerijskom vatrom iz željezničke stanice Busovača i Zenice, koja je trajala oko pola časa, neprijatelj je najavio pokret prema položajima 8. brigade (centralni sektor). U 9 časova oko 1.200 ustaša i Njemaca krenulo je u tri pravca: od željezničke stanice Busovača cestom prema Han Kumpaniji (oko 500 ustaša, 2 tenka i borna kola), od Stare Zenice prema Kuberu (oko 250 vojnika) i oko 450, uglavnom Njemaca od Zenice prema Han Kumpaniji.[617]

Obnovljeni napadi neprijatelja na Kuber (na 4. bataljon) i od Paljike (k. 675) na 2. bataljon, nisu uspjeli, a pri tome je imao i znatne gubitke. Naši su toga dana imali 2 poginula i 17 ranjenih.[618]

Borbu jedinica 8. brigade pomagale su dvije baterije bacača brigadnog diviziona i 2. vod 2. baterije američkih brdskih topova 75 mm artiljerijskog diviziona divizije.

Prilikom napada na 11. krajišku brigadu (lijevo krilo divizijskog rasporeda i glavni pravac udara), neprijatelj je grupisao jedinice tako da je samo na njen 1. bataljon uputio dva dobro naoružana i uvežbana bataljona, a na 4. bataljon 11. brigade (njeno lijevo krilo), na liniji Jagodići - k. 570 - Negraj (k. 795) nastupao je čak sa četiri bataljona u dvije kolone (dva bataljona 845. regimente, pionirski bataljon 369. divizije i 6 ustaška bojna). Neprijatelj je uspio da 1. bataljon

[617] AVII, k. 776, br, reg. 1-1/1 (Operativni izvještaj Štaba 8. brigade od 28. januara 1945. godine).
«'8 AVII, k. 776, br. reg. 1-1/1.

11. brigade izbaci iz sela Lokvina. Međutim, protivnapadom povraćeni su izgubljeni položaji i zadržani cio dan. Ali, krajnje lijevo krilo (svega dvije ćete) bilo je potisnuto. Iako su u borbu ubačene i dvije čete 2. bataljona iz rezerve, naše jedinice su bile prinuđene da se povuku na slijedeći prihvatni položaj: sela Vrselje - Pojske. To je bio sav uspjeh neprijatelja toga dana na tom sektoru.[619]

Narednog dana (30. decembra) neprijatelj je obnovio napade. Na sektoru 6. brigade ne samo da nije postigao nikakav uspjeh, već je vraćen na polazne položaje Neopalje - Rovna - Kovačići. I 2. bataljon 8. brigade izvršio je, u 3 časa tog dana, napad na neprijatelja i povratio prethodnog dana izgubljeni položaj - Paljika (k. 675). U isto vrijeme 4. bataljon 8. brigade odbijao je sve napade i uspio da se održi na Kuberu.

Od 7 pa do 14 časova na položajima 8. brigade situacija se iz časa u čas mijenjala. Neprijatelj je vršio protivnapad na lijevom krilu brigadnog rasporeda i uspjeo da odbaci 2. bataljon. Ponovo je zauzeo Paljiku (k. 675) i k. 831. Produžetkom dejstava neprijatelj je uspjeo da izbije na Osojnicu (k. 758) i time ugrozi lijevo krilo 2. bataljona 8. brigade i desno krilo 11. brigade. Štab 8. brigade uputio je jednu četu prema selu Lupcu »da napada neprijatelja bočno, jer su jedinice 11. brigade bile jako ugrožene«.

U međuvremenu, neprijatelj je, uz snažnu podršku svoje artiljerije i tenkova, uspio u 14 časova 30. decembra da potisne 1. bataljon 8. brigade sa položaja sela Ahmići - Vidovići, svega 500-1.000 metara do položaja Sušanj (tg 592) - selo Pirići. Međutim, protivnapadom 1. bataljon i jedna četa 4. bataljona 8. brigade uspjeli su da, u 17 časova, protjeraju neprijatelja i ponovo uđu u Ahmiće i zauzmu k. 586.

U toku drugog dana ovih borbi 8. brigada je imala 2 poginula i l i ranjenih, a gubici neprijatelja bili su daleko veći, iako je bilo nemoguće tačno ih utvrditi.

Već ove početne borbe, u okviru neprijateljske operacije »Lavina«, pokazuju koliko su naši borci izdržljivi u borbi i koliko su puta morali protivnapadima da vrate izgubljene položaje. I dok na sektorima 6. i 8. brigade neprijatelj ni

[619] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

ovog dana nije postigao gotovo nikakav rezultat (sem prodora na lijevom krilu prema Osojnici), na sektoru 11. brigade, situacija je bila nešto drugačija. Neprijatelj je uspio da odbaci njen 2. bataljon na položaje k. 1037 - selo Sušanj, čime je prekinuta veza između 1. i 2. bataljona.

S obzirom na razvoj situacije kod 11. brigade i jake neprijateljske jedinice, koje su se probijale prema Guča gori, štab 4. divizije izvršio je 31. decembra manevar sa dijelom jedinica 8. i 6. brigade. Izvučen je, naime 2. bataljon 8. brigade sa lijevog krila brigadnog rasporeda i upućen iz sela Lupca pravcem k. 879 - Pecarnice (tg. 964), sa zadatkom da napadne neprijatelja bočno, na njegovom glavnom pravcu udara, odnosno na kolonu koja se od sela Rizvanovića probijala preko Grahovčića u pravcu Strmca (k. 873). Bataljon je iz pokreta izvršio napad u selu Đukići i protjerao neprijatelja iz seoske škole, a jednim svojim dijelom produžio prema k. 826. »Usljed dejstva ovog bataljona na ovom pravcu - pisao je štab 4. divizije - kolona koja se kretala prema Strmeu vratila se u selo Grahovčići«. Međutim, pokret neprijatelja sa linije sela Obrenovići - Janjac i njegova pojava na boku 2. bataljona, natjeralo je ovaj bataljon da se povuče prema selu Lupcu, bliže glavnini svoje brigade.

Istoga dana (31. decembra) upućen je 2. bataljon 6. brigade preko Viteza u pravcu Guča gore, radi pomoći 11. brigadi i zatvaranja pravca prema Travniku. Situacija se kod 11. brigade, u međuvremenu, i dalje pogoršavala. Neprijatelj je uspio da odbaci njen 2. i 4. bataljon sa položaja k. 1037 - selo Sušanj na Debelo meho (tg. 1085), a njen 1. bataljon od sela Osojnica - Đukići na Pecarnicu (tg. 964). Ovim je neprijatelju put prema Guča gori bio otvoren, a veza između bataljona 11. brigade prekinuta.[620] Zbog toga je štab divizije, pored upućivanja 2. bataljona 6. brigade prema Guča gori, na taj pravac uputio i 3. i 4. bataljon ove brigade (na dotadašnje položaje ovih bataljona stigle su jedinice 7. brigade 10. divizije). Štab 4. divizije imao je pred sobom zadatak da zadrži čelo klina na glavnom pravcu udara neprijatelja, a istovremeno da se napada njegov lijevi bok.

[620] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

Pošto na centralnom sektoru (naročito na položaju 4. bataljona 8. brigade) nije imao uspjeha, a na pravcu željeznička stanica Busovača - Han Bila uspio je samo djelomično, neprijatelj je riješio da pokuša naći rješenje u borbi na svom desnom krilu, na pravcu glavnog udara, preko Guča gore. Ali, nije bio siguran da će uspjeti zbog danonoćnih borbi[621] svojih jedinica, kao i zbog toga što one na drugim pravcima nisu postigle učinak koji su Njemci očekivali. Bile su suviše zaostale, nije bilo borbene koordinacije među njima, a glavni klin se dosta razvukao sa nedovoljno obezbjeđenim bokovima. Otuda, uporna i žilava borba oko Kubera i k. 772. Neprijatelj je 1. januara 1945. na centralni sektor, u borbu protiv 4. bataljona 8. brigade, uputio pojačanje od 250-300 vojnika. Ponovo je otpočeo napad, sa ciljem da se odbace jedinice 4. bataljona sa k. 772 - Kuber. U svim dotadašnjim napadima bio je odbijen uz osjetne gubitke. Ovom prilikom bilo je veoma uspješno dejstvo naše artiljerije koja je gađala neprijateljski položaj Štrbci - Čajdraš i ometala njegovu koncentraciju i sređivanje za napad. Toga dana (1. januara), oko 18 časova neprijatelj je uspio, uz podršku artiljerije i flakova koji su tukli od Cajdraša, da zauzme k. 772 i odbaci 4. bataljon 8. brigade. Međutim, on je protivunapadom povratio pomenutu kotu i protjerao neprijatelja u selo Štrpce i na k. 592. Neprijatelj je imao osjetne gubitke, dok su ukupni gubici 8. brigade toga dana bili 4 poginula i 20 ranjenih.[622]

U međuvremenu dok se vodila borba za k. 772, 2. bataljon 8. brigade sa svoje dvije čete, koje su se nalazile na Pecarnici (tg. 964) napao je, zajedno sa 1. i 2. bataljonom 11. brigade, neprijatelja u selu Grahovčićima i protjerao ga u selo Konjeviće. Međutim, neprijatelj je, noću 1/2. januara, izvršio protivunapad i primorao 2. bataljon 8. brigade da se povuče iz ovog sela. Sutradan je u Grahovčićima izvršen novi napad na neprijatelja i na k. 778 (jedna četa 2. bataljona 8. brigade napadala je kotu, a dvije čete uporište u selu). Ovaj, novi napad, nije bio koordiniran sa jedinicama 11. bri-

[621] Isto.
[622] AVII, k. 771 A, br. reg. 11-1-5 (Izvještaj štaba 8. brigade od 6. 1. 1945).

gade, pa je zauzeta samo k. 778 (dijelovi 11. brigade nisu uspjeli da stignu na svoje polazne položaje).[623]

Već 2. januara 1945. neprijateljski pritisak na čelu glavnog klina počeo je da malaksava, i osjetivši udar naših jedinica u svoj lijevi bok na prostoru sela Grahovčići - Đukići, neprijatelj je počeo da odstupa (3. bataljon 6. brigade u 2 časa ušao je u selo Guča Goru). I upravo tada, neprijatelj je silovito i uporno napao 4. bataljon 8. brigade na k. 772. Štab 4. divizije javljao je da je na sektoru 4. bataljona 8. brigade neprijatelj 2. januara bio ofanzivan, da je tokom ovog dana k. 772 prelazila 5 puta iz ruku u ruke. Najzad je pod samu noć »neprijatelj uspio zauzeti k. 772 i zanoćiti na njoj... «[624]

Da li su ovi uporni napadi neprijatelja na središnjem pravcu (oko Kubera i dominantne kote 772, koja je zajedno sa Čajdrašom činila glavne položaje za odbranu Stare Zenice i Zenice) imali za cilj vezivanje naših jedinica, ili je neprijatelj želio da prodre dublje i time olakša borbu svoje glavne, desnokrilne grupacije, teško je reći. Kako bilo da bilo, to nije moglo popraviti opštu situaciju kod neprijatelja. On je od 29. decembra 1944, kada je otpočeo napad, pa do 3. januara 1945. trpio vrlo teške udarce na svim pravcima svojih prodora, a naročito u lijevi bok glavne grupacije. Ove trupe su se teško kretale po bojištu - zapisao je štab 4. divizije - osjećale su se posljedice umora. Ali, ovdje se pretežno radilo o .Nijemcima i ustašama, rješenim da se bore do kraja. Osim toga, ovo su bile izvježbane jedinice, prošle su sve škole ratovanja. Moglo se očekivati, bez obzira na znake malaksalosti, da će pružiti žestok i žilav otpor.

Naše su jedinice takođe, u danonoćnim borbama izmorene, iako su i dalje bile veoma izdržljive i uporne, ponekad začuđujuće. Pojedini bataljoni morali su prevaljivati duge relacije i iz marša stupati u borbu. Sve su to štab 5. korpusa

[623] Isto.
AVK, k. 771 A, br. reg. 6-8/5.
»... Tu na položaju upoznao sam komandira čete Kužeta Branu - piše Đorđe Vučenović načelnik štaba brigade - mladića koji je izdavao tako oštre komande kao vojnik od zanata____Naišao sam na jednog mladića koji iz »šarca tuče grupu Njemaca uz poklike »nagari«, onog ču, sad ovog... « Bio je to Đuro Trtica, brat Srđe.koji je prije dva dana poginuo na Čajdrašu. Bila su petorica braće, sad su trojica u brigadi, a dva su poginula... «

U sredini drugog reda Đorđe Vučenović, načelnik štaba, ispred njega Dimitrije Mandić, omladinski rukovodilac brigade, a drugi zdesna Milan Balaban, omladinski rukovodilac brigade posle Mandiča.

i štab 4. divizije imali u vidu prilikom donošenja odluke o protivunapadu. Napad na desnokrilnu grupaciju otpočeo je noću 3/4. januara 1945. godine. Pri tome je 6. brigada dobila zadatak da napada opštim pravcem: sela Guča Gora - Cukle - Vrselje - Stranjani. Dio jedinica ove brigade uputio se preko Debelog meha (tg. 1085) i izbio u selo Stranjani sa sjevera, preko Gloga.

Dva bataljona 8. brigade (1. i 2.) sa polaznih položaja Pecarnice (tg. 964) - k. 879 - selo Lupac, napala su neprijatelja na Bukovoj glavi (k. 826) u selu Đukićima, k. 758, Obrenovićima i Osojnici. Između 6. i 8. brigade napadala je 11. brigada od Strmca (k. 873) i Pecarnice na k. 778 selo Grahovčiće, a potom je trebala da produži prema Konjevićima. Sve jedinice nisu istovremeno krenule u napad.

Na lijevom krilu divizijskog rasporeda za napad, 2. bataljon 6. brigade ušao je u selo Cukle, ne naišavši na neprijateljski otpor. Međutim, u pokretu dalje, prema Sušnju, bataljon je potpao pod bočnu vatru sa k. 750. U prvom naletu poginuo je komandant bataljona Košutić Dušan. Treći

bataljon ove brigade maršovao je cijelu noć 3/4. januara, i tek pred zoru stigao do sela Vrselja. I ovaj je bataljon, pošto je ušao u selo, dobio žestoku bočnu vatru od neprijatelja, koji se iz sela povukao prema sjeveru. Bila je to 6. ustaška bojna. Četvrti bataljon je tek u svanuće krenuo u napad. Poslije napornog marša, stigao je pred selo Stranjane i pošto je potjerao neprijateljske predstraže, prihvatio je borbu sa glavninom. Usljed veoma jake artiljerijske i minobacačke vatre i pošto se već razdanilo, bataljon se morao povući.

Slična situacija bila je i kod 11. brigade. Njen 1. bataljon (napadao je preko k. 772 - Konjevići) dočekan je jakom bacačkom i mitraljeskom vatrom, a onda je neprijatelj izvršio protivunapad i odbacio ga na polazne položaje. Neprijatelj je izvršio protivunapad i na 2. bataljon ove brigade (selo Grahovčići), dok je 4. bataljon uspio da uđe u Grahovčiće. Nažalost, više od pola puškomitraljeza je zatajilo usljed zamrznutog ulja, pa je neprijatelj uspio da protivunapadom odbaci i ovaj bataljon.

Gotovo istovjetna situacija je bila i kod 8. brigade. Njen 1. bataljon je iz marša »uskočio« u borbu. Njega je na položajima iznad ceste željeznička stanica Busovača - Vitez smjenio jedan bataljon 7. brigade noću 3/4. januara. Krenuo je i usiljenim maršem kroz dubok snijeg putovao čitavu noć. Napad je bio predviđen za 3 časa 4. januara, ali je zbog zakašnjenja, otpočeo u zoru i to iz pokreta. Uspio je da se probije između k. 667 i k. 732 i da izbaci neprijatelja iz škole i grupe kuća oko škole u selu Osojnici. Tu se zadržao sve dok se nije potpuno razdanilo, a zatim se povukao.

Drugi bataljon 8. brigade, koji je napadao neprijatelja u Đukićima, nije uspio da ga potisne. I kod njega su zatajili puškomitraljezi usljed zamrzavanja, a štab 8. brigade u svom izvještaju od 6. januara 1945. naveo je još i to da je 2. bataljon, koji je napadao ovo uporište, imao u prošlim borbama osjetne gubitke, pa »nije imao onakvu udarnu moć kakva bi trebala da bude... «[625]

Prema svemu ovome, neprijatelju je pošlo za rukom da se uglavnom održi na dotadašnjim položajima, negdje na polovini puta (ili nešto manje) između sela Guče Gore i doline

[619] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

rijeke Bosne, ali ipak ne u onakvom stanju kao početkom napada - 29. decembra 1944. godine. Jer, borbena grupa »Eberlajn«, iako nije bila razbijena, bila je veoma osakaćena i uzdrmana, prinuđena da se povuče ne postigavši nikakav uspjeh. Zenica je bila puna ranjenih i promrzlih Njemaca, Čerkeza i ustaša - javljali su naši saradnici. Sve javne zgrade i veći broj privatnih stanova zauzeti su i pretvoreni u previjališta i bolnice. Zbog ovakve situacije i neuspjeha grupe »Eberlajn«, u Zenici je zavladala panika, pa je štab 21. njemačkog korpusa ocijenio stanje kao kritično.[626] Prema onome kako je procijenio štab 4. divizije, u ovim borbama poginuo je veliki broj neprijateljskih vojnika, a još više ih je ranjeno. Za isto vrijeme, 4. krajiška divizija imala je 67 poginulih, 284 ranjena i 18 nestalih. Prema izvještajima koji su upućivani štabu 4. divizije, 8. brigada je imala 20 poginulih i 99 ranjenih, dok su gubici neprijatelja bili daleko veći.[627]

Ocjenjujući borbe proteklih dana, štab 4. divizije na jednom mjestu u svom izvještaju od 8. januara 1945. godine, o našim jedinicama piše da je borbenost kako boraca, tako i rukovodilaca na visini i da se »novomobilisano ljudstvo takođe pokazalo borbenim... « Neprekidne borbe, nespavanje, hladno vrijeme, pokreti po teškom terenu - javljao je dalje štab 4. divizije - nisu ni ukoliko smanjili otpornost naših boraca. Izdržljivost je ostala na visini. . . «[628] Štab divizije istakao je izdržljivost i borbenost 4. bataljona 11. brigade, bataljona 6. i 4. bataljona 8. brigade. Ovaj bataljon 8. brigade izdržao je pritisak tri puta jačeg neprijatelja, a uz to je držao i sektor 2. bataljona 8. brigade koji je prebačen radi udara u lijevi bok neprijatelja.

Otpor naših jedinica, uz žrtve koje nisu bile male (4. divizija za 5 dana imala je 67 poginulih i 284 ranjenih), zahtjevao je, dakle, izvanredne napore. Jer, držanjem Travnika na

[626] Radilo se ne samo o ranjenicima, nego i o nagomilavanju drugih jedinica koje su stizale. Željeznička pruga Zenica - Žepče - Maglaj bila je, međutim, na više mjesta prekinuta.

[627] AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5 (Izvještaj štaba 4. divizije od 8. 1. 1945), R.766, br. reg. 1-1/1 i k. 771 A, br. reg. 11-1-5 (Izvještaji štaba 8. krajiške brigade od 28. januara 1945. godine).

[628] Isto.

sektoru 4. divizije, a Fojnice i Kreševa na sektoru 10, neprijatelj je želio da gospodari jedinim komunikacijama koje su sa sektora ovih divizija vodile pravo na pravac neprijateljskog odstupanja - dolinom rijeke Bosne. Ovo je istovremeno značilo da je on, obezbjeđujući se jakim bočnim osiguranjima, vezivao jedan dio naših jedinica. U isto vrijeme nabacujući naše jedinice na neprohodne terene i staze, otežavao je veze među našim jedinicama. Uz ovo, i snabdjevanje naših jedinica je bilo veoma otežano. Zato će neprijatelj i u drugoj polovini januara 1945. godine izvršiti novi prodor prema Travniku.

Štab 5. korpusa pohvalio je borce i rukovodioce 4. krajiške divizije, a naročito 2. bataljon 6. brigade, 4. bataljon 8. brigade, pod komandom Vasana Đakovića i 4. bataljon 11. brigade. Pohvaljena je i grupa bataljona, pod komandom Miće Kolundžije za uspješno forsiranje rijeke Bosne i oslobođenje Vareša.[629]

PAD TRAVNIKA

Između 5. i 10. januara 1945, neprijatelj je konačno grupisao jedinice 104. divizije na prostoru Zenice, sa ciljem da »naše snage na prostoru Travnika napadne, razbije i osvoji grad Travnik.«[630]

Analizirajući borbe 4. divizije na pravcima koji izvode Travniku, januara - februara 1945. godine, izgleda da štab divizije nije pravovremeno primjetio grupisanje krupnih njemačkih jedinica, naročito na sjevernom pravcu. On, navodno, nije znao da će neprijatelj preduzeti obilazak divizijskog lijevog krila, uz pomoć skijaških jedinica preko planinskih i neprohodnih terena. Jaka zima sa dubokim snijegom i oklijevanje neprijatelja - rečeno je - stvorilo je uvjerenje kod štaba divizije, da neprijatelj poslije pretrpljenog neuspjeha u prvom pokušaju da zauzme Travnik, neće preduzimati ofanzivne akcije.[631]

629 AVII, k. 856, br. reg. 2/20 (Naredba štaba 5. korpusa od 7. i. 1945).

630 AVII, k. 13, br. reg. 17-8 (Zapovjest komandanta artiljerije 104. divizije od 10. 1. 1945).

631 Dušan Uzelac: Njemačka operacija na pravcu Zenica - Travnik - Banja Luka, januar - februar 1945. godine - Vojnoistorijski glasnik br. 1 - 1974. godina, str. 23 (dalje: D. Uzelac VIG).

Međutim, neprijatelj nije napao prvi put svojim glavnim jedinicama preko sela Brajkovića i Guča Gore, dakle na svom desnom krilu. On je to činio 23. oktobra (drugo je pitanje da li je imao i ambicije da zauzme Travnik), a i 29. decembra 1944. godine. Oba puta glavne jedinice je uputio sjevernim pravcem. Prema tome, Štab divizije nije trebalo da bude iznenađen pravcem glavnog udara neprijatelja i njegovim pokušajem obuhvata lijevog krila divizije. Iznenađenje je moglo biti jedino u pogledu upotrebe skijaških jedinica i njihovog brzog zabacivanja za leđa nekih naših jedinica na krajnjem lijevom krilu divizijskog rasporeda. Osim toga, sudeći prema izvještajima štaba 8. krajiške brigade i njenim borbama od 19. januara, kada su one u »Lavini 2« i počele, ne stiče se utisak da je ova brigada ffila iznenađena. Istina, vidjećemo da ona nije imala tako povoljne položaje u odnosu na polazne položaje neprijatelja, ali očekujući njegov eventualni napad, poslednjih desetak dana, pokušavala je da popravi svoj raspored zauzimanjem povoljnijih kota. U tome nije uvijek imala uspjeha. Činio je to i neprijatelj. On je, npr. 6. januara 1945. u 5 časova, sa jednom bojnom napao 1. bataljon 8. brigade na liniji: sela Podnadioci - Nadioci - Kratine, zaključno do Gole kose (k. 816). Imao je dosta širok front napada i uspio je da poslije sat i po borbe odbaci lijevo krilo 1. bataljona, zauzme Golu kosu i time ugrozi čitav raspored bataljona, primoravši ga da se povlači na položaje sela Pirići - Vidovići. Izvršen je protivunapad 1. i 2. bataljona i postignut djelomičan uspjeh. Neprijatelj je odbijen na polazne položaje na desnom krilu, kod sela Ahmića, ali se zadržao na Goloj kosi i u Kratinama - dominantnijim položajima, u odnosu na liniju odbrane sela Vidovići - Pirići - kota 600 - Vrhovine.

Sutradan, 7/8. januara, izvršen je napad na ovog neprijatelja sa 1, 2. i 4. bataljonom 8. i jednim bataljonom 7. brigade. U ovoj akciji neke naše jedinice su uspjele da potisnu neprijatelja sa pojedinih tačaka (4. bataljon je uspio da zauzme k. 812 - Golu kosu), a ostali nisu imali uspjeha »... iz razloga što nisu stigli na vrijeme na određeno mjesto za napad - javljao je štab 8. brigade 12. januara. S druge strane mnogo je smetao snijeg, koji je cijelu noć padao, te je skoro

sve automatsko oružje bilo od hladnoće i snijega zamrzio i nije moglo doći do izražaja... «[632] Slično se desilo i 2. bataljonu 14. januara u napadu na uporište sela Vrhovine.[633]

Neprijatelj je za ovu operaciju grupisao jedinice u četiri grupe, a glavni udar još jednom je, usmjerio pravcem: sela Brajkovići - Guča Gora - Travnik.

- *Napadna grupa »Veker«:* 734. lovački puk, ojačan 845. bataljonom /a osiguranje, krenuo je u napad sa položaja k. 800-s. Sušanj, pravcem Sušanj - Vranići - Suhi Do, sa zadatkom da obuhvati Travnik sa sjevera;
- *napadna grupa »Majer«*: 724. lovački puk, ojačan 5. vazduhoplovnim bataljonom za osiguranje, napadao je sa polaznih položaja Grahovčići - Konjevići, pravcem S. Brajkovići - Guča Gora;
- *napadna grupa »Dorner«:* 104. izviđački bataljon imao je zadatak da štiti južni bok 724. puka i da nastupa preko tg. 964 (Pecarnice) ka rijeci Bili kod sela Kljaci, a zatim da produži na rijeku Lašvu kod sela Nević Polja;
- *borbena grupa »Eberlajn«* (639. puka za osiguranje) nastupala je drumom: Busovača - Travnik i
- *podgrupa »Ajnholc«* borbene grupe »Eberlajn« i 4. puk Ruskog zaštitnog korpusa (RZK) imali su zadatak da nastupaju cestom od Zenice preko sela Čajdraša. U sastavu ove podgrupe nastupala je i borbena grupa »Srajber« - 104. protivtenkovski divizion, sa motorizovanim trupama.

Napad neprijatelja podržavalo je šest artiljerijskih diviziona, a raspolagao je ukupno sa oko 12.000 do 13.000 vojnika, 72 topa, 8 tenkova i 4 bornih kola. U rezervi, u Zenici, imao je još 5. puk RZK i 11. ustašku brigadu.[634]

Prema podacima obavještajne službe 4. divizije, napadom neprijatelja komandovali su pukovnik Veker (Wecker), komandant 734. lovačkog puka, odnosno napadne grupe »Veker« i potpukovnik Eberlajn, a glavnu komandu je, navodno, imao general Felmi (po jednom drugom izvještaju general Ludvig).[635]

Raspored jedinica 4. divizije pred početak napada neprijatelja (19. januara 1945) bio je slijedeći: *11. krajiška brigada,* 1. bataljon na položaju k. 654 - sela Podovi - Maline, a

[632] AVII, k. 771 A, br. reg. 20-5.

[633] AVII, k. 776, br. reg. 1-3/1 (Izvještaj štaba 8. brigade od 28. 1. 1945. godine).

[634] AVII, k. 13, br. reg. 17-18 (Zapovijest komandanta artiljerije 104. divizije od 10. januara 1945).

[635] AVII, k. br. reg. 17-1/5 (Izveštaj štaba 4. divizije od 1. februara 1945. godine).

ostale jedinice na odmoru, na prostoru sela Guča Gora - Mosor; *6. brigada* na položaju k. 659 - Brajkovići - k. 778 - Pecarnice - Zupac. Brigada je imala zadatak da zatvara pravac sela Osojnica - Pecarnice - rijeka Bila; *8. brigada* imala je položaje na liniji: selo Perići - k. 586 - put koji vodi za selo Vrhovine - Lađice k. 821 i k. 843; 7. *brigada 10. divizije* bila je na položajima sela Vraniska - k. 517 - k. 519 - k. 651 - (na desnoj strani rijeke Lašve, između Han Kumpanije i Viteza). Jedan bataljon ove brigade bio je na liniji sela Kruščica - Han Kumpanija; *1. artiljerijski divizion* imao je dvije baterije u Han Kumpaniji, a jednu u Han Bili; *Grupa udarnih bataljona 4. divizije* nalazila se na desnoj obali Bosne i dejstvovala u rejonu sela Gornja i Donja Gračanica - Donja Vraca.[635a]

U rezervi divizije nije bilo drugih jedinica, osim slušalaca Podoficirske škole u Travniku, a ni 8. brigada u toku borbi između 19. i 22. januara, nije imala ni jedan bataljon u rezervi. Naime, 2. bataljon trebalo je da se 22. januara smjesti u selo Riječicu kao brigadna rezerva, ali zbog razvoja događaja do toga nije došlo. Inače, štab brigade je imao na raspolaganju svega tri pješadijska bataljona (1, 2. i 4).[636]

Zanimljivo je da se, prije početka ovih borbi, oko sela Stupa, Hrasnice, pa prema selu Vojkovićima, sve nedaleko od Sarajeva, pojavio letak koji su Njemci bacali iz aviona. U njemu se, između ostalog navodi: »Partizani! Zašto se borite? Da li za oslobođenje vaše domovine? *Mi ništa od vaše domovine ne tražimo. Mi iz nje odlazimo. Naš odlazak možete i bez borbe imati. Zašto se borite protiv nas?* Je li se borite da pomognete Sovjetima? Da li znate šta se tamo dešava gdje su srpsku teritoriju zauzeli?... Ostavite Ruse neka se oni sami bore. *Dajte njemačkoj vojsci slobodan prolaz.«* (Podvukao I.e.).[637]

Slobodan prolaz, razumije se, nisu dobili. Borbe su počele 19. januara u 4 časa.

635a AVII, k. 771, br. reg. 34-5 (Izvještaj štaba 4. divizije za januar 1945) i k. 771 A, br. reg. 29-5 (Izvještaj štaba grupe bataljona od 8. januara 1945. godine).

636 AVII, k. 771 A, br. reg. 35-2/5 (Izvještaj štaba 8. brigade od 24. januara 1945. godine).

637 AVII, k. 188, br. reg. 49/1 (Prepis letka Kotarske oblasti u Sarajevu od 20. januara 1945. godine).

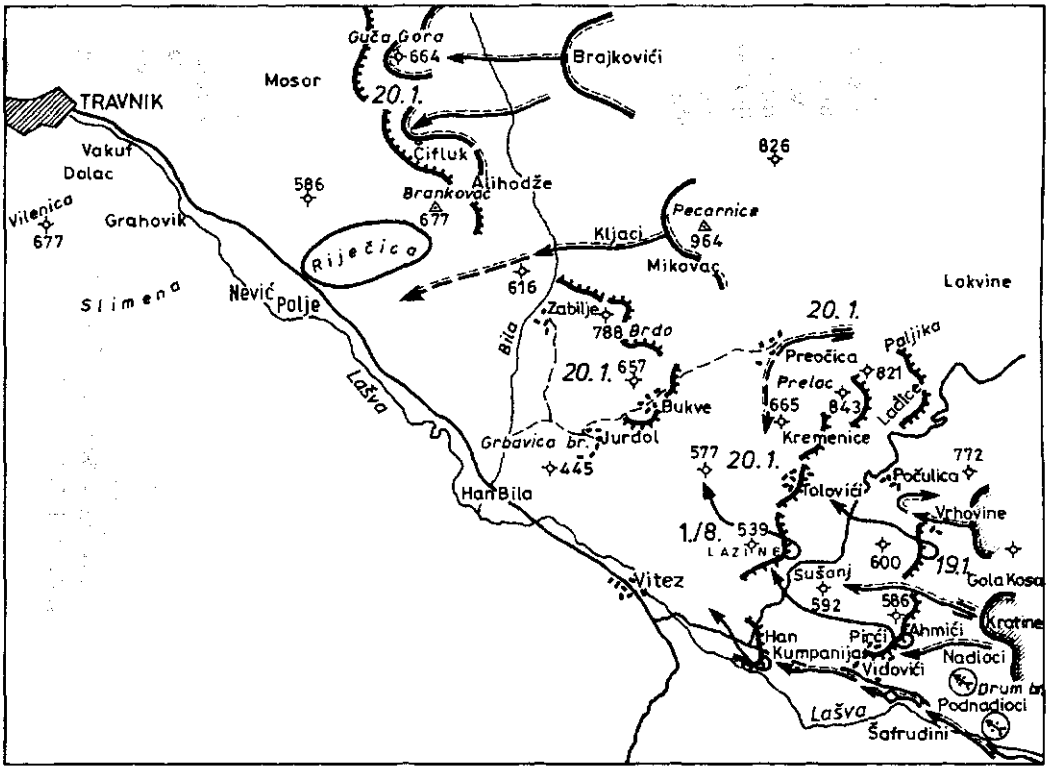

SKICA 11 – *SITUACIJA 19. I 20. JANUARA 1945.*

Borci 6. krajiške brigade (srednji dio fronta 4. divizije) otkrili su pokret neprijatelja prije svitanja i zauzeli svoje položaje. Jedna četa 2. bataljona ove brigade držala je selo Brajkoviće, druga je nešto ispred naselja - na k. 623, a treća oko 1 km sjeverozapadno od sela, na k. 659. Četa se u selu Brajkovićima morala povlačiti na položaje između sela i reke Bile, zbog veoma snažne artiljerijske i bacačke vatre neprijatelja. Morala se povući i četa sa k. 623. U to vrijeme primjećena je jedna jaka skijaška jedinica koja se od sela Ćukle spuštala prema Bili. Dolazila je za leđa ovog bataljona, iako su se njegove čete povlačile sa prvobitnih položaja. Ovaj bataljon 6. brigade odbio je tri neprijateljska juriša na most preko rijeke Bile sa položaja na desnoj obali ove rječice.

Treći bataljon 6. brigade uspio je da slomi napade neprijatelja i održi k. 778, a jedna njegova četa tukla je bočno kolonu neprijatelja koja se kretala prema Brajkovićima. Međutim, 4. bataljon 6. brigade, i pored odbijenog napada, nije uspio da održi Pecarnice (tg. 964), tako da je neprijatelj produžio prema selu Kljaci, odnosno drugom kolonom preko k. 879 za Lupac. Eventualnim njegovim daljim prodorom preko rječice Bile, odnosno prema komunikaciji Travnik - Vitez, bila bi potpuno ugrožena leđa jedinica 8. krajiške brigade. Zbog toga su morale postojati veze između 6. brigade na sjeveru i 8. na desnom krilu divizijskog rasporeda, kao i veze sa štabom divizije. Kurirske veze ovdje nisu mogle doći do izražaja zbog neprohodnosti terena (veoma dubok snijeg i velike hladnoće), a i zbog vrlo promenljive situacije na frontu. Radio veze bile su, dakle, jedini izlaz. Štab 4. divizije, koji se do kraja decembra nalazio u Donjoj Večerskoj (između Viteza i Han Bile), a zatim premjestio bliže Travniku, imao je radio-veze sa svojim brigadama. To je znatno olakšavalo uvid u situaciju.[638]

Na lijevom krilu divizijskog rasporeda, na položaje 2. bataljona 11. brigade (selo Podovi - Maline) napadala je grupa »Veker«. Ubrzo su, pozadi ovog i 2. bataljona 6. brigade u selu Guča Gori (škola - k. 664) položaje zauzeli 1. i 4. ba-

[638] AVII, k. 462, br. reg. 3-1/6 (Mjesečni izvještaj službe veze 4. divizije br. 7/45).

taljon 11. brigade. Neprijatelj je, uz jaku podršku artiljerije, uporno napadao položaje u Guča Gori. U borbi oko škole uspješno je odolijevao 1. bataljon 11. brigade. Položaji su u toku dana nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Pred noć, 1. bataljon 11. brigade uspio je da potisne neprijatelja, koji se bio ukopao u snijegu na velikoj oštroj okuci puta, sjeveroistočno od škole. Do očekivanog obuhvata neprijatelja sa sjevera na pravcu sela Cukle - Vranić - Suhi Dol ovog dana nije došlo, iako se to moglo očekivati. Razlozi su vjerovatno bili u otporu bataljona 6. i 11. brigade i dubokom snijegu.[639]

Na položaje 8. krajiške brigade, koji su se protezali linijom: selo Perići - k. 586 - k. 600 - selo Lađice k. 821 i k. 843, neprijatelj je napao u isto vrijeme - 19. januara u 4 časa. Četvrti puk RZK (oko 1.500 vojnika) nadirao je sa nekoliko kolona: jednom bojnom ustaša cestom od stanice Busovača prema Han Kumpaniji, uz pratnju dva tenka i tri oklopna automobila, drugom kolonom od sela Nadioca preko Vidovića u pravcu Pirića, a zatim: izmješani Njemci i Čerkezi, koji su činili treću kolonu, kretali su se od sela Kratina preko k. 586 u pravcu Sušnja tg. 592. U sastavu ovih bilo je devet haubica i pet brdskih topova (haubice su gađale od Busovače, a brdski topovi iz sela Podnadioca).

Čitav dan, uz mjestimična povlačenja na povoljnije položaje, 8. brigada je pružala veoma snažan i organizovan otpor. Svaki pokušaj neprijatelja da odbaci naše jedinice sa linije Pirića, bio je odbijen uz osjetne gubitke. Tek u 16 časova, neprijatelj je, dejstvujući snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, uspio da potisne 1. bataljon, ali samo do Sušnja (tg. 592). Slično je bilo i na lijevom krilu brigade, na položaju 4. bataljona (Lađice - k. 821 i k. 843). Nekoliko naleta je odbijeno, a u 15 časova neprijatelj je napao bočno jednu četu 4. bataljona i uspio da je potisne sa k. 843.[640]

U borbama prvog dana, kod 8. brigade naročito su došle do izražaja teške »brede«, koje su tukle neprijateljske kolone u pokretu. Toga dana, Štab brigade je izvjestio da smo imali 19 poginulih i 18 ranjenih, dok je neprijatelj imao mnogo veće gubitke.

[639] AVII, k. 771A, br. reg. 7/5 (Izvještaj štaba 4. divizije za januar 1945. godine).
[640] Isto.

Krajem prvog dana borbi bilo je jasno da je neprijatelj glavni udar usmjerio na lijevo krilo divizijskog rasporeda, da upotrebljava skijaške jedinice, koje se vješto zabacuju za leđa pojedinih naših jedinica. Boriti se protiv ovih jedinica u uslovima velike hladnoće i dubokog snijega, vršiti manevar četama i bataljonima i dejstvovati na bokove neprijatelja, bilo je veoma teško.

Neprijatelj je izbio do Guča Gore, a 20. januara zauzeo je k. 664 (južno od naselja) i time znatno obezbjedio desni bok svojih jedinica, koje je toga dana uputio pravcem između sela Radojčića i Čifluka. Na taj način, on je 20. januara bio od Travnika udaljen svega oko 5 km vazdušne linije. U to vrijeme bataljoni 8. brigade bili su relativno duboko istureni naprijed, još uvijek ispred Viteza, negdje severno od Han Kumpanije. Zbog toga i zbog neprijatelja koji je snažno napadao sa čela jedinice 8. brigade su u toku noći 19/20. januara zauzele nove položaje: 1. bataljon na liniji sela Lazine (k. 539) - Tolovica - Kremenica (k. 665); 2. bataljon - selo Bukve (k. 657) i lijevo do Brda, a 4. - lijevo od 2. bataljona, putem koji vodi od Brda prema selu Zabilju. Na ovaj način brigada je, koliko je to u ovim prilikama bilo moguće, obezbjeđivala i svoja leđa. Naime, jedinice 6. i 11. brigade tokom čitavog 20. januara morale su pružati veoma snažan otpor, ali se ipak mogao očekivati snažniji prodor neprijatelja ispod Guča Gore prema Travniku.

U 7 časova 20. januara neprijatelj je krenuo prema položajima 1. bataljona 8. brigade i bataljona 7. brigade, koji se nalazio u selu Han Kumpaniji. Poslije jednog časa borbe uspio je da potisne bataljon 7. brigade i zauzme Han Kumpaniju. Na ovaj način - zapisao je štab 8. brigade 24. januara - naš 1. bataljon je bio ugrožen sa desnog krila, a u isto vrijeme jedna kolona, koja se kretala od sela Preočice prema Tolovićima (k. 851), ugrozila je i lijevo krilo 1. bataljona. Bataljon se morao povlačiti na nove položaje, prema k. 557. Pri tome mu je pomogla jedna četa 2. bataljona, koja se nalazila u selu Bukvama i tukla bočno kolonu neprijatelja koja se od Preočica spuštala južno, za leđa 1. bataljona.

I ovom prilikom, kao i predhodnog dana, neprijatelju nije pošlo za rukom da brzim manevrima i skijaškim jedi-

nicama odsječe neku našu jedinicu i uništi je. Uprkos izvanredno teškim uslovima i brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti neprijatelja, kroz sve izvještaje naših štabova zapaža se veoma organizovana i uporna borba i blagovremeno izvlačenje na povoljnije položaje.

Borbe su nastavljene i 21. januara. Neprijatelj se, ipak, nije odrekao krajnjeg sjevernog pravca i pokušaja obuhvata lijevog krila 4. divizije. Dijelovi njegovog 734. lovačkog puka pojavili su se na pravcu sela Čukle - Suhi Dol. Ovog i slijedećeg dana 2. i 4. bataljon 11. brigade vodili su veoma žestoke borbe 1-2 km sjeverno i sjeverozapadno od Suhog Dola, naročito za k. 808. Međutim, neprijatelj je 21. januara izvršio snažan napad na 1. bataljon 11. brigade južno od Suhog Dola, u čijoj su blizini bili i položaji slušalaca Podoficirske škole. Uspio je da presječe lijevo krilo 4. divizije, ali put za Travnik, ipak, mu nije bio otvoren, jer je 6. brigada uporno branila svoje položaje na liniji selo Guča Gora - Radojčići - Čifluk. U isto vrijeme grupa »Majer« je ovdje ubacila nov svjež bataljon protiv 3. bataljona 6. brigade. Poslije žestoke borbe, koja je trajala sve do 13,30 časova toga dana, neprijatelj je zauzeo groblje u Guča Gori, a jedinice 6. brigade povukle su se na povoljnije položaje, zapadno od sela.

U međuvremenu, 8. krajiška brigada vodila je borbu po bataljonima. Prvi bataljon bio je isturen nešto naprijed oko sela Jardola, dok su se 2. i 4. nalazili na desnoj strani rječice Bile, na prostoru Brankovaca (tg. 677) i k. 616, održavajući vezu sa jedinicama 6. brigade i istovremeno štiteći leđa 1. bataljona. U 7 časova 21. januara 104. izviđački bataljon je krenuo prema položajima 1. bataljona u nekoliko manjih kolona, s tim što su mu glavne jedinice, na ovom pravcu, nastupale cestom i željezničkom prugom od Han Kumpanije prema Vitezu, odnosno Travniku. Jedna od ovih kolona kretala se od Lazine prema Jardolu, druga ka Bukvi i Jardolu, a treća sa sjevera (uglavnom skijaši) od sela Milovca opet prema Jardolu. Ovakva koncentracija neprijatelja na relativno malom prostoru i uz pojavu skijaških jedinica zahtjevala je brzu intervenciju Štaba brigade. On je odmah uputio Izviđačku četu iz rezerve, koja je pomogla izvlačenje Ijevokrilne čete 1. bataljona.

Odlučeno je da se 2. bataljon 8. brigade smjesti u Riječici kao brigadna rezerva, ali čim je stigao u ovo selo morao je zauzeti položaj na Brankovcu k. 677, gdje je smenio bataljon 6. brigade.

Gotovo u isto vrijeme kad je napadnut 1. bataljon oko sela Jardola, napadnuti su i 2. i 4. bataljon na liniji selo Brankovac - k. 616. I tu je neprijatelj krenuo u nekoliko kolona. Nakon kraće borbe neprijatelj je zaustavljen, ali je poslije koncentrične artiljerijske i minobacačke vatre podišao položajima 2. i 4. bataljona. Poslije žestoke borbe bataljoni su morali da napuste položaje i da se, po naređenju štaba 4. divizije, upute u Travnik. Neprijatelj je uspio da se probije do ušća Bile. Prvi bataljon morao je takođe da se povlači usljed situacije kod 6. brigade. I on je dobio naređenje da odmaršuje prema Travniku.

Napad izveden 22. januara bio je poslednji dan borbi oko Travnika. Štab 4. divizije nije ni imao namjeru da sa svojim jedinicama vodi odsudnu bitku za ovaj grad, već da se neprijatelju nanesu što veći gubici. Ovo i zbog toga što su naše jedinice bile veoma iznurene u danonoćnim borbama. Zbog toga je 21. januara i izdao naređenje da 6. brigada posjedne položaje zapadno od Travnika, a 8. jugozapadno od grada »... na najpovoljnijim položajima, gdje će se jedinice moći odmoriti, a i lako davati pojačanja prednjim dijelovima, koji će biti angažovani u borbi. . . « - pisao je štab divizije 21. januara.[641]

Naročito su velike teškoće našim bataljonima činile skijaške jedinice. One su - prilikom našeg izvlačenja iz Travnika, dejstvujući iz Guča Gore, Bukovice, Jankovića - izbile na zapadnu ivicu Travnika i presjekle komunikaciju za Turbe. I ovdje smo imali gubitaka, a dijelovi 8. brigade bili su nabačeni na Vilenicu.

1 U toku borbi od 19. do zaključno 22. januara 1945. godine 8'. "krajiška brigada imala je 20 poginulih i 31 ranjenog. Među poginulima bili su Šegan Jovo iz sela Suvaje. Subašić

[641] Iz operativnog izvještaja štaba 4. divizije za januar 1945. (AVII, k. 771A, br. reg. 36-1-8/5), iz operativnog izvještaja štaba 8. krajiške brigade od 24. januara (AVII, k. 771, br. reg. 35-1/5 i naređenja štaba 4. divizije od 21. januara 1945. (AVII, k. 771 A, br. reg. 9-8).

Ibrahim iz Viteza i Zjakić Zekerija iz Bihaća. Nešto kasnije poginuo je Borić Rade iz Rujnice - Cazin.

Inače, bilans borbi za Travnik nije moguće potpuno utvrditi. U izvještaju 104. njemačke divizije od 26. januara, navodi se da je ova divizija imala 33 poginula, 134 ranjena, 87 promrzlih i 4 nestala vojnika. Gubici 4. divizije, s obzirom na nadmoć u artiljeriji (7:1 u korist neprijatelja), relativno su jmali: 63 poginula i 203 ranjena, 23 nestala i 3 promrzla.[642]

Zauzimanjem Travnika štab Grupe armije »E« mogao je da smatra operaciju »lavina« okončanom. Neprijatelj je odustao od namjere da otvara novi pravac povlačenja na sjever, preko Banja Luke. Za to je zaista bilo više razloga, ali se čini da su osnovni što štab Grupe armija »E« nije mogao odmah da upotrebi svoju 104. diviziju za produženje napada u pravcu Jajca. Njoj je trebalo dati odmor. Drugo, što je tada bilo veoma riskantno krenuti dolinom Vrbasa, s obzirom na očekivani žestok otpor naših jedinica i teške vremenske uslove, zatim što su snage 4. divizije do tada pružale neprijatelju otpor kakav on nije očekivao i, najzad, što prema ocijeni neprijateljske komande, trenutna situacija na sremskom frontu nije zahtjevala otvaranje novog pravca. Naime, 17. januara 1945, njemački 34. armijski korpus otpočeo je napade na jedinice 1. armije NOVJ, radi skraćivanja i stabilizacije fronta. Ali, poslije dvodnevnih borbi 1. armija NOVJ je uz pomoć 2. proleterske divizije, uspjela da povrati Šid i odbaci neprijatelja. Front je stabilizovan i obe strane su prešle na pozicionu odbranu.[643]

Ocjenjujući taktiku neprijatelja u borbama proteklih dana, štab 4. divizije smatrao je da je ona, uglavnom, zasnivana na dobroj saradnji pješadije i artiljerije. Naime, kada bi napad neprijateljske pješadije bio zaustavljen otporom naših jedinica, stupala bi u dejstvo njegova artiljerija preciznim gađanjem naših položaja. Za to je na raspoloženju imala i dovoljno municije. Upornost njegovih trupa bila je u odbrani veća, nego u napadu. Ali, treba reći i to da je u ovim napadima izbjegavao ranije greške, držao je uporno polazne položaje za napad na kojima se, uglavnom, našao 4. januara,

[642] AVII, k. 771, br. reg. 35-1/5 (Izvještaj štaba 8. brigade), k. 13, br. reg. 16-20 i VE od 1974, str. 28.
[643] Hronologija, str. 1063.

a iza njih imao je relativno veliki prostor na kome je prikupio nove jedinice i izvršio pripreme za napad sa glavnim pravcem udara prema severu.

Drugo, odmah u početku napada, neprijatelj je obezbjeđivao svoje bokove, naročito lijevi na glavnom pravcu, zauzimanjem Pecarnice (tg. 964), odakle su naše jedinice dotada vršile sve bočne napade na neprijatelja, koji bi se kretao pravcem sela Brajkovići - Guča Gora. A svoj desni bok je osigurao prodirući jakim jedinicama južnim padinama Vlašić planine, pravcem sela Čukle - Suhi Dol. U svim selima na tom pravcu ostavljao je jaka obezbjeđenja. Neprijatelj je držao rezervu do tri bataljona, koju je mogao brzo upotrebiti, a u isto vrijeme napadao je širokim frontom, ne dozvoljavajući našim jedinicama zadržavanje na njegovim krilima. Time je nekim našim jedinicama nametao frontalnu borbu, koja je njemu odgovarala.

Štab 4. divizije pozitivno je ocijenio rad naših jedinica u toku ovih borbi, i pored veoma nepovoljnih vremenskih uslova. Rad artiljerijskog diviziona divizije bio je dobar, a naročito baterija koje su imale američke brdske topove 75 mm. koje su uz to imale i dovoljno municije. Ipak preciznost gađanja po neprijatelju kad je podilazio našim položajima, nije uvijek bila na visini. Nedostajale su tablice gađanja. Artiljerijski divizioni brigada još su bile mlade jedinice, bez dovoljno iskustva.[644]

Pozitivno je ocijenjen i rad Grupe udarnih bataljona 4. divizije na desnoj obali rijeke Bosne, koja je za vrijeme odbrambenih borbi izvodila ofanzivne akcije na zeničkom sektoru.[645]

ZATIŠJE NA SEKTORU TRAVNIKA, POSLIJE NJEGOVOG PADA

Poslije zauzimanja Travnika neprijatelj nije pokazivao ofanzivne namjere prema Jajcu. On je oko Travnika zauzeo dominantne položaje u vidu izdužene potkovice na liniji: selo Guča Gora (naročito samostan u ovom selu dobro je

[644] AVII, k. 771 A, br. reg. 36-12/5.
[645] AVII, k. 771A, br. reg. 36-12/5.

pripremljen za odbranu) - k. 1002 - Umac (tg. 1297) - k. 1350 - selo Bilići - Radića brdo do sela Ovčareva - Miškića brdo - Kokošari - Vidoševići - Visokovići - k. 778 - k. 789 - k. 1030 - Budišići - Rankovići - Lazine - Kuk trig 930 - Gornja Večerska - Kum k. 733 do Han Bila. Neprijatelj je držao Han Bilo, Vitez, Han Kumpaniju, dakle komunikaciju Travnik - Busovača. S obzirom na ovakav raspored neprijatelja i jedinice 4. divizije su imale svoje položaje oko Travnika: 6. brigada na sjeverozapadnoj ivici, zatvarajući pravac prema Turbetu i planini Vlašiću; 11. brigada na padinama Vilenice, zatvarajući pravac koji preko Vilenice izvodi ka Donjem Vakufu i Bugojnu; 7. brigada južno od sela Rankovića i Gornje Večerske, zatvarajući pravac dolinom potoka Rijeke, koji izvode ka selu Rastovu;[646] i Artiljerijska brigada korpusa u Turbetu. Vlašićki NOP odred nalazio se u rejonu Gluhe Bukovice.

U vrijeme kada su ostale jedinice 5. korpusa (10. i 53. divizija i Grupa udarnih bataljona), vršile snažna ofanzivna dejstva na komunikacije Sarajevo - Doboj i Sarajevo - Konjic - Rama, odnosno na desnoj strani rijeke Bosne (Grupa udarnih bataljona) - gdje su od 23. januara do 15. februara imale 18 većih i preko 30 manjih napada na komunikacije, 8. krajiška brigada držala je položaje nedaleko od Travnika. Njen 4. bataljon se 23. januara našao na prostoru sela Turići - Prihići - Glumci (2-3 km južno od Turbeta), 1. bataljon u selu Bačvicama, a njen 2. bataljon, u relativno teškim uslovima ishrane, na prostoru Vučje Jame - Đakovići (na položajima oko ovog sela sa dvije čete). Bio je odsječen od intendanture brigade, koja se između 23. januara i 15. februara nalazila u rejonu Turbeta. Zadatak 2. bataljona je bio da zatvori pravac od Vilenice i Slimena i održava vezu sa jedinicama 7. brigade oko Rankovića. Uz manje izmjene položaja, brigada se ovdje nalazila do 12. februara.[647]

[646] Brigada je po naređenju štaba korpusa i dalje ostala u sastavu 4. divizije (AVII, k. 462B, br. reg. 26/10-3).

[647] AVII, k. 766, br. reg. 1/1-6 (Izvještaj štaba 4. bataljona od 27. 2. 1945), k. 766 br. reg. 3-1/1 (operativni izvještaj štaba 8. brigade za februar 1945) i br. reg. 1-3/1 (operativni izvještaj Štaba brigade za januar 1945. godine).

Teren na sjevernim padinama Komara, od Bačvica preko Vučjih Jama do današnjeg Novog Travnika, inače je teško prohodan, a u uslovima jake zime i dubokog snijega krajem januara i u prvoj polovini februara 1945. bio je gotovo neprolazan.

Redovno snabdjevanje bataljona je poremećeno *tokom* borbi od 19. januara, a posebno 2. bataljona. Naime, intendanture bataljona nisu uspjele da pokrenu svoje rezerve hrane iz rejona Han Kumpanije, Viteza i Han Bile. A zbog neprohodnog terena Intendantura brigade našla se na muci kako snabdjeti dnevnim sljedovanjem 2. bataljon. Na sastanku u Štabu brigade, u prisustvu intendanta Delić Omera i predstavnika NO odbora, odlučeno je da se u toku noći, do 4 časa idućeg dana doturi hrana u selo Pećine, iza položaja 2. bataljona. Već u 17 časova istoga dana krenula je nosačka kolona od 80 ljudi i žena sa tovarima, kao i 40 konja sa po 60 kg hrane. Tako je ovom prilikom prebačeno 4.800 kg ljudske i stočne zrnaste hrane.[648] Na sličan način neke jedinice brigade snabdjevane su i narednih nekoliko dana.

U vrijeme relativnog zatišja na sektoru Travnika jedinice su se morale snabdjeti i municijom, naročito artiljerijskom, a tih dana počelo je formiranje i inžinjerijskih jedinica. Bilo je to mjeseca februara 1945. godine. Dotada su po brigadama postojali samo minerski vodovi, a u divizijama minerske čete. Njihov osnovni zadatak bio je miniranje pruga i cesti, rušenje mostova i propusta i čišćenje minskih polja. Sada su zadaci, međutim, morali biti prošireni. Prelazi preko većih rijeka, opravke i izrada novih komunikacija i drugih vojnih objekata ne bi s^moglo uspješno izvoditi bez pomoći specijalnih inženjerijskih jedinica.[649] Štabovi divizija

[648] Za kolonom ljudi, žena i tovarnih konja - pisao je Delić Omer - išli su linijaši, vezisti. Odmah su uspostavljali vezu sa Štabom brigade, koji se nalazio u Spahićima, na putu Turbe - Donji Vakuf. Čim je kolona sa hranom stigla u Pećine intendant brigade je o tome telefonom izvjestio Štab brigade i intendanturu recima: »Stigli smo, ali se 5 grla survalo sa hranom niz planinu Komar.. . «

[649] AVII, k. 1267, br. reg. 7/1-5 (iz naređenja štaba 5. korpusa štabu 4. divizije od 2. februara 1945. godine).

i brigada su pristupali formiranju inženjerijskih jedinica postupno i zavisno od popunjenosti pješadijskih četa do predviđenog formacijskog stanja. Istovremeno, minerski vodovi i čete, kao jezgra budućih inženjerijskih jedinica, mijenjali su dotadanje nazive u - pionirske vodove i čete.

Prema naređenju štaba 5. korpusa, formacija brigadnih pionirskih vodova izgledala je ovako: brojno stanje voda 38 ljudi, sastava: 1 vodnik, politički delegat, jedan kurir, jedan ordonans, 4 komordžije i 30 pionira. Među pionirima nalazili su se 2 drvodelje, zidara 2, kovač 1, električar 1, kolar 1, minera 3, odnosno 10 pionira sa zanatom, a ostalo ljudstvo bez zanata. Komoru za ovaj pionirski vod sačinjavali su: jedna dvoosovna kola sa zapregom i 3 tovarna konja.

Nešto slična, samo sa više ljudi (60) i više zanatlija bila je i formacija pionirske čete divizije. Ove čete u divizijama i brigadni vodovi morali su imati potreban alat: šančani (ašove, pijuke, sjekire, balvanske testere, drvene maljeve itd.) i pontonirski (vesla, čakije, vizirne značke, konopce itd.).

Nastava u ovim jedinicama izvodila se uglavnom praktično na terenu. Program nastave je, s obzirom na ratne uslove, bio veoma temeljit i obiman. Obuka se morala obavljati forsirano, jer su uskoro predstojala ofanzivna dejstva naših jedinica, a sa tim i forsiranje nekoliko vodenih prepreka, čuvanje i razminiranje mostova, koje bi neprijatelj u svom povlačenju pokušao da poruši, opravka puteva za prolaz naše motorizacije itd.[630]

Partijsko politički rad bio je tih dana veoma intenzivan. Borci su shvatali da je kraj rata blizu, pa im je govoreno o izgradnji naše zemlje poslije oslobođenja, o njihovom ponašanju u krajevima gdje prvi put dolaze, o mogućnostima iznenađenja od neprijatelja putem njegovih zasjeda, o izdajnicima kojima će suditi narodni sudovi, o potrebi ofanzivnog dejstva prilikom gonjenja neprijatelja i o teškom životu u još uvijek okupiranim mjestima[651] Glavni nosioci toga rada su, uostalom kao i dotada bili, bataljonski partijski komiteti.

[650] 20. krajiška brigada - Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971, str. 124.
[651] U jedinicama se tada znalo i o savezničkim bombardovanjima na komunikacijskom pravcu Konjic - Sarajevo - Brod.

U 1945. godinu 8. krajiška brigada je ušla sa slijedećim sastavom bataljonskih komiteta KPJ:

1. bataljon: Hasan Ćetić, pomoćnik političkog komesara bataljona, odnosno sekretar bataljonskog komiteta a članovi komiteta bili su: Đukan Grbić, politički komesar bataljona; Bogoljub Knežević, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Milan Gvozdenović, pomoćnik komesara 2. čete; Jovan Kovačević, pomoćnik komesara 3. čete i Luka Stanarević, sekretar SKOJ-a u bataljonu.

2. *bataljon:* Stevo Vujinović, pomoćnik političkog komesara bataljona i sekretar bataljonskog komiteta, a članovi komiteta su: Đukan Radošević, politički komesar bataljona; Milan Egelja, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Miloš Marić, pomoćnik komesara 2. čete; Dragan Miljević, pomoćnik komesara 3. ćete i Mile Lončar, sekretar skojevskog biroa bataljona.

3. *bataljon:* Luka Grbić, pomoćnik političkog komesara bataljona, odnosno sekretar bataljonskog komiteta; a članovi komiteta su: Dušan Karanović, politički komesar bataljona, Đuro Bursać, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Sreto Radošević, pomoćnik komesara 2. čete; Drago Majstorović, pomoćnik komesara 3. čete i Dušan Polovina, sekretar skojevskog biroa.

4. bataljon: Stevo Radaković, pomoćnik političkog komesara bataljona, sekretar bataljonskog komiteta, a članovi komiteta su: Božo Zorić, politički komesar bataljona; Drago Marjanović, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Vujo Bajić, pomoćnik komesara 2. čete; Dušan Bakić, pomoćnik komesara 3. čete i Slavko Štajduhar, sekretar skojevskog biroa.

Artiljerijski divizion: •Himzo Mesić, politički komesar diviziona; Mile Zaviša, politički komesar 1. baterije; Milan Laze Pešić, komesar 2., Dušan Karanović komesar 3. i Juso Ališić, politički komesar 4. baterije.

Kadar u komitetima se gotovo sav izmjenio. Rahmija Kadenić je uskoro premješten na novu dužnost, a dužnost pomoćnika političkog komesara 8. brigade, odnosno partijskog rukovodioca brigade, primio je Veljko Miladinović.[652]

U 1945. godinu 8. brigada je ušla sa 1.800 boraca i starješina,'"auluIpno'OTlpnlžol^ll^^ KPJ, kandidati i SKOJ-evei), odnosno 38,7% od brojnog stanja brigade. Dakle, relativno smanjen procenat u odnosu na ok-

[652] Arhiv CK SKJ - BiH, br. 136 (Izvještaj pomoćnika komesara brigade od 7. februara, 1945. godine - Brojno stanje članova KPJ, kandidata i članova SKOJ-a januara 1945. približno je tačno, a do toga se došlo rekonstrukcijom podataka sa kojima raspolaže Rahmija Kadenić.

tobar 1944, usled brže popune brigade u poslednja tri mjeseca (u oktobru 1944. brigada je brojala 1.350 ljudi), nego što je bio prijem u Partiju ili SKOJ.

U vrijeme relativnog zatišja na sektoru Travnika, pri štabu 4. divizije otpočeo je u Bugojnu i partijsko-politički kurs, koji je trajao od 1. februara do 16. marta 1945. Slušaoci su bili politički komesari i pomoćnici komesara četa, izvjestan broj političkih komesara bataljona i pomoćnika komesara bataljona, rukovodioci SKOJ-a u četama i bataljonima i neki drugovi iz prištabskih jedinica štaba 4. divizije. Svega oko 50 slušalaca, a među njima i nekoliko drugarica (Milja Bjelić - Vuković, Zora Burić, Rafija Bišćević, Emina Kulenović i Jela Latković).

Program rada kursa bio je dosta obiman. Za oko 45 dana, koliko je kurs trajao, trebalo je obraditi 13 tema i 5 podtema. Da pomenemo samo neke: razvitak društva, istorija radničkog pokreta i teorija Partije, fašizam i radnička klasa, diktatura proletarijata, nacionalno pitanje uopšte i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Ustav SSS-a, linija KPJ do rata i u NOB-i. Podteme: o SKOJ-u, AFŽ-u, NO odbori, o vojsci, o materijalnom snabdjevanju u vojsci i uslovima rata. Svaka je tema temeljito obrađivana.[653]

PROTIVNAPAD 4. DIVIZIJE, DRUGO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA I IZBIJANJE PRED ZENICU

Povlačenjem 104. njemačke divizije sa sektora Travnika i uspješnim dejstvima drugih jedinica 5. korpusa u dolini rijeke Bosne, a zatim akcijama 2, 3. i 8. korpusa u Hercegovini i čitavoj okolini Sarajeva (15. februara 1945. oslobođen je i Mostar) stvoreni su veoma povoljni uslovi za protivunapad 4. divizije na sektoru Travnika.

U prvoj polovini februara raspored neprijatelja u Travniku, na komunikaciji Travnik - Busovača i na pravcu Travnik - Zenica, izgledao je ovako:

[653] Po sjećanju i bilješkama jednog od slušalaca kursa - Đukana Matijevića, tada političkog komesara čete u 2. bataljonu 8. krajiške brigade.

- u Travniku i neposredno oko grada nalazili su se 516. i 322. bataljon za osiguranje iz borbene grupe »Eberlajn« i dva bataljona ustaša iz 11. ustaške brigade, sa dvije baterije topova;
- južno od ceste Busovača - Travnik (Šafradini, Hrasno, Kruščica, Gornja i Donja Večerska, Kum (tg. 794), Kuk (tg. 930) i Rankovići) - 273. bataljon za osiguranje i 4. puk RZK;
- na sjevernom pravcu (Guča Gora, Brajkovići, Grahovčići, Stranjani) - 5. puk RZK;
- u Busovači 803. bataljon za osiguranje i zapadno od Zenice ustaško-domobranske jedinice nepoznatog sastava.

Neprijatelj je još imao na raspolaganju 4 tenka, 2 baterije haubica, 3 brdske baterije i 2 baterije protivtenkovskih topova (sve ovo bez garnizona Zenice).[654]

Februar 1945. godine: slušaoci partijsko-političkog kursa u Bugojnu.

Cilj 5. korpusa bio je da jedinicama ojačane 4. divizije (pet brigada, Vlašićki NOP odred, dva artiljerijska diviziona - svega oko 13.000 ljudi), obuhvati i oslobodi Travnik i razbije borbenu grupu »Eberlajn«, odnosno da snage divizije, goneći neprijatelja izbiju pred Zenicu.

Značajno je da su se sve jedinice, sem 8. krajiške brigade, našle na položajima odakle su mogle krenuti u napad.

[654] AVII, k. 772, br. reg. 24-1/5.

S obzirom na vremenske uslove ovo je bila značajna prednost. Napad je imao da otpočne 15. februara 1945. godine.

Tri dana ranije (12. februara), u 4 sata ujutro, 8. krajiška brigada je izvršila pokret i istoga dana zauzela položaje: 1. bataljon - sela Zubići - Pećuj (oko 2 km južno od Rankovića); 2. bataljon lijevo sela Kasapovići - Isakovići; 4. bataljon je bio trenutno u rezervi, oko 5 km od Rankovića, u selima Torine i Kopila. Već sam raspored jedinica brigade 12. februara ukazuje na nameru da se obuhvati i napadne uporište u Rankoviću, u stvari da se izvrši bočni udar na neprijatelja na tom sektoru. Čim je osjetio prebacivanje brigade u blizinu Rankovića, neprijatelj je odmah izvršio napad na 1. i 2. bataljon i to sa tri kolone i u tri razna pravca. Međutim, u 17 časova izvršen je protivunapad i neprijatelj odbačen u svoja uporišta.

Naredna dva dana prošla su u relativnom zatišju, a 15. februara, u tačno predviđeno vrijeme, sve jedinice 4. divizije krenule su u napad. Sa polaznih položaja: Suhi Dol - Brloge - Peča (sjeverni pravac) prema Umcu (tg. 1297), k. 1002 i selu Guča Gori napadali su 13. krajiška brigada i Vlašićki NOP odred, likvidirali neprijateljska uporišta Umac i Konjska, ali ne i k. 1002. Na zapadu, 6. brigada je napala isturene neprijateljske dijelove oko Travnika na liniji Dubrava, Bilići, Mićkića Brdo, Kokošare, potisnula ih iz prvih kuća i odbacila prema Travniku. Neprijatelj je u toku noći 15. februara izvršio dva protivunapada, ali su oba odbijena. Južno od Travnika 11. brigada je napala sela Budišiće, Vilenicu, Visokoviće, Vidoševiće i protjerala neprijatelja iz nekoliko uporišta sa k. 1030 u selo Vilenicu i sa k. 789 u selo Visokoviće.

U predviđeno vrijeme 8. krajiška brigada je napala neprijatelja na liniji: sela Rankovići - Lazine - tg. 930 i, lijevo - Budišići i dalje cestom od Rankovića do Stojkovića. Prema podacima Štaba brigade ovdje je bilo oko 300 ustaša i Njemaca, a radilo se o dijelovima za osiguranje 273. bataljona, čija se glavnina nalazila u Rankovićima (k. 652).

Brzim prodorom 2. bataljon je izbio na cestu sela Rankovići - Stojkovići i onemogućio vezu uporišta u Rankovićima sa Travnikom. Međutim, neprijatelj na Lazinama i Kuku koje je napadao 1. bataljon žestoko se branio. Tek u

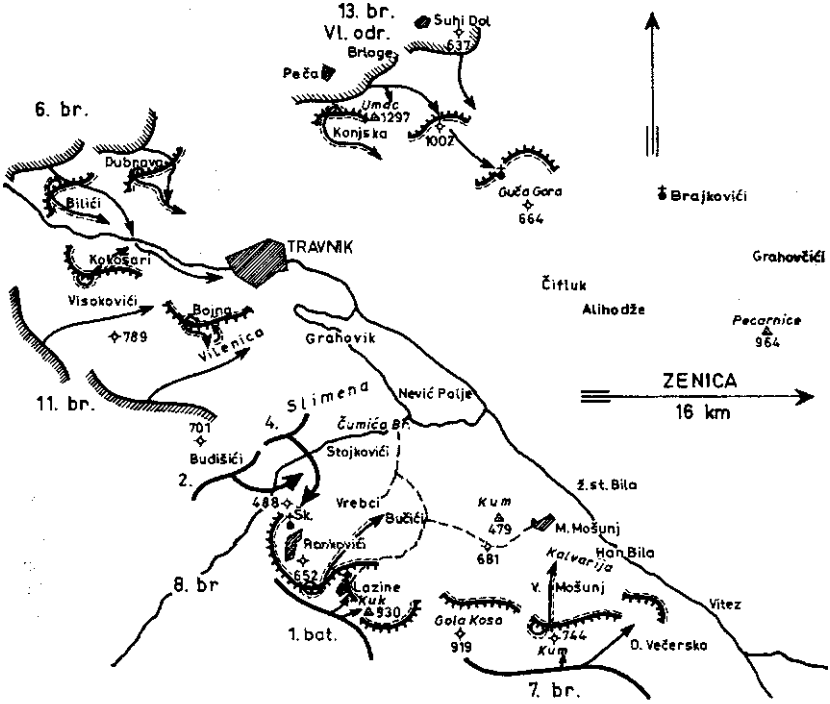

SKICA 12 - *SITUACIJA 15. FEBRUARA 1945.*

trećem jurišu uspjeli su da ga zbace sa tih položaja. Pri tome su naši bataljoni imali veoma snažnu podršku dvije minobacačke baterije artiljerijskog diviziona brigade i jedne topovske baterije 1. artiljerijskog diviziona divizije.

I 4. bataljon je izvršio svoj dio zadatka. Uputio je svoje dvije čete preko rječice Grovnice i ceste, između Rankovića i Stojkovića i napao neprijatelja u Rankovićima sa sjeverozapadne strane.

Borba za Rankoviće trajala je punih osam časova. Neprijatelj je protjeran u pravcu sela Bučića »... ostavivši na bojnom polju mnogo mrtvih i ranjenih vojnika, kao i ratnog materijala... « rečeno je u izvještaju štaba 8. brigade.[655]

[655] AVII, k. 776, br. reg. 3-2/1

I sutradan borbe su nastavljene: 6. brigada je izbila na cestu Turbe - Travnik (Radića brdo - Zagaj), ali. produžila prema selu Bojni. Borba je trajala čitavu noć, ali se neprijatelj nije dao izbaciti iz uporišta oko Bojne. I 7. brigada je nastavila sa napadom desno od 8. brigade, na liniji: Kum (k. 744) - Veliki Mošunj - Kalvarija, dok su 13. brigada i Vlašićki NOP odred nastavili napade na liniju Umac - Konjska.

U 9 časova uveče 16. februara, 8. krajiška brigada je produžila napad, i to sa 1. bataljonom na neprijatelja u selu Bučićima, a sa dvije čete 2. bataljona i jednom četom 11. brigade na neprijatelja u Slimeni. Neprijatelj je iz Slimene odbačen prema selu Grahoviku, ali su njegovi dijelovi u Bučićima davali veoma žilav otpor. Ipak su čete 1. bataljona uspjele da prodru i zauzmu neke kuće u selu, a potom da se u svanuće povuku. I 2. bataljon se morao povući zbog bočnog dejstva neprijatelja iz pravca Vilenice. Položaje oko ovih uporišta neprijatelj je zadržao 17. i 18. februara. Naši, i pored borbe celoga dana 18. februara i jake artiljerijske i minobacačke vatre, nisu uspjeli da protjeraju neprijatelja, koji se u tim uporištima »lukavo branio i davao žestok otpor. .. «[656]

Jedinice ojačane 4. divizije prešle su 19. februara u odlučujući napad: 13. brigada je vodila borbu za manastir u selu Guča Gori; 6. brigada je u 8 časova otpočela napad na liniji: sela Jankovići - Bilići - Dočić - Zagaj. Preciznim pogocima PT topova neprijatelj je istjeran iz kuća u ovim selima i odbačen bliže Travniku. Preduzeto je gonjenje, a oko 19 časova 6. brigada, u sadejstvu sa 11. oslobodila je Travnik' i izbila na Dolac i selo Grahovik.[657]

U međuvremenu je 7. brigada napala uporište neprijatelja u Čerkezu, a 8. krajiška je, uz pritisak sa čela, ubacila dvije čete preko Slimena u pravcu Nević Polja, koje su izbile neprijatelju za leđa. Osjetivši se ugroženim, neprijatelj se morao povlačiti u neredu.

[656] Isto.

[657] Udarna grupa izviđačke čete 8. brigade, sa komandirom čete Petrom Divjakom na čelu imala je zadatak da se probije do grada, da tamo napadne jedno od komandnih mjesta i da pokida telefonske veze neprijatelja. Grupa je to izvršila, a komandir čete piše da je neprijatelj u neredu odstupao tako da se nije znalo ko je ustaša, ko Njemac...

Oslobođenjem Travnika i zauzimanjem spoljnih uporišta u selima Rankovići i Veliki Mošunj stvoreni su uslovi da se neprijatelju presječe komunikacija Travnik - Busovača i tako tuče po dijelovima. Zato je naređeno energično gonjenje. Zbog toga je 6. brigada prebačena na lijevu stranu rijeke Lašve, a zatim produžila preko sela Putičevo, Alihodže u pravcu sela Brdo. Sjeverno, preko sela Brajkovića, Konjevića i Stranjana nastupali su 13. brigada i Vlašićki NOP odred, dok je 11. ostala u Travniku.

Za to vrijeme 8. krajiška brigada je 21. februara gonila neprijatelja prema Vitezu, Kruščici i Han Kumpaniji. Neprijatelj je pri odstupanju ostavljao zaštitne dijelove na liniji selo Divjak - Doline (k. 473) - Donja Večerska - Gačice, koji su pružili jači otpor. A kada je 1. bataljon upućen pravcem sela Kruščica na bok neprijatelja, on je napustio zaštitne položaje. Nije se zadržao ni u Vitezu, jer su ga s juga ugrožavale jedinice 7. brigade. Plašio se presjecanja komunikacije Vitez - Kaonik.

U pravcu sela Šafradini, prema 7. brigadi, krenuo je, 22. februara u 9 časova i 1. bataljon 8. brigade. Mada je neprijatelj istjeran sa položaja u Šafradinu i Hrasnu, borba je trajala čitav dan. U vrijeme kada se 1. bataljon kretao prema Hrasnome, 2. bataljon je na brzinu izgradio primitivan most na rijeci Lašvi u Han Kumpaniji, prebacio se na lijevu stranu, napao neprijatelja na k. 403 i protjerao ga prema selima Ahmići i Vidovići. U povlačenju neprijatelj je ostavljao veću količinu ratnog materijala, a jedan putnički automobil morao je da spali. Sutradan, 23. februara, 1. i 4. bataljon 8. brigade napali su neprijateljsko uporište Granice (na cesti između željezničke stanice Busovača i sela Busovača). Borba je trajala od 9 do 11 časova, ali bez uspjeha. Neprijatelj je iz Busovače nastojao da po svaku cijenu održi vezu sa željezničkom stanicom Busovača. Zbog toga je pružao veoma žilav otpor, vršeći dva puta protivunapad. Sutradan je napad obnovljen i, uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre, naše jedinice su zauzele uporišta i izbile na cestu.

Glavnina jedinica 4. divizije usmjerena je jugoistočno od Zenice, između Busovače i Stare Zenice. Na taj pravac je, 24. februara, ubačena u borbu i Tenkovska četa korpusa, koja

je nastupala od Han Kumpanije prema željezničkoj stanici Busovača. Kada su jedinice 4. divizije izbile na domak Zenice, na taj sektor je, 26. februara, stigla i rezerva njemačkog 21. armijskog korpusa - borbena grupa »Hat« (Hardt) i preuzela odbranu ženice, Lašve i Busovače.

Rezultat protivunapada 4. divizije bio je više nego povoljan. Grupa »Eberlajn« je razbijena, poginuo je - prema izvještaju štaba divizije - veliki broj neprijateljskih vojnika, zarobljeno je 130, među kojima i štab Grupe sa komandantom. Zaplijenjeno je: 19 topova, 15 teških i 10 lakih bacača, 8 teških mitraljeza, preko 450 pušaka, razne opreme itd. Istovremeno, divizija je imala 168 poginulih, 610 ranjenih, a 8 nestaljh.

U okviru postignutih rezultata čitave divizije, 8. krajiška brigada je, pored ubijenih neprijateljskih vojnika, još 7 zarobila, a zaplijenila je: 2 topa, 2 teška minobacača, 3 teška mitraljeza, 30 puškomitraljeza, preko 140 pušaka itd. Poginula su 33 druga, a 144 ih je ranjeno. Među poginulima je bio i Mikan Došenović, vodnik, iz sela Teočaka.

Krajem februara, 1945, 8 brigada imala je slijedeći raspored: 1. bataljon na liniji sela Skradno - Granice, sa zadatkom da zatvara pravac Busovača - željeznička stanica Busovača; 2. bataljon na liniji Hrasno - Šafradini u rezervi; 4. bataljon: Bukve - Granice da zatvara pravce prema Rusovači i održava vezu sa jedinicama 7. brigade; a 3. bataljon 8. brigade i dalje je bio u sastavu operativne grupe divizije, istočno od Zenice. Njegova 1. i 2. četa je, 25. februara, bila ispod Donje Gračanice, a 3. nešto južnije, ispod sela Ričice. Bataljon je tih dana imao zadatak da ne dozvoli neprijatelju opravku željezničke pruge, koju je prije toga porušio, na relaciji Zenica - Donja Vraća. Artiljerijski divizion brigade imao je, 28. februara, slijedeći raspored: jedna baterija kod 1. i 4. bataljona, a ostale dvije bacačke u selo Hrasno. Topovska baterija sa tri topa nalazila se na cesti kod željezničke stanice Busovača, a jedan njen top bio je ispod k. 513, selo Granice.

Na kraju, ćemo citirati neke ocjene koje je dao Štab brigade poslije minulih borbi od Travnika do Zenice. On piše: ». . . Jedinice ove brigade u toku ovoga mjeseca uglavnom su vodile ofanzivne

j akcije. U borbama koje je vodila naša brigada, borci su se pokazali hrabri i uporni. .. Isto tako i rukovodioci su bili odlučni i snalažljivi u svim momentima. Nedostaje još dovoljno samoinicijative u gonjenju razbijenog neprijatelja. .. Iskustvo je pokazalo - piše štab 8. brigade 28. februara 1945. - da u noćnim akcijama ne mogu da dođu do izražaja teška oruđa, a naročito ako se korektura ne izvrši po danu. . . Neprijatelj je bio lukav i uporan i teško ga je pokrenuti sa položaja gdje se utvrdi, a kada ga pokreneš, onda se teško snalazi i sređuje.. . «[658]

IZNENADAN PRODOR NEPRIJATELJA U VITEZ I HAN KUMPANIJU - 2. MARTA 1945.

Noću, između 1. i 2. marta, po naređenju štaba 4. divizije, 8. krajiška brigada je sa prostora južno od željezničke stanice Busovača (rejon Skradno, Granice, Jazbine) trebalo da izvrši pokret i prebaci se na lijevu obalu rijeke Lašve. Te noći, prebacio se samo 4. bataljon, jer se 2. na toj strani već nalazio, a 1. bataljon ostao je na položajima sela Bukva - Granice, jer mu nije stigla smjena iz 7. brigade. On je tu ostao i u toku 2. marta, a zatim je došao u sastav svoje brigade.

Položaji 8. brigade na lijevoj obali rijeke Lašve bili su gotovo isti kao i oni na kojima je ona duže vrijeme, počev od oktobra 1944. vodila borbe sa neprijateljem i to: 2. bataljon - Podnadioci (k. 515) - Drum brdo - Kratine - Gola kosa (k. 816), a 4. bataljon lijevo od ovoga na liniji: Kuber (k. 853) - Štrbci (k. 772). Lijevo od 8. brigade nalazili su se dijelovi 11. brigade. Taj pravac, prema Paljiki i Lokvinama, trebalo je da zatvori 1. bataljon 8. brigade.[659]

Neprijatelj je 2. marta, izvršio koncentričan napad na Kuber (položaji 4. bataljona) iz tri pravca: pravcem Lašva - selo Zdrnja - Saračevica (tg. 957), sa oko 100 vojnika, pripadnika RZK; zatim pravcem Stara Zenica - selo Dobrijevo - Kuber i pravcem sa sjevera, preko Štrbca. Ukupno je moglo biti 20CK300 vojnika. - Četvrti bataljon je pružio žilav otpor i nije se povlačio. Međutim, neprijatelju po svoj prilici nije bio glavni zadatak da zauzme Kuber, već da veže naše

[658] AVII, k. 716, br. reg. 3-1/1, k. 771A, br. reg. 16-1/7, k. 776, br. reg. 1/1-5 i VG 1/974.

[659] AVII, k. 776, br. reg. 4-1/1 (Izvještaj štaba 8. brigade od 1.4. 1945. godine).

jedinice na ovim položajima. Njegove glavne jedinice imale su drugi cilj. Dio je bio upućen iz sela Čajdraša preko Visokovca na Lokvine, u lijevi bok jednog bataljona 11. brigada na položajima Paljika - Lađice - Veternice. U početku je jedna četa 4. bataljona 8. brigade tukla neprijatelja bočno od sela Lađica, ali se i ona morala povući u pravcu Kubera (na k. 772). I bataljon 11. brigade povlačio se prema Talovićima, iza leđa 4. bataljona, orijentisanog prema Kuberu. Pošto je izbio do sela Veternice, neprijatelj je sa jednom kolonom produžio za Han Kumpaniju, a drugom za Vitez, tako da su 2. i 4. bataljon 8. brigade bili odsječeni. Ipak, oni su se, pod vrlo teškim uslovima, po dijelovima probijali sjeverno od Han Kumpanije na desnu obalu rijeke Lašve. (U međuvremenu 1. bataljon je vodio borbu oko Busovače). Ali, i druge neprijateljske jedinice iz Pecarnice (tg. 946) brzo su se spustile do sela Jardola, a zatim stigle u Vitez.

Na glavnim pravcima prodora neprijatelja: Lađice - Han Kumpanija, odnosno Vitez i Pecarnice (tg. 964) - Vitez, neprijatelj nije nailazio na otpor, jer na tom prostoru nije bilo naših jedinica.

Napadi neprijatelja od Busovače predhodnog dana (1. marta) na 1. i 4. bataljon 8. brigade imali su za cilj, s jedne strane, da zadržavaju naše jedinice južno od željezničke stanice Busovača, a s druge, da same prodru do ove željezničke stanice. To im je i pošlo za rukom. Pokreti jedinica iz Busovače 1. marta i njihovi žestoki napadi vjerovatno su bili koordinirani sa glavnim planom neprijatelja. Ove su mu jedinice mogle dobro doći, sutradan, za bočni udar na naše jedinice na liniji Drum brdo - Kuber.

Neprijatelj je u Vitezu iznenadio intendanturu i ambulantu 8. brigade. Zaplijenio je magacin sa hranom u intendanturi brigade, tri para konja sa kolima, municijski magacin brigade, sav materijal ambulante i sve brigadne radionice. Na sreću spaseni su svi ranjenici, koji su bili u ambulanti. Nestalo je bilo 29 boraca, ali su se kasnije pojedinačno ili grupno vratili. Poginuli su Ružić Dane i Zmijanjac Stevo, oba iz Velikog Radića, a nešto ranije Bursać Uroš iz sela Kliševići.[660]

[660] AVII, k. 771A, br. reg. 24-7 i k. 776, br. reg. 4-8/1 (Izvještaj štaba 8. brigade od 3. marta, odnosno 1. aprila 1945. i sjećanje učesnika).

Štab 4. divizije naredio je toga dana da se 8. brigada izvuče i zauzme položaje na liniji sela Mali Mošunj - Donja Večerska, sa zadatkom da dejstvuje u bok neprijateljskih jedinica, ako bi pokušale da prodiru cestom prema Travniku. Sedma brigada je ostala na položajima u selima Kruščica i Rovno sa istim zadatkom.[661]

Razlog ovakvom iznenadnom prodoru neprijatelja u Vitez i Han Kumpaniju treba tražiti u tome što su glavne jedinice 4. divizije, prilikom protivunapada od 15. februara, bile usmjerene dolinom rijeke Lašve, a relativno slabe jedinice bile su orijentisane prema Zenici. Naime, garnizon Zenice ostao je suviše bočno od pravca glavnog udara divizije. Lijevi bok je bio otkriven i nedovoljno obezbjeđen, što je neprijatelj dobro ocijenio i lukavo iskoristio. Uz ovo, ni Štab 4. krajiške divizije nije imao dovoljno respektivnu rezervu koja bi mogla ozbiljnije intervenisati.

Narednih dana marta vođene su borbe oko Viteza i Han Kumpanije. Jedinice brigade su, 6. marta, napadale neprijateljska uporišta u selima Gaćice i Čerkezu. Borbe su vođene čitav dan, uz međusobne napade i protivunapade. Neprijatelj se uporno branio, naročito u Čerkezu, vjerovatno strahujući od presjecanja komunikacije Vitez - Han Kumpanija. Na uporište u Čerkezu napadale su dvije čete 4. bataljona i dvije čete 7. brigade. Poslije jake minobacačke vatre i juriša, neprijatelj je protjeran u pravcu Han Kumpanije, ali je ubrzo, sa pojačanjem koje je dobio iz Han Kumpanije, izvršio protivunapad. Borba se ovdje vodila bukvalno za svaku kuću. Neprijatelj je napadao iz pravca Viteza na jednu četu 1. bataljona 8. brigade u selu Divljaku. Uspio je da je odbaci, ali je protivjurišem vraćen u Vitez.[662]

Između 7. i 12. marta jedinice 8. brigade ostale su na liniji Mali Mošunj - Veliki Mošunj - Gornja Večerska - Zaselje, a 12. marta ušle su u Vitez, koji je neprijatelj napustio bez borbe.

Brigada je od 20. marta bila na odmoru u selima Kremnik, Donja Večerska, Zaobilje (sem, razumije se 3. bataljona, koji je i dalje bio istočno od Zenice). Ujutro, 27. marta u 4

[661] AVII, k. 771 A, br. reg. 19-1.
[662] AVII, k. 776, br. reg. 4-1/1 (Izvještaj štaba 8. brigade).

časa, jedinice su izvršile pokret sa linije sela Bistro - Reput, preko Rostova i Ščita prema Fojnici, gdje su se smjestile na prostoru sela Ragale Carev Dol - Turkovići - Mujakovići. Lijevo od 8. brigade, nedaleko od ceste Busovača - Blažuj (Sarajevo), smjestila se 6. krajiška brigada, a 1. artiljerijski divizion 4. divizije, krajem marta, bio je 1-2 km sjeverozapadno od Fojnice. Sutradan, 28. marta, štab 4. divizije stigao je iz sela Rostova u Fojnicu.[663]

Ovim je 8. krajiška brigada definitivno napustila prostor Travnika i Zenice, na koji je stigla prije pet mjeseci. Poslije kraćeg odmora bataljoni su istoga dana (27. marta) stigli u sela Majdan, Vukeljići i Živčići, a 28. marta produžili prema cesti Busovača - Kiseljak, koju su~preŠlTu 9 časova.Toga dänä - pfsäb je Ttab 8. brigade - prikupljeni su podaci o neprijateljskim uporištima na željezničkoj pruzi Kakanj - Lašva i vršene pripreme za forsiranje rijeke Bosne.

Dok je glavnina 8. brigade vodila borbu sa neprijateljem na Kuberu, oko Busovače i Viteza i 12. marta ušla u Vitez, njen 3. bataljon - u sastavu Operativne grupe - nalazio se na prostoru Gornjeg Vraća - Briznika - Klopačkog vrha (4-5 km istočno od Zenice). Ovdje je, uz manje izmjene položaja, ostao oko dvanaest dana. Štab bataljona je, 12. marta u 14 časova, odlučio da se napadne neprijateljsko uporište u Radakovu, na domaku Zenice. Uporište je branilo oko 200 neprijateljskih vojnika koji su, pored pušaka, imali 12 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, teški minobacač i 2 laka minobacača. Neprijatelj se bio dobro utvrdio, a to mu je omogućavala i konfiguracija zemljišta. Blizina garnizona Zenice nalagala je energičan i brz napad bataljona. Tom prilikom poginula su 22 neprijateljska vojnika, jedan je zarobljen, 6 je natjerano u rijeku Bosnu. Zaplijenjeno je 6 pušaka, dosta puščane municije i mina za teške minobacače, razne druge opreme (hlače, šinjeli, bunde itd.) i 6 kg kafe. Bataljon je imao 4 poginula i 11 ranjenih drugova.

[663] AVII, k. 771A, br. reg. 30-1 (iz naređenja štaba 4. divizije od 25. marta 1945. godine).

Odtada, pa do kraja marta, 3. bataljon je gotovo stalno bio u pokretu. On je 15. marta krenuo iz okoline Zenice prema Mošćanici; poslije nekoliko dana napao je četnike kod sela Bijele Vode (oko 11 km od Zenice) i gonio ih sve do pred Zenicu; 21. marta u 4 časa protjerana je grupa četnika, koja je napala jednu četu ovog bataljona (poginulo je 5 četnika, a jedan je uhvaćen); 26. marta sa dvije čete zatvarao je pravac od Zenice na liniji Klopački vrh - Gornja Vraća, a sa jednom pravac od rudnika Kaknja. Tridesetog marta 1945. učestvovao je u napadu na neprijateljsko uporište rudnik Kakanj.[664] Poslije ovih borbi 3. bataljon je vraćen u sastav svoje brigade - 31. marta 1945. godine.

Da bi forsirala rijeku Bosnu, nedaleko od Kaknja 8. brigada je sa dva bataljona i brigadnim artiljerijskim divizionom, 29. marta, napala na lijevoj obali neprijateljska uporišta: sela Raščevina, Dolovi, Bošnjaci i željezničku stanicu Modrinje. Sva ta uporišta zajedno imala su posadu od oko 120-150 vojnika. Poslije kraće borbe likvidirana su, izuzev željezničke stanice Modrinje, što i nije bio izričiti zadatak. Poginuo je 31 neprijateljski vojnik, 17 ih je ranjeno, a 20 zarobljeno. Zaplijenjeno je 29 pušaka, 4 puškomitraljeza, 1 »breda«, 5.000 puščanih metaka i 4 pištolja. Bataljoni su se odmah prebacili preko rijeke, bez 4. koji je do sutradan ostao na lijevoj obali rijeke.

NAPAD NA UPORIŠTE RUDNIK KAKANJ 30. I 31, MARTA 1945.

Na ovo uporište, odnosno k. 375 Popi (kapela i groblje) i k. 573 (sve oko 500-800 m zapadno od rudnika uglja napadali su 1. i 3. bataljon 8. brigade.[665] Položaje na liniji sela Miškovići - Bilješevo posjeo je 2. bataljon, sa zadatkom da zatvori pravac koji iz Zenice preko Moščanice izvodi prema

664 aVII, k. 776, br. reg. 3-1/5 (Prema izvještaju štaba 3. bataljona 8. brigade od 1. aprila 1945. godine).

665 Komandant 1. bataljona Spaso Đukić, a 3. Osman Džafić.

Kaknju, a 4. bataljon (na lijevoj obali) zatvarao je pravac Lašva - Kakanj na liniji: sela Gornja Jehovina - Sopotnica.

Borba 1. i 3. bataljona trajala je čitav dan, ali nije dala očekivane rezultate. Bataljoni su uspjeli da očiste samo južni dio rudnika Kakanj. Za to vrijeme 2. i 4. bataljon vodili su borbu sa neprijateljem koji je pokušavao da interveniše i pomogne posadi u Kaknju. Svaki put bio je odbijen. Toga dana neprijatelj je imao 36 poginulih, a 25 je zarobljeno. Jedinice 8. brigade imale su 2 poginula, 3 ranjena, a jedan je zarobljen.

Napad je obnovljen i 31. marta u 8 časova. Tada su 1. i 3. bataljon napadali na neprijateljsko uporište Orasi k. 532 (groblje i kapela) i bezimenu kotu južno od groblja. Napadnuta je i k. 382 (napala je jedna četa 1. bataljona, a druga četa ovog bataljona krenula je prema k. 532). U borbi od 8 do 15 časova »uspjelo se samo toliko da se neprijatelj istjera iz prvih rovova... «[666]

Podilaženje neprijateljskim položajima bilo je vrlo teško. Borci su imali najpre da pregaze rječicu Zgošću, a zatim da se prebacuju preko relativno brisanog prostora i penju ka rovovima na grebenu. Prvi juriši, uz podršku minobacačke vatre nisu uspjeli. Komandant 1. bataljona Spase Đukić odredio je da 2. četa, pod komandom Stojana Beronje, koja je bila nešto odmornija, krene u napad. Pretpostavljalo se je da su u kapeli i groblju relativno slabe neprijateljske jedinice, ali se uvidjelo da su rovovi, ograđeni žicom, gotovo nepristupačni.

Uz ostale jedinice krenule su u borbu i tri grupe bombaša i puškomitraljezaca 2. čete 1. bataljona, svaka od oko 10 boraca. Desnokrilnu grupu vodio je zamjenik komandira 2. čete Bokić Dušan, centralnu pomoćnik političkog komesara čete Kovačević Jovan, a lijevokrilnu komandir Stojan Beronja. Minobacačkom vatrom direktno je rukovodio komandant brigade Sajo Grbić. Njome se morao otvoriti prolaz kroz žicu, jer se napadalo danju.

Zanimljivo je da je neprijatelj već u početku borbe isturio bijelu zastavu u znak predaje. Bar su naši tako shvatili. Međutim, prevarili su se. Uskoro se čovjek, koji je bio upu-

[655] AVII, k. 776, br. reg. 3-2/1

ćen na razgovor, vratio sa izvještajem da su tamo Njemci i da nemaju namjeru da se predaju. Bilo je jasno da treba jurišati. U prvom jurišu poslije svega pedesetak metara prema vrhu grebena, borci su pali i ostali ležeći. Komandir čete požurio je juriš. Nije znao da je njegova grupa nastradala. Među prvima je poginuo Rasim Redžić, puškomitraljezac, rodom iz Bosanske Krupe, a njegov pomoćnik, koji je pokušao da se trčeći prebaci do komandira čete, pokošen je mitraljeskim rafalom. Među poginulima su bila i dva Jovičića, Ratko i Dragan, rodom iz sela Krtine kod Zenice i Jovalić Obrad, borac, rodom iz Obrenovaca kod Zenice. Centralna grupa, međutim, imala je uspjeha. Zakačila se za prva dva-tri rova, a to je mnogo značilo.

Sa jednom četom 3. bataljona na ovom, relativno uskom i brisanom prostoru, pojavio se komandant 3. bataljona Osman Džafić. Pošto se dogovorio sa komandirom 2. čete Beronjom o daljem dejstvu, uzeo je od prvog borca do sebe nekoliko bombi i krenuo naprijed. Poslije druge ili treće bačene bombe pogođen je u sljepoočnicu. Politički komesar 3. bataljona Karanović Dušan, koji se tu nalazio, nije mu mogao pomoći. Bio je već mrtav.

Neprijatelj, koji je bio istjeran iz rovova, zabarikadirao se u bunkeru na vrhu te bezimene kote (ispod k. 532). Bilo je nemoguće pogoditi bunker (bombama u najosetljivije mjesto. Tražen je bacač »Džon Bul«, ali poslije prve ispaljene granate nišandžija je ranjen. Tada je zamjenik komandira 2. čete 1. bataljona, koji dotada ovim bacačem nije gađao, ipak uspio u drugom pokušaju.[667] Među Njemcima je nastala panika. U bunkeru su se počeli gušiti. Istrčavali su napolje. Toga dana zarobljeno ih je 51, među kojima i jedan oficir. Uporište Orasi (k. 532) ovom prilikom nije bilo likvidirano. U 20 časova jedinice koje su napadale ova uporišta povukle su se, a jedna četa je ostala u blokadi bunkera na k. 532.[668]

U naredbi štaba 5. korpusa od 10. aprila 1945. godine - pohvaljuju se jedinice i štabovi 4. i 10. divizije za uspjehe u

[667] Bokić Dušan, rodom iz Lipe.

[668] AVII, k. 776, br. reg. 4-6/1 i 2-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 1. aprila 1945. i prema kazivanju Stojana Beronje, tada komandira čete u 1. bataljonu i Šiljka Sakiba).

borbama pri forsiranju rijeke Bosne i napadu na uporište Kakanj. Pored ostalih naročito su istaknuti 1. bataljon 8. krajiške brigade, pod komandom kapetana Đukića Spase i 3. bataljon iste brigade, pod komandom kapetana Džafića Osmana.[669]

U borbi sa 8. krajiškom brigadom, neprijatelj je u toku ! marta 1945, prema izvještaju Štaba brigade od 1. aprila 1945, I imao 370 poginulih i 106 zarobljenih. Istovremeno brigada |je imala 30 poginulih, 45 ranjenih i 1 je zarobljen. Zaplijenila vje, pored ostalog, li. puškomitraljeza, 2 strojnice, 3 teška mitraljeza, 62 puške, 1 minobacač 50 mm sa 250 mina, 150 ručnih bombi, 3 jahaća konja, izvjestan broj ćebadi, košulja I šinjela, 240 kg brašna, 200 kg zobi, 380 kg riže, 185 kg šećera itd.[670] Ali, imala je i materijalnih gubitaka prilikom opisanog upada neprijatelja u Vitez.

OSLOBOĐENJE SARAJEVA

Glavnina 4. divizije 1. aprila, sa prostora rudnika Kakanj - sela Zagrade - Kraljeva Sutjeska, krenula je prema Sarajevu. Toga dana 6. brigada je krenula u 4 časa od Halinovića i i Nadžbilja i izbila na liniju Rid (k. 1067) - Kopjari - k. 1088, a 8. krajiška brigada je po bataljonima krenula poslije oslobođenja Kaknja, prema Kraljevoj Sutjesci i dalje preko ceste Vareš - Breza do sela Budoželje - Kaderići. Ovdje je 3. ap- . rila 1945. zanoćila. Toga dana 6. brigada je oslobodila VaresT Sutradan je Izviđačka četa 8. brigade dočekala nedaleko od Budoželja jednu razbijenu satniju, koja se kretala od Vareša preko Blaža, sa namjerom da se prebaci do Visokog. Iznenadnim bočnim udarom Izviđačke čete potpuno je dokrajčena. Neprijateljski vojnici nisu imali vremena ni metka da opale. Zarobljeno je 56, a 3 su poginula. Zaplijenjena je 51 puška i jedan puškomitraljez.[671]

[669] AVII, k. 1418, br. reg. 39-5.
[670] AVII, k. 776, br. reg. 4-6/1.
[671] AVII, k. 772, br. reg. 8-3 i k. 776, br. reg. 5-1/1.

Tih dana, u pokretu prema Sarajevu, stigao je Milan Indžić i primio dužnost političkog komesara 8. brigade. Dotadašnji politički komesar Slavko Havić premješten je na novu dužnost. Ovo je bio četvrti politički komesar brigade od njenog formiranja: Avdo Ćuk, Rade Bašić, Slavko Havić i sad Milan Indžić. Komandant brigade Sajo Grbić ostao je i dalje na ovoj dužnosti. Inače, on je po redu bio treći komandant brigade, poslije Hamdije Omanovića i Milana Mi-Ijevića Milančića.

* . .

U vrijeme kada su jedinice JA krenule bliže Sarajevu, tačnije 2. aprila 1945. godine, štab njemačkog 21. armijskog korpusa naredio je povlačenje sa sarajevskog sektora, sa 181. pješadijskom divizijom u zaštitnici. Pod komandu štaba ove divizije toga dana su stavljene 964. tvrđavska pješadijska brigada i 8. ustaško-domobranska divizija.[672]

Toga i naredna tri-četiri dana rukovodstvo 4. divizije nije znalo za ovakav plan Njemaca, pa su dvije brigade ove divizije (6. i 8) i artiljerijski divizion divizije nastavili 6. aprila pokret u područje Sarajeva i zauzele polazni položaj za napad na liniji: Koševo - k. 1097 - Naharevo. Očekivana je borba. Međutim, štab 4. divizije u izvještaju od 7. aprila iznosi da su jedinice divizije smještene na prostoru Sarajevo (Koševo) »bez dodira sa neprijateljem pošto je isti pobjegao iz Sarajeva, ne sačekavši napad... «[673] Naime, 181. divizija je 8. aprila nastavila povlačenje preko Busovače i Lašve na prostor južno od Zenice, Vranduka i Begovog Hana.

Jedinice 4. divizije su dan ranije ušle u Sarajevo. Pri tome se 2. bataljon 8. brigade smjestio u zgradu armijske oblasti i stavio na raspolaganje Komandi grada Sarajeva, radi obezbjeđenja transporta i garnizonske službe. I ostali

Zbornik IV/34, dok. 99.

Usljed snažnog pritiska naše 37. divizije, 334. puk 181. divizije se 3. aprila povukao iz Stambolčića u rejon Pala; 363. puk se povukao istog dana na istočnu ivicu Sarajeva, a 4/5. aprila na zapadnu ivicu. Imao je zadatak da prihvati njemačke i ustaško-domobranske jedinice pri povlačenju iz Sarajeva.

[673] AVII, k. 772, br. reg. 8-3.

bataljoni 8. brigade dobili su odgovarajuća zaduženja (3. da čuva fabriku duvana, Alinpašin Most, a 4. da čuva željezničku stanicu, željezničke radionice itd.). Bataljoni su, pored obavljanja redovnih dužnosti tih nekoliko dana u Sarajevu, imali vremena i da se odmore, da se borci operu, preobuku i pripreme za nastupajuće marševe i borbe. Već 12. aprila Operativni štab grupe korpusa u svojoj zapovjesti, u uvodu izvještava, da su se razbijene neprijateljske jedinice na sektoru Sarajeva, povlačile u neredu dolinom Bosne prema Brodu, da su ih duž čitave komunikacije naše jedinice stalno napadale, da je naša avijacija aktivna i da dejstvuje svakodnevno na neprijateljske snage koje se povlače...[674]

U takvoj situaciji, zadaci Grupe korpusa su bili što skorije oslobođenje Zenice, likvidacija ostalih uporišta u dolini Bosne, a potom izbijanje na rijeku Unu i likvidiranje neprijateljskih uporišta u Banja Luci i Bosanskoj Gradiškoj.[675]

Pošto je smjenjena na prostoru Sarajeva, 4. divizija je 15. aprila (bez 11. brigade) prevezena vozom do Visokog, a odatle produžila pješke na prostor Busovača - Kiseljak. Marš je nastavljen i narednih dana, a 21. aprila divizija se razvijala za napad na garnizon Banja Luke. Međutim, sutradan, 22. aprila javljeno je da je neprijatelj napustio Banja Luku, pa

[674] AVII, k. 1146/11, br. reg. 24-1. Prema njemačkim podacima naročito žestoki napadi iz vazduha na njemačke kolone na drumu Zenica - Žepče - Maglaj izvedeni su od 9-15. aprila. Tom prilikom na drumu Vranduk - Nemilo uništen je veliki dio motornih i zaprežnih vozila i naoružanja i izbačen iz stroja veći broj vojnika. Njemačke kolone bile su često primorane da napuštaju motorna i druga vozila i da se kreću pješke. (AVII, k. 6. br. reg. 1/5).

«5 Isto i Zbornik IV/34, dok. 117.
Poslije oslobođenja Sarajeva naše jedinice su nanijele neprijatelju velike gubitke na prostoru; Rajlovac - Visoko - Kakanj - Busovača - Kiseljak - Blažuj i oslobodile Kiseljak, Busovaču, željezničku stanicu Busovaču. Čitav štab 17. ustaško-domobranske divizije, sem komandanta, predao se našim jedinicama, a ostaci ove divizije dijelom su se predali, a dijelom se razbježali po šumama. Naše su ih jedinice tada hvatale po grupama ili pojedinačno. Stožer 17. ustaško-domobranske divizije i Stožer 17. pješadijskog zdruga bili su tada u Visokom, a Stožer 11. ustaškog zdruga pred oslobođenje Zenice, *u* Zenici. Jedinice tih zdrugova bile su uglavnom razmještene po uporištima Visoko, Kakanj, Zenica. Posada Visokog (domobrani 17. divizije) otkazala je poslušnost Njemcima i ustašama i 6. aprila predala grad 7. krajiškoj udarnoj brigadi.

su jedinice nastavile pokret: 6. brigada za Banja Luku, 8. za Mišin Han, a 11. brigada za Klašnice.[675a]

Naše jedinice su 20. aprila oslobodile Slavonski Brod i potisle neprijatelja ka Novoj Gradiški. Istoga dana su jedinice 1. proleterske divizije, poslije trodnevnih borbi, odbacile njemačke jedinice prema Slavonskoj Požegi. Oslobođena je Nova Gradiška, a 25. aprila i Okučani.[676] Neprijatelj se na ovom dijelu fronta nalazio stalno u defanzivi i nemoguće mu je bilo da pruži bilo kakvu pomoć jedinicama na pravcu Banja Luka - Bosanska Gradiška. Naprotiv, Njemci su bili zainteresovani da se 6. ustaško-domobranska divizija što prije prebaci sjeverno od Save, da bi eventualno ojačali odbranu oko Nove Gradiške, Okučana i Pakraca.

•*k*

Četvrta udarna divizija, već 24. aprila otpočela je pokret ka prostoru Slunj - Primišlje, pravcem Bronzani Majdan - Sanski Most - Palanka i dalje ka Slunju.[677] Tako je 8. krajiška brigada sa prostora sela Pezići - Piskavica 23. aprila u 3 časa krenula vozom od Ivanjske za Prijedor, a odatle odmah pješice za Donju Ljubiju. Počev od ovog dana 8. brigada (i čitava 4. divizija) svakodnevno je bila u pokretu. To je bio usiljeni marš pravcem kojim je trebalo što prije stići na prostor Karlovac - Zagreb.[678]

Još jednom brigada je prošla Podgrmečom i Cazinskom krajinom, ali u drugom izdanju i u drugo vrijeme. Nije to više bila ona brigada, iz Podgrmeča i Cazinske krajine, po-

675a AVII, k. 772, br. reg. 8-3 (Izvještaj Štaba 4. divizije od 17. maja 1945. godine) i k. 1267, br. reg. 7/3-1 i 7/4-1.

U Banja Luci su se nalazile jedinice 6. ustaško-domobranske divizije, dijelovi 10. ustaške brigade i još neke jedinice - svega, oko 3.000 vojnika.

676 Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945. - str. 1099-1100.

677 AVII, k. 271, br. reg. 2-5.

678 Iz Sarajeva pa na ovamo dat je nešto širi opis situacije i zadataka krupnijih jedinica naše armije, jer je ne samo 8. krajiška brigada, nego i 4. divizija u cjelini dejstvovala u čvrstom sadejstvu sa drugim snagama. Čitava se divizija prevozila vozovima, sve su brigade zajedno marševale, jedna uz drugu napadale itd.

slije Četvrte neprijateljske ofanzive. Ona je, da se podsetimo, 1. januara 1944. godine imala svega 1.164 borca i starješine sa relativno slabim naoružanjem, municijom koje nikada nije bilo dovoljno, sa manjim borbenim iskustvom. A danas - krajem aprila 1945, kada je krenula u poslednje juriše na neprijatelja, njeno brojno stanje je poraslo na 3.022 borca i starješine, sa 11 teških i 16 lakih minobacača i velikim brojem teških mitraljeza i topova, preko 140 lakih mitraljeza i dobro organizovanom komorom i pozadinskom službom uopšte. Veliki broj pridošlih u brigadu bio je iz grada Sarajeva i njegove okoline.[679]

BORBA ZA OSLOBOĐENJE KARLOVCA

Neprijatelj se, zbog opšte vojne situacije i pritiska naših jedinica, povlačio ka zapadu i sjevero-zapadu. Pri tome je ostavljao pojedine ojačane jedinice na unaprijed pripremljenim i utvrđenim položajima, čiji je zadatak bio borba za vreme. Takvo jedno uporište na širem prostoru bilo je oko Karlovca i u samom gradu.

Na sektoru između rijeke Korane i Mrežnice, neprijatelj je imao slijedeće snage: 104. njemačku diviziju sastava od 724. i dijelovi 734. pešadijskog puka (na centralnim položajima), 4. bojnu 3. ustaškog zdruga (na svom desnom krilu, do rijeke Mrežnice) i brzi motorizovani policijski bataljon na lijevom krilu. Od artiljerije je imao 654. artiljerijski puk. Sve ove jedinice pripadale su prvoj borbenoj liniji. U rezervi su, međutim, bile: 20. jeger puk, 16. pancer bataljon i 5. ustaška bojna. Prema podacima koje je tada prikupio štab 4. divizije neprijatelj je očekivao i oko 3.000 četnika iz pravca Zagreba.[680]

Odbrana garnizona Karlovca bila je podijeljena u dva pojasa: spoljni i unutrašnji. Glavni položaji spoljne odbrane između rijeka Korane i Mrežnice protezali su se linijom Su-

679 AVII, k. 272, br. reg. 4-18 (Prema podacima štaba 4. divizije od 1. maja 1945. godine).

680 AVII, k. 273, br. reg. 12-19/1 (Prema bojnoj relaciji 4. udarne divizije za operacije pri oslobođenju Karlovca).

čevići - Đekića brdo (k. 200 - s. Perjasica Gornja - tg. 230 (Sv. Ilija) - s. Svojići - k. 231 - tg. 277 - Gaćeško selo - rijeka Mrežnica, a glavna odbrambena linija protezala se od Korane k. 284 - k. 211 - k. 215 - k. 245 - sela Svojići - Ruškovac. Iza ovog glavnog odbrambenog položaja na sjever, sve do pojasa unutrašnje odbrane garnizona Karlovac, nalazilo se niz uzastopnih prirodnih i uređenih otpornih tačaka, koje je neprijatelj predviđao kao prihvatne položaje.[681]

Zemljište koje je neprijatelj izabrao za glavne položaje odbrane, uglavnom je bilo manevarskog karaktera. Prirodni nasloni na rijeku Koranu i Mrežnicu ojačavali su ovaj, inače jaki, odbrambeni položaj i donekle osiguravali neprijateljske bokove. Položaji su izabrani na sektoru gdje se rijeke Korana i Mrežnica najviše približavaju jedna drugoj, pa je, s obzirom na širinu fronta na ovom mjestu, mogao držati jači dio snaga u rezervi i organizovati raspored po dubini.

Ideja manevra štaba 4. udarne divizije bila je izvršiti jak pritisak na oba krila, proboj jedinica divizije pored rijeke, a potom zatvaranje neprijatelja u centralnom dijelu sektora. Pri tome su jedinice 4. divizije morale ostvariti vezu i sadejstvo sa snagama 10. udarne divizije, koje su dobile zadatak da forsiraju rijeku Koranu kod Barilovića i dejstvuju u pozadini neprijatelja.

U 4 časa 30. aprila 8. i 11. brigada, podržane svaka sa po jednom topovskom baterijom artiljerijskog diviziona divizije, otpočele su napad. Zona dejstva 8. krajiške brigade bila je od rijeke Korane do uključno ceste koja vodi od Karlovca preko Poljica, Barilovića i Gornje Perjasice za Slunj. Napadala su dva bataljona uz podršku dvije bacačke i jedne topovske baterije artiljerijskog diviziona brigade. Pri tome je 2. bataljon (na desnom krilu) krenuo u napad zapadno od sela Bogdanovića, pa na jugozapad do k. 211, a 4. od k. 211 (uključno) do k. 245 (sjeverno od sela Svetog Ilije). U prvom naletu 4. bataljon je uspio da odbaci neprijateljske predstraže, koje su se nalazile u groblju sela Marlovac i južno od k. 245, a 2. bataljon protjerao je neprijatelja iz Bogdanovića u pravcu k. 284 (u stvari na glavni odbrambeni pojas neprijatelja). U produžetku napada 4. bataljon je zauzeo i k. 211 na

681 Isto.

glavnoj odbrambenoj liniji i rovove ispod ove kote. U međuvremenu je 2. bataljon tri puta zauzimao Bogdanoviće i Gaj. Neprijatelj podržan artiljerijskom vatrom iz rejona Kestenjaka davao je veoma žestok otpor.

U 18 časova 30. aprila, neprijatelj je izvršio protivunapad, uz podršku jake artiljerijske vatre i 2 tenka i uspio da povrati izgubljene položaje. U 21 čas 2. i 4. bataljon izveli su novi napad, ali je samo 2. bataljon uspio da zauzme Bogdanoviće i Gaj. Ovdje je i zanoćio.

Neprijatelj se uporno branio, jer je znao da napuštanjem tog položaja prestaje svaki organizovani otpor do linije Karlovca.[682]

Toga prvog dana borbi za Karlovac (30. aprila) i 2. i 4. bataljon imali su 12 poginulih boraca i 51 ranjenog, a neprijatelj - prema izvještaju štaba 8. brigade - 33 poginula i 37 ranjenih.[683]

Prvog maja 1945. godine 8. krajiška brigada napala je neprijatelja na istim položajima sa tri bataljona: 1. bataljon je imao zadatak da se uklini iz Donje Perjasice prema Kestenjaku (k. 322), 2. bataljon da napada neprijatelja na liniji Peijasički Ponorac - k. 284 i dalje prema Kestenjaku, a 3. bataljon da napada uporište u selu Marlovcu, uključujući k. 211 i k. 215. Očigledna je namjera Štaba brigade bila da glavne jedinice uputi desnim krilom, sa namjerom da što prije izbiju na Kestenjak (k. 322), gdje se nalazio dio neprijateljskih rezervnih jedinica, kako bi se onemogućilo njihovo ubacivanje u borbu.

U silovitom naletu 1. bataljon je uspio da probije liniju odbrane neprijatelja i brzo prodre dalje prema zadatku. Puškomitraljesci Hodžić Ahmet i Jerković Nikola - zapisao je

[682] AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1. - Međutim, prema bojnoj relaciji 4. divizije na pravcu napada 8. brigade nalazile su se jače snage neprijatelja: jedan dio 724. puka, 654, art. puk i prateće motorizovane čete bile su raspoređene na prostoru Mavrović i južno od Vukobrate, brzi motorizovani policijski bataljon na prostoru Kestenjaka (pravac napada 2. bataljona), a u području Mavrovića (20. jeger puk sa jednom tenkovskom četom, čiji je pravac dejstva Mavrović - Perjasica. Ovaj se puk nalazio na centralnom sektoru rasporeda za napad 4. divizije, predviđen za intervenciju na onom dijelu fronta gdje je bilo najpotrebnije, što je značilo i na pravcu napada 8. brigade (AVII, k. 273, br. reg. 12-20/1).

[683] Isto.

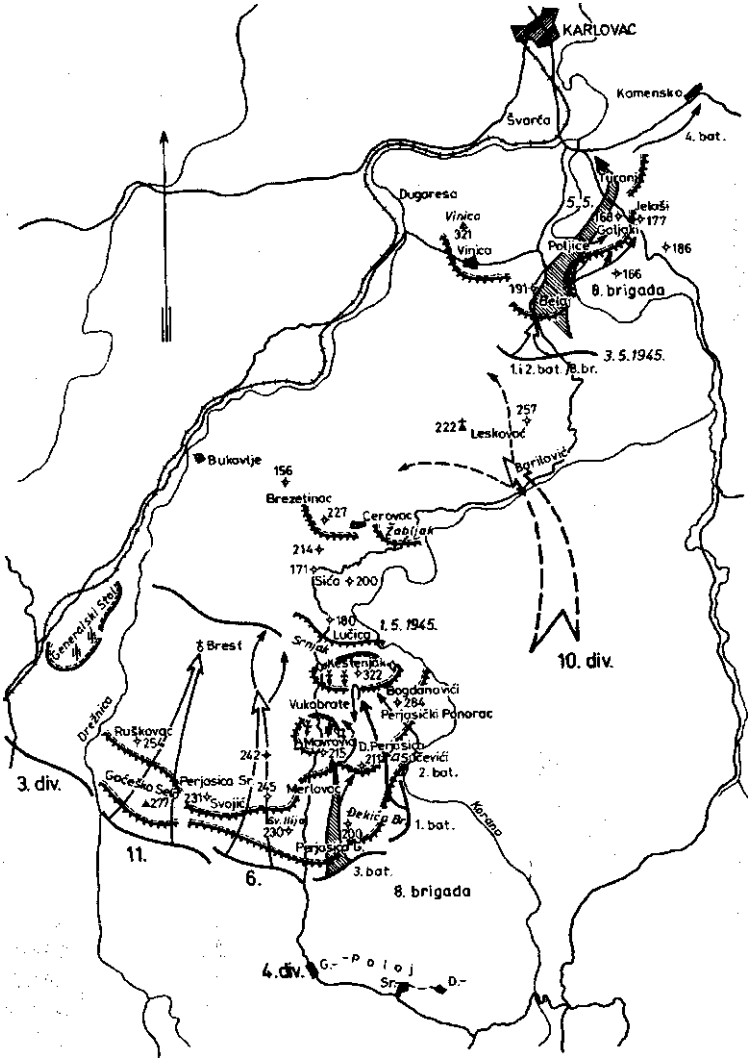

SKICA 13 - *POLOŽAJI NEPRIJATELJA PRED KARLOVCEM I SITUACIJA 1. DO 5. MAJA 1945.*

Štab brigade - preciznom vatrom svojih mitraljeza uspješno su zasipali neprijatelja i tako omogućavali strijelcima svojih desetina da se privuku neprijateljskim rovovima. Već u početku napada desetar Branko Davidović je sa svojom desetinom kod Donje Perjasice ubio 6, a ranio 13 neprijateljskih vojnika. Čim se ukazala prva pukotina u sistemu odbrane neprijatelja kod sela Perjasice, vodnik Novak Rajak vješto je provukao svoj vod u pozadinu neprijatelja, napao ga s leđa i omogućio nastupanje i ostalih četa svoga bataljona. Međutim, Rajak je u ovoj borbi bio i teže ranjen, a nešto kasnije je podlegao ranama.

> U napadu toga dana 1. bataljon je imao, pored poginulih Gojka Kenjale, zamjenika komandira čete i zastavnika - vodnika voda Rajaka Novaka i 7 ranjenih rukovodilaca. Ranjeni su Pašić V. Božo, komandir čete, Karanović J. Dušan - vodnik voda, Vojnović Mirko - poručnik, politički komesar čete, Gvozdenović Milan - potporučnik, pomoćnik političkog komesara čete, Đekić Milan - zastavnik, politički delegat voda, Kokot T. Marko - stariji vodnik, vodnik voda i Rajković Koloman - stariji vodnik, vodnik voda. Sve ove borce previla je referent saniteta Kovačević Marica i otpremila ih u brigadnu ambulantu, zajedno sa još dva borca koja su nešto kasnije ranjeni. Za požrtvovan rad i zalaganje, štab 8. brigade predložio je drugaricu Maricu Kovačević za odlikovanje.

Bataljon je uspio da se probije do Kestenjaka, ali ne i da zauzme k. 322. Politički delegat voda Bedeg Drago uspio je, izbijajući na Kestenjak, da zarobi trojicu neprijateljskih vojnika, ali sa vodom dalje nije mogao.[684]

Međutim, 2. i 3. bataljon, iako su energično napali, nisu uspjeli da ovladaju neprijateljskim položajima. U sumrak je izvršen opšti juriš bataljona. Pri tome je 3. bataljon uspio da razbije prvu odbrambenu liniju i omogući ostalima da nastave gonjenje neprijatelja prema Karlovcu.[685] Prva četa ovog bataljona na čelu sa komandirom Milanom Vulinom brzo je prodirala i natjerala neprijatelja da napusti i jedan. ispravan tenk. Nije stigao ni da ga uništi. Milan Vulin je u

[684] AVII, k. 776, br. reg. 9/10 (Izvještaj štaba 8. brigade od 15. 6. 1945), k. 776, br. reg. 5-1/3 (Izvještaj 1. bataljona 8. brigade), br. reg. 9/17 i 9/15-1 (Iz prijedloga 8. brigade za pohvale ili odlikovanja).

[685] AVII, k. 776, br. reg. 9/14-1 - Štab 3. bataljona: Simić Marko, politički komesar Karanović Dušan, zamjenik komandanta Vlaisavljević Dušan i pomoćnik političkog komesara Grbić Luka.

Grupe rukovodilaca 8. brigade u Sloveniji 9. ili 10. maja 1945.

ovoj borbi teže ranjen i ubrzo je podlegao ranama. Štab brigade, u jednom svom izvještaju od 15. juna 1945. godine, ističe hrabrost i snalažljivost i potporučnika Beslać M. Gojka, komandira 2. čete 3. bataljona. Vješto je rukovodio četom i istakao se naročito u gonjenju neprijatelja iz sela Perjasice.

Poslije razbijanja odbrane neprijatelja na liniji: Stari Bogdanovići - Donja Perjasica - Marlovac neprijatelj je bježao prema selima Lušici i Siću, ne pružajući nikakav organizovan otpor. U međuvremenu 2. bataljon se zadržao u neprijateljskoj blokadi koji se nalazio na Kestenjaku (k. 284). Toga dana ostale jedinice brigade stigle su sjeverno od Kestenjaka (Srnjak k. 211 - Stražbenica) i tu se zadržale.

Proboj neprijateljskih položaja izvršile su 1. maja 1945. i 6. krajiška, preko k. 245 - k. 242, na centralnom pravcu i 11. krajiška brigada na lijevom krilu divizijskog rasporeda, koja je preko Ruškovca (k. 254) izbila na Mateško Selo, a preko njega došla do sela Bresta (k. 220). Pokušaj neprijatelja da, poslije gubitaka glavnog položaja spoljnjeg pojasa odbrane Karlovca, organizuje otpor i zaustavi nalet naših jedinica na liniji Kestenjak - Mavrović k. 215 - k. 242 - k. 254 Ruškovac (kao prihvatnoj liniji) je propao.

Maj 1945. - slijeva nadesno: Dane Agbaba, u to vrijeme komandant artiljerijske brigade, Milan Miljević Milančić, narodni heroj, prvo komandant 8. brigade a zatim 6. brigade, Uroš Bogunović Roca i politički komesar 8. brigade Milan lndiić.

Jedinice 8. krajiške brigade imale su 1. maja gubitke: 18 poginulih i 123 ranjena, a brigada je istoga dana izbila iz stroja 123 neprijateljska vojnika (53 poginula i oko 70 ranjenih).[686]

Drugog maja jedinice 4. divizije nastavljaju sa gonjenjem neprijatelja: 6. brigada pravcem Stražbenica - sela Venac - Cerovac, 11. brigada je u toku toga dana izbila na liniju sela Mihalić - željeznička stanica Zvečaj Gornji (na rijeci Mrežnici), a 4. bataljon 8. brigade upućen je pored rijeke Korane prema selu Lučice i k. 180 da napadne neprijatelja u Siću i k. 200, sa sjeverozapadne strane.

686 AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1 (Prema izvještaju Štaba 8. brigade od 9. juna 1945. godine).

U 5 časova 4. bataljon je napao na uporište (prihvatni položaj) neprijatelja u Lušci. Njegova 2. i 3. četa napale su neprijatelja u selu, dok je 1. četa ojačana sa dva odjeljenja Prateće čete, napala na k. 180 (oko 500 m od sela) i istovremeno održavala vezu sa 3. bataljonom 8. brigade na lijevom krilu. U snažnom jurišu 2. i 3. četa protjerale su neprijatelja iz sela i natjerale ga da se u neredu povuče prema Cerovcu. Međutim, 1. četa, sa dijelovima 3. bataljona nije uspjela da ovlada kotom 180. Neprijatelj je bio ukopan, a napad je vršen samo lakim oružjem[687]

U ovom obračunu došlo je do kritične situacije koja se mogla još nepovoljnije završiti po 4. bataljon 8. brigade. Naime, kada su 2. i 3. četa progonile neprijatelja prema selu Cerovcu, njegovi dijelovi koji su se nalazili u Žabljaku izvršili su protivunapad uz pomoć 4 tenka i jednog flaka. Istovremeno su se razbijene neprijateljske jedinice, koje je 2. bataljon gonio iz Kestenjaka, pojavile za leđima i na boku 4. bataljona. Uz sve to je i, oko 1.000 neprijateljskih vojnika koji su odstupali pod pritiskom jedinica 6. brigade, išli iz Stražbenice (k. 236) prema selu Siću. Praktično su se dvije čete 4. bataljona našle u blokadi. O tome je štab bataljona u svom izvještaju zapisao:

> ». . . Druga i 3. četa, primjetivši neprijatelja s leđa, samoinicijativno su se povlačile u pravcu sela Lučica, gdje su se pod teškom borbom probijale kroz neprijateljski obruč i konačno bile raspršene. Prva i Prateća četa - kaže dalje Štab 4. bataljona - ostale su na svome položaju pred k. 180 unatoč toga što se neprijatelj kroz njih probio uz velike gubitke.. . «[688]

Pošto su, u međuvremenu, ostali bataljoni brigade produžili gonjenje neprijatelja prema Cerovcu i Bariloviću, 1. i Prateća četa 4. bataljona, sa prikupljenim borcima 2. i 3. čete, bez borbe su stigli u Cerovac i tu zanoćili.

U toku ovih borbi 4. bataljon 8. brigade naneo je neprijatelju osetne gubitke. Pored velikog broja mrtvih i ranjenih, bataljon je i zarobio 16 neprijateljskih vojnika. Međutim, i sam je imao 22 poginula i 42 ranjena.[689] Poginuli su

[687] AVII, k. 776, br. reg. 3-1/6 *(Izvještaj* štaba 4. bataljona *8. brigade).*
[688] Isto.
[689] Isto.

rukovodioci bataljona: zastavnik Mršić Milan, politički delegat voda; Hodžić Hilmo, vodnik voda; stariji vodnik Vignjević Ilija - zamjenik komandira čete i zastavnik Puhar Mile - politički delegat voda, a ranjeni su: zastavnik Vladetić Dušan - politički delegat voda; stariji vodnik Zorić Jovan - vodnik voda, zastavnik Carić Mane, komandir 1. čete (ubrzo je podlegao ranama); potporučnik Lakić Sava - komandir 2. čete 4. bataljona, stariji vodnik Beronja Dušan i poručnik Radaković Stevo - pomoćnik političkog komesara bataljona. Bataljon je u proboju izgubio 8 puškomitraljeza i 2 laka minobacača. Najveće gubitke, sudeći prema izvještajima štaba 8. brigade i štaba 4. bataljona, imala je 3. četa 4. bataljona.

> Inače 2. četa ovog bataljona, na čelu sa komandirom čete Savom Lakićem u prvom naletu izbila je za leđa neprijatelja i razbila njegovu komoru. Tada je, u jutarnjim časovima 2. maja, zaplijenjen veći broj kola i ratnog materijala. Međutim, oko podne neprijatelj je izvršio protivunapad i četa je bila opkoljena, ali se probila. Ova 2. četa je »izbacila iz stroja veći broj neprijateljskih vojnika, a . njen komandir Sava Lakić bio je i sam ranjen.« Izvlačenju ove čete pomogla je I. četa 4. bataljona. Komandir 1. čete Carić Mane, u vrijeme kad su 2. i 3. četa bile u kritičnoj situaciji izvršio je sa svojom četom juriš. Tako je pomogao razbijanju obruča i ublažio i onako teške gubitke ostale dvije čete 4. bataljona.[690] Stab 4. bataljona u zaključku svog izvještaja zapisao je ».. . Borba se odvijala ogorčenim napadima i otporom neprijatelja. Sistem zabijanja klina kojeg su izvršile 2. i 3. četa ovog bataljona uspio je, ali lukavošću neprijatelja koji je ostao prikriven pozadi naših četa uspio je iste raspršiti i time je nanio osjetne gubitke. Borci kao i rukovodioci pokazali su se vrlo hrabri i izdržljivi. .. «[691]

Po svoj prilici, u vrijeme kada je komandant bataljona Đaković pisao ovaj izvještaj, nije imao sve podatke o neprijatelju koji je iznenadio njegove dvije čete. Naprijed je govoreno o kome se sve neprijatelju radilo. Istina, protivunapad neprijatelja iz Žabljaka nije bio unaprijed koordiniran sa onim koji se probijao u pravcu Karlovca, ali se desilo da se istovremeno sa svih strana pojavio i tako blokirao dvije čete 4. bataljona. Proboj 2. i 3. čete ovog bataljona u pravcu

[690] AVII, k. 776, br. reg. 3-1/6 (Izvještaj štaba 4. bataljona 8. brigade i k. 776, br. reg. 9/10-1 (Izvještaj štaba 8. brigade).

[691] Isto, kao pod 690.'

Sića i k. 200 rastrojilo je komandovanje neprijatelja. Ova borba jedinica 4. bataljona omogućila je 1. bataljonu 8. brigade - pisao je Štab brigade 9. juna - da protjera neprijatelja sa linije sela Sića - k. 200.[692]

> Štab 4. divizije, o borbi 4. bataljona 8. brigade 2. maja, pisao je 2. Armiji:
> ». . . Posljedice podviga ovog bataljona ubrzo su se osjetile na cijelom sektoru. Neprijateljski Štab bio je potpuno rastrojen, komandovanje dezorganizovano, a samo usljed dejstva neprijateljskih tenkova cijeli neprijateljski štab uspio je u posljednjem momentu pobjeći prema sjeveru. Neprijateljsko odstupanje iza ovoga pretvorilo se u pravo bjegstvo..«[693]

Štab 4. divizije istovremeno je ocjenio da je 4. bataljon 8. brigade došao u veoma kritičnu situaciju i zbog toga što jedinice 10. divizije nisu u predviđeno vrijeme forsirale rijeku Koranu kod sela Barilovića i time presjekle otstupnicu neprijatelju u tome prostoru. Uz to nisu održavale vezu sa jedinicama 8. brigade.[694]

U nastavku gonjenja neprijatelja prema Karlovcu naši obavještajni organi su morali pribaviti što svježije podatke o novim, mogućim rezervama neprijatelja u dubini operacijske teritorije. Utvrđeno je da je 3. maja iz Kutine u Zagreb stigla 7. SS »Princ Eugen« divizija i da je njen 13. puk već bio stacioniran na prostor Karlovca, u selu Goljaki i oko njega (oko 5 km južno od Karlovca). Prema ovome i prema dopunskim izvještajima koji su prikupljeni u štabovima 4. divizije i 8. brigade, neprijatelj je na posljednjoj prihvatnoj liniji oko Karlovca zauzeo položaje: sela Turanj - Goljaki - Poljice - Vinica - tg. 321 - rijeka Mrežnica.

Jedinice divizije bile su tako raspoređene za napad da se 8. krajiška brigada nalazila na desnom krilu, od Korane, a zatim ulijevo do ceste Karlovac - selo Poljice (k. 191, selo Bjelaj). Na njenom lijevom krilu napadala je 6. brigada, a dalje na zapadu, sve do rijeke Mrežnice 11. krajiška.

AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1.

[693] AVII, k. 273, br. reg. 12-23/1 (Bojna relacija 4. divizije za operacije na sektoru Karlovca).

[694] Isto.

Napad je izvršen u 10 časova 3. maja. Poslije veoma snažne artiljerijske pripreme, 1. i 2. bataljon 8. brigade su, uz podršku jedne baterije 1. artiljerijskog diviziona divizije, kao i brigadne artiljerije, krenuli u napad na uporište u selo Belaj. Poslije kraće borbe jedinice 8. brigade su »uspjele da prodru u neprijateljsku odbranu i stignu do samih bunkera, koji su nakon kraće borbe i osvojeni... «[695]

Toga dana je, na prostoru napada 8. brigade, neprijatelj imao 37 poginulih, 54 ranjena, a 24 su zarobljena. Gubici 8. brigade su bili: 1 poginuo i 16 ranjenih.

I borbe od 5 maja pokazale su da neprijatelj i dalje ne napušta lako položaje, bez obzira na sve gubitke prethodnih dana. Toga dana su 1, 2. i 3. bataljon 8. brigade, uz podršku artiljerije, napali neprijatelja na liniji: sela Goljak! - Jelaši (k. 177). Borba je počela u 13 i trajala je do 18 časova. Za to vrijeme jedinice brigade uspjele su, uz 5 poginulih i 10 ranjenih boraca, da ovladaju samo kotom 177 Jelaši. Ali su i sa nje zbačene. Ponovnim jurišem odbrana neprijatelja je razbijena i srušen poslednji pokušaj da spriječi skori ulazak naših jedinica u Karlovac.

Nastavljeno je gonjenje preko sela Turnja i Sajnovića do Karlovca. U međuvremenu je 4. bataljon 8. brigade, u zajednici sa jedinicama 17. brigade, napao i zauzeo uporište u selu Kamensko, na desnom krilu 8. brigade, pored rijeke Kupe.

Neprijatelj se nije zadržao ni u Karlovcu. Porušio je mostove na Korani i pobjegao na suprotnu obalu. Ulaskom naših jedinica u Karlovac 6. maja završene su borbe za ovaj grad i naše jedinice su pristupile pripremama za dalja dejstva.[696]

U Karlovcu su naše jedinice zaplijenile: vagon geršle, vagon kukuruznog brašna, oko vagon raznih drugih namirnica, vagon začina za jelo i vagon šećera. Osim toga zaplijenjeno je 20 vagona razne kože, 400 pari cipela, garnitura obućarskog materijala, zatim, šinjeli, bluze, 100 sanduka topovske municije, veća količina pušaka, puščane municije itd. A na

[695] AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1.
[696] AVII, k. 273, br. reg. 12-27/1.

željezničkoj stanici u Karlovcu i u Kamenskom zatečene su 24 lokomotive, od kojih 8 ispravnih, 445 vagona, od kojih 200 ispravnih i 20 tona uglja.[697]

Od 30. aprila 1945, kada je došlo do prvih okršaja u borbi za Karlovac, pa do dana ulaska u ovaj grad, 8. krajiška brigada je imala 91 poginulog (računajući i 12 umrlih u brigadnoj ambulanti 2. maja), 270 ranjenih i 28 nestalih. Gubici brigade, kao što se vidi, nisu bili mali i govore, između ostalog, o upornosti neprijatelja da što duže zadrži naše jedinice i ne dozvoli njihovo nastupanje prema Karlovcu.[698]

Poginuli su rukovodioci: stariji vodnik, zamjenik komandira Kenjalo Gojko; desetar Bašić Hilmo; stariji vodnik - vodnik voda *Kovačević Milan;* zastavnik - vodnik voda Rajak Novak; stariji vodnik - desetar Marčeta Šime; vodnik Škorić Đorđe; vodnik - vodnik voda Kapetanović Đorđe; desetar Čepić Salko; potporučnik - komandir čete Vulin Milan; poručnik politički komesar čete Delić Tomo; zastavnik - politički delegat voda Pihar Mile; zastavnik - politički delegat voda Mršić Mile; stariji vodnik - vodnik voda Hodžić Himo; desetar Tomljenović Ivan; stariji vodnik - zamjenik komandira čete Vignjević Ilija; poručnik - politički komesar čete Vukadinović Mile; stariji vodnik - desetar Majkić Drago i Mane Carić - komandir čete,[699] a od boraca - prema sjećanju preživjelih drugova: Isić Osman iz Bosanske Dubice, Kovačević Bože Bogdan iz. Gorjevca i Bojić Luka iz Hrgara.

U borbama oko Karlovca bilo je tih dana i slučajeva izrazite hrabrosti i snalažljivosti pojedinaca. Naročito su se istakli: Dušan Karanović, stariji vodnik voda, Gak Borko, borac - rukovodilac ubojne opreme u četi, Đukić Stanko zastavnik - politički delegat voda, Prošić Božo mlađi vodnik - desetar, Radišić Rajko stariji vodnik - desetar, Golubović Veljko - poručnik - politički komesar čete, Čajo Mehmed zastavnik - politički delegat voda, Hodžić Mujo zastavnik - zamjenik komandira čete, Raković Ljubo borac - desetar, Kalinić Mirko stariji vodnik - vodnik voda, Rakić Branko stariji vodnik, Zec Pero vodnik - vodnik voda, Kovačević Marica vodnik - referent saniteta, Beronja Dušan stariji vodnik - desetar, Kovačević Nikola zastavnik - politički delegat voda, Obradović Mićo poručnik - politički komesar čete, Trtica Stevo po-

[697] AVII, k. 772, br. reg. 6-3 (Izvještaj štaba 4. divizije od 7. maja 1945. godine).

[698] AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 3. juna 1945).

[699] AVII, k. 776, br. reg. 2-1/2 (Spisak poginulih rukovodilaca u akciji na Karlovac).

ručnik - politički komesar čete, Nedimović Milan stariji vodnik - vodnik voda, Davidović Branko - vodnik - desetar, Maričić Nikola - vodnik voda, Jelić Mihajlo - borac, Lacko Đuro, borac - puškomitraljezac, Savanović Novak borac - desetar, Bedeg Drago zastavnik - politički delegat voda, Jelača Trivo stariji vodnik - desetar, Hodžič Ahmet borac, Jerković Nikola borac, Šmriko Šerif - nišandžija na topu; stariji vodnik Divjak Jovo, stariji vodnik Ćemal Ibrahim, vodnik Rajak Novak (u ovoj borbi bio je teško ranjen i ubrzo podlegao ranama); Lakić Sava - komandir čete, Vulin Milan - komandir čete (u ovoj borbi teško ranjen i ubrzo umro); komandir čete Beslać Gojko, komandir čete Grbić Mirko, komandir čete Carić Mane (u toj borbi ranjen i brzo podlegao ranama), stariji vodnik desetar Ivanišević Stanko.

U jednom izvještaju štaba 4. bataljona 8. brigade govori se još o slijedećim borcima koji su se u borbama oko Karlovca »pokazali vrlo hrabri i izdržljivi: Vignjević Ilija, Puhar Mile, Mršić Milan, Majkić Drago, Mahić Huse, Blažević Đuro, Njari Julius, Marić Nikola, Došenović Janko, Pašić Dušan - stariji vodnik, Radišić Rajko, Marić Miloš, Rizvanović Salih, Malešević Miloš, Pilipović Proko, Senjug Silvester, Radaković Vid, Ostojić Nikola, Kekić Hadž, Kesić Husejn, Burić Osman, Kevelj Huso, Durmo Omer, Suljović Mujo, Zahimović Redžo, Ramić Dragan, Drljo Osman, Ališić Ahmet, Fejzović Salko, Marjanović Petar, Stanarević Rade, Vusić Stipe, Bešić Ćamil, Salihović Ekub, Vladetić Dušan, Pašić Dušan, Prošić Mirko, Zorić Jovo, Zukić Mujo, Hećimović Mustafa, Pavlišek Slavko, Beharić Hamid, Šarić Ante, Jurišić Stipo, Sobolović Ante, Berbić Huso, Kaurić Josip, Celjaković Haso, Spahić Nezir, Jusufović Mujo, Hećimović Đulaga, Gotvald Franjo, Hendeković Mato, Kerkez Mirko, Trtica Đuro, Drakulić Đuro, Beronja Dušan, Dedić Ibrahim, Pejzo Jozo i Spahalić Asim.[700]

Osma krajiška brigada je, 7. maja 1945. godine do 17 časova, bila na odmoru na prostoru sela Kamensko - Turanj, a zatim je produžila do Pokuplja (4 km sjeverno od Karlovca). Naređenjem štaba 4. divizije od 8. maja jedinice brigade su toga dana u 18 časova krenule usiljenim maršem teško prohodnim terenom sela Donje Pokuplje - Krašić - Dol - k. 334 i k. 571 - selo Šimraki za Strojdragu, odnosno selo Žejno (3 km južno od Brežica). Brigada je imala zadatak da izbije na reku Krku i Savu, stupi u kontakt sa neprijateljem

™ AVII, k. 766, br. reg. 9/16-1, k. 273, br. reg. 12-41/1 i 766, br. reg. 3-2/6.

Maj 1945. kod Zidanog Mosta - sjede u prvom redu slijeva nadesno: Šalim Resulović, tada poručnik i politički komesar čete, Marko Šimić ~ poručnik, komandant bataljona; Drago Majstorović - poručnik, politički komesar čete; Stevo Stankovič - potporučnik, komandir čete. V drugom redu slijeva: Ilija Minič - potporučnik, komandir čete; Ilija Jerkovič - tada zastavnik; Gavro Knežević - potporučnik, politički komesar čete; Gojko Beslać, potporučnik, komandir čete; Dorde Radišić, zastavnik, komandir čete i Milan Pjević, komandir pratećeg voda.

u garnizonu Brežice, ponudi mu kapitulaciju i »ukoliko je ne prihvati da ga odmah napadne. .. «[701]

BORBA ZA MOSTOVE KOD BREZICA

Neprijatelj je vršio užurbano povlačenje između rijeka Krke i Save i komunikacijama s lijeve obale Save. Na desnoj obali Krke imao je garnizone sastavljene od feldpolicije, a na pravcu nastupanja 4. divizije bili su ostaci raznih njegovih jedinica: 104. lovačke divizije, 1. i 4. policijskog puka, 6. policijskog puka »Nagel« i 7. »Princ Eugen« divizije, 11. us-

[701] AVII, k. 771 A, br. reg. 1-3 (Naređenje štaba 4. divizije br. 11 od 8. 5. 1945. godine).

taško-domobranske divizije (18. i 23. ustaški zdrug), zatim slabiji dijelovi 12. karlovačkog zdruga, razbijeni dijelovi 15. i 16. pješadijskog i 1. gorskog zdruga.

Zemljište je na prostoru Brežice - Videm Krško manevarskog karaktera, vrlo komunikativno u svim pravcima. Rijeke Sava i Krka predstavljale su prirodne prepreke za naše jedinice i olakšavale izvlačenje neprijatelja. Ali, Brežičko-Krška kotlina završava se na sjeverozapadu kod Krškog gdje Sava izbija iz tjesnaca, u koji su morale ući neprijateljske jedinice u svom povlačenju iz Zagreba prema Celju, i to bar njegove veće jedinice i artiljerija. Zbog toga se moralo dejstvovati energično i brzo prema Krškom u cilju presjecanja odstupnice neprijateljskim jedinicama u rejonu Brežica. Zapovijesti su izdavane na licu mjesta ili preko telefona.

Osma krajiška brigada krenula je, 9. maja u l i časova, prema neprijatelju koji se povlačio komunikacijom Samobor - Brežice. Bataljoni su izbili na prostor sela Prilipe - Malence (oko 3^1 km od Brežica) i u 12 časova došli u kontakt sa neprijateljem, koji je odmah, bez otvaranja vatre, pozvan na predaju. »... Kako su to bile većinom ustaše i njemačka policija, nisu htjeli ni da pregovaraju o predaji, već su se odmah spremili za borbu, koja se je razvila i trajala cijeli dan... «, rečeno je u izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 3. juna 1945. godine.[702]

U Berlinu je 8. maja potpisan akt o bezuslovnoj kapitulaciji njemačkih oružanih snaga. Time je bio završen rat u Evropi, ali borbe jedinica 4. divizije nisu prestale ni sutradan, ni narednog dana, iako je 9. maja štab 4. divizije, u ime 2. jugoslovenske armije pismenim putem pozvao sve njemačke i ostale vojne formacije na prostoru Samobor - Bregana na bezuslovnu kapitulaciju. Međutim, one su to odbile.[703]

Na pravcu nastupanja 8. brigade neprijatelj je davao vrlo žilav otpor. Držao je čvrsto mostobrane na Krki i Savi južno od Brežica, kao i uporišta na komunikaciji Samobor - Brežice (sela Prilipe, Čatež). I u toku 9. i 9/10. maja uspio je da se održi na ovom mostobranu. Ispred 6. brigade, pre-

[702] AVII, k. 776, br. reg. 9-4/1.
[703] AVII, k. 771 A, br. reg. 8-2/1.

Deveti maj **i 945.** - *negdje kod Brezica borci su na zarobljenom kamionu napisali: »Njemačka je kapitulirala«.*

ma selu Pirošica - Cerklje, neprijatelj je takođe davao žilav otpor, ali je 4. bataljon ove brigade u 17,30 časova 9. maja .uspio da forsira rijeku Krku kod sela Krška Vas. U borbama sa jedinicama 4. divizije, neprijatelj je imao 272 poginula i više ranjenih, a zarobljeno je 28 vojnika. Od ovog je preko 200 poginulo i 27 zarobljeno u borbama sa 8. krajiškom brigadom. Istovremeno, brigada je imala 5 poginulih i 6 ranjenih boraca, dok su 3 nestala.[704]

Desetog maja jedinice 4. divizije krenule su u napad i to: 8. brigada sa ceste Čatež - Krška Vas, pravcem za Brežice - Brezina - Dečno Selo. Sa brigadom je bio i vršilac dužnosti političkog komesara 4. divizije Dušan Dozet, koji je iz Sarajeva obavljao tu dužnost. Politički komesar divizije Dmitar Bajalica, ostao je u Sarajevu i primio nove zadatke. Na ovom pravcu, u sadejstvu sa 8. brigadom, nalazila se i ar-

[704] AVH, k. 273, br. reg. 12-5/1 (Izvještaj štaba 4. divizije) i k. 776, br. reg. 9/4-1 (Izvještaj štaba 8. brigade).

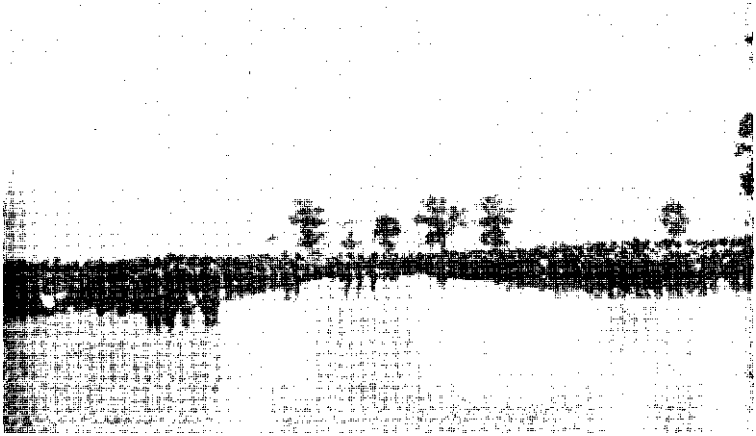

Rat je završen. Osma krajiška brigada pred povratak preko Bosne z.a Zadar.

tiljerijska brigada 4. divizije. I 6. brigada, sa kojom je bio komandant divizije Petar Vojnović, krenula je sa linije: selo Župeča Vas - Cerklje - Zasap pravcem za selo Drnovo, Leskovac i Videm Krško, a li. brigada prebačena je sa linije Samobor - Bregana u Čatež, a odatle jednim dijelom upućena na lijevu obalu Save, prema selu Zverinjaku. Ona je istovremeno služila i kao veza između 8. i 6. brigade.[705]

Toga dana je štab 8. brigade javio štabu 4. divizije da je u 3 časa ujutro brigada izvršila jak pritisak na neprijatelja i potisla ga prema Brežici, tj. u pravcu mostova preko rijeke Krke i Save. Na taj način brigada je ovladala komunikacijom Bregana - Krška Vas. Po izbijanju na komunikaciju divizijska artiljerija, kao i dijelovi artiljerije 11. brigade tukli su baražnom vatrom neprijatelja koji je bježao preko mostova kao i njegove jedinice u Brežicama.[706]

U tom momentu glavni zadatak 8. brigade bio je da se spasu mostovi i razbije neprijatelj koji se već povukao na suprotnu obalu rijeke, a istovremeno da se ne dozvoli da tih poslednjih dana rata pogine i jedan naš borac. Komandant brigade Sajo Grbić uputio je svog načelnika štaba Đorđa Vučenovića da se sa komandantima 1. i 2. bataljona, Spa-

[705] Ista
[706] AVII, k. 776, br. reg. 8-2/1.

som Dukićem i Brankom Stanarevićem, dogovori o načinu i vremenu prelaska preko mosta. Bilo je vrlo rizično uputiti borce preko mosta, jer bi neprijatelj u tom trenutku mogao aktivirati eksploziv i dići ga u vazduh. Zato je prije svega bila neophodna snažna artiljerijska vatra, a potom energičan juriš pješadije.[707]

Još jednom se pokušalo, prije otvaranja artiljerijske vatre, sa zahtjevom o bezuslovnoj kapitulaciji neprijatelja.

Komandant 1. bataljona Spase Đukić dao je zadatak komandiru 2. čete Stojanu Beronji da se sa četom što hitnije prebaci preko mosta, stvori mostobran i obezbjedi prelazak ostalih, ali prije svega spase mostove.

Poslije kratke, ali snažne artiljerijske pripreme, na juriš preko mosta krenula je najprije 2. četa 1. bataljona, na čelu sa komandirom Stojanom Beronjom. Zahvaljujući hrabrosti i odlučnosti boraca i rukovodilaca, ove čete su prezirući svu opasnost, izvršile juriš na željezni most preko rijeka Save - Krke i isti sačuvali od rušenja... Vrijedno je spomenuti i 3. vod 1. čete ovog bataljona, na čelu sa vodnikom voda Alkić Jusom, koji je takođe bio među prvima prilikom zauzimanja ovog mosta...[708]

U ovom posljednjem jurišu i spasavanju mostova kod Brežica istakli su se, pored komandira čete Stojana Beronje, vodnika Juse Halkića i Rajak Marinka i borci: Karanović Luka, mitraljezac u 2. bataljonu, Pešut Milan, Mikadinović Luka, Babić Mirko, Pilipović Trivo, Bivetina Dušan, Brkljač Dušan i Rajlić Slavko. Jurišem preko mosta kod Brežica 1.

[707] Dušan Dozet, tada v.d. političkog komesara 4. divizije, sjećajući se ovih događaja kaže: ». . . Sa Sajom sam došao u neku kuću iznad Brežica, koja je ličila na zamak. Dvogledima smo mogli jasno da vidimo i mostove i neprijatelja s one strane. Dogovaramo se šta da radimo. Bilo nam je jasno da mostove moramo sačuvati. U tom smislu postojalo je i naređenje Vrhovnog štaba, još iz Zenice, da se mora prestati sa rušenjima i da se objekti moraju čuvati. Istovremeno, treba izvršiti ovaj zadatak, ali bez vlastitih žrtava. Našli smo rješenje u artiljeriji. Skoncentrisali smo sva oruđa artiljerijske brigade 4. divizije, sva brigadna oruđa, čak smo povukli i sve minobacače iz bataljona. Gađanje je moralo biti neposredno i pod jedinstvenom komandom. Sem toga, artiljerija je morala da gađa samo uski pojas oko mostova s one strane, da ne bi rušili objekte u gradu. U sekundi je otvorena uraganska vatra iz svih oruđa. Tek poslije toga mogla je pješadija da krene. . . «

W AVII, k. 776, br. reg. 5-3/3.

vod 2. čete 1. bataljona 8. brigade **spasio je** isti od rušenja, iako je neprijatelj posjeo drugu stranu mosta i uporno ga branio,[709]

Vod je na čelu sa vodnikom Rajak Marinkom, pohvaljen naredbom štaba 4. divizije br. 26 od 19. maja 1945. godine.[710]

U toku dana ubijeno je 106 neprijateljskih vojnika, a 110 ih je zarobljeno. Ranjenih je bilo daleko više. Komandant 1. bataljona mogao je da raportira komandantu brigade da su mostovi spaseni.

Zaplijenjeno je 798 pušaka, 178 lakih i 45 teških mitraljeza, 8 lakih i 19 teških minobacača, 12 topova, 9 flakova, 15 vagona razne municije, jedan transport od 200 vagona, 60 kamiona, jedan tenk, 40 motocikla, više putničkih automobila itd.[7"]

Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 16. maja 1945. godine, brigada je u toku 10. maja imala 3 poginula i 4 ranjena druga.[712] Međutim, ovdje se ne radi o žrtvama prilikom juriša na most, već o palim i ranjenim nešto ranije, poslije ulaska u Brežice, u prodiranju prema željezničkoj stanici Dobava, odnosno željezničkoj stanici Šentlenart. Među poginulima su bili Jelić Franjo, desetar, a među ranjenima Ibro Galić, komesar čete (teže ranjen), Osman Smajić - puškomitraljezac iz Sarajeva i Himzo Mesić, politički komesar diviziona (ostao je bez noge).[713]

Jedinice 8. krajiške brigade ušle su u grad Brežice 10. maja 1945. godine oko 12 časova. U to vrijeme zaštitni dijelovi neprijatelja zadržavali su se još na željezničkoj stanici Šentlenart (oko 2 km sjeverno od Brežica). Pošto su u 18 časova napadnuti i protjerani prema selu Artiču i Sp. Pohanca, brigada je izbila na liniju sela Zverinjak - Brezina - Bratinić. I narednog dana nastavljeno je gonjenje sa dva bataljona, ali je ovim za 8. krajišku brigadu rat bio definitivno završen.

[709] AVII, k. 273, br. reg. 12-47/1 i br. reg. 12—49/1.
™ AVII, k. 776, br. reg. 9/7-1.
[711] AVII, k. 776, br. reg. 7-3/1 (Izvještaj štaba 8. brigade od 18. 5. 1945).
[7'2] AVII, k. 776, br. reg. 7-1/1
[713] Isto, br. reg. 5-1/3 i podaci učesnika.

Prijelaz preko r. IIne kod Kulen Vakufa, u povratku iz Slovenije na izvršenje novog borbenog zadatka maja 1945. godine.

Između 12. i 20. maja brigada je provela u odmoru i sređivanju, a 20. maja u 24 časa krenula od Samobora, preko Bosanskog Novog, Kulen Vakufa - Gornjeg Lapca za Zadar.[714]

Bio je to novi borbeni zadatak zbog neizvjesne situacije na dijelu Jadranskog mora. Ona je morala na tom dijelu da posjedne i, ako zatreba, brani određeni odsjek Jadranske obale.

Osma krajiška brigada časno je izvršavala i izvršila sve zadatke u ratu. Ona je prošla kroz teška iskušenja u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, a potom u borbi sa novim neprijateljem - tifusom. Ipak, i poslije toga, imala je veoma zapažene uspjehe u borbama oko Kladuše, na Slunju, oko Prijedora i Bosanskog Novog, u vrijeme poznatog desanta na Drvar, na komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac, u borbama za Banja Luku, oko Travnika i Zenice - i na kraju u bor-

[714] AVII, k. 776, br. reg. 9-5/1 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 9. juna 1945. godine).

bama za Karlovac i Brežice. Zbog toga je drug Tito i odlikovao visokim odlikovanjima:

ORDENOM BRATSTVA I JEDINSTVA
SA ZLATNIM VJENCEM

ORDENOM ZASLUGE ZA NAROD
SA ZLATNOM ZVIJEZDOM i

ORDENOM PARTIZANSKE ZVIJEZDE
SA ZLATNIM VJENCEM.

Ova visoka priznanja brigada je dobila »... za naročite zasluge na djelu širenja bratstva među našim narodima i na stvaranju i razvijanju političkog i moralnog jedinstva naroda..., za naročite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje i zasluge na organizovanju i učvršćivanju Jugoslovenske narodne armije..., za dobro izvršene borbene zadatke, kao i za naročite zasluge učinjene u toku narodnooslobodilačke borbe... «, Ukazom druga Tita od 22. decembra 1961. godine.

Valjevo 1946. Poslije napornih borbi i marševa odlazak grupe boraca iz 8. brigade - demobilizacija.

S P I S A K

poginulih i umrlih u toku NOR-A iz 8. Krajiške brigade[715]

ABDIHODŽIĆ (R) ASIM, rođen 1929, Bihać, umro maja 1943. od pjegavog tifusa. — '

ABDIĆ (M) HUSEIN, rođen 1922. Cazin, poginuo januara 1943. u s. Radiću, Bosanska Krupa.

AĆIĆ (L) SAVO, rođen 1923, s. Stekerovci, Glamoč, teško ranjen i umro u bolnici V. korpusa polovinom 1944. godine.

ADAMOVIĆ (J) PETAR, rođen 1924, s. Benakovac, Bosanska Krupa, poginuo 1944. kod Travnika.

ADAMOVIĆ (S) PETAR, rođen 1915, s. Vojevac, Bosanska Krupa, poginuo krajem 1944. Gorjevac (Bihać)

715/ Rad na prikupljanju podataka poginulih i umrlih u ratu iz 8. krajiške brigade, koji traje već dosta dugo, organizovala je sekcija boraca ove brigade u Beogradu - preko opštinskih odbora SUBNOR-a i bivših boraca brigade. U ovom dugotrajnom radu učestvovale su i sekcije odnosno borci 8. krajiške brigade, koji žive u Sarajevu i Kikindi. Za to im se svima toplo zahvaljujem. Koristio sam i Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu gde je u dokumentima evidentirano svega oko jedna četvrtina poginulih i umrlih iz 8. krajške brigade.

U ovom spisku ima 1.167 drugova i drugarica koji su u ratu dali svoje živote za slobodu. No, ovo nisu svi i potpuni podaci pa će se nastaviti sa njihovim prikupljanjem i obradom. U spisku su i drugarice i drugovi koji su pali u sastavu 3. bataljona, 6. krajiške brigade prije formiranja 8. brigade, kao i oni koji su duže vrijeme bili u 8. brigadi, ali su kasnije - po potrebi službe - premješteni i poginuli u drugim našim jedinicama. Nije isključeno da i oni nisu potpuni. Na kraju, moguće je da su, prema izvještajima opštinskih odbora SUBNOR-a, uneseni i oni koji nisu bili u 8. krajiškoj brigadi, već u drugim našim jedinicama. Ali, ovo u osnovi ne umanjuje trud i obim posla koji je u prikupljanju podataka uložen.

Svi oni koji su radili na prikupljanju ovih podataka, kao i autor ove monografije, izvinjavaju se rodbini i prijateljima onih drugarica i drugova koji su u ratu poginuli ili umrli, a eventualno u ovaj spisak nisu uneseni.

ADAMOVIĆ (O) PERO, rođen 1923, s. Pučanik, Bosanska Krupa, poginuo 2. jula 1944. kod s. Gorjevca, Bihać, vodnik voda.

ADAMOVIĆ SAVO, rođen u Benakovcu, Bosanska Krupa, poginuo 28. septembra 1944. kod D. Topole, Bosanska Gradiška.

ADAMOVIĆ STEVAN - Stevo, rođen u Bihaću, poginuo 25/26 septembra 1944. pri napadu na D. TopoilT kod Bosanske Gradiške.

ADINOVIĆ (A) AHMET, rođen 1926. s. Krosi, Travnik, poginuo 1944, kod s. Kruščica, Vitez.

AGBABA (S) PETAR, rođen 1922, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 27. januara 1944. g, s. Volar kod Prijedora, desetar.

AGIĆ (P) MUHAMED, rođen 1908, s. Trnovci, Kakanj, poginuo početkom maja 1945. kod Karlovca.

AHMIĆ (Š) HUSO, rođen 1914, Zenica, poginuo 25. februara 1945. kod Zenice.

AJDINOVIĆ (S) HUSEIN, rođen 1926, s. Pećigrad, Cazin, poginuo oktobra 1943, s. Čađavica

ALAGIĆ (A) IBRO - rođen 1924, s. Zagrad, Velika Kladuša, poginuo marta 1943. u logoru Zemun.

ALAGIĆ (D) MUHAREM, rođen 1920, Bihać, poginuo marta 1943. na planini Šator.

ALAGIĆ (M) RASIM, rođen 1904, Bihać, umro maja 1943. od pjegavog tifusa.

ALAGIĆ REUF, rođen 1924, Bihać, poginuo februara 1943. kod Bosanske Krupe na planini Grmeču.

ALAGIĆ RIZO, rođen 1916, Bihać, poginuo 1945. kod Zenice, puškomitraljezac.

ALIBEGOVIĆ (H) ABAZ, rođen 1914, Modrič, poginuo 16. februara 1945. s. Burići, Busovača.

ALIHODŽIĆ (B) IBRAHIM, rođen 1918, s. Skucani Vakuf, Sanski most, poginuo maja 1945. kod Karlovca.

ALIJAGIĆ (M) RIZO, rođen 1924, Bihać, poginuo januara 1943. Novska planina.

ANDRIĆ JUSUF, poginuo 18. novembra 1943. na Čardaku, Bosanska Krupa.

ARAMBAŠIĆ (D) MLAĐEM, rođen 1925, opština Ključ, poginuo januara 1945. s. Grahovčić, Travnik.

ARNAUTOVIĆ (S) RAMZO, rođen 1920, Bosansko Grahovo, poginuo 30. aprila 1945. kod Karlovca.

ARSLANAGIĆ (O) SULEJMAN, rođen 1916, Turbe, Travnik, poginuo maja 1945. Karlovac.

ALIJA ĐURO, rođen 1921. u Kulen Vakufu, poginuo 28. februara 1944. kod Prijedora.

BABALIJA (A) BAJRO, rođen 1898, s. Miljenica, Foča, poginuo 1. maja 1945. S. Perjasica, Karlovac.

BABIĆ (M) DUŠAN, rođen 1923, s. Klišević, Bihać, poginuo januara 1944. Blagaj, Bosanski Novi.

BABIĆ (J) LAZO, rođen 1924, s. Klišević, Bihać, poginuo 3. jula 1944, s. Radić, Bosanska Krupa.

BABIĆ (M) LAZO, rođen 1923, s. Klišević Bihać, poginuo juna 1944, s. M. Radić, Bos. Krupa.

BABIĆ (Đ) STOJAN, rođen 1921, s. Zecovi, Sanski Most, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

BABIĆ (V) MIRKO, rođen 1925, s. Pištaline, Bosanska Krupa, poginuo 1943. Otoka, Bosanska Krupa, puškomitraljezac.

BABIĆ (B) MARKO, rođen 1925, s. Pištaline, Bos. Krupa, poginuo decembra 1944. kod Zenice.

BABIĆ MILE, rođen u Bos. Doljani, poginuo maja 1944. godine kod Prijedora.

BAHANJIĆ (M) HUSEIN, rođen 1912. s. Brđani, Prijedor, poginuo 15. februara 1943. s. Tusilovići, Karlovac.

BAJRAMOVIĆ (I) ASIM, rođen 1921, s. Retut, Travnik, poginuo u s. Bučici, Travnik.

BAJIĆ RADE, rođen 1918, s. Gata, Cazin, poginuo 1943. pri povlačenju iz Bihaća.

BAJIĆ (R) LAZO, rođen 1920, s. Gata, Bihać, poginuo 1944. s. Topola kod Banja Luke, ekonom Sete.

BAJRIĆ (N) IBRAHIM, rođen 1923, s. Polje, Cazin, poginuo februara 1943. Otoka, Bosanska Krupa.

BAJIĆ (Đ) MILAN, rođen 1920, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo kao komandir voda 1944. u Prijedoru.

BALABAN (J) ILIJA, rođen 1907, s. Teočak, Bihać, umro u bolnici od rane na Prijedoru 16. maja 1942. godine, vodnik voda.

BALABAN (Đ) MARKO, rođen 1925, s. Teoćak, Bihać, poginuo novembra 1943. s. Gudavac, Bosanska Krupa.

BALABAN (Ć) PERO, rođen 1920, s. Teoćak, Bihać, poginuo 1944. kod s. Radić, Bosanska Krupa.

BALABAN (P) SAVO, rođen 1921, s. Teoćak, Bihać, poginuo marta 1943. na pl. Šator, vodnik voda.

BALAĆ (V) BOSA, rođena s. Gorjevac, Bihać, poginula marta 1943, pl. Šator, četna bolničarka.

BALAĆ (V) ĐURO, rođen 1928, s. Gorjevac, Bihać, poginuo juna 1942. s. Spahići, Bihać.

BALAĆ (L) MILE, rođen 1908, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944. kod Travnika.

BALAĆ (S) MILOŠ, rođen 1907, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 14. januara 1944. s. Tukovi, Prijedor, komandant bataljona.

BALAĆ (Đ) JOVO, rođen 1917, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1942, s. Spahići, Bihać.

BALAĆ (Đ) MIRKO, rođen 1920, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944. kod Prijedora.

BALAĆ (J) MIHAJILO, rođen 1897, s. Mali Radić, Bos. Krupa, umro od tifusa kao borac 1943. godine u s. M. Radić, Bosanska Krupa.

BALAGIJA (B) AVDO, rođen 1930, s. Miljenica, Foča, poginuo u s. Perjasica 1. maja 1945. Karlovac.

BALAJIN FRANJO, rođen kod Rogatice, poginuo na cesti između Banja Luke i Bosanske Gradiške.

BANDIĆ (P) MILAN, rođen 1909, s. Briješci, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945. Perjasica, Karlovac.

BALIĆ (J) OSMAN, rođen 1915, Kozarac, Prijedor, poginuo 1. maja 1945. s. Perjasica, Karlovac.

BASARIĆ (N) MIRKO, rođen 1926, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo avgusta 1942. pri prvom napadu na Cazin.

BANJAC ĐURO, rođen s. Nebljusi, Lapac, poginuo marta 1943, pl. Šator.

BANJAC (P) DRAGAN, rođen 1924, s. Rujnica, Cazin, poginuo septembra 1943, Sanski Most.

BANJAC (D) MILAN, rođen 1916, s. Osredak, Cazin, poginuo februara 1943, s. Skakavac, Bosanski Petrovac.

BANJAC (I) SIMO, rođen 1910, s. Osredak, Cazin, poginuo februara 1943, s. Skakavac, Bosanski Petrovac.

BANJAC (M) STEVO, rođen 1923, s. Osredak, Cazin, poginuo 20. juna 1944, s. Blatna, Bosanski Novi, vodnik.

BANJAC (M) VLADO, rođen 1923, s. Osredak, Cazin, poginuo aprila 1943, Sanski Most.

BARJAKTAREVIĆ (R) REDŽEP rođen 1924, s. Pećigrad, Cazin, poginuo 20. marta 1943, s. Mali Radić, Bosanska Krupa.

BASARIĆ MIRKO, rođen u M. Radiću, Bosanska Krupa, poginuo 4. novembra 1942, pri napadu na Bihać.

BAŠIĆ HILMO, poginuo maja 1945. u borbi za Karlovac, desetar.

BAŠIĆ (M) IBRO, rođen u s. Izačić, Bihać, poginuo februara 1943, na pl. Grmeč, Bosanska Krupa.

BAŠIĆ (M) DŽAFER, rođen 1927, poginuo 1944, kod Bosanske Krupe.

BAŠIĆ (S) OSME, rođen 1925, s. Elezovići, Vel. Kladuša, poginuo aprila 1943, s. Pučenik, Bos. Krupa.

BAŠIĆ (M) DERVIŠ, rođen 1924, s. Elezovići, Vel. Kladuša, poginuo 1944, kod Cazina.

BEGANOVIĆ (M) SULEJMAN, rođen 1914, s. Miostra, Cazin, poginuo marta 1945, kod Viteza.

BEGIĆ (H) HUSEIN, rođen 1920, s. Miostra, Cazin, poginuo jula 1943, Bosanski Novi.

BERONJA NIKOLA, rođen 1925, Sanski Most, poginuo 3. januara 1944, Rakelici, Prijedor.

BERBIĆ (M) AVDO, rođen 1927, s. Brežani, Kakanj, poginuo 1945, kod Zenice.

BERIĆ (S) VOJIN, rođen 1916, poginuo decembra 1943. kod Han Kola, Banja Luka.

BERONJA (L) MILAN, rođen 1921, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943. s. Lastve, Bosanski Petrovac.

BERONJA (S) NIKOLA, rođen 1924, s. Grabovac, Velika Kladuša, poginuo 1943. godine na Pećigradu, Cazin.

BERONJA (J) MIHAJILO - VAJIĆ, rođen 1921, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 4. novembra 1942. pri napadu na Bihać.

BEŠIR (S) DRAGAN, rođen 1926, s. Cikote, Prijedor, poginuo početkom 1945. kod Banja Luke.

BEŠIREVIĆ (M) HAMDIJA, rođen u s. Modra, Sanski Most, poginuo 1943. na rudniku Ljubija, Prijedor.

BEŠIREVIĆ (M) HAMDIJA, rođen 1910. s. Modra, Bihać, poginuo 1944. kod Bosanske Krupe.

BEŠIĆ (M) EDHEM, rođen 1920, s. Stari Majdan, Banja Luka, poginuo januara 1945. Travnik.

BEŠLAGIĆ (S) ATIF, rođen 1925, s. Elezovići, Velika kladuša, poginuo aprila 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

BIGIĆ (R) ĐURO, rođen 1925, s. Bukovica, Cazin, poginuo marta 1943, Bosanska Krupa.

BILJETINA (S) MILAN, rođen 1922, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943. s. Bučica, Karlovac, vodnik voda.

BIŠĆEVIĆ (H) ALE, rođen 1924, Bihać, poginuo septembra 1944, Banja Luka.

BLANUŠA (K) DANE, rođen 1919, s. Dubovsko, Bihać, poginuo 1943. s. Suvaja, Bosanska Krupa, komandir čete.

BLANUŠA (J) LUKA, rođen 1923, s. Gata, Bihać, poginuo februara 1943. Bosanski Petrovac.

BLANUŠA (M) RADE, rođen 1913, s. Dubovsko, Bihać, poginuo 1942. s. Piskavice, Prijedor, politički komesar čete.

BLANUŠA (M) RADOJICA, rođen 1905, s. M. Dubović, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Sanski Most.

BLAŽEVIĆ ĐURO, poginuo maja 1945, kod Karlovca.

BOGUNOVIĆ (R) ĐURO, rođen 1924, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo maja 1943. s. Bučica, Karlovac.

BOGUNOVIĆ (S) JOVO, rođen 1926, Bihać, Bosanski Doljani, poginuo 1943. s. Gudavac, Bosanska Krupa."

BOGUNOVIĆ MILAN, rođen 1925, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943. Han Kola, Banja Luka.

BOGUNOVIĆ (J) PERO, rođen 1925. s. Vrelo, Cazin, poginuo januara 1945. Travnik, zamjenik komandira čete.

BOGUNOVIĆ (S) MILOŠ, rođen 1919, s. Bukovica, Cazin, poginuo marta 1943. Vučjak, Bosanska Krupa.

BOGDANOVIĆ (P) STEVAN, rođen 1924, s. M. Dubovik, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944. kod s. Aleksandrovca, Bosanska Gradiška.

BOGUNOVIĆ (P) MIĆA, rođen 1922, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943. s. Suvaja, Bosanska Krupa, politički delegat voda.

BOGUNOVIĆ (Đ) DUŠAN, rođen 1918, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1945. Zenica, zamjenik komandira čete.

BOJIĆ (V) LUKA, rođen 1923, s. Hrger, Bihać, poginuo maja 1945. Karlovac, vodnik voda.

BOJIĆ MIRKO, poginuo 6/7 novembra 1943. na Otoci, Bosanska Krupa.

BOKAN (J) JOVO, rođen 1919, s. Perna kod Bosanske Krupe, umro od tifusa 1943. godine, politički delegat voda.

BOKIĆ (P) MILE, rođen 1920, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943. na Šiljkovači, Vel. Kladuša, politički delegat voda.

BORIĆ (S) RADE, rođen 1924. s. Bukovica, Cazin, poginuo 31. decembra 1944. Zenica.

BOSANĆIĆ (T) JOVO, rođen 1925, s. Grmuša, Bihać, poginuo 1943. s. Radići, Bosanska Krupa.

BRKIĆ (M) IBRAHIM, rođen 1912, Bihać, streljan 1943. od Nemaca, Prozor.

BRKIĆ (I) MUSTAFA, rođen 1910, s. Modra, Sanski Most, poginuo 1943. Vrtoče, Bosanski Petrovac.

BRKLJAČ (I) BRANKO, rođen 1922, s. Rujnica, Cazin, poginuo marta 1943. Bosanski Petrovac.

BRKLJAČ (N) MIĆO, rođen 1918, s. Rujnica, Cazin, poginuo jula 1944. s. Lipa, Bihać, komandir čete.

BRKLJAČ (M) SAJO, rođen 1925, s. Osredak, Cazin, poginuo novembra 1944. Travnik.

BRKIĆ (M) MAHMUT, rođen 1906, s. Tukovi, Prijedor, poginuo početkom 1945. godine.

BRKLJAČ (S) JOVO, rođen 1912, s. Osredak, Cazin, poginuo' 1943. kod Zvornika.

BUBALO (K) BOŽO, rođen 1927, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943. pl. Novska, Bosanski Novi, vodnik voda.

BUBUU (M) ĐURO, rođen 1923, s. Račić, Bihać, poginuo juna 1942. Bosanska Krupa.

BUBULJ MILEVA, rođena u s. Račiću, Bihać, poginula 13. novembra 1943. u s. Gudavcu, Čardak, Bosanska Krupa.

BUBULJ STOJAN, rođen 1915, s. Račić, Bihać, poginuo 1943. na pl. Šatoru, desetar.

BUDIĆ (M) MILKA, rođena 1923, s. Crnaja, Cazin, poginula septembra 1943, Sanski Most.

BUDIĆ (M) MILIJA, rođena 1925, s. Crnaja, Cazin, poginula oktobra 1943. Sanski Most.

BUDIMIR (S) MILAN, rođen 1913, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginuo 1943. pl. Šator.

BULJUBAŠIĆ (S) ISMET, rođen 1923, u Cazinu, poginuo 7. januara 1945. u s. Vaganac.

BUKARICA (S) STEVO, rođen 1920, s. Hašani, Bosanska Krupa, poginuo 19. aprila 1944. s. Miljakovac kod Prijedora.

BUKOVAC (J) STOJAN, rođen 1922, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 20. juna 1942. pri napadu na Bosansku Krupu.

BUNDALO BOŽO, rođen s. Majkić Japra, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944. na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška.

BUNDALO BOŽO, rođen s. M. Japra, Bosanska Krupa, poginuo 19. aprila 1944. s. Tarkovac, Bihać.

BUNIĆ (A) SALKO, rođen u Sarajevu, poginuo 1944. godine, (Mesto pogibije nepoznato).

BURSAĆ (M) UROS, rođen 1922, Klišević, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo februara 1945. kod Zenice, politički delegat voda.

BURSAĆ (J) RADE, rođen 1920, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943. pl. Šator.

BURSAĆ (M) ĐURO, rođen 1923, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo januara 1945. između s. Donje Vrace i Zenice, pompćnik političkog komesara čete.

BURSAĆ (S) ILINKA, rođena 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginula 1943. pl. Šator.

BURZIĆ (H) IBRAHIM, rođen 1915, s. Ostrožae, Cazin, poginuo novembra 1943. s. Ljubija, Prijedor.

CARIĆ (D) MANIŠA, rođen 1920, s. Dubovsko, Bihać, poginuo maja 1945. Karlovac, komandir čete. - —•

ČEPIĆ SALKO, poginuo maja 1945. desetar.

CERIĆ MUJO, rođen 1925, Sanski Most, poginuo početkom 1944, Prijedor.

CRNOLATAC STIPICA, rođen 1917, Bihać, poginuo marta 1943. pl. Šator.

CVIJETIČANIN (M) MILAN, rođen 1924, s. Jankovac, Bihać, poginuo aprila 1944. Risovac, Bosanska Krupa.

CVJETIČANIN MIĆA, rođen u s. Račiću, Bihać, poginuo 23/24 maja 1943. na Bučici.

ČAJIĆ (H) OSME, rođen 1927, s. Stijena, Cazin, poginuo aprila 1944. Skokovi, Cazin.

ČAPOTA (I) STJEPAN, rođen 8. decembra 1924, Slunj, poginuo 30. aprila 1945. s. Lorensko, Karlovac.

ČARAK (S) IBRAHIM, rođen 1920, u Donjem Vakufu, poginuo 6. marta 1945. u Vitezu.

ČAVIĆ (I) HUSO, rođen 1919. s. Šturlić, Cazin, poginuo februara 1943. s. Pučenik, Bosanska Krupa.

ČAVIĆ (C) JOVO, rođen 1915, s. Osredak, Cazin, poginuo februara 1943. Kolunić, Bosanski Petrovac.

ĆAVKIĆ (DŽ) OMER, rođen 1918, s. jlavkići^Bihać, poginuo 1943. januar - februar, na Oštrelju, Bosanski Petrovac.

ĆAVKIĆ (H) OMER, rođen 1922, Bihać, poginuo marta 1943. pl. Šator.

ĆAVKIĆ (H) Šukreta, rođena 1926, Bihać, poginula kod s. Rešetnice, Goražde, četna bolničarka.

ČAUŠEVIĆ (M) ABDURAHMAN, rođen 1911, Donji Vakuf, poginuo 5. maja 1945. Karlovac.

ČEHIĆ (M) HASAN, rođen 1917, s. Brekovica, Bihać, poginuo 18. januara 1943. Bosanska Krupa, Jasenice.

ČELIĆ (I) HADŽE, rođen 1921, Skucani Vakuf, Sanski Most, poginuo septembra 1944. Banja Luka.

ČEKO (Z) FRANJO, rođen 1922, u Vitezu, poginuo 9. maja 1945. kod Karlovca.

ČEMBEROVSKI VASKRSIJE, rođen 1925, s. Sabriljuje, poginuo 2. januara 1945. s. Stranjani, Zenica.

ČENAK (S) ŠALIM, rođen 1926, od Sarajeva, poginuo 28. septembra 1944. kod D. Topole, Bosanska Gradiška.

ČERNI (S) STEVO, rođen 1923, Bihać, poginuo marta 1945. kod Bugojna, komandir minerskog voda.

ČEPIĆ (S) SALKO, rođen 1922, s. Palančište, Prijedor, poginuo 5. maja 1945, Karlovac, s. Perjasice.

ČERIM (K) MUHO, rođen 1924, s. Grm, Zenica, poginuo 2. maja 1945. Karlovac.

ČOLIĆ (A) ĆAZIM, rođen 1921, s. Sanica, Ključ, poginuo juna 1944, kod Bosanske Krupe.

ĆOLOMAN (S) FERID, rođen 1925, s. Sevci, Zenica, poginuo februara 1945. kod Zenice.

ČORDIĆ *(J) MUHAREM, rođen* 1911, Stari Majdan, Sanski Most, *poginuo* 7. januara 1945. na koti Kuber - Zenica.

ČUBRILO (R) BRANKO, rođen 1923, s. Rujnica, Cazin, poginuo 1943. Sanski Most.

ČUBRILO (R) SMILJA, rođena 1924, s. Bugar, Bihać, poginula juna 1944. Zvornik, četna bolničarka.

ČUBRILO (R) MOMČILO, rođen 1927, s. Rujnica, Cazin, poginuo februara 1943. kod Bosanskog Novog.

ČUBRILO (R) SMILJA, rođena 1925, s. Rujnica, Cazin, poginula maja 1943. Sutjeska.

ČUKIĆ IVAN, rođen 1923, u Tuzli, poginuo septembra 1944. na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška.

ČUKOVIĆ (U) JOVO, rođen 1919, Sarajevo, poginuo 9. maja 1945. Brežice.

ĆAĆIĆ KOJO, rođen u s. Ljeskovca, Slunj, poginuo decembra 1942. pl. Novska, Bosanski Novi, vodnik voda.

ČAMDŽIĆ (I) RAMO, rođen 1911, Zenica, poginuo na Kaknju marta 1945.

ČAMDŽIČ (S) RASIM, rođen 1926, Zenica, poginuo maja 1945. Karlovac.

ĆATAKOVIĆ (J) MUHAMED, rođen 1924, s. Polje, Cazin, poginuo februara 1943, Otoka, Bosanska Krupa.

ĆEHAJIĆ (A) FENKO, rođen 1915. godine kod Sanskog Mosta, poginuo 1944. kod Travnika.

ĆEHAJIĆ (I) FERHAD, rođen 1910, Sanski Most, poginuo, 8. decembra 1944. Busovača.

ĆEHAJIĆ (A) SMAIL, rođen 1918, s. Dubrava, Bos. Gradiška, poginuo 16. februara 1945. Travnik.

ĆEHAJIĆ (M) SMAJIL, rođen 1913, Bihać, poginuo 1944. godine kod Busovače, Travnik.

ĆEHIĆ (M) AHMO, rođen 1922, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1943. Bosanska Krupa.

ĆEHIĆ FIKRET rođen u s. Fajtovci, Sanski Most, poginuo između 18. i 25. septembra 1944. na cesti Banja Luka, Bosanska Gradiška.

ĆELEBIĆ (I) ABAZ, rođen 1927, Mrgodići, Zenica, poginuo marta 1945. na Kaknju.

CERIM (I) EDHEM, rođen 1916, s. Grm, Zenica, poginuo 1. maja 1945, Karlovac.

ĆERIMOVIĆ (J) RAMO, rođen 1925, s. Mala Kladuša, Velika Kladuša, poginuo decembra 1943. na Šatoru.

ĆERIMOVIĆ (O) SUUO, rođen 1927, s. Slapniei, Vel. Kladuša, poginuo maja 1944. u logoru.

ĆERIMOVIĆ (V) SULEJMAN, rođen 1925, u s. Maloj Kladuši, poginuo februara 1943. na Šatoru.

ĆIRIĆ SVETOZAR, rođen (nema podataka o datumu i mestu rođenja) poginuo marta 1943. godine na Šatoru.

ĆORALIĆ TEOFIK, rođen 1918, Cazin, poginuo 25. decembra 1944. s. Turija, Cazin, operativni oficir.

ĆORDIĆ (A) MAHMUT, rođen 1917, Stari Majdan, Sanski Most, poginuo januara 1945. Travnik.

ĆORKOVIĆ (P) ZVONKO, rođen 1919, s. Turija - Bosanska Gradiška, poginuo 19. januara 1945, Vitez.

ĆULIBRK GOJKO rođen u s. Podnan, poginuo 2. maja 1945. s. Barilovići, Karlovac.

ĆULIBRK (J) MIHAJLO, rođen 1924, s. Bušević, Bosanska Krupa, poginuo 1944, s. Hambarine, Prijedor.

ĆULIBRK (I) MILE, rođen 1927, s. Hadžin Potok, Cazin, poginuo maja 1945, Karlovac.

ĆUK (R) AVDO rođen 1920, Bosanska Dubica, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudavac, Bosanska Krupa, politički komesar brigade, narodni heroj.

ĆUK (I) SIMO, rođen 1917, poginuo decembra 1943, Han Kola, Banja Luka.

ĆURĆIĆ (V) GOJKO, rođen 1906, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, na Grmeču kao borac 8. brigade.

ĆURTOVIĆ (M) MUSTAFA, rođen 1924, Bihać, poginuo 1943, pl. Šator.

ĆURGUZ (J) NIKOLA, rođen 1907, s. Blatina, Bosanski Novi, poginuo marta 1943, pl. Šator.

ĆUSIĆ (M) MUHAREM, rođen 1917, s. Dževar, poginuo maja 1945, Sombor.

DALIJA (T) MILAN, rođen 1914, u s. G. Slabinja, Bosanski Novi. poginuo februara 1945, kod Travnika.

DALJEVIĆ (S) SVETKO, rođen 1925, s. Perna, poginuo 1943, godine, Novska Planina.

J

DAVIDOVIĆ (L) BOGDAN, rođen 1924, s. Mrkalj, Bosanski Novi, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

DAVIDOVIĆ (D) BOGDAN, rođen 1923, s. Mrkalj, Sanski Most, poginuo maja 1945, kod Zidanog Mosta.

DAVIDOVIĆ PETAR poginuo 1944, u selu Rakelići, Prijedor.

DAVIDOVIĆ (N) SAVO rođen 1926, s. Gata, Bihać, poginuo aprila 1943, s. Radić, Bosanska Krupa.

DAUTOVIĆ (A) MEHO, rođen 1916, s. Ričica, Kakanj, Zenica, poginuo 1943, s. Mošćanica, Zenica.

DAUŠEVIĆ MEHO, rođen 1921, Zenica, poginuo 2. maja 1945, Karlovac.

DELANOVIĆ (H) HUSO, rođen 1921, u s. Slapnica, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, Grmeč.

DELIĆ (O) HILMO, poginuo maja 1945, godine kod Karlovca, desetar.

DELIĆ (O) ESAD, rođen 1924, Bihać, poginuo novembra 1943, Otoka, puškomitraljezac.

DELIĆ (P) MARIJAN, rođen 1913, Grahovica, Duvno, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

DELIĆ (J) MILAN, rođen 1921, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo januara 1943, u s. Lastva, Bosanski Petrovac.

DELIĆ (H) MUJO, rođen 1919, Bihać, umro od pjegavog tifusa 1943.

DELIĆ (H) SMAIL, rođen 1925, Bihać, poginuo marta 1943, pl. Šator.

DELIĆ (M) TOMICA, rođen 1926, Bihać, poginuo maja 1945, Karlovac, politički komesar čete'.

DELIĆ (M) RASIM, rođen 1920, s. Gata, Bihać, poginuo marta 1945, s. Vučjak, Bihać, politički komesar 3. Muslimanske brigade.

DELIĆ (R) SULEJMAN, rođen 1915, Kozarac, Prijedor, poginuo 9. decembra 1944, Busovača.

DELIĆ (I) ŠUKRIJA, rođen 1919, s. Turbe, Travnik, poginuo 18. marta 1945, s. Bulica, Travnik.

DELIĆ (O) ZEĆA, rođen 1928, kod Ključa, poginuo 28. septembra 1944, kod Donje Topole, Bosanska Gradiška.

DERAKOVIĆ (D) ENIS, rođen 1922, Zenica, poginuo novembra 1944, s. Vrace, Zenica.

DERVISEVIĆ OSMAN, rođen 1912, Bihać, poginuo početkom maja 1945, s. Tušilovići, Karlovac.

DERONJA DUŠAN, rođen u Mostaru, poginuo marta 1945, kod Zenice.

DERVISEVIĆ (O) RAMO, rođen 1912, s. Šturlić, Cazin, poginuo februara 1943, s. G. Petrović, Bosanska Krupa.

DIVJAK (M) ĐURO, rođen 1923, s. Bos. Doljani, Bihać, poginuö septembra 1943, s. Grmuša, Bosanska TCrupa.

DIVJAK (R) STEVO, rođen 1920, s. Bosanski Doljani,_Bih<ić, poginuo 1945, Sanski Most, politički komesar četeT

DIVJAK (J) MILE, rođen 1923, s. Bosanski Doljani,_Bihać, poginuo marta 1943, pl. Šator. '...

DIZDAREVIĆ (H) BEĆIR, rođen 1918, s. Šumatac, Velika Kladuša, poginuo januara 1943, kod Bosanskog Novog.

DIZDAREVIĆ (M) HAŠIM, rođen 1922, s. Šumatac, Velika Kladuša, poginuo januara 1943, kod Bosanskog Novog.

DIZDAREVIĆ (J) HUSE, rođen 1922, u s. Šumatac, Velika Kladuša, poginuo 14. aprila 1943, istočna Bosna.

DIZDAREVIĆ (H) HUSEIN, rođen 1927, s. Grabovac, Velika Kladuša, poginuo 1943, u s. Pjanići kod Cazina.

DIZDAREVIĆ (H) MUSTAFA, rođen 1906, s. Ostrožac, Cazin, poginuo 1943, s. Vojevac, Bosanska Krupa.

DIZDAREVIĆ SULEJMAN, rođen 1911, s. Vinica, Bihać, poginuo 12. januara 1943, na Grmeču, Bosanska Krupa/

DMITROVIĆ (M) ILIJA, rođen 1926, s. Mutnik, Cazin, poginuo oktobra 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

DMITROVIĆ (R) MILOVAN, rođen 1922, s. Mutnik, Cazin, poginuo 16. februara 1945, Vitez, zamjenik komandira čete.

DOBRIJEVIĆ (S) DUŠAN, rođen 1914, s. Dabar, Sanski Most, poginuo februara 1943, s. Suvaje, Bosanska Krupa, vodnik voda.

DOLIĆ (M) HUSEIN, rođen 1927, s. D. Vidovska, Velika Kladuša, poginuo 1944, u logoru Jasenovac.

DOŠEN (N) DUŠAN, rođen 1926, s. Vojevac, Bosanska Krupa, poginuo 1944, godine.

DOŠENOVIĆ (M) DUŠAN, rođen 1921, -s. Teočak, Bihać, ranjen u borbi za Vareš i umro u bolnici 1945.

DOŠENOVIĆ (T) GOJKO, rođen 1913, s. Teočak, Bihać, poginuo juna 1942, na Piskavici, Prijedor, komandir čete.

DOŠENOVĆ (J) MILKAN, rođen u s. Teočak, Bihać, poginuo februara 1945, Travnik, vodnik voda.

DOBRIKOVIĆ (V) MILE, rođen 1920, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo januara 1945, Travnik.

DOŠENOVIĆ NIKOLA, rođen 1920, s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, poginuo 1942, Brekovica, Bihać.

DOŠENOVIĆ (V) RAJKO, rođen 1922, s. Teočak, Bihać, poginuo jula 1944, s. Lipa, Bihać, politički delegat voda.

0

DRAGANOVIĆ (A) AVDO, rođen 1919, s. Radić, Ključ, poginuo 6. maja 1945, Karlovac.

DRAGANOVIĆ (A) AVDO, rođen 1914, s. Hadžići, Ključ, poginuo maja 1945, Karlovac.

DRAGANOVIĆ (A) IBRO, rođen 1920, s. Hadžići, Ključ, poginuo 1944, Travnik.

DRAGIŠIĆ MIRO, poginuo 1943, od četnika, član politodjela.

DRAŽIĆ (M) MARICA, rođena 1922, s. Bugar, Bihać, poginula juna 1943, Bos. Petrovac, četna bolničarka. -'

DREZGIĆ (M) MILAN, rođen 1922, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Risovac, Bosanski Petrovac.

DRINIĆ (M) NAZIM, rođen 1922, s. Komberović - Zenica, poginuo.

DRINIĆ SRETO, rođen 1924, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, poginuo 1944, s. Gorjevac, Bihać.

DRUACA (T) LUKA, rođen 1926, s. Oreško Brdo, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo krajem decembra 1943, u borbama oko Prijedora.

DRMIĆ SRETO, rođen 1923, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, poginuo septembra 1944, na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška.

DUCENAC (M) IVAN, rođen 1922, s. Nebojani, Petrinja, poginuo 16. novembra 1944, s. Gradišće, Zenica.

DUKIĆ (H) FEHIM, rođen 1920, s. Vrnograč, Velika Kladuša, poginuo.

DUKIĆ (M) ŠERIF, rođen 1927, s. Vrnograč, Velika Kladuša, poginuo 25. februara 1943, godine u Grmeču.

DRLJAČA (D) DUŠANKA, rođena 1925, s. Suvaja, Bos. Krupa, poginula 2. avgusta 1944, Gorjevac, Bihać, referent saniteta bataljona.

DURAKOVIĆ MIRKO, rođen u s. Gorjevac, poginuo 1943, na pl. Šator.

DURAKOVIĆ (L) STEVO rođen 1912. s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1944, na sremskom frontu.

DURAKOVIĆ (M) VIDOSAV, rođen 1925, s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1943, na pl. Šatoru.

DURAKOVIĆ (DŽ) MEHMEDALIJA, rođen 1923, Zenica, poginuo 19. januara 1945, s. Latice, Travnik.

DURIĆ (Š) ŠERIF, rođen 1923, s. Ostrožac, Cazin, poginuo marta 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

DANA JUSUF, rođen u istočnoj Bosni (mesto pogibije nepoznato).

ĐEKIĆ MILAN, *rođen u* s. Ljeskovcu, Slunj, poginuo decembra 1944, s. Počulica, Zenica.

ĐERMAN (N) NEĐO, rođen, 1925, s. Stekerovci, Glamoč, poginuo polovinom 1944, godine na Medenom Polju.

ĐEVIĆ PERO, rođen 1927, s. Založje, Bihać, poginuo marta 1943, na Šator planini.

ĐEVIĆ (S) DUŠAN, rođen 1926, s. Založje, Bihać poginuo januara 1945, Travnik, zamjenik komesara čete.

ĐUKANOVIĆ (N) MILAN, rođen 1912, s. Naherevo, Sarajevo, poginuo maja 1945, Karlovac.

ĐUKIĆ (Đ) MIRKO, rođen 1926, s. Veliki Radić, Bosanska Krupa, poginuo marta 1943, s. Oštra Luka, Sanski Most, ekonom čete.

ĐUMIĆ (M) NIKOLA, rođen 1920, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo jula 1944, s. Lipa, Bihać.

ĐURIĆ (U) JANDRE, rođen 1924, s. Hrgar, Bihać, poginuo 15. aprila 1944, s. Gomjenica, Prijedor.

ĐURIĆ (M) VELJKO, rođen 1925. u Banja Luci, poginuo 25. oktobra 1944, u s. Čajdraš kod Zenice, pomoćnik komesara čete.

ĐUROVIĆ (B) RADOMIR, rođen 1928, godine, poginuo 9. maja 1945, kod Karlovca.

ĐUZELIĆ (R) SMAJO, rođen 1923, s. Ostrožac, Cazin, poginuo maja 1943, s. Maslovare, Bosanski Novi.

ĐUZETA (L) DANICA, rođena 1914, Italija, poginula maja 1945, Karlovac.

DŽAFIĆ (M) ATIF, rođen 1921, s. Sanica, Sanski Most, poginuo krajem 1944, Travnik.

DŽAFIĆ (S) IBRO, rođen 1927, s. Bištrani, Kakanj, poginuo 1945, s. Mošćanica.

DŽAFIĆ (I) OSMAN, rođen 1916, Prijedor, poginuo 31. marta 1945, Kakanj, Sarajevo, komandant bataljona.

DŽAFIĆ (O) RAMIZ, rođen 1923, s. Gornji Ramići, Ključ, poginuo 19. decembra 1944, Čajdroš, Zenica.

DŽANIĆ (A) AZIZ, rođen 1926, Bihać, poginuo januara 1943, s. Gorinja, Bosanska Krupa.

DŽANIĆ (S) FERID, rođen 1919, Bihać. Zarobljen i streljan od Nemaca u Marseju (Francuska) 1944.

DŽANIĆ (M) OKAN, rođen 1924, Bihać, poginuo 1945, kod Brčkog, politički komesar u Muslimanskoj brigadi.

DŽEPINA (M) JOVAN, rođen 1925, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, na pl. Šatoru.

DŽOLIĆ (STUPAR) (P) UROŠ, rođen 1923, s. Gorinja, Bosanska Krupa, poginuo 29. aprila 1944, Gradiška.

ERCEG (Š) ŽIVKO, rođen 1921, s. G. Rakani, Bosanski Novi, poginuo 28. septembra 1944, kod D. Topole, Bosanska Gradiška.

ELEZOVIĆ (H) HUSE, rođen 1924, s. Elezović, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

ELEZOVIĆ (O) RASIM, rođen 1925, s. Elezović, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, na Oštrelju, Grmeč.

FAŠTAGIĆ (S) SULEJMAN, rođen 1926, s. Vrnograč, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, na Šatoru.

FELIĆ (O) OSME, rođen, 1916, s. Gata, Bihać, poginuo aprila 1945, Bihać, vodnik voda.

FORIĆ (A) DŽEMAL, rođen 1911, Kozarac, Prijedor, poginuo 9. decembra 1944, s. Rasna, Busovača.

GAĆEŠA (D) MIĆO, rođen 1927, s. Pučanik, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944, na Klašnicama, Bosanska Gradiška.

GAJIĆ (B) DUŠAN, rođen 1924, s. Rujnica, Cazin, poginuo krajem 1944, Busovača, politički komesar čete.

GAK (S) AVDO, rođen 1925, poginuo 31. marta 1945, Kakanj, puškomitraljezac.

GAK (G) MILE, rođen 1897, s. Gudovac, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Gudovac.

GAK (V) MILOŠ, rođen 1907, s. Gudovac, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Gudovac.

GAKOVIĆ (N) MILKA, rođena 1926, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginula marta 1943, pl. Šator, četna bolničarka.

GAKOVIĆ (N) STANA, rođena 1928, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginula marta 1943, pl. Šator, četna bolničarka.

GAKOVIĆ (N) SLAVKO, rođen s. Baštra, Ivanjska, Bosanska Krupa, poginuo kao zamjenik komandanta 23. srpske brigade nesretnim slučajem u s. Sv. Petar kod Celja - Slovenija.

GALIJAŠEVIĆ (S) HASAN, rođen 1925, s. Grahovo, Velika Kladuša, poginuo 1943, na Oštrelju, Grmeč.

GAZIBARA (A) HUSEIN, rođen 1915, Sanski Most, poginuo krajem 1944, Travnik.

GLAVAŠ (I) STOJAN, rođen 1926, s. Poriče, Bugojno, poginuo 9. decembra 1944, Busovača.

GLUMAC (A) NIKOLA, rođen 1907, S. Lipa, Bihać, poginuo 1944, s. Lipa, Bihać.

GLUŠICA (Đ) DMITAR, rođen 1919, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943, s. Gudavac, Bosanska Krupa.

GLUŠICA (Đ) BOŽO, rođen 1918, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo u s. Risovac, Bosanska Krupa 1943. -

GLUŠICA (O) MIĆO, rođen 1917, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Travnik, komandir baterije.

GOJKO (S) STJEPAN, rođen 1922, s. Soljani, Županja, poginuo 4. maja 1945, s. Poljice, Karlovac.

GORETIĆ (J) IBRAHIM, rođen 1923, Bihać, poginuo 1943, s. Grabež, Bihać.

GORONJA MILAN, iz Mostara, poginuo 1945. godine kod Zenice.

GRAHOVAC (R) EMIN, rođen 1920, s. Glavica, Velika Kladuša, poginuo 1944, kod Cazina.

GRAHOVAC (M) SAVO, rođen 1923, s. Gata, Bihać, poginuo marta 1943, s. Vaganac, Bosanski Petrovac.

GRAORA MILE, rođen 1906, s. Bugar, Bihać, poginuo novembra 1942, s. Vrsta, Bihać.

GRAOVAC MIRKO, rođen u Bosanskom Petrovcu, poginuo 9. marta 1944, Prijedor.

GRBIĆ (J) DRAGAN, rođen 1921. s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

GRBIC (I) DUŠAN, rođen s. G. Petrovići, 1905, Bosanska Krupa, poginuo 1943, (nema podataka kad i gde).

GRBIĆ (I) DANICA, rođena 1912, s. Osredak, Cazin, poginula februara 1943, s. Drinić, Bosanski Petrovac.

GRBIĆ (R) MILE, rođen 1922, s. Račić, Bihać, poginuo maja 1945, kod Zidanog Mosta, komandir čete.

GRBIĆ (P) MILAN, rođen 1914, Osredak, Cazin, poginuo maja 1943, u Lici.

GRBIĆ (R) MILAN, rođen 1928, s. Gata, Cazin, poginuo 12. januara 1943, s. Jasenica, Bosanska Krupa.

GRBIĆ (L) LAKO, rođen 1919. s. Račić, Bihać, poginuo januara 1943, kod s. Drimča, Bosanski Petrovac.

GRBIĆ MILANDŽA, rođen 1912, s. Lipa, Bihać, poginuo 1944, s. Lipa, Bihać.

GRBIĆ (P) MILAN, rođen 1920, s. Račić, Bihać, poginuo 1944, u s. Račiću, Bihać.

GRBIĆ (S) PETAR, rođen 1926, s. Lipa, Bihać, poginuo 18. novembra 1944, Zenica.

GRBIĆ (M) RADE, rođen 1924, s. Osredak Cazin, poginuo maja 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

GRBIĆ (L) RADE, rođen 1916, s. Račić, Bihać poginuo 1943, na Grmeču.

GRBIĆ (R) RAJKO, rođen 1926, s. Osredak Cazin, poginuo 1943, Bosanski Petrovac.

GRBIĆ (L) STEVAN, rođen 1926, s. Osredak, Cazin, poginuo marta 1943, kod Bosanskog Petrovca.

GRBIĆ (N) STEVO, rođen 1925, s. Račić, Bihać, poginuo 1943, s. Suvaja, Bosanka Krupa, politički delegat voda.

GRBIĆ VIDAK, rođen 1911, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

GRGIĆ BRANKO, rođen 1923, s. Marin Most, Cazin, poginuo 1944. (mesto pogibije nepoznato).

GRGIĆ (M) RADONJA, rođen 1922, s. Mutnik, Cazin, poginuo novembra 1943, Bosanski Novi.

GRMUŠA (B) DUŠAN, rođen 1907, s. Vrelo, Cazin, poginuo maja 1943, kod Prijeboja.

GRMUŠA (T) STANKO, rođen 1918, s. Osredak, Cazin, poginuo jula 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

GRMUŠA (J) NIKOLA, rođen 1909, s. Vrelo, Cazin, poginuo februara 1943, s. Smoljena, Bosanski Petrovac.

GROŠIĆ (O) SULEJMAN, rođen 1925, s. Grabovac, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

GRUBIŠA (N) MILE, rođen 1918, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo aprila 1945, s. Štrbci.

GRUBIŠA (L) SLOBODAN, rođen 1925, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Sanski Most.

GRUBOR (J) VID, rođen 1924, s. Račić, Bihać, poginuo marta 1944, kod Drvara.

GRUBOR (L) LJUBICA, rođena 1926, Gorjevac, Bihać, poginula 1943, marta, planina Šator.

GUTLIC (H) IBRAHIM, rođen 1920, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo februara 1943, Bosanska Krupa.

GVOZDEN JOVO, rođen 1923, Prijedor, poginuo 4. maja 1944, Busovača.

GVOZDENOVIĆ (N) ĐURO, rođen 1914, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, u Grmeču.

GVOZDENOVIĆ (J) MILE, rođen 1908, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo decembra 1942, Novska planina, Bosanski Novi, delegat voda.

GVOZDENOVIĆ (B) PEJO, rođen 1917, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 2. novembra 1942, s. Gomile, Bosanska Krupa, vodnik voda.

GVOZDENOVIĆ PEJO, s. Vranjsko, Bosanska Krupa, poginuo 4. novembra 1942, u Gomilama, prilikom napada na Bihać, vodnik voda.

HABIBOVIĆ (H) HILMIJA, rođen 1926. u Prijedoru, poginuo (nema podataka kada i gdje).

HADŽIĆ (A) FEJZO, rođen 1916, s. G. Kamengrad, Sanski Most, poginuo 1944. kod Livna.

HADŽIĆ (Š) HASE, rođen 1921. s. Naprelje, Sanski Most, poginuo 1943, na Manjači.

HADŽIĆ (M) MUHAREM, rođen 1911, s. Bisečani, Prijedor, poginuo 2. januara 1945, s. Bila, Vitez.

HADŽIĆ (A) MUSTAFA, rođen 1904, s. Izačić, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska krupa.

HADŽIĆ (I) NEDŽIJA, rođena 1928, Zenica, poginula 2. maja 1945, s. Cerovac, Karlovac.

HAFURIĆ MUHO, rođen 1919, s. Vinica, Bihać, poginuo 1943, kod s. Male Kladuše, (V. Kladuša).

HAMULIĆ (M) RASIM, rođen 1927. godine (nema podataka o mjestu rođenja kao i o mjestu i datumu pogibije).

HADŽIĆ (H) SALIH, rođen 1925, s. Polje, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, godine u Borskom rudniku.

HADŽIMEHMEDOVIĆ (M) JUSUF, rođen 1916, Bihać, poginuo 1943. Grmeč, Bosanska Krupa.

HALKIĆ (DŽ) MUHAREM, rođen 12. jula 1917, s. Stjena, Cazin, poginuo 2. maja 1945, Karlovac.

HALKIĆ (A) RAMO, rođen 1910, Izačić, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

HAMIĆ SEJDO, rođen 1909, Bosanska Krupa, poginuo s. Lipik, 13. septembra, 1943, Bosanska Krupa.

HASANBEGOVIĆ HASAN, rođen 1920, Ljubiški, poginuo 22. septembra 1944, s. Topola, Banja Luka.

HASANOVIĆ (K) ALIJA, rođen 1911, s. Đurđevici, Tuzla, poginuo 7. novembra 1943, Otoka, Bosanska Krupa.

HATIBORIĆ (M) MEHMED, rođen 26. aprila 1920, Foča, poginuo 5. maja 1945, s. Cerovac, Karlovac.

HERCEGOVAC (P) MLADEN, rođen 1910, s. Vrace, Zenica, poginuo 2. maja 1945, Karlovac.

HIBIĆ (O) MIHAREM, rođen 1920, Kozarac, Prijedor, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

HIDIĆ MUHAMED, rođen 1925, Bos. Petrovac, poginuo 1944, godine kod Bosanske Gradiške.

HODŽIĆ (D) DŽEVAD, rođen 1914, Bihać, poginuo 1944, s. Nadarevići, Cazin.

HODŽIĆ (S) EJUB, rođen 1926, s. Gočići, Vitez, poginuo februara 1945, kod Zenice.

HODŽIĆ (A) HASAN, rođen 2. marta 1910, s. Nepravdići, Sokolac, poginuo 30. marta 1945, Kakanj.

HODŽIĆ (S) HILMO, rođen 1911, s. Vrelo, Rogatica, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac, vodnik voda.

HODŽIĆ (I) IBRAHIM, rođen 1917, s. Perići, Bugojno, poginuo 1944, s. Bučići, Travnik.

HODŽIĆ (M) MUSTE, rođen 1916, s. Ramići, Ključ, poginuo oktobra 1944, s. Gab, Banja Luka.

HORVATIĆ (F) ANTON, rođen 1923, s. Strumice, Samobor, poginuo 2. februara 1945, s. Grahovčić, Zenica,

HOSIĆ (M) MUNIR, rođen 1922, Bihać, poginuo, s. Jasenica, Bosanska Krupa, 1943. godine.

HOSO (A) HAMDIJA, rođen 5. avgusta 1910, Sarajevo, poginuo 1, maja 1945. s. Barilovići, Karlovac.

HRNČIĆ (O) RAMO, rođen 1926. godine, s. Slapnica, Velika Kladuša, poginuo 1944, godine u logoru.

HRNIĆ (M) ŠERIF, rođen u Bosanskom Petrovcu, poginuo 20. novembra 1944, Prijedor.

HRNIĆ (I) NADIJA, rođena 1928, Zenica, poginula 2. maja 1945, s. Lučice, Karlovac.

HRUSTIĆ (S) DŽEMAL, rođen 1922. s. Korče, Zenica, poginuo januara 1945, s. Vrace, Zenica.

HRUSTANOVIĆ (B) AGAN, rođen 1923, Travnik, poginuo 5. maja 1945, Novo Selo, Karlovac.

HUBIJAR (M) HALIL, rođen 1920, s. Miljevina, Foča, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

HUGIJA (M) HALIL, rođen 1910, s. Miljevina, Foča, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

HUSKIĆ (H) IBRO, rođen 1918, s. Todorovo, Velika Kladuša, poginuo novembra 1944, na reci Korani, Kordun.

IBRAHIMPAŠtĆ MAHMUT (MAŠO) rođen u s. Bjelaju, Bosanski Petrovac, politički komesar bataljona, poginuo 1944, godine u borbi za Beograd, kao politički komesar 5. Krajiške brigade, Narodni heroj.

IBRAHIMOVIĆ (M) MUHAREM, rođen u Bugojnu, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

IBRADŽIĆ (M) MUSTAFA, rođen 1921, s. Poljice, Velika Kladuša, poginuo 1944, na Oštrelju, Bosanski Petrovac.

ILIĆ (S) PETAR, rođen 1925, s. Orašac, Bihać, poginuo 1944. s. Trošak Bihać.

IMAMOVIĆ (O) IBRAHIM, rođen 1925, Zenica, poginuo 29. januara 1945, s. Lađice, Vitez.

IMAMOVIĆ MUHAMED, rođen u s. Orahovica, poginuo 1945, kod Zenice.

INĐIĆ (J) NIKOLA, rođen 1921, s. Naprelje, Sanski Most, poginuo 15. maja 1944, s. Zečevi, Prijedor.

ISIĆ (O) OSMAN, rođen 5. juna 1920, s. Orahovo, Bos. Dubica, ranjen 6. maja 1945, Karlovac, umro u bolnici Ogulin.

IVANCEVIĆ (V) MILAN, rođen 1917, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, Busovača.

IVANIĆ (J) MILAN, rođen 1917, Sanski Most, poginuo 10. marta 1944, Prijedor.

IVKOVIĆ (Š) AHMET, rođen 1927, s. Ustikolina, Foča, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

JABUKOVAC (S) HASAN, rođen 1914, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945, Perjasica, Karlovac.

JAKŠIĆ (Đ) JOVO, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

JAKŠIĆ (M) MILAN, rođen 1924, s. Gata, Bihać, poginuo marta 1944, Sanski Most.

JAKŠIĆ (M) NEVENKA, rođena 1926, s. Gata, Bihać, poginula oktobra 1943, s. Mosura, Bosanska Krupa.

JAKUPOVIĆ (S) HASAN, rođen 1914, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

JAKUPOVIĆ (J) JAKUB, rođen 1919, s. Stijena, Cazin, poginuo 1944, u s. Gnjilavac, Cazin.

JAKUPOVIĆ (B) OSMAN, rođen 15. jula 1924, s. Otoka, Bosanska Krupa, poginuo 16. februara 1945, s. Vučići, Travnik.

JANDRIĆ (C) STOJAN, rođen 1920, s. Miočići, Jajce, poginuo 24. februara 1945, Busovača.

JANUKOVIĆ ZDENKO, poginuo aprila 1944, godine kod Prijedora, kao delegat voda.

JAPUNDŽIĆ BRANKO, rođen u s. Jezersko, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

JARIĆ (S) JOVO, rođen 1926, Otoka, Bosanska Krupa, poginuo 28. septembra 1944. kod D. Topole, Bosanska Gradiška.

JASIĆ (I) RAJKO, rođen 1919, s. LJubija, Prijedor, poginuo 16. novembra 1944, s. Predlešće, Zenica.

JAŠAREVIĆ (S) IZET, rođen 1922, s. Čekota, Zenica, poginuo 1945, kod D. Gračanice, Zenica.

JEDOVIĆ (R) AHMET, rođen 1915, Brčko, poginuo 22. januara 1945, Travnik.

JELAČA (V) ILIJA, rođen 1927, s. Pritoka, Bihać, poginuo 15. novembra 1944, s. Gradište, Zenica.

JELAČA (J) NIKOLA, rođen 1922, s. Ramići, Ključ, teško ranjen i umro od rana 23. aprila 1945. godine.

JELIČIĆ (M) DANE, rođen 1925, s. M. Radić, poginuo 1944, u s. Gorjevac, Bihać, desetar.

JERKOVIĆ (S) DMITAR, rođen 1925, s. G. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 1943, kod Šarengrada.

JELIČIĆ (M) MILAN, rođen 1927, s. Pritoka, Bihać, poginuo avgusta 1944, s. Gorjevac, Bihać.

JELIČIĆ (Đ) PETAR, rođen 1906, s. Veliki Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, na Šatoru.

JELIČIĆ (L) MILE, rođen 1920, u s. Veliki Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Bušević, Bosanska Krupa.

JELIČIĆ (C) MILAN, rođen 1921, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1942, u s. M. Radić, Bosanska Krupa.

JELIČIĆ SLAVKO, rođen s. Perna, Bosanska Krupa, 1928, poginuo, (nema podataka kada i gdje).

JELIČIĆ (T) STOJAN, rođen 1920, s. Veliki Radić, poginuo u KNOJ-u 1945, godine, nesretnim slučajem, vodnik voda.

JELIĆ FRANJO, rođen u Visokom, poginuo maja 1945, kod Brezica, desetar.

JEKIĆ (M) MIHAJLO, rođen 1926, s. Klišević, Bosanski Dobljani, poginuo 9. maja 1945, Brežice.

JERKOVIĆ (S) IVAN, rođen 1914, s. Golubić, Bihać, poginuo 18, februara 1945, s. Vučić, Travnik. —

JERKOVIĆ (A) JANDRIJA, rođen 1895, s. Vojevac, Bosanska Krupa, poginuo 2. avgusta 1943, s. Drinić, Bosanski Petrovac.

JERKOVIĆ (S) LAZO, »Jeger«, rođen 1897, s. Vojevac, Bosanska Krupa, poginuo početkom 1943, godine u Podgrmeču.

JERKOVIĆ (F) TOMO, rođen 1913, Bihać^ poginuo 1943, s. Tičevo, Bosansko Grahovo.

JEVIĆ (M) MIHAJLO KOJO, rođen 1923, s. Klišević, Bosanski Doljani, poginuo 9. maja 1945, Brezice.

JOVALIĆ OBRAD, rođen s. Obrenovac, kod Zenice, poginuo 31. marta 1945, rudnik Kakanj.

JOVANOVIĆ MILETA, rođen 1911, s. Stranjani, Zenica, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

JOVIČIĆ DRAGAN, rođen u s. Krtini kod Zenice, poginuo 31. marta 1945. rudnik Kakanj.

JOVIČIĆ (S) JOVAN, rođen 1910, s. Živinice, Derventa, poginuo 16. februara 1945, Stojkovići, Travnik.

JOVIČIĆ (N) MILAN, rođen 1926, s. Pištaline, Bosanska Krupa, poginuo 12. jula 1943, u s. M. Radić, Bosanska Krupa.

JOVIČIĆ RATKO, rođen u Krtini kod Zenice, poginuo 31. marta 1945. na rudniku Kaknju.

JOSPA (M) HASAN, rođen 1915, s. Komičani, Prijedor, poginuo 8. juna 1944, s. Čarakovo, Prijedor.

JUNUZ (M) FERID, rođen 1928, Gradište, Zenica, poginuo krajem 1944. ili prvih dana 1945, s. Vjeternica, Travnik.

JURIĆ ANTE, rođen u Bihaću, poginuo aprila 1944. godine kod Prijedora.

JURIĆ (I) JERKO, rođen 1. februara 1926, Sarajevo, poginuo u s. Perjasica, Karlovac, 1. maja 1945. godine.

KABIĆ (A) NIKO, rođen 1916, s. Podgradina, Cazin, poginuo januara 1944. (nema drugih podataka).

KABIĆ (M) DANE, rođen 1918, s. Podgradina, Cazin, poginuo maja 1945, s. Ostružac, Cazin.

KAČAVENDA (M) VASO, rođen 1926, s. Benakovac, Bosanska Krupa, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

KADIĆ (A) ASIM, rođen 1910, Bihać, poginuo 1943, Prozor.

KAHRIĆ (R) MUJO, rođen 1926, s. Obrenovci, Zenica, poginuo 18. februara 1945, s. Bučići, Travnik.

KADRIĆ (Z) FEHIM, rođen 28. februara 1904, s. Stranjani, Zenica, poginuo 30. marta 1945, Kakanj.

KAHOVIĆ (R) MUJO, rođen 1909, s. Obrenovica, Zenica, poginuo 18. februara 1945, s. Bučići, Travnik.

KALANJ DUŠAN, rođen s. Bušević, Bosanska Krupa, poginuo 1944, Busovača.

KALAUZOVIĆ (J) IBRAHIM, rođen 1920, Bihać, poginuo maja 1945, s. Radić, Bosanska Krupa, komandir čete.

KALINIĆ (N) DUŠAN, rođen 1907, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, na Šatoru.

KANDIĆ (S) GOJKO, rođen 1928, s. Nahovaro, Bosanski Novi, poginuo 1943. s. Nahovaro.

KANDIĆ (Đ) SIMO, rođen 1925, s. Donji Agići, Bosanski Novi, poginuo.

KANDŽIĆ (H) RAMIZ, rođen 1924, s. Hrastovo, Sanski Most, poginuo 1944, Ripački Klanac, Bihać.

KANTAR (M) MILE, rođen 1917, Bos. Doljani, Bihać, poginuo 1944, s. Miljakovac, Prijedor, komandir voda.

KANTAR MILE, rođen 1923. u s. Duhovskom, Bihać, poginuo 20. juna 1944. kod s. Blatna, Bosanski Novi. * * ~~~

KAPČALIĆ (N) STEVO, rođen 1925, Vinkovci, poginuo 26. jula 1944, s. Lipa, Bihać.

KAPETANOVIĆ (M) ĐORĐE, rođen 5. maja 1924, s. M. Rujiška, Bos. Novi, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac, komandir voda.

KAPIĆ (A) MUSTAFA, rođen 1918, s. Kumarice, Velika Kladuša, poginuo aprila 1944. kod Cazina.

KAPO (S) SEJFO, rođen 1913, s. Kramer, Rogatica, poginuo 2. maja 1945, s. Lužice, Karlovac.

KARABEGOVIC (O) MUJAGA, rođen 1923, s. Ostrožac, Cazin, poginuo juna 1943, s. Meline.

KARABEGOVIĆ (I) ŠEFIK, rođen u s. Orljani, Bihać, poginuo marta 1943, na pl. Šator.

KARAJIĆ (S) RAMO, rođen 1926, s. Zagrad, Velika Kladuša, poginuo marta 1943, u logoru Zemun.

KARAKAŠ ĐURO, rođen s. Oraško Brdo, Bihać, poginuo 18. maja 1943. kod M. Kladuše.

KARALIĆ (M) HASAN, rođen 1927, s. Orčeva Luka, Velika Kladuša, poginuo marta 1945, na Kaknju.

KARAHMET (A) SALIH, rođen 1926, opština Zenica, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

KARAMAN (P) NEĐO, rođen 1911, s. Osojnica, Zenica, poginuo decembra 1944, s. Dubravica, Vitez.

KARAN (B) BRANKO, rođen 1922, u s. M. Radić, poginuo marta 1943. godine, s. Trubar kod Drvara.

KARANOVIĆ (S) MILAN, rođen 1902, s. Teoćak, Bihać, umro 1943. od tifusa kao borac.

KARANOVIĆ (J) MILE, rođen 1923, s. Lipa, Bihać, umro aprila 1943, s. Mišljenovac, D. Lapac, od pjegavog tifusa, puškomitraljezac.

KARANOVIĆ (J) MILE, rođen 1903, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Radić, Bosanska Krupa.

KARAŠIĆ (S) DERVO, rođen 6. avgusta 1924, Ivanjica, Bugojno, poginuo 20. februara' 1945, s. Bučići, Travnik.

KARTALO (M) TENFIK, rođen 10. januara 1927. u Bosanskom Petrovcu, poginuo maja 1944. kod Čarakova, Prijedor.

KASAPOVIĆ (M) OMER, rođen 1914, s. Starposele, Kakanj, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

KASUMOVIĆ (M) HUSEIN, rođen 1929, s. Elezovići, Velika Kladuša, poginuo 1944. godine, aerodrom Zemun.

KASUMOVIĆ (I) RIFAT, rođen 1911, Bosanska Gradiška, poginuo 9. decembra 1944, s. Rosko, Busovača.

KASUMOVIĆ (A) SALIH, rođen 1923. u s. Vrnograč, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

KASUPOVIĆ (M) AHMO, rođen 1923, s. Sestanovac, Velika Kladuša, poginuo maja 1944.

KATANIĆ (F) ANTE, rođen 1914, s. Strmanci, Samobor, poginuo 2. januara 1945, s. Grahovčić, Travnik.

KAURIN (S) JOSIP, rođen 24. jula 1918, s. Donji Slatkovac, Glina, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

KEĆALOVIĆ (J) IBRAHIM, rođen 1924, Bihać, poginuo marta 1943, Šator.

KEKIĆ (J) MEHMED, rođen 1924, s. Marijanovac, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, kod Bosanskog Novog.

KENJALO (J) ĐORĐE, rođen 1912, s. Ripač, Bihać, poginuo 1943. pl. Manjača, Banja Luka.

KENJALO (M) ĐUJA, rođena 1922, s. Goijevac, Bihać, poginula marta 1943, pl. Šator...

KENJALO (M) ĐURO, rođen 1923, s. Račić, Bihać, poginuo 1943. godine, Bosanska Krupa.

KENJALO (V) RADE, rođen 1916, s. Račić, Bihać, poginuo 1943. pl. Manjača, Banja Luka.

KENJALO (M) GOJKO, rođen 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac, zamenik komandira čete.

KENJALO JOVO, rođen u s. Pritoki, poginuo 1944. godine (mesto pogibije nepoznato).

KERANOVIĆ (O) SMAJO, rođen 1922, s. Sanica, Ključ, poginuo 1944. Prijedor.

KERANOVIĆ (O) SMAJO, rođen 1923, opština Ključ, poginuo 1944, kod Bosanske Krupe, komandir voda.

KERKEZ (R) SAVA, rođen 1925, s. Lipa, Bihać, umro 1943. od tifusa.

KERKEZ (B) MARKO, rođen 1917, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, Ključ, vodnik voda.

KESEROVIĆ (R) IBRAHIM, rođen 1928, s. Trnovac, Velika Kladuša, poginuo 10. februara 1943, s. Lastva, Bosanski Petrovac.

KERENČIĆ KRSTA, rođen u s. Sokolovu, poginuo 28. septembra 1944. kod D. Topola, Bosanska Gradiška.

KLIČIĆ (M) MEHO, rođen 1913, s. Polje, Cazin, poginuo februara 1943, s. Otoka, Bosanska Krupa.

KLJAJIĆ (M) EDHEM, rođen 1911, Ključ, poginuo 20. aprila 1944. Prijedor.

KNEŽEVIĆ (N) DUŠAN, rođen 1920, s. Račić, Bihać, poginuo 1943, s. Radimirovci, Prijedor.

KNEŽEVIĆ (P-XJ5USAN, rođen 1925, s. Gorinja, Bosanska Krupa, poginuo 1944, (nema drugih podataka).

KNEŽEVIĆ (L) ILIJA, rođen 1915, s. Gorinja, Bosanska Krupa, poginuo 1. septembra 1943, s. Pećigrad, Cazin.

KNEŽEVIĆ (P) LUKA, rođen 1915, Oštra Luka, Sanski Most, poginuo 9. maja 1945, Brezice.

KNEŽEVIĆ (L) MILAN, rođen 1916, s. Račić, Bihać, poginuo novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa, komandir čete.

KNEŽEVIĆ (N) MIRKO, rođen 1926, s. Vidovo Selo, Drvar, poginuo 4. januara 1945, s. Osojnica, Zenica.

KOBELIN (Đ) STANKO, rođen 1918, Virovitica, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

KOBILICA (S) FEHIM, rođen 1911, s. Hrestovac, Zenica, poginuo (ne zna se datum) u selu Gračanici, Visoko.

• KOBILICA (S) SALIH, rođen 1926, Gornja Zenica, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

' KOBILICA (S) ZAJKO, rođen 1923, s. Hrastovac, Kakanj, umro februara 1945, u s. Hrastovac.

KOLECEVIĆ (P) MILAN, rođen s. Mrčevci, Bosanska Gradiška, poginuo 22. januara 1945, s. Orlića, Travnik.

KOLUNDŽIJA (I) BRANKO, rođen 1911, s. Pučanik, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Skakavac, Bosanski Petrovac.

KOKOT (M) BRANKO, rođen 1922, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943, Livno.

KOKOT (N) MILE, rođen 1923, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, na Šatoru.

KOKOT (P) MIRKO, rođen 1923, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, kod Prijedora.

KOKOT (M) NIKOLA, rođen 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1944, Prijedor, vodnik voda.

KOKOT (S) STOJAN, rođen 1922, s. Gudovac, Bos. Krupa, poginuo 1944, Travnik.

KOKOT (Đ) VOJIN, rođen 1919, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1942, Novska Planina, Bosanski Novi, vodnik voda.

KONČAR (R) LAZO, rođen D. Gata, Cazin, 1924, poginuo juna meseca 1943, s. Rujnica, Cazin.

KONČAR MILAN, rođen 1924, s. Rujnica, Cazin, poginuo (nepoznati podaci o mjestu i vremenu).

KONCAR (M) NOVAK, rođen 1923, s. Krndija, Cazin poginuo 19. aprila 1944, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, komandir voda.

KONDIĆ GOJKO, rođen 1926, s. Radomirovci, Bosanski Novi, poginuo maja 1944. u s. Čarakovu, Prijedor.

KORDOS (S) IBRAHIM, rođen 1920, Kreševo, Fojnica, poginuo 27. juna 1944, Sanski Most.

KORUGA (N) DUŠAN, rođen 1923, s. Gata, Bihać, poginuo februara 1943, s. Grabež, Bihać.

KORIĆ (P) ARIF, rođen 1922, s. Podrašniea, Konjic, poginuo 2. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

KOŠIĆ MIRKO, rođen u s. Pučeniku, Bosanska Krupa, poginuo 21. januara 1946, u potrazi za četom, obaveštajni oficir.

KOŠTIĆ (S) ĆAMIL, rođen 1918, s. Elezović, Velika Kladuša, poginuo 1945, kod Sarajeva.

KOŠTIĆ (M) ŠERIF, rođen 1925, s. Grabovac, Velika Kladuša, poginuo 1943, na Pučeniku, Bosanska Krupa.

KOVAČ (A) MUHAREM, rođen 1922, s. Stranjani, Zenica, poginuo 7. januara 1945, G. Zenica.

KOVAČEVIĆ (B) BOGDAN, rođen 1924, s. Goijevac, Bihać, poginuo maja 1945, Karlovac, obaveštajni oficir bataljona.

KOVAČEVIĆ (C) BOŽO, rođen 1918, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1942, Novska Planina, Bosanski Novi, desetar.

KOVAČEVIĆ (M) BOŽO, rođen 1910, s. Pučanik, Bosanska Krupa, poginuo novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

KOVAČEVIĆ (J) DMITAR, rođen 1925, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1944, Prijedor.

KOVAČEVIĆ (V) DUŠAN, rođen 1924, s. Goijevac, Bihać poginuo 21. februara 1944, s. Miljakovac, Prijedor.

KOVAČEVIĆ (T) DUŠAN, rođen 1919, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

KOVAČEVIĆ (N) BRANKO, rođen 1913, s. Mali Radić, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

KOVAČEVIĆ (J) ĐUKAN, rođen 1921, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, Sanski Most, puškomitraljezac.

KOVAČEVIĆ ĐUKAN, rođen 1918, s. Gorinja, Bosanska Krupa, poginuo 2. avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać.

KOVAČEVIĆ (S) ĐURO, rođen 1908, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Manjača, Banja Luka.

KOVAČEVIĆ (R) ĐURO, rođen 1908, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa, zamenik komandira čete.

KOVAČEVIĆ ĐURA, s. Doljane poginuo 23/24 maja 1943. na Bučici.

KOVAČEVIĆ (S) ĐURO, rođen 1920, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, pl. Šator.

KOVAČEVIĆ (M) GOJKO, rođen 1913, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943. na Sutjesci.

KOŽONJIĆ (S) HAZIM, rođen 1927, s. Sanica, Ključ, poginuo 1944, Bosanska Krupa.

KOVAČEVIĆ (C) JOCO, rođen 1920, s. V. Radić, Bosanska Krupa, ranjen *i na bolovanju* kod kuće uhvaćen, odveden u logor *u Zemunu i* tamo streljan.

KOVAČEVIĆ (J) JOVAN, rođen 1925, u s. Grmuša, Bihać, poginuo 1943, s. Čađavica, Bosanski Novi.

KOVAČEVIĆ (G) LAZO, rođen 1902, s. V. Radič, Bosanska Krupa, umro 1944. godine.

KOVAČEVIĆ LAZO, rođen 1917, Ključ, poginuo 4. aprila 1944, s. Ćela, Prijedor.

KOVAČEVIĆ (V) LUKA, rođen 1922, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Travnik.

KOVAČEVIĆ (K) LJUBO, rođen 1915, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944. kod TRAVNIKA.

KOVAČEVIĆ (R) MARINKO, rođen 1926, s. Perna, poginuo 1944. u Radiću, vodnik voda.

KOVAČEVIĆ (Đ) MIHAJILO KOJO, rođen 1920, u s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1944. godine kod Prijedora.

KOVAČEVIĆ (K) MILADIN, rođen 1910, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Travnik.

KOVAČEVIĆ (S) MILADIN, rođen 1919, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, s. Dubovsko, Bihać, komandir čete.

KOVAČEVIĆ MILADIN, s. Doljane, Bihać, poginuo 18. maja kod M. Kladuše.

KOVAČEVIĆ (R) MILAN, rođen 1921, s. Perna, poginuo 1943, na Oštrelju.

KOVAČEVIĆ (Đ) MILAN, rođen 7. maja 1924, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac, komandir voda.

KOVAČEVIĆ (L) MILAN, rođen 1918, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa, desetar.

KRNETIĆ (B) MILAN, rođen 1925, s. Dubovik, Bosanska Krupa, poginuo 2. avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać.

KOVAČEVIĆ (P) MLADEN, rođen 1919, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, u s. Suhača, Bosanski Novi.

KOVAČEVIĆ (M) PERO, rođen 1915, Bosanski Milanovac, Sanski Most, poginuo marta 1943. Glamoč.

KOVAČEVIĆ (N) PETAR, rođen 1919, s. M Radić, Bosanska Krupa, poginuo novembra 1943, na Oštrelju, Bosanski Petrovac.

KOVAČEVIĆ PERKA, rođena u s. Eminovcu, Sanski Most, poginula noću 25/26. septembra 1944. kod donje Topole, Bosanska Gradiška.

KOVAČEVIĆ (P) RADE, rođen 1924, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 3. jula 1944, s. M. Radić, Bosanska Krupa.

KOVAČEVIĆ (M) RAZIJA, rođena 1923, Bihać, poginula marta 1943, pl. Šator, omladinski rukovodioč" bataljona.

KOVAČEVIĆ SAVO, rođen 1921, u s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 16. septembra 1944, Ivanjska, Banja Luka.

KOVAČEVIĆ (P) STEVO, rođen 1917, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa, komandir čete.

KOVAČEVIĆ (P) STEVO, rođen 1924, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943. na Manjači.

KOVAČEVIĆ (M) STOJAN, rođen 1918, s. Gata, Bihać, umro u bolnici 1943, u Kozinu.

KOVAČEVIĆ (J) STOJAN, rođen 1925, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 10. juna 1944, s. Lipa, Bihać, puškomitraljezac.

KOVAČEVIĆ (T) UROS, rođen 1925, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

KOVALIĆ (D) KEMAL, rođen 1915, s. Damanac, Visoko, poginuo 1. maja 1945, (Čekića Brdo).

KOVČIĆ (M) MILAN, rođen 1903, Sarajevo, poginuo 11. maja 1945, Brežice.

KOZLIĆA (S) SABO, rođen 1922, s. Turija,_Bihać,jpoginuo aprila 1944, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, Zamjenik komandira čete.

KOZLIĆA (O) HALIL, rođen 1912, s. Orašac, Bihać, poginuo 7. novembra 1943, s. Otoka, Bosanska KrupsC desetar.

KOŽINJIĆ (S) AZIZ, rođen 1923, opština Ključ, umro 1944, (pjegavi tifus).

KRAGUU (O) DANE, rođen 1926, u Prijedoru, poginuo 2. januara 1945, s. Vjetrenica, Zenica.

KRČMAR (I) PETAR, rođen 1925, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, poginuo 10. decembra 1944, Kuber, Zenica.

KRESOJA (N) MILAN, rođen 1920, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 20. aprila 1944, Prijedor, desetar.

KREŠTALICA (A) DANILO, rođen 1914, Sarajevo, poginuo polovinom maja, Zidani Most.

KRDŽALIĆ (H) MUSTAFA, rođen 1926, s. Grnjevar, Travnik poginuo s. Bučići, 20. februara 1945, Travnik.

KREŠTALICA (A) ŠABAN, rođen 1920, Sarajevo, poginuo 9. maja 1945, Brežice.

KRLJIĆ (S) BRANKO, rođen 1921, s. Lipa, Bihać, poginuo 28. oktobra 1944, s. Čajdraš, Zenica.

KRLJIĆ (T) KAJO, rođen 1926, s. Zalažje, Bihać, poginuo januara 1945, Travnik.

KRLJIĆ (M) MARA, rođena 1927, Bihać, poginula marta 1943, Stara Planina.

KRLJIĆ (T) NIKOLA, rođen 1922, s. Lipa, Bihać, poginuo 28. januara 1944, s. Blagaj, Bosanski Novi, dSšefar?

KRKIĆ (H) DERVIŠ, rođen 1925, Kozarac, Prijedor, poginuo 5. maja 1945, s. Turije, Karlovac.

KRNETIĆ (I) PERO, rođen 1907, s. G. Petrovići, Bosanska Krupa, poginuo u s. Elezovcu (nema drugih podataka).

KRTINIĆ (M) NIKODIN, rođen 1912, s. Teoćak, Bihać, poginuo 1942, na Prijedoru.

KRUPIĆ (S) MIHAREM, rođen 1913, Kamengrad, Sanski Most, poginuo krajem 1944, Travnik.

KUČUKOVIĆ (M) IDRIZ, rođen 1909, Kozarac, Prijedor, poginuo 26. februara 1945, Busovača.

KUDUZOVIĆ (M) MEHMED, rođen 1920, s. Brdo, Velika Kladuša, poginuo maja 1944, u logoru (nepoznato kojem).

KUKIĆ (DŽ) MEHMED, rođen 1926, s. Bila, Travnik, poginuo 6. marta 1945, s. Čerkez, Vitez.

KULENOVIĆ (H) ALE, rođen 1925, Bihać, poginuo 1944, s. Miljakovac, Prijedor, politički delegat voda.

KULENOVIĆ (H) ENISA, rođena 1924, Kulen Vakuf, Bihać, poginula 1943, Bosanska Krupa, četna bolničarka.

KULENOVIĆ (J) HASAN, rođen 1923, Bihać, poginuo marta 1943, pl. Šator.

KULENOVIĆ (I) RIFAT, rođen 1927, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1943, Bosanska Krupa.

KUNIĆ (H) UZEIR, rođen 1924, Bihać, poginuo 1943, s. Medeno Polje, Bosanski Petrovac.

KURBEGOVIĆ (A) ĐEVDET, rođen 1919, Tuzla, poginuo početkom maja na Karlovcu.

KURTAGIĆ (Ć) MAHMUT, rođen 1920, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo februara 1943, Oštrelj, Bosanski Petrovac, puškomitraljezac.

KURTOVIĆ (H) RAMO, rođen 1899, s. Bjelimić, Konjic, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

LABUS (Đ) MILAN, rođen 1921, s. Oraško Brdo, Bihać, poginuo 25. aprila 1944, s. Blagaj, Bosanski Novi.

LABUS STEVAN rođen u Oraškom Brdu, poginuo 3. decembra 1943. kod Prijedora.

LACKOVIĆ (M) PETAR, rođen 1910, s. Vučja Luka, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac.

LATINOVIĆ (S) ALEKSA, rođen 1919, s. Gradina, Cazin, poginuo februara 1943, s. Risovac, Bosanska Krupa.

LATINOVIĆ (M) DUŠAN, rođen 1910, s. Gradina, Cazin, poginuo februara 1943, s. Majkić Japra, Bosanska Krupa.

LATINOVIĆ (Đ) PERO, rođen 1904, s. Vrelo, Cazin, poginuo februara 1943, s. Bravski Vaganac, Bosanski Petrovac.

LATINOVIĆ (Đ) DUŠAN, rođen 1924, s. Jasenica, Bosanska Krupa, pogunuo 1944, Prijedor, politički delegat voda.

LATINOVIĆ (S) MILAN, rođen 1924, s. Vrelo, Cazin, poginuo februara 1943, s. Drinić, Bosanski Petrovac.

LAVRNJA (š) DUŠAN, rođen 1919, s. Pritoka, Bihać, poginuo 30. septembra 1944, s. Bakinci, Bosanska Gradiška.

LAVRNJA (S) DUŠAN, rođen 1927, s. Pritoka, Bihać, poginuo septembra 1944, s. Laktaši, Banja Luka.

LEPIĆ (M) HAMDO, rođen 1928, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac.

LEŠIĆ (G) DUŠAN, rođen 1923, s. Osredak, Cazin, poginuo aprila 1943, Trubar, Drvar.

LEŠIĆ MILAN, rođen 1924, s. Osredak, Cazin, poginuo marta 1943, Trubar.

LEŠIĆ (S) RADOJKA, rođena 1923, s. Osredak, Cazin, poginula aprila 1943, u s. V. Radić.

LEŠIĆ (T) PETAR, rođen 1919, s. Osredak, Cazin, poginuo 8. maja 1944, s. Čarakovo, Prijedor.

LEŠIĆ (G) ROSA, rođena 1916, s. Osredak, Cazin, poginula aprila 1943, Prijedor.

LIPOVAČA (M) HUSEIN, rođen 1911, s. Ćukovi, Bihać, poginuo 1943, Bosanski Novi.

LONČAR (P) ANTON, rođen 1921, s. Mutnik, Slavonski Brod, poginuo 8. maja 1944, s. Čarakovo, Prijedor.

LONČAR (R) LAZO, rođen 1912, s. Gata, Cazin, poginuo 12. maja 1943, s. Rujnica, Cazin.

LONČAR (S) RAJKO, rođen 1923, s. Gata, Bihać, poginuo februara 1943, s. Drinić, Bosanski Petrovac.

LONČAR (M) VOJIN, rođen 1921, s. Gata, Bihać, poginuo aprila 1943, s. Risovac, Bosanska Krupa.

LONIC (S) BRANKO, rođen 1918, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

LONIĆ (Đ) MILAN, rođen 1924, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1944, Prijedor, vodnik voda.

LOVRENČEVIĆ (I) MATO, rođen 1923, s. Pisarovina, Karlovac, poginuo 4. januara 1945, s. Osojnica, Zenica.

LOVRIĆ (S) NIKOLA, rođen 1926, s. Vrsta, Bihać, poginuo 1943, kod Grmeča, Bosanska Krupa.

LUKIĆ (J) GOJKO, rođen 1915, s. Perna, Bos. Krupa, poginuo 20. jula 1942, kod Bosanske Krupe.

LUKIĆ (M) SEKULA, rođen 1928, s. Mutnilo, Zenica, poginuo 31. marta 1945, u Kaknju.

LUKIĆ (T) SIMEUN, rođen 1915, s. Suha Brnjica, Zenica, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

LUKOVIĆ (Š) ABDULAH, rođen 1916, s. Agići, Bos. Krupa, poginuo 16. februara 1945, s. Rankovići, Pucarevo.

LUKOVIĆ (O) MEHO, rođen 1911, s. Bila, Travnik, pogunuo 18. februara 1945, s. Rankovići, Pucarevo.

LJUBIČIĆ (S) TOMO - rođen 1913, s. Stipančići, Duvno, poginuo 30. aprila 1945, s. Lorensko, Karlovac.

LJUBIJANSKIĆ (O) HASAN, rođen 1919, s. Ljubijankić, Cazin, poginuo aprila 1945, Karlovac.

LJUBOJA (M) ILIJA, rođen 1907, Sarajevo, poginuo 30.IV-1945, s. Perjasica, Karlovac.

LJUBOJEVIĆ (M) BOŽO, rođen 1914, Bos. Doljani, Bihać; poginuo marta 1943, Šator planina, desetar.

LJUBOJEVIĆ (D) DUŠAN, rođen 1926, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1942, s. Ostrožac, Cazin.

LJUTIĆ (J) MEHO, rođen 1909, Ključ, poginuo 9. decembra 1944, s. Rasavci, Busovača.

MACURA (V) MIHAJLO, rođen s. Dabar, Sanski Most, poginuo 29. marta 1945, s. Blažani, Kakanj.

MAHMULJIN (O) HUSEIN, rođen 1910, s. Kozarac, Prijedor, poginuo 1944, Travnik.

MAHIĆ (H) HUSE, rođen 1925, s. Kamičani, Prijedor, poginuo maja 1945. kod Karlovca.

MAJIĆ (Đ) LAZO, rođen 1923, s. Hrgar, Bihać, pogunuo 1943, Ključ.

MAJIĆ (M) NIKO, rođen 1910, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1943, Manjača, Banja Luka.

MAJKIĆ (J) DRAGO, rođen 9. oktobra 1925, s. Majkić Japra, Bosanska Krupa, poginuo 30. aprila 1945, s. Perjasica, Karlovac, desetar.

MAJKIĆ (S) MILE, rođen 1910, Gornja Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 15. septembra 1944, Sanski Most.

MAJSTOROVIĆ (U) BOŠKO - rođen 1923, s. Rastače, Zenica, poginuo 30. aprila 1945, s. Perjasica, Karlovac.

MAJSTOROVIĆ (J) MEHMED - rođen 1924, s. Brekovica, Bihać; poginuo 1943, Grmeč, Bos. Krupa.

MAJSTOROVIĆ (P) MILAN, rođen 1919, s. Vrelo, Cazin, poginuo februara 1943, s. Pučanik, Bosanska Krupa.

MAKSIMOVIĆ (K) ĐURO, rođen 1924, s. Vrace, Zenica, poginuo u s. Barilovac, Karlovac, početkom maja 1945.

MALEŠ ĐURO, umro od tifusa 1943. godine u s. Žirovac, Banija.

MALEŠEVIĆ DUŠAN - rođen 1922, s. Ripač, Bihać, poginuo 25. decembra 1943, s. Vladimirovci, Prijedor. ***—*'

MALEŠEVIĆ SIMO, rođen 1918, kod Glamoča, poginuo 20. juna 1944, kod ž. st. Blatna, Bosanski Novi.

MALEŠEVIĆ (M) VID, rođen 1909, s. Hrgar, Bihać, teško ranjen u napadu na Bihać, umro u Risovcu u bolnici 1943.

MALKIĆ (DŽ) MUHAREM, rođen 1924, s. Stijena, Cazin, nestao za vrijeme rata.

MANDARIĆ (V) VLADO, rođen 1909, s. Vranjska , Bosanska Krupa, poginuo 1943, u Grmeču.

MANDARIĆ (M) PETAR, rođen 1909. s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Zlojmenjak, Bosanska Krupa, desetar.

MANDIĆ (M) BRANKO, rođen 1917, s. G. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Lipa, Bihać.

MANDIĆ (S) DULE - rođen u opštini Bosanska Krupa, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

MANDIĆ DRAGO, rođen u s. Ćojluk, Bosanska Krupa, poginuo (nema podataka gdje i kada).

MANDIĆ ĐURO, poginuo 13. novembra 1943 u s. Gudavcu (Čardak), Bosanska Krupa.

MANDIĆ (P) ĐURO, rođen 1910, s. Vreli, Cazin, poginuo maja 1943, s. Sanjane, Cazin.

MANDIĆ (P) ĐURO, rođen 1914, s. Račić, Bihać, poginuo 1943, s. Radimirovac, Prijedor.

MANDIĆ (S) GOJKO, rođen 1914, Djedovača, Sanski Most, poginuo 1944, s. Krnjeuša, Bosanska Krupa.

MANDIĆ GOJKO, rođen s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 2. avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać.

MANDIĆ (J) MIĆO, rođen 1920, s. Pučenik, Bosanska Krupa, poginuo 1944, s. Goijevac, Bihać.

MANDIĆ (N) MILE, rođen 1912, s. Račić, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, s. Gorjevac, Bihać.

MANDIĆ MIRKO - rođen u s. Prišfoline, Cazin, poginuo 2. maja 1945, s. Barilovići, Karlovac.

MANDIĆ (N) MIRKO, rođen 1914, s. Ćojluk, poginuo 1944, s. Suvaja.

MANDIĆ (V) PERO, rođen 1919, s. Lipa, Bihać, poginuo 4, februara 1943, kod s. Gornjih Petrovića, Bosanska Krupa, vodnik voda.

MANDIĆ (V) STEVO, rođen 1923, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, s. Ljeskare, Prijedor.

MARČETA ĐORĐE, od Prijedora, poginuo 1. maja 1945. na Karlovcu, desetar.

MARČETA (Đ) SIMO, rođen 1920, s. Slatina, Sanski Most, poginuo 30. aprila 1945, Karlovac.

MARĆETA (T) SLAVKO, rođen 1922, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 3. januara 1944 kod Banja Luke.

MARČETIĆ (J) JOVO, rođen 1924, Bihać, poginuo 1943, s. Benakovac, Bos. Krupa, ekonom čete.

MARČETIĆ (V) VASO, rođen 1910, s. Zečevi, Sanski Most, poginuo 19. januara 1945, s. Krtinje, Vitez.

MARIĆ (S) ILIJA, rođen 1925, Bosansko Grahovo, poginuo 31.marta 1945, Kakanj.

MARIĆ (J) MARKO, rođen 1921, s. Bukovica, Zenica, poginuo 3. maja 1945, Karlovac.

MARIĆ (S) MILADIN, rođen 1925, s. Teočak, Bihać, poginuo 1944, kod Sanskog Mosta.

MARIĆ (L) MILE, rođen 1924, s. Matike, Banja Luka, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

MARIĆ MILE, rođen 1911, u s. Ripač, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, s. Goijevac, Bihać.

MARJANOVIĆ JOVAN, rođen 1917, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 18. septembra 1944, s. Klašnice, Banja Luka.

MARJANOVIĆ (D) JOVO, rođen 1924, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, Banja Luka.

MARJANOVIĆ (V) RATKO, rođen 1914, s. Oštra Luka, Sanski Most, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

MARJANOVIĆ STOJAN, zvani Dolinar, poginuo 2. februara 1943. u s. Suvaja kod Bosanske Krupe.

MARJANOVIĆ (A) ZDRAVKO, rođen 1915, s. Bugar, Cazin, poginuo 2, avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać.

MARKOVIĆ LAZAR, rođen u Ilijašu, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

MARKOVIĆ MOMČILO, rođen 1917, s. Bugar, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, Ripaćki Klanac, Bihać.

MARTINJOKO (J) BARTOL, rođen 1920, N. Topola, Bosanska Gradiška, poginuo 30. aprila 1945, Đenovo Brdo, Karlovac.

MASINOVIĆ (M) JUSO, rođen 1926, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

MASLIĆ (A) BRANKO, rođen 1918, Sarajevo, poginuo 9. maja 1945, Karlovac.

MASTILICA (J) MIRKO, rođen 1923, s. Lušci Palanka, Sanski Most, poginuo januara 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

MATIJEVIĆ (R) NIKICA, rođen 1921, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, na Šatoru.

MATIJEVIĆ (L) VUJO, rođen 1926, s. Zlopoljac, Bihać, Poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

MAZALICA (B) VELIKO, rođen 1925, s. D. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 1944, Zenica.

MEDIĆ (M) DUŠAN, rođen 1923, s. Zalin, Bosanska Krupa, poginuo 1945, Šid.

MEDIĆ (R) MILKA, rođena 1924, s. Grabež, Bihać, poginula februara 1943, s. Grabež, Bihać, četna bolničarka:

MEDIĆ (M) STANKA, rođena 1916, s. Rujnica, Cazin, poginula 1944, (nema podataka o mjestu).

MEHIĆ (O) JUSUF, rođen 1915, s. Skucani Vakuf, Sanski Most, poginuo septembra 1944, Banja Luka.

MEHMEDOVIĆ (S)' IBRO, rođen 1918, Ilidža, Sarajevo, poginuo 4. maja 1945, s. Vinica, Karlovac.

MEKANOVIĆ (M) MUJO, rođen 1923, s. Poljice, Velika Kladuša, poginuo 1943, u Grmeču.

MEVIĆ (M) NEŽIV, rođen u Sarajevu, poginuo septembra 1944, na Klašnicama, Bosanska Gradiška.

MIDŽIĆ (M) AHMET, rođen 1925, Bihać, poginuo 1944, (streljali ga Nijemci).

MIDŽIĆ (B) MUJESIRA, rođena 1925, Bihać, poginula 1943, Šator planina.

MIDŽIĆ (N) NIDŽARA, rođena 1926, Bihać, poginula 1945, Mrkonjić Grad.

MIDŽIĆ SAFET, rođen u Bihaću, poginuo nesretnim slučajem 1943. godine.

MIHAJLOVIĆ (N) GAVRO, rođen u s. Stari Majdan, Sanski Most, poginuo s. Bučići, Travnik, 18. februara 1945.

MIHIĆ (J) MATO, rođen 1920, Bihać, poginuo septembra 1944, s. Klašnice, Banja Luka, desetar.

MIJATOVIĆ (J) ĐORĐO, rođen 1916, s. Zabrđe, Rajlovac, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

MIJATOVIĆ (P) LAZO, rođen 1923, s. Grmuša, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Novska Planina, Bosanski Novi, politički delegat voda.

MIJIĆ (M) BRANKO, rođen 1925, s. Ćojluk, poginuo 1943, Perišića Zid kod Krupe.

MIJIĆ (N) DUŠAN, rođen s. Podgomila 1919, Cazin, poginuo aprila 1944, u Sloveniji, komandant bataljona u 27. Slovenačkoj brigadi.

MIKULIĆ MILAN, rođen 1913, (nije utvrđeno mjesto rođenja i pogibije).

MILANOVIĆ (J) NEVENKA, rođena 1925, s. Podgora, Visoko, poginula 2. maja 1945, Karlovac.

MILINKOVIĆ (P) ILIJA, rođen 1926, Sanski Most, poginuo 1943, Bos. Petrovac.

MILINKOVIĆ MARA, rođena 1913, s. Japra, Bosanska Krupa, poginula 16. januara 1945, s. Stojanovići, Travnik.

MILINKOVIĆ (Đ) TOMO, rođen 1910, s. Dabar, Sanski Most, poginuo 30, aprila 1945, Karlovac.

MILOJIĆ NIKOLA, rođen Miška Glava, Bosanski Novi, poginuo 28, septembra 1944, D. Topola, Bosanska Gradiška.

MILOSEVIC (P) ĐOKO, rođen 1911, s. Krndija, Cazin, poginuo 1943, s. Pučanik, Bosanska Krupa.

MILOSEVIC (S) RATKO, rođen 1913, s. Oštra Luka, Sanski Most, poginuo 1943, LJubija, Prijedor.

MILOSEVIC VID, rođen 1918, s. Krndija, Cazin, poginuo juna 1943, s. Lađevac, Slunj.

MILJEVIĆ MILAN, rođen u s. Oreško Brdo, poginuo između 27. i 29. decembra 1943. kod s. Volara, Prijedor.

MIUKOVIĆ (M) ILIJA, rođen 1918, s. Crnaja, Cazin, poginuo septembra 1943, s. Varićaci, Bosanski Petrovac, Bihać.

MIUKOVIĆ (R) MIĆO, rođen 1925, s. Crnaja, Cazin, poginuo maja 1943, Sanski Most.

MIUKOVIĆ MILOVAN, rođen 1926, s. Crnaja, Cazin, poginuo krajem 1943, Ključ.

MIUKOVIĆ (N) STEVO, rođen 1910, s. Crnaja, Cazin, poginuo aprila 1944, (nema podataka gdje).

MILJKOVIĆ (M) STEVO, rođen 1904, s. Crnaja, Cazin, poginuo februara 1943, Bosanski Petrovac.

MILJUŠ (L) NIKOLA, rođen 1925, s. Teočak, Bihać, poginuo 1943, Banja Luka.

MIMIĆ (M) DUŠAN, rođen 1920, s. Osredak, Cazin, poginuo februara 1943, s. Drinić, Bosanski Petrovac.

MIMIĆ (T) MILICA, rođena 1922, s Osredak, Cazin, poginula februara 1943, Bosanski Petrovac.

MIMIĆ (C) MIKA, rođena 1920, s. Osredak, Cazin, poginula februara 1943, Oštrelj, Bosanski Petrovac.

MITROVIĆ BOGDAN, rođen 1923, s. Crnaja, Cazin, poginuo 1943, (nije utvrđeno vrijeme i mjesto).

MITROVIĆ (M) ILIJA, rođen 1924, s. V. Radić, Bosanska Krupa, umro 1943, od pjegavog tifusa.

MLAĐENOVIĆ BRANKO, rođen u s. Ćojluk, Bosanska Krupa, poginuo novembra 1943, s. Cikolte, Prijedor.

MLINARIĆ (M) NIKOLA, rođen 1924, s. Skočaj, Bihać, poginuo 1943. u s. Vr. Mosura, Bosanska Krupa.

MORAŠIĆ MILOŠ, rođen u okolici Glamoča, poginuo 1943, u s. Suvaja, Bosanska Krupa.

MRŠIĆ (A) MATO, rođen 1924, Bihać, poginuo 1942, Novska planina, Bosanski Novi.

MRŠIĆ (T) MILAN, rođen 1925, s. Gomjenica, Prijedor, poginuo s. Lučica, Karlovac, 2. maj 1945, politički delegat voda.

MRŠIĆ (A) PREDRAG, rođen 1925, Bihać, poginuo 1943, Novska planina, Bosanski Novi.

MRŽLJAK (I) IBRAHIM-Mali, rođen 1924, u Velikoj Kladuši, poginuo 24. maja 1944, kod Gline, Banija, u 8. brigadi politički komesar čete, *Narodni heroj*

MUHAMEDHODŽIĆ OMER, rođen 1918, Bihać, umro od rana u bolnici Otočac, vodnik voda.

MUDRIĆ (R) DUŠANKA, rođena 1927, s. Vrsta, Bihać, poginula 1943,'Bosanski Petrovac.

MUHIĆ (M) VEHID, rođen 1920, Sanski Most, poginuo 1944, s. Medeno Polje, Bosanski Petrovac.

MUDRINIĆ (J) CVIJO, rođen 1923, s. Vrelo, Cazin, poginuo maja 1944, s. Vojevac, Bosanska Krupa.

MUJAGIĆ (Ć) ALIJA, rođen 1909, Sarajevo, poginuo 6. marta 1945, Busovača.

MUJAGIĆ (H) SULEJMAN, rođen 1917, u Velikoj Kladuši, poginuo 30. marta 1945, Kakanj.

MUJAN (S) MEHMED, rođen 1924, Sarajevo, poginuo 19. januara 1945, Zenica.

MUJAZINOVIĆ (H) ZLATKO, tođen 1926, Banja Luka, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

MUJAZINOVIĆ (S) HUSO, rođen 1905, s. Stranjani, Zenica, poginuo 16. februara 1945, Zenica.

MULALIĆ (A) MAHMUT, rođen 1924, Sanski Most, poginuo 6, februara 1945, s. Burići, Travnik.

MULIĆ (A) HAMDIJA, rođen 1911, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina. ™__**

MURANOVIĆ (M) BEĆO, rođen 1920, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1943, s. Han Kola, Banja Luka, politički delegat voda.

MURATAGIĆ SMAIL, rođen 1910, s. Kijevo, Sanski Most, poginuo 10. aprila 1944, s. Miljakovac, Prijedor.

MURAŠEVIĆ (Š) SERIF, rođen 1923, Zenica, poginuo 4. maja 1945, s. Turinje, Karlovac.

MUSIĆ (Š) SULEJMAN, rođen 1922, Bihać, poginuo 1943, Bosanska Krupa.

MUSLIM (H) RAMIZ, rođen 1922, Foča, poginuo 5. maja 1945. u s. Petjasica, Karlovac.

MUSTAFIĆ (I) ENVER, rođen 1923, s. Bužim, Bosanska Krupa, poginuo 1944, s. Varoška Rijeka, Velika Kladuša.

MUSTEDANAGIĆ (O) ŠABAN, rođen 1929. u s. Orčeva Luka, Velika Kladuša; pogunuo februara 1943. na Šatoru.

MUSTEDANAGIĆ (A) ŠERIF - rođen 1927, u s. Rajinovcu, Velika Kladuša, poginuo februara 1943. na Šatoru.

MUŠANOVIĆ SALIH, rođen u Bihaću, ranjen juna 1942. na Prijedoru , umro na Kozari u bolma!""

MUŠKINJA MILE, rođen 1917, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginuo 23. septembra 1944, s. Aleksandrovac, Banja Luka.

MUŽIĆ (S) HUSEIN, rođen 1909, Bosanska Krupa, poginuo 5. marta 1944, s. Bjelajski Vaganac, Bosanski Petrovac.

NADANAGIĆ (O) MEHO, rođen 1910, s. Ostružac, Cazin, poginuo februara 1943, s. Vojevac, Bosanska Krupa.

NADAREVIĆ (S) HAŠIM, rođen 1926, s. Donja Lučka, Cazin, poginuo 1944, Majkić Japra, Bosanska Krupa.

NADAREVIĆ (H) MEHO, rođen 1919, s. Šabići, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, u istočnoj Bosni.

NARANDŽIĆ (Đ) BOŽO, rođen 1924, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 4. aprila 1944, kod s. Ćele, Prijedor.

NARANDŽIĆ (S) MILAN, rođen 1904, s. Goijevac, Bihać, poginuo 1943, Manjača, Banja Luka.

NARANDŽIĆ (DJ) VID, rođen 1923, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, s. Gorjevac, Bihać. -••

NEBOJŠA (DJ) DANICA, rođena 1927, u Banja Luci, poginula 20. aprila 1944, Prijedor.

NEDIMOVIĆ (M) ILIJA, rođen 1924, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

NEDIMOVIĆ (T) NIKOLA, rođen 1926, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 25. maja 1944, s. Suvaja, Bosanska Krupa.

NEDIMOVIĆ (I) NIKOLA, rođen 1918, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 19. aprila 1944, Prijedor, desetar.

NEDIMOVIĆ (P) VOJAN, rođen 1926, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1945, Vučijak, Bosanska Krupa.

NEZIROVIĆ (H) SULJO, rođen 1925, godine, s. M. Kladuša, poginuo 1943, s. Pučenik, Bosanska Krupa.

NIŽEVIĆ LJUBOMIR, rođen 1926, Prijedor, poginuo 20. aprila 1944, Prijedor.

NOVAKOVIĆ (J) BRANKO, rođen 1919, Karlovac, poginuo 19. januara 1945, Vitez.

NOVAKOVIĆ (T) JOVO - rođen 1917, s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

NOVAKOVIĆ (DJ) KOJO, rođen 1920, Ripač, Bihać, poginuo 1943. s. Rakelici, Prijedor.

NOVAKOVIĆ (P) LJUBOMIR, rođen 1924, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 20. aprila 1944, Prijedor, desetar.

NOVAKOVIĆ MILAN, (nepoznato mjesto rođenja), poginuo 12. jula 1944. kod Begovca u s. Lipi, Bihać.

NOVAKOVIĆ (T) MIRKO, rođen 1920, s. Ripač, Bihać, poginuo 1943, Prijedor.

NUHANOVIĆ (H) OMER, rođen 1930, s. Pećigrad, Cazin, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

NOVAKOVIĆ (P) RAJKO, rođen 1924, s. Ripač, Bihać, poginuo 1943, s. Lipa, Bihać.

NOVAKOVIĆ (T) SPASO, rođen 1925, s. Ripač, Bihać, poginuo 19. novembra 1944, Busovača.

NOVAKOVIĆ STEVO, rođen 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 6. novembra 1944, s. Vjetrenica, Zenica.

MUHIĆ (Z) MUSTAFA, rođen 1916, s. Vilenjača, Cazin, poginuo oktobra 1943, Jajce.

NUMANOVIĆ (A) ĆAMIL - rođen 1922, Vareš, Visoko, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

NJAR1 JULIJUS, rođen (nepoznato), poginuo maja 1945. kod Karlovca.

OBRADOVIĆ JOVO, rođen u s. Hašani, Bosanska Krupa, zarobljen 18. maja 1943 kod Male Kladuše i streljan.

OBRADOVIĆ (M) MILAN, rođen 1925, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, poginuo 1944, s. Begovac, Bihać.

OBRADOVIĆ MILICA, rođena 1925, s. Krnjeuša, Bosanski Petrovac, poginula 2. avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać.

OBRADOVIĆ PETAR, rođen 1923, poginuo 1943, s. Suvaja, Bos. Krupa.

OGNJENOVIĆ (M) RADE, rođen 1924, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Piskavica, Banja Luka.

OGNJENOVIĆ (S) STOJAN, rođen 1922, Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944, Trapisti, Banja Luka, vodnik voda.

OGRESEVIĆ (M) MUSTAFA, rođen 1924, s. Polje, Cazin, poginuo februara 1943, s.- Otoka, Bosanska Krupa.

OKANOVIĆ (H) HAŠIM, rođen 1920, u Trnovi, Velika Kladuša, poginuo oktobra *1944, u* Čačku.

OKANOVIĆ (M) REDŽEP, rođen 1921, s. Marijanovac, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, kod Bosanskog Novog.

OKIĆ (I) MUHAREM, rođen 1918, s. Krasulje, Ključ, poginuo' 5. maja 1945, s. Tuljenski, Karlovac.

OKUKA (R) MILAN, rođen 1920, s. Ulog, Nevesinje, poginuo 5. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

OLJAČA (D) DRAGAN, rođen 1922, u s. Ivanjska, poginuo 1944. godine kao politički delegat voda.

OMEROVIĆ ALIJA, rođen kod Cazina, poginuo 30. septembra 1944, s. Bakinci, Bosanska Gradiška.

OMEROVIĆ SMAIL, rođen 1915, s. Crljani, Ključ, poginuo maja 1944, s. Čarakovo, Prijedor.

OMIĆ HUSEJIN, rođen 1920, Bihać, poginuo 13. novembra 1943, na Čardaku, Bosanska Krupa.

ORELJ (M) ISO, rođen 1925, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Vranjska, Bosanska Krupa.

OVČEVIĆ (B) MUŠAN - rođen 1909, Trnovo, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac.

OZIĆ (I) IBRAHIM, rođen 1917, s. Perići, Bugojno, poginuo 2. aprila 1944, s. Krnjin Potok, Travnik.

OŽEGOVIĆ (R) VID, rođen 1919, s. M. Dulovik, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944, na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška.

PAJAZETOVIĆ (H) HUSE, rođen 1924, s. Trnovi, Velika Kladuša, poginuo marta 1943. na Šatoru.

PAJAZETOVIĆ (H) MEHO, rođen 1924, s. Trnovi, Velika Kladuša, poginuo marta 1943, na Šatoru.

PALAVRA (P) ANTE, rođen 1909, (mjesto nepoznato), poginuo 1944, Zenica.

PANDŽIĆ (B) SELIM, rođen 1924, s. Pećigrad, Cazin, poginuo 1943, s. Omarska, Prijedor.

PANDŽIĆ (A) HUSAN, rođen 1925, s. G. Lučka, Cazin, poginuo novembra 1943, s. Omarska, Prijedor.

PANDŽIĆ (Ć) MUJO, rođen 1913, s. Naharevo, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučice, Karlovac.

PANDŽIĆ (H) ZEJNIL, rođen 1924, s. Naharevo, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac.

PANJAK (DJ) VELIMIR, rođen 1919, u Lušci Palanki, Sanski Most, poginuo 1943, kod Sanskog Mosta.

PAŠALIĆ (I) IBRAHIM, rođen 1922, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa (Bos. Petrovac).

PAŠALIĆ (V) IJNES, rođen 1922, Bihać, poginuo marta 1943, na Šator planini.

PAŠALIĆ (H) VAHID, rođen 1922, Bihać, poginuo 1943, s. Blatina, Bosanski Novi.

PAŠAGIĆ (B) ZAJIM, rođen 1923, s. Elezovići, Velika Kladuša, poginuo aprila 1943, u s. Pučenik, Bosanska Krupa.

PAŠIĆ (S) GOJKO, rođen 1917, s. Grabež, Bihać, poginuo 1942, Bihać, vodnik voda.

PAŠIĆ (M) MILKA, rođena 1924, s. Grabež, Bihać, poginula februara 1943, Grmeč, Bos. Krupa, četna bolničarka.

PAŠIĆ (M) TRIVO, rođen 1925, s. Grabež, Bihać, poginuo 1943, s. Prkosi, Kulen Vakuf, Bihać.

PAŠIĆ (M) PERO, rođen 1921, s. Hrgar, Bihać, umro 1943, (pjegavi tifus).

PAVLINOVIĆ (A) STIPO, rođen 1912, Velika Kladuša, poginuo maja 1945, kod Karlovca.

PAŽIĆ SAKIB, rođen 1914, s. Gata, Bihać, poginuo 2. januara 1945, s. Stranjani, Zenica.

PEHLIĆ (A) BEŠIR, rođen 1924, s. Trkovi, Velika Kladuša, poginuo oktobra 1944. s. Ćajići.

PEHLIĆ (J) HAŠE, rođen 1926, s. Slapnica, Velika Kladuša, poginuo 25. aprila 1945, s. Perjasica, Karlovac.

PEHLIĆ (J) HAŠIM, rođen 1920, s. Trkovi, Velika Kladuša, poginuo maja 1943, u Borskom rudniku.

PEHLIĆ (H) MEHO, rođen 1926, s. Trkovi, Velika Kladuša, poginuo 10. februara 1943, na Šatoru.

PEPIĆ (T) NIKOLA, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, poginuo maja 1945. Karlovac. """

PEPIĆ (T) TRIV~~O, rođen 1924, s. Hrgar, Bihać~~, poginuo 18. jula 1943. kod Ključa. "

PERIĆ (S) ĐURO, rođen 1908, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944. kod svoje kuće od artiljer. granate dok'je bio na bolovanju.

PERKOVIĆ (Ž) DRAGO, rođen 1920, Bihać, streljan od Nijemaca 1943, u Bosanskoj Krupi.

PEŠUT MILAN, rođen 1923. s. Ljusina, Bosanska Krupa, poginuo maja 1945. u s. Peijasici kod Karlovca.

PETKOVIĆ (S) ENIZ, rođen 1913, Vitez, s. Preocica, poginuo 19. januara 1945, s. Vetrenica, Zenica.

PETKOVIĆ (I) IBRAHIM, rođen 1915, s. Orahovica, Zenica, poginuo 1944, Zenica.

PETROVIĆ (L) JOVO, rođen 1927, s. Kratina, Vitez, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

PETROVIĆ (I) MILE, rođen 1914, Bihać, poginuo 1943, s. V. Tičevo, Bosansko Grahovo.

PETKOVIĆ (M) SIMO, rođen 1911, s. Osojnica, Zenica, poginuo 1. januara 1945, s. Počulica, Zenica, desetar.

PETROVIĆ TOLO, rođen 1924, s. Dabar, Sanski Most, poginuo 20. aprila 1944, Prijedor.

PILIPOVIĆ (R) BRANKO, rođen 1917, s. Lipa, Bihać, poginuo 1944. (nema podataka o mjestu pogibije) u 8- brigadi, zamjenik komandanta bataljona.

PILIPOVIĆ (S) DUŠAN, rođen 1924, s. Rajnovci, Kulen Vakuf, poginuo 28. maja 1943, s.Bučica, Glina.

PILIPOVIĆ (G) GOJKO, rođen 1915, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1942, Mrkonjić Grad.

PILIPOVIĆ (A) HASAN, rođen 1924, s. Marijanovac, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, kod Bosanskog Novog.

PILIPOVIĆ (M) JOVO, rođen 1915, s. Bjelaj, Bosanski Petrovac, poginuo 16. februara 1945, s. Stojkovići, Zenica.

PILIPOVIĆ (G) JOVO, rođen 1920, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, na Šatoru.

PILIPOVIĆ (N) MILE, rođen 1925, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo krajem 1944, Travnik.

PILIPOVIĆ (S) PETAR, rođen 1916, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943. na Šatoru. """

PILIPOVIĆ (P) PERO, rođen 1914, s. Dubrovsko, Bihać, poginuo 15. avgusta 1943, kod Han Kola, Banja Luka, politički delegat voda.

PILIPOVIĆ (G) SAVA, rođen 1923, Bosanski Doljani, poginuo 28. februara 1944, s. Miljakovae, Prijedor.

PILIPOVIĆ (M) TRIVO, rođen 1927, s. Hrgar, poginuo (nema podataka kad i gdje).

I PIPO (H) H1LMŐ, rođen 1927, s. Zgošće, Kakanj, poginuo 12. marta 1945, s. Klopče, Zenica.

PIRALIĆ (Š) ARIF, rođen 1925, Bihać, poginuo januara ili februara 1943, s. Benakovac, Bosanska Krupa.

I PIVIĆ (S) SALIH, rođen 1917, s. Kalinovići, Zenica, poginuo 29. marta 1945, Kakanj.

PIVNJEV SAVO, rođen 1912, (SSSR) nema podataka o mjestu rođenja; poginuo 26. septembra 1944, s. Topola, Banja Luka.

PJEVIĆ (N) ĐURO, rođen 1922, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, s. Gorjevac, Bihać.

PJEVAČ MILAN, rođen 1922, s. Marin Most, Cazin, poginuo februara 1943, Bosanski Petrovac.

PJEVIĆ (S) MILAN, rođen 1921, s. Lipa, Bihać, poginuo 22. septembra 1944, s. Topola, Banja Luka.

PJEVIĆ (M) MILAN, rođen 1924, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, kod Prijedora.

PJEVIĆ (M) PERO, rođen 1921, s. Dubovsko, Bihać, poginuo 1943, Ključ, četni bolničar.

PJEVIĆ (M) VOJO, rođen 1925, Bihać, poginuo 1944, Busovača.

PLAKALEVIĆ (M) MILOVAN, rođen 1921, Sarajevo, poginuo 5. maja 1945. godine s. Turinje, Karlovac.

POHORELI (F) IVAN, rođen u Cernojevski, Kasnodar SSSR, poginuo 19. januara 1945, s. Vrhovine, Travnik.

POPARA (O) MUHAMED, rođen 1921, s. Šalinovići, Sarajevo (Pale); poginuo 30. aprila 1945, Đekića Brdo, Karlovac.

POLOVINA (N) BRANKO, rođen 1921, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 20. septembra 1944, Banja Luka, desetar.

POLOVINA (M) JOVO, rođen 1920, s. Klišević, Bihać, poginuo 1944, s. Grmuša, Bihać, vodnik voda.

POLOVINA (A) MILE, rođen 1924, s. Klišević, Bihać, poginuo februara 1943, s. Lastve, Bosanski Petrovac.

POPOVIĆ (K) DUŠAN, rođen 1921, s. Bušević, Bosanska Krupa, poginuo 27. januara 1944, s. Miljevci, Sanski Most.

POPOVIĆ-BAKIĆ (M) ĐURAĐ, rođen 1924, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, Velebit, Hrgar, Bihać.

POPOVIĆ (S) GOJKO, rođen 1925, s. Hrgar, Bihać, umro maja - juna 1943, s. Žirovac, Glina.

POPOVIĆ (Đ) KAJA, rođen 1922, s. Hrgar, Bihać, ranjen na Drenovači i umro u bolnici 1944. godine.

POPOVIĆ (R) MIHAJLO, Kaja - rođen 1910, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, s. Ripać, Bihać, komandant bataljona "u BihaćKom bataljonu.

POPOVIĆ (Đ) MILAN, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, umro 1943. od pjegavog tifusa.

POPOVIĆ (C) MILAN, rođen 1920, u s. M. Radić, umro 1943. kod Prijedora.

POPOVIĆ (M) MILAN, rođen 1925, G. Petrovići, Bosanska Krupa, poginuo 27. februara 1943, Bosanski Petrovac.

POPOVIĆ (L) VID, rođen 1917, s. Podgradina, Cazin, poginuo 1944, Bosanski Novi.

POPRŽENOVIĆ (S) RIZO, rođen 1912, Bihać; poginuo 1944, s. Turbe, Travnik.

POPULANOVIĆ VOJO, nepoznato mjesto rođenja, poginuo januara 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

POTURIĆ (S) ALIJA, rođen 1926, Kijevo, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučice, Karlovac.

POZAJIĆ ANDRIJA, rođen 1920, u Zagrebu, poginuo 7. jula 1943, u s. Majkić Japri, Bosanska Krupa.

POZNAN VUČEN, rođen 1924, s. D. Gata, Bihać, poginuo u borbi za Prijedor, aprila 1944.

PRAŠTALO (L) VASO, rođen 1920, s. Lušci Palanka, Sanski Most, poginuo 15. juna 1944, s. Gomjenica, Prijedor, politički komesar čete.

PRIČA MARA, rođena 1926, Bihać, poginula 2. avgusta 1944, Ripački Klanac, Bihać, referent saniteta bataljona.

PRIJIĆ (M) DANE, rođen 1917, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 24, septembra 1944, s. Kubatovci, Banja Luka.

PRIJIĆ (M) MILAN, rođen 1922, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 1943, s. Gudovac, Bosanska Krupa.

PROPALIPAC (M) TOMO, rođen 1910, s. Donja Kovačica, Bjelovar, poginuo 9. decembra 1944, s. Rasna, Zenica.

PROŠIĆ (J) BOŠKO, rođen 1923, s. Dubrovsko, Bihać poginuo 1944, Prijedor, desetar.

PROSIĆ (B) HASIB, rođen 1925, s. Ostrožac, Cazin, poginuo februara 1943, s. Vojevac, Bosanska Krupa.

PROŠIC LAZO, rođen 1915, s. Dubovski, Bihać, poginuo 1943, s. Hrgar, Bihać.

*

PROSIĆ (N) MILADIN, rođen Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Vitez.

PROŠIĆ (J) MIRKO, rođen 1917, s. Dubrovsko, Bihać, umro 1942, u Bihaću, vodnik voda.

PROŠIĆ (M) PETAR, rođen 1914, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

PROŠIĆ (Đ) PETAR, rođen 1925, s. Dubrovsko, Bihać, poginuo 1943, Prijedor.

PROŠIĆ (M) PROKO, rođen 1919, s. Bosanski Doljani, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

PROŠIĆ STEVO, rođen 1911, s. Dubovsko, Bihać, poginuo 31. marta 1945, Kakanj.

PRTINA (P) MARA rođena 1924, s. Kestenovac, D. Lapac, poginula 16. avgusta 1944, s. Lipa, Bihać, četna bolničarka.

PUCAR (P) DUŠAN, rođen 1925, s. Krndija, Cazin, poginuo 1944. (vrijeme i mjesto nepoznato).

PUĐA (V) BRANKO, rođen 1922, s. Rujnica, Cazin, poginuo 1944, Travnik.

PUĐA (K) STEVO, rođen 1913, s. Rujnica, Cazin, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

PUHAR (M) MILE, rođen 1924, s. Hrgar, Bihać, poginuo 2. maja 1945, Karlovac, politički delegat voda.

PUHAČA (T) LAZO, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, poginuo marta 1943, na Šatoru.

'PURIĆ (O) NURIJA, rođen 1926, s. Vijenac, Velika Kladuša, poginuo 1944, na Pećkim brdima, Cazin.

PUSTINJAK (V) PETAR, rođen 1919, s. Osredak, Cazin, poginuo 19. juna 1944, s. Dubovsko, Bihać, puškomitraljezac.

PUVAČ (M) ĐURO, rođen 1923, s. V. Kapela, Bjelovar, poginuo 19. januara 1945, s. Lađice, Vitez.

RADAKOVIČ (Đ) CVJETKO, rođen 1921, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 20. aprila 1944, Prijedor, pomoćnik komesara čete.

RADAKOVIĆ (M) DUŠAN, rođen 1918, s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1943, na Šatoru.

RADAKOVIĆ (I) ĐORĐE, rođen 1921, s. Dubovik, Bosanska Krupa, poginuo krajem 1943, Sanski Most.

RADAKOVIĆ (L) ĐURO, rođen 1907, s. Grabež, Bihać, poginuo marta 1943, na Šatoru, vodnik voda.

RADAKOVIĆ (S) ILIJA, rođen 1912, s. Grabež, Bihać, poginuo 1944, s. Marička, Prijedor, politički komesar" četeT

RADAKOVIĆ (S) MILICA - rođena 1927, Ćojluk, poginula 1944. (mjesto nepoznato).

RADAKOVIĆ (S) NIKOLA, rođen 1923, s. Perna, Bos. Krupa, poginuo 1943, s. Gudavac, Bosanska Krupa, vodnik voda.

RADAKOVIĆ (D) RADE, rođen 1923, s. Rujnica, Cazin, poginuo 16. avgusta 1944, u s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, komandir čete.

RADAKOVIĆ (M) STEVO, rođen 1919, s. Zlopoljac, Bihać, poginuo 30. oktobra 1944, Bosanski Petrovac. ~~

RADANOVIĆ STEVO, rođen kod Bosanskog Petrovca, poginuo 30. septembra 1944. s. D. Bakinci, Bosanska Gradiška.

RADIĆ JOVO, rođen u s. Dabar, Sanski Most, poginuo 1943, u s. Vrtoče, Bosanski Petrovac.

RADISIĆ (K) NIKOLA, rođen 1900, s. Gata, Bihać, poginuo 1943, u s. G. Petrovići, Bosanska Krupa.

RADIŠIĆ (M) RAJKO, rođen 1921, s. Lipa, Bihać, poginuo maja 1945, Karlovac, vodnik voda.

RADIŠIĆ (Đ) SLAVKO, rođen 1923, s. G. Petrovići, Bosanska Krupa, poginuo marta 1943, Šator planina.

RADOŠEVIĆ (L) ĐORĐE, rođen 1911, s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, poginuo 10. jula 1944, s. Bjelajski Vaganac, Bosanski Petrovac.

RADOŠEVIĆ (D) GOJKO, rođen 1922, s. Vrtoča, Bosanski Petrovac, poginuo 27. septembra 1944, s. Aleksandrovac, Banja Luka, desetar.

RADOŠEVIĆ ILIJA, rođen 1917, s. Suvaja, Bosanski Petrovac, poginuo 5. juna 1944, s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, puškomitraljezac.

RADOŠEVIĆ MIRKO, rođen u s. Vodjenica ili Vrtoče, poginuo 7. novembra 1943, na Otoki, Bosanska Krupa.

RADOŠEVIĆ NIKOLA, rođen 1916, s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, poginuo 7. septembra 1943, s. Otoka, Bosanska Krupa.

RADOŠEVIĆ (L) SRETO, rođen 1925, s. Vrtoče, Bosanski Petrovac, poginuo februara 1945, rudnik Breza, pomoćnik komesara čete.

RAĐENOVIĆ STEVO, rođen kod Cazina, poginuo septembra 1944. kod Klašnice, Bosanska Gradiška.

RAĐEN (M) DRAGAN, rođen 1927, s. Vukovsko, Kupres, poginuo 29. oktobra 1944, Prijedor.

RAHMANOVIĆ (H) HASAN, rođen 1924, s. Zagrad, Velika Kladuša, poginuo marta 1943, na Šatoru.

RAJAK (Đ) BRANKO, rođen 1924, s. Gata, Bihać, poginuo februara 1943, Oštrelj, Bosanski Petrovac. •

RAJAK BOSILJKA, rođena 1926, s. Marin Most, Cazin, poginula (nema podataka).

RAJAK DRAGICA, rođena 1921, s. Gata, Cazin, poginula marta 1943, na Šatoru.

RAJAK DUŠAN, rođen 1919, s. Marin Most, Cazin, poginuo početkom 1945, Travnik.

RAJAK (J) ĐURO, rođen 1926, u s. Gata, Bihać, poginuo 1943, na Oštrelju, Bosanski Petrovac.

RAJAK MILAN, rođen 1921, s. Gata, Cazin, poginuo maja 1945, Karlovac.

RAJAK (J) NOVAK, rođen 1921, s. Gäta, Cazin, poginuo 1945, Karlovac, vodnik voda.

RAJAK (M) PERO, rođen 1922, s. Marin Most, Cazin, poginuo 2. maja 1944, s. Hambarine, Prijedor.

RAJAK (M) PERO, rođen 1912, s. Marin Most, Cazin, poginuo 1943, Risovac, Bosanska Krupa.

RAJAK SMILJA, rođena 1920, s. Marin Most, Cazin, poginula početkom 1945, Travnik.

RAJIĆ (G) RADE, rođen 1918, s. Kalati, Kulen Vakuf, poginuo 16. maja 1942, na Prijedoru.

RAKIĆ (D) VIDOSAV, rođen 1916, s. Račić, Bihać, poginuo maja 1943, s. Bučica, Karlovac, komandir čete.

RAKITIĆ (V) STJEPAN, rođen 1924, Sarajevo, poginuo 19. januara 1945, s. Lazići, Vitez.

RAMADANOVIĆ (O) RAMO, rođen 1913, Sarajevo, poginuo 2. maja 1945, kod Karlovca.'

RAMIĆ (H) MEHMED, rođen 1916, Sarajevo, poginuo 1945, kod Karlovca.

RAMIĆ (B) SULJO, rođen 1917, M. Kladuša, V. Kladuša, poginuo 22. maja 1944, s. Radić Bosanska Krupa.

RASTOVIĆ (S) MILAN, rođen 1913, s. Dubovik, Bosanska Krupa, poginuo 2. maja 1945, s. Sića, Karlovac.

RAŠKOVIĆ (M) STOJAN, rođen 1930, s. Javor, Visoko, poginuo 12. maja 1945, Karlovac.

RATKOVIĆ (S) ENIZ, rođen 1913, s. Preočica, Vitez, poginuo 19. januara 1945, s. Tolovići, Vitez.

REDŽIĆ (M) HUSO, rođen 1912, u Bosanskoj Krupi, poginuo 1944, kod Banja Luke.

REDŽIĆ (O) RASIM - rođen u Bosanskoj Krupi, poginuo 31. marta 1945, na Kaknju, desetar.

REDŽIĆ (O) SEAD, rođen 1923, Bihać, poginuo novembra 1943, kod Bosanske Krupe.

RIVIĆ (B) RAMO - rođen 1923, s. Konjevići, Zenica; poginuo 19. 1-1945, s. Pirići, Vitez.

RODIĆ GOJKO, rođen 21. januara 1924, s. Zecovi, Sanski Most, poginuo 8. maja 1944. u s. Ćarakovu, Prijedor.

RODIĆ LAZO, rođen 1914, s. Gata, Cazin, poginuo (nema podataka gdje i kada).

RODIĆ (M) MILOŠ, rođen 1924, s. Gradina, Cazin, poginuo marta 1943, Šator planina.

RODIĆ RADE, rođen 1920, s. Vrelo, Cazin, umro od rana u bolnici 12. marta 1943.

ROKVIĆ (P) BOGDAN, rođen 1908, s. Ćojluk, umro na Siciliji gdje je bio na letenju.

ROKVIĆ (V) BRANKO, rođen 1916, s. Perna, poginuo 1944, Majk. Japra.

ROKVIĆ (O) BOGDAN, rođen 1913, Pištoline, poginuo 1943, u Grmeču.

ROKVIĆ (D) MILAN, rođen 1911, s. Perna, poginuo 1943, Sanski Most.

ROKVIĆ (O) MILOŠ, rođen 1907, Pištoline, poginuo 1942, Bosanska Krupa.

ROKVIĆ (D) MIRKO, rođen 1910, s, Perna, poginuo 1943, s. Suvaja.

ROKVIĆ (M) MIRKO, rođen 1913, s. Perna, poginuo 1943, s. Smoljana.

ROKVIĆ (P) MIRKO, rođen 1920, s. Pištoline, poginuo 1943, Grmeč.

ROKVIĆ (O) RISTO, rođen 1921, s. Perna, Bosanska Krupa, umro 10. juna 1943, s. Žirovac, Glina, komandir voda.

ROMIĆ (B) MISO, rođen 1925, s. Lipa, Bihać, poginuo 1944, Sremski front, politički delegat voda.

RUŽIĆ (B) DANE, rođen 1911, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo marta 1945, Vitez.

SABOLIĆ (F) FRANJO, rođen 1920, s. Virje, Đurđevac, Slavonija, poginuo 2. novembra 1944, kod Zenice.

SAFIĆ (A) MUJO, rođen 1925, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

SALATOVIĆ (P) MIROSLAV, rođen 1910, Sarajevo, poginuo 1945, Karlovac.

SALIHAGIĆ (J) MUHAMED, rođen 1925, s. Vinica, Bihać, poginuo maja 1943, Velika Kladuša.

SALIHODŽIĆ (J) ĆAMIL, rođen 1919, Bihać, po'ginuo 1945, Bihać, u 8. brigadi kao pomoćnik komesara čiste.

SALKIĆ (Š) MEHMED, rođen 1926, s. Brezova Kosa, Cazin, poginuo februara 1943, s. G. Petrovići, Bosanska Krupa.

SALOPEK (I) RATKO, rođen 1918, Bihać, poginuo 1943, Grmeč Bosanska Krupa.

SALOPEK (I) SLAVKO, rođen 1920, Bihać, poginuo septembra 1944, s. Topola, Banja Luka, pomoćnik komesara čete.

SANTRAČ (R) ANĐA, rođena 1926, s. Radić, Bosanska Krupa, poginula 1943, na Sutjesci.

SANTRAČ (M) BRANKO, rođen 1920, s. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1944, Travnik.

SANTRAČ (S) GOJKO, rođen 1919, s. Risovac, Bosanski Petrovac, poginuo 16. novembra 1944, s. Stranjani, Zenica, komandir čete.

SANTRAČ (M) NIKOLA, rođen 1919, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginuo 23. septembra 1944. kod Banja Luke, kao komandir čete.

SANTRAČ (P) NIKOLA, rođen 1917, u s. M. Radiću, Bosanska Krupa, poginuo 1944. u s. Jasenica, Bosanska Krupa.

SANTRAČ (S) STEVO, rođen 1923, s. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943. na Buševiću, Bosanska Krupa, puškomitraljezac.

SANTRAČ (R) TRIVO, rođen 1924, s. Radić, Bosanska Krupa, umro 1943. godine.

SARIĆ (U) IBRAHIM, rođen 1923, Stari Majdan, Sanski Most, poginuo septembra 1944, Banja Luka.

SAVIĆ (S) SLAVKO, rođen 1925, Sarajevo, poginuo maja 1945, Karlovac.

SEJFO KAPO, poginuo 2. maja 1945, Karlovac, desetar.

SEKULIĆ (M) MILAN, rođen 1924, Bihać, poginuo 1943, V. Tičevo, Bosansko Grahovo.

SEKULIĆ (R) STOJAN, rođen 1920, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1944, s. Piskavica, Banja Luka.

SELAK (J) MILKA, rođena 1923, s. Rujnica, Cazin, poginula 1944, Ripački Klanac, Bihać.

SELIĆ (Đ) TRIVO, rođen 1927, u Drvaru, poginuo 4. januara 1945, s. Osojnica kod Zenice.

SIJAMHODŽIĆ (I) MEHMED, rođen 1909, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo (nema podataka kada i gdje).

SIKIRAŠ (M) JOVO, rođen 1925, Sarajevo, poginuo 1945, Karlovac.

SILIĆ (M) HABIB, rođen 1920, s. Stijena, Cazin, poginuo aprila 1943, Sanski Most'.

SILIĆ (M) IBRAHIM, rođen 1914, s. Stijena, Cazin, poginuo avgusta 1944, Manjača, Banja Luka.

) SKENDER (A) RAŠID, rođen 1916, s. Drenani, Zenica, poginuo 1945, Perin Han.

1 SMAILOVIĆ (M) MUNIB, rođen 1922, s. Gojske, Zenica, poginuo decembra 1944, Travnik.

SMAILOVIĆ (Z) ZAIM, rođen 1926, s. Glogovac, Cazin, poginuo januara 1943, Sanski Most.

' SMAJIĆ (Š) MEHMED, rođen 1920, s. Luganja, Zenica, poginuo početkom maja 1945, Karlovac.

I SMAJIĆ (Š) ABDULAH, rođen 1920, s. Luganja, Zenica, poginuo maja 1945, Karlovac.

SMIUANIĆ (M) BOGDAN, rođen 1920, s. Gradina, Cazin, poginuo aprila 1943, Martin Brod, Srb.

SMIUANIĆ (M) ĐOKO, rođen 1925, s. Lipa, Bihać, poginuo februara 1944, s. Miljakovac, Prijedor, puskomüraljezac.

SMIUANIĆ (C) VLADO, rođen 1925, s. Osredak, Cazin, poginuo 8. maja 1944, Čarakovo, Prijedor.

) SMRIKO (M) MEHO, rođen 1922, s. Kozarce, Zenica, poginuo 1944, s. Gradište, Zenica.

/ SOFIĆ (H) HUSO, rođen 1918, s. Gostije, Zenica, poginuo maja 1945, Brežice, desetar.

SOVILJ (N) KOJO, rođen 1909, s. Gudovac, Bosanska Krupa, poginuo avgusta 1943 (nema podataka o mjestu pogibije).

I SPREMO (M) PETAR, rođen 1917, s. Lijeska, Zenica, poginuo 31. marta 1945, na Kaknju.

SRDIĆ (M) MILAN, rođen 1907, s. Koprivna, Sanski Most, poginuo polovinom 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

SRDIĆ (P) NIKOLA, rođen 1913, s. Teočak, Bihać, poginuo septembra 1942, prilikom napada na Cazin.

STANAREVIĆ (M) LJUBO, rođen 1919, s. Teočak, Bihać, poginuo januara 1944, u borbama između Prijedora i Bosanskog Novog.

STANAREVIĆ (L) VOJO, rođen 1924, s. Teočak, Bihać, umro 1943. od pjegavog tifusa, pomoćnik komesara bataljona.

STEKOVIĆ (M) CVIJETA, rođena 1922, s. Osredak, Cazin, poginula februara 1943, s. Skakavac, Bosanski Petrovac.

STEVUUČIĆ (M) MIĆA, rođen 1906, s. Račić, Bihać, poginuo maja 1943, s. Bučica, Karlovac.

STOISAVUEVIĆ BOŽO, rođen 1916, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1944, Drvar, vodnik voda.

STOISAVUEVIĆ (M) DARA, rođena 1925, s. Goijevac, Bihać, poginula marta 1943. na Šatoru.

STOISAVUEVIĆ (J) UUBO, rođen 1922, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, Prijedor.

STOJAKOVIĆ (M) ĐURO, rođen 1921, s. Suvaja, Bos. Krupa, poginuo septembra 1944, Banja Luka.

STOJANOVIĆ BRANKO, vodnik, poginuo 1945. godine kod Zenice.

STOJANOVIĆ (S) BRANKO, rođen 1919, s. Laminci, Bosanska Gradiška, poginuo 25. septembra 1944, s. Topola, Bosanska Gradiška.

STOJANOVIĆ (D) JOVICA, rođen 1920, s. Jankovac, Bihać, poginuo februara 1943, Oštrelj, Bosanski Petrovac.

STOJANOVIĆ (D) PETAR, rođen 1920, s. Pokoj, Bihać, poginuo 1943, s. Miljakovac, Prijedor, puškomitraljezac.

STOJIĆ DUŠAN, rođen 1925, s. Pritoka, Bihać, poginuo 1944, s. Gorjevac, Bihać.

STOJKOVIĆ BRANKO, rođen 1927. u s. Sitnici, Banja Luka, poginuo 25/26. septembra 1944. u napadu na D. Topolu, Bosanska Gradiška.

STUPAR (M) BRANKO, rođen 1927, s. Založić, Bihać, poginuo februara 1943, Oštrelj, Bosanski Petrovac.

STUPAR (P) DUŠAN, rođen 1920, s. Teoćak, Bihać, poginuo 1943, Banja Luka, vodnik voda.

STUPAR (V) DUŠAN, rođen 1913, s. Vranska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Prijedor.

STUPAR (N) MILORAD - rođen 1927, s. Čađavica, Bosanski Novi, poginuo 1944, s. Tukovi, Prijedor.

STUPAR (P) PERO, rođen 1920, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo 1942, Cazin.

STUPAR (P) UROŠ, rođen 1920, s. Gorinja, Bosanska Krupa, poginuo 1944, (nema podataka o mjestu pogibije).

SUBAŠIĆ IBRAHIM, rođen u s. Hrušće, Vitez, Travnik, poginuo januara 1945, kod Zenice, puškomitraljezac.

SULIĆ (R) AHMO, rođen 1923, s. Izačić, Bihać, poginuo 1943, Bosanska Krupa, desetar.

ŠABANOVIĆ (H) AGAN, rođen 1918, s. Rašovići, Zenica, poginuo maja 1945, Karlovac.

ŠABIĆ (D) ZARIF, rođen 1923, s. Miljkovići, Velika Kladuša, poginuo januara 1943. na Šatoru.

ŠAHINOVIĆ (I) MEHMED, rođen 1921, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1944, Travnik.

ŠAHINOVIĆ (I) MUJO, rođen 1914, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1944, Travnik.

ŠALIPUR (J) JANKO, rođen 1917, Sarajevo, poginuo aprila 1945. u rejonu Karlovca.

ŠARIĆ CVITO, rođen 1910, Bihać, poginuo 1943, marta, Šator planina.

ŠAŠIĆ (T) BOŽO, rođen 1926, s. Založje, Bihać, poginuo 1945, Travnik, pomoćnik komandira čete. **

ŠEĆERBEGOVIĆ (B) AHMET, rođen 1926, s. Sanica, Ključ, poginuo početkom maja 1945, Karlovac.

ŠEGAN (S) JOVO, rođen 1926, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginuo početkom 1945, Zenica, puškomitraljezac,

ŠEVIĆ (I) OBRAD, rođen 1916, s. Gornji Buševići, Bosanska Krupa, poginuo 1944, na Pučanskoj glavici, Bosanska Krupa.

SIJAN DRAGO, rođen 1920, Dubovik, Bosanska Krupa, poginuo 1943, u Grmuši, Bosanska Krupa, vodnik voda.

ŠIUDEDIC (M) MEHMED, rođen 1923, Kulen Vakuf, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa. ™

SISIĆ (S) DERVIŠ, rođen 1912, s. Gradište, Zenica, poginuo januara 1945, Radakovo.

SKORIĆ (J) DUŠAN, rođen 1900, s. Vranjska, Bosanska Krupa, umro u ratu (nema podataka), vodnik voda.

SKORIĆ (Đ) ĐORĐE, poginuo maja 1945. kao delegat voda na Karlovcu.

ŠKORIĆ (M) ILIJA - rođen 1921. s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 19/20 aprila 1944, u Prijedoru.

ŠKORIĆ LJUBAN, rođen u s. Ćađevici, Bosanski Novi, poginuo septembra 1944. u s. Aleksandrovcu, Bosanska Gradiška.

ŠKORIĆ (J) MARKO, rođen 1921, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943. u s. Vranjska kao borac 8. krajiške brigade.

ŠKORIĆ RADE, rođen u s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 4. novembra 1942, pri oslobađanju Bihaća.

ŠKORIĆ (M) RADE, rođen 1906, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Gomila, Bosanska Krupa.

ŠKORIĆ (N) SREJO, rođen 1904, s. Vranjska, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Vranjska Mosura, Bosanska Krupa.

ŠKRBIĆ (Đ) ĐORĐE, rođen 1925, s. Hotkovci, Glamoč, poginuo maja 1945. godine, Hrvatski Karlovac, vodnik voda.

ŠKRBIĆ MIĆO, rođen 1921, s. Rujnica, Cazin, poginuo 1943. Sutjeska.

ŠOLC ROBERT, rođen 1919, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina, pomoćnik komesara čete u 4. brigadi.

ŠTRBAC (M) BRANKO, rođen u Bosanskoj Krupi, poginuo septembra 1942, prilikom prvog napada na Cazin.

ŠTRBAC (D) LAZO, rođen 1920, u s. Teočak, Bihać, poginuo 6. februara 1942, u s. Čekrlije, Bihać.

ŠTRBAC (K) NIKICA, rođen 1924, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 1943, Vranjska, Bosanska Krupa.

ŠTRBAC (M) RADE, rođen 1909, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo 19. januara 1945, kod Zenice.

ŠTRBAC (S) TRIVO, rođen 1925, s. Gudovac, B Krupa, poginuo 1943, s. Piskavice, Prijedor.

ŠUCUR (N) NEDELJKO, rođen 1921, Vogošća, Sarajevo, poginuo 1945, Karlovac.

ŠURLAN MIĆO, rođen s. Svodna, Bosanski Novi, utopio se u rijeci Uni, septembra 1942, prilikom prvog napada na Cazin.

ŠUŠILOVIĆ (S) MILAN, rođen 1924, s. Pištoline, poginuo 1943, Grmeč.

TABAKOVIĆ (S) ARIF, rođen 1928, Tod. Celinja, Velika Kladuša, poginuo februara 1943, u Grmeču.

TABAKOVIĆ (O) MEHO, rođen 1928, Tod. Celinja, Velika Kladuša, poginuo februara 1943.

TABAKOVIĆ (M) REDŽO, rođen 1922, s. Todorovo, Velika Kladuša, poginuo 15. septembra 1944.

TALIĆ (R) MEHMED, rođen 1919, s. Rašović, Zenica, poginuo 1945, Bjele Vode.

TANEŠ ŽIVKO, rođen u s. Miška Glava, Bosanski Novi, poginuo septembra 1944. na cesti Banja Luka - Bosanska Gradiška.

TANOVIĆ IBRAHIM (Tana) - rođen u Bos. Novom, poginuo 1945, kao komandir brigade u Unskoj op. grupi.

TARANOVIĆ (H) SALKO, rođen 1924, s. Doglodi, Zenica, poginuo 31. marta 1945, na Kaknju.

TEPAVAC (M) MILAN, rođen 1926, s. Hadžin Potok, Cazin, poginuo marta 1943, Grmeč, Bosanski Petrovac.

TESLA (I) STEVAN, rođen 1923, Bosanski Doljani, Bihać, poginuo 1943, Banja Luka.

TOMLJENOVIĆ (J) IVAN, (o datumu i mjestu rođenja nema podataka), poginuo 2. maja 1945, desetar.

TOPALOVIĆ (O) HASAN, rođen 1923, Sanski Most, poginuo 1943, Prijedor.

TORBICA (V) STEVO, rođen 1916, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, s. Lipa, Bihać. "

TRIVUNČEVIĆ (V) MIKA, rođena 1924, s. Gorjevac, Bihać, poginula marta 1943, Šator planina.

TRTICA (N) MIRKO, rođen 1929, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 19. avgusta 1944, Tarkovac, Bihać.

TRTICA (N) SRĐAN, rođen 1922, V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 31. decembra 1944, s. Osojnica, Zenica, vodnik voda.

TURIĆ (M) MARIJA, rođena 1923, Cazin, poginula 1942. u Vranjskoj Mosuri.

UGARKOVIĆ (S) RADE, rođen u s. Gudavcu, Bosanska Krupa, poginuo 12. juna 1942, s. Piskavica kod Banja Luke.

UGRICA (R) ĐURO, rođen 1923, s. Krndija, Cazin, poginuo maja 1943, s. Bučica, Karlovac.

UGRINOVIĆ (Đ) DRAGO, rođen u Bosanskoj Krupi, poginuo septembra 1944. na Klašnicama kod Bosanske Gradiške.

UGRINOVIĆ (T) MILAN, rođen 1914, s. Hašani, Bosanska Krupa, poginuo 30. marta 1945, Kakanj.

URŠIĆ ANTON, poginuo 1943. kao zamjenik komesara čete.

URUKALO (B) VLADO, rođen 1919, s. Krkojevići, Sanski Most, poginuo krajem 1944, Travnik.

UZELAC (Đ) JOVAN, rođen 1927, s. Grabež, Bihać, poginuo 1944, Han Kompanija, Vitez.

VAJZOVIĆ (O) SAFET, rođen 1925, Kulen Vakuf, poginuo početkom 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

VANKOVIĆ (L) SVETKO, rođen s. Stražište, Grahovo, poginuo 2. maja 1945, s. Lučice, Karlovac.

VARDIĆ (I) SERO, rođen 1924, s. Vinica, Bihać, poginuo 1943, s. Rujiška, Bosanski Novi.

VARIĆAK PETAR, rođen u Cazinskoj Krajini, poginuo 1944, Bulina Glava (Novska planina), Bosanski Novi.

VASIĆ (LJ) MILAN, rođen 1927, u s. Čađavica, Bosanski Novi, poginuo 1944, s. Busovača, kod Zenice.

VASKOVIĆ (S) STJEPAN, rođen 1920, s. Sarač, Daruvar, poginuo 2. januara 1945, s. Gradovčići, Travnik.

VEJINOVIĆ (M) JOJA, rođen 1927, s. Jasenica, Bosanska Krupa, poginuo (nema podataka gdje).

VEJSPAHIĆ (I) SALKO, rođen 1927, s. Brežani, Visoko, poginuo 2. maja 1945, s. Siča, Karlovac.

VELAGIĆ (H) HALIM, rođen 1921, s. Podhum, Livno, poginuo 19. januara 1945, Vjeternica, Vitez.

VELESPAHIĆ (I) SALKO, rođen 1895, s. Gračanica, Visoko, poginuo 2. maja 1945, s. Siča, Karlovac.

VELIČKI (D) MIRKO, rođen 1919. u Zagrebu, poginuo 1944. kod Banja Luke, politički komesar čete.

VEUKOVIĆ (S) STJEPAN, rođen 1923, s. Siraci, Daruvar, poginuo 2. januara 1945, s. Grahovčić, Karlovac.

VIDMAR MILAN, rođen 1920, u Sloveniji, umro 1944, politički delegat voda.

VIGNJEVIĆ BOŽO, rođen 1922, s. Grabež, Bihać, poginuo 27. septembra 1944, s. Klašnice, Banja Luka. ——

VIGNJEVIĆ (M) ILIJA, rođen 1921, s. Lipa, Bihać, poginuo maja 1945, kod Karlovca, zamjenik komandira čete.'

VIGNJEVIĆ (P) ILIJA, rođen 1918, s. Jankovac, Bihać, poginuo 1943, s. Očijevo, Bosanski Petrovac.

VIGNJEVIĆ (K) NIKOLA, rođen 1926, s. Lipa, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, Bosanski Petrovac (Bihać), puškomltraljezac.

VIGNJEVIĆ (P) MILE, rođen 1926, s. Grabež, Bihać, poginuo 20. marta 1943, (Perišića zid), Bosanska Krupa_

VIGNJEVIĆ (M) PETAR, rođen 1925, s. Lipa, Bihać, poginuo septembra 1944, s. Topola, Banja Luka, puškomitraljezac.

VIGNJEVIĆ (N) PETAR, rođen 1926, s. Rajnovci, Bihać, poginuo 2. avgusta 1944, Ripal, Bihać.

VIRT (I) FRANJO, rođen 1919, Karlovac, poginuo 19. januara 1945, s. Kratina, Vitez.

VITEŠKIĆ (A) AVDO, rođen 1912, s. Kotarac, Sarajevo, poginuo 5. maja 1945, s. Bjelaj, Karlovac.

VITEŠKIĆ (A) ISMET, rođen 1922, s. Kotarac, Sarajevo, poginuo maja 1945, Karlovac.

VITEŠKIĆ (A) ŠABAN, rođen 1924, s. Kotarac, Sarajevo, poginuo 9. januara 1945, Kratino, Zenica.

VLAISAVLJEVIĆ (J) DRAGICA, rođena 1928, s. Vrsta, Bihać, poginula 1943, s. Radić, Bosanska Krupa.

VLAISAVUEVIĆ (M) MARKO, rođen 1926, s. Vrsta, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa. —

VLAISA VUEVIĆ (J) MILENKO, rođen 1925, Visoko, poginuo 4. maja 1945, s. Turije, Karlovac.

VLAISA VUEVIĆ (J) UROŠ, rođen 1927, s. Vrsta, Bihać, poginuo 1943, Grmeč, Bosanska Krupa. "

VOJINOVIĆ (Đ) ĐURO, rođen 1910, s. Osredak, Cazin, poginuo februara 1943, Grmeč, Bosanska Krupa.

VOJINOVIĆ (Đ) MARA, rođena 1927, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginula septembra 1944, Banja Luka, četna bolničarka.

VOJINOVIĆ (R) SAVA, rođena 1924, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginula 1943, s. Hrgar, Bihać, četna bolničarka.

VOJINOVIĆ (Đ) SLAVKO, rođen 1914, s. Osredak, Cazin, poginuo juna 1943, V. Radić, Bosanska Krupa.

VOJVODIĆ (I) MILKA, rođena 1925, s. Grabež, Bihać, poginula, septembra 1944, Banja Luka, četna bolničarka.

VRSEU (M) SALIH, rođen 1924, Travnik, poginuo 2. maja 1945, s. Lučica, Karlovac.

VRUČINIĆ (N) MILAN, rođen 1923, s. Zdena, Sanski Most, poginuo 15. maja 1944, s. Zečevi, Prijedor.

VUČKIĆ (A) AZIZ, rođen 1915, s. Ažipovići, Ključ, poginuo 18, februara 1945, s. Vučići, Travnik.

VUJAKOVIĆ (Đ) STEVO, rođen 1923, s. Hotkovci, Glamoč, poginuo decembra 1943, godine kod Ljubije.

VUJAKOVIĆ (Š) VASKRSIJE, rođen 1925, s. Hotkovci, Glamoč, poginuo aprila 1944. pri napadu na Prijedor.

VUJANOVIĆ (m) UROS, rođen 1916, s. Dizdarlije, Slabinja, Bosanska Dubica, poginuo 6. aprila 1944, s. Miljakovac, Prijedor, komandant bataljona.

VUJINOVIĆ (J) BRANKO, rođen 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 24. septembra 1944, u s. D. Topola, Banja Luka.

VUJINOVIĆ (P) MILAN, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1943, s. Zlopoljac, Bihać.

VUJINOVIĆ (M) MILOŠ, rođen 1915, s. Teočak, Bihać, poginuo 1943, Tr. Raštela, puškomitraljezac.

VUJINOVIĆ (Đ) MIRKO, rođen 1919, s. Gorjevac, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

VUJINOVIĆ (M) NIKOLA, rođen 1919, s. Teočak, Bihać, poginuo maja 1943, s. Bučica, Karlovac, komandir čete.

VUJINOVIĆ (M) RADOVAN, rođen 1925, s. Gradišće, kod Zenice, poginuo novembra 1944, u s. Vrace, Zenica.

VUKADINOVIĆ (J) ĐURO, rođen 1926, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1943, kod Bosanske Krupe.

VUKADINOVIĆ (M) MILE, rođen 1923, s. Hrgar, Bihać, poginuo maja 1945, Karlovac, politički komesar čete.

VUKADINOVIĆ (S) MILE, rođen 1922, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1944, Busovača.

VUKAŠINOVIĆ (T) DANICA, rođena 1924, s. Grmuša, Bihać, poginula septembra 1944, s. Laktaši, Banja Luka, četna bolničarka.

VUKAŠINOVIĆ (J) DRAGICA, rođena 1924, s. M. Radić, Bosanska Krupa, poginula 1943. u s. M. Radić, kao borac.

VUKIĆ (S) MILOŠ, rođen u s. Miška Glava, Prijedor, poginuo 1945. na Mačkovom Kamenu, Srbija.

VUKMIRICA (L) ĐURO, rođen 1920, s. Gorjevac, Bihać, poginuo 1943, Manjača, Banja Luka.

VUKOMANOVIĆ (P) LAZO, rođen 1911, s. Gudavac, Bosanska Krupa, poginuo 1944. kod Prijedora.

VUKOVIĆ (H) HUSEIN, rođen 1914, Bihać, poginuo maja-juna 1943, s. Nadarevići, Cazin. «-

VUKOVIĆ (M) ŽIVKO, rođen 1914, Bihać, poginuo 1943, s. V. Tičevo, Bosansko Grahovo.

VULIN (S) MILAN, rođen 1917, s. Rožić, Bosanski Novi, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac, komandir čete.

VURDEUA NOVAK, rođen 1910, s. Gata, Bihać, poginuo 1943, kod Bihaća.

ZAHIREVIĆ (J) ALAGA, rođen 1925, s. M. Kladuša. Velika Kladuša, poginuo februara 1943, na Šatoru.

ZALOTE (B) AVDIJA, rođen 1902, s. Kijevo, Sarajevo, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

ZA VIŠA (J) MILE, rođen 1912, s. Vojevac, Bosanska Krupa, poginuo 25. februara 1945, Travnik, politički komesar čete.

ZEC (J) DRAGAN, rođen 1925, s. Marin Most, Cazin, poginuo 1943, s. Pučanik, Bosanska Krupa.

ZEC (D) DUŠAN, rođen 1923, s. Suvaja, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944, Bosanska Gradiška.

ZEC (P) MIRKO, rođen 1927, s. Gata, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

ZEKANOVIĆ (S) RADE, rođen 1927, s. Vrace, Zenica, poginuo 1. maja 1945, s. Perjasica, Karlovac.

ZELIĆ (M) MATO, rođen 1920, s. Stranjani, Zenica, poginuo 19. januara 1945, Vitez, Travnik.

ZELJIĆ (T) MIHAJLO, rođen 1908, u s. Teočak, Bihać, poginuo decembra 1942, kod Bosanskog Novog (Novslča planina).

ZENKIĆ RASIM, rođen 1920, s. G. Puharska, Prijedor, poginuo 4. januara 1945, s. Vjetrenica, Zenica.

ZGONJANIN MILAN, poginuo kod Zenice 1945, komandir čete.

ZIRIĆ (A) HUSEIN, rođen 1918, Bihać, poginuo 1943, Prozor.

ZJAKIĆ (H) ADEM, rođen 1925, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

ZJAKIĆ (S) ŠERKA, rođen 1925, Bihać, poginuo marta 1943, Šator planina.

ZJAKIĆ (S) ZEKERIJA - rođen 1918, Bihać, poginuo 16. januara 1945, Busovača, politički komesar baterijo.

ZJAKIĆ (S) ZUHRA, rođena 1927, Bihać; umrla aprila 1943, s. Kestenovac, D. Lapac, od pjegavog tifuša.

ZMIJANAC (S) BRANKO, rođen 1918, s. V. Radić, Bosanska Krupa, umro aprila 1943, od pjegavog tifusa.

ZMIJANAC (P) ĐURO, rođen 1925, u s. V Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1943, u borbi za Ključ.

ZMIJANAC (M) ILIJA, rođen 1909, godine s. Veliki Radić, Bosanska Krupa, poginuo avgusta 1942. na Novskoj planini.

ZMIJANAC (P) SLAVKO, rođen 1920, s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 13. novembra 1943, s. Gudavac, Bosanska Krupa, desetar mitraljeskog odeljenja.

ZMIJANAC (P) STANKO, rođen 1925, s. Veliki Radić, poginuo 13. novembra 1943. na Čardaku, Bosanska Krupa.

ZMIJANAC (P) STEVO, rođen 1915, s. V. Radić, Bos. Krupa, poginuo marta 1945, Vitez, vodnik voda.

ZOBENICA (J) MIHAJLO, rođen 1919, u s. V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo 1944. u Sloveniji. Iz 8. brigade otišao kao zamjenik komandira čete, a poginuo kao komandant bataljona.

ZOLIĆ (O) MUJO, rođen 1916, u s. Gata, Bihać, poginuo marta 1943. na Oštrelju, Bosanski Petrovac, komandu" Voda.

ZORIĆ (D) BOSILJKA, rođena 1922, s. Gata, Bihać, poginula 1945, Petrova Gora, četna bolničarka. " '

ZORIĆ (V) BOŽO - rođen 1916, kod Cazina, poginuo 26. maja 1944, s. Suvaja, Bos. Petrovac, komandir voda.

ZORIĆ (L) DANE - KONČAR, rođen 1921, s. Teočak, Bihać, poginuo 1944, Prijedor, desetar.

ZORIĆ (KONČAR) (P) DANE, rođen 1922, s. Grabež, Bihać, poginuo 1943, Ključ, politički delegat voda. """"""

ZORIĆ (M) DUŠAN, rođen 1906, s. Rači, Bihaća, poginuo 1943, Grmuški most, Bihać. ""

ZORIĆ (Đ) ĐORĐE, rođen 1918, s. Lipa, Bihać, poginuo 1943, Manjača, Banja Luka, vodnik voda.

ZORIĆ (S) ĐORĐE, rođen 1913, u s. Teočak, Bihać, poginuo novembra 1942. u s. Brekovica, Cazin, desetar.

ZORIĆ (J) ĐURO, rođen 1923, s. Klišević, Bihać, poginuo 1. novembra 1943, s. Otoka, Bosanska Krupa. **"""

ZORIĆ (M) GOJKO - rođen 1926. s. Pištalina - Bosanska Krupa, poginuo 1945. (Mjesto pogibije nepoznato).

ZORIĆ (N) ILIJA, rođen 1925, s. Lipa, Bihać, poginuo marta 1944. na Kozarcu - Prijedor, komandir voda.

ZORIĆ (B) ILIJA, rođen 1923, s. Klišević, Bihać, poginuo 16. februar 1945, Bučići, Travnik. '

ZORIĆ (V) LAZO, rođen 1922, s. Hrgar, Bihać, ranjen 1944, umro u Italiji u bolnici, vodnik voda. ——

ZORIĆ LAZO, rođen 1926, s. Teočak, Bihać, poginuo 29. juna 1944, s. Bjelaj, Bosanski Petrovac.

ZORIĆ (N) MILICA, rođena 1921, s. Gata, Bihać, poginula 1945, Petrova Gora.

ZORIĆ **(D)** NEVENKA, rođena 1923, s. Gata, Bihać, poginula 1945, Petrova Gora, četna bolničarka.

ZORIĆ (V) NIKOLA, rođen 1901, s. Rači, Bihać, poginuo 1943, s. Radić, Bosanska Krupa. —«•-

ZORIĆ (T) NOVAK, rođen 1919, s. Krndija, Cazin, poginuo 1944, s. Turopolje.

ZORIĆ (P) PERO, rođen 1918, V. Radić, Bosanska Krupa, poginuo septembra 1944, Lijevče Polje, Banja Luka, zamjenik komandira čete.

ZORIĆ SPASE, rođen 1924, s. Krndija, Cazin, poginuo aprila 1945, Banja Luka.

ZORIĆ (S) STEVAN, rođen u s. Klišeriću, Bihać, poginuo 1944, s. Blagaj, Bosanski Novi. *....."

ZORIĆ (I) VID, rođen 1920, s. Hrgar, Bihać, poginuo 1943, s. Gudavac, Bosanska Krupa, desetar.

ZRINIĆ (M) SELIM, rođen 1920, Kozarac, Prijedor, poginuo 1. maja 1945, s. Perjanica, Karlovac.

ZUBOVIĆ (A) MEHMED, rođen 1923, s. Grabovac, Velika Kladuša, poginuo 1943. u loguru u Zemunu.

ZUKANOVIĆ (M) AVDO, rođen 1908, Nevesinje, poginuo 8. maja 1944, s. Čarakovo, Prijedor.

ZUKIĆ MATO, rođen 1922, s. Tovarnik, Sid, poginuo 29. oktobra 1944, s. Čajdraš, Zenica.

ZUKO (H) ZAJKO, rođen 1912, s. Govedarići, Trnovo, Sarajevo, poginuo 10. maja 1945, Brežice.

ŽARDIN (J) DRAGO, rođen 1924, s. Dubovi, Bosanska Krupa, poginuo 27. decembra 1944, s. Trgovište, Bosanski Novi.

ŽARDIN (I) SLAVKO, rođen 1923, Bihać, umro 1943, s. Majkić Japra, Bosanska Krupa od pjegavog tifusa, vodnik voda.

ŽARDIN (I) VLADO, rođen 1926, Bihać, poginuo 1944, s. Trgovište, Bosanski Novi, pomoćnik komesara čete.

ŽDERO NEĐO, poginuo 3. maja 1945. u Karlovcu, puškomitraljezac.

ŽERIĆ (H) MEHO, rođen 1924, s. Sokolac, Bihać, poginuo 1945, Busovača.

ŽERIĆ (K) REŠO, rođen 1924, s. Sokolac, Bihać, poginuo 1943, s. Medeno Polje, Bosanski Petrovac.

ŽIGIĆ (J) SAVA, rođen 1913, s. Račić, Bihać, umro 1944, s. Račić od pjegavog tifusa.

ŽIGMUND (A) IVAN, rođen 1925, s. Nova Vas, Varaždin, poginuo 18. novembra 1944. kod Zenice.

S A D R Ž A J

Strana

PREDGOVOR 5

U V O D 9

P R V I D I O

FORMIRANJE BRIGADE 15

Dobrovoljci i kursevi za obuku 20

Brojno stanje brigade 21

Sastav štabova i komandi brigade 23

r Partijska organizacija brigade 26

Smotra 4. krajiške divizije 7. januara 1943. u Srpskoj Jasenici i raspored 8. brigade 28

Početak Četvrte neprijateljske ofanzive 30

D R U G I D I O

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA U ČETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFANZIVI 34

Osmu krajišku brigadu napada 369. »Vražja« divizija 38

Situacija kod 8. krajiške brigade između 3. i 6. februara 1943. ... 41

Zločini i pljačke neprijatelja na privremeno okupiranoj teritoriji u januaru - februaru, 1943. godine 45

Zadnja borba sa jedinicama 369. »Vražje« divizije na Lastvama u Grmeču 46

Prva borba 8. krajiške brigade sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom 49

Stanje brigade na položajima južno od Bosanskog Petrovca polovinom februara 1943 51

O partijsko-političkom radu na položajima s. Drinić - s. Kolunić 54

Napad 7. SS divizije »Princ Eugen« na položaje 8. krajiške brigade: s. Kolunić - Drinići 56
Manevar se mogao izvršiti i drugim pravcem, a ne samo preko Šatora 59
Brigada na Šator planini 61
Stanje brigade poslije ofanzive i epidemija tifusa 65

TREĆI DIO

PODGRMEČ - CAZINSKA KRAJINA, MART - JUNI 1943 70
Prodor jačih snaga neprijatelja na sektor Podgrmeča, aprila 1943. 73
Brigada ponovo u Cazinskoj krajini i Baniji - Formiranje Unske operativne grupe 76
Pokret brigade prema Cazinskoj krajini 79
Obostrane snage u Cazinskoj krajini početkom maja 1943 80
Prve neuspjele zasjede 9. maja 1943 82
Pokret prema Obijaju i napad na uporište u Starom Selu 84
Reakcija neprijatelja 14. maja 1943 86
Borbe 8. krajiške brigade oko M. Kladuše 18. maja 1943 87
Napad na neprijateljsko uporlste Gornju Bučicu 23/24. maja 1943. 91
Formiranje 2. bosanskog korpusa i zahtjev da se 8. krajiška brigada povrati iz Cazinske krajine 96
Pokret 8. krajiške brigade prema Pećigradu i napad na ovo uporište 98
Napad na uporište Slunj 101
Bužim - M. KladusaTKTameni Most 16-22. juna 1943 103
ÖcjWäruKovodstva 8. krajiške brigade o dotadašnjem radu i rezultatima 108
Osma krajiška brigada ponovo u Podgrmeču 110
Borba protiv četnika 111
Napad na garnizon Ključ 17/18. jula 1943 117
Prva borba 8. krajiške brigade sa četnicima 121
Napad četnika na 2. četu 4. bataljona kod s. Sitnice 125
Napadi četnika 25. avgusta 1943 131
Napad neprijatelja od Banja Luke 26. avgusta 1943 132
Rezultat desetodnevne borbe protiv četnika i planiranje novih akcija 137
Stanje u jedinicama brigade krajem avgusta 1943 143

BORBE 8. BRIGADE U PODGRMEČU U SEPTEMBRU - NOVEMBRU 146
Napad na posade u Grmuši i Crnom Jezeru 149
Napad na rudnik Ljubiju 14/15. oktobra 152
Napad na garnizon Sanski Most - 20/21. oktobra 1943 155

Strana

Napad na uporište Otoku 6/7. novembra 1943. 161
Napad jedinica 8. krajiške brigade na uporište u s. Gudavcu - Čardak 13. novembra 1943. 170
Borba 2. bataljona kod Bosanske Krupe 14. novembra 1943. ... 176
Situacija pred odlazak na sektor Prijedor - Bosanski Novi. 178

ČETVRTI DIO

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU BOSANSKI NOVI - PRIJEDOR - BANJA LUKA. 181
Raspored brigade i prve borbe. 181
Napad neprijatelja 24. decembra 1943. 183
Ponovni napad neprijatelja 28. i 29. decembra. 188
Rezultati borbi između 27. i 29. decembra. 191

PARTIJSKO-POLITIČKI RAD KRAJEM 1943.1 POČETKOM 1944. ... 194
Broj članova i teoretsko-politički rad u organizacijama KPJ i SKOJ-a. 194
Vojna obuka u brigadi u decembru, 1943. - februaru 1944. 198
Zdravstveno stanje i ishrana jedinica. 200
Naše i neprijateljske snage početkom 1944. godine. 203
Raspored jedinica 8. brigade na početku 1944. 205
Nov napad neprijatelja 9. januara 1944. 207
Napad na uporište Blagaj. 213
Napad neprijatelja kod s. Miljakovaca i Rakelića 21. februara i 7. marta 1944. 216
Zasjede 1. i 2. bataljona 8. brigade na željezničkoj pruzi Prijedor - Banja Luka 14. i 17. marta 1944. 218
O četnicima na sektoru Banja Luka - Prijedor. 222
Neuspio napad na uporište željezničke stanice Kozarac 26/27. marta 1944. 225
Napad neprijatelja 29. marta i 6. aprila na 4. bataljon 8. brigade . 226
Napad na garnizon Prijedor 19/20. aprila 1944. 230
Takmičenje u našim jedinicama aprila 1944. 240
Napadi neprijatelja 7. i 8. maja 1944. na jedinice 8. brigade u okolini Prijedora. 242
Desant na Drvar i borbe 8. krajiške brigade 25. i 26. maja 1944. godine. 250
Zapažanja i iskustva iz borbi između 22. i 30. maja 1944. 257
Uspješna zasjeda 1. i 2. bataljona. 259
Kadrovske promjene u 8. brigadi u *junu* - avgustu 1944. 264
Iznenadni napad ustaša na dijelove 3. bataljona. 274
Odjeća, ishrana i higijenske prilike u brigadi. 278

Strana
Uspješne zasjede 2. i 3. bataljona 12. jula 1944. 280
Savjetovanje u Lipniku 12. jula 1944. 283
Napad 8. brigade na uporišta Gorjevac, Ripački Klanac i Mrkin brijeg (k. 725) 1/2. avgusta 1944. 288
Formiranje izviđačkih četa po brigadama. 293
Napad na artiljerijski divizion 373. legionarske divizije - 19. avgusta 297
Oslobođenje Prijedora 6/7. septembra 1944. 299
Stanje neprijatelja u Bosanskom Novom poslije borbi 6. i 9. septembra. 306
Napad na garnizon Banja Luka 18/19. septembra 1944. 308
Borbe 8. brigade na komunikaciji Banja Luka - Bosanska Gradiška između 18. i 30. septembra, 1944. 313
Napad na uporište D. Topola 25/26 septembra. 316

PETI DIO

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU ZENICE, TRAVNIKA I SARAJEVA; BORBE BRIGADE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA. 322
Prebacivanje brigade na novi sektor. 323
Borbe 8. brigade u oktobru 1944. 326
Napad neprijatelja od Zenice 23. oktobra 1944. 332
Jedinice Grupe armije »E« izbijaju u Sarajevo - decembar 1944. 346
Napadi neprijatelja na prostoriju Zenica - Busovača - Han Kumpanija između 9. i 13. decembra 1944. 349
Formiranje operativne grupe 4. divizije krajem decembra 1944. . 359
Proslava dvogodišnjice formiranja 8. brigade u Han Kumpaniji - 28. decembra 1944. 361
Formiranje artiljerijskih jedinica. 363
»Lavine« (Lawine). 366
Pad Travnika. 376
Zatišje na sektoru Travnika, poslije njegovog pada. 387
Protivnapad 4. divizije, drugo oslobođenje Travnika i izbijanje pred Zenicu. 392
Iznenadan prodor neprijatelja u Vitez i Han Kumpaniju - 2. marta 1945. 399
Napad na uporište rudnik Kakanj 30. i 31. marta 1945 403
Oslobođenje Sarajeva. . . . . *TT*. 406
Borba za oslobođenje Karlovca. 410
Borba za mostove kod Brežica. 423
Spisak poginulih i umrlih. 431

4?

Tehnički urednik
NIKOLA SAVIĆ

Jezički redaktor
MILKA CANIĆ, profesor

Korektor
STANISLAVA BJELETIĆ

Štampanje završeno novembra 1981.

Štampa: VOJNA ŠTAMPARIJA - BEOGRAD